الا ان اولیاء اللہ لا خوف علیہم ولا ہم یحزنون
بعونہ تعالیٰ کتاب مستطاب مجموعہ ملفوظات مسمّی بحضرت
رجسٹری کردہ شد
سیر الاولیاء
من تصنیف مولانا سید محمد مبارک العلوی الکرمانی المدعو بامیر خورد
ماہ شعبان سنہ ۱۳۰۲ھ
شایع کردہ بندہ ذو الجلال چرنجی لال مالک مہتمم مطبع محب ہند فیض بازار دہلی
در مطبع محب ہند دہلی واقع فیض بازار انطباع شد

دیباچہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

از مدتے آرزو ہیم بود کہ سوانح عمری حضرت محبوب الٰہی سلطان المشائخ نظام الحق والدین چشتی دہلوی قدس سرہ العزیز بمعرض تحریر آید تا ازاں ہر خاص و عام مستفید شوند۔ الحمد للہ والمنتہ کہ دریں عہد معدلت مہد حضور ملکہ معظمہ کوئین وکٹوریا قیصرہ ہند خلد اللہ ملکہ وسلطنتہ کہ سنہ جلوسش پنجاہ وہفت است بحکم "جویندہ یابندہ" ایں ہیچمداں چرنجی لال جینی رئیس قدیم درگاہ حضرت نظام الدین اولیا واقع غیاث پورہ متصل دہلی را یک نسخہ کہنہ وقلمی از سید شاہ ظہور علی صاحب قاضی زادہ درگاہ موصوف پس از تجسس بسیار بعد ادائے ما وجب قابل اعتبار بدست آمد کہ آں گوہر بے بہا را مولانا میر خورد خلیفہ حضرت سلطان المشائخ قدس سرہ در سنہ ہشت صد ہجری نبوی تصنیف کردہ بودند۔ از آنجا کہ محض آرزوے دلی برائے دستیابی سوانح عمری آنحضرت بود۔ حالا ذخیرہ مستند مشتمل بر سوانح عمری و دیگر حالات تاریخی و ملفوظات پیر آں شیخ المشائخ و پیران پیر و خلفائے و یاران و دیگر سادات عظام ہمعصر و غیرہم بدست افتاد۔ پس دریں صورت مراست لازم و واجب آمد کہ حالات چنیں بزرگان دین باہتمام تمام در مطبع علیحدہ طبع کنم۔ نظر برآں یک مطبع مسمے بہ محب ہند در فیض بازار واقع دہلی جاری کردم و سید عبد اللطیف صاحب کاتب ساکن سبزی منڈی را بر تحریر ایں کتاب ملازم گردانیدم و برائے تصحیح و مقابلہ ایں دُرِّ نایاب چند مولویان و منشیاں را یکے بعد دیگرے مقرر کردم۔ و مزید برآں بسیار وقت خود را در صحت ایں نسخہ مسطورہ

صرف نمودم اگرچہ ایں نسخہ شریفہ بسیار صحیح و دیرینہ است و از نقل دستخط مولانا شیخ **فخر الدین** نظامی چشتی دہلوی قدس سرہ مزین و موشح است تاہم دیگر مطالب کہ از دیگر مقامہا بعد طبع ایں نسخہ دستیاب شدہ آنہارا دریں نسخہ بر پرچہ علیحدہ طبع کنانیدہ جابجا چسپانیدم۔ و بعض سقم کہ در عبارت اصل نسخہ یافتم از جہت الزام الحاق و تحریف بعینہ برغور مبصران گزاشتم و ہیچ تغیر و تبدل نکردم۔ باایں ہمہ سعی و کوشش و صرف کثیر چند امور ذیل برائے سہولت مضامین فہمی شائقین ایزاد کردم۔

(۱) بعض عبارت عربی کہ در اصل کتاب غیر مترجم بود دریں کتاب ترجمہ کنانیدہ شد (۲) معنی بعض الفاظ ادق کہ در اصل کتاب بلاترجمہ نوشتہ بودند برحاشیہ ایں کتاب درج کردم (۳) آسامی بزرگان و مقامہا و کتب بقلم جلی نوشتہ شد تا شائقین را در مضامین فہمی سہولتے رو نماید (۴) حتی الامکان یائے معروف مدور و یائے مجہول طولانی نوشتہ شد تا ایں امر در مضامین فہمی معین و مددگار شود (۵) در شکم نون غنہ سالم نقطہ ندادہ تا در خواندن نظم سہولتے باشد (۶) فہرست مطالب ابواب و نکات صفحہ وار بمحنت و جانفشانی تیار کردہ در شروع ایں کتاب ایزاد کردم تا شائقین را از کرہر یک بزرگ بسہولت تمام در یک نظر دریافتہ شود علاوہ امور مذکورہ بالا کتاب ہذا بر کاغذ سرپیرامپوری قیمتی و سفید و نیز بر کاغذ ولایتی وزنی بخط نستعلیق طبع کردہ شد و بعرصہ ہشت ماہ بعد صرف کثیر باتمام رسید اگر باایں ہمہ اہتمام و جد و جہد تمام در ایں نسخہ سہوے یا خطائے رفتہ باشد ایں عاصی و خاطی را بحکم قطعہ مندرجہ ذیل معذور دارند۔

قاریا بر من مکن قہر و عتاب ✣ گر خطائے رفتہ باشد در کتاب
از خطائے رفتہ را تصحیح کن ✣ از کرم واللہ اعلم بالصواب

الراقم

چرنجی لال

مقام درگاہ حضرت سلطان المشائخ قدس سرہ العزیز دہلی۔ مورخہ یکم مئی ۱۹۳۵ع

فہرست کتاب مستطاب سیر الاولیاء

تمت تمام شد

ہوالغالب

رَبِّ یَسِّر   بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡم   تَمِّمۡ بِالۡخَیۡر

حمد متواتر و شکر متکاثر مر خدا اے را کہ مکرم گردانید اولیاے خود را بزہد در دنیا تا بآرایش آں التفات نمایند و مصفی گردانید از انکہ غیر حضرت او را ملاحظہ نمایند ایں ضعیف گوید بیت التفاتِ دلِ عُشّاق سوئے حضرت تست * جانِ مشتاق اسیر نظرِ رحمتِ تست * و ہدایت بخشید سوئے حقایق تا بانوار معرفت او منور گردند ایں ضعیف گوید ابیات بخشید ہدایتے سوئے خویش * فرمود عنایتے بدرویش * پرورد دلم بنور عرفاں خوں گرد ز عشق این دلِ ریش * و گدازش دادہ دلہائے ایشاں را بسبب شوقِ لِقائے خود تا در بوتہ غم بآتش شوق بگداختند و لہ ابیات گدازش یافت دلہائے عزیزان * ز شوق آن جمالِ لایزالی * جمال لایزالی راست بس شوق * برقص آمد دلم از شوق حالی * و سبحات وجہ کشف کرد تا بآتش محبت بسوختند ایں ضعیف گوید بیت عشق تو آتشے بدل و جانِ ما بزد * اینک بسوختیم ز عشقت بسوختیم * بزرگے خوش گوید بیت کرا مجالِ نظر بر جمال میمونت * بدین صفت کہ تو دل مے بری ورائے حجاب * بزرگے خوش گوید بیت حیرت اندر حیرت است و بستگی در بستگی * گہ گماں گردد یقین و گہ یقیں گردد گماں * پس ہر گاہ کہ خواہند در صحرائے عظمت و اجلال بشتابند عقل خود را مستغرق دہشت یابند ایں ضعیف گوید بیت جمال لم یزل و لایزال راز جلال * ازین دو دیدہ خوں ریز احتجاب نمود *

چو دید دیدۂ ما غرق خوں زشوق جمال * ہزار حیرت و دہشت دگر برآں افزود *
وچوں خواہند کہ از غلبۂ دہشت روے بگردانند از سر اوقات جمال تدا گوش ہوش
ایشاں رسانند کہ نومید نشوید وصبر را پیرایۂ خود سازید وعجلت را کار مفرمائید کہ شایاں
جمال ذوالجلال ماہمین شمائید ایں ضعیف گوید رباعی شایانِ جمال ما شمائید * در
عشق چہ کاہلی نمائید * گر رویت ذوالجلال خواہید * در مذہب عاشقاں درآئید *
پس بدیں بشارت باز بر سر حرف بایستند ومیاں ردّ وقبول ومفاقت و وصول غرق
دریائے معرفت وسوختۂ آتش محبت بمانند ایں ضعیف گوید قطعہ غرق دریاے
معرفت گشتیم * چوں کنم چوں کرانہ پیدا نیست * سوختن شد نصیب جان و دلم *
ساختن کارِ جانِ شیدا نیست * وزمام اختیاری بید قدرت جلّ جلالہ دہند وسر
برآستانۂ رضا نہند ایں ضعیف گوید بیت برآستانِ رضا سر نہادہ ام اینک *
کہ نزد اہل دلاں دینِ صادقاں نیست * براہ عشق تو جاں را نجور سلیم ہم ہمنست
کار من وکار عاشقاں اینست *

نعت

وصلواۃ بے پایاں وتحیات فراواں بر نبیٔ او وحبیب او محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ
وسلم وصلی اللہ ومن یحف کہ سرور محباں وپیشواے مرسلاں وخاتم پیغامبرانست باد
صلواۃ اللہ وسلامہ علیہم اجمعین بزرگے خوش گوید شعر صَلَّی اللّٰہُ وَمَنْ یَّحُفُّ بِعَرْشِہٖ
وَالْاَطْہَرُوْنَ عَلَی النَّبِیِّ الْاَوْحَدِ * مَا اِنْ مَدَحْتُ مُحَمَّدًا بِمَقَالَتِیْ * لٰکِنْ مَدَحْتُ
مَقَالَتِیْ بِمُحَمَّدِ ایں ضعیف خوش گوید نظم قَمَرٌ مُّنِیْرٌ دَائِمُ الْاِشْرَاقِ * فَامَتْ
عَلَیْہِ قِیَامَۃُ الْعُشَّاقِ * بَدْرٌ تَمَنَّی النَّاظِرُوْنَ لَوْ اَنَّہٗ * مَا بَیْنَہُمْ یَمْشِیْ عَلَی
الْاِحْرَاقِ * وبر عترت ویاران او کہ پیشوایان خلق اند وراہ نمایان حق چنانکہ حضرت

لہ رحمت خداتعالی باد وآنانکہ گرد عرش اویند - ورحمت پاکان حق باد بر نبی یکتا نبی کہ بزرگ است نیست آنکہ
مدح کنم من محمد صلی اللہ علیہ وسلم را بقول خود - لیکن مدح میکنم من قول خود را بمدح کردن محمد علیہ السلام -
سلہ ماہتابے ست روشن کہ دائیم ہست روشنائی او - برپا شدہ ہست بروے برخاست
عاشقاں - ماہ چہاردہم است کہ آرزو میکنند بینندگان کاشکے آں بدر درمیان
ماایاں خرام کند بر سوختن -

رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم درحق ایشان فرمودہ ست اَصْحَابِیْ کَالنُّجُوْمِ بِاَیِّہِمْ اِقْتَدَیْتُمْ اِھْتَدَیْتُمْ بزرگ خوش گوید شعر ھُمُ النُّجَبَاءُ الْغُرُّ مِنْ اٰلِ مُحَمَّدٍ + وَھُمْ بِاَعْوَۃِ طَایِعِیْنَ الَّذِیْ الشَّجَرْ + عَلَیْھِمْ سَلٰوۃُ اللّٰہِ مَا نَاحَ طَائِرٌ + وَمَا لَاحَ لِلسَّیَّارِیْنَ فِی الظُّلَمِ الْقَمَرُ + علی الخصوص برامیرالمومنین ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ بعد از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاضلترین ہمہ است بود وخلیفہ رسول رب العالمین وسید اہل تجرید وبادشاہ ارباب تفرید بود وکرامات او مشہور وآیات ودلائل برآن ظاہر ومشائخ او را مقدم ارباب مشاہدہ میدارند بسبب قلت روایات وحکایات از کلمات اوست دَارُنَا فَانِیَۃٌ وَاَمْوَالُنَا عَارِیَۃٌ وَاَنْفَاسُنَا مَعْدُوْدَۃٌ وَکَسَلُنَا مَوْجُوْدَۃٌ وزہری رحمۃ اللہ علیہ روایت میکند چون امیرالمومنین ابوبکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ بخلافت بیعت بکردند بر منبر شدہ خطبہ کرد در اثنائے خطبہ گفت وَاللّٰہِ مَا کُنْتُ حَرِیْصًا عَلَی الْاِمَارَۃِ یَوْمًا وَّلَا لَیْلَۃً قَطُّ وَلَا کُنْتُ فِیْھَا رَاغِبًا وَلَا سَاَلْتُھَا اللّٰہَ قَطُّ فِیْ سِرٍّ وَّعَلَانِیَۃٍ وَمَا لِیْ مَعَ الْاِمَارَۃِ مِنْ رَّاحَۃٍ بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام قَالَ الْاَعْرَابِیُّ لِاَبِیْ بَکْرٍ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ اَنْتَ خَلِیْفَۃُ رَسُوْلِ اللّٰہِ قَالَ لَا اَنَا الْخَالِفَۃُ بَعْدَہٗ درحکایت آمدہ ست کہ امیرالمومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ در عہد خلافت خود زنے از زنان امیرالمومنین ابوبکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ را در حبالہ خود آوردہ بود در خلوت از آن زن پرسید کہ از معاملہ امیرالمومنین ابوبکر و مشغولیہائے او چیزے بگو تا من اتباع آن بکنم آن زن گفت کہ من اینقدر میدانم کہ بیشتر شب مشغول بحق بودے چون وقت سحر

۱؎ یاران من ہمچو ستارہ کا نند ہر کدام کہ پیروی خواہید کرد ہدایت پذیر خواہند شد ۲؎ ایشان اند اشراف عزیز تریں از فرزندان محمد و ایشان بیعت میکنند از آنحضرت را و زانجائے کہ خواہش کنندگان و رغبت کنندگانند اند زیر درخت بر ایشان سلام خدا باد تا وقتے کہ پرانندہ ست پرندہ و تا وقتیکہ روشنی کنند برائے سیر کنندگان در تاریکی ماہتاب ۳؎ خانہ ما یان فانیست و مالہائے ما مال عاریتیست و نفسہائے ما یان شمردہ و چندے ہست و سستی ما در فرمان برداری و عبادت او موجود ہست ۴؎ قسم خدا است نبودم من حریص بر امیر بودن روزے و نہ شبی ہرگز و نبودم من ما دران امارت رغبت کنندہ و نخواستم من آن امارت را از خدائے تعالیٰ ہرگز در باطن و نہ در ظاہر و نیز چیست ما را با میر بودن از راحت آن امارت ۵؎ گفت بدوے مردے [illegible] خدا تعالیٰ ایشان تو خلیفہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہستی گفت ابی بکر رضی اللہ تعالیٰ [illegible] خلیفہ من [illegible] بعد ہ

درآمدی از سینہ مبارک خود نفسے برآوردی از آں نفس بوے جگر سوختہ آمدے امیرالمومنین
عمر رضی اللہ عنہ چوں این سخن بشنید بگریست و گفت کہ من در ہمہ چیز اتباع
او در مشغولیہا توانم کرد فاما بوے جگر سوختہ از کجا توانم آورد و ہم از ینجا بود
کہ امیرالمومنین ابوبکر صدیق بدیں بشارت مخصوص شد اِنَّ اللّٰہَ یَتَجَلّٰی لِلْخَلْقِ
عَامَّۃً وَلِاَبِیْ بَکْرٍ خَاصَّۃً و ہم بدیں سبب بود کہ امیرالمومنین عمر رضی اللہ تعالے
عنہ کرّات گفتے یَالَیْتَنِیْ کُنْتُ شَعْرَۃً فِیْ صَدْرِ اَبِیْ بَکْرٍ کاشکے کہ عمر یک موے
بودے از مو یہاے کہ بر سینہ مبارک امیرالمومنین ابوبکر صدیق بود رضی اللہ
تعالی عنہ بعد ازان امیرالمومنین عمر رض آں زن راکہ در حبالہ خود آوردہ بود طلبید
و گفت کہ مقصود من از تو تفحّص این معانی بودہ والا غرض دیگر درمیان نبود مہراو
بدو داد و او را بگذاشت و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہٗ
العزیز نوشتہ دیدہ ام لَقَبُ اَبِیْ بَکْرٍ بِالْعَتِیْقِ قِیْلَ بِجَمَالِہٖ وَقِیْلَ لِقَوْلِہٖ عَلَیْہِ السَّلَامُ
اَنْتَ عَتِیْقُ اللّٰہِ مِنَ النَّارِ قَالَتْ عَائِشَۃُ کَانَ لِاَبِیْ قُحَافَۃَ ثَلٰثُ وُلْدٍ عَتِیْقٌ وَمُعْتَقٌ
وَمُعَیْتَقٌ و در آخر عمر مدت پانزدہ روز رحمت مزاحم ذات پاک او شد و در سال
ثلث عشر من الہجرۃ برحمت حق پیوستہ و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ
قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام لَمَّا مَاتَ اَبُوْ بَکْرٍ قَامَ عَلِیٌّ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ عَلَی
الْبَابِ الَّذِیْ ھُوَ مُسَجّٰی فِیْہِ فَقَالَ کُنْتَ وَاللّٰہِ لِلدِّیْنِ یَعْسُوْبًا اَوَّلًا حِیْنَ
نَفَرَ النَّاسُ عَنْہُ وَاٰخِرًا حِیْنَ فَشِلُوْا کُنْتَ کَالْجَبَلِ لَا تُحَرِّکُہُ الْعَوَاصِفُ وَلَا
تُزِیْلُہُ الْقَوَاصِفُ اَلْیَعْسُوْبُ فَحْلُ النَّحْلِ لِاَنَّہٗ سَابِقٌ فِیْمَا اخْتَلَفَتْ اٰرَاءُھُمْ

ف۱ بدرستی کہ اللہ تعالی تجلی میکند مر خلق را از روے عموم و مر ابی بکر رضی اللہ تعالی عنہ را بخصوصیت
ف۲ کاشکے مے بودم موے در سینہ ابی بکر رضی اللہ تعالی عنہ ف۳ تو آزاد کردہ خداے از آتش
دوزخ گفت عائشہ بود مر ابی بکر را سہ فرزند یکے عتیق نام دوم معتق نام سیوم معیتق ف۴ ہرگاہ
کہ وفات یافت ابوبکر استادہ شد علی راضی یاد خداے تعالے از یشان بر دروازہ کہ خدا را
بیاکی یاد مے کرد دراں دروازہ پس گفت قسم خداست بودم مر دین را سخت استوار در
اوائل وقتیکہ مے گریختند مردم ازان دین و در آخر وقتیکہ مے ترسیدند بودی تو مانند کوہے
کہ ورحرکت نیارد بادتند و نہ دور کند او را بادہاے سخت +

فی قتال مانعی الزکوٰۃ العاصف الذیخ الکاسرۃ خواجہ حکیم سنائی در مدح این خلیفہ گوید۔

قصیدہ

در سرای سرور مونس و یار — ثانی اثنین اذہما فی الغار
از زباں صادق و ز جاں صدیق — چوں نبی مشفق چو کعبہ عتیق
تاملے قصہ کافری کردہ — او نبوت پیمبری کردہ
گشتہ پشمینہ پوش روح امیں — از پئے درد او بخلقہ دیں
صدر او نقش بند زیب فرش — درد او مجمر دل و جگرش
پیش او رفتہ اند تا درگاہ — حور و غلماں زجعد و گیسو راہ
صورت و سیرتش ہمہ جاں بود — زاں زچشم عوام پنہاں بود
حور صد رقیامتش خواند — رافضی قدر او بجا داند
آنکہ ابلیس وار تن بیند — ہمہ را ہمچو خویشتن بیند
چشم بوبکر بیں ز دیں خیزد — نہ ز رفض و ہوا و کیں خیزد
او چہ داند کہ تابش جاں چیست — چہ شناسد کہ مرد ایماں کیست
آنکہ جاں بہر خانداں خواہد — کے علی را بجاں زباں خواہد
گر بجانش لطافتے بودے — ورنہ صدقش خلافتے بودے
مصطفےٰ کے بروسپردے ملک — باز حیدر چگونہ بردے ملک
مرتضےٰ گو کشد ز اعدا پوست — با چنیں دشمنے نباشد دوست
مصلحت بود آنچہ کرد علی — تو چرا سال و ماہ بر جدلی
بود بوبکر با علی ہمراہ — تو زبانِ فضول کن کوتاہ
آفرینِ خدائے بے ہمتائے — بر ابوبکر باد و شیر خدائے

و بر امیر المومنین عمر خطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ امام اہل تحقیق و اندر بحر محبت غریق بود و بکرامات و فراسات مشہور و بصلابت و فراست مخصوص

وحضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ ہست اَلْحَقُّ یَنْطِقُ عَلٰی لِسَانِ عُمَرَ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ از کلمات اوست کہ اَلْعُزْلَۃُ رَاحَۃٌ مِنْ خُلَطَاءِ السُّوْءِ ونیز گفتہ اند اَلدُّنْیَا دَارٌ اُسِّسَتْ عَلَی الْبَلْوٰی وَالْحَیٰوۃُ الدُّنْیَا بِلَا بَلْوٰی مُحَالٌ وجبرئیل صلوات اللہ علیہ در ابتداے اسلام امیرالمومنین عمر رضی اللہ تعالی عنہ بر رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد وگفت یَا مُحَمَّدُ قَدِ اسْتَبْشَرَ اَہْلُ السَّمَاءِ الْیَوْمَ بِاِسْلَامِ عُمَرَ وَ اِقْتِدَاءِ طَائِفَۃِ اَہْلِ التَّصَوُّفِ بِلُبْسِ مُرَقَّعٍ وصلابت اندر دین بدوست واز مہابت دُرّۂ عدل او کار جہان رست بایستاد عجب دُرّہ کہ از مدینہ سر خاقان روم را در روم کہ پانصد فرسنگ راہ باشد وبر تخت بادشاہی نشستہ وجمع خلق باندا خت وسخن مبارک او روز جمعہ بر سر منبر در عین اداے خطبہ کہ گفت یَا سَارِیَۃُ الْجَبَلَ الْجَبَلَ بگوش ساریہ سرلشکر کہ در نہاوند بود در عین حرب رسید تا آں سرلشکر از خدیعت کفار کہ میخواستند کہ از راہ درہ کوہ بیروں آیند وبر لشکر اسلام زنند دریافت وہوشیار شد وراہ آں درہ بگرفت تا کفار کہ کمیں کردہ بودند مایوس گشتند وایں فتح بزرگ از کرامت امیرالمومنین عمر رضی اللہ تعالی عنہ برآمد ووقتے عمر رضی اللہ تعالی عنہ در نواحے مدینہ خشت میزد آفتاب بر پشت مبارک او سخت بتافت گرمی آفتاب اثر کرد بنظر غضب جانب آفتاب دید بفرمان حضرت عزت نور از آفتاب بستدند جہان تاریک شد وغلغلہ در مدینہ افتاد کہ مگر قیامت قائم شدہ لعدہ امیرالمومنین عمر رضی اللہ تعالی عنہ بنظر رضا جانب آفتاب دید آں نور بدو باز بخشیدند ومدت خلافت او دہ سال وششماہ وپنج روز بود وبخطاب امیرالمومنین مخاطب او شدہ ودر سنہ ۲۳ ثلث وعشرین بر دست ابن لولو شہادت یافت رضی اللہ عنہ خواجہ سنائی در حق مدح ایں خلیفہ گوید

مثنوی

آنکہ خطہ طہارتش دادہ	وآنکہ پاسیں مارتش دادہ
دیدہ از خطہ ہمہ طہارتہا	

سلہ حقتعالی گویائی کند بر زبان عمر رضی اللہ تعالی عنہ یاد خداے تعالے از وی ۱۵ گوشہ گرفتن راحت است از آمیزندگان بد ۲۵ دنیا خانہ ایست کہ بنیاد نہادہ شدہ ہست بر سختی ہا و زندگانی دنیا بے رنج و سختی نایافتہ شدہ ہست ۳۵ ای محمد تحقیق شاد شدند باشندگان آسمان امروز مسلمان شدن عمر

گرده از ما همه امارتها | شاهد حق روانش در خفتن | نائب حق زبانش در گفتن
از پی دیو در زبانهٔ او | سایهٔ او سلاح خانهٔ او | بهتر از هر زمان زمانهٔ او
سر ابلیس در آستانهٔ او | روح کرده ز راح سر مستیش | امر حق داده دُرّه بر دستش
ز احتسابش در اعتدال بهار | کل پیاده نماند و باد سوار | روی چون سوی خنسا آید رد
گُل چو مُل پای در رکاب آرد | از پی حکم نافذش بشتاب | نامهٔ او بخوانده داد جواب

و بر امیر المومنین عثمان بن عفان رضی الله عنه که گنج حیا و اعبد اهل صفا و متعلق درگاه
رضا بود و به نسبت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم منسوب بدو دختر داماد
پیغمبر بدین اتصال بخطاب ذی النورین مشرف گشت و جامع قران و مشیّع جیشان (مجهز کنندهٔ عسکرها)
و مرتّب جیش اهل ایمان بود و بانواع کرم و بفرط نعم مخصوص و بلباس حلم و بوفور علم
موصوف و از غایت حلم و شرم و مهابت پیغمبر بود که بر منبر سخن مبارک او بسته شد
و فضائل او پیداست و مناقب او ظاهر عبد الله ابی رباحه و ابی قتاده رضی الله عنهما
روایت کرده اند که روز جمعه حرب الدار نزدیک امیر المومنین عثمان رضی الله عنه بودیم
چون غوغا بدرگاه او رسید غلامان او سلاح برداشتند امیر المومنین گفت هر که سلاح
برنگیرد از مال من آزاد و ما از پیش او از ترس جان خود بیرون آمدیم امیر المومنین
امام حسن رضی الله عنه بار سرای آمد با او باز گشتیم و بنزدیک امیر المومنین عثمان
آمدیم امیر المومنین حسن علی رضی الله عنه سلام کرد و گفت یا امیر المومنین من بے
فرمان تو با مسلمانان شمشیر نتوانم کشید تو امام برحقی مرا فرمان ده تا بلای این
قوم از تو دفع کنم امیر المومنین عثمان گفت[۱] یا ابن اخی ارجع واجلس فی بیتك
حتی یاتی الله بامره فلا حاجة لنا فی اهراق الدماء و سلطان اهل سلوک این
مقام رضا است آن را رعایت کرد و مدت خلافت او ده سال کم ده روز بود
و مدت عمر او هشتاد و هشت سال و بعضی گفته اند نود سال و بوقت شهادت
مصحف بر کنار او بود روز چهارشنبه بر دست سینان عیاض شهید شد رضی الله عنه

[۱] ای فرزند برادر من باز گرد و بنشین در خانه خود تا آنکه بیاید حق تعالی با حکم خود
پس نیست حاجت ما را در ریختن خون ۔

چنانچہ حکیم سنائی در مدح ایں خلیفہ راست گوید +

قصیدہ

آنکہ بر جاے مصطفےٰ بنشست ۔ بر لبش سہم راہ خطبہ ببست
آں ز لکنت نبود بود از شرم ۔ زانکہ دانست جانش را آزرم
عین ایماں کہ بود جز عثماں ۔ حجت ایں کہ الحیا من الایماں
دست مشاطہ پسندیدہ ۔ کحل شرمش کشیدہ در دیدہ
ہم از اسلاف بہتر آمد او ۔ در کنار شرف بر آمد او
دل او با نبی موافق بود ۔ نور جانش چو صبح صادق بود
فتنہ را کہ خاست در قصبش ۔ ذوالارحام بود در عصبش
آں نزو بود فتنہ و کینہ ۔ زشت زنگی بود نہ آئینہ
خلق و عالم ہر آنکہ نیک بداند ۔ ہمہ در جستن ہواے خود اند
او ہمہ نیک بود نیکی یافت ۔ سوے یاران خویشتن بشتافت
زانچناں چونکہ خصمش از وے باخت ۔ فسیکفیکہم خلوتے ساخت

و بر امیر المومنین اسد اللہ الغالب علی ابن ابیطالب کرم اللہ وجہہ کہ برادر مصطفےٰ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم غریق بحر بلا و حریق نار ولا و مقتداے اولیا پیشواے اصفیا بود و باوصاف بزل و عطا و رزم و دعا و فقر و صفا میان صحابہ کرام ممتاز شد بقوت و شوکت از حضرت عزت بخطاب اسد اللہ الغالب مخاطب گشتہ و بکثرت علم از جملہ صحابہ رضوان اللہ علیہم اجمعین بقول رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم انا مدینۃ العلم و علیؓ بابہا مخصوص گشت و لہذا قال عمرؓ لولا علیؓ لہلک عمرؓ و بخلعت خرقہ فقر کہ از حضرت عزت بحضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در شب معراج رسیدہ بود میان خلفاء اربع مشرف او گشت لاجرم تا روز قیامت نسبت سنۃ الباس خرقہ مشائخ قدس اللہ سرہم العزیز از و ماندہ و ایں کار دینی

۵۱ پس نزدیک است کہ کفایت کند ایشان را اللہ تعالی ۵۲ منم شہر علم و علی در آں است ۵۳ اگر نبودے علی ہر آئینہ ہلاک شدے عمر

استقامت از وگرفت و او را در تصرف مقامے رفیع است و نشانے عظیم جنید
رحمة الله علیه گوید شیخنا علیه السلام فی الاصول والبلاء علی المرتضی و از و سوال کردند
که بهترین کارها چیست فرمود غناء القلب بالله یعنی هرکرا بخدا تعالے تونگری
باشد نیستی دنیا او را درویش نکند و بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره
العزیز نبشته دیده ام قال علی یوم خیبر انا الذی سمتنی امی حیدرة کلیث
غابات کریه المنظرة اوفیهم بالصاع کیل السندرة سمیته امه اسدا
باسم ابیها وهی فاطمة بنت اسد وابو طالب غائب فلما قدم کرهه
وسماه علیا الحیدر من اسماء الاسد السندرة مکیال کبیر اقتلهم قتلا
واسعا قالت عائشة رضی الله عنها یوم الجمل حین ادنی من هودجها
ثم کلمها بکلام ملکت فاسجح فبعث معها اربعین امراة حتی قدمت
المدینة شعر فردی اوانجی ثوابه فقد یملک المرا لکرام فیسجح و مدت عمر
او شصت و سه سال بود عبد الرحمن ملجم که جانب معاویه شده بود فدائی فرستادند
تا در نماز امیر المومنین علی رضی الله عنه را به تیغ زهرآلود زخمے زد سه روز زیست
روز آدینه هفدهم ماه رمضان سنه ثلثین من الهجرة شهادت یافت خواجه سنائی
در مدح این خلیفه برحق گوید۔

قصیده

ای سنائی بقوت ایمان	مدح حیدر بگو پس از عثمان	بامدیحش مدایح مطلق

۱؎ شیخ ما در اصل و ابتدا علی مرتضی است کرم الله وجهه علیه السلام ۲؎ من آنم که نام نهاد مرا مادر من حیدر مانند شیریکه در رفتن بسبب تندی و شجاعت راه را در نظر نیارد غلبه میکند آن شیر بر سیر گیرندگان تمام میکنم بر من حق ایشان را به پیمانه بزرگے نام نهاد علی را مادر او باسم پدر خود و مادر آن علی فاطمه دختر اسد است و ابوطالب حاضر نبود پس هرگاه که آمد مکروه پنداشت این نام را و خود نام نهاد علی حیدر یکے از نامهائے شیر است و نام پدر فاطمه مادر علیست و سندره پیمانه بزرگ را گویند میکشتم من کافران را کشتن بسیار گفت عائشه رضی الله عنها خدا تعالے روز جمل وقتیکه قریب شد علی بجاوه عائشه پس از کلام کرد علی با عائشه کلام بسیار یا تو پادشاه کنند پس علیه کرد آن علی پس فرستاد علی با عائشه چهل زن را تا آنکه تحقیق سکونت گرفت عائشه در مدینه۔

زهق الباطل است جا بحق
هم نبی را وصی و هم داماد
لافتی کرد مر ورا تلقین
آل یاسین شرف بدو دیده
که خداوند وال من والاه
کاتب نقش نامهٔ تنزیل
خویشتن جلوه کرد در پیشش
که فدائے زمانه چاکر او
سورهٔ هل اتی ورا تشریف
هر دو یک کعبه و خروشان دو
هر دو پیرایه شرف بودند
دل او عالم معانی بود
بود در زیر سایهٔ طوبے

آن فضل آفت سرائے فضول
چشم پیغمبر از جمالش شاد
شرف ملک دایهٔ دین او
ایزد او را بعلم بگزیده
راز دار خدا و پیغمبر
خازن گنج نامهٔ تاویل
عشق را بحر بود و دل را کان
خواجهٔ روزگار قنبر او
مرتضائی که کرده یزدانش
هر دو یک روح و کالبد شان دو
دو رونده چو اختر گردون
لفظ او آب زندگانی بود

آن علم دار و علم دار رسول
آمد از سدره جبرئیل امین
صدف دُرِّ آل یاسین او
بهر او گفت مصطفی به اله
رازدار پیمبر آن حیدر
لفظ قرآن چو دید در پیشش
شرع را دیده بود و قسیم اجابت
از پے سائلی بیک دو رغیف
همهٔ جان مصطفی جانش
هر دو یک دُر و یک صدف بودند
دو برادر چو موسی و هارون
عقد او با بتول ما سلوئے

و برادر امیر المومنین حسن ابن علی ابن طالب رضی الله تعالی عنه که جگر گوشه مصطفی و فرزند زهرا بود و از همه خلق بمصطفی مانندہ تر بود از فرق تا ناف و امیر المومنین حسین رضی الله تعالے عنه که از ناف تا قدم مانا بآن کان کرم و محض لطف و شفقت و لینت بود و امیر المومنین حسن دو سال و ده ماه از امیر المومنین حسین مهتر بود و در کشف محجوب آورده است که وقتے اعرابی از بادیه درآمد و امیر المومنین حسن در گوشهٔ پیش در خانهٔ خود نشسته بودند آن اعرابی دشنام مادر و پدر امیر المومنین حسن را دادن گرفت امیر المومنین حسن گفت یا اعرابی مگر گرسنه شده و یا تشنه گشته ترا چه شده است و او همچنان دشنام ها میداد امیر المومنین حسن غلام را فرمود که درون خانه برو و آن بدره دینار ها زر بیار و بدین اعرابی بده چون اعرابی این سخن بشنید گفت اشهد انک ابن رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و ثنا ها و دعا ها گفتن گرفت بعده گفت که من اینجا بجز

حلم تو آمدہ ام الغرض این معنی صفت محققان باشد کہ مدح وذم نزدیک ایشان
یکسان باشد وبجفا گفتن متغیر نشوند وبدینار ودرم مکافات واجب ببینند واز
کلمات اوست فی حال الوصیۃ علیکم بحفظ السرائر فان اللہ مطلع علی
الضمائر ودر علم حقایق واصول بدرجتے بود کہ حسن بصری با کلمات درین علم توجہ بر وداشت
ومدت خلافت او ہشت ماہ وپانزدہ روز بود ومدت عمرش چہل وہفت سال زن امیرالمومنین
حسن جعدہ بنت الاشعث الکندی بانگیختہ معاویہ بطریقے کہ دست داد امیرالمومنین حسن
را زہر داد در ماہ ربیع الاول سنہ سبع واربعین بدار البقا خرامید رضی اللہ تعالیٰ عنہ حکیم سنائی

قصیدہ

بوعلی آنکہ در شام ولی * آید از گیسوانش بوئے علی
در سیادت ولی مؤید اوست * در رسالت رسول وسید اوست
نامۂ دوست پاکی دل اوست * دوست را چیست بہ ز نامۂ دوست
قرۃ العین مصطفیٰ او بود * سید قوم اولیاء او بود
جگر وجان علی وزہرا را * دیدہ ودل حبیب مولےٰ را
منہج صدق در دلائل او * عبہری رست در مخائل او
بود مانند جد بخلق عظیم * پاک عرق ونفیس وخلق کریم

وبرامیرالمومنین حسین بن علی ابن ابیطالب رضی اللہ عنہما کہ شمع آل محمد واز جملۂ علایق
مجرد وشہید دشت کربلا وبادشاہ عالم ولا بود رضی اللہ عنہ واتفاق ہمہ خلائق است
تا حق ظاہر بود او متابع حق بود چوں حق پوشیدہ شدہ او شمشیر برکشید وتا جان
عزیز فدائے حقتعالے نکرد نیارامید واز کلمات اوست اشفق الاخوان علیک دینک
در کشف المحجوب آوردہ است کہ روزے مردے نزدیک او آمد وگفت
اے فرزند رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من مردے درویشم واطفال دارم
مرا از تو امروز قوت امشبے باید امیرالمومنین حسین رضی اللہ تعالےٰ عنہ اورا گفت

سلہ مہربان ترین برادران لازم بگیرید دین خود را سلہ درحال وصیت لازم بگیرید بہ نگاہ داشتن رازہا
ی حقیقی خدا تعالےٰ کہ خبردار بر حقیقت ہا و نہانہا ست۔

بنشیں مارا رزق در راہ است تا برسد یا سے بر نیامد کہ پنج صرۂ دینار ہا زر فرستاد معاویہ آوردند امیر المومنین حسین رضی اللہ تعالےٰ عنہ از ہر پنج صرۂ زر بداں درویش داد و از وے عذر خواست کہ دیر یافتی واگر بیدانستم کہ اینقدر است من ترا منتظر نمیداشتم مارا معذور دار کہ ما اہل بلائیم دار ہمہ راحتہاء دنیا باز ماندہ و مرادہا کم کردہ و بر مرادہاے دیگراں زندگانی باید کرد و چوں امیر المومنین حسین رضی اللہ تعالےٰ عنہ بزمین کربلا رسید بموضعے کہ آنرا غاضر یگویند منزل کردہ آنروز پنجشنبہ بود دوم روز سنہ احدی وستین بود دوم آدینہ عبد اللہ زیاد با چہار ہزار سوار بدو برسید تا آدینہ دیگر چنانکہ درمیان ایشاں جنگ قائم بود در مدت آب از اہل بیت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باز گرفتند و با امیر المومنین حسین رضی اللہ عنہ نوزدہ تن اہل بیت مصطفےٰ بودند روز آدینہ دہم ماہ محرم سنہ احدی وستین با ہفت کس از فرزندان امیر المومنین علی وشش تن از فرزندان حضرت امام حسین رضی اللہ تعالےٰ عنہما و از یاران او ہشتاد وہشت تن شہادۃ یافتند مدت عمر او پنجاہ وہشت سال بود رضی اللہ عنہ خواجہ حکیم سنائی در مدح گوید۔

قصیدہ

پسر مرتضےٰ امیر حسین
مرتضےٰ پروریدہ در آغوش
شاخ او بخشاخ مصطفوی
تا دمار از تنش برآوردند
با یزید پلید بیعت کرد
تا کہ آل زیاد برھی تاخت
واں تن سر بریدہ در گل و خاک
در گل و خوں تنش بیاغشتہ
تیغہا لعلگوں ز خون حسین

ہیچ او مے نبود در کونین
در سرائے فنا و کشور دین
درّ او عقد حقہ نبوی
عمرِ عاص از فساد رای زد
تا کہ از خاندان برآرد گرد
حبذا کربلا و آں تعظیم
واں عزیزاں بہ تیغ دلہا چاک
حرمت دین و خاندان رسول
چہ بود در جہاں بتر زیں شین

مصطفےٰ مرد را کشید بدوش
بود در صدر ملک کونین دین
دشمناں قصد جان او کردند
شرع را زود پشت بازخورد
کربلا چوں مقام و منزل ساخت
کز بہشت آورد بخلق نسیم
واں گزین ہمہ جہاں کشتہ
جملہ برداشتند ز جہل فضول
زخم شمشیر و نیزہ و پیکاں

بر سر نیزہ سر بجاے سنان * ہمہ را بدل از علی صداغ * شدہ یکسر قرین وطاغی و باغ
لیکن دل بازخواستہ تحسین نشد و مانع برین شماتت و شین **نکتہ** عرض میدارد کاتب
حروف **محمد مبارک محمد علوی الکرمانی المدعو** بامیر خورد بر آنجملہ کہ چوں عمر این
بندہ در خانہ پنجاہ رسید و ہیچ عملے آنچناں در وجود نیامد کہ شایان درگاہ بے
نیازی باشد و ایں ابیات **شیخ سعدی** رحمۃ اللہ علیہ بنیۂ غفلت از گوش ہوش بکشید

ابیات

ہر دم از عمر میرود نفسے	چوں نگہ میکنم نماندہ بسے
ایکہ پنجاہ رفت و در خوابی	مگر ایں پنج روز دریابی
خجل آنکس کہ رفت و کار نساخت	کوس رحلت زدند و بار نساخت

در عالم تحیر افتادم کہ ایں چہ واقعہ ضعیف را کہ ہیچ دست آویزے آنچناں ندارم
کہ دلیل راہ ایں گمراہ شود در اثناے آنکہ در دریاے تحیر غرق بودم عنایت
ازلی قرین حال ایں بیچارہ شد و توفیق ایزدی رفیق ایں شکستہ گشت محبت
حضرت سلطان المشائخ دستگیری کرد **بیت** دست من گیر کہ بیچارگی از حد بگذشت *
سر من دار کہ دریاے تو بریزم جاں را * از عالم غیب در دل ایں بیچارہ القا
کردند کہ اے سرگشتہ عالم تحیر پاے در دامن قرار کش اگرچہ ایں جا قرار نیست
ایں ضعیف گوید **بیت** قرار میطلبی در جہاں زہے غافل * نہ اقرار نباشد مگر
بدار قرار * و بہ یدپیران خویش بدل پیران خود بنشا داوقات منبر کہ ایشاں
شفیع حال پریشانِ خویش سازنا مگر بمدد محبت سلطان المشائخ در دل و جان
تو چشمۂ از دریاے محبت رب العالمین بکشاید تا بداں نجات نفس بدکردار تو
باشد و اسباب حصول ایں دولت ہمیں بیش نیست کہ مناقب مشائخ شجرہ
معظم خواجگان چشت کہ عاشقان درگاہ بینیازے و شناخان عالم محبت
خداے بودند و خلق خداے را از مہلکہ نفس و غوغاے ہوا خلاص دہانیدند بزرگے
خوش گوید **بیت** وَكَانُوا الَّذِينَ اللّٰهِ حِصْنًا مُؤَيَّدًا * وَسُنَّةً مَنْ سَيِّئَتِهِ

خَیْرَ مُرْسَلٍ ٭ فَبَارِکْ اَکْرِمْھُمْ بِرُوْحٍ وَّرَحْمَۃٍ ٭ وَاَنْزِلْھُمْ بِالْفَضْلِ فِیْ خَیْرِ مَنْزِلٍ ٭ از فضائل و کرامات ایشاں و از کلمات روح افزائے و ملفوظات دلکشائے و راہ و روش و مولد و منشا ایشاں و بیان ارادت خویش بحضرت سلطان المشائخ و اتصالِ آباء و اجدادِ خود بداں درگاہِ معظم مشرح بنویسی بیت ہر لحظہ رازِ دل بجہد بر سر زباں ٭ دل مے طپد کہ عمر بشد ناگہاں بگوے ٭ تا بمطالعہ آں چشم را نورے و سینہ را سرورے حاصل شود و خاطر پریشاں جمع گردد و نجات آخرت دریابی ایں ضعیف گوید بیت نجاتِ آخرت حاصل تواں کرد ٭ اگر در دامن مرداں زنی دست ٭ شیخ سعدی خوش گوید بیت ست در دامن مرداں زن و اندیشہ مکن ٭ ہر کہ با نوح نشیند چہ غم از طوفانش ٭ بنا بریں مقدمہ اوقات شریفہ خواجگان چشت استشفیع حال خویش آوردم و بعجز و زاری از حضرت سلطان المشائخ درخواست نمودم تا ایں مجموعہ کہ مسمّٰی بسیر الاولیا فی محبت الحق جل و علا ست بکرم اللہ و عونہ باتمام برسد چوں ایں بندہ بمعونت پیراں در کتابت ایں کتاب شروع کرد و بمدد محبت سلطان المشائخ توفیق اتمام یافت امیر حسن شاعر گوید بیت مور مسکین ہوسے داشت کہ در کعبہ رسد ٭ دست بر پائے کبوتر زد و ناگہ برسید ٭ حق علّام و علیم ست کہ باعث کتابت ایں کتاب محبت سلطان المشائخ ہست ایں ضعیف خوش گوید بیت وگرنہ من کیام آنکہ جاں را ٭ دہم از دیدۂ دل نیکواں را ٭ بعشق روے شاں کردم ہوسناک ٭ کنم دل را زغمہا چاک در چاک ٭ و نام ہر یکے ازیں مشائخ کبار کہ مناقب ایشاں مذکور است بعلامت منہم معلم ست و دریں علامت اتباع شیخ ابوالقاسم قیشری رحمۃ اللہ علیہ کہ در رسالہ خود و شیخ علی ہجویری رحمۃ اللہ علیہ در کشف المحجوب ذکر کردہ اند کردم و بالہام ربّانی بخطاب سلطان المشائخ یعنی شیخ شیوخ العالم نظام الحق والشرع والدین علم کشتم و ایں خطاب معظم را

ہے[1] بودند آنہمہ مردیں خدا را قلعہ استوار بودند آنہمہ مر خلعہ استوار است ... کسی را کہ نہاد توبہ ... بسمعنی آں اے پروردگار من بنواز ایشاں را بہ بوئے خوش رحمت خویش و بیامیزے ... ایشاں را بفضل از خویش در بہترین جائے ایشاں

دریں کتاب رعایت کردم وبیشتر نقل روایات وحکایات ولطائف وغرائب از سلطان المشائخ آوردم از فوائدے کہ یاراں اعلیٰ از ملفوظات جہانبخش سلطان المشائخ روایت کردہ اند جمع کردم وانچہ از عزیزانی کہ بر قول وقلم ودیانت وصیانت ایشاں اعتماد کلی ہست شنیدہ ام وانچہ از والد مخدوم خود وعثمان بزرگوار کہ مقربان سلطان المشائخ بودہ اند ودر نظر مبارک او پرورش یافتہ شنیدہ روایت کردم خواجہ سنائی حکیم خوش گوید **مثنوی** لطف او ہرچہ در عقول نہاد * روح بر دیدۂ قبول نہاد * واز ہر جا کہ نظمے وبیتے وقطعۂ در نظر آمد مناسب کلام افتاد دریں کتاب آوردم گوش محبت سلطان المشائخ میزند وشعلۂ آتش محبت از چقماق دلہاے عاشقان بیروں مے آرد واصحاب شوق را آتش درمیزند چنانکہ بزرگے خوش گوید **بیت** آتش عشق تو از ہر جا بخاست * آخر ایں آتش ز جائے خاستست * ونام شعراے کہ ایں لطایف غیبی کہ سبب مزید محبت وعشق ہست از ایشاں زادہ ہست بر سر آں نظم ثبت کردم وانجا کہ نام شعرا معلوم نیست بلفظ بزرگی نبشتم وانچہ از سلطان المشائخ مرویست ہم از سلطان المشائخ روایت کردم ونظمے کہ از اساتی شعرا خالیست واز معانی ایشاں بر ایں خاصیۂ کاتب حروف ہست کہ از قعر دریاے محبت سلطان المشائخ دُرر وگوہرے نفیس بیروں آوردم وبنوک قلم برروے کاغذ در سلک سطور منسلک کردانیدم **شیخ سعدی** گوید **بیت** نالیدن دردناک سعدی * بر دعوی دوستی بیان ہست * آتش بہ نے قلم درانداخت * وایں چیز کہ میرود دُخان ہست * واول ومیان وآخر ایں کتاب بذکر سلطان المشائخ زیب وزینت داد تا بر دلہا اہل دلاں عالم جلوہ گری وقبول تمام یابد زیرا چہ سلطان المشائخ مے فرمائد ذِكْرُ الشَّيْخِ فِي الْكَلَامِ كَالْمِلْحِ فِي الطَّعَامِ اَوْ كَالرُّوحِ فِي الْاَجْسَامِ[1] بزرگے خوش گوید **بیت** گر ہیچ نماند کسے نشانم *

---

[1] ذکر شیخ در کلام مانند نمک در طعام ہست یا مانند روح در بدن ہاست۔

ناتمام توے گوید من مے شنوم + واین کتاب منسوب است بدہ باب وہر باب
ازاں ابواب کتابیست علیحدہ وموشحست بنکتہ دلکشای ولطائف دلربا کہ تحت
ہر نکتہ رموز عالم حقیقت مکشوف میگردد چنانچہ در فہرست این کتاب مسطور
است ملتمس آنکہ کاتب حروف را بدعاء ایمان یاد نمایند وبفاتحہ فراموش نگردانند این
ضعیف گوید رباعی از خاطر حق پذیر یاران + یک فاتحہ التماس دارم + تا کار شکستہ
برآید + آں دامن شاں نمیگذارم + نکتہ عرض میدارد کاتب حروف برراے
مریدان خوب اعتقاد برا انجملہ کہ مشایخ شجرہ معظم بندگی خواجگاں چشت قدس اللہ
سرہم العزیز ہریکے در محبت حق جل وعلی آفتابہا بودہ اند تاباں وباتباع حضرت
رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از مقام محبت ترقی کردہ اند وبدرجہ محبوبیت
رسیدہ فَاتَّبِعُوْنِیْ یُحْبِبْکُمُ اللّٰہُ وہر کس در عصر خویش در عبادت باریتعالے
ودر ترک دنیا، عدّ ارہم بیکبار مساوی مشایخ کبار گشتہ فاما در عالم محبت از
ہمہ ممتاز این ضعیف گوید مثنوی در عبادات یافتہ توفیق + بادشاہاں عالم
تحقیق + ہریکے درزمان خود ممتاز + در محبت میان اہل نیاز + علی الخصوص
خواجہ بندہ نواز سلطان المشائخ دار الملک راز نظام الحق والشرع والدین این
ضعیف گوید بیت زعشق حق مجسم بود ذاتش + جہانے بندہ آں ذات پاکش
نکتہ ہر دم از انفاس متبرکہ او محبت رب العالمین فائح میگشت وازاں بوئے
بمشام جان طالبان حق تو اے میرسید وجہان را معطر میگردانید شیخ سعدی
خوش گوید بیت عالم معطر مے شود چوں ناف آہوئے ختن + گویا کہ
نوروز از برش بوئے بصحرا میزند + عارفان وعاشقاں بریں بوے
روے بخاک بوس آنحضرت مے نہادند خواجہ حکیم سنائی خوش گوید بیت
عاشقاں سوئے حضرتش سرمست + عقل در آستین وجاں بردست + سرگشتہ
رواں ومدہوش وحیراں مے آمدند وسر بر آستانہ محبت آں سرور عاشقاں

سلہ بیعت کنید مارا تا دوست دارد شمارا خدا تعالے۔

سے نہادند و روے بر خاک آں درگاہ مے مالیدند امیر حسن خوش گوید

بیت نمیرفتم بلا شد بوئے زلفش ❊ خراب اندر پئے آں بوئے رفتیم ❊ و بوے

محبت حقتعالے بواسطہ محبت ایں بادشاہ اہل محبت در مشام جان خود حسانہ

میکردند ایں ضعیف گوید رباعی از بوئے تو بوئے یار خودمی یابم ❊ از روے

تو سر کار خودمی یابم ❊ تا جاں ندہم فدا نیابم جاناں ❊ جاں میدہم و نگار

خودمی یابم ❊ و حقتعالے ایں بوئے را از بوستانِ محبتِ خویش در ذات محبوبان

خود نہادہ ہست تا بمشام جانِ ہر بیچارۂ دسوختۂ کہ آں بوئے رسد شایانِ

محبتِ باریتعالے گردد و جاں بریں بوئے دہد ایں ضعیف گوید قطعہ

اے عارفانِ عاشقاں جاں میدہم جاں میدہم ❊ بر آستانِ دوستاں

جاں میدہم جاں میدہم ❊ گفتی اگر خواہی بقا جاں رابدہ بر بوئے ما ❊ اینک

ببوئے دلستاں جاں میدہم جاں میدہم ❊ سلطان المشائخ میفرمود در

مقامے کہ اصحاب قلوب جمع شدہ باشند بعد برخاستن ایشاں زمانے

بوئے خوش در آنمقام باقی مے باشد آں بوئے خارجی نسبت در ہر

ذاتی نافہ ہست فاما بوئے بعضے ظاہر میباشد و بوئے بعضے پوشیدہ و

در ہر ذاتے بوئے دیگر مے باشد در کسی بوئے کافور و در کسی بوئے

عنبر و از مولانا ظہیر الدین کوتوال مندہ کہ حافظ کلام ربانی بود روایت

میکنند کہ وقتے بخدمت سلطان المشائخ نشستہ بودم آنجا بوئے عود می

آمد نظر چپ و راست کردن گرفت مگر جائے عود میسوزند جائے ندیدا

مگر درون حجرہ عود مے سوزند خادم بمصلحتے در حجرہ باز کرد درونِ حجرہ ہم

نگاہ کرد دید کہ نیست بعدہ سلطان المشائخ او را جواب گفت کہ مولانا ایں

بوئے عود نیست ایں بوئے دیگر چیز ہست امیر حسن گوید بیت عطار گو

بہ بند دکاں زا کہ من ز دوست ❊ بوئے کشیدہ ام کہ بمشک و عبیر نیست ❊ و

روایت مے آرند کہ وقتے سلطان المشائخ گلیمے کہ بمساس قدم مبارک

آں بادشاہ دین مشرف گشتہ بود بقاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ بخشید
وازیں گلیم بوئے مے آمد کہ رشک بوئے بہشت بود حضرت قاضی بتعظیم وتکریم
آں گلیم رابر سرو دیدہ کردہ درخانہ آوردہ وبجائے جاں نگاہداشت وبعد چند گاہ
بیروں مے آوردو تقبیل میکرد وازاں برکت ہا وسعادت ہا میگرفت وازبوئے
آں گلیم مشام جانِ خود معطر یافت وشیخ سعدی گوید **بیت** ایں بوئے عبیر
آشنائی ✤ ازساختۂ یار مہربان است ✤ گمان خدمت قاضی آنکہ ایں بوئے
عارضی است چوں مدتے بریں بگذشتہ وذرّہ ازآں بوئے خوش کم نشد وایں
دولت رابنظر تجارب معائنہ کرد آں گلیم رابدست مبارک خود تمام بشست آں
بوئے ازآں گلیم بیشتر آمدن گرفت حیرت قاضی زیادہ ترشد خدمت قاضی کیفیت
بوئے گلیم بخدمت آں خوشبوئے عالم عرضداشت وماجرا تمامی بازگفت سلطان
المشائخ بمجرد شنیدن حکایت بوئے گلیم بگریست مناسب مقام ایں ضعیف
گوید **بیت** بگریست چو ابر دربہاراں ✤ خندید چو گل بروئے یاراں ✤ وفرمود کہ
قاضی ایں بوئے محبت است کہ در ذات محبان باریتعالے تعبیہ کردہ اند شیخ
سعدی خوش گوید ؎ ایں بوئے نہ بوئے بوستاں است ✤ ایں بوئے
زکوئے دوستاں است **نکتہ** ودرونِ اوکہ دریائے محبت
رب العالمین بود موج میزد ودُر آبدار از گریۂ بسیار براہِ چشم کہ چشمۂ محبت
بود بیروں میریخت وازمیانِ آب آتش مے انگیخت **بیت** چشم توکہ از چشمۂ دریائے

متعلق صفحہ ۱۸ - بعد سطر ۱۸ - ترجمہ عربی

اگر نباشد اشکہائے عشاق وسوختگیہائے ایشاں ہر آئینہ ظاہر مے شد در مردم
برقیدگیہائے آب وآتش بس بر آتش کہ ہست پس از نفسہائے ایشاں پیدا
مے شود وبر آبے کہ ہست پس از چشمہائے ایشاں جاریست۔

وتشنگان عالمِ محبت را از شراب شوق خود سیراب و مست مے گردانید ایں ضعیف گوید

کسی کز جوے عشقت جرعهٔ یافت ✤ بماند تا قیامت مست و مدهوش ✤ در آں مجلس که بخشی
جام عشقت ✤ نگردانی محمد را فراموش ✤ باز ایں دل مشتاق گوید بیت ز دریائے
جمالت چوں شوم سیراب اے ساقی ✤ که هرچه بیشتر بینیم تمنا بیشتر باشد ✤ و سرگشتگانِ
بیاباں عشق حقیقت را براه نمونے محبت باریتعالے راهبری میکرد بمنزل مقصود
میرسانید ایں ضعیف گوید بیت میرساند بمقصود و منازل همه را ✤ لطف او ورنه
که باشم که نهم دل بردوست نکنند و از جناب عالیجاه او آفتاب معرفت لائح میشد و دلهاء
ظلمت گرفته بیچارگان و گرفتاران هوا را نورے بخشید و قابل منظور نظر حق جل و علی
میکردانید ایں ضعیف گوید بیت ز درگهِ تو بداں آفتاب عشق بتافت ✤ بر آں دلے
که ز دنیا و دیں مبرا یافت ✤ ز روشنائی عشقت جهاں منور شد ✤ مگر رقیب
کزاں روشنی نصیب نیافت ✤ و گرمازدگانِ معاصی و سوختگانِ هوا نفس امّاره را
در سایهٔ مرحمت خویش پرورش میداد شیخ سعدی گوید بیت خدایا برحمت نظر کرده
که ایں سایه بر خلق گسترده ✤ ایں ضعیف گوید قطعه آلوده دامناں که نظر بر تو افگنند ✤
صافی شوند و پاک چو صوفی با صفا ✤ اے آفتاب حسن ازاں چشمهٔ حیات ✤ آبی بخش
تا نشوم بعد ازیں فنا ✤ ایں ضعیف گوید قطعه اے مایهٔ حسن و کان نعمت ✤ اینک
بدرت امیدواراں ✤ جاں بر کفدست کرده از دل ✤ بر شکل خوشِ تو جانسپاراں نکته
و ذات مبارک حضرت سلطان المشایخ متابع دل دریا وش او شد و دلِ حق پذیر او
متابع روح مطهر او گشت و روح مطهر او از کمالیت خویش قلب را جذب کرد و قلب
بحکم اتحاد روح قالب را جذب کرد پس بریں قضیه ذات مبارک سلطان المشایخ همه روح
باشد امیر خسرو خوش گوید بیت وجود خواجه نه از آب و گل گشته مرتب ✤ که جان خضر و مسیحا
بهم شده است مرکب ✤ پس حکم موت خواست و روحانی شد ایچنیں ذات که مجسم از ارواح است
لایق تماشا هر چشمے آلوده نباشد مگر آنکه بچشم معرفت از دریچهٔ جاں نظر کند خواجه سنائی
گوید بیت از در دل بمنظر جاں آی ✤ بتماشائی باغ جاناں آی ✤ بزرگے را از بندگان دیں
سوال کردند خواهی تا دوست را بهبینی گفت نه پرسیدند چرا گفت اُنَزِّهُ ذَاكَ الْجَمَالَ عَنْ نَظَرِ مِثْلِي

[illegible] پاک نمی دیدم آں جمال را از دیدن مانند من مدرستی که من مرا آمنه حسد میکنم بهبینند ه بالسوی ترا تا اینی که چشم

إِنِّي لَأَحْسُدُ نَاظِرِي عَلَيْكُمَا ۞ حَتَّى أَغُضَّ إِذَا نَظَرْتُ إِلَيْكُمَا ۞ وَأَرَاكِ تَخْطُرُ فِي شَمَائِلِكِ الَّتِي ۞ فِي فِتْنَتِي
فَأَغَارُ مِنْكِ عَلَيْكُمَا ۞ فہرست ابواب کتاب سیر الاولیا فی محبت الحق جل
وعلیٰ باب اول در بیان مناقب و فضائل و کرامات مشائخ شجرۂ
طبقہ خواجگان چشت از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تا آخر
عہد دولت حضرت سلطان المشائخ نظام الحق والشرع والدین قدس
اللہ سرہ العزیز نکتہ در بیان نعت سید المرسلین رسول رب العالمین محمد
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و پوشیدہ آمدن خرقۂ فقر از جناب نبوت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جناب امیر المومنین علی ابن ابی طالب کرم اللہ
وجہہ و از خدمت او بمشائخ کبار و اولیا نامدار با عظمت قدس اللہ سرہم
العزیز نکتہ منہم خواجہ حسن بصری قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ عبدالواحد ابن زید قدس
سرہ نکتہ منہم خواجہ فضیل بن عیاض قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ابراہیم بن ادہم
قدس روحہ نکتہ منہم خواجہ حذیفۃ المرعشی قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ہبیرۃ البصری
قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ممشاد علو دینوری قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ابو اسحاق
شامی چشتی قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ابو احمد چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم
خواجہ ابو محمد چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم خواجہ ابو یوسف چشتی قدس اللہ
سرہ العزیز نکتہ منہم حضرت خواجۂ خواجگان خواجہ مودود چشتی قدس اللہ سرہ العزیز
نکتہ منہم خواجہ حاجی شریف زندنی چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم حضرت
خواجہ عثمان ہارونی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم حضرت خواجۂ خواجگان سردار
اہل عرفان نائب رسول اللہ صلعم فی الہند حضرت خواجہ معین الدین حسن چشتی سنجری
قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم خواجہ قطب الاقطاب سرور عشاق حضرت خواجہ

است یازدهم نکته دربیان سماع نکته دربیان آداب سماع نکته دربیان
تحمیل الفاظی که میان شعرا مصطلح شده نکته دربیان وجد اہل سماع نکته دربیان
احوالے که در سماع پیدا میشود نکته دربیان رقص و تخریق ثوب نکته دربیان استماع
سماع و بکا و رقص سلطان المشائخ نکته دربیان بعضے مجالس که سلطان المشائخ
سماع شنیده است نکته دربیان فوائد که در بعضے مجالس سلطان المشائخ در باب
سماع فرموده است نکته دربیان محضر سماع و بحث آں که بر سلطان المشائخ واقع
شده نکته دربیان استماع سماع اہل زمانه باب نهم دربیان بعضے ملفوظات
و مکتوبات سلطان المشائخ که در ابواب ما تقدم تحریر یافته و این باب
مشتمل بر بیست و هشت نکته است نکته دربیان علم و علما نکته دربیان شب
معراج نکته دربیان وفات حضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم نکته دربیان
عقل نکته دربیان دنیا و ترک آں نکته دربیان فقر و غنا نکته دربیان طبقات
نکته دربیان نیت حضرت سلطان المشائخ نکته دربیان صبر و رضا نکته دربیان
خوف و رجا نکته دربیان ریا نکته دربیان توکل سلطان المشائخ نکته دربیان
حلم و عفو نکته دربیان صحبت نکته دربیان محاسن اخلاق نکته دربیان قبول فتوح
ورد آں نکته دربیان همت نکته دربیان عدل و ظلم نکته دربیان روح و نفس
نکته دربیان الهام و وسوسه نکته دربیان فضیلت مکان بر مکان نکته دربیان
لطائف شیخ نکته دربیان بزرگی حیدر زادیه نکته دربیان بزرگی بی بی فاطمه
سام نکته دربیان شفقت و نیت نکته دربیان امرا و خلفاے نکته دربیان
تغیر مزاج ملوک نکته دربیان مردانیکه مستغرق وحدت شده اند باب اول در
دربیان مناقب فضائل و کرامات و شجرهٔ طبقه معظمه مکرمه حضرات خواجگان
چشت از حضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم تا آخر عهد دولت حضرت
سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز نکته
دربیان نعت حضرت سید المرسلین رسول رب العالمین محمد رسول الله

صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و رسیدن خرقہ فقر از حضرت نبوت با میر المومنین علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ از خدمت او بمشایخ کبار و اولیاے نامدار قدس اللہ اسرارہم آن بادشاہ عالم فتوت آن مالک ملک مروت آن خورشید سپہر رسالت آن ماہ فلک جلالت آن صاحب قوسین آن پیشواے کونین آن صدر جریدہ اصفیا آن شمع جمع انبیا بزرگے خوش گوید قطعہ سند انبیا و صدر رسل ما مقصد ہشت و ہفت و پنج و چہار ما آن رسولے کہ جان عقل و خرد * کرد پیشش بہ بندگی اقرار * این ضعیف گوید

نظم

شاہ رسل شہنشہ شاہان روزگار \
عالم براے دوستی تو شد آشکار

گردون ندید و نیز نہ بیند بچشم خویش \
شاہے چو تو میان رسل شاہ نامدار

جاہت بلند و مرتبۂ عالی بہ نزد حق \
نامت بنام خویش قرین کرد کردگار

از نور روے تست کہ روشن شدہ است روز \
از رنگ زلف تست کہ شبہا چنین است تار

تو پادشاہ ہر دو جہان من گداے تو \
چارہ ہمین بود کہ کنم جان خود نثار

شاہا براہ تست فتادہ میان خاک \
بیچارہ ضعیف فتادہ محمد امیدوار

گر قطرۂ ز بحر وصالت بدو رسد \
شادی کنان بحشر برآید بروے یار

این بادشاہ مرسلان در باب عظمت و کرامات اولیا بزبان نبوت بیان میفرماید عَنْ عُمَرَ بْنِ خَطَّابٍ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَآلِہٖ وَسَلَّمَ اِنَّ مِنْ عِبَادِ اللّٰہِ اُنَاسًا مَا ہُمْ بِاَنْبِیَاءَ وَلَا شُہَدَاءَ یَغْبِطُہُمُ الْاَنْبِیَاءُ وَالشُّہَدَاءُ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ بِمَکَانِہِمْ مِنَ اللّٰہِ تَعَالٰی فَقَالَ رَجُلٌ مِنْہُمْ مَا اَعْمَالُہُمْ لَعَلَّنَا نُحِبُّہُمْ قَالَ قَوْمٌ یَتَحَابُّوْنَ بِرُوْحِ اللّٰہِ مِنْ غَیْرِ اَرْحَامٍ بَیْنَہُمْ وَلَا مَالٍ یَتَعَاطَوْنَہَا بَیْنَہُمْ وَاللّٰہِ اِنَّ وُجُوْہَہُمْ لَنُوْرٌ

[1] ترجمہ حدیث گفت عمر رضی اللہ عنہ کہ گفت پیغمبر صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم بدرستی کہ مردمانند از بندہ ہاے خدا کہ نیستند ایشان انبیا و نیستند ایشان شہدا غبطہ میکنند ایشان را از انبیا و شہدا بسبب مرتبۂ کہ نزد حقتعالے است ایشان را در روز قیامت پس گوید مردے از ایشان چہ بود عملہاے ایشان کہ بسبب آن عملہا بدین مرتبہ رسیدہ اند بدرستی کہ ما ایشان میدانستیم دوست میداشتیم ایشان را گفت پیغمبر خدا ایشان قومے اند کہ دوستی میداشتند در دنیا براے خدا از غیر آنکہ خویشان یکدیگر باشند و نہ در میان ایشان معاملت داد و ستد باشند کہ بسبب آن داد و ستد محبت باشد قسم خداست بدرستی کہ روئہاے ایشان روشن

فَاِنَّهُمْ لَعَلٰی مَنَابِرَ مِنْ نُوْرٍ وَلَا یَخَافُوْنَ اِذَا خَافَ النَّاسُ وَلَا یَحْزَنُوْنَ اِذَا حَزِنَ ثُمَّ
ثُمَّ قَرَاءَ اَلَا اِنَّ اَوْلِیَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَا هُمْ یَحْزَنُوْنَ هُمْ مَصَابِیْحُ الدُّجٰی
وَیَنَابِیْعُ الرُّشْدِ وَالْحُجٰی خُصُّوْا بِخَفِیِّ الْاِخْتِصَاصِ وَالتَّقُوْا مِنَ التَّصَنُّعِ بِالْاِخْلَاصِ
لِجُنَیْدِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَدَّسَ اللّٰهُ سِرَّهُ الْعَزِیْزَ شِعْرٌ سَرَتْ بِاُنَاسٍ فِی الْغُیُوْبِ قُلُوْبُهُمْ
وَحَالُوْا بِقُرْبِ الْمَسَاجِدِ الْمُتَفَضِّلِ ۔ وَنَالُوْا مِنَ الْجَبَّارِ عَطْفًا وَرَاْفَةً وَقَصْدًا
وَاِحْسَانًا وَبِرًّا مُعَجَّلًا ۔ اُولٰئِکَ نَحْوَ الْعَرْشِ هَامَتْ قُلُوْبُهُمْ ۔ وَفِیْ مَلَکُوْتِ
الْعِزِّ مَاوٰی وَمَنْزِلٍ ۔ واین مدح وثنا درباب اولیاے از برکت آں بود سرور انبیا
در شب معراج بخلعت خرقۂ فقر مشرف گشت وآں خرقہ از پیش تخت فرق فرسائی
معلے وفر کے سلطان الانبیا بختم الخلفاء الراشدین وصی رسول رب العالمین امیر المومنین
قطب الاولیا منبع بحقایق توحید ومن لوامع تقر اس اللہ الغالب علی ابن ابی طالب
کرم اللہ وجہہ رسید چنانچہ کیفیت او مشرح منقول است از سلطان المشائخ درباب
ارادت در نکتۂ اصل خرقہ وبخشش آں تحریر یافتہ است بزرگے خوش گوید شعر
جَعَلَ الْاِلٰهُ مُحَمَّدًا شَمْسَ الْهُدٰی ۔ بِضِیَائِهٖ یَهْدِیْ جَمِیْعَ عِبَادِهٖ ۔ مِنْهُ اسْتَضَاءَ
وَصِیُّهٗ وَوَلِیُّهٗ ۔ فَاَزَارَ مِثْلَ الْبَدْرِ کُلَّ بِلَادِهٖ ۔ اَعْنِیْ عَلِیًّا سَیِّدَ النَّادِیْ الَّذِیْ
بِذٰلِکَ ۔ اَوْلَی الْاَبْدَالِ وَالْاَوْتَادِ مِنْ عِبَادِهٖ ۔ واز حضرت امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ

---

۴ ترخواہد بود پس بدرستی کہ ایشاں ہر آئینہ بر بلندی خواہند بود از نور نخواہند ترسید ایشاں وقتیکہ خواہند ترسید
مردمان و نہ غمگین خواہند بود ایشاں وقتیکہ غمگین خواہند بود مردماں پس ترخواند رسول خدا این ایت را آگاہ باشید بدرستی
کہ دوستان خدا نیست ترس ایشاں را ونیستند ایشاں راغمگینی ایشاں چراغ تاریکی اند وچشمہ رشد اند وخاص کردہ شدہ اند
از ایشاں از جہت باریکی اختصاص واز جہت آنکہ پرہیز مے کنند از ریا در اخلاص ۱۲ ۵ سیر کردم من با مردماں در عالم
غیب اند دلہاے ایشاں وجولاں کردہ اند بہ قرب مسجد ہاے بزرگ ورسیدند آنہا از جبار حقیقی مہربانی را ومقصود
را ونیکو کاری ونیکو کارے را بزودی آں جماعت بسوے عرش حیراں شدند دلہاے ایشاں ودر ملکوت
بزرگ جاے ماندن وفرود آمدن ۶ گردانید اللہ تعالے محمدؐ را خورشید ہدایت بروشنی آں آفتاب ہدایت
مے کند جمیع بندگان خود را از آں محمدؐ گرفت روشنی وصی آں محمدؐ وولی آں محمد پس گردانید مانند بدر در تمام
شہرہاے خداے تعالے مراد مے دارم علی را بہتر بن نزاہدان خبردار باش بایں وابدال واوتاد زینت
ہاے خدا۔

عنقا با ولیاء نامدار و مشایخ کبار رسیده است و اصلاً منقطع نشد چنانچه تحریر می یابد انشاء الله العزیز منهم آں پروردهٔ نبوت آں کان فتوت آں بحر علم آں گنج عمل و حلم آں رئیس التابعین آں امام المتقین آں متفق علیه بصاحب صدری خواجه حسن بصری رضی الله عنه منقول است که ایں بزرگ خرقهٔ ارادت از امیر المومنین علی کرم الله وجهه پوشیده و ایں بزرگ را فضائل بسیار و مناقب بیشمار است و مادر خواجه حسن بصری از موالی ام سلمه حرم محترم حضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم بود خواجه حسن شیر خوار بود که مادر او بکار مشغول بودے خواجه بگریستے ام سلمه رضی الله عنها سینهٔ مبارک خود در دهن او نهادے قطرهٔ چند شیر پدید آمدی ایں همه برکات و کرامات از آں بود و ام سلمه پیوسته دعا کردے خداوندا ایں را مقتدائے خلق گرداں تا صد و سی تن از صحابه را دریافت رضوان الله علیهم اجمعین منقول است روزے امیر المومنین علی کرم الله وجهه در بصره آمد و مذکراں را منع کرد و فرمود تا جمله منبر ها را بشکنند بمجلس خواجه حسن بصری آمد سوال کرد که تو عالمی یا متعلم گفت من هیچ نیم هر چه از پیغامبر صلی الله علیه وآله وسلم بمن رسیده است آں را بخلق میرسانم مرتضی علی رضی الله عنه گفت ایں جوان شائستهٔ سخن است چوں خواجه از منبر فرود آمد در پئے امیر المومنین رواں شده و دامنش گرفت و گفت از بهر خدائے مرا وضو ساختن بیاموز و در مقامے که آں را باب الطشت گویند طشت آوردند خواجه حسن را وضو ساختن بیاموخت منقول است که خوف و بکاء حق تعالی خواجه حسن را بسیار بود قدس الله سره و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشایخ نبشته دیده است آوازے آمده شب وفات خواجه حسن بصری رضی الله عنه اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰۤی اٰدَمَ وَنُوْحًا وَّاٰلَ اِبْرٰهِیْمَ وَاٰلَ الْحَسَنِ و بزرگے آں شب که وفات خواجه حسن بود در خواب دید که درهائے آسمان کشاده بوده و منادی میکردند که خواجه بخدائے خویش رسیده از و خدا خوشنود است رحمة الله علیه منهم آں شیخ شیوخ العصر آں علامة الدهر قطب العالم خواجه عبد الواحد زید که صاحب کرامات عالیه و مراتب

ع ۱۹ بدرستی که الله تعالی برگزید آدم را و نوح و آل ابراهیم را و فرزند او حسن را

خرقهٔ ارادت از خواجه حسن بصری پوشیده شرّفه الله بالرّوح والرّاحة منقول
است که وقتے جماعتے درویشان بخدمت او نشسته بودند و گرسنگی بغایت اثر کرده
و چیزے موجود نبود که بخورند از خواجه عبدالواحد زید طیّب الله مضجعهٗ درخواست
کردند که ما را حلوا مطلوب است چوں الحاح درویشان بسیار شده خواجه عبدالواحد زید
روے مبارک جانب آسمان کرده بجهت درویشان درخواست نمود فی الحال دینار
ہاے زر باریدن گرفت فرموده که ہماں مقدار ازیں بستانند که حلواے بقدر کفاف
موجود شود ہمچناں کردند خواجه ازاں حلوا ہیچ نخورد منقول است که در آخر عمر خواجه
عبدالواحد زید مفلوج شده روزے وقت نماز در آمد و کسی نبود که خدمت ایشاں را
وضو کناند خوف زوال وقت نماز شد خواجه عبدالواحد زید قدس الله سره العزیز
مناجات کرد الٰہی مرا آن مقدار قوت بخش که وضو بسازم چوں وضو ساخته باشم حکم
حکم تست خواجه صحت یافت و نماز بگزارد و چوں از فراغ باز گشت باز ہمچناں
مفلوج شد رحمة الله علیه [illegible] واہل حضرت آں بادشاه درگاه وصلت
آں ملک الولایت آں شمس الہدایت آں کثیر الفضائل ابو علی الفضیل ابن عیاض
قدس الله سره العزیز که از مشائخ کبار و سرور روزگار بود و سریع البکا و دائم
الحزن و [illegible] بود و خرقهٔ ارادت از خواجه عبدالواحد زید پوشیده از کلمات
اوست لا یستکمل ایمان العبد حتّی یؤدّی ما افترض الله علیه و یجتنب ما حرّم
الله علیه و یرضی بما قسم الله له ثم یخاف مع ذٰلک ان لا یتقبّل الایمان
[illegible] و قول اوست اذا احبّ الله عبدًا اکثر غمّه فاذا ابغض عبدًا
[illegible] دنیاه و نیز قول اوست لو عرضت علیّ الدنیا بحذافیرها ولا

ل [illegible] ایمان بنده تا آنکه ادا کند چیزے را که فرض کرده است الله تعالیٰ بر آں بنده تا آنکه پرہیز کند
چیزے را که حرام کرده است الله تعالیٰ بر آں بنده تا آنکه راضی شود بچیزیکه قسمت کرده است حقتعالیٰ براے او بعد
ازاں بترسد با وجود ذٰلک [illegible] ایمان کامل نکند [illegible] را که قبول نکند خداتعالیٰ ایں
ہمه اعمال را از وے ل و قول اوست چوں دوست میدارد خداتعالیٰ بنده را زیاده میکند غم او را و ہرگاه که دشمن میدارد
بنده را زیاده مے کند بر آں دنیا را ۳ اگر عرض کرده شود بر من دنیا بصورت دریاے بیکرانه و در وے حسابیکه
حساب گرفته نشوم مال دنیا ہر آئینه با ہم من که نجس پندارم من آں را چنانکه نجس مے پندارد دیگر از شما مردار را

أُحَاسَبُ بِهَا لَكُنْتُ أَتَقَدَّمُهَا لَمَا يَتَقَدَّرُ أَحَدٌ كُمْ بِحِيفَةٍ واین نیز قول اوست تَرْكُ الْعَمَلِ لِأَجْلِ النَّاسِ هُوَ الرِّيَاءُ الْعَمَلُ لِأَجْلِ النَّاسِ الشِّرْكُ[۵۱] و ابوعلی رازی روایت میکند کہ سی سال با خواجہ فضیل عیاض صحبت کردم ہیچوقت در تبسم ندیدم مگر در روزے کہ پسر او علی ابن الفضیل کہ مرتبہ ولیا بود نقلکرد از وے پرسیدند کہ ہیچ وقت تبسم نکردہ امروز چیست کہ تبسم میکنی فرمود بدو ستی کہ خداتعالی کارے را دوست میدارد من نیز آں کار را دوست میدارم منقول ہست کہ در ابتدائے حال راہ زنی کردے وقتے راہ بازرگاں فرو گرفتہ بود قاری دراں قافلہ ایں آیت خواند اَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ[۵۲] فَقَالَ الْفُضَيْلُ يَا رَبِّ قَدْ آنَ[۵۳] فضیل را رقتے پیدا شد ازاں حرفت توبہ کرد و خصما را خشنود گردانید از انجا بکوفہ آمد با امام ابوحنیفہ صحبت کرد و اولیا بسیار را دریافت و فضیل ربیع وزیر ہارون رشید روایت میکند کہ من با ہارون رشید در مکہ رفتم چوں حج بجا آوردیم ہارون پرسید کہ اینجا مردے باشد از مردان خدائے کہ سعادت قدمبوس او دریابم گفتم عبدالرزاق صنعانی رحمۃ اللہ علیہ ہست بخدمت او رسیدیم بعد مکالمہ ہارون مرا اشارت کرد کہ او را پرس کہ ہیچ وام دادنی داری او قبول کرد آرے ہارون گفت تا وام بگذارند باز ہارون گفت اے فضیل ہنوز دلم تقاضائے مردے دیگر مے کند گفتم سفیان بن عتبہ اینجاست چوں بخدمت او رسیدیم بعد مکالمہ بسیار ہمارا سخن گفت کہ مرد چیزے وام دادنی دارد سفیان گفت آرے ہارون گفت تا وامش بگذارند باز گفت اے فضیل دلم را تقاضائے مرد دیگرست فضیل را یاد آمد فضیل عیاض رحمۃ اللہ علیہ اینجاست بنزدیک او رفتند او در حجرہ بود مشغول بتلاوت قرآن ایں آیة میخواند اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّاٰتِ أَنْ نَّجْعَلَهُمْ

---

[۵۱] ترک کردن عمل نیک برائے مردم ہمیں ریاست کار نیک کردن برائے نمودن مردم ہمیں شرک ہست [۵۲] آیا نرسیدہ است برای آں کسانیکہ ایمان آوردہ اند اینکہ بترسد دلہائے ایشان از جہت ذکر خداتعالے پس گفت فضیل اے پروردگار من تحقیق رسیدہ است آں وقت [۵۳] آیا پندا شتند آنانکہ کسب میکنند بدیہا را اینکہ بگردانیم ما آنہا را مانند آں کسانیکہ ایمان آوردہ اند و عمل نیک میکنند۔

كَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ چون این آیة در گوش ہارون رسید گفت ای فضیل ہمیں آیت بس است فضیل در حجرہ بزد گفت کیست گفتم امیرالمومنین است مَالِيْ وَلِاَمِيْرِ الْمُؤْمِنِيْنَ گفتم بجہت شفاعت نفس خود آمدہ ام واطاعت او واجبست انگاہ چراغ بکشت ودر بکشاد ودر زاویہ بایستاد ہارون در آمد وارا میطلبید تا دستش بر فضیل آمد فضیل فرمود کہ آہ دستے ازین نرم ندیدہ ام اگر از آتش دوزخ خلاص یابد ہارون در گریہ شد چندان بگریست کہ بیہوش شد چون بہوش باز آمد ہارون گفت اے خواجہ مرا پندے بدہ گفت اے امیرالمومنین پدرت کہ عم مصطفےٰ بود از پیغامبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم امارت قومی درخواست کرد مصطفےٰ فرمود صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ اے عم یکنفس تو در طاعت خدا بہتر از ہزار سالہ طاعت خلق مرترا اَلَا اَنَّ الْاِمَارَةَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ نَدَامَةٌ ہارون گفت در نصیحت زیادہ کن فضیل قدس اللہ سرہ العزیز گفت مے ترسم یا امیرالمومنین کہ این روے خوب تو بآتش دوزخ گرفتار شود از خدا بترس وحق او بہتر ازین بگذار بعدہ ہارون گفت کہ چیزے وام دادنی داری گفت کہ آرے وام خداوند است کہ درادای آں مشغولم حقتعالیٰ دوختہ گرداناد انگاہ ہارون صرہ ہزار دینار زیر پیش فضیل نہاد فضیل رحمۃ اللہ علیہ گفت اے امیرالمومنین این پند ہاے من ترا ہیچ سود نداشت کہ من ترا بنجات میخوانم وتو مرا دربلا مے اندازی ہارون گریان از پیش او بیرون آمد فضیل ابن ربیع را گفت کہ ملک بحقیقت خواجہ فضیل عیاض است منقولست کہ ہم در مکہ وفات یافت در ماہ محرم سنہ سبع وثمانین منہم آں سلطان السالکین آں مقرب حضرت رب العالمین آں تارک مملکت الدنیا آں صاحب سلطنت العقبےٰ ظل اللہ فی العالم خواجہ ابراہیم ادہم قدس اللہ سرہ العزیز کہ در انواع معاملات واصناف حقایق مشاہدات حظے تمام داشت ومقبول ہمہ عالم بود وبشترے مشایخ کبار را دریافتہ بود وخرقہ ارادت از خدمت خواجہ

سلہ چیست مراد امیرالمومنین را۔

فضیل عیاض پوشیده بود بزرگے خوش گوید تَرَکَ ابْنُ اَدْهَمَ مُلْکَہٗ وَ تَرَکَ لِمَا قَالَ
الْفُضَیْلُ مُتَابِعًا لِّمَعَادِہٖ[۱] تَرَکَ الْخَزَائِنَ وَالْجُنُوْدَ وَاَهْلَہٗ وَ اَوْلَادَہٗ وَ اَمَّا سَاعَۃُ مِعْدِہٖ
وَسَادِہٖ[۲] وبا امام ابو حنیفہ صحبت کرد وقول امام اعظم است سَیِّدُنَا اِبْرَاهِیْمُ اَدْهَمُ
قدس الله سره اصحاب گفتند او سیادت بچہ یافت ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ گفت
او دایما در خدمت خداوند تعالی مشغولست و ما بکارهاے دیگر مشغولیم و خواجہ
جنید قدس اللہ سره کہ سر قوم اولیا است مے فرماید مَفَاتِیْحُ الْعُلُوْمِ اِبْرَاهِیْمُ بْنُ
اَدْهَمَ یعنی کلید علما این طایفہ ابراهیم ادهم ست و سبب توبہ او بجدے کہ مشہور ست
محتاج کتابت این محل نیست[۳] و قول اوست اِنَّ التَّصَوُّفَ التَّکَلُّمُ مَعَ اللّٰہِ بِالْقَلْبِ
وَالتَّطَرُّقُ وَالتَّلَطُّفُ و نیز قول اوست وَاتَّخِذِ اللّٰہَ صَاحِبًا وَدَعِ النَّاسَ جَانِبًا
و نیز قول اوست کَثْرَتُ النَّظْرِ اِلَی الْبَاطِلِ یَذْهَبُ مَعْرِفَۃَ الْحَقِّ مِنَ الْقَلْبِ[۴] و نیز
قول اوست قِلَّۃُ الْحِرْصِ وَالطَّمَعِ یُوْرِثُ الصِّدْقَ وَالْوَرَعَ وَکَثْرَۃُ الْحِرْصِ وَالطَّمَعِ
یُکْثِرُ الْغَمَّ وَالْجَزَعَ[۵] و نیز قول اوست قَدْ رَضِیْنَا مِنْ اَعْمَالِنَا بِالْمَعَانِیْ وَمِنْ طَلَبِ الْاٰخِرَۃِ
بِالتَّوَانِیْ وَمِنَ الْعَیْشِ الْبَاقِیْ بِالْعَیْشِ الْفَانِیْ و قول اوست اَطِبْ مَطْعَمَکَ وَلَا
عَلَیْکَ اَنْ تَقُوْمَ اللَّیْلَ وَتَصُوْمَ النَّهَارَ منقولست کہ خواجہ ابراهیم ادهم مردے
در بادیہ دید اسم اعظم او را تعلیم کرد از برکت خواندن آن اسم مهتر خضر را دریافت مهتر
خضر فرمود کہ برادرم مهتر الیاس اسم اعظم ترا تعلیم کرده ست این همہ برکات از نیست
و بیشتر دعاء خواجہ ابراهیم ادهم این بوده اَللّٰهُمَّ انْقُلْنِیْ مِنْ ذُلِّ مَعْصِیَتِکَ اِلٰی عِزِّ طَاعَتِکَ[۷]
منقولست کہ خواجہ ابراهیم ادهم قدس اللہ سره العزیز بر جعفر منصور کہ دوم خلیفہ
بود از آل عباس رضی اللہ عنہ در آمد خلیفہ پرسید کہ چگونہ ست کار شما یا ابا اسحاق

---

[۱] گذاشت ابن ادهم ملک و منزل خود را پس آمد آن ابن ادهم فضیل را دیجا نیتے کہ پس روز ست فضیل را
از جهت فاضل کردن میعاد ترک کرد خزاین را و لشکر را و فرزندان را پس تا تمام ساخت بازوے خود را مقام و
سادہ [۲] سردار ما ابراهیم بن ادهم است [۳] بدرستی کہ تصوف بزرگ داشتن است همہ مخلوقات را و حوالہ کردن خود را
بخدا بر لحظہ نظر داشتن بسوے خدا مهربانی کردن بندہ ها [۴] بگیر خدا را صاحب و بگذار مردمان را در یک کنار [۵]
بسیار دیدن بسوے باطل معرفت حق را از دل [۶] اندک کردن حرص و طمع میرساند صدق را و بسیار گردید زیادہ
حرص و طمع زیادہ میکند غم و جزع را [۷] اے بار خدایا نقل کن مرا از خواری گناہ خود بسوے عزت طاعت خود

خواجہ ابراہیم ادہم گفت یا امیر المومنین شعر نُرَقِّعُ دُنْيَانَا بِتَمْزِيقِ دِيْنِنَا۔ فَلَا دِيْنُنَا يَبْقٰى
وَلَا مَا نُرَقِّعُ منقول است کہ لباس او در زمستان پلاس بودے کہ در زیر او
پیراہن نبودے و در تابستان دو شقہ کہ بہاے آں چہار درم باشد یکے از آں
فوطہ بجاے ازار بستے دوم ردا ساختے و در سفر و حضر صائم بودے و شبہا بیدار
و دائم الفکر بودے و قوت از اجرہ حصاد کردے چوں از مزدوری حصاد فارغ
آمدے یارے را بر صاحب کشت فرستادے تا بعد حساب اجر حصاد آوردے آں
اجر را بدست خود نگرفتے و اصحاب خود را دادے کہ آنچہ مطلوب شما باشد بیارید و بکار
برید و اگر اجر حصاد نیفتادی اجر حفظ البساتین قبول کردے منقول است کہ روزے
بر کوہ قبیس نشستہ بود و با اصحاب خودے فرمود اگر ولیے از اولیاے خدا کوہ را
بگوید کہ رواں شو در حال رواں شود بمجرد گفتن این سخن کوہ بجنبید بعدہ
پاے مبارک خود بر کوہ زد و فرمود کہ ساکن باش کہ من تمثیلے میکنم بخدمت
یاران خویش منقول است کہ خواجہ ابراہیم ادہم در سفر دریا در جہاز سوار
بود و خود را بگلیمے پیچیدہ و سر در مراقبہ آوردہ در اثناے آں حال بادے سخت
برخاست چنانکہ خوف غرق جہاز شد اہل جہاز ہمہ بخدمت او آمدند و گفتند چگونہ
است ما در معرض تلف افتادیم و تو در خوابی خواجہ ابراہیم سر از گلیم مراقبہ بر آوردہ
گفت خداوندا قدرت کاملہ ترا دیدیم اکنوں بکرم خویش عفو بنما فی الحال باد بایستاد
و جہاز قرار گرفت منقول است کہ مے فرمود من باذن اللہ در بادیہ میرفتم
چوں بذات العرق رسیدم ہفتاد مرقع پوش را دیدم جاں دادہ و خون از ایشاں
رواں شدہ گرد آں قوم بر آمدم یکے را دیدم کہ ماندہ بود بر رسیدم کہ اے جواں
مرداں چہ حال است گفت يَا ابْنَ اَدْهَمَ عَلَيْكَ بِالْمَاءِ وَالْمِحْرَابِ دور دور مرو کہ مہجور
گردی و نزدیک نزدیکے میا کہ رنجور گردی مبادا کسے بر بساط سلاطین گستاخی
کند و بترس از دوستے کہ حاجیاں را چوں کافران روم میکشد و با حاجیان

سطر ۱۵ بلند کردیم دنیای خود را بنقصان کردن دین خود پس دین ما باقی نماند و نماند چیزی کہ ما بلند کردیم او را

غزا میکنند بدانکہ قومے بودیم صوفی و قدم بر توکل در بادیہ نہادیم وعزم کردیم کہ سخن
نگوئیم و بجز از خدائے تعالیٰ اندیشہ نکنیم و بغیر او التفات ننمائیم چوں باحرام گاہ رسیدیم
خضر بما رسید سلام کردیم او سلام را علیک داد شاد شدیم گفتیم الحمد للہ کہ سعیہائے
ما مشکور آمد و طالب بمطلوب پیوست کہ خضر باستقبال آمد ما نفے بجانب ہائے ما ندا
کرد اے کذابان واے مدعیان قولہائے وعہد ہائے شمایاں این بود کہ ما
فراموش کردید بغیر ما مشغول گشتید بروید بغرامت جان شما بغارت ببریم و تا خونے
شما نریزیم با شما صلح نکنیم این جوانمردان کہ مے بینی ہمہ شہیدان حضرت اند اے
ابراہیم اگر تو نیز سر آں داری پائے درنہ والا از میان دور شو بزرگے خوش
گوید مثنوی خونریز بود ہمیشہ در کشور ما * جاں عود بود ہمیشہ در مجمر ما * داری سر ما وگرنہ
دور از بر ما * ما دوست کشیم تو نداری سر ما * خواجہ ابراہیم متحیر شد وگفت ترا چرا رہا
کردند گفت ایشاں پختہ بودند مرا گفتند تو ہنوز خامی جاں میکن تا تو نیز پختہ شوی
آنگاہ از پے درآئی این بگفت و جاں داد منقول است کہ آخر عمر خواجہ ابراہیم
ادہم ناپیدا شد چنانکہ کسے نداند کہ کجا خفتہ ہست از خوف شہرت بعضے گویند در
بغداد ہست و بعضے گویند در شام ہست بسیا خلق راوی اند کہ گریختہ است
آنجا کہ خاک مہتر لوط علیہ السلام است غاریست وفات کردہ ہست چوں وفات
او رسید آواز آمد اَلَا اِنَّ اَمَانَ الْاَرْضِ قَدْ مَاتَ ہمہ خلق متحیر شد کہ این چہ
آواز است تا خبر آمد کہ ابراہیم ادھم رحمۃ اللہ علیہ وفات یافتہ است منہم آں وافر
الفضل والاحسان آں اکرم اہل ایمان آں ملک الاولیائے امام الفقرا آں
شیخ العصر آں علامۃ الدہر آں سرمست جام بے عشق خواجہ حذیفۃ المرعشی
خصہ اللہ بالعفو والرضوان کہ از کبار مشائخ روزگار و سر نامدار بود و خرقہ ارادت
از خدمت خواجہ ابراہیم ادہم پوشید و سالہا بخدمت در سفر وحضر ملازم حضرت او
بود و اعمال خیر او در نظر مبارک آں بزرگ ہیچ وزنے نداشت و قول اوست

سلہ آگاہ باشند بدرستی کہ پناہ زمین کہ بود تحقیق مرد۔

لو جاءنی رجل و قال واللہ الذی لا الہ الا ھو یا حذیفۃ ما عملک عمل من
یومن بیوم الحساب فاقول لہ یا ھذا الا تکفر عن یمینک فانک لا تحنث
و قول اوست ایاکم و ھذا یا الفجار و السفھاء فانکم اذا قتلتموھا ظننوا بانکم
رضیتم بفعلھم منھم آں امام الائمہ آں مقتداے الامۃ آں ناصر الشریعہ
آں استاد الطریقہ آں تاج العارفین آں منہاج السالکین خواجہ ہبیرۃ
البصری کہ خرقۂ ارادت از خدمت خواجہ حذیفۃ المرعشی پوشیدہ بود ایں بزرگ
مقتداے علماء و اولیاے وقت بود و در معرفت حق جل و علی میان مشائخ
کبار معروف و مشہور و درجات رفیع و مقامات عالی داشت قدس اللہ سرہ العزیز
منھم آں شمس الفقرا آں بدر الاتقیاء آں شیخ الاصفیاے الوقت آں صاحب
الکشف و الکرامت آں پسندیدہ در ذات و صفات آں یافتہ خلعت سروری
حضرت خواجہ ممشاد علو دینوری نور اللہ مرقدہ بانوار القدس و آں بزرگ
خرقۂ ارادت از خواجہ ہبیرۃ البصری پوشیدہ و در مجاہدات محلی رفیع و در مشاہدات
مقامات عالی داشت و ایں بزرگ در دور حیوۃ خود در روز چیزے نخورد و دنیا
شامید چوں ایں بزرگ تولد شد شب شیر نخوردے و چوں صبح بدمیدی تا شب
شیر در دہن مبارک نگرفتے یعنے در مدت عمر عزیز خود صائم بود تا افطار بہ لقاء
رب العالمین کند شعر ھو الذی قد صام فی ایامہ من ... زمان رقادہ
منھم آں تاج الاولیا آں سراج الاصفیا آں ملک المشائخ ... عاشق آں
مقتداے الوقت خواجہ ابو اسحٰق چشتی کہ بادشاہ عالم پناہ بود و سلطان
دار الملک راز و ایں بزرگ خرقۂ ارادت از خواجہ ممشاد علو دینوری پوشیدہ

---

۵۱ اگر بیاید مرا مردے بگوید آمد قسم آنخدائی کہ نیست سزاوار پرستش مگر
او اے حذیفہ نیست عمل تو مانند عمل کسے کہ ایمان مے آرد آنکس و زحساب پس خواہم گفت ۵۲ دور دارید نفس
ہاے خود را از بدکاراں و از بے عقلاں پس بدرستی کہ شمایان وقتیکہ رو آوردید شما بایشاں بدکاران
و بے عقلاں گمان خواہند برد آنہا باینکہ شمایان راضی شدید بکردار آں بدکاران و بے عقلاں
۵۳ آں کسے ست کہ تحقیق روزہ داشت او در تمامی عمر خود از ایام گہوارہ تا زمان خوابیدن در قبر خود

وبزرگے درباب او گوید شعر قِيلَ بِهِ اِقْتَدَىٰ بِحَارٍ مِنْ اَهْلِ چِشْتَ شُيُوخِهِمْ كُلُّ وَلِيِّ
اللّٰهِ فِي مِيلَادِهٖ * مِنْهُمْ اَبُو اِسْحٰقَ اَلْكَبِيرُ شَيْخُهُمْ * طُوْدٌ سَمَاءٌ مِنْ شَيْخِ اَطْوَادِهٖ *
اَعْنِي هُدَاةَ الَّذِيْنَ يَتَّبِعُوْنَهٗ * لَا يَعْدِلُوْنَ اللّٰهَ فِي مِعْتَادِهٖ * و ایں بزرگ
در غایت ستر عالم مکاشفات کوشیده و صورت صحوا پیرایه خود ساخت منهم
آں عمدة الابرار آں قدوة الاخیار آں ملک الاولیا آں سلطان الاصفیا آں
برهان الاتقیا آں در عزم سعد اسعد خواجه ابو احمد چشتی طاب ثراه و ایں بزرگ
خرقهٔ ارادت از خدمت خواجهٔ ابو اسحٰق چشتی پوشیده بود قدس الله سره
العزیز و ایں بزرگ بادشاه ممالک ملک مکاشفات و سلطان دار الملک مشاهدات
بود هیچ سرے از اسرار دوست بیروں نداده و در عالم ذوق دروانی بادشاهی
رانده رحمة الله علیه منهم آں قطب المشائخ والفقرا آں ملک الائمه والعلما آں
نجباء الاوتاد آں مفخر العبّاد خواجه محمد چشتی طیب الله مرقده و نور الله مشهده
که بانواع کرامات و اصناف درجات مشاهدات آراسته بود و ایں بزرگ خرقه
ارادت از خدمت ابو احمد چشتی پوشیده بود منقول است که خواجه ابو محمد چشتی
اغلب حال در عالم تحیر بودے و سالها پهلوے مبارک ایشاں بزمیں نرسیده
بود و در غایت مجاهده و در غلبات شوق نماز معکوس گذاردے در خانقاه خود
چاهے داشت در آنچاه خود را سرنگوں آویخته خداے تعالے را عبادت کردے
منقول است که روزے بر سر دجله نشسته بود و خرقه مبارک خود را بخیه
میزد در اثناے ایں حال پسر خلیفه بخدمت او رسید با کوکبه خلافت از اسپ
فرود آمد و روے بر زمین آورد بنشست خدمت خواجه فرمود که حضرت رسالت
صلے الله علیه و آله وسلم میفرماید اگر پیرزنے در بلاد مملکت شبے بفاقه بخسپد
روز قیامت امثال و صدقنا دامن والی خود بگیرد بعده پسر خلیفه خدمتها از جنس

له وبا واقتدا کرده اند از اہل چشت همه شیخان همه نزدیکان خدا در میلاد او هستند از آں
شیوخ ابو اسحاق کلانتر ایشاں است روشن است راه نمایاں دبست اپیروی میکنند آں ابو اسحاق

پیش آورد خواجہ تبسم فرمود وگفت از خواجگان ما ازینہا کسے قبول نکردہ است
و بداں حاجتے نداریم بعدہ روے مبارک خود سوے آسمان کرد وگفت الٰہی
آنچہ بندگان خود را مے نمائی ایں را نیز ہماں بنماے در حال ماہیان و جلیہ
دینارہاے زرد در دہن کردہ بالا آمدند بعدہ خواجہ فرمود کہ حق جل وعلے بر بندگان
خود در خزینۂ غیب کشادہ است و دست تصرف دادہ بدیں آوردہ شما احتیاجے
نداریم منہم آں اَعلم علما آں سید الاولیا آں سید الازکیا آں پیشواے اہل
تصوف ناصر الملۃ والدین خواجہ ابو یوسف چشتی کہ جمال طریقت وکمال
حقیقت بود وایں بزرگ را کرامات ظاہر و براہین پیداست، نور اللہ روضتہٗ
و برد تربتہٗ و خرقۂ ارادت از خدمت خواجہ ابو محمد چشتی قدس اللہ سرہ العزیز
داشت منقول است کہ وقتے خواجہ ابو یوسف چشتی در راہے میرفت
دید کہ مسجدے عمارت میکنند و تیرے بجہت سقف مسجد بالا میبرند و آں تیر
از مواز نۂ عمارت کوتہ مے آید دریں حیرت بودند کہ چہ کنند در اثناے ایں
خدمت خواجہ بر سر وقت ایشاں رسید و ازاں حال استطلاع نمود چوں
قصۂ ایں حال خواجہ را روشن شد از اسپ فرود آمد و بالاے دیوار مسجد
برآمد و یک سر چوب بدست مبارک خویش گرفت وگفت بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّ
حِیْمِ چوں آں تیر بالاے عمارت آوردند از عمارت مسجد یک گز از جانبے
کہ خواجہ گرفتہ بود زیادہ آمد تا ایں غایت آں تیر کرامت بداں عمارت مسجد یک
گز بیروں آمدہ برقرار است کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد
کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ مے فرمود آں مسجد را دیدہ ام در میان
چشت و ہری بود در کنارۂ ہری لوالرد است منقول است کہ خواجہ یوسف
چشتی را قدس اللہ سرہ کلام اللہ یاد نبود بدیں سبب متردد بود تا شبے
دراں تردد پیر خود خواجہ محمد چشتی را قدس اللہ سرہ العزیز در خواب دید کہ میفرمود
چہ حال است کہ در غایت تردد مے بینم خواجہ یوسف گفت کہ بسبب کلام اللہ

کہ یاد ندارم فرمود کہ صد بار سورۂ فاتحہ بخوان از برکت آں کلام اللہ محفوظ خواجہ
شد خواجہ یوسف چشتی چوں بیدار شد ہمچناں کرد بفضل و کرم حق سبحانہ تعالیٰ
از برکت سورۂ فاتحہ تمامی کلام اللہ خواجہ یوسف را محفوظ شد چنانکہ ہر روز پنج
ختم کردن گرفت منضم آں سرور مشایخ کبار آں بادشاہ اولیاے نامدار آں ظل اللہ
فی الخلق ان سیف اللہ الناطق بالحق خواجہ قطب الحق والدین المخصوص
بعنایت رب العالمین خاتم الفقرا والمساکین ملک الاولیا سلطان الاصفیا خواجہ
مودود چشتی کہ جملہ مشایخ کبار وقت محکوم و منقاد حکم او بودند در غایت تعظیم
و در نہایت تکریم او میکوشیدند و ایں بزرگ خرقہ ارادت از خدمت خواجہ ناصر الدین
یوسف چشتی پوشیدہ کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشایخ نبشتہ دیدہ
آمد شیخ ابو العباس قصاب چہار صد اولیا را بنظر فنا کردہ بود چوں خواجہ مودود
چشتی شیخ عثمان استاد مردان را بہ نیشاپور ولایت داد نظر او بدل کرد چو
از خانہ علیہ منقول ست ہر وقت کہ خواجہ مودود چشتی را اشتیاق زیارت خانہ
کعبہ غالب شدے فرشتگاں را حکم شدے تا خانہ کعبہ را مے آوردندے در نظر خواجہ میداشتند
خواجہ طواف کردے و نمازے کہ آنجا آمدہ ست بگذاردے بعدہٗ خانہ کعبہ را باز مے بردند
منقول است بزرگ زادۂ بدخشاں بخدمت خواجہ مودود چشتی آمد و ارادت
آورد و کلاہ درخواست کرد خدمت خواجہ بنور باطن دریافتہ بود کہ در جریدۂ
معصیت لوث دنیا باقی است التماس او قبول نمیکرد تا بیشترے بزرگاں را
آں بزرگ زادہ شفیع آورد خواجہ او را کلاہ فرمود و گفت اے جوان چو
کلاہ ستدی نگاہداشت آں بکنی والا پشیمان شوی چوں آں بزرگ زادہ کلاہ
بستد و در بدخشاں آمد بعد چند گاہ بدنیا و بدانچہ مطلوب نفس او بود مشغول
شد ایں خبر بخدمت خواجہ رسانیدند خواجہ فرمود چگونہ است کہ آں کلاہ
کار او نمیکند بعدہ بسے بر نیامد کہ او را با تہاے بگرفتند و چشمہاے جہاں بین
او کشیدند منقول است کہ چند روز ذات ملک صفات خواجہ مودود

چشتی را قدس اللہ سرہ العزیز زحمت مزاحم شد در اثنائے آں زحمت مردی
باہیبت بیامد و حریر پارہ نبشتہ بدست مبارک خواجہ داد خواجہ مطالعہ کرد آں
حریر پارہ بر چشم مبارک خود نہاد و جان عزیز بحق تسلیم کرد ہزاہز در عالم افتاد کہ
خواجہ مودود چشتی از دنیا نماند بعد تجہیز و تکفین خواستند کہ جنازہ خواجہ بردارند
ہیچکس نتوانستند کہ برگیرند ہمہ در حیرت ماندند بعد زمانے آواز صعب آمد خلق
دور شد مردان غیب بیامدند و نماز جنازہ خواجہ بگذاردند بعدہ خلق بگذاردند
و پس بفرمان خدائے تعالیٰ جنازہ خواجہ در ہوا شدہ میرفت و خلق دنبال
جنازہ میرفتند تا بموضع کہ حضرت قبول کردہ بودند چوں ایں کرامت معائنہ شد
چندیں ہزار کافراں درآں روز مسلماں شدند منہم آں اعلم علما آں قدوۃ
اولیا خواجہ حاجی شریف زندنی کہ بکلمات حقائق حقیقت میاں مشائخ
کبار زمانہ عدیم المثال بود و توجہ علما و فضلا و اہل حقیقت بدو بود و خرقہ ارادت
از خدمت خواجہ قطب الملۃ والدین مودود چشتی پوشیدہ بود قدس اللہ
سرہ العزیز منقول است کہ خواجہ حاجی شریف زندنی چہل سال از خلق
عزلت گرفت و خرابہ اختیار کرد و برگ درختان و میوہ کہ از جنگل خیزد قوت ساختے
و اگر کسے بخدمت او آمدے خادم گفتے زینہار ذکر دنیا و حکایت آں نکنی کہ از
سعادت زیارت محروم گردی منقول است روزے مردے بخدمت
خواجہ چیزے نقدانہ آورد خواجہ فرمود کہ با درویشاں چہ عداوت
داشتی کہ دشمن گرفتۂ خدائے را بیاوردی ایں سخن گفت و فرمود کہ بجانب
صحرا بہ بیں آں مردے بدید کہ جوئے زر در صحرا رواں شدہ است بعدہ
خواجہ فرمود کسے را کہ در خزانہ غیب اینچنیں تصرفے باشد او نظر بمال شما نکند
منقول است کہ سلطان سنجر را در خواب دیدند از وے پرسیدند کہ خدای
تعالیٰ با تو چہ کرد گفت معاملۂ مرا کہ در عالم کردہ بودم از نیک و بد در نظر من
داشتند و فرشتگان عذاب را فرمان شد کہ ایں را جانب دوزخ بریدہم در

اثنائے ایں فرمان رسید کہ فلاں روز در مسجد دمشق سعادت قدمبوس
خواجہ حاجی شریف زندنی حاصل کردہ بود از برکت آں بیامرزید یم
منہم آں صاحب کشف وکرامات آں بادشاہ عالم مشاہدات آں خلیفہ
حاجی شریف زندنی خواجہ عثمان ہارونی کہ در علم شریعت و طریقت
وحقیقت اعلم وقت بود ومقتداے اوتاد و ابدال وخرقۂ ارادت از خدمت
خواجہ حاجی شریف زندنی پوشیدہ قدس اللہ سرہ العزیز منقولست کہ
شیخ الاسلام خواجہ معین الدین حسن سنجری طیب اللہ مضجعہ میفرمود کہ وقتے
من برابر خواجہ عثمان ہارونی درسفر بودم در کنارۂ دجلہ رسیدم کشتی نبود
خواجہ عثمان قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ چشم پیش کن چشم پیش کردم خواجہ
راوخود را درگذارے دجلہ دیدم از خواجہ عثمان قدس اللہ سرہ العزیز پرسیدم
کہ شما ایں چہ کردید فرمود کہ پنج بار سورۂ فاتحہ بخواندم منقول است وقتے
پیرے بخدمت خواجہ عثمان قدس اللہ سرہ العزیز بغایت پریشان خاطر آمد
خواجہ از و پرسید کہ چہ حال ہست کہ خاطر بر جا نداری گفت مدت چہل سال
باشد کہ پسرے از من غایب شدہ ہست از حیوات وموت او خبر ندارم بخدمت
خواجہ آمدہ ام تا فاتحۂ درخوست کنم مگر پسر بمن رسد خواجہ در مراقبہ شد چوں
زمانے بگذشت حاضران مجلس را فرمود کہ فاتحۂ بخوانیم بہ نیت آنکہ پسر ایں پیر
بدو رسد چوں فاتحہ خواندند فرمود برو پسرت در خانہ آمدہ باشد چوں پیر در خانہ
آمد آیندہ بیامد و گفت مبارکباد پسرت آمد چوں پیر را با پسر ملاقات شد پدر و پسر
بخدمت خواجہ آمدند وہر دو سعادت پابوس حاصل کردند خواجہ از و پرسید
کہ کجا بودی گفت در جزیرۂ از جزائر دریا دیواں گرفتہ بودند و زنجیر کردہ امروز
دراں مقام بودم درویشے ہم بر طریق شما دست در زنجیر کرد و مرا نزدیک خویش
بایستانید زنجیر از من بیفتاد بعدہ گفت پاے بر پاے من نہ ہمچناں کردم
فرمود چشم پیش کن چوں چشم پیش کردم خود را بر در خویش دیدم منقول است

که شیخ الاسلام معین الدین سنجری قدس الله سره العزیز مے فرمود که مرا همسایه
بود از مریدان خواجه عثمان هارونی او نقل کرد من برابر جنازهٔ او رفتم چون او را
در گور نهادند خلق بازگشت من ساعتے بر سر قبر آن دوست مشغول بودم دیدم
فرشتگانِ عذاب حاضر شدند دریں میان خواجه عثمان هارونی رسید
و گفت زنهار ایں را عذاب مکنید که ایں از مریدانِ من است فرشتگان را فرمان
شد او را بگوئید ایں برخلاف تو بود خواجه قدس الله سره العزیز فرمود که آرے
ایں برخلاف من بود فاما خود را در پایه من بسته بود فرمان شد که اے فرشتگان
دست از مرید خواجه عثمان بدارید که ما او را بدو بخشیدیم منهم آن شیخ شیوخ طریقت
آن اصل الاصول بحقیقت آن صاحب اسرار الٰهی و آن باوصاف صحو صاحی
وارث الانبیاء والمرسلین نایب رسول الله فی الهند حضرت خواجه معین الحق
والشرع والدین خواجه معین الدین حسن سنجری قدس الله سره العزیز که
بجمیع اوصاف مشائخ موصوف بود و بانواع کرامات و علو درجات مشهور و ایں
بادشاه اهل اسلام خلیفهٔ خواجه عثمان هارونی بود منقولست که شیخ الاسلام
معین الدین قدس الله سره العزیز مے فرمود که چون من بخدمت خواجه
عثمان هارونی پیوستم و بشرف ارادت آن بزرگ مشرف شدم بیست سال
ملازم خدمت ایشان بودم چنانکه یک ساعت نفس را از خدمت آن بزرگ
راحت ندادم و در سفر و حضر جامهٔ خواب خواجه من مے بردم چون رسوخ
خدمت من باعتقاد تمام معائنه کرد آنگاه نعمتے که از کمال خواجه اقتضا کرد
در حق من کرم فرمود و خواجه معین الدین والحق میفرمود که علامت شناختن
حق تعالی گریختن از خلق است و خاموش بودن در معرفت و میفرمود که چون
ما از پوست بیرون آمدیم و نگاه کردیم عاشق و معشوق و عشق یکے دیدیم یعنی
در عالم توحید همه یکیست و مے فرمود که حاجیان بقالب گرد خانه کعبه طواف
کنند فاما عارفان بقلوب گرد عرش و حجاب عظمت طواف کنند و لقا خواهند

ومیفرمود مدتے گرد خانۂ کعبہ طواف کردم فاما ایں زمان خانۂ کعبہ گرد من طواف مے کند ومیفرمود مرید مستحق اسم نفقر وقتے گردد کہ در عالم فانی باقی بماند پرسید ند مرید ثابت کے گردد فرمود آں زمانکہ فرشتۂ ذلت بیست سال بروہیچ گناہے ننویسد ومیفرمود کہ نشانِ اہل محبت چیست آنکہ مطیع باشی وترسے نباید کہ براند ومیفرمود کہ علامت شقاوت چیست آنکہ معصیت کنی وامیداری کہ مقبول خواہم شد ومیفرمود چوں روز قیامت درسد حق تعالیٰ فرشتگاں رافرماں دہد تادوزخ رااز دہان مار بیروں آرند آنگاہ دوزخ راتابند چنانکہ یک دم بزند جملہ حشر قیامت پردود کند ہرکہ خواہد ازعقبات آں روزایمن گردد طاعتے کند کہ نزدیک خدائے تعالیٰ بہتر ازاں طاعتے نباشد پرسیدند کہ آں طاعت چیست فرمود کہ درماندگان را فریاد رسیدن وحاجت بیچارگاں رواں کردن وگرسنگاں راسیر گردانیدن ومیفرمود در ہرکہ ایں ۳ خصلت باشد درحقیقت بداں کہ خدائے تعالیٰ اورا دوست میدارد اوّل سخاوتے چوں سخاوت دریا دوم شفقتے چوں شفقت آفتاب سیُوم تواضعے چوں تواضع زمین ومیفرمود ہرکہ نعمت یافت از سخاوت یافت وہرکہ از متقدماں باشد ازصفا باشد ومے فرمود کہ متوکل بحقیقت آں است کہ رنج و محنت خود از خلق برگیرد ومیفرمود کہ قرار گرفتن دریں راہ دوچیز ست یکے ادب عبودیت دوم تعظیم حق تعالیٰ حضرت سلطان المشائخ مے فرمود چوں حضرت شیخ معین الدین طاب اللہ مضجعہٗ در اجمیر آمد پتھورا رائے مملکت ہند در اجمیر بود چوں شیخ در اجمیر سکونت ساخت پتھورا را ومقربانِ اورا دشوار مے آمد چوں عظمت وکرامت شیخ معاینہ مے کردند مجالِ دم زدن نبود الغرض مسلمانے از پیوندگان شیخ معین الدین قدس اللہ سرہ العزیز بر پتھورا مے بود پتھورا آں مسلماں رایسے مضرت رسانیدن گرفت آں مسلمان التجا بخدمت شیخ معین الدین کرد شیخ درباب او بر پتھورا بشفاعت سخنے گفت پتھورا ازبانِ شیخ قبول نکرد وگفت ایں مرد اینجا آمدہ است وشستہ سخنان غیب میگوید چوں ایں

سخن بسمع مبارک آں بادشاہ اسلام رسانیدند بر لفظ مبارک او رفت کہ پتھورا
را زندہ گرفتیم و دادیم بلشکر اسلام ہم دراں ایام لشکر سلطان معز الدین
سام انار اللہ برہانہ از غزنی رسید و پتھورا مقابل لشکر اسلام شد و بدست سلطان
زندہ افتاد عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ کدام کرامات و علو درجات بالاتر
ازیں تواند بود کہ از بزرگانے کہ بدیں بادشاہ دیں پیوستند شاہانے خاستند
کہ بندگان خدائے تعالیٰ و تقدس را دستگیری کردند و از غرور دنیا بیروں آوردند
بسرائے سرور عقبیٰ منزلگاہ دادند و تا روز قیامت کوس غلغلہ عظمت ایں
بادشاہان دین در گوش ہوش فلک و ملک فرو خواہد کوفت و خلق بمحبت ایشاں
در مقعد صدق جائے خواہند یافت و کرامت دیگر آنکہ مملکت ہندوستان
تا حد برآمدن آفتاب ہمہ دیار کفر و کافری و بت و بت پرستی بود و متمردان ہند
ہر یکے دعوی انا ربکم الاعلیٰ می کردند و خدائے راجل و علیٰ شریک می گفتند
و سنگ و کلوخ و دار و درخت و ستور و گاو و سرگین ایشاں را سجدہ میکردند و
بظلمت کفر قفل دل ایشاں مظلم و محکم بود قطعہ ہمہ غافل از حکم دین و شریعت
ہمہ بیخبر از خدا و پیمبر * نہ ہرگز کسے دیدہ ہنجار قبلہ * نہ ہرگز شنیدہ کس اللہ اکبر *
بوصول قدم مبارک آں آفتاب اہل یقین کہ بحقیقت معین الدین بود ظلمت
ایں دیار بنور اسلام روشن و منور گشت قطعہ از تیغ او بجائے صلیب و کلیسیا
در دار کفر مسجد و محراب و منبر است * آنجا کہ بود نعرہ و فریاد مشرکان * اکنوں
خروش نعرہ اللہ اکبر است * و ہر کہ ازیں دیار مسلماں شد و تا روز قیامت
مسلماں خواہد شد و فرزندان ایشاں تا توالد و تا تناسل ہست مسلماں
خواہند بود و آں طائفہ را کہ بہ تیغ اسلام از دار حرب در دیار اسلام خواہند آورد
الی یوم القیامۃ مثوبات آں بہ بارگاہ باجاہ شیخ الاسلام معین الدین حسن
سنجری قدس اللہ سرہ العزیز بمتابعت حضرت او واصل و متواصل خواہند بود
انشاء اللہ العزیز منقول است دراں شب کہ شیخ الاسلام معین الدین

سنجری قدس الله سره العزیز نقل خواهند کرد چند بزرگ حضرت رسالت صلی الله
علیه وآله وسلم را در خواب دیدند که میفرمود دوست خدا معین الدین سنجری خواهد
آمد باستقبال او آمده ایم چون خواجه نقل کرد در پیشانی مبارک خواجه نبشته پیدا آمد
که حَبِیْبُ اللهِ مَاتَ فِیْ حُبِّ اللهِ و نقل خواجه و روضهٔ متبرکه هم در اجمیر است
و خاک پاک مزار این بزرگ دوای دل دردمندان سعادت زیارت میسر باد
منهم آن شیخ علی الاطلاق آن قطب باتفاق آن منبع اسرار آن مطلع انوار آن
شمع عالم آن پادشاه بنی آدم آن شیخ الاسلام نامدار قطب الحق والدین بختیار
اوشی قدس الله سره العزیز خلیفه شیخ الاسلام معین الدین حسن سنجری بود و از
اکابر اولیا و از اجلهٔ اصفیا بود در عصر او همه منقاد و معتقد او بودند و قبولی عظیم
داشت و نفسی گیرا و الشغل لِیْ مَعَ اللهِ مخصوص بترک و تجرید موصوف و این بزرگ
در ماه مبارک رجب رجبٌ قدره شهور سنه ۵۲۲ اثنی و عشرین و خمسمایة در شهر بغداد
در مسجد امام ابو اللیث سمرقندی بحضور شیخ شهاب الدین سهروردی
و شیخ اوحد کرمانی و شیخ برهان الدین چشتی و شیخ محمد صفاهانی بشرف
ارادت شیخ الاسلام شیخ معین الدین سنجری مشرف گشتند نکتهٔ اول
در بیان مجاهده شیخ الاسلام قطب الدین قدس الله سره العزیز سلطان المشایخ
میفرمود یاری از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
پرسید که شیخ الاسلام قطب الدین کاسه و کندوری داشت فرمودند نداشت
عیش ایشان در عسرت بودی بقالی مسلمانی همسایهٔ خواجه بود خواجه در
اوائل از و وام کردی و او را گفت که وام تو چون سه صد درم شود زیاده از ان
ندهی چون فتوح رسیدی هم از ان ادا کردی بعده خواجه با خود جزم کرد که بعد ازین
وام نکنم بعده از فضل خدای عز و جل یک قرص زیر مصلی پیدا شدی همه خانه
را بسنده بودی بقال دانست مگر خدمت شیخ از من ناخوش هست که وام نمی
ستاند بخوابه خود را بحرم شیخ فرستاد بجهت تفحص حال حرم شیخ خواب داد

ذکر این بزرگ مشتمل بر چهار نکته است

سنه ۵۲ دوست خدا وفات یافت در دوستی خدا

هر روز یک قرص زیر مصلے شیخ پیدا مے شود ہماں اہل خانہ را کافیست بعد ازاں کاک پیدا نشد خدمت شیخ از حرم خود پرسید کہ حکایت پیدا شدن کاک پیش کسے گفتۂ حرم خواجہ گفت آرے پیش زن بقال گفتہ ام سلطان المشایخ میفرمود کہ شیخ معین الدین حسن سنجری تا پانصد درم شیخ قطب الدین را اذن دادہ بود قرض کند چوں کار بکمال رسید ازاں نیز دست داشت قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ دوم دربیان مشغولی شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشایخ مے فرمود کہ شیخ قطب الدین بختیار را از غایت مشغولی ترک خفتن بظہور آمدہ بود چنانکہ ہیچگہ بستر راست نکردے در اول عہد بعد غلبۂ خواب قدرے بخفتے و در آخر عمر آنہم بہ بیداری بدل شدہ بود و بر زبان مبارک ایشان چناں رفتہ بود اگر وقتے مے خسپیم زحمت مے بنیم حال شغل بحق بجائے رسیدہ بود چوں کسے بزیارت ایشاں آمدے زمانے بایستے تا بخود باز آمدے انگاہ باآیندہ مشغول شدے یا از حال خود و یا حال آیندہ چیزے بگفتندے بعدہ گفتے مرا معذور دارید باز بحق مشغول شدے سلطان المشایخ میفرمود کہ شیخ الاسلام قطب الدین را پسرے بود خورد رحمۃ اللہ علیہ برحمت حق پیوست چوں خدمت شیخ قطب الدین از دفن او باز گشت آواز گریۂ مادر خورد ک بسمع مبارک شیخ رسید شیخ تاسف کردن گرفت شیخ بدر الدین غزنوی پرسید کہ ایں تاسف چیست شیخ فرمود مرا ایں زماں یاد مے آید کہ من چرا از حق بقا پسر نخواستم اگر مے خواستم مے یافتم سلطان المشایخ میفرمود بنگرید استغراق ایشاں در یاد دوست بچہ غایت بود کہ از حیات و ممات پسر یاد نیامد نکتہ سیوم در بیان عظمت و کرامات شیخ الاسلام قطب الدین نور اللہ مرقدہ سلطان المشایخ میفرمود کہ مردے بود رئیس نام شبے در خواب دید قبۂ و خلقے انبوہ در حوالی آں قبہ مردے کوتاہ بالائے دید کہ ہر بار دراں قبۂ دروں میرود و بیروں مے آید و پیغام خلق را جواب مے گوید آں رئیس پرسید کہ دریں قبہ کیست و آں مرد کوتاہ بالا کہ بیروں می آید

ومیرود کدام است گفتند دریں قبۂ حضرت رسالت است صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
وآں مرد عبداللہ مسعود است رئیس میگوید نزدیک عبداللہ رفتم وگفتم کہ بخدمت
رسول صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم عرض دار کہ من میخواہم کہ ترا ببینم عبداللہ مسعود رضی درون
رفت وبیروں آمد وگفت رسول خدا مے فرماید کہ ترا ہنوز اہلیت آں نشدہ است
کہ مرا بتوانی دید اما برو سلام من بختیار کاکی را برساں وبگو ہر شب تحفۂ کہ برمن
میفرستی میرسد سہ شب است کہ نمیرسد مانع آں بخیر باد ایں رئیس میگوید من
بیدار شدم وبخدمت شیخ قطب الدین بختیار آمدم نور اللہ مضجعہٗ وگفتم کہ
حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم شمارا سلام رسانیدہ است بایستاد
وگفت پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم چہ گفتہ است گفتم ہمچنیں فرمودہ است تحفۂ کہ ہر شب
برمن مے فرستی میرسید مگر سہ شب است کہ نرسیدہ است شیخ قطب الدین
ہماں زماں زنے کہ خواستہ بود پیش طلبیدہ ومہر او برو تسلیم کرد واو را بگذاشت
وآنچناں بود مگر سہ شب در تزویج مشغول بود کہ آں تحفہ نرسیدہ بود بعد ازاں
سلطان المشائخ فرمود قدس اللہ سرہ العزیز تحفہ ایں بود کہ ہر شب سہ ہزار بار
صلواۃ گفتے آنگاہ خفتے سلطان المشائخ میفرمود کہ وقتے شیخ قطب الدین بختیار
وشیخ بہاؤالدین زکریا وشیخ جلال الدین تبریزی قدس اللہ سرہم العزیز
در ملتان بودند لشکر کافر زیر پاے حصار ملتان آمد والی ملتان قباچہ بود
بجہت دفع ملاعین بخدمت ایں بزرگاں آمد وعرض داشت کرد شیخ قطب الدین
بختیار تیرے بدست قباچہ داد وفرمود ایں را عمیا جانب لشکر کافر فرست
قباچہ ہمچناں کرد چوں روز شد ہیچ کس از کافر نماندہ بود سلطان المشائخ میفرمود
کہ من بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز رفتہ
بودم در خاطر من گذشت ایں کس کہ بزیارت بزرگاں مے آید ایشاں را
از آمدن ایں کس خبرے مے باشد یا نہ ہمیں معنی در خاطر گذرانیدم ونزدیک روضہ
مشغول شدم در اثناے ایں مشغولی از روضہ متبرکہ ایں بیت شنیدم

بیت مرا زندہ پندار چوں خویشتن ٭ من آیم بجاں گر تو آئی بہ تن ٭ سلطان المشائخ میفرمود کہ شیخ قطب الدین بختیار در مبدا حال در اوش بود و در آں شہر مسجد ہست خراب در آں یک مسجد منارہ ہست کہ آنرا ہفت منارہ میگویند مگر بخدمت ایشاں دعائے رسیدہ بود کہ آں یک دعا بود آں را ہفت دعا گفتندے ہر کہ آں دعا بر بالائے آں منارہ بخواند با مہتر خضر او را ملاقات شود الغرض شیخ قطب الدین را اشتیاق غالب شدہ کہ با مہتر خضر ملاقات کند شبے از شبہا ماہ رمضان در آں مسجد برفت و دوگانہ بگزارد و بر آں منارہ برآمد و ایں دعا بخواند و فرود آمد چوں قدم از مسجد بیروں نہاد مردے را دید ایستادہ بانگ بر شیخ قطب الدین زد کہ دریں بیگاہان تو اینجا چکنی شیخ گفت من اینجا آمدہ بودم تا ملاقات مہتر خضر حاصل کنم ایں دولت میسر نشد باز بخانہ میروم آں مرد گفت خضر را چہ خواہی کرد او بیکے سرگردان است ہمچو تو از دیدن آں چہ شود درمیان پر سید دنیائے طلبی شیخ گفت خیر گفت وامے داری شیخ گفت خیر بعد ازاں آں مرد گفت خضر را چہ بینی بعد ازاں گفت دریں شہر یک مرد ست کہ خضر دوازدہ بار بر در او رفتہ است و بار نیافتہ ایشاں دریں محاورہ بودند کہ مردے نورانی جامہا پاکیزہ پوشیدہ پیدا شد ایں مرد بتعظیم تمام پیش او باز رفت و در دست و پائے او افتاد شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ آں مرد چوں نزدیک من رسید روئے سوئے آں مرد پیشینہ کرد و گفت کہ ایں درویش وامی داد نی ندارد و دنیا نمے طلبد آرزوئے ملاقات تو دارد شیخ فرمود ہم درمیان بانگ نماز برآمد از ہر طرف درویشاں و صوفیاں پیدا شدند جماعتے شد تکبیر گفتند یکے پیش رفت و نماز بگزارد و در تراویح دوازدہ سیپارہ بخواند در دل من گذشت اگر بیشتر خواند بہتر باشد چوں نماز تمام شد ہر کسے طرفے گرفت من بجائے خود آمدم سلطان المشائخ میفرمود کہ وقتے جلال الدین تبریزی در خانہ شیخ

قطب الدین قدس الله سره العزیز خواست آمد شیخ قطب الدین نور الله مرقده
او را استقبال کرد از خانهٔ خود بیرون آمد خانه بر سر چند و کهر بود از انجا که بیرون آمد
در کوچهٔ شارع نرفت در کوچهٔ باریک رفت شیخ جلال الدین که مے آمد در شارع
نیامد هم درین کوچهٔ باریک مے آمد هر دو باهمدیگر ملاقی شدند قدس الله سرهما کرت
دیگر در مسجد ملک عز الدین که هم پیش گرمابه اوست آن هر دو بزرگ یکجا شده اند
سلطان المشائخ میفرمود وقتے بخدمت شیخ قطب الدین قدس الله سره
العزیز مردے از بینوائی شکایت کرد شیخ فرمود اگر بگویم نظر من در عرش
خدا مے افتد استوار داری گفت آرے بلکه بیشتر هم گفت نیکوست چون
اینمقدار میدانی بارے آن هشتاد تنکه نقره که در خانه نهادهٔ بخور بعد ازان
شکایت کن آنمرد شرمنده شد روے بر زمین آورد و باز گشت منقول است
که شیخ قطب الاسلام قطب الدین بختیار قدس الله سره العزیز میفرمود
که وقتے من و قاضی حمید الدین ناگوری مسافر بودیم چو کرانه دریا رسیدیم گرسنگی
در من اثر کرد یک زمان بگذشت گوسفندے دو نان جوین در دهن کرده پیدا
شد بیامد پیش ما نهاد و باز گشت ما آنرا تناول کردیم و با خود گفتیم که این گوسفند
از غیب بود هم در اثنا اینحال یک کژدمے تیز نزدیک دریا رسید خود را
در آب انداخت گذارا شد تا در تامل شدیم و گفتیم درین زیر حکمتے هست بیا ما نیز
دنبال او برویم دست بدعا بردیم بفرمان خداے تعالی دریا دو شق شد و زمین
خشک پیدا شد ما بگذشتیم زیر درختے مردے راه خفته دیدیم و مارے در آمده
تا او را هلاک کرد اندایں کژدم از جاے برجست آن مار را هلاک کرد و از پیش
ما ناپیدا شد ما نزدیک شدیم که آنمرد را دریابیم که بزرگے کسے خواهد بود دیدیم
مستے خراب قے کرده افتاده است ما شرمنده شدیم که این مرد اینچنین بی
فرمان و از خداے تعالی اینچنین نگاهداشت هاتفے آواز داد اے عزیزان
اگر ما همیں مصلحان را و پارسایان را نگاهداریم مفسدان و گناهگاران را که نگاهدارد

همدرین بودیم آنمرد بیدار شد کیفیت بروگفتیم شرمنده گشت ازاں فعل توبه کرد
و یکے از واصلاں گشت انگاه شیخ الاسلام قطب الدین بر لفظ مبارک
راند که اے درویش چوں وقت درآید و نسیم لطف وزیدن گیرد صد هزار خراباتی
را صاحب سجاده گردانند و اگر معاذ الله نسیم قهری وزد صد هزار سجاده نشین را
براندو بخرابات افگند منقول است که ملک اختیار الدین ایبک
حاجب چیزے نقدانه یا سم خدمتی بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین
آورد شیخ الاسلام قبول نکرد بعد ازاں برآں بوریائے که نشسته بودند آنرا
برداشت و ملک اختیار الدین را نمود که زیر بوریا جوئے تنگهائے زر میرود
و فرموده برایں آورده شما حاجت ندارم باز بر منقول است که فرزندان
شیخ الاسلام شیخ معین الدین سنجری را در حدود اجمیر دیہے احیائی بود
مقطعان بجهت مقرر داشت مزاحمت مینمودند فرزندان شیخ را برآں آوردند
که در شهر بروند و از پادشاه مقرر داشت بیارند و بضرورت خواجه از اجمیر در
دہلی آمد و بر شیخ قطب الدین قدس الله سره العزیز فرود آمد شیخ قطب الدین
گفت شمارا حاجت نیست که بروید شما بدولت در خانه باشید من بروم و مقرر
داشت بیارم شیخ الاسلام قطب الدین قدس سره العزیز بر سلطان
شمس الدین رفت سلطان شمس الدین در تعجب شد چوں وقتے بر سلطان
نرفته بود و کرات سلطان بجهت ملاقات التماس میکرد اجازت نمے یافت
چوں ملاقات شد هم در مجلس فرمان مقرر داشت با صره تنگهاء زر پیش آوردند
و در آنمجلس رکن الدین حلوائی حاکم خطه اوده بالادست شیخ بنشست سلطان را اینمعنی موافق نیفتاد
شیخ قطب الدین تغیر مزاج سلطان بنور باطن دریافت و کشف گردید و فرمود چوں حلوا و کاک مجوز گردد حلوا بالائے کاک
نهند اگر حلوائی بالادست کاکی نشیند چه تفاوت و لهذا الغرض چوں شیخ قطب الدین فرمان مقرر داشت با فتوح بخدمت
شیخ معین الدین آورد و شیخ معین الدین شهرت و اعتقاد خلق در حق شیخ قطب الدین معاینه کرد فرمود
که ایں چه کرده پنهاں بعزلت بودن بهتر شیخ قطب الدین عرضداشت کرد که از طرف بنده چیزے نیست

و از سلطان المشایخ روایت میکنند چوں شیخ معین الدین از اجمیر در دہلی
آمد و شیخ نجم الدین صغرا شیخ الاسلام حضرت دہلی بود میان شیخ معین الدین
و شیخ نجم الدین محبت بود شیخ معین الدین بدیدن شیخ نجم الدین رفت آں شیخ در صحن خانہ
چبوترہ عمارت مے کنانید چوں نظر مبارک شیخ معین الدین برو افتاد و بطریق
سہ گرم پیش نیامد شیخ فرمود شاید شیخ الاسلامی دماغ ترا برہم ساختہ است
شیخ نجم الدین در جواب گفت کہ من ہماں مخلص و معتقدم اما شما مریدے را
در شہر گذاشتہ اید کہ شیخ الاسلامی مرا کسے بجوے نمی شمارد خدمت شیخ معین الدین
تبسم کرد فرمود کہ بابا قطب الدین را من ہمراہ خود مے برم تو مشوش مباش و در آں
ایام صیت کمالات شیخ قطب الدین بسیار قوی شدہ بود و ہمہ اہل شہر رخ
بخدمت او آوردہ چوں شیخ معین الدین در خانہ آمدند فرمود کہ بابا بختیار
ہم یک بار چنیں مشہور شدی کہ خلق از دست تو شکایت کردن گرفت ازینجا برخیز
و در اجمیر بیا و بنشیں من پیش تو بایستم شیخ قطب الدین فرمود کہ مخدوم مرا
چہ محل آں باشد کہ پیش مخدوم توانیم ایستاد فکیف کہ بنشینیم پس درانمرتبہ شیخ
قطب الدین ہمراہ شیخ روانہ اجمیر گردید ازیں مقدمہ در تمام شہر دہلی شور افتاد ہمہ
اہل شہر مع سلطان شمس الدین دنبال برآمدند و ہر جا شیخ قطب الدین قدم
میگذاشت خلایق خاک آں زمین بہ تبرک بر میداشت و بہایت اضطراب
و زاری مینمودند شیخ معین الدین ایں حال را معاینہ کرد فرمود بابا بختیار ہمدریں

نسخہ داوردی بگردانید خدمت شیخ طرف دیگر رفت و دست او بگرفت شیخ نجم الدین آغاز کرد
بختیار را بر ما چہ گماشتہ او را منع نکنی شیخ معین الدین فرمود کہ منع خواہم کرد و دراں وقت صیت شہرت
شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز در شہر قوی شدہ بود و ہمہ شہر رخ بخدمت او آوردہ شیخ معین الدین چوں
در خانہ آمد فرمود کہ بختیار ہم یکبار اینچنیں مشہور شدی کہ خلق از دست تو شکایت کردن گرفت ازینجا
برخیز در اجمیر بیا بنشیں من پیش تو بایستم شیخ قطب الدین فرمود کہ مخدوم مرا چہ محل آں باشد کہ پیش
خواجہ بنوانم ایستاد بلکہ در پاے مخدوم بغلطم و بیفتم فکیف کہ بنشینم الغرض ہمچنیں روایت کردہ اند کہ
شیخ معین الدین قدس اللہ سرہ العزیز در سوے اجمیر رواں شد ہنوز شیخ معین الدین در اجمیر
نرسیدہ بود کہ شیخ قطب الدین بختیار در شہر برحمت حق پیوست ۱۲

مقام باش که خلایق از بیرون آمدن تو در اضطراب و خراب است روا ندارم که
چندین دلها خراب و کباب باشند برو این شهر را در پناه تو گذاشتیم پس سلطان
شمس الدین سعادت قدم بوس شیخ را دریافته همراه شیخ قطب الدین بشادی
تمام متوجه شهر گردید و شیخ معین الدین بطرف اجمیر روانه گشتند نکته چهارم
در بیان نقل شیخ الاسلام قطب الدین بختیار از دار دنیا بدار عقبیٰ طیب الله
مضجعه سلطان المشایخ میفرمودند روز عید بود شیخ قطب الدین از نمازگاه بازگشت
آنجا آمد که این زمان روضه متبرکه اوست آنجا زمینے صحرا بود هیچ گورے و گنبدے
نبود شیخ آنجا بیامد و بایستاد در تامل شد عزیزانے که برابر بودند عرضداشت کردند
که امروز روز عید ست و خلق منتظر آنکه مخدوم در خانه بیاید و طعامے بخورد شما
اینجا در رنگ چه می کنید شیخ فرمود که مرا ازین زمین بوے دلہامے آید در زمان خصم
آن زمین را طلبید و از خاصه مال خود بہا خرید خود را دفن همانجا فرمود بعد حرف
سلطان المشایخ چشم پر آب کرد و فرمود خاست شیخ آنکه مے فرمود اینجا بوے
دلہامے آید به بنید که اینجا کیان خفته اند و میفرمود که شیخ الاسلام قطب الدین قدس
الله سره العزیز را چهار شبانروز تحیر بود در وقت نقل وآنچناں بود که در خانقاه
شیخ علی سگزی رحمة الله علیه سماع بود شیخ قطب الدین نور الله مرقده در آں جمع
حاضر بودند قوال این قصیده میخواند
کشتگانِ خنجر تسلیم را * هر زمان از غیب جانِ دیگراست *
شیخ قطب الدین را قدس الله سره العزیز این بیت
در گرفت از آنمقام بخانه آمد مدهوش و متحیر بودند و میفرمودند که همیں بیت بگوئید
همیں میگفتند و همچناں در تحیر بود الا آنکه چوں وقت نماز در مے آمد نماز میگذارد
و باز همیں بیت میگویانید و همیں میگفتند و همچناں در تحیر بود و حالے د حیرتے
پیدا مے شد چهار شبانه روز همیں حال بود شب پنجم رحلت فرمود شیخ بدر الدین
غزنوی رحمة الله علیه میگوید که من آں شب حاضر بودم چوں وقت نقل شیخ
نزدیک شد مرا اندک غنودگی بود در آں خواب دیدم شیخ گوئی از مقام خود برآمده

است و جانب بالا میرود و مرا نیکو یدید بدرالدین دوستان خدای را مرگ نباشد چون بیدار شدم شیخ بدار بقا رحلت فرموده بود در آن مجلس که واقعه شیخ بود شیخ احمد نهروالی حاضر بود رحمة الله علیهما و کاتب حروف در رساله سماع که تالیف مولانا فخرالدین زرّادی دیده است ترجمه آن اینست[ع] که شیخ قطب الدین نورالله مرقده در آن سماع در عالم تحیر شد طبیبی بود در آن ایام حاذق که لقب او شمس الدین بود دلیل شیخ قطب الدین را برا و بردند تا او مادهٔ زحمت را دریابد چون آن شمس الدین دلیل بدید گفت این دلیل مردی است که سوخته است با تش محبت و جگر او بگداخته است و طبیب نیکو درین قول صادق بود و درین استدلال مصیبت چه خوب است درین معنی که انشاء کرده اند در مجالس مصطفی صلی الله علیه وآله وسلم قَدْ لَسَعَتْ حَيَّةُ الْهَوَى كَبِدِي فَلَا طَبِيبَ لَهُ وَلَا رَاقِ إِلَّا الْحَبِيبَ الَّذِي قَدْ شُغِفْتُ بِهِ فَعِنْدَهُ رُقْيَتِي وَتِرْيَاقِي الغرض قاضی محی الدین کاشانی رحمة الله علیه بخدمت سلطان المشایخ میگفت همدران سال که نقل سلطان شمس الدین التمش بود نقل شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس الله سره العزیز و نقل مولانا قطب الدین کاشانی هم دران سال بود ازین حرف سلطان المشایخ تاریخ نقل سلطان شمس الدین یاد فرمود این بیت گفت بیت بسال ششصد و سی و سه بود که از هجرت ٭ تمام شد جهان شمس دین عالمگیر ٭ و نقل شیخ الاسلام قطب الدین چهاردهم ماه ربیع الاول بود در سنه المذکوره و کاتب حروف از بزرگی سماع دارد که بعد نقل شیخ الاسلام قطب الدین بختیار نورالله مرقده ده سال قاضی حمیدالدین ناگوری رحمة الله علیه در صدر حیاة بود چون وقت نقل خدمت ایشان شد وصیت کرد که در پایان شیخ قطب الدین دفن کنند فرزندان قاضی حمیدالدین ناگوری

[ع] تحقیق هر آئینه گزیده است مار دوستی جگر مرا پس نیست طبیب مرآن گزیدگی مرا و نیست افسون‌گر دوست آنکه تحقیق فریفته شدم با آن دوست پس نزد او افسون من است و دوا کردن است۔

نمیخواستند که ہمچناں کنند چوں وصیت قاضی بود بضرورت دفن کردند فاما چوترہ بلند تراز روضۂ متبرکہ شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز عمارت کنانیدند بعدہ قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ فرزندان خود را در خواب نمود و گفت کہ شما چوترہ چرا بلند کردید و مرا از روے مبارک شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز بدیں سبب بغایت شرمندہ گردانید ید سلطان المشائخ مے فرمود کہ من بارہا درمیان ایں دو تربت در پایان شیخ الاسلام قطب الدین و سر آن قاضی حمید الدین ناگوری قدس اللہ سرہ العزیز نماز کردہ ام و ذوق و راحت بسیار یافتہ ام بعدہ فرمود کہ مکاں را چہ اثر ہست اما اثر آں دو بزرگ است کہ یکطرف شاہے خفتہ است و طرف دیگر شاہے قدس سرہما العزیز منہم آں سلطان العارفین آں برہان العاشقین والمحققین آں پیشواے اصحاب دین آں مقتداے ارباب یقین آں کنج عالم عزلت آں گنجینۂ سراے دولت آں سرور اقلیم اعظم آں قطب اقطاب عالم یعنے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین ملجاء الفقراء والمساکین مسعود بن سلیمان کہ بسعادت ابدی دید دولت سرمدی رسیدہ بود و در علم و تقوے و ورع و ترک و تجرید و عشق و بکاء و ذوق کلام محبت و اشارات و رموزات بے نظیر زمانہ و در عہد دولت خود یگانہ بود و گوے سبقت از میدان کرامت و از سروران عالم دیں بردہ و ایں بادشاہ خلیفۂ شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی بود و از حضرت باعظمت او مجاز مطلق گشتہ زہے علو ہمت و رفعت درجت کہ ہیچ چیزے از نعم دنیوی و اخروی جز عشق ذات باری تعالیٰ میل نکرد در اینچناں عہدے کہ بوجود ذات مبارک او کہ عالم ہمچو بوستان ارم آراستہ بود و ندو در اینچنیں شہرے یعنے شہر دہلی کہ قبۃ الاسلام گیتی است و بندگان خداے تعالیٰ از مشائخ در مقامات و کرامات مے زدند و میکشادند و علما در غوامض معانی باریک استنباط مے کردند و اوساط خلق بترفیہ حال و ترحیب مآل خوش مے گشتند چنانکہ ہیچ نوع ہیچ ضعیفے را از خلایق در آں زمانہ

راحت جز خوشی خوی و خوشدلی هیچ کاری نبود این بادشاه عالم حقیقت در اختیار
روزگار باختیار از همه انقطاع کرد و بکلی روی بدوست آورده و ترک انچنین شهر
گرفته و بیابان و جنگل را همچو شیران دین بیشه ساخته و بنان درویشانه و جامه فقیرانه
قانع گشته هرچند که خود را مستور میداشت لاجرم صیت حسن معامله آن بادشاه
در کونین میرسانیدند و تا روز قیامت غلغله آن صیت چنانکه درمیان ملاء اعلی است
درین جهان خواهد بود و عالم بنام او و بوجود فرزندان او که هریک در دریای کرامت
واز دودمان رحمت اند و بندگان او که بشرف اتصال آنحضرت متصل اند تا قیام
قیامت روشن و منور خواهد بود بزرگی خوش گوید شعر اللیث یطلع من فرید جبینه
والشمس تغرب فی شقائق خده ٭ ملک الجمال باسره فکانما حسن البریة کله من
عنده مثنوی ای سرور اولیای عالم ٭ ای قبله اصفیای اکرم ٭ روی تو
کافتاب حسن است ٭ پیدا شده از وضیاء عالم ٭ هرچند این بیچاره در دریای
اوصاف او غوطه میخورد پایان نمی یابد بزرگی خوش گوید مصرع بدریائی
درافتادم که پایانش نمی بینم ٭ این گدا را چه محل آن باشد که بیان اوصاف جمال
ولایت این بادشاه اهل یقین کند ۵ وصف جمال چون توئی نیست حد
بیان من ٭ من چه صفت کنم ترا ای تو چنانکه هم توئی ٭ چاره جز این نیست
که دعائی بکنم و بگذرم این ضعیف گوید رباعی جهان تا قیامت بنام تو باد ٭
فلک با مه و خور غلام تو باد ٭ بکام دل و جان عشاق تو ٭ شراب محبت ز جام
تو باد نکته اول دربیان حسب نسب شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس الله سره العزیز سفر صاحبدلان عالم باد این بادشاه اهل دین از دودمان
شاه کابل فرخ شاه عادل بود و در آن عهد زمام مملکت دنیا بر دست فرخ شاه
بود و جمله بادشاهان اقالیم مطیع حضرت او بودند و مملکت کابل بیش از مملکت
غزنی بود چون مملکت کابل بحوادث روزگار خلل پذیرفت بدست بادشاهان
غزنین افتاد و فرزندان فرخ شاه هم در دیار کابل باملاک و اسباب خویش مشغول

ذکر این بزرگ یعنی حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والملة والشرع والدین حضرت فریدالدین شکربار مسعود گنجشکر اجودهنی چشتی قدس الله سره العزیز مشتمل بر هشت نکته

۵ ماه چهاردهم نمایان نمی شود از یگانه پیشانی او و آفتاب پنهان میشود در روشنی رخساره او بادشاه حسن است

ماندند تا غایتے کہ چنگیز خاں خروج کرد و ملک ایران و توران بزیر تیغ آورد و تاراج نهاد و لشکر بجانب مملکت غزنین کشید چوں در کابل رسید آں دیار را نیز بگرفت و خراب کرد و جد بزرگوار شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در حرب کفار شهادت یافت بعده جد بزرگوار شیخ شیوخ العالم قاضی شعیب با سه پسر اتباع و خیل و تبار در دیار لاهور تشریف آوردند و در قصبهٔ قسور نزول فرمودند قاضی قسور که در عدل و انصاف و مروت و مردمے فخر قضات عصر بود ذکر بزرگی و عظمت خاندان شیخ شیوخ العالم پیش ازیں شنیده بود چوں ایں بزرگاں را بدید صد چنداں که شنیده بود مشاهده کرد سنائی خوش گوید بیت انچه گوش از کمال خواجه شنید * چشم ازو صد هزار چنداں دید * قدوم ایں آیندگاں را سعادتے دانست و بتعظیم بسیار پیش آمد و ضیا فتهائے شگرف کرد و ذکر رسیدن ایں بزرگاں که بکمال علم و جمال حلم آراسته بودند و عظمت و کرامت خاندان ایشاں بر بادشاه عهد بنوشت بادشاه فرمانے بتعظیم و تکریم بسیار بخدمت ایں بزرگاں فرستاد مضمون آنکه باید انچه آں بزرگاں را اختیار افتد از هر عملے دنیاوی و دینی از جهت من رضا است مصرع رضائے دوست مقدم بر اختیار من است * بعده جد شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین فرمود که مارا از عمل دنیا هیچ مطلوب نیست چیزے که از مارفت دنبال آں نشویم بعده قضائی کهتوال که از ملتان نزدیک است بقاضی شعیب جد شیخ شیوخ العالم مفوض شد و آنجا سکونت کرد حق تعالی از دودمان ایں بزرگ بادشاهے را پیدا آورد یعنی شیخ شیوخ العالم فرید الحق والشرع والدین قدس الله سره العزیز تا خلائق مملکت هندوستان را که در دریاے ظلمت و معاصی غرق بودند دستگیری کرد و بیروں آورد نکته دوم در بیان عزلت گرفتن و انزوا گزیدن و بحق مشغول گشتن شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و پیوستن ایں بزرگ بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار

قدس اللہ سرہما العزیز منقول است کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
طیب اللہ مضجعہ ہم از عنفوان جوانی کہ قوت کامرانیست بعبادت و محبت
باری تعالی مشغول گشت و ترکی بیکباری پیش گرفت و از خویش و پیوند جدا شد
بیت ہر کسی را بجہان خویشی و پیوندی ہست * غم تو خویش من و عشق تو پیوند
من است * امیر خسرو نیز گوید بیت اگر تو با غم لیلی سرغبت خویشی داری *
چو مجنون فرد باید شد ہم از خویش و ہم از بیگانگان * چون نیّت صادق بود حق
تعالی تقدیر کردہ جہانی تا قیامت در سایۂ دولت او بیاسایند و در آخرت نجات
ابدی یابند سعادت ملاقات و دولت دست بوس شیخ الاسلام قطب الدین
بختیار قدس اللہ سرہ العزیز ورزقنا شفاعتہما[۱] روزی کرد چنانکہ شیخ
نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ می فرمود در آنچہ شیخ شیوخ العالم والدین طیب اللہ
مضجعہ بتعلیم مشغول بود و صیت تعلم و تجرد و تعبد شیخ شیوخ العالم در عالم منتشر شد
و این آوازہ بسمع مبارک شیخ الاسلام بہاء الدین زکریا نور اللہ مرقدہ و
روضتہ رسیدہ و شیخ الاسلام بہاء الدین را مطلوب آن بود کہ با شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز ملاقات کند ہمدرین حال شیخ شیوخ العالم
فرید الدین بجہت تعلیم در ملتان رفت و درین ایام ملتان قبۃ الاسلام عالم بود
فحول علما آنجا حاضر بودند شیخ شیوخ العالم فرید الدین در مسجدی فرود آمد روزی
در آن مسجد مستقبل قبلہ سبق کتاب نافع بر دست کردہ مشغول نشستہ بود در
اثنای این حال شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز از
اوش در ملتان رسیدہ و ہمدرین مسجد کہ شیخ شیوخ العالم کبیر بود در آمد شیخ شیوخ
العالم کبیر در سیمای شیخ قطب الدین نظر کرد تا چہ دید تعظیم بسیار کرد و بہیئت
ادب بنشست چون شیخ الاسلام قطب الدین دوگانہ تحیت مسجد بگذارد جانب
شیخ شیوخ العالم دید فرمود کہ مسعود تو چہ میخوانی گفت کتاب نافع گفت میدانی
کہ نفع تو ازین نافع خواہد بود شیخ شیوخ العالم گفت نفع من از کیمیاء سعادت

[۱] و روزی کند اللہ تعالی ما را شفاعت آن ہر دو بزرگ۔

بخش شما خواہد شد و شیخ شیوخ العالم بر فور برخاست و سعادت قدم بوس شیخ الاسلام قطب الدین دریافت و سر در قدم شیخ الاسلام قطب الدین آورد و بخدمت ایشان پیوست ہمدرینحال شیخ الاسلام بہاؤالدین برائے دیدن شیخ الاسلام قطب الدین بر حکم اَلْقَادِمُ یُزَارُ ہمدرین مسجد کہ شیخ الاسلام قطب الدین و شیخ شیوخ العالم فرید الدین بودند آمد قدس اللہ سرہما و باہمدیگر ملاقات کردند بوقت برخاستن شیخ الاسلام بہاؤالدین قدس اللہ سرہ نعلین شیخ الاسلام قطب الدین بدست مبارک خود راست کرد و ایں تعریف ہست میان مشائخ کبار اگر کسے را خواہند کہ معذرت کنند نعلین آنکس را راست کنند ہمان ساعت شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز عزیمت شہر دہلی کرد شیخ شیوخ العالم فرید الدین برابر شیخ الاسلام قطب الدین در شہر آمد و بدولت بیعت شیخ قطب الدین بختیار مشرف گشت قدس اللہ سرہما العزیز منقول است در آنمجلس کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار بیعت کردہ است ایں بزرگان حاضر بودند قاضی حمید الدین ناگوری و مولانا علاء الدین کرمانی و سیّد نور الدین مبارک غزنوی و شیخ نظام الدین ابوالموید و مولانا شمس ترک و خواجہ محمود موئنہ دوز و عزیزان دیگر کہ ہریک از عرش تا تحت الثریٰ در نظر مبارک ایشان بود قدس اللہ ارواحہم شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بعد آوردن ارادت ہم بخدمت شیخ قطب الدین در شہر ماند و بحق مشغول شد چنانکہ سلطان المشائخ میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین طیّب اللہ مرقدہ بخدمت پیر خود شیخ الاسلام قطب الدین بعد دو ہفتہ برفتے بخلاف شیخ بدر الدین غزنوی و عزیزان دیگر کہ ملازم آنحضرت مے بودند و خلاصہ ایں سخن ایں مصراع است کہ در ینباب بر زبان مبارک سلطان المشائخ گذشتہ ہست مصرع بیرونِ درونِ بہ کہ درونِ بیرون نکتہ سیوم در بیان

مجاہدہ و روش شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین از ابتدا تا انتہا عمر عزیز
ایں بادشاہ دیں قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشایخ میفرمود نخست شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در شہرے بود در تذکیر شیخ
بدر الدین غزنوی حاضر شدے یکروز بر سر منبر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
را مدح کرد حاضراں ندانستند کہ کرا مدح میکند زیرا چہ جامہ شیخ شیوخ العالم
نیک پارہ بود بعد فراغ تذکیر بیروں آمد مردے پیراہن پیش آورد شیخ شیوخ
العالم آں را پوشیدہ در حال پاک شد و شیخ نجیب الدین متوکل را دادہ
فرمود من ذوقے کہ در آنجامہ پارہ داشتم درینجامہ نو نیافتم الغرض بعد آنکہ خلافت
شیخ الاسلام قطب الدین مخصوص شد و خلق ہجوم کرد و مطلوب ستر بود از
شہر بیروں آمد و در ہانسی رفت آنجا ساکن شد و مجاہدہ و مشغولی ظاہر و باطن
مشغول گشت و خود را مستور میداشت و نمیخواست کہ ہیچ آفریدہ بر حال و مطلع
شود تا روزے مولانا نور ترک و علماء حضرت او را بتعصب ناصبی و مرجی
میگفت و او ازاں پاک بود و در غایت تقوے و بزرگ چنانچہ سلطان المشایخ
در باب بزرگی او کرات سخن راندہ و امیر حسن آنرا در فوائد الفواد آوردہ الغرض
ایں بزرگ در ہانسی رسید و تذکیر کرد شیخ شیوخ العالم در مجلس او حاضر شد و جامہا شیخ شیوخ العالم ریگین پارہ
بود ہمینکہ نظر مولانا نور ترک بر جمال ولایت شیخ شیوخ العالم افتاد گفت اے مسلماناں صراف سخن رسید
بعدہ مدحی کرد چنانکہ بادشاہاں را کنند چوں در ہانسی عظمت و کرامت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر
خلق را روشن شد ازینجا نیز طرف کتہوال رفت کہ وطن قدیم آبا و اجداد ایں بادشاہ
دیں بود و مدتے آنجا مشغول بود سلطان المشایخ مے فرمود دراں ایام
کہ شیخ جلال الدین تبریزی قدس اللہ سرہ العزیز از ملتان در شہر مے آمد
چوں در کتہوال رسید پرسید کہ اینجا کسے ہست از درویشاں کہ او را ببینیم گفتند
قاضی بچہ ہست از مریدان شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز
پس پشت نمازگاہ کتہوال مشغول میباشد شیخ جلال الدین قصد ملاقات شیخ

شیوخ العالم فریدالدین کرد در اثنائے راہ مردے یک انار بخدمت شیخ جلال
الدین آورد شیخ جلال الدین ہماں را دست کردہ بخدمت شیخ شیوخ العالم
فریدالدین آمد بعد ملاقات بنشستند شیخ جلال الدین تبریزی آں انار پارہ کرد
وخوردن گرفت شیخ شیوخ العالم فریدالدین صائم بود افطار نکرد دوسرا ویل
شیخ شیوخ العالم پارہ بود در اثنائے ایں حال ومکالمہ احوال ہر بار باد
میزد و شیخ شیوخ العالم فریدالدین بدامن محل از انار پارہ مے پوشید شیخ
جلال الدین دریافت فرمود کہ درویشے بود در بخارا بتعلیم مشغول ہفت سال
انار در تہ نداشت و فوطہ داشت خاطر مبارک جمعدار چہ شود سلطان المشائخ
میفرمودند شیخ جلال الدین را ازیں درویشی مراد نفس خود داشت الغرض
چوں شیخ جلال الدین آں انار بخورد و شیخ فریدالدین افطار نکرد شیخ جلال الدین
برخاست وبرفت شیخ فریدالدین در تاسف شد کہ من چرا افطار نکردم یکدانہ انار
از بقیہ آں انار در زمیں افتادہ بود بستہ و در گرہ دستارچہ بست بہ نیت آنکہ
شب بداں افطار کند چوں شب شد بداں افطار کرد یک روشنائی در دل
پیدا شد در خاطر کرد کہ چرا زیادہ نخوردم چوں شیخ شیوخ العالم فریدالدین
قدس اللہ سرہ العزیز در شہر آمد بخدمت شیخ قطب الدین پیوست فرمود کہ مسعود
آں دانہ انار کہ مقصود بود بتو رسید خاطر جمعدار الغرض چوں نام وآوازہ
شیخ شیوخ العالم فریدالدین جہانگیر شد وضیع وشریف روے بخاکبوس
حضرت شیخ شیوخ العالم نہادند موضع کھتوال کہ از ملتان نزدیک بود خلق
ملتان توجہ بدانحضرت کرد از انجا در اجودھن آمد کہ مقامے مجہول بود بروائیتے
شانزدہ سال وبروائیتے بیست وچہار سال تا آخر عمر در اجودھن ماندہ وآنمقام
بوجود مبارک او قبلہ ہندوستان وخراساں شد وتا روز قیامت
ملجا بیچارگاں ومسکیناں وملوک وبادشاہاں گشت سلطان المشائخ میفرمود
کہ شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز یک چندے

در ہانسی بود چوں علم دا فرد اشت بعمل مقرون گردانید امثال آں بداں زیادت
شد انجا مشہور گشت ازانجا نقل کرد در کہتوال کہ معاش کمتر باشد و مقامے
مجہول است ساکن گشت چوں آں مقام از ملتان نزدیک است انجا مستور نماند بارہا
خواستے کہ ازانجا ہم برود در لاہور کہ خراب است و آبے رواں دارد سکونت
سازد فی الجملہ آخر عمر در اجودہن گذرانید مقصود ازیں حکایت آں است کہ خود را
مستور داشت و در اشتہار نکوشید و بارہا بر زبان مبارک شیخ شیوخ العالم
فرید الدین طیب اللہ مضجعہ ایں بیت رفتے **بیت** ہر کہ در بند نام و آوازہ است
خانۂ او بروں دروازہ است ٭ سلطان المشایخ میفرمود **شیخ علی**
در خطہ **میرٹ** بود و خاک او ہمانجاست او در ہانسی برسید و دراں ایام
شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس اللہ سرہ العزیز را روزہ داؤدی بود روز
افطار خود شیخ علی را مہماں داشت و در اثنائے آں ہر دو بزرگ بحلقہ شدند
بخاطر شیخ علی گذشت کہ چہ نیکو بودے کہ شیخ شیوخ العالم را صوم دوام بودے
شیخ شیوخ العالم باشراق باطن دانست بفور دست از طعام داشت و گفت
انچہ بر خاطر خاصگان حق گذشت تکفل کردم صوم دہر از پیش او برداشت
از سلطان المشایخ پرسیدند کہ شیخ الاسلام قطب الدین را صوم دہر بود فرمود
تحقیق نیست اگر بودے شیخ شیوخ العالم فرید الدین صوم دہر بر متابعت ایشان
کردے و سلطان المشایخ فرمود در محلے کہ ذکر شیخ بدرالدین غزنوی افتادہ بود
کہ کار شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز دیگر بود او ترک
خلق گرفت و دشت و بیابان اختیار کرد یعنے در اجودہن ساکن گشت
بنانِ درویشانہ بچیزہائے کہ دراں دیار خیزد چوں پیلو و مانند آں قانع
گشت با آنہمہ از آمد و شد خلق حد نبود در خانہ بقیاس نیمشب کم و بیش ببستندے
یعنی پیوستہ در باز بودی و طعام و نعمت موجود از کرم خدائے تعالی و آیندہ
و روندہ را ازاں نصیب شدے ہیچکس بخدمت ایشاں نیامدے کہ او را

صوم دہر

چیزے نصیب نگردی عجب قوتے وعجب زندگانی کہ ہیچ کس را از بنی آدم میسر نشود اگر کسے بخدمت او بیامدے کہ ہرگز نیامدہ بودے و دیگر شخصیکہ نیز حاضر بودے و آشناے چندیں سالہ بودے در محاورہ با او برابر بودے و در توجہ باہر دو متساوی بعد ازاں فرمود کہ من از مولانا بدرالدین اسحٰق شنیدہ ام کہ من خادم بودم و مخدوم ہرچہ بودے با من گفتے و مرا بکاریکہ برراہ کردے در خلا و ملا یک سخن بودے ہیچگاہ در خلا سخن نگفتے و کارے نفرمودے کہ در ملا عین آن نگفتی یعنے ظاہر باطن یک روش داشت و ایں از عجایب روزگارست و سلطان المشائخ میفرمود کہ بیشتر افطار شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز بشربت بودے یکقدحے در انجا شربت بیاوردندے و قدرے مویز گہے دراں کردہ ازاں شربت بمقدار نصفے بلکہ ثلثانے بر جملۂ حاضرانے کہ مے بودند قسمت کردندے و مقدار ثلثے کہ ماندے خود بکار بردے و از بقیۂ آں ہمہ کس را کہ خواستے نصیب کردے تا آں دولت کرا بودے بعدہ پیش از نماز دو نان بروغن چرب کردے و بیاوردندے آں دو نان کم از یک آثار بودے یک نان پارہ کردے بحاضران رسانیدے و یک نانِ دیگر خود خوردے و ازیں نان خاص ہم کسے را کہ خواستی ہم نصیب کردے بعد ازادائے نماز شام مشغول شدے مشغولی شدنی تمام بعد ازاں ماندہ پیش او آوردندے و طعام از ہر لون بودے چوں طعام خرچ شدے بیش طعام دیگر نخوردے مگر باز بوقت افطار روز دیگر بعد ازاں فرمود کہ یک شب بوقت استراحت من بخدمت حاضر بودم کہٹے چنگلی راست کردند ہماں گلیم کہ برآں روز نشستی ہماں بالائے کہٹ انداختندے چنانچہ آں گلیم تا پایاں نمیرسید آنجا کہ موضع پاے مبارک ایشاں بود شقہٗ آوردندے و نہادندے کہ اگر آں شقہ بالا کشیدے آں موضع از بستر خالی ماندے و یک عصائے بود کہ از شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز یافتہ بود آں را می آوردند و جانب سر آں کہٹ میداشتند شیخ شیوخ العالم بداں متکا کردے و استراحت فرمودے و بداں دست فرود آوردی و تقبیل کردے

سلطان المشایخ میفرمود که شیخ شیوخ العالم فرید الدین نور الله مرقده بیشتر نان
زنبیل خوردے البته وقت افطار یک دو پرکالهٔ نان زنبیل بیش بودے، وقتے که در خانه
خواجه دو بار زنبیل گشتی بیشتر یاران را در روز نان زنبیل بودے شب در مائده خواجه
کشیدندے منقول است وقتے برائے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس الله سره العزیز خادم یک دانگ را نمک وام کرد چون بوقت افطار طعام پیش برد
شیخ شیوخ العالم بنور باطن دریافت فرمود درین طعام بوے تصرف می آید
خادم عرضداشت کرد در خانه نمک نبود وام کرده شد، فرمود تصرف کردی هم برآن
اسراف میکردی روا نباشد که من این طعام بخورم سلطان المشایخ میفرمود شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز را در آخر عمر عیش تنگ شده بود
در آن نزدیکی بار آخر رحلت خواهند کرد تا حدے که ماه رمضان من آنجا بودم
اندک طعام آورده بودے چنانکه حاضران بس نکردے هیچ شے من در آن ایام طعام
سیر نخورده بودم و آنچه اسباب معاش منتظم بود معاینه افتاده است که هم سهل چیز
بوده است و میفرمود در آنچه از اجودهن مرا وداع شد شیخ شیوخ العالم یک سلطانی
مرا خرج فرمود هم در آن روز مولانا بدر الدین اسحاق فرمان شیخ شیوخ العالم
رسانید که امروز بباشید فردا روان شوید چون وقت افطار شد در خانه خدمت
شیخ چیزے موجود نبود که از آن افطار شود چون اینحال معاینه کردم همان سلطانی
را که من خرج یافته بودم در نظر شیخ شیوخ العالم بردم و عرضداشت کردم از صدقه
شیخ شیوخ العالم یک سلطانی مرا خرج رسیده است فرمان شود تا ازین چیزے
بیارند شیخ شیوخ العالم ازین حکایت معنی بغایت خوش شد و دعاها کرد چنانکه بقیه
این حکایت در ذکر سلطان المشایخ در نکته فتح فتوح تحریر یافته است شیخ نصیر الدین
محمود رحمة الله علیه از سلطان المشایخ روایت می کند که شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس الله سره العزیز را حرم بسیار بود خادم حرم ایشان بیامدے و گفتے
خواجه امروز فلان پسر را یک فاقه است یا فلان دختر را دو فاقه خواجه چنان مستغرق

حق بودے کہ سخنان ایشان ہیچو باد بودے یعنی گفتہ ایشاں رانخود راہ نہ دادے
وقتے نیز حرم ایشاں بخدمت شیخ آمد و گفت خواجہ امروز فلاں پسر از سبب
گرسنگی در معرض ہلاکت شدہ است شیخ شیوخ العالم سر از مشغولی برآورد و
فرمودند مسعود بندہ چہ کند اگر تقدیر حق در آید واز جہان سفر کند رسنے در پائے
او بندی و بیروں بیفگنی و بیائی بعدہ سلطان المشائخ فرمودند خواجہ کہ خوش خوردہ
و خوش خسید و دعوئی محبت خدا کند دروغ گفتہ باشد منقول است چوں
شیخ شیوخ العالم فریدالدین خواست کہ مجاہدہ پیش گیرد دریں باب بخدمت
شیخ قطب الدین بختیار نور الله مرقدہ عرضداشت کرد شیخ فرمود کہ طے
بکن شیخ شیوخ العالم طے کرد وسہ روز چیزے نخورد سیوم روز وقت افطار مردے
چند نان آورد شیخ شیوخ العالم دانست کہ از غیب است بداں افطار کرد
بعد ازاں دید کہ زاغے پرکالہ رودہا ے مردارے در دہن کردہ بالاے درخت
نشستہ است ہمیں کہ نظر شیخ شیوخ العالم براں افتاد درونہ مبارک او را کراہتے
حاصل شد درونہ بجوشید آں نانہا کہ وقت افطار تناول کردہ بود تمام بیروں انداخت
ومعدہ پاک ایشاں خالی شد ایں معنی بخدمت شیخ قطب الدین قدس الله
سرہ العزیز گزرانیدہ شیخ فرمود کہ مسعود بعد سیوم روز از طعام خماری افطار کردی
فاما عنایت باری تعالیٰ درباب تو بود کہ ایں طعام در معدہ تو جاے نیافت
ہلا برو ۳ روز دیگر طے کن وانچہ از غیب رسد ازاں افطار کنی سہ روز دیگر
طے کرد چنانچہ شش روز بوے طعام بدیشاں نرسید ضعف بغایت غلبہ کرد
چوں وقت افطار شد ہیچ طعامے پیدا نشد تا یکپاس شب گذشت ضعف
غالب تر شد و نفس از حرارت گرسنگی سوختن گرفت دست مبارک جانب
زمیں فراز کرد و چند سنگ ریزہ کہ از زمیں برداشت در دہان مبارک خود
انداخت آں سنگ ریزہ از برکت دہن مبارک او شکر شد حکیم سنائی
خوش گوید بیت سنگ در دست تو گہر گردد ✲ زہر در کام تو شکر گردد ✲

چوں ایں کرامت معاینہ کرد باخویش گفت کہ ایں معنی نباید کہ از مکر باشد آں سنگریزہ
کہ درکام مبارک شکر گشتہ بود بیروں انداخت باز ہمچناں مشغول حق شد تا نیم
شب گذشت ضعف غالب تر گشت باز شیخ شیوخ العالم چند سنگریزۂ دیگر
از زمیں برداشت و در دہن انداخت آں سنگریزہ نیز شکر شد ہماں معنی
مکرر در خاطر مبارک ایشاں گذشت ایں شکر نیز از دہن بیروں انداخت
ہمچناں مشغول حق بود تا آخر شب شد باخویش گفت نباید کہ از غایت ضعف
از طاعت باز مانم باز چند سنگریزہ بستد در دہن انداخت شکر شد ایں بار در
خاطر مبارک گذرانید کہ ایں از حق است کہ سیوم بار روزی می شود و آنکہ
شیخ فرمودہ بود کہ آنچہ از غیب رسد بداں افطار کنی ہمیں خواہد بود بعدہ آں سنگریزہ
شکر بخورد چوں روز شد بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین رفت شیخ فرمود کہ نیکو کردی
بداں افطار کردی ہرچہ از غیب است نیکوست برو ہمچو شکر شیریں خواہی بود شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز را ازینجا پیر شکر بار و گنجشکر
خوانند بعدہ شیخ شیوخ العالم بجہت ازدیاد مجاہدہ باز بخدمت شیخ قطب الدین
نور اللہ مرقدہ عرضداشت کرد کہ اگر فرمان شیخ باشد چلہ بدارم ایں معنی موافق
مزاج شیخ نیفتاد فرمود کہ حاجت نیست ازیں چیزہا شہرت حاصل آید شیخ
شیوخ العالم جواب گفت وقت شیخ حاضر است کہ بندہ را مطلوب شہرت
نیست بعدہ شیخ شیوخ العالم فرمود کہ من در بقیہ عمر خود ازیں سخن پشیمانیہا
خوردم کہ چرا جوابے دادم کہ نہ موافق مزاج ایشاں بودہ است الغرض بعدہ
شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ ہلا برو چلہ معکوس بردار
و شیخ شیوخ العالم را معلوم نبود کہ چلہ معکوس چہ باشد شیخ شیوخ العالم شیخ
بدر الدین غزنوی را گفت کہ خدمت شیخ مرا چلہ معکوس فرمودہ است و
من از ہیبت شیخ نہ پرسیدم کہ چلہ معکوس چہ باشد شما تربیت کنید یا ایں معنی
از خدمت شیخ استکشاف نمائید شیخ بدر الدین از خدمت شیخ قطب الدین

کیفیت چهلهٔ معکوس پرسید شیخ فرمود که چهلهٔ معکوس آن باشد که چهل روز یا چهل
شب پاے خود برشته به بندد و در چاہے سرنگوں خداے تعالیٰ را عبادت
کند چوں ایں معنی شیخ شیوخ العالم را تحقیق شد عزیمت چهلهٔ معکوس مصمم فرمود لیکن
بنوعے که ایں معنی مستور ماند بعده در طلب مقامے شد که انجا مسجدے باشد
و درونِ آں مسجد چاہے و نزدیک آں چاه درختے که شاخ آں درخت بر
آں چاه رسیده باشد. و در آں مسجد موذنے باشد متدین لایق صحبت درویشاں
باشد. و صاحب سر ایشاں شیخ شیوخ العالم انچنیں مقامے در شهر تفحص کردند
نیافت در هانسی رفت و مدتے انجا بوده ایں معنی میسر نشد چنانکه در هر قصبه و خطه انچنیں
خلوت می طلبید تا آنکه در خطه اُچه رسید انجا مسجدے یافت بغایت مروح
که آنرا مسجد حاج گویند و دراں مسجد چاہے و نزدیک آں چاه درختے و موذنے
که نام او خواجه رشید الدین میناۓ گفتندے و او از هانسی بود و بخدمت
شیخ شیوخ العالم صدق ارادتے داشت شیخ شیوخ العالم چند روز دراں
مسجد بماند چوں تجدید بر صدق محبت و محافظت اسرار او وثوقے یافت بر او ایں سر
بکشاد بشرطیکه کشف نگردد. الغرض آں موذن را فرمود تا بعد اداے نماز خفتن
چوں خلق باز گردد رسنے بیارد. چوں موذن رسن بیاورد و شیخ شیوخ العالم
شیخ کبیر قدس الله سره العزیز بعد وضو تمام بیک سر رشته پاے مبارک
خود را که تاج سر اولیا ست بست دوم سر رشته بداں شاخ درخت که بر سر چاه
بود بر بست **نظامی** خوش گوید **بیت** دارد دو سر ایں رشته یکے عجز و دگر ناز *
زیں سو همه عجز آمد و زاں سو همه ناز * بعده سرنگوں خود را در میان چاه آویخت و مشغول
شد **امیر حسن** خوش گوید ۵ هر دل که در رو مهر تو آویخته شد * آویخته شد
عاقبت از کنگره عشق * و آں موذن را فرمود که شما پیش از طلوع صبح بیائید شیخ
شیوخ العالم قدس الله سره العزیز همچناں در چاه بنماز معکوس مشغول شد چوں پیش
از صبح موذن بیامد دید که شیخ شیوخ العالم همچناں مشغول است گفت مخدوم اشارت

چیست فرمود کہ صبح دمیدہ است موذن گفت نزدیک است کہ بدمد فرمود کہ این
رشتہ را بالا کش شیخ شیوخ العالم از چاہ بیرون آمد و در مسجد مستقبل قبلہ بنشست
مشغول شد ہم برین جملہ چہل شب چلہ معکوس داشت و فرمان پیر را بنوعے
بنفاذ رسانید کہ تا ایشے را ازین سرّ معلوم نشد و آن مسجد ہنوز در اوچہ برقرار است
و آن مقام متبرکہ حاجت روائے خلق گشتہ است ہمچنیں گویند رشید الدین
مینائی کہ موذن بود بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کرد کہ من مردے
درویشم و البنون و البنات در حق من خواجہ کرم کن۔ نفسے ہمراہ من کند تا بداں دستے
حاصل شود شیخ شیوخ العالم فرمود کہ برو تذکیر کن موذن گفت من چیزے نخواندہ ام شیخ
شیوخ العالم فرمود کہ پاے بر منبر نہادن از تو و کرم از حق تعالے جل علاوہ اگر چے کرد و علم کرامت فرمود
کہ تذکیرے گیرا ئے سخن شد و سعتی و منالے اورا حاصل گشت سلطان المشائخ فرمود شیخ
ابوسعید ابوالخیر رحمتہ اللہ علیہ گفتے انچہ من رسیدہ از مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہمہ بکردم
تا آنگاہ کہ معلوم کردم وقتے حضرت رسالت صلی اللہ علیہ آلہ وسلم نماز معکوس گذاردہ است
برفتم پاے خود برشتہ بربستم و خود را سرنگوں در چاہے انداختم نکتہ چہارم در بیان
علم و تبحر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان
المشائخ می فرمود کہ دانشمندے بود ضیاء الدین لقب در زیر منارہ درس
کردے ازو شنیدم کہ وقتے من بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین نور اللہ
مرقدہ رفتم و من از فقہ و نحو و علوم دیگر ہیچ چیزے نداشتم ہمیں علم خلاقی آموختہ
بودم و در خاطر من بود اگر شیخ شیوخ العالم از فقہ و علوم دیگر پرسد چہ جواب گویم
این اندیشہ در دل من بود تا بخدمت شیخ رفتم و بنشستم روے سوے من کرد و
گفت تنقیح مناط چہ باشد من خوش شدم در بیان آن شروع کردم و نفی و اثباتے
کہ در آں معنی آمدہ است بمراد گفتم بعدہ سلطان المشائخ فرمود از کمال کشفے کہ
شیخ را بود ہم از علم او پرسید و میفرمود بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کردم
کہ من میخواہم کلام اللہ پیش شما بخوانم فرمود بخواں بعد ازاں روز جمعہ دیار و زدیگر

که فرصت بودے چیزے میخواندم چنانکه شش سیپاره پیش شیخ شیوخ العالم
خواندم چوں من خواندن آغاز کردم مرا فرمود که الحمد بخواں چوں بخواندم و در ولا الضّا
لین رسیدم فرمود ضاد همچنیں بخواں که من میخوانم ہرچند که خواستم همچناں نیامد
انگاه سلطان المشایخ فرمود که آں چه فصاحت و بلاغت بود شیخ شیوخ العالم
ضاد بنوعے خواندے که هیچکس را میسر نشود بعده فرمود رسول صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم را رسول الضاد گویند انگاه ایں لفظ یاد کرد رَسُوْلُ الضَّادِ اَیْ اُنْزِلَ عَلَیْهِ
الضَّادُ و میفرمود که مولانا بدرالدین اسحاق را و مرا در سخنے شنیده شد
چوں بخدمت شیخ شیوخ العالم رفتیم بایستادیم فرمود که چرا ایستاده اید گفتیم
نمیدانیم در شرعة زیرک است یا نه آں شیخ شیوخ العالم فرمود و نظیر آورد اِشْتَغَّ
سِرَّاكَ مِنْ زِیْرَكَ اے نگاه دار سر خود را از گوے گریباں خود یعنی او را
هم مگوے و میفرمود که شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سره العزیز
می فرمود فقیر صابر بر غنی شاکر رجحان دارد زیراکه غنی شاکر بر شکر را وعده
چیست مزید نعمت لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزِیْدَنَّكُمْ و فقیر را در صبر بشارت چیست
نعمت معیت اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصّٰبِرِیْنَ میان ایں مرتبه و آں به بیں فرق از
کجا تا کجاست دریں حال قاضی محی الدین کاشانی از سلطان المشایخ
سوال کرد که وَهُوَ مَعَكُمْ اَیْنَمَا كُنْتُمْ عام است وَاِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصّٰبِرِیْنَ خاص
است میان عام و خاص دریں صورت تفاوت چیست جواب فرمودند
عام را مجرد معیت است یعنی بعلم و یری و خاص را معیت باعنایت است
یعنی یُحِبُّ وَیَرْضٰی شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ می فرمود که بخدمت
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین مردے عرضداشت کرد که بجانب
سلطان غیاث الدین بلبن رقعه در قلم آرید شیخ شیوخ العالم بدیں طریق

۱؎ اے نازل کرده شد برآں حضرت ضاد یعنی آں ضاد هم ادا کرده است ۲؎ هر آئینه اگر شکر کنید شما هر آئینه زیاده کنم رحمت را بر شما ۳؎ بدرستی که اللہ تعالیٰ با صابرانست ۴؎ حق تعالیٰ با شماست هرجا باشید ۵؎ و بدرستی که اللہ تعالیٰ است با صابران ۶؎ دوست میدارد و راضیست۔

در قلم آورد رَفَعتُ قِصَّتَهُ اِلَی اللّٰہِ ثُمَّ اِلَیکَ فَاِن اَعطَیتَهُ شَیئًا فَالمُعطِی هُوَ اللّٰہ وَاَنتَ المَشکُورُ وَاِن لَم تُعطِهِ شَیئًا فَالمَانِعُ هُوَ اللّٰہُ وَاَنتَ المَعذُورُ ۔ نکتۂ پنجم در بیان نعمت یافتن شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین از شیخ الاسلام معین الدین سنجری و از شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی قدس اللہ سرہما العزیز سلطان المشائخ می فرمود کہ شیخ الاسلام معین الدین سنجری و شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی قدس اللہ سرہما العزیز و شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ اروا حہم در یک حجرہ حاضر بودند شیخ معین الدین شیخ قطب الدین را گفت کہ بختیار ایں جوان را چند از مجاہدہ خواہی سوخت چیزے بخشش کن شیخ قطب الدین عرض کرد مرا چہ محل ایں باشد کہ در نظر مبارک شما بخششے کنم شیخ معین الدین فرمود کہ جہت تو داد آنگاہ شیخ معین الدین بایستاد و گفت بیا تا ہر دو بخشش کنیم راست شیخ معین الدین بایستاد و چپا شیخ قطب الدین میان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین را بایستانیدند و بخشش کردند ایں ضعیف گوید قطعہ بخشش کونین از شیخین شد در باب تو ۞ بادشاہی یافتی زیں بادشاہاں زماں ۞ مملکت دنیا و دیں گشتہ مسلم مر ترا ۞ عالمے گشتہ اقطاع تو اے شاہ جہاں ۞ سلطان المشائخ میفرمود چوں وقت نقل شیخ قطب الدین نزدیک شد بزرگے را نام گرفتن کہ او در پایان شیخ قطب الدین خفتہ است او را تمناء آں بود کہ بعد از شیخ در مقام شیخ بنشیند و شیخ بدر الدین غزنوی را ہم اما دراں سماع کہ شیخ قطب الدین نقل خواہد کرد فرمود ایں جامۂ من و عصاء من و نعلین چوبین من شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز برسید سلطان المشائخ می فرمود کہ من آں جامہ را دیدہ بودم دو تاہے بود سوزنی آں شب کہ نقل شیخ قطب الدین بود شیخ شیوخ العالم فرید الدین در ہانسی بود ہماں شب شیخ شیوخ العالم پیر خود را در خواب دید

لے بہیں کردم من احوال خود را بسوئے خدا باز بسوئے تو پس اگر عطا کنی او را چیزے پس بخشش کنندہ حق تعالے است و تو شکر کردہ شدہ و اگر نہ بخشیدی تو او را چیزے پس باز دارندہ اللہ تعالے ہست و تو معاف ہستی۔

که او را بحضرت میخوانند چوں روز شد شیخ از ہانسی رواں شد چہارم روز در شهر رسید
قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ آں جامہ بخدمت شیخ شیوخ العالم
فرید الدین آوردند قدس اللہ سرہما العزیز و آں جامہ را شیخ شیوخ العالم بعد دوگانہ
گذاردن بپوشید و در خانہ کہ شیخ قطب الدین بودی بیامد و نشست برو ابتدا سہ روز
بود کہ سرہنگا نام یکے بود از ہانسی آمدہ مگر دو سہ بار دراں خانہ آمدہ بود و دربان
دروں رہا نکردی یکے روز شیخ شیوخ از خانہ بیروں آمد ایں سرہنگا کہ منتظر بود در پای
شیخ شیوخ العالم افتاد و گریستن گرفت و گفت کہ شما در ہانسی بودید من شما را آساں
میدیدم ایں ساعت دیدن شما دشوار شدہ است شیخ ہماں ساعت یاراں را
گفت کہ من در ہانسی خواہم رفت حاضراں گفتند کہ شیخ قطب الدین شما را
اینمقام دادہ است شما چرا جاے دیگر میروید فرمود کہ نعمتے مرا پیر رواں کردہ
است در شہر ہماں است و در بیابان ہماں منقول است کہ شیخ شیوخ العالم
فرید الدین میفرمود وقتے بخدمت شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز
نشستہ بودم برخاستم بر نیت آنکہ جانب ہانسی رواں شوم نظر مبارک
شیخ قطب الدین بر من افتاد چشم پر آب کرد و فرمود کہ مولانا فرید الدین دانم
رواں خواہی شد گفتم ہر چہ فرمان شود فرمود برو و تقدیر بریں رفتہ است
کہ در وقت سفر آخرت تو برما نباشی بعدہ روے سوے حاضراں کرد و فرمود
براے مزید نعمت دین و دنیا و فقر ایں درویش فاتحہ و سورۂ اخلاص بخوانیم
ہر ہمہ بخواندند و دعاے نیز کرم کردند آنگاہ مصلے خاص دعاگو را عصا ہم عطا
فرمود و گفت من امانت شما را یعنی سجادہ و خرقہ و دستار و نعلین بقاضی
حمید الدین ناگوری خواہم داد بعد از پنجم روز بشما خواہد رسانید آنرا گرد آرید
مقام ما مقام شما است ہمینکہ شیخ قطب الدین ایں سخن بگفت نعرۂ از
مجلس بخاست و ہر ہمہ دعا کردند و حضرت سلطان المشائخ میفرمود شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در دیشے ہما صید ل[illegible]

دید بشناخت بر فور در خانہ آمد در خانہ بجز قدرے جوارے چیزے دیگر نبود آنرا خود آس کرد در بر ویزن زد و نانے خود بخت در مسجد جمعہ کہ آں درویش فرود آمدہ بود آورد آں درویش گفت از حال آنکہ در خانہ بجز ایں چیزے دیگر نبود و توبجہ نوع ایں را آس کردی و پختی معاینہ می کردم ہلا چہ میخواہی بخواہ شیخ شیوخ العالم مطلوبے کہ داشت بخواست بعنایت اللہ تعالی از بخشش آں درویش بداں مطلوب رسیدند بعد تقریر ایں حکایت سلطان المشائخ می فرمود آں فتحیاب شیخ کبیر را بعد تحمل مشقت و تنگی حال بسیار بود بعدہ سلطان المشائخ فرمود چوں درویشے از سر صفا مر درویشے را چیزے بدہد طریق درویشانست کہ آں درویش ہم بر سبیل مکافات بقدر وسع خود خدمتے کند نکتہ پنجم در بیان بعضے ملفوظات شیخ شیوخ العالم فرید الحق قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز بخط مبارک خود در قلم آوردہ کہ شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر فرمودہ است چہار چیز از ہفت صد پیر طبقات سوال کردند ہمہ یک جواب فرمودند مَنْ اَعْقَلُ النَّاسِ تَارِكُ الدُّنْيَا وَمَنْ اَكْيَسُ النَّاسِ الَّذِي لَا يَتَغَيَّرُ بِشَيْءٍ وَمَنْ اَغْنَى النَّاسِ اَلْقَانِعُ وَمَنْ اَفْقَرُ النَّاسِ تَارِكُ الْقَنَاعَةِ وفرمود اَللّٰهُ يَسْتَحْيِيْ مِنَ الْعَبْدِ اَنْ يَرْفَعَ اِلَيْهِ يَدَيْهِ وَيَرُدُّهُمَا خَائِبَيْنِ وفرمود اگر ہست غم نیست و اگر نیست غم نیست و فرمود روز نامرادی شب معراج مرداست و فرمود امام شافعی گفتہ است دہ سال شاگردی صوفیاں کردم تمام علوم شد کہ وقت چہ باشد و فرمود کار کردم خود را سخن سر مرداں نباید گذاشت و فرمود بیت بقدر رنج یابی سروری را ٭ بشب بیدار بودن مہتری را ٭ و فرمود الصُّوْفِيُّ يَصْفُوْا بِهٖ كُلُّ شَيْءٍ وَلَا يُكَدِّرُهُ شَيْءٌ و فرمود

۱؎ کیست داناترین مرداں آنکہ تارک دنیاست و کیست بزرگ ترین مرداں آنکہ متغیر نشود بچیزے کیست بے نیاز ترین مرداں آنکہ قناعت کند و کیست محتاج ترین مرداں آنکہ ترک کند قناعت را ۲؎ حق تعالی حیا مے کند از بندۂ خود ازیں کہ بلند کند آں بندہ بسوے خدا ہر دو دست خود را و رد کند حق تعالے ہر دو دست بندہ را نا امید ۳؎ صوفی آنست کہ صفا پذیرد بہ برکت آں ہمہ اشیا و تیرہ نسازد آں صوفی را ہیچ شے۔

قال شیخ الاسلام جلال الدین نور الله مرقدہٗ الکلام مسکر القلوب اِنَّ اَوّلَ الکلام وآخرہٗ اِن کانَ لِلّٰہِ فتکلّم والّا فاسکت و فرمود چوں فقیر جامہ نو پوشد چناں پندارد کہ گفت می پوشد و فرمود الانبیاءُ احیاءٌ فی القبور و فرمود شعر لو کان ھذا العلمُ یُدرکُ بالمنٰی ٭ ما کان یبقٰی فی البریّۃ جاھلٌ ٭ فاجھد ولا تکسل ولا تکُ غافلًا ٭ فندامۃُ العقبٰی لمن یتکاسلُ ٭ و فرمود حکایۃً عن اللّٰہ کنتُ کنزًا مخفیًا فاحببتُ اَن اُعرفَ فخلقتُ الخلقَ لاُعرفَ و فرمود آں نما کہ باشی ورنہ باز نما چنانکہ باشی و فرمود جذبۃٌ من جذباتِ الحقّ خیرٌ من عبادۃِ الثقلین و فرمود قال علیہ السلام طوبٰی لمن شغلہٗ عیبُہٗ عن عیوبِ الناس و فرمود شعر رضینا قسمۃَ الجبّار فینا لنا علمٌ وللجھّالِ مالٌ و فرمود الصوفی یصفق بہ کلّ شیئٍ ولا یکدّرہٗ شیئٌ لو اردتم بلوغ درجۃِ الکبار فعلیکم بعدمِ الالتفاتِ الی ابناءِ الملوک رباعی دوشینہ شبنم دل خزنیم بگرفت ٭ واندیشہ یار نازنینم بگرفت ٭ گفتم بسر دیدہ روم بردر تو ٭ اشکم بدوید و آستینم بگرفت و فرمود المباحثۃ بین الاثنین خیرٌ من تکرارِ السنتین بیت اے مدعی بدعوی چندیں مکن دلیری ٭ یک حرف را ز معنی سہ صد جواب باشد ٭ و فرمود الآفۃ فی

۱؎ بسیاری کلام غافل میکند دل ہا را بدرستی اول کلام و آخر کلام اگر باشد برائے خدا پس سخن گو ورنہ خاموش شو ۲؎ انبیاء زندہ اند در قبرہا ۳؎ اگر بودی ایں علم کہ دریافت کردہ میشد بخواہش نبودے اینکہ باقی ماند در خلق نادانی پس کوشش بکن و کاہلی مورز و مشو غافل پس پشیمانی در آخرت کسے را خواہم بود کہ کاہلی خواہد کرد دریافت حق ۴؎ حکایت کنندہ است از خدا بودم من گنج پنہاں پس دوست داشتم این را کہ شناختہ شوم پس پیدا کردم من خلق را تا شناختہ شوم من ۵؎ ربودنی از ربودنیہائے خدا بہتر است از پرستیدن جن و انس مر حق را ۶؎ گفت پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم خوشی مر کسے راست کہ باز دارد او را عیب او را دیدن عیب مردمان ۷؎ راضی شدیم قسمت پروردگار را کہ در میان کردہ است برائے ما علم است و برائی جاہلاں مال است ۸؎ صوفی آنکست کہ صفا پذیرد بہ ہر کنار ہمہ اشیا و تیرہ نہ سازد آں صوفی را ہیچ شے اگر بخواہید شما رسیدن مرتبہ بزرگاں را پس لازم بگیرید شما نہ کردن التفات بسوئے فرزندان بادشاہان ۹؎ بحث کردن دو کس با یکدیگر بہتر است از تکرار کردن تنہا دو سال ۱۰؎ نقصان

اَلتَّبَنُّزِ وَالسَّلَامُ فِی التَّسْلِیْمِ وفرمود العُلَمَاءُ اَشْرَفُ النَّاسِ * وَالفُقَرَاءُ
اَشْرَفُ الْاَشْرَافِ و فرمود اَلْفَقِیْرُ بَیْنَ الْعُلَمَاءِ کَالْبَدْرِ بَیْنَ کَوَاکِبِ السَّمَاءِ
وفرمود اِنَّ اَرْذَلَ النَّاسِ مَنِ اشْتَغَلَ بِالْاَکْلِ وَاللِّبَاسِ منقول است
بزرگے از ملفوظات شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز
پانصد کلمہ جمع کردہ است ازاں چند کلمہ ہا آوردہ شد و آں اینست * با خدائے
تعالی باید ساخت - کہ ہمہ بستانند - او بدہد - چوں او بدہد - کس نستاند *
گریختن از خود رسیدن بحق شمر * تن را مراد مدہ - کہ بسیار خواہد * نادان را
زندہ مداں * از نادانِ دانا نما حذر کن * راستی کہ بد روغ ماند مگو * مفرش
انچہ نخرند * از برائے جاہ و مال مخاطرہ مکن * نانِ ہر کس مخور * ولیکن نان
ہمہ بدہ * اجل را در ہیچ جا فراموش مکن * سخن را در قیاس مگوی * بلا را
نتیجہ ہوا داں * از گناہ لاف مزن * دل را بازیچہ دیو مساز * پنہان خویش
بہتر از آشکارا دار * در آرایش مکوش * نفس را از برائے جاہ بیقدر مکن *
از عاجزو نوکیسہ وام مکن * حرمت خاندان قدیم نگاہ دار * ہر روز در طلب
دولت نو مباش * تا بتوانی مستورانرا از خوے کردن بد شنام باز دار * قبیحت عام
مزاج و حشم شمر * منت پندار * و منت برکس منہ * بجائے ہر یکے ہر کہ نیکی کردہ
باہجو خویش داں * ہر چہ کہ دل بدئی آں گواہی دہد زود از سر آں برخیز *
بندہ کہ فروختن خواہد مدار * بر نیکی کردن بہانہ جوی * جنگ تمام مکن *
بعضے صلح بگذار * سبکساری و درستی ضعیفی شمر * از ہیچ دشمن اگرچہ از تو خورد باشد
ایمن مباش * ہر کہ از تو نترسد از وے بترس * بر توانائی تکیہ مکن * بوقت شہوت
خویشتن داری از ہمہ وقت زیادہ کن * چوں با اہل دولت نشینی دین را فراموش

---

۵۱ تدبیر است و محفوظ ماندن از نقصان در سپردن کار و بار خود است بہ خدائے عز و جل ۵۱
عالمان بہترین مردمانند و درویشان بہترین بہتراں ۵۲ ترجمہ ایں قول اینست کہ درویش درمیان
دانایاں مانند ماہ چہار دہم است درمیان ستارگان آسمان ۵۳ بدرستی کہ حقیر ترین مرداں
کسے است کہ مشغول باشد بخوردن و پوشیدن -

ملن * عزت وحشمت در عدل وانصاف دان * بوقت تونگری بزرگ ہمت باش * دین را بہیچ بدل مدان * وقت را بہیچ بدل مشناس * سخاوت را برات تولے بدہ * برگردن کشان تکبر واجب بین * با مہمانان طریق تکلف مرو * توشہ از دانش وتجربہ بدست ساز * چون رحمت خدائے عزوجل روئے بتو دارد از و مگریز * درویش کہ بامید تونگری باشد حریص دان * ملک بوزیر خدا ترس ضبط کن * دشمن را بمشورت برانداز * دوست را بتواضع بندہ کن * بلائے ناگہان جہان پرستی دان * بعیب خویش بینا باش * تونگری بدام خرسندی گیر تا بماند * ہنر بخواری بدست آر * سخن تلخ دشمن از جائے مشو از خصم سپر میفگن * اگر خواہی کہ رسوا نشوی لجاج مکن اگر ہمہ خلق را دشمن خواہی متکبر باش * نیک وبد خویش را پنہان دار * دین بعلم نگاہدار * بلندی خواہی با شکستگان نشین * آسودگی خواہی حسد مکن * آزار بہدیہ برگیر * در آن کوش کہ بمرگ زندہ شوی * سلطان المشائخ می فرمود یکے بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالدین آمد وگفت کہ من چند دانہ پیش کنجشکاں انداختم روز دیگر بقیمت گندم دیک تنکہ را بہیچ بمن رسید شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز فرمود بیت خورش دہ بکنجشک وکبک وحمام * کہ ناگہ ہمائے در افتد بدام * از ثقات منقول است وقتے از خدمت شیخ الاسلام بہاؤالدین زکریا بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز سخنے رسانیدہ بودند کہ موافق مجلس شیخ شیوخ العالم نبود معذرت آن سخن شیخ الاسلام بہاؤالدین بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالدین کاغذے نوشت سخن این بود کہ میان ما وشما عشقبازی است جواب این معذرت شیخ شیوخ العالم نبشت میان ما وشما عشق ہست و بازی نیست واللہ اعلم نکتہ ششم در بیان بعضے کرامات شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین و والدہ بزرگوار او قدس اللہ سرہما العزیز سلطان المشائخ قدس اللہ

سرہ العزیز می فرمود کہ وقتے بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کردم درخواستے ہست اگر خدمت شیخ بخشش فرماید فرمود کہ چیست گفتم تارے از محاسن مبارک جدا شدہ است اگر فرمان باشد من بجاے تعویذ نگاہدارم فرمود کہ چناں کن من آن تار را باعزاز بگرفتم در جامۂ پیچیدم برابر خود در شہر آوردم سلطان المشائخ درین حکایت چشم پر آب کرد فرمود تا چہ اثرہا دیدم ازان یک موے بعد ازاں فرمود کہ ہر دردمندے و رنجورے کہ بیامدی از من تعویذ خواستے من آن موے را بیدادم آن زحمت زائل بیشد تا مرا دوستے بود او را تاج الدین مینائی نام بود خودک او را زحمت شد بر من آمد آن تعویذ بخواست جائیکہ نہادہ بودم ہر چند طلبیدم نیافتم چنانکہ پسرک آن دوست دران زحمت نقل کرد ہم دران طاق کہ نہادہ بودم در نظر آمد یعنی چون پسرک آن دوست رفتنی بود آن تعویذ غایب شدہ بود سلطان المشائخ می فرمود بزرگے بود در دہلی انجم نام مسجدے عمارت کرد و امامت آن مسجد شیخ نجیب الدین متوکل را داد آن بزرگ دختر خود را شادی عروس کرد یک لک جیتل در کار خیر او خرچ کرد وقتے شیخ نجیب الدین متوکل در محاورہ با او گفت کہ مومن تمام آنکس باشد کہ او را دوستی حق بر دوستی اولاد غالب آید اگر دو چند آن کہ در حق فرزند خود خرچ کردہ در راہ حق خرچ کنی انگاہ تو ہمچنان باشی ترک ازین سخن برنجید امامت شیخ نجیب الدین بستد شیخ نجیب الدین در اجودہن رفت و بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس اللہ سرہ العزیز صورت حال باز نمود خدمت شیخ شیوخ العالم قدس سرہ العزیز فرمود مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَاْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ اَوْ مِثْلِهَا[1] بعدہ بر لفظ مبارک راند اگر اتیمری رفت اتیکری را پیدا آرد ہم دران روزگار ائیتگر نام ملکے دران دیار رسید آن خانوادہ کریم را خدمتہا کرد و بخدمتگاری

[1] آنچہ منسوخ میکنیم آیتے را یا فراموش میکنیم از دل مسلمانان می آریم بہتر ازان آیت را یا مانند آن آیت۔

آں خاندان منسوب شد سلطان المشائخ می فرمود در آنچہ سلطان ناصر الدین
جانب اوچہ و ملتان رفت جملہ لشکر روے بزیارت شیخ شیوخ العالم
فرید الدین قدس اللہ سرہ العزیز نہادند تا آں مقام بود کہ از انبوہے خلق خراب
شد انگاہ آستین شیخ شیوخ العالم را از بامے جانب کوچہ بیاویختند خلق می آمدند
و می بوسیدند و می رفتند تا آنہم پارہ پارہ شد انگاہ در مسجد در آمد مرید انرا
فرمود شما گرد بر گرد من باشید تا خلق درون حلقہ نیاید ہم از دور سلامے کنند
و باز گردند مریداں ہمچناں کردند تا یکے فراشے پیرے بیامد و از دائرہ مریداں
بگذشت و در پاے شیخ افتاد و پاے شیخ بگرفت و بکشید و ببوسید و بگفت
شیخ فرید تنگ می آئی شکر نعمت خداے تعالیٰ بہ ازیں بگذار چوں ایں شیخ
شیوخ العالم بشنید نعرہ بزد انگاہ فراش را بنوخت و معذرت بسیار کرد و کاتب
حروف از والد خود سید محمد مبارک کرمانی رحمتہ اللہ علیہ سماع دارد کہ می
فرمود ہمدریں لشکرکے چوں سلطان ناصر الدین نزدیک نہر والہ رسید خواست
کہ میان اجودھن برود و سعادت قدم بوس شیخ شیوخ العالم حاصل کند سلطان
غیاث الدین کہ دراں ایام الغخان بود و نائب مملکتہ و خسرو سلطان گفت
کہ لشکر بسیار است و در راہ اجودھن بے آبیست اگر فرماں شود بخدمت
شیخ شیوخ العالم من بروم و ہدیہ فتوح ببرم و از جہت خداوند عالم معذرت
کنم و سلطان غیاث الدین را دراں ایام در خاطر ہوس سلطنت جہانگیری
بود با خاطر اندیشید اگر ایں کار نصیب منست و تخت سلطنت بمن خواہد
رسید نفسے دیگر باب شیخ شیوخ العالم بمن خواہد رسانید ایں معنی در خاطر گرفت
و بفرمان سلطان با مبلغے سیم و مثال چہار دیہ بخدمت شیخ شیوخ العالم آورد
و سعادت قدم بوس حاصل کرد و آں سیم با مثال چہار دیہہ پیش شیخ شیوخ العالم
نہاد شیخ شیوخ العالم فرمود کہ ایں چیست الغخان گفت کہ ایں سیم است و ایں مثال
چہار دیہہ خاص براے شما شیخ شیوخ العالم تبسم کرد و گفت کہ نقد را بادہ با درویشاں

خرج خواہم کرد و مثال دیہ ہا بردارکہ طالبان ایں پیشتر اند بعدہ کشف المعنی کہ
الغخان را در خاطر بود از حضرت شیخ شیوخ العالم در دل خلید ن گرفت بر فور
شیخ شیوخ العالم بر لفظ مبارک راندہ فریدون فرخ فرشتہ نبود * ز عود و
زعنبر سرشتہ نبود * زداد و دہش یافت آں نیکوئی * تو داد و دہش کن فریدو
توئی * ہمچنانکہ ایں نفس بسمع مبارک الغخان رسید در گرہ دستار چہ بست
و زمیں بوس کرد و خوشدل برخاست بعدہ ہم در آں چند گاہ الغخان بادشاہ
شد و امور مملکت ہندوستان در ضبط سلطنت او آمد بزرگے خوش گوید بیت
سرے کہ سودہ شود برزمیں بخدمت تو * زیک قبول تو تا حشر تاجدار شود *
سلطان المشائخ میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ
العزیز نماز بامداد کردہ بود و مشغول شدہ و سر بر زمیں نہادہ و مستغرق شغل بریں
ہیأت بسیار بودے الغرض ہمدراں شکل سر بر زمیں نہادہ و مشغول شدہ
و ہوائے زمستان بود پوستینے بیاوردند بر وجود مبارک او انداختند ہیچ
خدمتگارے آنجا نبود ہمیں من بودم و بس در میاں یکے بیامد و باواز بلند
سلام گفت چنانکہ شیخ شیوخ العالم را از وقت برد شیخ ہمچناں سر بر زمین نہادہ
بود و پوستینے در و پوشانیدہ گفت اینجا کسے ہست گفتم منم بعدہ فرمود ایں کس
کہ آمدہ است ثنگے ہست میانہ بالا زردگوں من دراں مرد دیدم ہماں ہیئت
بود جواب دادم آرے بعد ازاں فرمود زنجیر در میان دارد در و دیدم ہمچناں
بود گفتم آرے دارد باز فرمود کہ در گوش چیزے دارد من در و دیدم ہمچناں
بود گفتم آرے دارد در انچہ در و میدیدم و جواب باز میدادم او متغیر میشد ایں
بار کہ گفتم آرے حلقہ در گوش دارد شیخ فرمود او را بگو کہ برود پیش ازانکہ فضیحت
نشدہ چوں ایں بار جانب او دیدم او خود رفتہ بود منقول است وقتے
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز را برانگشت مسبحہ باری
بود ہیچ علاجے نکردند و بحق مشغول گشتند در غلبہ مشغولی عرق از اندام مبارک

ایشان رواں شد زہر اثر نکرد سلطان المشائخ میفرمود کہ ما در اجودہن میرفتیم
در صحرا اسیرسی نام دہیہ مرا مار گزید مردے کہ در صحبت او میرفتیم آنجا بہ بست زہر فرونشست
و نیکو شد چوں در اجودہن رسیدیم بیگاہ بود دروازہ ہا بستہ بود ند یاران گفتند
حصار بجہیم و بروبیم دیدیم در حصار ہر طرفے راہے شد القصہ یاراں ہمہ بالا رفتند
و من مے ترسیدم دست من گرفتند و بالا بردند چوں بامداد شد بخدمت شیخ
شیوخ العالم رفتیم ہمہ را پرسید و مرا ہیچ نگفت یکزماں شد فرمود کہ مار گزیدن باب
است حصار جستن کجا آمدہ است فاما از خدمت شیخ نصیر الدین محمود
رحمتہ اللہ علیہ روایت میکنند کہ بعد گزیدن مار در حد و دہ سی بنور باطن شیخ
شیوخ العالم را روشن شد شیخ شیوخ العالم بر سبیل تعجیل کردن فرستاد تا سلطان
المشائخ را سوار کنند و بیارند ہمچناں کردند یعنے در گردون سوار کردند و آوردند
سلطان المشائخ فرمود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز
را مرضے حادث شد خواست کہ گامے چند بزود عصائے بگرفت و رواں شد چند گام برفت عصا را از دست
با انداخت چنانچہ اثر پشیمانی در پیشانی مبارک ایشاں معائنہ شد پرسیدند چہ بود کہ خواجہ
عصائے از دست باندا خت فرمودند کہ ما را عتاب کردند کہ تکیہ بر غیر ما کردی سلطان المشائخ
مے فرمود کہ یوسف ہانسوی از یاران سابق بود وقتے او از اوچہ آمد شیخ شیوخ العالم
پرسید کیان را دیدی گفت فلاں کس چنیں چنیں مشغول است و فلاں کس
چنیں متعبد است شیخ شیوخ العالم را رغبت شد کہ ایشاں را بہ بیند بہانہ وضو
ساختن برخاست دیر تر آمد درون مسجد بالا و فرود تفحص کردند شیخ شیوخ العالم
را نیافتند بعد از زمانے خواجہ پیدا شد یوسف پرسید کہ خدمت خواجہ
کجا بود فرمود کہ چنداں خلق اوچہ را صفت کردے کہ ما را رغبت
شد بملاقات ایشاں در اوچہ بودم ہمہ را دیدم دوکانہا کردہ اند و
نشستہ کندہ پزی میکنند منقول است در مجلس سلطان المشائخ
بارے آغاز کرد کہ بہا والدین خالد میگفت کہ در اجودہن بخدمت

شیخ شیوخ العالم رفتم و در مسجد جامع پیش محراب بنشستم بخدمت خواجه مرا رها نمے کردند در
محراب شگافے بود پارهٔ کاغذے آنجا افتاد چوں آں کاغذ را بکشادم در آں
کاغذ نبشته اند که تعالیٰ از فرید سلام خواند ایں کهتر حیراں مانده بعده بندگی شیخ
شیوخ العالم رفتم و ایں معنی تقریر کردم یارے از سلطان المشائخ پرسید که ایں
کاغذ کسے مے نویسد و یا از طرف حضرت عزت صادر میشود سلطان المشائخ فرمود
ملکے است ملهم نام آں نقش در دل او مے نویسد الهام پیدا مے شود و آں
مرد گفت مگر کاغذ هموں نے نویسد سلطان المشائخ تبسم کردند بعده فرمود که
ایں را ملهمے گویند آں سه چیز است که از آں جانب پیدا مے شود یکے آنکه
در دل چیزے میافگند را ندیگر هاتف آواز میدهد دیگر آنکه کاغذ نوشته پیدا مے
شود اولیا نقش مے بینند نقاش نه بینند انبیا نقش ببینند و نقاش را هم ببینند
ایں زماں که نقش پیدا میشود اگر در دل نورے پیدا شد آں رحمانی است
که آں ملک مینویسد و اگر ظلمت پیدا شد آں شیطانیست که شیطان در دل القا
مے کند بعده فرمود ملک بیچاره دریں ملک چکار دارد و شیطان چکند هرچه
پیدا شود از انطرف پیدا مے شود کاتب حروف از خدمت سید السادات
سید حسین عم خود رحمة الله علیه سماع دارد که وقتے شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز مے خواست که کاغذے بجانب
شیخ الاسلام بهاء الدین زکریا رحمة الله علیه بنویسد کاغذ و قلم بر دست
مبارک گرفت در تامل شد که خطاب شیخ الاسلام بهاء الدین چه نویسد در خاطر
مبارک گذرانیده خطابے که خدمت ایشاں را در لوح محفوظ نبشته اند آں نویسیم
دریں خیال سر مبارک خود بالا کرد جانب آسمان دید نظر در لوح محفوظ کرد دید که
نوشته اند شیخ الاسلام بهاء الدین زکریا بعد همیں خطاب مکرم در آں کاغذ
کتابت فرمود قال واحد من الاولیا شعر قُلُوْبُ العَارِفِیْنَ[۱] لَهَا عُیُوْنٌ

---

[۱] دلهاے عارفان را پس براے انها چشم هاست۔

تری ما لا یراه الناظر ابینا[سلہ] + ما جنبیة نظیر بغیر ریش + الی ملکوت
رب العالمینا سلطان المشائخ میفرمود محمد نام یارے بود آں یار بر بعضے
اسرار شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس الله سره العزیز واقف بود تا در روز
جمعه در مسجد آں یار در عقب شیخ شیوخ العالم نشسته بود زمانے بهوش گشت
شیخ از وے پرسید که حال تو چه بود یار بلفظ شیخ شیوخ العالم رفت آنچه حال در
نماز مرا معراج بود ترا هم از نعمت درویشاں نصیب شد غرض میدارد کاتب
حروف بر آنجمله که حالے و تحیرے که سلطان المشائخ را بعد تحریمه نماز جمعه
پیدا شده بود تا روز نقل هم برآں حال بود چنانکه در ذکر سلطان المشائخ در
نکته مرض موت تحریر یافته است بمعراجے ماند که شیخ شیوخ العالم را در نماز
جمعه پیدا شده بود چنانکه در صدر ایں حکایت مسطور است سلطان المشائخ
مے فرمود که چوں من محلوق شده از خدمت شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین
قدس الله سره العزیز در دهلی آمدم خرقه سپیده گلیمے که از شیخ شیوخ العالم یافته بودم
پوشیده در مسجد جامع میرفتم شرف الدین قیامی مرا طلبید من کیفیت بیعت
و یافتن خلعت باو گفتم با استماع حال من شیخ شیوخ العالم را دو کرت
چنانچه نه لایق حال باشد ذکر کرد و مرا بدی گفت با آنکه قوت جواب داشتم
تحمل کردم شیخ سعدی خوش گوید بیت بخدا و بسر و پائے توگر دوستیت + خبر
از دشمن و اندیشه دشنامم نیست + چوں باز بخدمت شیخ شیوخ العالم رفتم
آں ماجرا باز نمودم شیخ شیوخ العالم هاے هاے بگریست و مرا بداں تحمل استحسان
فرمود در غلبه آنحال چناں بر زبان مبارک راند که من دانستم شیخ شرف الدین
رفت چوں باز بدهلی رسیدم شرف الدین قیامی نمانده بود از شیخ نصیرالدین
محمود روایت میکنند که مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس
الله سره العزیز آمد شیخ فرمود طعام بیش آر ندا و گفت چندیں گاه باشد

سلہ کرے بینند از اں چشمہا چیزیرا کہ نے بینند آں چنیں را بینندہ ہائے طیران مے کنندہ بباز وہا
بغیر پر بسوئے عالم ملکوت پروردگار عالمیان ۔

که طعام گذاشته ام شیخ شیوخ العالم فرمود چرا گذاشته گفت من در دیهے
ساکن بودم مسلمانان را بسبب متمردان دیه تاختن اتفاق افتاد فرزندان من و
اقربائے دیگر را اسیر کردند عورتے داشتم که دل و جان من متعلق او بود او نیز در آنمیان
اسیر شد بسبب او دل من نمے آرمید دل بر مردن نهادم شیخ شیوخ العالم فرمود
که طعام بخور درینمیان مردے رسید از اهل کتبه یا تخت بند او را پیش خواجه آوردند
شیخ شیوخ العالم فرمود که ترا تخلیص خواهد شد اما آن مرد را کنیزکے بدهی او قبول
کرد آنمرد گفت کنیزک چه خواهم کرد برابر او نمیرفت آن نویسنده گفت تخلیص من
متعلق بشرط دادن کنیزک است ضرورت کسانرا برو گماشت تا او را برابر کرده
بر اسپ سوار کرده مے بردند چون این نویسنده بر ملکے که او رانده کرده بود رسید بمجرد
ملاقات او تخلیص فرمود و کنیزکے که او را از تاختن پیدا شده بود فرمود بدو بدهند
چون کنیزک بدو دادند نویسنده آن کنیزک را بدان مرد داد آنمرد بدو دید بتقدیر الله
همان عورت او بود خاطر او جمع گشت سلطان المشائخ مے فرمود در مسجد جامع اجودهن کسی از جهت قاضی خطیب بود
در نماز جمعه خطبه خواند یکے از زبان شیخ شیوخ العالم او را گفت نماز اعادت کن همه خلق نماز باز گردانیدند قاضی
عبدالله که قاضی اجودهن بود با گفتن گرفت آن قاضی عبدالله را قاضی محمد ابوالفضل گفتندے
او نیک جنگ جو بود گفت که مشتے کار از گریختگان از جا بجا اینجا آمده اند بعده چون
شیخ شیوخ العالم در خانه آمد با یاران گفت اگر کسے بر کسے تهور راند و آنکس تحمل
کند و اگر او هم از آن خود براند روا باشد همچنانکه این سخن بر زبان مبارک رفت قاضی
عبدالله را فالج زد روی کژ شد قاضی عبدالله بخدمت شیخ شیوخ العالم یک سبد
شکر و آرد و گوسپند آورد در پائے شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس الله سره
العزیز افتاد شیخ شیوخ العالم فرمود عبدالله در مدت هژده سال هر کسے از تو چیزے
بمن میرسانید اکنون هر چه در فال مصحف بیرون آید حکم همان باشد چون مصحف
بگشادند قصهٔ مهتر نوح علی نبینا و علیه الصلوة والسلام بیرون آمد قال[1] یا نوح

[1] گفت پروردگار اے نوح۔

إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ شیخ شیوخ العالم فرمود ہمیں حکم باشد
ہرچند قاضی عبد اللہ جہد کرد میسر نشد. وآوردہ آورده گرد قاضی در خانہ رفت نقلکرد
سلطان المشائخ مے فرمود وقتے در اجودہن مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم
آمد آں مرد در گوش باہستگی گفت کہ در دہلی من وتو ہر دو ہمسبق بودیم تا آں غایت
کہ در شہر قاضی ومفتی میشدی شیخ شیوخ العالم یعنی بنور باطن دریافت وکشف کرد
کہ اے بیچارہ اگر خواندن برائے جدل است مخواں وبخلق ایذاے مرساں
واگر برائے عمل است ہمینقدر کافی است کہ میخوانند وعمل میکنند مقصود از
خواندن علم شریعت برائے عملست نہ از برائے ایذاے خلق سلطان المشائخ
میفرمود مردے از دہلی رواں شد تا در اجودہن بخدمت شیخ شیوخ العالم
تائب شود در اثنائے راہ مطربہ پریشاں قدمے چند باو ہمراہ شد واں مطربہ
بسیار خواست و دربند آں مے بود کہ باآں مرد تعلقے کند ایں مرد نیت صادق
داشت ہیچ بداں زانیہ میلے نکرد تا در منزلے دریک گردوں سوار شدند آں مطربہ
بیامد نزدیک آں نشست چنانکہ میاں ایشاں حجابے نماند مگر درینحال
اندک مایہ دل آنمرد میل کرد تا سخنے گفت یا دستے دراز کرد در آنحال آنمرد مردے
را دید کہ بیامد و طپانچہ بر روئے آنمرد زد و گفت بخدمت فلاں بزرگے میروی
برنیت توبہ ایں چیست آنمرد بر فور متنبہ شد القصہ چوں بخدمت شیخ شیوخ العالم
رسید اول سخن شیخ شیوخ العالم با آنمرد ایں بود کہ خداے تعالیٰ ترا آنروز
قوی نگاہداشت سلطان المشائخ مے فرمود کہ یارے بود از مریدان شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز او را محمد شہ غوری گفتندے
مریدے صادق ومعتقد راسخ بود بخدمت شیخ شیوخ العالم آمد مضطرب وحیران
فرمود کہ چہ حال است گفت برادرے دارم رنجور ودرہم چنانکہ رمقے بیش
نماندہ است ایں ساعت کہ من بخدمت آمدہ ام چہ عجب کہ تمام شدہ باشد

---

† بد رستی کہ آں نیست از فرزندان تو بدرستی کہ آں فرزند عمل غیر صالح است۔

بسبب آں درہم وزیر و زبر کیم شیخ شیوخ العالم فرمود ہمچنانکہ تو ایں ساعت ستنی
سن ہمہ عمر ہمچنیں ام ولے با کسے نمیگویم انگاه او را گفت برو برادر تو صحبت خواہ
یافت محمد شہ چوں در خانہ آمد دید کہ برادر نشستہ است و طعام میخورد سلطان
المشائخ میفرمود کہ وقتے پنج درویش بخدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر رسیدند
درویشانے درشت مزاج فراخ سخن از پیش شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر برخاستند
و گفتند ما چندیں گشتیم درویشے نیافتیم شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس اللہ سرہ
العزیز فرمود کہ نشنید شما را درویشے نمائیم ایشاں استبداد کردند و رواں شدند
شیخ فرمود چوں میروید باید کہ براه بیابان مروید ایشان سخن شیخ شیوخ العالم
را خلاف کردند راه پیش گرفتند شیخ شیوخ العالم کسے را در عقب دوانید تا تفحص
کردند کہ کدام راه رفتند خبر آوردند کہ راه بیابان رفتند شیخ شیوخ العالم چوں
ایں خبر بشنید ہائے ہائے بگریست چنانکہ بر بام کسے بگریند بعده خبر آوردند آں
ہر پنج تن را باد سموم زد چہار بر جائے ہلاک شدند یکے بر سر آب رسید و آب بسیار
خورد ہم آنجا بمرد عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ خواجہ احمد سیوستانی
از مریدان سابق شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بوداو
مے فرمود کہ من آبے بجہت توضی و غسل شیخ شیوخ العالم میرسانیدم روزے
پشت من درد کردن گرفت بجہت آب آوردن مرا طلب شد گفتم کہ پشت من
درد میکند مشک نمیتوانم آورد شیخ شیوخ العالم فرمود کہ او را پیش من آرند
چوں بخدمت شیخ رفتم بشفقت نزدیک طلبید و فرمود پشت خم کن من تواضع
پشت خم کردم شیخ شیوخ العالم دست مبارک خویش بر پشت من فرود آورد
و فرمود کہ برو آب بیار آں وقت باز کہ ایام جوانی بود تا ایں غایت کہ قریب
بصد سال رسیده است ہرگز پشت من درد نکرد و مشکہائے آب با فراد
مے آوردم و ہمیں خواجہ احمد میفرمود کہ وقتے شیخ شیوخ العالم مرا جامہائے مبارک
خود شستن فرمود من آں جامہا کنارہ آب آوردم و بشستم و بخدمت شیخ

شیوخ العالم بردم فرمود که برو یکبار دیگر بشو من با خود گفتم درین فرمان مقصودی
خواهد بود واز من تقصیرے درین باب جامه شستن رفته باشد اندیشیدم یاد آمد
که من اول جامه شستم بعده وضو ساختم ادب آن بودے که اول وضو میکردم
بعده جامه می شستم این بار اول وضو کردم و دوگانه بگذاردم و جامه با حتیاط
تمام شستم و بخدمت شیخ شیوخ العالم بردم درین کرت نیز شیخ فرمود یک کرت دیگر
بشو این بار حیرت من زیاده تر شد اگرچه احتیاطے که در جامه شستن باشد
من بجا آورده بودم فاما چون فرمان شیخ کبیر به تجمله شده است البته این
بار نیز تقصیرے رفته باشد چون فکر کردم یاد آمد درین کرت جامه شستم و
برائے خشک شدن بر شاخهاے درختے انداخته بودم که بالاے آن
شاخهاے دیگر بود و طیور بالاے آن نشست احتمال دارد که ازان طیور
چیزے جدا شده باشد و بران جامه ها افتاده درین کرت که شستم بجهته
خشک کردن در صحرا انداختم چون این بار بخدمت شیخ بردم قبول افتاد
و کاتب حروف آن خواجه احمد را یافته بود و بسعادت قدمبوس او مشرف
گشته و در عهد سلطان تغلق از اجودهن در غیاثپور آمده و بخدمت
سلطان المشایخ مدتے بود پیرے عزیزے که قریب صد سال عمر او رسیده
بود هیچ انحنائے در قامت مبارک او پیدا نشده و هم در آن ایام والد کاتب
حروف سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه خواجه احمد را در خانه طلبیده
بود و برادرم امیر داؤد شش ماهه بود او را زحمتے حادث شد و چند روز شیر
نخورده چون او را در نظر مبارک آن بزرگ آورد و کیفیت زحمت او
که شیر نمیخورد گفت این بزرگ انگشت مبارک خود بلعاب خویش تر کرده
بر لبهاے برادرم امیر داؤد مالید فی الحال لبها جنبانید خواجه احمد دایه را
فرمود که شیر بده چون دایه جاے شیر در دهن او نهاد مکیدن گرفت وبراد خورد
تکمله مفخم در بیان کرامات والده مکرمه شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین

قدس الله سره العزیز سلطان المشایخ مے فرمود شیخ کبیر را والده بود بس بزرگ
تا شبے دزدے در خانہ در آمد اہل خانہ خفتہ بودند و والدہ شیخ شیوخ العالم بیدار بود
بحق مشغول چوں دزد در آمد کور شد آواز داد اگر دریں خانہ مرد است پدر و برادر
منست و اگر عورت است مادر و خواہر منست ہر کہ ہست من از ہیبت او
کور شدم باید کہ مرا دعا کند تا بینا شوم و توبہ کنم والدہ شیخ کبیر دعا کرد و او بینا شد
و برفت والدہ شیخ شیوخ العالم این حکایت پیش ہیچکس نکشاد ساعتے گذشتہ
مردے را دیدند سبوے جغرات بر سر کردہ بیامد و اہل بیت او برابر او پرسیدند
تو کیستی گفت من امشب بدزدی درینخانہ آمدہ بودم عورتے بزرگ اینجا بیدار
بود من از ہیبت او کور شدم و بدعاے او چشم یافتم و من عہد کردم کہ بعد ازیں
دزدی نکنم اینک ایں ساعت آمدہ ام با اہل بیت خود تا مسلمان شوم الغرض
برکت آں ولیہ ہمہ مسلمان شدند سلطان المشایخ مے فرمود در انچہ شیخ شیوخ العالم
در اجودہن سکونت ساخت شیخ نجیب الدین متوکل را فرستاد تا والدہ را
بیارد شیخ نجیب الدین والدہ ماجدہ را از انجا رواں کرد در اثناے راہ
زیر درخت فرود آمد دریں میان آب حاجت شد شیخ نجیب الدین بطلب
آب رفت چوں باز آمد والدہ را ندید حیران و متحیر ماند ازاں سیب چپ و
راست دوید و طلب کرد ہیچ اثر والدہ نیافت بخدمت شیخ شیوخ العالم قصہ
باز گفت شیخ فرمود طعام ساختند و صدقہ کہ آمدہ است بدادند بعد از مدتے
شیخ نجیب الدین را در آنحدود گذر افتاد چوں در زیر آں درخت آمد در دل
او گذشت کہ در چپ و راست ایں موضع بروم کہ نشانے از والدہ بیابم
ہمچناں کرد استخوانے چند یافت از استخوان آدمی با خود گفت باشد کہ
استخوان ہاے والدہ ماست شیرے و ددے ہلاک کردہ باشد آں
استخوانہا را جمع کردہ در خریطہ انداخت و بخدمت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین آمد و قصہ باز گفت شیخ فرمود کہ آں خریطہ پیش من بیارید

چوں خریطه بیاورد و بیفشاند یک استخوان هم پیدا نشد سلطان المشایخ
بر تحیر چشم پر آب کرد و فرمود که این از عجائب روزگار است **نکته هشتم**
در بیان مرض و رحلت کردن شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله
سره العزیز از دار فنا بدار البقا سلطان المشایخ میفرمود که شیخ شیوخ العالم
فرید الدین را زحمت علّه شد بداں زحمت رحلت کردند از سلطان المشایخ
سوال کردند که شما در وقت نقل حاضر بودید چشم پر آب کرد و فرمود که خیر در ماه
شوال مرا بدهلی روان کرد نقل ایشان پنجم ماه محرم بود وقت رحلت از من یاد
کرد و گفت فلاں در دهلی است این سخن هم گفت که وقت رحلت شیخ
قطب الدین من نیز حاضر نبودم در هانسی بودم سلطان المشایخ این حکایت
میفرمود و گریه میکرد چنانکه در همه حاضران اثر کرد وے فرمود شب پنجم ماه محرم
زحمت شیخ شیوخ العالم غالب شد نماز خفتن بجماعت بگذارد بعد ازاں
بیهوش گشت ساعتے شد بهوش باز آمد پرسید که نماز خفتن گذارده ام گفتند
آرے گفت یکبار دیگر بگذارم که داند چه شود دوم کرت نماز بگذارد باز بیهوش
شد این بار بیهوشی بیشتر شد باز بهوش آمد پرسید که من نماز خفتن گذارده ام
گفتند دو بار گذارده اید فرمود که یکبار دیگر بگذارم که داند چه شود سیوم کرت
هم گذارد بعد ازاں برحمت حق پیوست کاتب حروف از والد خود شنیده سید محمد
کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد چوں شیخ شیوخ العالم برحمت حق پیوست
و در مقام مقصد صدق قرار گرفت غسل دادند در آں محل چادرے
خواستند تا بالاے جنازه شیخ شیوخ العالم باندازند والد این بنده
میگفت که مرا یاد است که میر یعنی سید محمد کرمانی جد کاتب حروف
تعجیل در خانه آمد از والدهٔ والده که جدهٔ کاتب حروف باشد چادرے طلبید
چادرے نو سپید بسید محمد کرمانی داد و آں چادر بالاے جنازه شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز انداختند و اتفاق فرزندان شیخ شیوخ العالم

این بود که برون حصار اجودهن در مقامے که شهدا خفته اند آنجا دفن کنند بدین
نیت بیرون حصار آوردند همدرین میان خواجه نظام الدین که پسر محبوب
شیخ شیوخ العالم بود برسید واو چاکر بود برابر سلطان غیاث الدین بلبن
در قصبه پٹیالی بود شیخ شیوخ العالم را در خواب دید که بخدمت خود میخواند خواجه
نظام الدین اجازت بستد و جانب اجودهن روان شد در آن شب که نقل
شیخ شیوخ العالم بود در اجودهن رسید فاما دروازه هاے حصار بسته بودند
شب بیرون حصار ماند و در آن شب که شیخ شیوخ العالم رحلت میفرمود
میگفت نظام الدین آمد ولیکن چه سود که ملاقات نشد چون بامداد شد خواست
که درون در آید نزدیک دروازه رسیده بود که جنازهٔ شیخ شیوخ العالم بیرون
آوردند الغرض از برادران پرسید که کجا دفن خواهند کرد گفتند بیرون حصار
نزدیک شهداے که شیخ شیوخ العالم بیشتر آنجا مشغول بودندے و مقامے مروح
است خواجه نظام الدین گفت اگر شما شیخ شیوخ العالم را برون حصار دفن
کردید شمارا هیچکس اعتبار نکند هرکه بزیارت شیخ شیوخ العالم بیاید هم از بیرون
زیارت کند و بگذرد بعده نماز جنازه هم بیرون کردند و باتفاق آن شاهزاده
باز درون حصار آوردند و درین مقام که مدفونست دفن کردند سلطان المشائخ
میفرمود مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
آمد و گفت اگر فرمان باشد حجرهٔ براے مسکینان که از برون آب و هیمه مے
آرند از خشت بنا کنم شیخ شیوخ العالم فرمود که مدت هفت سال است که مسعود
نیت کرده است که خشت بر خشت نهد القصه آن مرد اولاد شیخ را
[illegible] عمارت شود همچنان شد فاما بعد نقل شیخ شیوخ العالم
[illegible] روضه متبرکه شیخ شیوخ العالم همانجا شد سلطان
[illegible] شیخ شیوخ العالم خشت خام حاجت شد چون
[illegible] شیخ شیوخ العالم که بخشت خام بر آورده بودند از آن

درخشت فرود آوردند تا در لحد خرج شد طیب اللہ مرقدہ وجعل حظیرۃ القدس مثواہ پوشیدہ نماند کہ تولد حضرت شیخ الشیوخ فرید الحق والدین مسعود گنجشکر در ۵۶۹ھ پانصد و شصت ونہ بود ووفات حضرت ایشان در ششصد و شصت و چہار بود عمر حضرت ایشان نود و پنج باشد واللہ اعلم وارادت آوردن حضرت گنجشکر بحضرت خواجہ قطب الدین قدس اللہ سرہما العزیز در پانصد وہشتاد و چہار بود بعد ازارادت آوردن ہشتاد سال در عقد حیات بود طیب اللہ مرقدہ وجعل حظیرۃ القدس مثواہ از حضرت سلطان المشائخ پرسیدند کہ عمر شریف حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز چند سال بود فرمودند کہ نود و پنجسال دبوقت نقل این سخن میگفت یا حی یا قیوم سلطان المشائخ فرمود کہ اول شیخ سعد الدین حمویہ نقل کرد بعد از و بسہ سال شیخ سیف الدین باخرزی بعد از و بسہ سال شیخ بہاؤ الدین زکریا بعد از و بسہ سال شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ مے فرمود کہ خوش عہدے بود کہ چنین بزرگوار در حیات بودند شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و شیخ ابو الغیث یمنی و شیخ سیف الدین باخرزی و شیخ سعد الدین حمویہ و شیخ بہاؤ الدین زکریا قدس اللہ سرہم العزیز این ضعیف گوید قطعہ شیخ اعظم فرید ملت ودین * شیخ ابو الغیث و شیخ سیف الدین * شیخ سعدی حمویہ شیخ الوقت * شیخ صاحب نفس بہاؤ الدین * بود ہر پنج پیر دریک عصر * ہر یکے بادشاہ دنیا و دین * منہم آن سلطان المشائخ * آن برہان الحقائق * آن سرور اولیاے دین * آن پیشواے اصفیاے عالم الیقین * آن عالم علوم ربانی * آن کاشف اسرار رحمانی * آن بظاہر و باطن آراستہ * و بوجود مبارک خود امور عالم پیراستہ * آن والہ صفات حق جل و علی * آن عاشق ذات باری تعالےٰ * آن معدن کان کرامت * آن صورت لطافت * آن بکثرت بکامیاں اولیا معروف * آن بہمہ اوصاف گزیدہ * میان اصفیا موصوف *

سلطان المشائخ نظام الحق والحقیقۃ والشرع والدین وارث الانبیاء والمرسلین سید سلطان الاولیا نظام الدین محمد محبوب الٰہی بن سید احمد بن سید علی البخاری الچشتی الدہلوی قدس اللہ تعالےٰ اسرارہم العزیز ابن ضعیف گوید بیت ذاتے کہ در لطافت طبع و کرامتش * مثلش نبود و نیز نباشد در جہاں امیر خسرو در مدح سلطان المشائخ چہ خوش گوید قطعہ قطب عالم نظام ملت ودیں * کافتاب کمال شد رخ او * وز جنید و ز شبلی و معروف * یادگارے است ذات فرخ او * شیخ ایشاں اگر چنیں بودند * ورنہ بودند ہمچنیں شیخ او * زہے درونہ دریاوش او کہ قدح ہاے مالا مال ہر لحظہ و ہر لمحہ از عالم غیب از ساقی وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا درمیکشید بزرگے خوش گوید بیت دریا کشم از کف تو ساقی * نگذارم ہیچ جرعہ باقی * ذرہ اسرار دوست بیروں نمیداد چنانچہ بارہا ایں مصرعہ بر زبان مبارک او میرفت مصرع مرداں ہزار دریا خوردند و تشنہ رفتند * ایں چہ قوت و حوصلہ بود کہ تا نفس آخر ہم بر قاعدہ صحو بود ایں ضعیف گوید قطعہ جنید را کہ ز اصحاب صحو میگیرند * بجنب قدرش او را نبود ایں مقدار * برفت راہ پیمبر مدام پے بر پے * چہار یار نبی را بگشت پنجم یار * واکثر درونہ مبارک او از تمایہ عشق موج زدے بقوت صحو رموز اسرار دوست نگاہداشتے فانہم البلے دم سرد از سینہ مصفی بر آوردے و آب دیدہ خون آلودہ گرم از راہ چشم چوں جوے آب بیروں میراندے خواجہ شمس الدین دبیر خوش گوید بیت آمد سر بستہ من اشک مرا در دل گفت * خیز بارے تو بیروں رو کہ گذر یافتہ * شیخ سعدی در ہمیں معنی چہ خوش گوید بیت گرفتم آتش دل در نظر نمے آید * نگاہ مے نکنی آب چشم پیدا را * شیخ عطار نیز خوش فرمودہ رباعی عاشقی چیست ترک جاں گفتن * پست گوئی ست بے زباں گفتن * رازہائے کہ در دل پر خون ست جملہ از چشم خوں فشاں گفتن * اگر چہ ایں پادشاہ از اہل محبت و از یاران متاخر

نوشانید ایشاں را بہ پروردگار ایشاں آب پاک۔

شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بزرگے خوش گوید قطعه
تا قالی بعد از سه مراتب آدمی زاد * بعد از سه کتب رسید فرقان * گل
با همه خوبی که دارد * از بعد گیا رسد به بستان * ولیکن محبت و عشق باری تعالی
کار خود با یاران اعلی پیش برد و بر مشائخ کبار سبقت گرفت این ضعیف گوید
بیت زمین را با سما نسبت نباشد * فلک با عرش کے دارد مساواة * و
گوی محبت از میدان شهسواران دین همچو بادشاهان مردان در ربود این
ضعیف گوید بیت تو بادشاهی و بیچارگان اسیر کمند * تو شه سواری و عشاق
خاک پای سمند * نکته بنده کمینه را چه زهره و یارای آن باشد که وصف اینچنین
بادشاهی بدین زبان ملوث کند این ضعیف گوید بیت بدین زبان ملوث
مرا چه زهره بود * که وصف ذات تو گویم من شکسته گدا * در تعینی بزرگے خوش
گوید بیت آسمان را چه ثنا گوید بیچاره زمین * مدح خورشید چه داند بسزا گفت سها *
حق علیم است و علام است آن زمان که خیال جمال ولایت این بادشاه در دل
میگذرد متحیر و مدهوش میگردم که چه نویسم و همچو چه اوصاف ذات عدیم المثال
در تحت عبارت و حیز استعاره نمیگنجد بزرگے خوش گوید قطعه دل خواست
که آرد به عبارت * وصف رخ او با ستعارت * شمع رخ او زبانه زد *
هم عقل بسوخت هم عبارت * شیخ سعدی خوش گوید بیت نشان پیکر
خوبت نمی توانم داد * که از تامل آن خیره میشود بصرم * و بعجز خویش معترف
میشوم این ضعیف گوید بیت ترا صفت دل بیچاره کے تواند کرد * بعجز خویشتن
اقرار میکند اینک * بزرگے خوش گوید در تعینی بیت ماکه در شکل یار حیرانیم *
سر اوصاف او کجا دانیم * و یا چون آتش محبت این سلطان المشائخ
شعله میزد و آئینه دل را که کدورت بشریت آلوده است با نوار محبت روشن
میگرد از ذائقت نمی یارد که پیر و سے که برتر این ضعیف است نعرة
شوق [illegible] زخم تا رسیده است در تنم * امید از

فضل ذو الجلال لایزال متعال آنست که از دریاے محبت این سرور عشاق
درگاه بے نیازی جرعۂ در کام این بیچاره که بوے از آن بدو رسیده است
بچکد مصرع امیر خوبان آخر گداے کوے توام * این ضعیف گوید بیت
ز درد عشق مے میر و چه محمد پر ده اے ساقی * از آن دریاے عشق آمیز تا او
بیخبر گردد * بعشق جمال آن بادشاه دین تا لب گور رقص کنان برود شیخ
سعدی گوید قطعه گر رسد از تو بگوشم که بمیر اے سعدی * تا لب گور باعزاز و کرامت
بروم * در بدانم بدر مرگ که چشمم با تست * از لحد رقص کنان تا بقیامت
بروم * فاما اعتقاد و محبت آن حضرت صادقست و یقین واثق که این
شکسته اسپان بندگان سلطان المشائخ حشر خواهد بود زیر علم محبت آنحضرت
جاے خواهیا شت اگر گفته اند جوینده یابنده باشد مَنْ طَلَبَ شَیْئًا وَجَدَّ وَجَدَ
و ذکر این بادشاه دین مشتمل بر پانزده نکته است نکته اول در بیان نسب
و حسب سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز مقرر صاحبدلان عالم باد آبا
و اجداد بزرگوار سلطان المشائخ از شهر بخارا بودند که گنج علم و کان تقوی
است جد پدری سلطان المشائخ را خواجه علی بخاری میگفتند و جد مادری
را خواجه عرب و این هر دو بزرگ مصاحب برادر یکدیگر بوده اند و از بخارا یکجا در
لاهور آمدند و از لاهور یکجا در بداؤن آمدند چون در آن ایام قبة الاسلام
شهر بداؤن بود همانجا سکونت ساختند و خواجه عرب خواجه ممکن بود و مال
بسیار و بندگان بیشمار داشت و بندگان او بعضے بکسب و بعضے بمال او تجارت
میکردند الغرض خواجه عرب دو فرزند داشت یک دختر و یک پسر خواجه
عبدالله ابنه خواجه سعید ابنه خواجه عبدالعزیز ابنه خواجه حسن هر چهار پشت
حضور خواجه مذکور بودند میان این دو بزرگ اتفاق قرابتے شد خواجه عرب دختر
خود آن ولیه خداے آن رابعه عصر بی بی زلیخا را رحمة الله علیها که خاک
پاک روضۂ متبرکۂ او امروز در شهر دهلی درمان اهل درد و کعبۂ حاجات درماندگا

ــــــــــ

سلے ست که طلبید چیزے را دریافت بکند بیابد

است بخواجہ احمد بن علی پدر سلطان المشایخ تسلیم کرد و اسباب دنیاوی
باسم جہیز چنانکہ رسم بزرگان است بداں شفیعۂ اہل محمدی داد و حق تعالیٰ ازاں
صدف پاک ایں دُرّ کان کرامت و سرمایۂ عشق و محبت یعنی سلطان المشایخ
را پیدا آورد و روشنائی در عالم ازاں آفتاب جہانگیر ظاہر گشت تا بواسطہ
او جہانیاں در دنیا پرورش و در آخرت خلاص یابند شیخ سعدی گوید
بیت آفرین خدائے بر پدرے * کہ ازو ماند اینچنیں پسرے * بزرگے خوش
گوید نظم پدرے را کہ آنچناں خلف است * مادرے را کہ اینچنیں پسر است *
آفتابش بر آستین قباست * ماہتابش بر آستان درست * الغرض سلطان
المشایخ در عالم صغر بود کہ پدر سلطان المشایخ خواجہ احمد علی الحسینی البخاری
را زحمت شد شبے آں شفیعۂ اہل محمدی والدۂ سلطان المشایخ خواب دید کہ او را
میگویند از دو کس یکے را اختیار کن یا خواجہ احمد را و یا پسر را یعنے سلطان
المشایخ را آں پاکدامن سلطان المشایخ را اختیار کرد چوں روز شد آں
خواب با ہیچکس نگفت و در زحمت خواجہ احمد ترک احتمادی کرد و آنچہ مطلوب
و مطبوع آں بزرگ بود از ماکولات و مشروبات بدو رسانیدن گرفت
تا بعد چند گاہ خواجہ احمد برحمت حق پیوست و آں بزرگ ہم در سواد بداؤن
مدفن یافت چنانکہ تا ایں غایت روضۂ متبرکۂ او ہمانجاست مأمول المقصود و سلطان
المشایخ قدرے بزرگ شد والدہ در مکتب استاد کلام اللہ مجید اند
و تمام کرد کتابہا خواندن گرفت کتابے بزرگ نزدیک بود کہ تمام کند استاد
سلطان المشایخ گفت کہ تو کتابے مختصر تمام کن تا از استاد دستار دانشمندی
بر سر مبارک خود بباید بست سلطان المشایخ ایں حکایت پیش والدہ
خود گفت و آں مخدومۂ جہاں کہ جہانے در کنف حمایت او ست بدست
مبارک خود ریسمانے برشت و دستارے ازاں بافانید چوں سلطان
المشایخ آں کتاب تمام کرد والدۂ بزرگوار ترتیب طعامہا ساخت و جمعے نفر

از بزرگان دین و علمائے اہل یقین را طلب کرد دراں مجلس خواجہ علی مرید شیخ جلال الدین تبریزی بود کہ نعمت دینی ازو یافت و دراں زمان بکرامت مشہور گشتہ بود چوں طعام خرج شد سلطان المشائخ آں دستار بر کف دست مبارک کردہ بمجلس درآمد تا در نظر ایں بزرگاں در سر بندد شیخ علی مذکور یک سر دستار بدست مبارک خود گرفت و دوم سر دستار بدست سلطان المشائخ داد سلطان المشائخ آں دستار کرامت بر سر بست اول سر در قدم خواجہ علی آورد و خواجہ دعا کرد حق تعالے ترا از علمائے دیں گرداناد و بمنتہائے ہمت رساناد بعدہ سر در قدم اہل مجلس مے آورد و دعا ہائے آں صادقان را عزیز داری میکرد الغرض† چوں فقیر نعمت اللہ نوری در کتاب سیر الاولیا دید کہ ذکر شجرہ طیبہ اجداد بزرگوار حضرت سلطان المشائخ خواجہ علی الحسینی البخاری وجد مادرے سلطان المشائخ خواجہ عرب الحسینی البخاری کاتب حروف کتاب سیر الاولیا سید محمد بن سید مبارک بن سید محمد علوی الحسینی الکرمانی مندرج ناختہ بود بناء ایں شجرۂ طیبۂ اجداد بزرگوار خود خواجہ عرب و خواجہ علی جد حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہم العزیز معنعن الی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کہ از بزرگان خود بسند صحیح رسیدہ است دریں نکتہ در سیر الاولیا باشارت حضرت سلطان المشائخ تحریر یافتہ است در نظم صاحبدلان عالم خواہد شد ان شاء اللہ تعالے ابیات در شجرہ طیبہ

† سوائے عبارت سیر الاولیا کہ شجرہ طیبہ اجداد بزرگوار حضرت سلطان المشائخ حضرت نعمت اللہ نوری نوشتہ اند و حضرت نعمت اللہ نوری نیز ہم جد حضرت سلطان المشائخ اند چوں مناسب ایں مقام بود در مذکور حسب نسب آنحضرت بتحریر آمد و سوائے ذکر شجرۂ طیبہ نیز سطرے از احوال اولاد آنحضرت صلعم ہم نوشتہ بودند چوں خالی از فائدہ نبود نیز سطر رشد لہا سوائے از نوشتہ مصنف سیر الاولیا لیکن بسبب اینکہ حسب الارشاد حضرت سلطان المشائخ بود بتحریر بقلم آمد۔

ابیات

بعد حمد خدا و نعت رسول	میکنم ذکرے از اولاد بتول
از امام الحق حسین شاہ دیں	یادگارے بود زین العابدیں
در جہاں من بعد او قائم مقام	بود باقر نور چشم آں امام
او چوں محمل جانب فردوس راند	زد بعالم جعفر الصادق بماند
میوہ ماند از شاخ آں عالی درخت	موسی الکاظم امام نیک بخت

زاں فروغ مشعل راہِ ہدے
کرد او رحلت سوے دار السلام
چوں فروغ حق بفردوسش رساند
آسماں سوئے بہشتش رہ نمود
سرور عالم علی الاصغر است
گشت عالم خورم و آفاق شاد
ہم ز عبد اللہ احمد شد پدید
وز علی آمد حسن فرخ تبار
ماند از و خواجہ عرب فرخندہ رائے
آخر از وے خواجہ عبد اللہ زاد
ماند از و خواجہ سعید اندر جہاں
ماند زاں صاحب دل اہل تمیز
زو حسن ماند از حسن عبد الکریم
ماند فرزندش بود طاہاش نام
ماند عبد القاہر از وے یادگار
روشنی بخشِ چراغ کاخ او
در صلاح و زہد چوں او کس نبود
ماند فضل اللہ زاں عالی مقام

بود امام المسلمین علی الرضا
ماند فرزندش محمد نیک نام ❊
زو علی الہادی اندر دہر ماند
آمد آنگہ جعفر از وے در وجود
گوہر روشن زکان جعفر است
از علی اصغر چو عبد اللہ زاد
زو علی آمد دو عالم را سعید
وز حسن آمد محمد یادگار
بود او سید حسینی البخاری باخدائے
سوے باغ خلد او ہم رہ نہاد
اہل جنت را شدے او مہماں ❊
سالک راہ ہدے عبد العزیز
احمد از وے بود با خُلقِ عظیم
داشت او شغل بزرگ از حق مدام
بود دانا و فقیہ روزگار ❊
بود صدر الدین ثمر از شاخ او
صالح آمد زاں نکو در وجود
نعمت اللہ نوری از وے والسلام

ذکر نسب اطہر شجرہ طیبہ حضرت قطب الاقطاب محبوب العالمین سلطان المشائخ نظام الحق والشرع والدین سید محمد نظام الدین اولیا قدس اللہ سرہ العزیز بن سید خواجہ احمد و جد حضرت ایشاں سید خواجہ علی الحسینی البخاری بن سید عبد اللہ بن سید حسن بن سید میر علی و جد مادری حضرت سلطان المشائخ سید محمد نظام الدین بن سید خواجہ

عرب الحسینی البخاری بن سید محمد بن سید حسن بن سید میر علی بن میر احمد بن میر ابی
عبید اللہ بن میر علی اصغر بن سید جعفر بن سید علی الامام بن سید علی الہادی
النقی بن الامام سید محمد بن الجواد بن الامام سلطان الشہدا حضرت امام
علی موسیٰ الرضا ابن الامام حضرت موسیٰ الکاظم الغیظ بن الامام الہمام حضرت
امام جعفر الصادق بن الامام حضرت محمد الباقر بن الامام علی حضرت
امام زین العابدین بن الامام فی الارض والسما سلطان الشہدا حضرت امام
حسین الشہید فی الکربلا ابن الامام فی المغارب والمشارق حضرت امیر المومنین
علی المرتضیٰ علیہم السلام والاکرام وام امام الہمام السعید الشہید حضرت امام
حسین حضرت فاطمۃ الزہرا علیہا السلام بنت حضرت افضل الانبیاء اکرم المرسلین
رسول الثقلین سرور الکائنات مفخر الموجودات رحمۃ للعالمین حضرت محمد رسول صلی اللہ
تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وائمۃ الاطہار وجمیع اصحابہ الاخیار والابرار والاولیاء المحبوبین المقربین
حضرت الغفار برحمتک یا ارحم الراحمین ویا اکرم الاکرمین ذکر فرزندان حضرت رسول
علیہ السلام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را چہار فرزند بودند طیب طاہر قاسم
ابراہیم و چہار دختر خوردترین دختران آں سرور کائنات صلی اللہ علیہ و
سلم فاطمۃ الزہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہا و بزرگ ترین بنات آنسرور صلی اللہ علیہ وسلم
زینب و ویرا با پسر خالہ اش ابو العباس بن الربیع بن عبد العزیز بن
عبد المناف عقد فرمودند دویم رقیہ حضرت علیہ السلام با عتبہ بن ابی لہب
نکاح بستہ بود بعد از موت او رقیہ را بحضرت عثمان بن عفان رضی اللہ
عنہ داد حضرت ایشاں بجانب حبشہ ہجرت کردند سیوم ام کلثوم و نام او آمنہ
بود و ویرا اول بعتیبہ بن ابی لہب نکاح کرد او پیش از رسم دنیوی ویرا طلاق
داد بعد از وفات رقیہ بعثمان دادند بقول صحیح است بی بی فاطمہ قوم حضرت
شاہ مردان علی بی بی زینب قوم ابو العباس بی بی رقیہ قوم حضرت
عثمان چوں بی بی رقیہ فوت شدند بعدہ بی بی ام کلثوم را بحضرت عثمان

† ذکر فرزندان آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیز حضرت نعمت اللہ نوری رضی اللہ تعالیٰ عنہ حسب الاشارہ حضرت سلطان المشائخ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نوشتہ اند و سوای عبارت سیر الاولیا بسبب نوشتن حضرت نعمت اللہ نوری داخل این کتاب نمودہ شد۔

داد تد ازاں سبب حضرت عثمان را ذوالنورین میگویند ذکر ازواج مطہرات آنحضرت
صلے اللہ علیہ وسلم بہ ترتیب نکاح ایشاں اول حضرت خدیجہ بنت خویلد دوم سودہ
بنت زمعہ سوم حضرت عائشہ صدیقہ بنت ام رومان مہر عائشہ متاعی بود
کہ بہ پنجاہ درم ارزیدی بروایتے آنکہ مہر او پانصد درہم بود و رسول علیہ السلام آنرا
قرض کردہ تسلیم نمود چہارم حفصہ دختر حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ مادر زینب
پنجم خزیمہ بنت زینب ششم ام سلمہ بنت امیہ ہفتم زینب بنت جحش ہشتم
جویریہ بنت حارث نہم میمونہ بنت الحارث دہم حبیبہ بنت ابی اخطب و میفرمود پیغمبر علیہ السلام
سہ زن دیگر بودند کہ بعضے از ایشاں نکاح کردہ و زفاف واقع نشدہ و بعضے ازینہا را
خواستگاری کردند نکاح با ایشاں اتفاق نیفتاد فاما سراری سہ بودند اول ماریہ
بنت شمعون قبطیہ دوم ریحان بنت زید عمر سوم کنیزک کہ زینب بنت
جحش باں سرور بخشیدہ بود اما دختران وے زینب بزرگترین بنات آں سرور
علیہ السلام ولادت او در جاہلیہ در سال سی ام از واقعہ فیل وے را با پسر خالہ اش
ابوالعباس عقد فرمودہ بودند و در روز بدر چوں ابو قریش گفت من گواہی
میدہم خدا یکے است و محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم بندہ و رسول اوست پس
آنکہ بیروں آمد خود را بہ پیغمبر علیہ السلام رسانید آنسرور زینب را بہماں نکاح
اول بوے باز گردانید در روایتے آنکہ تجدید نکاح کرد مجمع الفتاوے عینہ۔

سألت الشيخ الإمام حميد الدين رحمة الله عليه عن من له أم سيدة
وأب ليس بسيد هل هو سيد فقال أستاذي شمس الأئمة الكردري
رحمة الله عليه هو سيد واستدل بأن الله تعالى جعل عيسى من ذرية
نوح وإبراهيم عليهما السلام وحجة الإمام وتلك حجتنا آتيناها الآية
ورويت في تاويلات عن عيسى من اولاد اسحاق عليه السلام مثل اولادي
كمثل سفينة نوح عليه السلام من ركبها نجى ومن تخلف عنها هلك في

تکملہ دوم دربیان پیدا آمدن محبت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ

سرہٗ العزیز سلطان المشائخ را آمدن از بداؤں در شہر دہلی بجہت تعلم سلطان
المشائخ میفرمود آنچہ خورد بودم بقدر دوازدہ سالہ کم یا بیش لغت میخواندم
مردے کہ او را ابوبکر خراطہ و ابوبکر قوّال ہم گفتندے بخدمت اوستاذ من آمد
مگر از طرف ملتان آمدہ بود او حکایت کرد کہ من پیش شیخ بہاء الدین زکریا قدس
اللہ سرہ العزیز سماع گفتہ ام و ایں قول میگفتم لقد لسعت حیۃ الھوی کبدی
مصراع دوم یاد نیامد شیخ یاد داد بعدہ مناقب شیخ بہاء الدین زکریا گفتن گرفت
کہ اتخاذ کر چنیں و تعبد چنیں تا کنیزکانے کہ آس میکنند ہمہ ذکر میگویند ایں و مانند ایں
بسیار گفت ہیچ معنی ہیچ در دل من ننشست بعد ازاں حکایت کرد کہ از انجا در
اجودہن آمدم شاہے دیدم چنیں و چنیں الغرض چوں مناقب شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در گوش من افتاد محبتے و ارادتے بصدق
در دل من در آمد تا ... شد کہ بعد ہر نمازے دہ دہ بار میگفتم شیخ فرید دہ دہ بار
میگفتم مولانا فرید انگاہ میگفتم پس ایں محبت بغایتے رسید کہ جملہ یاران ہمرا
ازیں معنی خبر شد چنانکہ اگر از من سخنے پرسیدندے و خواستندے کہ سوگند
دہند میگفتندے سوگند شیخ فرید بخور بعد ازاں چوں شانزدہ سالہ شدم غربت
دہلی شد پیرے عزیزی عوض نام ہمراہ شد در اثنائے راہ اگر جائے خوف شیر
دیا دزد بودے گفتمے اے پیر حاضر باش و اے پیر ما در پناہ تو سپردم من از و
پرسیدم کہ ایں پیر کرا میگوئی گفت شیخ شیوخ العالم فرید الدین را در من قلق
و اضطراب محبت شیخ شیوخ العالم زیادہ تر گشت تا در شہر آمدہ شد قضارا ہم در
جوار شیخ نجیب الدین متوکل برادر شیخ شیوخ العالم فرود آمدیم نکتہ سیوم در
بیان علم و تبحر سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز
سلطان المشائخ میفرمود چوں در شہر در آمدم سہ چہار سال تعلم و تجہد کردم و
ہمدراں ایام کہ تعلم میکردم اگرچہ صحبت منعلمان دانا بودے فاما گراں گفتمے
کہ من میان شما نخواہم ماند و چند روز بیش میان شما نماندہ ام چنانکہ بتحقیقا ایں حکایت

در نکتہ سکونت سلطان المشائخ تحریر یافتہ است مقصود ازین سخن اینست چوں
حق تعالی محبت خود نصیب سلطان المشائخ کردہ ہم از ابتدائے خاطر مبارک او برآں
بود کہ از ہمہ قطع کند و با دوست بسازد مصرع کہ در یکدل نگنجد غم جان و غم جاناں منقول
است کہ تعلم و علم سلطان المشائخ بحدے رسید کہ میان متعلمان تیز طبع و دانشمندان
کامل مشہور گشت و بخطاب مولانا نظام الدین بحّاث و محفل شکن مخاطب گشت
و از ہر علمے حظّے تمام و نصیبے کامل بگرفت چوں در علم فقہ و اصول فقہ استحضارے
تمام حاصل کرد شروع در علم فضل کرد و بواسطہ مولانا شمس الملۃ والدین دامغانی
کہ یار و ہمسبق سلطان المشائخ بود وجد مادرین کاتب حروف پیش شمس الملۃ والدین
کہ ... ل در عصر خود مستثنٰی بود و بیشترے اوستادان شہر شاگردان او بودند ایں
علم بحث کرد و چہل مقام حریری یاد گرفت چوں ایں علم بکمال رسید شروع در علم
احادیث نبوی صلی اللہ علیہ وسلم نمود کفارت آنکہ چہل مقام حریری یاد کردہ بود مشارق
الانوار یاد گرفت پیش مولانا کمال الدین زاہد کہ عالم و زاہد زمانہ بود در علم حدیث و روایات
احادیث بے نظیر و یگانہ عصر بود مشارق الانوار بحث کرد و غوامض ایں علم در یافت
و تصحیح سند و قصّہ و روایات احادیث باقصی الغایات تحقیق کرد نکتہ چہارم در بیان بعضے
دقائق احادیث کہ سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز تقریر کردہ است سلطان
المشائخ میفرمود کہ من از مولانا وجیہ الدین پائلی پرسیدم کہ در حدیث است
اِصْنَعُوْا[1] کُلَّ شَیْءٍ اِلَّا النِّکَاحَ ظاہر ایں حدیث می آگاہاند کہ نکاح حرام است پس
معنے ایں چہ باشد ساعتے تامل کرد گفت شما بیان فرمائید گفتم صحابہ در بندگی
حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عرضداشت کردند چوں زنان حائض
میشوند بستر علیحدہ میکنند ما را چہ میفرمائید حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود اِصْنَعُوْا
کُلَّ شَیْءٍ اِلَّا النِّکَاحَ یعنی فرود کمر سائید و بالا تصرف کنید و میفرمود کہ پیغمبر علیہ السلام
فرمودہ است صُوْمُوْا صُوْمَ[2] الشَّہْرِ و سِرَّہٗ قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ

---

[1] بکنید ہر چیز را الا نکاح را - [2] روزہ دارید روز اول ماہ را و روز آخر ماہ را۔

گفت این حدیث از غرائب مینماید و معنی آں از غوامض بیان حدیث استعارت
مے نمود و میفرمود اَلشَّهْرُ فِی اَصْلِ الْوَضْعِ اِسْمُ الْیَوْمِ الْاَوَّلِ مِنَ الشَّهْرِ الَّذِیْ
هُوَ الْغُرَّةُ سُمِّیَ بِهٖ لِشُهْرَتِهٖ ثُمَّ اشْتَهَرَ الشَّهْرُ کُلُّهٗ بِحُکْمِ غَلَبَةِ الْاِسْتِعْمَالِ وَقَدْ اُرِیْدَ
هٰهُنَا الْیَوْمُ الْاَوَّلُ بِدَلَالَةِ عَطْفِ الشَّهْرِ عَلَیْهِ وَهُوَ اِسْمُ الْیَوْمِ الْاٰخِرِ مِنَ الشَّهْرِ
وَمِنْهُ یُقَالُ سِرَارُ الشَّهْرِ وَاٰخِرُهٗ و میفرمود کہ حدیث حضرت رسالت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم منجملہ است مَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا لَمْ یَرِحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ فَاِنَّ رِیْحَهَا یُوْجَدُ
مِنْ مَسِیْرَةِ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ ظاہر این حدیث مخالف مذہب اہل سنت وجماعت
است اما اینجا بحث را تاویلے است کہ کردہ اند وآں اینست کہ پیش از دخول جنت
در مقام حساب بعنایت اللہ تعالیٰ بوے بہشت خواہد وزید تا حساب مومناں آساں
شود پس کسیکہ معاہد را کشتہ باشد بروے آں بوے نخواہد آمد از براے شدت
حساب این بیت بر زبان مبارک راندند بیت بادے کہ سحرگہ ز سر کوے تو آید ٭
جانہا ہمہ باشش فدا یاد کرد و بوے تو آید ٭ بعدہ در گریہ بغایت مغلوب شدند و این سخن
بر لفظ مبارک راندند نعمت شیخ کہ آں بوے دریں زماں در مجلس موجود است و
دریں مجلس قاضی محی الدین کاشانی و عزیزان دیگر حاضر بودند و این حدیث نیز
فرمود اِذَا اَکَلَ اَحَدُکُمْ طَعَامًا فَلَا یَمْسَحْ یَدَهٗ حَتّٰی یَلْعَقَهَا اَوْ یُلْعِقَهَا فرمود
در قول حَتّٰی یَلْعَقَهَا اَوْ یُلْعِقَهَا بعضے شارحاں ہمچنیں نبشتہ اند یلعقہا غیرہ وایں معنی
خطاست بگماں آنکہ العاق متعدیست و ہمچنین نیست کہ افعال ہمیں متعدی ست
فقط بلکہ لازم ہم آمدہ است چنانکہ اُولٰٓئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ وَاَشْرَقَتِ الْاَرْضُ بِنُوْرِ رَبِّهَا

۹۱ لفظ شہر در اصل وضع نام روز اول از ماہ است کہ آنرا غرہ میگویند نام نہادہ شد بایں روز اول از براے شہرے آں روز اول پس تر ازیں مشہور شد ماہ تمامہ آں ماہ باسم شہر بسبب غلبہ استعمال و تحقیق ارادہ کردہ شدہ است اینجا از لفظ شہر روز اول از ماہ بواسطہ دلالت کردن عطف شہر براں شہر آنکہ عطف کردہ مے شود براں لفظ وآں نام روز آخر است از شہر و گفتہ مے شود سرار الشہر آخر شد۔ ۹۲ کسیکہ بکشد شخصے معاہد را بیوجہ شرع بوے نکند بوے بہشت را پس تحقیق بوے آں بہشت یافتہ مے شود از مسافت پانصد سالہ را۔ ۹۳ وقتیکہ بخورد یکے از شما طعام را پس نمالد ہر دو دست خود را تا آنکہ لیسد دست خود را ۹۴ آں جماعت رستگاران اند و روشن شد زمین بنور پروردگار خود۔

واین شک از راوی است ہر دو لفظ را معنی واحد است ازینجاست کہ در حدیث سماع شرط داشتہ اند و میفرمود رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است حُبِّبَ اِلَیَّ مِنْ دُنْیَاکُمْ ثَلَاثٌ اَلطِّیْبُ وَالنِّسَآءُ وَقُرَّۃُ عَیْنِیْ فِی الصَّلٰوۃِ بعدہ فرمود مقصود ازین نسا عائشہ است سبب آنکہ از ہمہ حرمہا میل رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جانب او بیشتر بود و مقصود از قُرَّۃُ الْعَیْنِیْ فِی الصَّلٰوۃِ فاطمۃ است رضی اللہ عنہا آں ساعت او در نماز بودی۔ ازاں فرمود بعضے گویند مقصود ازیں نماز است اگر مقصود ازیں صلوٰۃ بودے صلوٰۃ را مقدم داشتے بریں دو چیز انگاہ فرمود خلفاے راشدین نیز چوں ابوبکر صدیق و عمر خطابؓ و عثمانؓ و علی رضی اللہ عنہم بر وفق لفظ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سہ گان چیز گفتند انگاہ جبرئیل از حضرت عزت فرماں رسانید کہ من نیز سہ چیز دوست میدارم شَابٌّ تَائِبٌ وَعَیْنٌ بَاکٍ وَقَلْبٌ خَاشِعٌ ومیفرمود کہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم بسیار جاے فرمودہ است کسیکہ چنین کند او فردا با من در بہشت یکجا باشد و در بیان این حدیث اشارت بدو انگشت کردہ انگشت شہادت و انگشت میانہ و فرمود کہا تین بعدہ سلطان المشائخ فرمود یعنے ہمچنیں درجہ کہ مرا باشد ہمچنیں درجہ او را دہند زیرا کہ انگشتان خلق کہ ہستند انگشت میانہ بلند تر از مسبحہ اند اما انگشت میانہ و شہادت ازاں رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر دو برابر بودند

ماننداین ہر دو انگشت

و میفرمودند کہ مرا خواہر زادہ بود و او را بشوئے دادند آنگہ در خانہ نیکو نمی بود والدہ ماجدہ من مرا گفت میخواہم میان ایشان خلع کنم گفتم فرمان شما را است شب آں در خواب دیدم کہ میگویند شیخ نجیب الدین متوکل رحمۃ اللہ علیہ می آید والدہ را گفتم قدرے طعام براے شیخ موجود کنند والدہ فرمود در خانہ ما طعام کجاست ہمدریں میاں شنیدم کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم با جماعتے می آید رفتم پاے بوس کردم و گفتم یا رسول اللہ در خانہ من بیائید فرمودند چہ خواہی کرد گفتم طعامے پیش آرم

لہ دوست داشتہ شدہ است بطرف من از دنیا سہ چیز یکے خوشبو دوم عورت خوب سیوم روشنی چشم من در نماز ۵ یکے جوان توبہ کنندہ دوم چشم گریان سیوم دل فروتنی کنندہ۔

فرمودند در خانۂ تو طعام کجاست ہمیں زماں با والدہ برائے طعام چیزے بگفتی شرمندہ شدم گفتم یا رسول اللہ میخواہم حدیثے از زبان پاک سید کائنات بشنوم پیغمبر فرمود صلی اللہ علیہ وسلم کُلُّ امْرَأَةٍ اِلَّا تَزَوَّجَتْ بِزَوْجٍ وَطَلَبَتِ الْفُرْقَةَ مِنْهُ قَبْلَ مُضِيِّ سَنَتَيْنِ وَنِصْفِ سَنَةٍ فِيْ مَلْعُوْنَةٌ چوں بیدار شدم تامل کردم واقع خواہرزادہ بود بامداد ایں قصہ با والدہ گفتم وگفتم چند گاہ صبر می باید کرد تا از مدت نکاح ایشاں دونیم سال بگذرد بعدہ صبر کردیم آں داماد نیک موافق طبع شد الغرض اجازت نامہ سبق گفتن علم حدیث کہ مولانا کمال الدین زاہد بخط مبارک خود در ذیل مشارقی کہ سلطان المشائخ ازیں بزرگ سماع دارد نبشتہ است کاتب حروف نسخۂ آں دریں کتاب کتابت کردہ است واینست بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اَلْحَمْدُ لِمَنْ لَهُ الْاِهْدَاءُ وَالْاِعْطَاءُ وَالصَّبَاحُ وَالرَّوَاحُ وَالْمَدْحُ لِمَنْ لَهُ الْآلَاءُ وَالنَّعْمَاءُ وَالصَّبَاحُ وَالْمِدَاحُ وَالصَّلٰوةُ الْفِصَاحُ عَلٰى ذِي الْفَضَائِلِ السَّمَاءِ وَالْكَلِمَةِ وَالْكَلَامِ الْمِفْتَاحِ وَالْمَنَاقِبِ الْعُلْيَا وَالْاَحَادِيْثِ الصِّحَاحِ صَلٰوةً تَدُوْمُ دَوَامَ الصَّبَاحِ وَالرَّوَاحِ وَبَعْدُ فَاِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى وَفَّقَ الشَّيْخَ الْاِمَامَ الْعَالِمَ النَّاسِكَ السَّالِكَ نِظَامَ الدِّيْنِ مُحَمَّدَ بْنَ اَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ مَعَ وُفُوْرِ فَضْلِهٖ فِي الْعِلْمِ وَبُلُوْغِ قُدْرَةٍ ذِرْوَةَ الْحِلْمِ مَقْبُوْلُ الْمَشَائِخِ الْكِبَارِ مَنْظُوْرُ الْعُلَمَاءِ الْاَخْيَارِ وَالْاَبْرَارِ بِاَنْ قَرَءَ هٰذَا الْاَصْلَ الْمُسْتَخْرَجَ مِنَ الصَّحِيْحَيْنِ عَلٰى سَاطِعِ

---

۵۱ ہر زنے کہ بزنی بدہد خود را بمردی وطلب کند ہماں زن جدائی را ازاں مرد پیش از گذشتن دو نیم سال پس آں ملعون است یعنی راندہ شدہ است از رحمت خدا ۵۲ ترجمہ اجازت نامہ سبق گفتن علم حدیث کہ مولانا کمال الدین زاہد بخط مبارک خود در ذیل مشارقے کہ سلطان المشائخ ازیں بزرگ سماع دارد نبشتہ است کاتب حروف نسخۂ آں دریں کتاب بعبارت عربی آمد کتب و ترجمۂ آں بعبارت فارسی بقلم آمد بسم اللہ الرحمن الرحیم جمیع ثنا و ستایش مختص است مر کسے را کہ ہمہ بخشش ہست ونیز است صبح وشام در حکم اوست وستودگی مختص است مر کسے را کہ در دست تصرف اوست ہمہ نعمتہا و صبح وشام ودرحمتہائے نہایت بر صاحب بزرگیہائے کلاں تر و بر صاحب نکتہ ہا و سخنہائے کہ کلید بستگی ہاست و بر صاحب منقبت ہائے بزرگتر و بر صاحب حدیث ہائے صحیح تر صلواتے کہ پایدار است پایداری صبح وشام وبعد ثنائے و صلوات پس بدرستے کہ اللہ تعالیٰ توفیق داد بزرگ امام و دانا و بسیار پرستندۂ خدا و روندۂ راہ حق نظام الدین محمد پسر احمد پسر علی بخاری را با وجود بسیار فضل او در علم و کمال بلاغت قدرت او در مرتبۂ علم پذیرفتہ شدہ شیخان بزرگ خوش کردہ شدہ عالمان نیک و نکوکار با اینکہ خواند ایں اصل را یعنی ایں کتاب را کہ برآوردہ شدہ است از

هذه السطور في زمن الزمن الحار ودرور الامطار من اوله الى آخره قراءة
بحث واتقان وتنقيح معانيه وتنقير مبانيه وكاتب السطور يرويه قراءة
وسماعا عن الشيخين الامامين العالمين الكاملين احد الشيخين مؤلف
شرح آثار النيرين في اخبار الصحيحين والآخر صاحب الدرسين المنبرين
الامام الاجل الكامل مالك رقاب النظم والنثر برهان الملة والدين محمود
بن ابي الحسن اسعد البلخي رحمة الله عليهما رحمة واسعة كتابة
وشفاهة وهما يروِيانه عن مؤلفه واجزت له ان يروي عني كما هو
المشروط في هذا الباب والله اعلم بالصواب واوصيته ان لا ينساني
واولادي في دعواته في خلواته وصح له القراءة والسماع في المسجد
المنسوب الى نجم الدين ابي بكر التواسي رحمة الله في بلدة دهلي
صانها الله عن الآفات والعاهات وهذا خط اضعف العباد الله واحقر
خلقه محمد بن احمد بن محمد الماريكلي الملقب بجمال الزاهد والفراغ
من القراءة والسماع وكتب هذه السطور في الثاني والعشرين من
ربيع الاول سنة تسع وسبعين وستمائة حامدا الله تعالى ومصليا على
رسوله سلطان المشائخ می فرمود کہ ایں مولانا کمال الدین زاہد بود فور علم

دو صحیح صحیح مسلم و صحیح بخاری بر نویسندہ ایں سطرہا از اول آں کتاب تا آخر آں کتاب خواند بجد و کوشش و استواری
صاف و بے شک کردن معانی آں کتاب و تحقیق کردن در بناہائے آں کتاب و نویسندہ ایں سطور روایت میکند ایں کتاب را
از روئے خواندن و شنیدن از دو شیخ پیشوا و داناہ کامل یکے ازاں دو شیخ جمع کنندہ شرح آثار نیرین در خبرہائے دو صحیح و شیخ دیگر
صاحب دو درس یعنی صاحب علم ظاہر و صاحب علم باطن و صاحب دو منبر یعنی واعظ علم شریعت و علم طریقت پیشوای بزرگ تر
و کامل تر قادر و توانا بر نظم و نثر دلیل ملت و دین محمود ابی الحسن و سعد بلخی است رحمت خدا باد بر آں ہر دو شیخ رحمت بسیار
از روئے نوشتن و از روی زبانی و آں ہر دو روایت می کنند ایں کتاب را از جمع کنندہ ایں کتاب و اجازت دادم من مر آں سلطان
المشائخ را اینکہ روایت کند از ما چنانکہ آں شرط کردہ شدہ است در علم حدیث خدا داناتر است بانجام کار وصیت کردم من آں
سلطان المشائخ را اینکہ فراموش نکند مرا و اولادم مرا در دعاہائے خویش در خلوت خود و درست شد مر او را خواندن و شنیدن ایں
کتاب در مسجد کہ منسوب است بسوئے نجم الدین ابی بکر التواسی رحمت کند خدای تعالیٰ او را در شہر دہلی نگاہ دارد اللہ تعالیٰ
ایں شہر را از آفات و گزندگی و ایں خط ضعیف ترین بندہ ہائے اللہ تعالیٰ و حقیر ترین خلق آں خدا محمد پسر احمد پسر محمد المارکلی
لقب کردہ شدہ است بکمال زاہد فارغ شدن از خواندن و شنیدن و نوشتن ایں سطر حاصل گشت در تاریخ بیست و دوم از ماہ ربیع الاول در سنہ
ہفتاد و نہ و ششصد در آں حال کہ حمد کنندہ ام اللہ تعالیٰ را و درود فرستندہ ام بر رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برحمتک یا ارحم الراحمین فقط

وکمال تقوے وورع موصوف ومشہور بود از دیانت وصلاحیت وعلم وعمل او بسلطان غیاث الدین بلبن انار اللہ برہانہ رسید سلطان را آرزوے آن شد کہ خدمت مولانا زاہد کمال الدین را امامت خود فرماید بدین سبب خدمت مولانا کمال الدین را پیش خود طلبید چون مولانا پیش سلطان رفت سلطان فرمود کہ ما را در کمال علم و دیانت وصیانت شما اعتقاد تمام است اگر با ما موافقت کنید و امامت من قبول کنید محض کرم باشد و ما را بر قبول نماز خویش بحضرت ذوالجلال وثوقی تمام حاصل شود خدمت مولانا فرمود کہ در ما جز نماز چیزے دیگر نماندہ است اکنون پادشاہ چہ میخواہد کہ این ہم از ما بر ود چون خدمت مولانا این جواب صلابت دین گفت سلطان ساکت شد و دانست کہ این بزرگ قبول کردنی نیست بمعذرت بسیار بار گردانید و سلطان المشایخ می فرمود کہ من شش سیپارہ کلام اللہ وشش کتاب در نحو قاری بودم و در سماع دانستم و شش باب عوارف پیش شیخ شیوخ العالم گذرانیدم و تمہید ابو شکور سالمی تمام پیش شیخ شیوخ العالم خواندہ ام چنانکہ نسخہ اجازت سبق گفتن تمہید ابو شکور سالمی بلسان مبارک شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین با خلافت نامہ سلطان المشایخ کہ مولانا بدر الدین اسحاق کتابت کردہ است در نکتہ بیان خلافت سلطان المشایخ درین کتاب تحریر یافتہ است در نظر صاحب دلان عالم خواہد بود انشاء اللہ تعالی نکتہ پنجم در بیان رفتن سلطان المشایخ در اجودھن دار ارادت آوردن بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشایخ می فرمود کہ در اثناے تعلم آرزوے پاے بوس شیخ شیوخ العالم فرید الدین نور اللہ مرقدہٗ غالب شد در اجودھن رفتم روز چہار شنبہ بود کہ سعادت پاے بوس شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر حاصل کردم نخستین سخن کہ از شیخ شنیدم این بود بیت

اے آتش فراقت دلہا کباب کردہ * سیلاب اشتیاقت جانہا خراب کردہ *

بعد ازان خواستم کہ شرح اشتیاق خدمت ایشان باز رانم دہشت حضور حضرت شیخ غلبہ کرد ہمین قدر گفتم کہ اشتیاق پاے بوس عظیم غالب بود چون اثر

دہشت در من دید ایں لفظ بر زبان مبارک راند لِکُلِّ دَاخِلٍ دَھْشَۃٌ ہمدریں روز بخدمت شیخ شیوخ العالم بیعت کردم قاما نیت حلق نداشتم زیرا چہ حلوق شدہ میان متعلماں بودن مرا شرم آمدے دوم روز آں مے بینم یکے بخدمت شیخ شیوخ العالم ارادت آورد مولانا بدرالدین اسحاق او را حلق کرد دیدم درد نورے پیدا شد بعدہ دو سہ کس دیگر را دیدم حلق کردہ از دروں بیروں آورد انوارے در ایشاں ظاہر شد خاطر میل کرد کہ من نیز محلوق شوم بخدمت مولانا بدرالدین گفتم کہ من میخواہم حلق کنم خدمت مولانا بدرالدین بخدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر عرضداشت من گذرانید ہما نزماں فرمان شد کہ حلق بکن فی الحال حلق کردم بعدہ شیخ شیوخ العالم فرمود کہ بجہت ایں متعلم غریب جماعتخانہ کہٹ راست کنید چو در جماعت خانہ کہٹ راست کردند من با خود گفتم من بارے ہرگز بر کہٹ نخواہم خفت زیرا چہ چندیں مسافران عزیزاں و حافظان کلام ربانی و عاشقان درگاہ رحمانی می بینم کہ بر خاک مے غلطند من چگونہ در کہٹ بغلطم ایں خبر بمولانا بدرالدین اسحاق رسانیدند مولانا فرمود کہ او را بگوئید کہ تو گفتہ خویش خواہی کرد و یا فرمان شیخ بجا خواہی آورد گفتم فرمان شیخ بعدہ گفت کہ برو بر کہٹ بخسپ از سلطان المشائخ پرسیدند کہ شما چند سالہ بودید کہ بدولت ارادت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین طیب اللہ مرقدہ مشرف شدید فرمود کہ بیست سالہ بعد ازاں بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کردم فرمان شیخ چیست ترک تعلم گیرم و باوراد و نوافل مشغول شوم شیخ شیوخ العالم فرمود کہ من کسے را از تعلم منع نکنم آنہم کن اینہم کن تا غالب کہ آید درویشے را قدرے علم باید و میفرمود سہ کرت بزیارت شیخ شیوخ العالم کبیر رفتہ ام ہر سال یکبار بعد ازاں کہ نقل فرمود ہفت بار دیگر رفتہ شدہ است یا شش بار اما غلب گماں اینست کہ ہفت بار رفتہ ام چنانکہ در خاطر ہمچنیں مقرر است کہ در حیات و ممات دہ بار رفتہ شدہ است بعد ازاں فرمود کہ شیخ جمال الدین ہانسوی ہفت بار رفتہ است از ہانسی و شیخ نجیب الدین متوکل نوزدہ بار

رفتہ است چنانکہ در ذکر شیخ نجیب الدین متوکل تحریر یافتہ است نکتہ ششم
در بیان آنکہ چوں سلطان المشائخ بعد آوردن ارادت از شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در شہر دہلی آمد کجا ہا سکونت داشت
واز شہر در غیاث پور چگونہ آمد کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی
سماع دارد چند سال کہ سلطان المشائخ در شہر مے بود ہیچ خانہ ملک نداشت
و مدت تمامی عمر خود مقامے باختیار خود نگرفت چوں از ابتدا اوّل آمد در سراے میان بازار
کہ آنرا سراے نمک ہم گفتندے فرود آمد و والدہ و ہمشیرہ را ہمانجا داشت و خود در بارگاہ
فلاں قوّاس کہ پیش در سراے مذکور بود ساکن شد و امیر خسرو ہم دراں محلہ خانہ
داشت بعد چند گاہ خانۂ راوت عرض خالی شد پسران او در اقطاع رفتند بوسیلہ
امیر خسرو کہ راوت عرض جد مادرین امیر خسرو بود سلطان المشائخ در آں
خانہ رفت قریب دو سال در آنخانہ بود وایں خانہ متصل برج حصار دہلی نزدیک دروازہ
مندہ وپل بود چنانکہ برج حصار داخل عمارت خانۂ مذکور آمدہ بود و عمارتہا در واقعا
بس رفیع داشت و سید محمد کرمانی جد کاتب حروف از اجودہن ما تباع ہم در آنخانہ
بخدمت سلطان المشائخ آمد و آنخانہ سہ پوشش داشت در پوشش فرود سید محمد
کرمانی با تباع می بود و در پوشش میانہ سلطان المشائخ میبود و در پوشش بالا
یاراں مے بودند و طعام ہمانجا خرج شدے و خدمت والدیفر مود دراں ایام جز
بشر و من کہ خود بودیم از خدمتگاران دیگر کسے نبود ترتیب طعام افطار سلطان المشائخ
جدہٗ کاتب حروف کہ بہ بیعت بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الدین مشرف بود
کردے و طعام بوقت افطار سید محمد کرمانی جد کاتب حروف کہ ہم خرقہ سلطان
المشائخ بود پیش بردی فاما خدمت خاص از وضو سازانیدن و کلوخ و مستراح
بردن و جز آں والد میفر مود کہ من میکردم الغرض در اثنا ایں حال پسران راوت
عرض از اقطاع برسیدند و خانہ خالی کنانیدن گرفتند و سلطان المشائخ را آنمقدار
فرصت ندادند کہ مقامے دیگر بگیرد مراتب ملکی خود را در آوردند سلطان المشائخ

بضرورت ازانخانہ برخاست و کتابہاے سلطان المشایخ کہ جز آں رخت دیگر
نبود بر سر کردیم در مسجد چھپر دار پیش خانہ سراج بقال آوردیم یکشب سلطان المشایخ
دراں مسجد بماند و سید محمد کرمانی جد کاتب حروف اتباع را در دہلیز چھپر دار فرود آورد
دوم روز آں سعد کاغذی کہ از مریدان شیخ صدر الدین بود ایں ماجرا شنید
بخدمت سلطان المشایخ آمد و بتعظیم و الحاح بسیار سلطان المشایخ را
در خانہ خود برد و بالاے بام بارگاہی داشت سلطان المشایخ را انجا فرود آورد
و بجہتہ سید محمد کرمانی مقامے دیگر ترتیب کرد سلطان المشایخ یکماہ دراں بارگاہ
بود و بعد از مدتے سلطان المشایخ از انجا برخاست در سراے رکابدار کہ متصل
پل قیصر بود و درمیان آں سراے خانہ بود دراں ساکن شد و سید محمد کرمانی
در سراے مذکور حجرہ بود اتباع را در آنجاے فرود آورد بعد از مدتے سلطان
المشایخ از انجا برخاست و درخانہ شادی گلابی میان نیسال دو کانہاے
محمد میوہ فروش مقامے بود انجا بودن گرفت دیہمیان فرزنداں و اقرباے
شمس الدین شہرابدار معتقدان سلطان المشایخ بودند سلطان المشایخ
را بتعظیم تمام درخانہ شمس الدین شرابدار آوردند سالہا سلطان المشایخ در انخانہ
بودند و راحت و جمعیت بیشتر در انخانہ روے داد و بیشترے یاران از اجودہن
کہ رسیدند خدمت سلطان المشایخ را دراں خانہ یافتند و دراں محلت عزیزے
بود صاحب نعمت کہ او را خواجہ محمد نعلین دوز گفتندے پوست انگشتان
مبارک او از رنگ نعلین رنگین مے بودند او را با مہتر خضر ملاقات بود الغرض
ایں بزرگ سلطان المشایخ را درخانہ خود مہماں طلبید و توسہ یار عزیزان دیگر بودند
قدرے کھچڑی در صحنک کردہ پیش آورد چوں آں را خوردند آغاز کردند کہ دراں
کھچڑی نمک بسیار بود از یاراں ہر کسے بدیں عزیز سخنے طیبت آمیز آغاز
کرد سلطان المشایخ فرمود کہ اے یاراں چیزے مگوئید ایں عزیز قدری نمک
درخانہ داشت ہماں پخت و پیش شما آورد الغرض بعد ازاں کہ سلطان المشایخ

از خانہ را ازآنجا عوض در مسجد چھپر دار در آمد ہمدراں شب در خانہ راوت عرض آتش
گرفت تمامی عمارتہائے رفیع و روا قات بے نظیر با زمین پست شد الغرض در ہر خانہ
کہ سلطان المشائخ ساکن میشد سید محمد کرمانی جد کاتب حروف با اتباع برابر میبود
و سلطان المشائخ را در آں ایام اتفاق ماندن شہر نبود چنانکہ سلطان المشائخ
مے فرمود کہ در ایام قدیم مرا دل بودن دریں شہر نبود روزے بر سر حوض قتلغ خان
بودم دراں ایام قرآن یاد مے گرفتم درویشے دیدم بحق مشغول نزدیک او رفتم از و
پرسیدم کہ شما ساکن ایں شہر ید گفت آرے گفتم بطبع خود ساکن بیباشید گفت خیر
بعد ازاں آں درویش حکایت کرد کہ من وقتے درویش عزیزے را دیدم از دروازہ
کمال بیروں بر لب خندق ہم نزدیک دروازہ کمال زینے است بلند درا
حظیرہ شہیدان الغرض آں درویش مرا گفت کہ اگر میخواہی ایمان سلامت بری
ازیں شہر بیروں شو ہمازماں من عزیمت کردم کہ ازیں شہر بروم ولے بموانع ماندہ
شد مدت بیست و پنج سال باشد کہ عزیمت من مقدار است ولے رفتہ نمے شود سلطان
المشائخ مے فرمود چوں من ایں سخن ازاں درویش شنیدم با خود مقرر کردم
کہ دریں شہر نباشم چند جائے دل من شد کہ بروم لختے دل کردم کہ در قصبہ پٹیالی
بروم دراں ایام ترک آنجا بود مقصود ازیں ترک امیر خسرو بود باز فرمود کہ یک
دل کردم کہ در بسنالہ بروم کہ موضع نزدیک است الغرض در بسنالہ رفتم
سہ روز آنجا بودم ہیچ خانہ نیافتم نہ کرِی نہ کرائی دریں سہ روز مہمان یکے بودم
چوں ازانجا باز گشتم ایں اندیشہ در خاطر مے بود تا وقتے جانب حوض رانی در
باغے کہ آں را باغ جسرت گویند با خدائے مناجات کردم وقتے خوش بود گفتم
خداوندا مرا مے باید کہ ازیں شہر بروم جائے باختیار خود نمیخواہم آنجا کہ خواست تست
آنجا باشم در میان آوازآمد کہ غیاث پور دسن ہیچ وقتے غیاث پور را ندیدہ بودم
و نمیدانستم کہ غیاث پور کجاست چوں ایں آواز شنیدم بر دوستے رفتم اند و بست
نقیبے بود نیشاپوری چوں در خانۂ او رفتم مرا گفتند کہ او غیاث پور رفتہ است

من با دل خود گفتم کہ ایں آں غیاث پور راست الغرض با او تندہ در غیاث پور
آمدم آں روز آں مقام ہمچنیں آبادان نبود موضعے مجہول بود بیامدم سکونت کردم تا آنگاہ
کہ کیقباد در کیلوکھری ساکن شد در آں عہد اینجا خلق انبوہ شد از ملوک و امرا
و غیر آں آمد و شد خلق و مزاحمت ایشاں بسیار شد با خود گفتم از اینجا ہم باید رفت
دریں اندیشہ بودم ہماں روز نماز دیگر جوانے در آمد صاحب حسنے اما نزار گشتہ
واللہ اعلم از مردان غیب بود یا کہ بود الغرض چوں بیامد اول سخن با من ایں گفت
بیت آں روز کہ مہ شدی نمیدانستی * کانگشت نماے عالمے خواہی شد * امروز
کہ زلف دل خلقے بر بود * در گوشہ نشستنت نمیدارد سود * بعد ازاں ایں سخن
گفت کہ اول بارے مشہور نباید شد چوں ایں کس مشہور شد باید کہ چناں مشہور
شود کہ فرداے قیامت از روے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شرمندہ نماند
آنگاہ ایں سخن گفت آں چہ قوت و چہ حوصلہ باشد کہ از خلق گوشہ گیرند و بحق مشغول
باشند یعنے قوت و حوصلہ آں باشد کہ با وجود خلق مشغول حق باشند چوں ایں سخنہا
تمام کرد من قدرے طعام پیش آوردم نخورد من ہماں زماں نیت کردم ہمیں
جاے خواہم بود چوں ایں نیت کردم قدرے ازاں طعام بخورد و برفت و پیش
ازیں او را ندیدم عرض میدارد کاتب حروف بر انجملہ کہ ہمت و نہمت سلطان
المشائخ پیوستہ بر آں بودے کہ ہیچ آفریدہ را اطلاع بر مشغولیہاے من نباشد
و از خلق بکلی اعراض کند و بحق مشغول باشد و دلیل بریں سخن آنست کہ می فرمود
در ایام جوانے کہ مرا با خلق نشست و برخاست بودہ است پیوستہ در دل گراں
می آمد کہ کسے باشد از میان اینہا بروں آیم اگرچہ مردمان متعلماں بودندے
و مشغولے در بحث ہم بارہا نفرت گرفت چنانچہ کرات با یاراں میگفتم کہ درمیان
شما نخواہم بود من چند روزے مہمان شما ام بعدہ سوال کردند کہ پیش ازانکہ بخدمت
شیخ شیوخ العالم پیوند شود فرمود آرے و دیگر تبدیل مکانہا بود کہ در یکجا استقامت
نگرفت تا آں غایت کہ از غیب اذن نشنید و دستور سلوک ایں راہ بجدے

کوشید کہ میفرمود من در اوائل از آیندگان می شنیدم کہ شیخ خضر پارہ دوزور بہار خانقاہے دارد درویشان را خدمت میکند نیت جزم کردم کہ بروم و غلام بچگان او را تعلیم بکنم بعد چند گاہ آیندگان آمدند و بدست ایشاں مکتوبے بمن فرستاد و دراں اخلاق و مردیہا بسیار پیدا کرد دانستم کہ او ہم مرا بشناخت انجا نروم وے فرمود کہ من در حظیرہ میروم در اثنائے راہ بریں چہیر یہائے خورد نظر من مے افتد آرزوے برم اگر ایں کسے راہمیں مقدار چہپری باشد بہتر باشد و میفرمود کہ در اوائل مرا گاہ گاہ در دل بودے مخالطت مردان غیب میسر گردد باز اندیشیدم کہ ایں چہ تمناست دنبال مصلحتے بہتر باید کرد میفرمود کہ مردان غیب اول آواز میدہند و سخن مے شنوانند بعد ازان ملاقات کنند بعد ازاں می باید در آخر ایں حکایت بر لفظ مبارک راند تا چہ مقام یا راحت است آنجا کہ ایں کس را مے برند نکتہ ہفتم در بیان مجاہدہ ہائے سلطان المشائخ کہ در اوائل حال بود قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ میفرمود کہ من برابر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در کشتی نشستہ بودم ہمہ یاراں حاضر و ایام تموز بود و یاراں ہر زماں برمے خاستند و سایہ میکردند ہمچناں وقت قیلولہ شد ہمہ خفتند و ایں دعاگو نشستہ مگس میراند شیخ شیوخ العالم بیدار شد فرمود کہ یاراں کجا اند گفتم قیلولہ کردہ اند فرمود بیا تا چیزے بگویم آغاز کرد چوں در دہلی بروی در مجاہدہ باشی بیکار بودن ہیچ نیست روزہ داشتن نیمے راہست و اعمال دیگر چوں نماز و حج نیمے راہ مولانا بدر الدین اسحاق گفت کہ شیخ شیوخ را ایں سفر برائے تو بود یعنے دریں سفر از بخشش شیخ شیوخ العالم نعمت ہا بردی بعدہ سلطان المشائخ میفرمود در آنحال چناں در ذوق ایں فرماں بودم کہ فراہم نیامد کہ بپرسم کدام مجاہدہ پیش گیرم بعد ازاں بیاراں پرسیدم و مشورت کردم و بارشاد ایشاں صوم دہر پیش گرفتم فاما چوں از پیش شیخ برنگرفتم از انجا است کہ گاہ گاہے دراں خلل میشود سلطان المشائخ میفرمود

درعہد غیاثی کہ در آنوقت دو جیتل منے خربزہ بود بیشتر از فصل گذشتہ بود کہ من خربزہ
نچشیدہ بودم و بر آں خوش مے بودم و آرزو مے بردم اگر باقی فصل ہم خربزہ خوردہ نشود
نیکو باشد نادر آخر فصل مردے چند خربزہ و چند ناں پیش من آورد چوں از غیب بود
ہمانروز در آں فصل خوردہ شد بعدہ فرمود یک شبانروز گذشتہ بود و شب دیگر آمدہ
نصفے ہم گذشتہ کہ چیزے نخوردہ بودم در آں ایام بیک جیتل دو سیر نان میدہ میداد تند
مرا یکدانگ ہم نبودے تا ناں ہم بخورم و والدہ و ہمشیرہ من و دیگر آدمیان خانہ کہ در موت
من مے بودند ایشاں را ہم ہمیں حال بود و اگر درچنیں حالے کسے نباتے و یا شکرے
و یا جامہ جہین بیاوردے اگرچہ از فروختن آں غرض حاصل شدے غامن ہمچنیں
نکردمے ہم بر آں ساختمے کہ از غیب رسیدے و پیداست کہ از آں گرسنگی بزود
و شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ روایت می کند کہ من از سلطان المشائخ شنیدم
دراں ایام کہ من در حجرہ کہ نزدیک دروازۂ مندہ ایست مے بودم سہ روز گذشتہ
بود بر من چیزے نرسیدہ مردے بیامد تختہ در بزد یکے را گفتم برو بہ بین بر در کیست
آنکس رفت در باز کرد مردے کاسہ پر کھچری آنکس را داد و رفت من گفتم آنکس
را مے شناسی گفت نمے شناسم آں کھچری خوردیم آں ذوق و آں حلاوت کہ
در آں کھچری خشک یافتم تا ایں زماں در ہیچ طعامے نمے یابم و ہر نعمتے کہ بدیں
ضعیف میرسد طفیل آیندہ خوردہ مے شود و مے فرمود والدہ مرا با من چناں
معہود بود روزے کہ در خانۂ ما غلہ نبودے مرا گفتے کہ امروز ما مہمان خدائیم در
ذوق ایں سخن مے بودم قضا را مردے یک تنکہ را غلہ در خانۂ ما آورد چند روز متواتر
از آں ناں مے کردند من تنگ آمدم کہ والدہ کے خواہند گفت کہ ما مہمان خدائیم
تا آں غلہ کم شد والدہ مرا گفت امروز ما مہمان خدائیم یک ذوقے و راحتے در من
پیدا شد کہ آنرا صفت نتواں کرد کاتب حروف اثابہ اللہ خود سید مبارک محمد
کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ مے فرمود پیش ازیں در غیاث پور در خانۂ سلطان
المشائخ زنبیل میگردانیدند بوقت افطار پر کالہ ہاے ناں کہ در آں زنبیل

افتادے پیش ما مے آوردند افطار سلطان المشایخ وقوت چند نفر بے کہ ملازم آنحضرت مے بودند ازاں بودے وکاتب حروف از سید السادات سید حسین محمد کرمانی عم کاتب حروف سماع دارد مے فرمود درویشے بوقت افطار سلطان المشایخ درآمد وہم ازاں پرکالہاے نانِ زنبیل مائدہ کشیدہ میخواستند کہ افطار کنند ایں درویش دانست طعام خرج کردہ اند ایں پرکالہا بقیہ طعام ماندہ است تمامی آں پرکالہا پیچید وبرد گرفت وروان شد سلطان المشایخ تبسم کرد وفرمود کہ ہنوز در کار ما خیریت بسیار است کہ گرسنہ مے داریم اینحال بعد دو فاقہ بود کہ آں درویش را از غیب ساید ندو کاتب حروف از والد خود رحمتہ اللہ علیہ سماع دارد کہ مے فرمود ہمدراں ایام عسرت وفقر وفاقہ کہ سلطان المشایخ را بود وبعضے خدمتگاراں بغایت تنگ آمدہ ویاران اعلی کہ مریدان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بودہ اند ایشاں رانیز احوال سخت بیگذشتہ وفاقہا مے کشیدند ہم دراثناے ایں حال سلطان جلال الدین خلجی چیزے فتوح فرستاد وگفت اگر فرمان سلطان المشایخ باشد من دیہے بجہت خدمتگاران سلطان المشایخ بدہم تا بدل فارغ خدمت توانند کرد سلطان المشایخ امتناع فرمود خدمتگاراں وبعضے معتقداں کہ بعذاب گرسنگی مبتلا بودند ایں معنی شنیدند بخدمت سلطان المشایخ بیک اتفاق ہجوم آوردند وگفتند ہمیں باشد کہ سلطان المشایخ ازینو چیزے نخورد فاما منے توانیم حال ما دشوار است سلطان المشایخ در خاطر مبارک گذرانید کہ از خدمتگاراں وبعضے یاراں کہ ایں سخن میگویند التفاتے ندارم اگر ہمہ بروند غمے نباشد فاما ایں چند یار اعلی کہ ہم خرقہ من اند ایشاں را دریں واقعہ بیازمائیم کہ ایشاں نیز طالب ایں ہستند یانہ بنا بریں قضیہ سید محمد کرمانی جد کاتب حروف وبعضے یاران اعلی دیگر را طلبید فرمود درباب ستدن دیہ بمصلحت مشاورت کرد ایشاں گفتند کہ مولانا نظام الدین کہ ما وقت وقتے درخانۂ تو نان مے خوردیم اگر بعد ازیں دیہے معین شود ما آب ہم نخوریم سلطان المشایخ ازیں جواب ایشاں بغایت خوش شد فرمود کہ از دیگراں التفاتے ندارم مقصود من شما بودید خاطرم را بغایت

خوش گردانید الحمد للہ کہ در کار دین مدد فرمایند یاراں ہمچنیں بیاید واز ثقات منقول
است در آنچہ سلطان المشائخ بخدمت شیخ شیوخ العالم در اجودھن بود
جامہائے سلطان المشائخ بغایت ریگیں شدہ بود سبب آنکہ جدہ صابون نبود
کہ سپید کنند روزے بی بی رانی جدہ کاتب حروف سلطان المشائخ راگفت
کہ اے برادر جامہائے تو بغایت ریگیں شدہ وپارہ ہم گشتہ اگر بدہی من بشویم و
پیوند برآں زنم سلطان المشائخ بزبان کرم معذرت میکرد جدہ علیہا الرحمتہ
معذور نداشت چادر خود داد کہ ایں رابپوشید تا آں غایت کہ جامہ ہا بشویم
سلطان المشائخ ہمچناں کرد جدہ کاتب حروف بجامہاشستن مشغول شدہ
وسلطان المشائخ کتابے بردست داشت وگوشہ رفت وبمطالعہ آں مشغول
گشت چوں جامہ ہا شستہ شد وخشک گشت بعدہ جدہ ام دستارچہ از
سید محمد کرمانی جد کاتب حروف طلبید وپشت بر پیراہن سلطان المشائخ
کہ از نزدیک گریباں رفتہ بود پیوند کرد وجامہا بسلطان المشائخ داد وسلطان
المشائخ بصد معذرت آں جامہ ہا پوشیدہ وتا آخر عمر رعایت ایمعنی با سید محمد
کرمانی وفرزندان او کرد والی یومنا از صدقہ سلطان المشائخ پرورش مے یابند
وگرد برگرد روضہ جانسپاری مے کنند ایں ضعیف گوید قطعہ آں بخت کو کہ یک
قدم آئیم سوے تو * آں دولت از کجا کہ بہ بینیم روے تو * بوے گل رخت بمشام
دلم رسید * جاں میدہیم بر سر کویت بہ بوے تو سلطان المشائخ مے فرمود
وقتے من از بداؤں در دہلی مے آمدم مردے زندہ پوشے گلیمے سیاہ دزیر
وسر بندے ریگیں بر سر او ہمچنیں بطریق مستاں در اثناء راہ آمد سلام کرد
گو ہی ستے است بیا مدمرا درکنار گرفت وسینہ من بوئے کرد وسینہ خود برسینہ
من نہاد وچشم فراز کرد سوے من دید وگفت اینجا بوئے مسلمانی مے آید
من در نیافتم کہ کیست گرت دیگر در جماعت خانہ کندوری کشیدہ بودند او
آمد سلام کرد در مائدہ نشست وہمچناں برفت بعد فراغ طعام ادراندیدم از ایشاں

پرسیدم که این درویش چیزے خورد گفتند چهار ناں و قدرے شوربا در کاسۂ چوبین
انداخت و پیش خانقاه مقابل بلندی بود بنشست و ناں بخورد و رفت و مارا
در آنوقت از عسرت سه گاں فاقه مے شد کرت سیوم یاراں کلا کهرے آمدند و یارے که
او را مولانا عمر گفتندے او را آں درویش در سیرے پیش آمد پرسید که کجا میروی
مولانا گفت بخدمت فلاں فرمود که آں مسکین چه دارد ایں دوازده جیتل
او را بدهید از آں روز باز فتحے و فتوحے پیدا شدن گرفت روشن شد که هماں مرد
بوده او خود را پیدا نکرد مگر در حالت عسرت نکته هشتم در بیان یافتن سلطان
المشایخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز خلافت و نعمتهاے دینی
و دنیاوی از حضرت با عظمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله
سره العزیز سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز مے فرمود در اوائل که بتعلم
مشغول بودم و استغراق تمام داشتم شیخ شیوخ العالم فرمود که نظام الدین
این دعا یاد داری یَا دَائِمَ الْفَضْلِ عَلَی الْبَرِیَّةِ یَا بَاسِطَ الْیَدَیْنِ بِالْعَطِیَّةِ وَیَا صَاحِبَ
الْمَوَاهِبِ السَّنِیَّةِ یَا دَافِعَ الْبَلَاءِ وَالْبَلِیَّةِ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَّعَلٰی آلِهِ الْبَرَرَةِ
النَّقِیَّةِ وَاغْفِرْ لَنَا بِالْعِشَاءِ وَالْعَشِیَّةِ رَبَّنَا تَوَفَّنَا مُسْلِمِیْنَ وَأَلْحِقْنَا بِالصّٰلِحِیْنَ
وَصَلِّ عَلٰی جَمِیْعِ الْأَنْبِیَاءِ وَالْمُرْسَلِیْنَ وَعَلٰی مَلٰئِکَتِهِ الْمُقَرَّبِیْنَ وَسَلِّمْ تَسْلِیْمًا کَثِیْرًا
کَبِیْرًا بِرَحْمَتِکَ یَا أَرْحَمَ الرّٰحِمِیْنَ گفتم خیر شیخ شیوخ العالم فرمود که این دعا را یاد
گیر و مواظبت تمامے تا ترا خلیفه خود گردانم و بموجب فرموده دعاگو در شهر آمد و سته
گرفت از دهلی بخدمت شیخ شیوخ العالم رفتم بعده یکروز خواجه طلبید سیزدهم
ماه رمضان سنه تسع وستین وستمائه بود و فرمود که نظام یاد داری آنکه گفته بودم
گفتم آرے فرمود که کاغذ بیارید اجازت نامه بنویسند کاغذ آوردند اجازت نامه
بنشتند بعده فرمود مولانا جمال الدین را در هانسی و قاضی منتجب را در
دهلی بنمائی ذکر شیخ نجیب الدین نکرده داشتم مگر بخاطر مبارک ایشاں کوفته کرده
باشد چوں در دهلی آمدم گفتند نهم ماه رمضان شیخ نجیب الدین نقل کرده است

وے فرمود آں روز کہ شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر مرا خلافت ... بود داد روے سوے
ایں دعا گو کرد و فرمود خدا تعالے ترا نیکبخت گرداناد اَسْعَدَكَ اللّٰهُ فِي الدَّارَيْنِ[1]
وَرَزَقَكَ عِلْمًا نَافِعًا وَعَمَلًا مَقْبُولًا و از آں علمہا کہ مرا است و فرمود کہ تو
درختے شوی کہ در سایۂ تو خلقے بیاساید و فرمود مجاہدہ مے باید کرد برائے استعداد
وچوں بازگشتم از حضرت شیخ شیوخ العالم در ہانسی رسیدم شیخ جمال الدین
را خلافت نامہ نمودم بشاشت و ملاطفت بسیار کرد و ایں بیت بر زبان
مبارک راند بیت خدائے جہاں را ہزاراں سپاس * کہ گوہر سپردہ بگوہر
شناس * و نسخہ خلافت نامہ و اجازت نامہ و سبق گفتن تمہید
ابو شکور سالمی کہ سلطان المشائخ از حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
یافتہ است دریں کتاب تحریر یافتہ و آں اینست بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
الَّذِيْ قَدَّمَ اِحْسَانَهٗ عَلٰى مِنَّتِهٖ وَاَخَّرَ شُكْرَهٗ عَلٰى نِعْمَتِهٖ هُوَ الْاَوَّلُ هُوَ الْاٰخِرُ
وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ لَا مُؤَخِّرَ لِمَا قَدَّمَ وَلَا مُقَدِّمَ لِمَا اَخَّرَ وَلَا مُعْلِنَ لِمَا
اَبْطَنَ وَلَا مُخْفِيَ لِمَا اَظْهَرَ وَلَا يَكَادُ نُطْقُ الْاَوَائِلِ وَالْاَوَاخِرِ عَلٰى دَيْمُوْمِيَّتِهٖ اِعْتِبَارًا
اَوْ تَقَابُلًا وَالصَّلٰوةُ عَلٰى رَسُوْلِهِ الْمُصْطَفٰى مُحَمَّدٍ وَاٰلِهٖ وَاَهْلِ الْوُدِّ وَالْاِرْتِضٰى
وَبَعْدُ فَاِنَّ الشُّرُوْعَ فِي الْاُصُوْلِ يُوَسِّعُ دُعَاءَ الشُّهُوْدِ وَيُيَسِّرُ لِمَنْ يَكْرَعُ
مِنْهَا مَخَارِقَ الْوُرُوْدِ عَلٰى اَنَّ الطَّرِيْقَ مَخُوْفٌ وَالْعُقْبَةَ كَؤُوْدٌ وَنِعْمَ الْكِتَابُ
فِيْ هٰذَا الْفَنِّ تَمْهِيْدُ الْمُهْتَدِيْ اَبِيْ شَكُوْرٍ بَرَّدَ اللّٰهُ مَضْجَعَهٗ وَقَدْ
قَرَاَ عِنْدِيْ الْوَلَدُ الرَّشِيْدُ الْاِمَامُ النَّقِيُّ الْعَالِمُ الرَّضِيُّ نِظَامُ الْمِلَّةِ وَالدِّيْنِ
مُحَمَّدُ بْنُ اَحْمَدَ زَيْنُ الْاَئِمَّةِ وَالْعُلَمَاءِ فَخْرُ الْاَجِلَّةِ وَالْاَتْقِيَاءِ اَعَانَهُ اللّٰهُ عَلٰى
اِبْتِغَاءِ مَرْضَاتِهٖ وَاَنَالَهٗ مُنْتَهٰى رَحْمَتِهٖ وَاَعْلٰى دَرَجَاتِهٖ سَبَقًا بَعْدَ سَبَقٍ
مِنْ اَوَّلِهٖ اِلٰى اٰخِرِهٖ قِرَاءَةَ تَدَبُّرٍ وَاِيْقَانٍ وَتَيَقُّظٍ وَاِتْقَانٍ مُسْتَجْمِعٍ رِعَايَتَهٗ
سَمْعٍ وَدِرَايَتَهٗ جَنَانٍ وَلَمَّا حَصَلَ الْوُقُوْفُ عَلٰى حُسْنِ اسْتِعْدَادِهٖ كَذٰلِكَ وَفُوْرِ

[1] نیک بخت گرداند ترا خدائے تعالے در ہر دو جہان و روزی کند ترا علم نفع کنندہ و روزی کند

تهيئة لاجازته أن يدرس فيه للمتعلمين بشرط المجانبة عن التصحيف والغلط
والتحريف وبذل الجهد والاجتهاد في التصحيح والتنقيح عن الزلل وعليه المعوّل
والله العالم وكان ذلك يوم الاربعاء من الشهر المبارك رمضان عظمه الله
بركته بالاشارة الغائبة ادامه الله علاوها وعن الخلل حماها تحررت هذه
الاوسط بعونة الله على يد اضعف الفقير الى الله الغني اسحاق بن علي بن
اسحاق الدهلوي بمشافهته حامدا ومصليا فاجزت له ايضا
بأن يروي عني جميع ما استفاده وعني وسمع ذلك مني ودعى والسلام على من
اتبع الهدى واجزت له ايضا ان يلازم الخلوة في مسجد اقيمت فيه الجماعة
ولا يخل بشرائطها التي بها حصول الزيادة وبرفضها تكون الاوقات عاطلة نامية
وذلك تجريد المقاصد عن مفاسدها وتفريق الهمت عما تغفلها وبيان
ذلك ما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كن في الدنيا كانك غريب او
كعابر سبيل وعد نفسك من اصحاب القبور الحديث فعند ذلك صلح قصده
واجتمع همته وصارت الهمم المختلفة همة واحدة فليدخل الخلوة مفترا نفسه
معرضا عن الخلق عالما بعجزهم تاركا الدنيا وشهواتها واقفا على مضارها
وامنيتها ولتكن خلوته معمورة بانواع العبادات اذ سئمت نفسه
عن احتمال الاعلى نيزلها الى الادنى وان جمحت فلينزلها اما بعمل يسيرا او
بالنوم فان فيه احترازا عن هواجس النفس وليحترز البطالة فانها تقسي
القلوب والله تعالى على ذلك اعانه ويحفظه عما شانه ورحمته وهو
ارحم الراحمين صلى الله على محمد وآله وايضا اذا استوفر حظه من الخلوة
وانفتحت بها عين الحكمة واجتمعت خلواته بمنا ديانه وصل اليه من لم
تقدر الوصول الينا يستوفي اليه اياه فيده العزيزة نائبة عن يدنا وهو
من جملة خلفائنا والتزام حكمه في امر الدين والدنيا من جملة تعظيمنا
فرحم الله من اكرمه وعظم من اكرمناه واهان من لم يحفظ حق من حفظنا

فتح ذٰلِكَ كُلُّهٗ مِنَ الْفَقِيْرِ الْمَسْعُوْدِ ثُمَّ بِعَوْنِ اللّٰهِ وَحُسْنِ تَوْفِيْقِهٖ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بسم اللہ
الرحمن الرحیم ۔ سپاس وستایش ثابت است مراللہ راآں اللہ کہ مقدم کرد
احسان خود را برمنت خود و موخر کرد شکر خود را بر نعمت خود اوست اول اوست
آخر اوست ظاہر اوست باطن نیست پست کنندہ کسے مرچیز راکہ بالا کرد خدائے
تعالیٰ و نیست بالا کنندہ کسے مرچیز راکہ پست کرد خدائے تعالیٰ و نیست ظاہر کنندہ
مرچیزے راکہ پوشیدہ کردہ است خدائے تعالیٰ و نیست نہاں کنندہ کسے
مرچیزے راکہ پیدا کرد خدائے تعالیٰ و نزدیک نمے شود گویائی اولین وآخرین
بر ہمیشگی خدائے تعالیٰ نہ از روئے اعتبار نہ از روئے مقابلہ و رحمت کاملہ نازل
باد بر رسول آں خدا ہمچو رسولے کہ برگزیدہ شدہ است و نام پاک او محمد است
و رحمت کاملہ نازل باد برآں محمدؐ و برآل آں محمدؐ و بر اصحاب آں محمدؐ و رحمت
کاملہ نازل باد بر اہل دوستی و بر اہل برگزیدگی و بعد حمد کردن و صلوٰۃ فرستادن
پس میگویم من پس بدرستے کہ ابتدا کردن در علم اصول حدیث کشادہ میکند دعائے
حاضر از او بینا میکند مرکسے راکہ آب میدہد از آں علم اصول جاہا سوختن کل
را بنابریں کہ بدرستی راہ ترسناک است و عاقبت کار بید دشوار و بہتریں کتاب
در علم اصول تمہید المہتدی ابو شکور است سر دو خوش کند اللہ تعالیٰ خوابگاہ
او را و تحقیق خواند نزد من فرزند رشید امام پاک دین و پاک رائے دانا و برگزیدہ
آراستگی کردہ محمدی و دین محمدی محمد پسر احمد زیب آوری اماماں و عالماں جائے
فخر بزرگان و متقیاں مدد کند او را اللہ تعالیٰ بر طلب کردن و جستن رضامندی
ہائے خود و برساند او را بنہایت رحمت خود و بالاتریں مرتبہ ہا عنایت کردہ خود
خواند تمہید را سبق بعد سبق از اول آں کتاب تا آخر آں کتاب خواندن با فکر
و اندیشہ ہا بے شکے و بے گمانے خواندن ہشیاری و استواری کرد آرندہ
نگاہداشت شنیدن بگوش و دانستن بدل چنانچہ حاصل گشت اطلاع بر خوبی استعداد
آں نظام الحق ہمچنیں حاصل گشت اطلاع بر بسیاری آراستگی و شائستگی

نسخہ خلافت نامہ و اجازت نامہ سبق تمہید ابو شکور سالمی کہ بخط سلطان المشائخ از حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین یافتہ اند و در کتاب بعبارت عربی مسطور است ترجمہ آں ہر سہ نقد بعبارت پارسی بعد از نوشتن آں ہر سہ بعربی نقل می آید کہ برائے خواندن فارسی خواناں بکار آید

او را اجازت دادم او را اینکه سبق این کتاب گوید مر خواندگان را بشرط احتراز کردن از خطا در گفتن و از خطا در نوشتن و گردانیدن سخن از محل آں بشرط خرج کردن در تحقیق در سخن و خرچ کردن قوت در درست کردن نسخ و پاکیزہ کردن سخن اللہ تعالیٰ است نگہبان از لغزشہا در سخن و از بیماری تباہی در کارہاے دین کردن و بودہ است کتابت این مثال در روز چہارشنبہ از ماہ مبارک رمضان بزرگ گرداند حق تعالیٰ برکت آں ماہ را بودہ است کتابت این مثال باشارہ جناب شیخ شیوخ العالم ہمیشہ دارد حق تعالیٰ قدر و منزلت آں اشارہ عالیہ را و نگاہدارد آنرا از خلل نوشتہ شد این سطرہا بیارے دادن اللہ تعالیٰ بر دست ناتوان محتاج بسوے اللہ توانای بے نیاز اسحاق پسر علی پسر اسحاق متوطن دہلی نوشتہ بحضور آں شیخ شیوخ العالم در حالے کہ حمد کنندہ است و درود فرستندہ است و نیز اجازت دادم من مر آں نظام الملۃ والدین را باینکہ روایت کند از من ہمہ آں چیز کہ استفادہ کردہ است آنرا و گرد آوردہ است و شنیدہ است آنرا از من و نگاہداشتہ است و سلام باد بر کسے کہ پیروی کند راہ راست را و نیز اجازت دادم من او را اینکہ لازم گیرد خلوت را در مسجدے کہ برپا کردہ مے شود در وے جماعت و رخنہ نکند در شرطہاے آنخلوت ہمچو شرطہا کہ باں حصول زیادت است و ترقی و بہ ترک آں خلوت میکردند مقصدہا بہ بدی شتابندہ و بدی کنندہ و آں شرایط مجرد کردن است مقصدہا را از تباہی ہاے آں مقاصد و یکسو کردن ہمت است از چیزیکہ غافل کند آں چیز ازاں مقاصد و بیان این خلوت چیزیست کہ گفت رسول صلی اللہ علیہ وسلم باش در دنیا مانند مسافر یا مانند گذرندہ راہ و شمار کن نفس خود را از اصحاب قبور تا آخر حدیث پس نزدیک اداکردن شرایط خلوت درست شود قصد خلوت آنخلوت نشین و جمع گردد ہمت آں خلوت نشین و گردد ہمتہاے مختلف یک ہمت پس گو کہ داخل شود خلوت را در حالے کہ شستہ کنندہ است نقش خود را در حالیکہ معدوم دانندہ است مر خلق را

داناست بناتوانی ایشان در حالے کہ ترک کنندہ است مرد نیا را و شہوت ہائے
آں دنیا را در حالے کہ داناست بر مضرت ہاے آں دنیا و بر آرزوے ہاے آں
دنیا کو کہ شود خلوت آں خلوت نشین آبادان باقسام عبادات وقتیکہ عاجز شود نفس
آنصاحب خلوت از برداشت کردن شغلہائے برتر و کلاں تر فرود آرد آں
نفس را بسوے عبادتہائے خوردتر و سبک تر و اگر غلبہ کند بدلیل پس خوش و
راضی دار آں نفس را یا بعمل اندک یا بخواب اندک پس بدرستی کہ درین خوش داشتن
پرہیز است از شورش ہاے نفس گو کہ پرہیز کند آنصاحب خلوت بیکاری را پس
بدرستی کہ آں بطالت سخت غافل مے کند دلہا را خدا تعالے براین کار اعانت
کند آں نظام الحق والدین را و نگاہدارد وی را حقتعالے از چیزیکہ بدرستی کہ مہربانی
کند او را حق تعالے در آں حالے کہ اللہ تعالے مہربان تر است از ہمہ مہربانان
رحمت کامل تر نازل باد بر محمد و آل محمد نیز وقتے کہ بسیار شود بہرۂ آں نظام الحق
از خلوت و جاری شود بسبب آں خلوتہا چشمۂ دانائی و علم و وقتے کہ جمع کنندہ شود
خلوت او عبادات نافلہ برسد بسوے او کسے کہ قادر نشود رسیدن را بسوے ما
تمام بکند بسوے آنکس آں نعمت را پس دست بزرگ آں نظام الحق نائب
دست ماست و آں نظام الملۃ از جملۂ خلیفہ ہاے ماست و لازم گرفتن حکم آں
نظام الحق در کار دین و در کار دنیا از جملہ تعظیم ماست پس رحم کند حقتعالے
کسے را کہ اکرام کند آں نظام الحق را و بابزرگی دارد کسے را کہ من بزرگ داشتم
او را و مہان و خوار دارد کسے را کہ نگاہ ندارد آنکس حق کسے را کہ من نگاہ داشتم حق
آں را صحیح و ثابت است تمامی ایں مثال از فقیر مسعود تمام شد ایں مثال بیاری
اللہ تعالے و بخوبی توفیق دادن آں خدا تعالے اللہ داناتر است بسرانجام کار
کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد و
در انچہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ رحمت داشت کہ مدتہا
زحمت اندر دنیا بدا عقبے خواہد خرامید سید محمد کرمانی جد کاتب حروف از

شهر دہلی در اجودهن رسید دید که شیخ شیوخ العالم درون حجره بالاے کهت
غلطیده است و فرزندان و یاران پیش در حجره نشسته در مشورت آنکه بجهت مقام وسجاده
التماس کنند. همدرین میان سید محمد کرمانی علیه الرحمة خواست که بجهت پائبوس درون حجره
برود فرزندان مانع شدند که وقت نیست سید محمد کرمانی علیه الرحمة را طاقت نماند در حجره
بکشاد و در درون رفت و در پاے شیخ شیوخ العالم افتاد شیخ کبیر چشم مبارک باز کرد
و پرسید که سید چگونه و کے رسیدی سید محمد کرمانی گفت این بنده همین ساعت رسیده
است بعده خواست که قدم بوس سلطان المشایخ برساند اندیشید که درینمحل اگر
ابتدا از ذکر سلطان المشایخ خواهم کرد شیخ شیوخ العالم تحقیق در باب او مرحمت خواهند
کرد و امیغنی بر مزاج فرزندان شیخ کبیر خوش نخواهد بود اول سلام و پرسش از مشایخ
که دراں ایام در شهر بودند رسانیدن گرفت و شیخ شیوخ العالم بگوش رضا استماع
میفرمود چوں ذکر سلطان المشایخ خواست گفت که مولانا نظام الدین بنده
مخدوم بندگی و پائبوس رسانیده است و اوقات بیاد داشته شیخ شیوخ العالم صرف
میکند شیخ شیوخ العالم بر نحیرف در باب سلطان المشایخ مرحمت فرمود و پرسید که او
چگونه است خوش هست بعده گفت که این جامه و مصلے و عصا بوے بده و بدهید
چوں این سخن بسمع فرزندان شیخ کبیر رسید برآشفتند و هر یکے بخصومت و عربده پیش
آمدند که این چه کردی مطلوب ما را بدیگرے دهانیدی سید محمد کرمانی گفت من چکنم
مخصوص ذکر ایشاں نکردم امانت سلام هر یکے را از مشایخ دہلی میرسانیدم در اثناء
آں ذکر ایشاں نیز کرده شد چوں حقتعالی عزوجل بکرم خویش یکے را بدهاند از دست من
باشد که مانع آں دولت باشم چوں خبر نقل شیخ کبیر بسلطان المشایخ رسید سلطان
المشایخ عزیمت اجودهن کرد چوں بزیارت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر مشرف شد
مولانا بدر الدین اسحاق آں جامه و مصلے و عصا بخدمت شیخ المشایخ حضرت سلطان
المشایخ رسانید و ذکر سید محمد کرمانی کرد که خدمت سید رعایت حقوق
محبت شما در غیبت بواجبی کرد سلطان المشایخ سید محمد را در کنار

گرفت وعقد محبت میان این دو بزرگ محکم ترشد الحمد للہ علے ذلک وسلطان المشایخ بقلم مبارک خود نبشتہ است کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز کہ کاتب حروف را نخواند در روز آدینہ بعد از فراغ نماز بیست و پنجم ماہ جمادی الاول سنہ تسع وستین وستمایۃ لعاب از دہن مبارک در دہن کاتب کرد و وصیت فرمود بحفظ کلام اللہ المجید رزقہ اللہ تعالے و شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین فرمود نظام گفتم لبیک خواجہ گفت دین و دنیا ترا دادہ اند اینجا ہمۃ است برو ملک ہندگیر نظرۃٌ منک یکفینی بزرگے خوش گوید بیت بسعی لطف تو بتوان ز آتش آب انگیخت ٭ بعون جاہ تو بر چرخ بر توان آمد ٭ در غرہ مبارک شعبان سنہ تسع وستین وستمایۃ از حضرت شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز التماس نمودہ آمد شیخ شیوخ العالم باجابت و مدد فاتحہ مقرون فرمود از برائے آنکہ کار تنگ در بدر خلق نگردد سلطان المشایخ میفرمود در آنچہ شیخ شیوخ العالم بَرَّدَ اللہ مَضْجَعَہٗ زحمت داشت مرا با چند یار بزیارت شہدائے کہ آنجا بودند فرستادہ بود چون ما بخدمت پیوستم فرمود کہ دعاے شما ہیچ اثر نکرد مرا ہیچ جواب فراہم نیامد یارے بود او را علی بہاری گفتندے او دور تر ایستادہ بود او گفت ما ناقصانیم و ذات مبارک شیخ کامل دعاے ناقصان در حق کاملان کے مستجاب شود این سخن بسمع مبارک شیخ شیوخ العالم ترسیدہ من عین آن بسمع مبارک رسانیدم مرا فرمود کہ من از خدا خواستہ ام کہ ہر چہ تو از خداے بخواہی بیابی بعد از آن روز عصا بمن داد و میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در حجرہ سر برہنہ کردہ و بشرہ متغیر کردہ میگشت و این بیت میگفت بیت خواہم کہ ہمیشہ در وفاے تو زیم ٭ خاکے شوم و بزیر پاے تو زیم ٭ مقصود من خستہ ز کونین توی ٭ از بہر تو میرم از براۓ تو زیم چون بیت تمام کرد سر بسجدہ نہاد چند کرت من مثل این دیدم در حجرہ در رفتم و سر در قدم شیخ شیوخ العالم نہادم شیخ کبیر فرمود بخواہ چہ میخواہی من چیزے دینی خواستم شیخ مرا بخشید بعدہ

در طلب

پشیماں شدم کہ چرا خواستم کہ در سماع بمیرم بعدہ قاضی محی الدین کاشانی پرسید
آں چہ بود سلطان المشایخ فرمود استقامت خواستم شیخ مرا بخشید و میفرمود کہ روزے
نظام الدین پسر شیخ شیوخ العالم و ایں ضعیف ہر دو پیش شیخ شیوخ العالم
بودہ ایم بر لفظ مبارک راند شما ہر دو فرزند اید سوے او اشارت کرد کہ تو نانی و سوی
بندہ اشارت کرد کہ تو جانی و میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین میفرمود
کہ یکے بود با من پیوند کردہ بود چوں از من برفت چند گاہ مزاج او برقرار بود باز
ازاں قرار بگشت و یکے دیگر بود کہ از من دور تر رفت و دیرے ہمانجا بود تا دیرے
مزاج برقرار بود بعد از دیرے او ہم بگشت انگاہ روے سوے با من کرد کہ ایں
مرد تا بمن پیوستہ است ہم براں مزاج است و ہیچ نگشتہ است سلطان المشایخ
چوں بریں حرف رسید بگریست و ہم در گریہ بر لفظ مبارک راند تا امروز محبت ایشاں
برقرار است بلکہ برمزید الحمد للہ علی ذلک نکتہ نہم در بیان مجاہدہ ہاے سلطان
المشایخ در آخر عمر و روش آں بادشاہ دیں قدس اللہ سرہ العزیز کاتب حروف
از والد خود سید مبارک محمد کرمانی سماع دارد کہ مدت سی سال در ایام جوانی
سلطان المشایخ را مجاہدات سخت بود چنانکہ شمۂ ازاں ہم دریں کتاب تحریر یافتہ
است و مدت سی سال دیگر تا آخر عمر مجاہدہ ہا سخت تر ازاں بر ذات ملک صفات
خود نہاد با وجود فتوحات و اقبال دنیا بہ بندگی بندگان او و او از الجملہ مبرا بود
الغرض چوں عمر عزیز سلطان المشایخ ہشتاد سال کشید پنجوقت نماز بجہت
جماعت از بالاے بام جماعت خانہ کہ عمارتے بس رفیع است فرود آمدے و
با درویشاں و عزیزاں کہ در آں جمع ملکوت حاضر میشدند نماز گذاردے ایشاں
بواسطۂ سلطان المشایخ مستوجب بہشت میگشتند و با ایں کبر سن صوم
دوام بود در روزہ افطار کم میکردند و بوقت افطار سہل چیزے از طعام میخوردند یک
نانے و یا نیم نانے برابر سبزی و یا تلخ کریلہ و یا قدرے برنج ایں ہم بسبب
موافقت عزیزاں و درویشاں و مسافراں و تا آں غایت کہ بدولت در مائدہ

مے بودند ہم در ایثار مے بودند درباب ہر کہ شفقت بودے بصحنک خاص وبنوالہ اختصار مخصوص میگردانیدند تا آں سعادت کرا روزی بودے از مولانا شمس الدین یحییے روایت میکنند کہ فرمود کہ من وقتے در مائدہ سلطان المشایخ حاضر بودم بوقت افطار نظر من جانب سلطان المشایخ بود دیدم کہ آغاز طعام خوردن سلطان المشایخ کہ دست مبارک در کاسہ بجہت لقمہ دراز کرد ہمچناں دراز کردہ در کاسہ بودند کہ وقت برداشتن مائدہ شد الغرض بعد از افطار بالا کہ مقام سکونت بودے میرفتند یاران و عزیزان کہ از شہر و اطراف آمدہ مے بودند میان نماز شام و نماز خفتن بالا طلب شدے تا ساعتے بسعادت مجالست و بشرف جمال ولایت سلطان المشایخ مشرف و منور گردند بزرگے خوش گوید شعر طُوبیٰ لِاَعْیُنِ قَوْمٍ اَنْتَ بَیْنَہُمْ + فَہُنَّ مِنْ نِعْمَۃٍ مِنْ وَجْہِکَ الْحَسَنِ + بعدہ از ہر جنس میوہائے تر و خشک و ماکولات و مشروبات لطیف و لذیذ پیش مے آوردند و آں عزیزاں تناول میکردند وایشاں را دلداری میفرمود و از عالم ہر یکے پرسش میکرد تا کسے گمان آں نبرد کہ سلطان المشایخ ازاں نعمتہائے دنیا حظے میگرفت فاما این الوان نعم از برائے آں مے آوردند تا آں عزیزان غریب و شہری را دل دریابد و چوں سلطان المشایخ بدولت نماز خفتن بجماعت مگذاردے باز بالا رفتے ساعتے نیکو مشغول بودے بعدہ چوں بجہت استراحت در کہٹ نشستے دراں وقت تسبیح مے آوردند و بردست مبارک او میدادند و بداں وقت ہیچکس را از یاران محل آں نبودے کہ پیش برود جز امیر خسرو کہ حکایت ہائے ہر جنس پیش نشستہ کردے سلطان المشایخ برائے خاطر امیر خسرو سر مبارک برضا جنبانیدے و وقت از وقت فرمودے کہ ترک خبرہا چیست امیر خسرو بر حکم ایں فرمان میداں فراخ یافتے اگر نکتہ پرسیدندے فصلے فرو دخواندے دریں محل از خوردگان قرابتیاں و بعضے مولازادگاں کہ محل داشتند پیش میرفتند قدمہائے مبارک بسر و دیدہ میمالیدند امیر خسرو گوید بیت نخفت خسرو مسکیں ازیں ہوس شبہا + کہ دیدہ برکف

لہ خوشی ہست مرچشم ہائے قومے را کہ تو در میان ایشان ہستی پس ایشان بالنعمت اند از دیدن روئے نیکوئے تو۔

پایت نہد بخواب شود + بعدہ چوں امیر خسرو و خوردگان از پیش تخت فرق ساہی سلطان المشائخ بیروں آمدے اقبال خادم بیامدے و چند آفتابہ پر آب بجہت توضی سلطان المشائخ داشتے و خود بیروں آمدے بعدہ سلطان المشائخ خود برخاستے و در را زنجیر کردے و دراں محل جز حق کسے دیگر نبودے خدا داند کہ تمام شب چہ رازہا و چہ نیازہا و چہ ذوقہا و چہ شوقہا با خدائے تعالے بودے چنانکہ درا ینمعنے ایں بیت بارہا بر زبان مبارک سلطان المشائخ گذشتہ است بیت عشقے کہ ز تو دارم اے شمع چگل + دل واند و من دانم و من دانم و دل + و بخط سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام قطعہ تنہا منم و شب و چراغے + مونس شدہ تا پگاہ روزم + کاہش ز آہ سر دکشم + گاہ از تف سینہ بر فروزم + و نیز ایں بیت بر زبان مبارک برگذشتہ است بیت یارے بتماشاے من و شمع بیا + کز من دکے نماند و از وے دودے + شیخ سعدی خوش گوید بیت شبہا من و شمع میگدازیم + اینست کہ سوز من نہاں است + وقتے مولانا بہرام کہ از نبیرگان شیخ نجیب الدین متوکل بود و بصلاحیت و دیانت و مردمی موصوف او میگفت کہ وقتے سلطان المشائخ را بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز دریافتم فاما در غایت مشغولی دیدم بعد ملاقات سلطان الاولیا سلطان المشائخ فرمود کہ مرا امشب نمودہ اند کہ نظام ہر کہ ترا دیدہ است از موس من او را بیامرزیدم و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ است کہ اِنِّیْ بَلَغْتُ ھٰذِہِ اللَّیْلَۃَ اَرْبَعِیْنَ سَنَۃً فَاسْتَحْیَیْتُ مِنْ سَیِّ ذِکْرِیْ ذُنُوْبًا و گمان کاتب حروف اینست کہ آں شب کہ سلطان المشائخ را بداں کرامت مخصوص گردانیدہ اند چنانکہ ذکر رفتہ است ہمیں شب است کہ سلطان المشائخ بقلم مبارک خود قصۂ آں شب در تحت عبارت عربی آوردہ است درآں شب سلطان المشائخ

ملہ بدیں معنی کہ رسیدم من دریں شب چہل سال را پس شرم مے آید مرا از چہل سالگی خود و قتیکہ یاد مے آید و کند حق تعالے مرا بقدر پر کس۔

بدیں کرامت مشرف گشتہ بود و بدیں درجہ اعلی کہ بدیدن او آمر زیدہ شوند مکرم شدہ از جہت
سلطان المشائخ ہمیں جواب آید کہ من شرم دارم ازیں عمر خویش کہ در آں حضرت بہ رنگے
یاد کنند اگرچہ ہر شبے ازاں سلطان المشائخ شب قدرے بود چنانکہ روایت مے کنند
شبے سلطان المشائخ بمطالعہ کتب اسرار الہی مشغول بود و بقلم مبارک خود
آں معانی کہ از عالم غیب ملہم میشد قید میکرد در اثناے ایں مطالعہ کتاب موزات
غیبی قلم از دست مبارک سلطان المشائخ بجست و سر نوک خود بر زمین نہاد
و بایستاد و خدا یتعالے و تقدس را سجدہ کرد سلطان المشائخ بدیں علامت
شب قدر دریافت بزرگے گوید **بیت** امشب شب قدرتست بشتاب ❋ قدر
شب قدر خویش دریاب ❋ از خواجہ سالار نہین کہ ذکر او در نکتہ مناقب یاراں
تحریر یافتہ ہست روائت میکند کہ سلطان المشائخ مے فرمود ہنگامیکہ آخر
شب مے شود بیتے از عالم غیب در دل من فرود مے آید بر آں خوش میباشم
شیخ سعدی خوش گوید **بیت** چنداں بنشینم کہ بر آید نفس صبح ❋ کانوقت بدل
میرسد از دوست پیامے ❋ امیر خسرو در مدح ایں بادشاہ خوش گوید **قطعہ**
نے زاہد دیدہ کس علمش ❋ نے زاہد اں یافتہ بدلش ❋ ہر شبش زاوج عالم اسرار ❋
صبح دولت دمیدہ در شب تار ❋ چنانکہ امشب در دل من ایں بیت فرود خواندند
بیت ور نمانیم عذر ما بپذیر ❋ اے بسا آرزو کہ خاک شدہ ہست ❋ گر بمانیم زندہ
بر دوزیم ❋ دامنے کز فراق چاک شدہ است ❋ چوں دوم بار ایں بیت آغاز کردم
ناگاہ عورتے را دیدم کہ بر من آمد بعجیہ تمام آغاز کرد کہ شمارا نشاید کہ ایں بیت
بخوانید سلطان المشائخ روے سوئے حاضراں کرد ند کہ تعبیر ایں چہ باشد
قاضی شرف الدین یار کہ او را فیروز گہے ہم گفتندے عرضداشت کرد
مخدوم ایں معنی در واقعہ بود و یا در خواب سلطان المشائخ فرمود کہ خیر چنانکہ
من و تو نشستہ ایم یعنے در بیداری بود بعدہ قاضی شرف الدین عرضداشت
کرد کہ ایں دنیا است نمیخواہد کہ از شما برود سلطان المشائخ قول او را تحسین

کرد آمدیم بر سر حضرت چون وقت سحر شدے خادم بیامدے و از جانب بیرون تختہ در
بزدے سلطان المشائخ دربازکردے طعام سحر از ہر جنس پیش بیبرند سہلے از ان
تناول کردے باقی فرمودے بجہت خوردگان نگاہدارید و از خواجہ عبدالرحیم
کہ سحری بردن عہدۂ او بود روایت میکنند کہ بیشتر حال آن بودے کہ سلطان المشائخ
سحر نخوردے عبدالرحیم میگفت من عرضداشت میکردم کہ مخدوم وقت افطار طعام
کمتر میخورد اگر طعام سحر ہم اندکے تناول نکنند حال چہ شود وضعف قوت گیرد درین محل بگریستے گفتے
کہ چندین مسکینان و درویشان در کنجہائے مساجد و دکانہا گرسنہ و فاقہ زدہ
افتادہ اند این طعام در حلق من چگونہ فرو رود ہمچنان طعام از پیش برمیداشتند
چون روز شدے ہر کرا نظر بر جمال مبارک سلطان المشائخ افتادے تصور
کردے مگر مستے طافح است چشمہائے مبارک سرخ بودے از بیداری شب
این ضعیف گوید مثنوی شکار چشم تو جانہا بیکبار * اسیر زلف تو دلہا بہر تار *
خیال زلف تو خواب از سرم برد * دو چشم مست تو خون دلم خورد * و چندین مجاہدہ
ہا کہ سلطان المشائخ اختیار کردہ ہرگز ضعیفی بر وجود مبارک او ظاہر نشد و از ہیئتے
کہ داشت نگشت و ہرگز کسے نگفت کہ سلطان المشائخ چہار صد یا پانصد رکعت
نمازے گذارد و یا چندین تسبیح میگوید مگر آنکہ عمر عزیز او بمشغولی ہائے باطن کہ خبر حقتعالے
بر آن مطلع نبود و دریافت دلہا مصروف شد چنانچہ میفرمود کہ مرا در واقعہ کتابے دادند
در آن مسطور بود ناتوانی راحتے بدلے رسان کہ دل مومن محل اسرار ربوبیت
است بزرگے خوش گوید بیت میکوش کہ راحتے بجانے برسد * یا دست شکستہ
بنانے برسد * و میفرمود در بازار قیامت ہیچ کالائے را آنچنان رواج نخواہد
بود کہ دریافت دلہا را الغرض چون روز شدے تمام روز آن پادشاہ دین بر سجادۂ
مشائخ کبار مستقبل قبلہ مشغول باطن متوجہاً الی اللہ کانہ ینظر الیہ نشستہ
بودے و از آیندگان ہر کہ آمدے از طوایف مختلف از علما و مشائخ و صدور و
اکابر و وضیع و شریف بر اندازۂ علم و مرتبہ ہر یکے با آن شخص در آن فن بودے

حاشیہ: رو بسوے خدا گویا کہ مے بیند بسوے خدا۔

بحرمت به پرسیدے و خاطر او دریافتے و ظاهر اندیشاں مشغول بودے و باطناً
من کل الوجوه بحق مشغول و در معنی آں و لیّۂ وقت رابعه عدویه نظمے خوش گوید شعر
اِنِّی جَعَلْتُکَ فِی الْفُؤَادِ مُحَدِّثِی ❊ وَ اُبِیْحُ جِسْمِیْ مَنْ اَرَادَ جُلُوْسِیْ ❊ فَالْجِسْمُ
مِنِّیْ لِلْجَلِیْسِ مُؤَانِسٌ ❊ وَ حَبِیْبُ قَلْبِیْ فِی الْفُؤَادِ اَنِیْسِیْ ❊ شیخ سعدی خوش
گوید بیت هرگز وجود حاضر و غایب شنیده ❊ من در میاں جمع و دلم جاے دیگر
است ❊ و آینده و رونده از غریب و شهرے هر که بیامدے و سعادت پاے بوس
حاصل کردے هیچکس را محروم نگذاشتے از جامه و جیتل و تحف و هدایا که از عالم غیب
رسیدے همه بمصرف رسانیدے و هر که آمدے و هر وقت که آمدے توقف نبودے
در حال پیش میبردند منقولست که وقتے سلطان المشایخ درون حجره قیلوله
کرده بود درویشے رسید چوں چیزے موجود نبود اخی مبارک آں درویش را باز گردانید
فی الحال سلطان المشایخ در قیلوله شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین را
در خواب دید سلطان المشایخ خواست که خدمت کند شیخ شیوخ العالم
فرمود اگر در خانه چیزے نیست بقدر وسع حسن رعایت آینده واجب است
ایں از کجا آمده است که همچنیں خسته دل باز گردانند چوں از قیلوله برخاست
اخی مبارک خادم را طلبیده و از هیچ تفحص کرد که کسے آمده بود چوں تحقیق شد سلطان
المشایخ بر وے تفت کرد که خدمت شیخ شیوخ العالم را در غضب دیده ام مرا
عتاب میکرد بعد ازیں اگرچه در قیلوله باشم مرا خبر کنی بعده سلطان المشایخ را
معهود شد چوں در قیلوله مے بودند همینکه بیدار میشدند دو سخن پرسیدندے یکے
آنکه سایه گشته است دوم آنکه آینده آمده است یا نه تا بدانند که منتظر باشد و چوں وقت
نماز پیشیں شدے بعد اداے نماز پیشیں عزیزانے که بجهت پاے بوس رسیده
مے بودند پیش سلطان المشایخ طلب شدے و بمحاوره و دلداری ایشاں

ترجمه بدرستی که گردانیدم من ترا در دل حدیث کرده شده من و دوست میدارد جسم من کسے را که اراده
میکند آنکس جلوس با من پس جسم من خاص هم نشین را الفت کننده است و دوست دل من ...

مشغول گشتے و در عبادات و سلوک این راه در محبت حق جل و علی راه نمونی کردے
وفحول علما و زهاد و عباد که بخدمت در آن مجلس حاضر مے بودند کسے را مجال آن
نبودے که سر بالا کند و روے مبارک سلطان المشایخ بہ بیند از جهت ابّهه
کبریائے حق تعالی بر سلطان المشایخ یافته مے بود و هر چه سلطان المشایخ فرمودے
سر بر زمین مینهادند و قبول میکردند مولانا شمس الدین یحیے رحمة الله علیه
مے فرمود آن زمان که ما در مجلس سلطان المشایخ مے بودیم ما را مجال نبودے
که سر بالا کنیم و روے سلطان المشایخ بہ بینیم سر فرو انداخته بدانچه فرمان شدے
روئے بر زمین مے آوردیم امیر خسرو گوید بیت خوبان بباده خوردن من
جرعه خوار ایشان * هر جرعه که خورده سر بر زمین نهاده * و اگر در علم سخنے افتادے
و یا مشکلے بودے حاضران مجلس را بنور باطن از علم من لدنی جوابهاے شافی فرمودے
بحسن تقریرے که ایشان متحیر مے ماندند و با خود میگفتند که این جوابهاے کتابی
نیست و این بجز علم الهام ربّانی و من لدنی نباشد هم ازین سبب فحول علماء
شهر که بتعصب تعند اهل تصوف مشهور بودند بنده این حضرت گشتند و رعونت
و سروری از سر دور کردند و سر برین آستانه نهادند نکته دهم در بیان فتح و
فتوح و اسباب آن و آمدن بادشاهان وقت بگدائی بر در سلطان المشائخ
نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز امیر خسرو در مدح این بادشاه
دین گوید مثنوی در حجره فقر بادشاهی * در عالم دل جهان پناهی * شاهنشه
بے سریر و بے تاج * شاهانش بخاکپاے محتاج * و بزرگے خوش گوید بیت
شده بیش در کاهش اندر زنیش * مغاک از لب تاجداران کشور * کاتب حروف
از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد چون در فتوح
از عالم غیب بر سلطان المشایخ بکشادند و دنیا از هر چهار طرف رخ به بندگان

سلطان المشائخ نہاد و سلطان المشائخ از آنجملہ مبرا بود و درونہ مبارک
او را محبت باری تعالے چناں فرود گرفتہ کہ پرواے ہیچ چیز نداشت شیخ سعدی
رحمتہ اللہ علیہ خوش گوید بیت چناں بر و یتو آشفتہ ام بہ بوے تومست *
کہ نیستم خبر از ہر کہ در دو عالم ہست * و از جہتہ اقبال دنیا کہ خاطر حق پذیر او از آں
بکلی متنفر بود در گریہ بودے و اگر وقتے فتوحے گراں رسیدے گریہ بیشتر کردے
و جہد بیشتر فرمودے کہ زود تر تفرقہ کنید و ساعتہً فساعتہً کساں میفرستاد
کہ تفرقہ کردند چوں مے شنید کہ در حال قسمت کردند و بمحتاجان رسانیدند
خاطر مبارک قرار گرفتے و در ہر جمعہ تجرید فرمودے و حجرہ ہا و انبارخانہا خالی
کنانیدے چنانکہ جاروب میدادند بعدہ در مسجد جمعہ رفتے و اگر از پادشاہاں
و پادشاہزادگاں بر در سلطان المشائخ مے آمدند و فتوحات مے آوردند
و آواز دبدبہ آمدن ایشاں ناگاہ بگوش مبارک او رسیدے نفسے سرد از
سینۂ مصفا بر آوردے کہ آہ کجا مے آیند وقت درویشے غارت کردند امیر
خسرو خوش گوید بیت توکہ بر در تو کم شد سر تاج پادشاہاں * چہ خیال
فاسد است اینکہ من گدات جویم * وقتے چشم مبارک پر آب کردہ بود و میفرمود
کہ اینہمہ از انجا است در آنچہ خواستم از حضرت شیخ شیوخ العالم باز کردم
بوقت وداع شیخ کبیر مرا یکدو کانے عیانی خرچ راہ فرمود باز فرمان رسانیدند
کہ امروز بباش فردا رواں شوی چوں وقت افطار شیخ کبیر نزدیک شد
ہیچ موجود نبود من عرضداشت کردم صدقہ مخدوم یکدو کانے مرا خرچ راہ
رسیدہ است اگر فرمان باشد ازاں وجہ طعامے بکنند. شیخ شیوخ العالم
بغایت خوش شد و دعاہائے خیر ارزانی داشت چنانکہ ایں حکایت مشرح
در نکتہ مجاہدہ شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است الغرض بعد شیخ شیوخ العالم

العالم فرمود کہ من برائے تو قدرے دنیا از خدا خواستہ ام ہمینکہ شیخ شیوخ العالم فرمود بلرزیدم کہ آہ چندیں بزرگاں سبب دنیا در فتنہ افتادہ اند حال من چہ خواہد شد بجہۂ آنکہ این معنی در خاطر گذشت شیخ شیوخ العالم بر فور فرمود کہ ترا فتنہ نخواہد شد خاطر خود جمعدار بدیں نفس مبارک خوش شدم وے فرمود شبے بوقت آخر شب مے بینم عورتے در صحن جماعت خانہ جاروب میدہد پرسیدم تو کیستی گفت من دنیا ام جاروب زنی خانہ مخدوم میکنم گفتم اے فتانہ ترا در خانۂ من چکار از خانۂ من بروں رو ہر چند کہ مے گفتم بیروں نمیرفت بعدہ انگشت بر قفاے او نہادم واز در خانہ بیروں کردم و درمیان کوچہ رہا نمودم الغرض ہم بمقدار آنکہ انگشت بر قفاے او رسیدہ آں زارماندہ روے داد ومیفرمود درآنچہ خورد بودم پیش مولانا علاؤ الدین اصولی در بہدا اوٗل میخواندم روزے در مسجد خلوت بود تکرار میکردم درا ثناے آں دیدم کہ مارہاے زریں بانگ کناں میروند من بنظر تجارب دیدن گرفتم آخریں ہمہ ماراں مارے خورد دیدم میرفت گفتم بارے دریابم کہ ایں چیست دستارچہ برآں مار خورد انداختم دیدم کہ در زیر آں دستارچہ تودہ تنکہاے زر است من دستارچہ برداشتم تنکہاے زر ہمانجا افتادہ گذاشتم

نکتہ یازدہم در بیان آنکہ در باب سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز حاسدان بخدمت سلطان علاؤ الدین خلجی انار اللہ برہانہ سخنانے رسانیدہ کہ لایق مجلس حضرت سلطان المشایخ نباشد. والقاکردن ومقہور گشتن دشمنان والد کاتب حروف سید مبارک محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ میفرمود در آں ایام کہ حق تعالے سلطان المشایخ را جمہور عالمیان جلوہ گری داد وکوس عظمت وکرامت او در

گوش فلک و ملک رسید و خلقے از علماء و مشایخ و امرا و ملوک بندہ آنحضرت گشتند
ایں ضعیف گوید مثنوی قبلۂ خسرواں روے زمیں * ہفت کشور ہمیشہ زیر نگیں *
تاج شاہاں ز خاک درگہ تو * سروراں خاک گشتہ در رہِ تو * درگہ تست آسماں
دگر * ماہ و خورشید پاسبانش نگر * حاسداں را خار حسد در دل خلیدن گرفت
بگوش بادشاہ عہد سلطان علاؤ الدین رسانیدند کہ سلطان المشایخ
مقتداے عالم شدہ است و ہیچ خلقے از خلق نیست کہ خاک در او را تاج سر
نمیدارند حکیم سنائی چہ خوش بیت ہر کہ او خاک نیست بر در او * گر فرشتہ
است خاک بر سر او * و الوان نعم مائدہ سلطان المشایخ رشک الوان
بہشت است مثل ایں کیفیت ہا بر بادشاہ عہد گفتند و در ضمیر او نشاندند
نباید کہ خلل مملکت بادشاہ از آنحضرت زاید زیرا چہ خلل ملک بعضے بادشاہان
سلف ازیں طایفہ شدہ است چوں ایں معنی بسیار رسانیدند و ایں بادشاہ
غیور بود بیک خیال ملکی جہانے را زیر تیغ مے آورد و خیلخانہ ہا برمے انداخت
الغرض ایں بادشاہ غیور در خاطر گذرانید کہ احتمال دارد ایں معنی راست
باشد زیرا چہ مقربان و لوازم و جوانب تخت من و سایر خلق بندہ و مرید
او شدہ اند بزرگے خوش گوید بیت متابعند ترا چوں سپہر خورد و بزرگ *
مسخر اند ترا چوں زمانہ پیر و جواں * حیلۂ باید انگیخت تا از ضمیر مبارک او چیزے
ما را روشن شود کہ میل بدیں چیز دارد یا نہ بادشاہ دانا بود تذکرہ در پرداخت
امور بادشاہی متضمن بچند حدیث نویسانید یک حدیث بدیں مضمون بود چوں
سلطان المشایخ مخدوم عالمیان است و در دین و دنیا ہر کرا حاجتیست
از آنحضرت بر مے آید و حق تعالے زمام مملکت دنیا بدست ایں بندہ
دادہ است بندہ را شاید کہ ہر کارے و مصلحتے کہ در مملکت پیش آید بندگی

سلطان المشایخ عرضداشت تا بداند آنچه از آنحضرت خیریت مملکت و خلاص جاں ایں بندہ باشد فرمان شود تا ایں بندہ با متثال آں بکوشد و خلاص جاں و مملکت خویش ازاں داند و بزرگے خوش گوید بیت تا کمر خدمت تو بر نہ بست * چرخ بخورشید نشد تاجور * بنا بریں مقدمہ چند حدیثے دریں باب خدمت عرض افتادہ است بقلم مبارک خویش آنچہ خیریت کار مملکت دراں باشد زیر ہر حدیثے نبشتن فرمایند تا بندہ آنرا پیرداخت رساند بزرگے خوش گوید شعر وَاِذَا اُمُوْرُ الْمُشْکِلَاتِ تَمَرَّ قَتْ * ظُلُمَاتُہَا عَنْ رَاْیِہِ الْمُسْتَوْقِدِ * و بزرگے خوش گوید بیت آسائش خلائق و آرائش جہاں * در طلعت مبارک و رائے متین تست * چوں ایں تذکرہ مرتب کنانید خضر خاں را کہ از پسران محبوب او و مرید سلطان المشایخ بود طلبید و آں تذکرہ بدست او داد و او را گفت کہ ایں کاغذ بسر و زمیں بوس برساں و بدست سلطان المشایخ بدہ خضر خان را قصۂ ایں حال معلوم نبود چوں خضر خاں بخدمت سلطان المشایخ رسید بعد قدم بوس آں کاغذ را بدست مبارک سلطان المشایخ داد سلطان المشایخ آں کاغذ را بدست کرد و مطالعہ نفرمود و حاضراں مجلس را گفت کہ فاتحہ بخوانیم بعدہ فرمود کہ درویشاں را با کار پادشاہاں چہ کار من درویشم از شہر گوشہ گرفتہ ام و بدعا گوئی بادشاہ و مسلماناں مشغولم اگر بسبب ایں معنی بادشاہ بعد ازیں چیزے مرا گوید من ازینجا ہم بروم اَرْضُ اللّٰہِ وَاسِعَۃٌ چوں خواجہ خضر خاں بسلطان علاء الدین رسانید بادشاہ بغایت خوش شد و گفت من میدانستم کہ ایں معنی بحضرت سلطان المشایخ نسبتے ندارد فاما دشمنان میخواستند کہ مرا با مردان خدا در انداز ند و ایں معنی سبب خرابی ملک گردد بعدہ بادشاہ بندگان جناب قدس سلطان المشایخ را معذرتہا کرد و گفتہ فرستاد کہ

ما مے بلیتم سن کارہا سے مشکلات را و رے شود تاریکیہا سے آں مشکلات از عقل روشن آں زمین خدا کشادہ است۔

من از معتقدان مخدوم جرأتے کردہ ام بخشیدہ باشند و اجازت کنند تا من بیایم و سعادت پائے بوس حاصل کنم سلطان المشائخ گفت آمدن حاجت نیست من بدعاے غیبت مشغولم و دعاے غیبت را اثرہا سلطان علاء الدین باز بجہة ملاقات الحاح بسیار کرد سلطان المشائخ فرمود کہ خانہ ایں ضعیف دو در دارد اگر از یک در در آید من از در دیگر بیروں روم و نیز والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود کہ سلطان جلال الدین انار اللہ برہانہ در عہد دولت خود خواست کہ بخدمت سلطان المشائخ بیاید ہر چند دریں باب التماس میکرد میسر نمیشد تا غایتے کہ با امیر خسرو شاعر کہ مصحف دار او بود اتفاق کرد کہ بغیر اجازت بخدمت سلطان المشائخ بروم امیر خسرو مناسب ہمیں دانست کہ ایں معنی بخدمت مرشد خود عرض بیاید داشت واگر بخدمت سلطان المشائخ عرض ندارم تحقیق از من برنجد کہ ترا معلوم بود مرا خبر نکردی اگرچہ پادشاہ با امیر خسرو سرے گفتہ بود فاما از سر جان خود برخاست و بخدمت سلطان المشائخ عرض داشت کرد کہ فردا سلطان بخدمت خواہد آمد بمجرد یکہ سلطان المشائخ ایں معنی شنید ہماں ساعت عزیمت اجودھن کرد و بزیارت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز رواں شد چوں ایں معنی پادشاہ شنید از امیر خسرو برنجید کہ تو سر ما کشف کردی و از سعادت پائے بوس سلطان المشائخ محروم گردانیدی امیر خسرو گفت از رنجش پادشاہ ہمیں خوف جاں باشد فاما از رنجش سلطان المشائخ خوف سلب ایمان باشد بادشاہ دانا بود ایں جواب را استحسان فرمود

نکتہ دوازدہم در بیان ملاقات سلطان المشائخ نظام الحق والدین با شیخ الاسلام رکن الحق والدین بن شیخ الاسلام بہاء الدین زکریا قدس اللہ

سرہ العزیز کاتب حروف از سید مبارک محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد
کہ کرات سلطان المشایخ را با شیخ رکن الدین قدس اللہ سرہما ملاقات
شدہ است کرات اول در عہد سلطان قطب الدین پسر سلطان
علاؤ الدین شیخ رکن الدین رحمۃ اللہ علیہ از ملتان در شہر دہلی مے آمد
چوں نزدیک رسید سلطان المشایخ استقبال کرد و شیخ رکن الدین
را بر گذر حوض خاص علائی سرائے است بوقت فرض بامداد انجا دریافت
بتعظیم بسیار ملاقات کرد فاما ملاقاتے سبکے وفی الحال بازگشت چوں شیخ
رکن الدین بسلطان قطب الدین پیوست سلطان پرسید کہ از بزرگان
ایں شہر اول شما را کہ بر سید شیخ گفت آنکہ بہترین اہل شہر بود یعنے سلطان
المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز کرت دوم شیخ رکن الدین چوں شنید کہ
سلطان المشایخ نماز جمعہ در مسجد کیلوکہری میگذارد روز جمعہ در مسجد
کیلوکہری بجہت نماز جمعہ حاضر شد و نزدیک در شمال کہ سمت آب است
بنشست و سلطان المشایخ ہم در مقام معہود نزدیک در جنوب بوقت
در آمدن چیا نشستہ بود سلطان المشایخ را خبر کردند کہ شیخ رکن الدین
دریں مسجد حاضر شدہ است و میان ایں دو در مسجد صحنے وسیع و مسافتے
بعید است چوں سلطان المشایخ از ادائے نماز جمعہ فارغ شد برخاست
در مقامے کہ شیخ رکن الدین نشستہ بود بیامد و شیخ رکن الدین بنماز
مشغول بود سلطان المشایخ پس پشت شیخ رکن الدین بنشست
تا آں غایت کہ شیخ رکن الدین از مشغولی خود فارغ شد بعدہ ہر دو بزرگ
ملاقات کردند و مصافحہ و معانقہ بجا آوردند و از ہر دو جانب ہیچ تقصیر از مردمیہا
نبود شیخ رکن الدین از انجا کہ کمال او بود مسئلہ مبارک حضرت سلطان المشایخ

گرفت حکایت کناں سمت در جنوب که مقام معهود سلطان المشایخ بود روان
شد و ڈوله شیخ رکن الدین نیز برین در آوردند چون هر دو بزرگ بر آستانه این در
رسیدند شیخ رکن الدین تعظیم سلطان المشایخ را گفت که اول شما در ڈوله سوار
شوید و سلطان المشایخ نیز به تعظیم شیخ رکن الدین را می فرمود که اول شما سوار
شوید تا برین اسلوب که اول شیخ رکن الدین سوار شد کرت سیوم ملک السادات سید
کمال الدین احمد محمد کرمانی عم کاتب حروف در در سرای بادشاه بود چون
از آنجا باز گشت دید که شیخ رکن الدین سمت غیاثپور می آید بفراست دریافت
که بخدمت سلطان المشایخ میرود اسپ را تعجیل براند در حظیره سلطان المشایخ
رسید تا خبر کند سلطان المشایخ در آں روز در حظیره بود در مقام معهوده بارگاهے
بود بالای حوض خانه و صفه که منسوب بعمارت خواجه جهان احمد ایاز است
در محلے که درینوقت شیخ حسن سر برهنه عمارت کنانیده است در آں بارگاه نشسته
بود چون خبر آمدن شیخ رکن الدین شنید یعنی بخود راه نداد و فرمود که این سمت
اندریت هم هست احتمال دارد که در زیارت بزرگان این حوالی برود فاما
اقبال خادم استعداد مائده دهد و هدایائے شگرف گرد آرد چون شیخ
رکن الدین از راه اندریت منحرف شده جانب در حظیره سلطان المشایخ
میل کرد چنانکه ڈوله شیخ رکن الدین در گنبد دهلیز میانگی که نزدیک چوتره مقابر
یاران است رسید سلطان المشایخ از بالاے بام بسعادت فرود آمد در میان
صفه ستون این هر دو بزرگ را ملاقات شد ڈوله شیخ رکن الدین هم درون
صفه استون مذکور فرود آوردند و شیخ رکن الدین را در آں ایام در پائے مبارک
آزارے رسیده بود بدان سبب نمیتوانست که از ڈوله فرود آید هر چند جهد کرد و فرمود
که مرا فرود آرید از آنجا که تواضع و اخلاق سلطان المشایخ بود هیچ جهة فرود آمدن
نداد و شیخ رکن الدین هم در ڈوله نشست و متصل ڈوله شیخ رکن الدین
مقابل روے جانب قبله سلطان المشایخ بنشست و ساعتے بمکالمه و محاوره

یکدیگر مشغول شدند دریں میاں مولانا عماد الملۃ والدین اسمٰعیل کہ برادر
صوری ومعنوی شیخ رکن الدین بود قدس اللہ سرہما العزیز گفت کہ امروز بوجود
ایں دو بزرگ مجلسے بابرکت است وخیر المجالس مجلسے است کہ در آں بحث علمی
باشد ایں سخن بگفت بعدہ توجہ بسلطان المشائخ کرد سلطان المشائخ ساکت
بود وشیخ رکن الدین نیز سخنے نگفت بعدہ مولانا عماد الدین سوال کرد کہ حضرت
رسالت صلی اللہ علیہ وسلم را از مکہ در مدینہ ہجرت فرمود حکمت چہ بود شیخ رکن الدین
توجہ بسلطان المشائخ کرد وجواب التماس کرد وسلطان المشائخ توجہ بشیخ
رکن الدین کرد وگفت شما بیان فرمائید بعدہ شیخ رکن الدین جواب فرمود درجات
وکمالات نبوت کہ بجہت حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تقدیر کردہ بودند
موقوف برآں داشتہ چوں حضرت رسالت صلعم باصحاب صفہ کہ در مدینہ بودند رسید
کمالات ودرجات مکمل گردد چوں شیخ رکن الدین ایں جواب فرمود سلطان المشائخ
گفت کہ ایں ضعیف را نیز وجہے در خاطر مے گذرد فاما در ہیچ تفسیرے وکتابے ندیدہ
ام وآں اینست کہ دعوت وارشاد حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم بہمگیاں رسیدہ
بود وایشاں بداں دولت مشرف گشتہ فاما جماعت ناقصاں کہ در مدینہ بودند بحضرت
رسالت صلی اللہ علیہ وسلم نمیتوانستند رسید حضرت رسالت را صلی اللہ علیہ
وسلم فرماں شد کہ از مکہ در مدینہ ہجرت کن تا از کمالات تو بدیں ناقصاں چیزے
برسد وایشاں از دولت تو مکمل گردند عرض میدارد کاتب حروف برآنچہ کہ در
جوابہائے کہ ایں دو بزرگ دیں فرمودند در تحت ہر جوابے عظمت وکمال ہر دو
بزرگ معلوم مے شود کہ یکدیگر را بدیں عبارات لطیف تعظیم کردہ اند الغرض چوں
خواستند کہ مائدہ پیش آرند رخ جانب والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ آوردند کہ
ایں کار شماست کہ از میان ما کسے را زہرہ آں نباشد کہ پیش ایں دو بزرگ
مائدہ تواند کشید والد بزرگوار رحمۃ اللہ علیہ چوں بسم اللہ کردند وروی بیش بردم
دیدم کہ بالائے ڈولہ شیخ رکن الدین کاغذہائے عرائض محتاجاں بسیار است

آں کاغذہا بجانب میکردم تا جاے نہادن نان باشد دریں محل شیخ رکن الدین
قدس اللہ سرہ العزیز روے سوے سلطان المشایخ کرد و گفت شما میدانید کہ
ایں کاغذ چیست بعدہ فرمود ایں عرایض مسکینان ایں زماں کہ من بر پادشاہ
میروم خلق محتاج عرایض میدہند تا مہمات ایشاں بکفایت رسد و امروز ایشاں
را معلوم نبود کہ من بر پادشاہ دہلی میروم سلطان المشایخ بحسن عبارت الطاف
و اخلاق بسیار معذرت کرد چوں طعام ترتیب کردہ شد و سکورہ سرکہ انگور دور تر
بود شیخ رکن الدین جانب من اشارت کرد کہ ایں سکورہ پیش من بیار دریں
محل سلطان المشایخ فرمود کہ ہم شہر یست شیخ رکن الدین رحمۃ اللہ علیہ
فرمود ترش ہم ازاں است سلطان المشایخ فرمود کہ عزیز ہم ازاں است
الغرض چو طعام بر داشتند اقبال خادم چند قطعہ جامہ ہہین از جہر تلی و شاغ
باف و یک گرہ صد تنکہ زر در جامہ باریک بستہ چنانکہ شعاع لعلی تنکہا ازاں
گرہ بیروں میزد بپیش شیخ رکن الدین آوردند چوں نظر شیخ رکن الدین
برآں گرہ تنکہا ی زر افتاد فرمود کہ اُستُر ذہبک سلطان المشایخ فرمود اُستُر
ذَہَبَکَ وَذِہَابَکَ وَمَذْہَبَکَ وازیں حرف مستنبط غوامض سلوک
کریم الدین بیانہ داماد خواجہ محمد بدر الدین اسحٰق کہ نبیرۂ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ معنی استنباط کردہ اینست کہ آنچہ شیخ الاسلام
شیخ رکن الدین رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ استر ذہبک مفہوم ایں معلوم و ظاہر
است و آنچہ سلطان المشایخ فرمود کہ اُستُرْ ذَہَبَکَ وَذِہَابَکَ
وَمَذْہَبَکَ مراد ایں دو لفظ دیگر ذِہَابَکَ وَمَذْہَبَکَ دریں محل چیست
مقرر باد کہ ستر معاملۂ سلوک ایں راہ واجب است بلکہ فرض تا ایں معاملہ
دینی منظور نظر خلق نگردد کہ نظر خلق آفتے قویست و دفع ایں آفت ہمیں است
کہ خداے تعالےٰ در باب یکے کرم کند از مقام محبت بدرجہ محبوبیت رساند و نخواہد
کہ بر معاملۂ محبوب خدا کسے را اطلاع دہد پس نامزد حال او چیزے گرداند کہ خلق

پیوستن از رفتن دوم
و رفتن خود را
جاے رفتن
خود را

ظاهر بین را نظر بر آن چیز افتد و خلق در گفت و گوے آن چیز بمانند و معامله آن محبوب
در پرده ستر باشد چنانکه دوستے از دوستان خداے تعالے را دنیا اقبال کند و او از آنجمله
مبرا باشد و باطن مبارک او بمحبت باری تعالے چنان مستغرق که پرواے هیچ چیزے
نباشد و میل بکونین نکند و نظر خلق بر آن اقبال دنیا باشد و او بخاطر جمع بر سجاده محبت
باری تعالے راسخ و مستقیم بیت تا ذوق درونم خبرے میدهد از دوست * از طعنهٔ دشمن
بخدا اگر خبرستم * بسبب معامله اینچنین ولیے بدین سبب از نظر اغیار مصئون و محروس بماند
و در عالم مشاهده و قرب هر روز بلکه هر ساعت بر مزید پس این دو لفظ ذِهَابُكَ وَ
مَذْهَبُكَ در جواب اُسْتُرْ ذَهَبَكَ درست آید باز آیم بر سر حرف آن جامه ها
و تنکه هاے زر شیخ رکن الدین قبول نمیکرد بعده آن جامه ها با گره تنکه ها پیش
مولانا عماد الدین اسمٰعیل که برادر شیخ رکن الدین بود بردند و خدمت مولانا
عماد الدین نیز بسبب موافقت شیخ رکن الدین قبول نمیکرد درین محل شیخ
رکن الدین جانب مولانا عماد الدین اشارت کرد که تو بستان بعده مولانا
عماد الدین که بوفور علم و فضل و تقوے آراسته بود بحکم اشارت شیخ خود قبول کرد کرت
چهارم سلطان المشائخ را زحمت بود شیخ رکن الدین قدس الله سره العزیز بعیادت
سلطان المشائخ آمد و عشره ذی الحجه بود چون ملاقات شد شیخ رکن الدین
فرمود که عشره ذی الحجه است و هر کسے بجهت دریافت سعادت حج سعی مے کند فاما من
سعی کرده ام تا زیارت سلطان المشائخ دریابم تا ثواب حج حاصل آید سلطان
المشائخ قدس سره العزیز چشم پر آب کرد و بانواع کرم معذرت میفرمود کرت پنجم
چون زحمت سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز غالب شد عجب زحمتے که از
غلبه محبت و عشق چند کرت هر روز غایب میشد و چند کرت حاضر در این چنین حالے
شیخ رکن الدین بعیادت آمد شیخ سعدی خوش گوید بیت خنک آن رنج که ایام
بعیادت بسر آید * دردمندان بجز این دوست ندارید دوا را * و سلطان المشائخ
بر کهٹ نشسته بود و قدرت فرود آمدن از کهٹ ممکن نبود بعد ملاقات سلطان المشائخ

شیخ رکن الدین را بر کھٹ مے نشانند مے شستند ہمچناں کرسی آوردند شیخ
رکن الدین بر کرسی نشستہ و یاران متحیر بودند کہ سلطان المشائخ در عالم تحیرات
مکالمہ و محاورہ چگونہ خواہد بود فاما سلطان المشائخ از کمالے کہ داشتند بحال خود
باز آمدند و با شیخ رکن الدین مشغول شد بعدہ شیخ رکن الدین فرمود رحمۃ اللہ
علیہ اَلْاَنْبِیَاءُ یُخَیَّرُوْنَ عِنْدَ الْمَوْتِ چنانچہ در حدیث است مَا مِنْ نَبِیٍّ یَمُوْتُ
اِلَّا وَیُخَیَّرُوْنَ اولیا خلف ایشان اند اولیا را نیز تخیر است خواہ بباشند خواہ بروند چو
قصہ بدینجا رسید سلطان المشائخ را حیات خود کہ حیات عالمیان متضمن آنست
از حضرت رب العالمین چند گاہے باید خواست تا ناقصان از کمالے حاصل شود
سلطان المشائخ چشم پر آب کرد و فرمود کہ من حضرت رسالت را صلی اللہ علیہ
وسلم را در خواب دیدہ ام کہ میفرمود نظام اشتیاق تو مارا بسیار است شیخ رکن الدین
رحمۃ اللہ علیہ و حاضراں بریں حرف در گریہ شدند بعد زمانے شیخ رکن الدین
بازگشت عرض میدارد کاتب حروف برالجملہ کہ ایں بندہ سعادت قدم بوس شیخ
رکن الدین رحمۃ اللہ علیہ در عہد تغلق در شہر دہلی برابر جد مادریں خود مولانا
شمس الدین دامغانی دریافتہ بود و حق نمک مائدہ ایشاں در زمرۂ ایں بندہ ثابت
شد نکتہ سیزدہم در بیان بعضے کرامات سلطان المشائخ نظام الحق والشرع
والدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ رحمۃ اللہ تعالے علیہ جمعی
حاضر بود و خواجہ محمود ٹیوہ کہ از مریدان شیخ شیوخ العالم فرید الدینؒ او نیز دراں
مجلس حاضر میگفت کہ من اول حال در خواب صورتہائے لطیف و صاحب
جمال میدیدم از ایں جنس بسیار میگفت بعدہ سلطان المشائخ فرمود ایں معنے
بسیار میباشد وقتے من در کھٹ نشستہ بودم فرشتہ بصورت ماہ بیامد نزدیک
کھٹ من بایستاد و مرا گفت درویشے پیش در ایستادہ است بعدہ فرمود نور دریں
روز چہار شنبہ وقت استوا افزود مے آید تا روز شنبہ مے باشد ہمیں کہ آفتاب
برمے آید آں نور بالا مے رود وقتے مردے بخدمت سلطان المشائخ طعامے

لہ انبیا اختیار دادہ مے شوند نزد موت خواہند ہمیشہ در دنیا بمانند خواہند سوے روند نیست ہیچ
نبی کہ بمیرد آں نبی مگر اینکہ اختیار دادہ مے شود آں نبی ۱۲

می برد درا ثناے راه در خاطر او گذشت اگر سلطان المشایخ بدست مبارک
خود نواله در کام من نهد کامرانی کنم چوں بخدمت رسیدم مائده برداشت کرده بودند
سلطان المشایخ تنبول میخورد تنبول از دهن مبارک خود بکشید و بدست مبارک
خود کرده در کام من نهاد و فرمود که بستاں ازاں بهتر وقتے چند یار عزیز را اتفاق
آں شد که بخدمت سلطان المشایخ بروند و میان ایشاں یکے دانشمند بود
هر کسے ازیں یاراں بوجه خدمتے شیرینی مختلف بها خریدند ایں دانشمند گفت که ایں
هدایاے مختلف یکجا بپیش سلطان المشایخ خواهید نهاد خادم برخواهد داشت
واو قدرے خاک از راه برداشت و در کاغذے بپیچید چوں بخدمت سلطان
المشایخ رسیدند هر کسے چیزے پیش نهاد دانشمند آں پڑی کاغذ پیش نهاد
خادم آں هدایا برداشتن گرفت خواست که آں پڑی کاغذ هم بردارد سلطان
المشایخ فرمود که ایں را همیں جا بگذار که ایں سرمه تشریف خاص چشم ماست آں
دانشمند تائب شد سلطان المشایخ او را بتشریف خاص مشرف گردانید و او را
مستظهر کرد اگر او را رے و یا نے ترا حاجت باشد ما را بگوئی از قاضی محی الدین
کاشانی رحمة الله علیه روایت میکنند که او میفرمود که من از خانه وضو کرده بودم و بخدمت
سلطان المشایخ آمدم و خاطر مشوش بود که تجدید وضو نگرفت سلطان المشایخ
بنور باطن دریافت و فرمود که وقتے پسر سید اجل بر من آمده بود هر چند که با او من
سخن میگفتم او را حاضر نے یافتم گفتم سید چه حال است که ترا غایب مے بینم گفت مخدوم
من وضو در خانه ساخته بودم باز تجدید وضو نکرده ام خاطر من مشوش است
من گفتم سید برو وضو بکن و خوش بیا فارغ و جمع بنشین خواجه بریں حروف رسید
من برخاستم خدمت کردم که مخدوم مرا نیز همیں واقعه است تبسم کرده فرمود که
برو وضو کن و بیا روزے دو یار بخدمت سلطان المشایخ یکجا آمدند یکے
در وضو چنداں احتیاطے نکرده چوں بخدمت سلطان المشایخ آمدند اول سخن سلطان المشایخ بایشاں
ایں بود که در وضو احتیاط باید کرد که اَلْوُضُوْءُ سِلَاحٌ مِّنْ اَسْلِحَةِ اللهِ از قاضی محی الدین کاشانی

ا وضو حربه ایست از حربه هاے خداے تعالے ۱۲

رحمۃ اللہ علیہ روایت مے کنند کہ در عہد علائی بسببے موقوف شدہ بودم ، آں حبس دراز
کشید کسے را بخدمت **سلطان المشایخ** فرستادم کہ بیگناہے موقوف ماندہ ام
و کسے از من یاد نمیکند حال من چگونہ خواہد شد **سلطان المشایخ** سہ کندورہ
برمن فرستاد کہ ہر روز یکے ازیں بخورم چناں کردم سیوم روز خلاص یافتم از **مولانا**
وجیہہ الدین پائلی علیہ الرحمۃ روایت میکند کہ او مے فرمود مرا زحمت دق آغاز
شدہ بود طبیباں گفتند در باغے بر سر آبے سکونت کن گفتم در باغ سکونت دشوار
است و خانۂ **سلطان المشایخ** بر سر آب است آنجا باشم دارو ہائیکہ طبیب فرمودہ
بود حاصل کردم چوں بخدمت **سلطان المشایخ** رسیدم دیدم افطار کردہ بود تد ایام
زمستاں بود کسے مندیہا آوردہ بود **سلطان المشایخ** تناول میکرد مرا فرمود
بسم اللہ الرحمن الرحیم درآے با آنکہ زحمت دق بود و مندیہا گرم باشد بحکم فرمان
سلطان المشایخ خوردہ شد چوں از پیش **سلطان المشایخ** برخاستم صحت کامل
یافتم محتاج بعلاج نشدم **مولانا بدرالدین** یار کہ او از رفیق ہم گفتندے مردے
صادق القول بود روایت مے کند کہ من شبے در دہلیز **سلطان المشایخ**
شترے را دیدم از دریچہ بیروں در زیر دریچہ بایستاد **سلطان المشایخ** برآں
شتر سوار شد و شتر در ہوا میرفت من بیخود شدم چوں زمانے گذشتہ بخود باز آمدم
خواب از سر رفت تا آخر شب شد باز دیدم آں شتر آمد زیر آں دریچہ بایستاد
سلطان المشایخ دریچہ باز کرد و درون رفت شتر بازگشت و کاتب حروف
از ثقہ سماع دارد کہ **شیخ نجم الدین** صفاہانی شصت سال مجاور خانۂ کعبہ
بود و خانۂ ساختہ بود کہ پیوستہ نظر او از انجا نشستہ بر خانہ کعبہ افتادے و شیخ
کامل حال بود روزے مجاوران مکہ او را پرسیدند حکمت چیست کہ **سلطان**
المشایخ امروز مقتدائے عالم است و بندگان خدائے را بمقصد میرساند
چگونہ است زیارت خانہ کعبہ نمے کند و دولت حج در نمے یابد **شیخ نجم الدین** رحمۃ اللہ
علیہ فرمود کہ بیشتر حال نماز بامداد در خانہ کعبہ حاضر مے شود و در جماعت با ما موافقت

میلن احتمال دارد کہ ایں شتر فرشتہ بود کہ از غیب مے آمدہ باشد و سلطان
المشائخ را در خانۂ کعبہ مے برد و خواجہ ابو بکر وزاق کہ بشرف قربت و مصلّے داری
سلطان المشائخ مشرف بود مے فرمود کہ وقتے سلطان المشائخ جبۂ خاص
بمن بخشید من ترتیب شکرانہ کردن گرفتم یکے گفت کہ ایں جبۂ را بہا خواہد افتاد
من ازیں سخن منغص شدم چوں شکرانہ بخدمت سلطان المشائخ بردم
خادم را فرمود کہ یک سیر روغن ازیں بستاں فحسب من عرض داشت کردم کہ
ایں سہل چیز است قبول فرمایند بعدہ تبسم فرمود کہ ترا ایں جبۂ بہا خواہد افتاد
سلطان المشائخ مے فرمود پیش ازیں کہ من از غیاث پور در مسجد کیلوکھری
بنماز جمعہ پیادہ میرفتم ہوائے تابستان بود مقدار یک کروہ راہ و من صائم مرا
دوران سر آمدہ در دکانے نشستم در خاطر من گذشت کہ اگر مرا مرکبے بودے
درآں سوار میرفتم بعدہ این بیت شیخ سعدی در دل گذشت **بیت** ما قدم
از سر کنیم در طلب دوستاں ✤ راہ بجائے برد ہر کہ باقدام رفت ✤ ازاں خطرہ
توبہ کردم بعد از سہ روز خلیفہ ملک یار پراں رحمۃ اللہ علیہ مادیانے بر من
آورد کہ ایں را قبول کنید من او را گفتم تو مرد درویشے از تو چگونہ قبول کنم او
گفت سیوم شب است کہ شیخ ملک یار پرّاں رحمۃ اللہ علیہ مرا در خواب مے فرماید
مادیاں پیش فلاں بیر الغرض من او را جواب گفتم کہ شیخ تو فرمود اگر شیخ من
فرماید آنگاہ قبول کنم چوں شب شد در خواب دیدم کہ شیخ شیوخ العالم قدس سرہ
مرا مے فرمایند کہ بخاطر ملک یار پرّاں آں را قبول کن روز دیگر آورد دانستم کہ فرستادہ
حق است قبول کردم بعد ازاں اسپ از خانۂ من کم نشد بعد از مدتے آں
مادیاں را بخواجہ محمد خواہرزادہ دادم بعدہ قاضی محی الدین کاشانی
دریں محل گفت کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ است مَنْ عَمِلَ اللّٰهَ فِي الْحَرَكَاتِ
قَضَى اللّٰهُ حَوَائِجَهُ بِالْخَطَرَاتِ ونیز وقتے یارے بوقت افطار در خاطر گذرانید
اگر سلطان المشائخ بقیۂ آب کہ بداں افطار خواہد کرد بمن دہد محض کرامت

۱۵؎ کسیکہ پرستد حقتعالے را در حرکات بستاں برآرد خدائے تعالے حاجتہائے او را بخطرات۔

باشد ہم در اثنائے ایں خطرہ سلطان المشائخ فرمود کہ ایں آں یار را بند
آں یار مستغفر شد چوں سلطان المشائخ بعد از مائدہ بالا آمد و در مقام معہود
بنشست آں یار را با یاران دیگر طلب شد چون بنشستند بعدہ فرمود کہ خدائے
تعالیے را بندہ باشد کہ چہل سال است نہ طعام سیر خوردہ است و نہ آب سلطان
المشائخ مے فرمود کہ در ابتداء حال با خود جزم کردہ بودم نہ کتابے بنویسانم
و نہ بہا بستانم ہمدراں ایام مردے اربعین امام غزالی بر من آورد مرا خوش
آمد با خود گفتم کہ من با خود جزم کردہ ام کتاب بہا نستانم از آں نتواں گذشت باز دام
دل خود را متعلق آن کتاب یافتم چند روز گذشتہ ہماں کتاب پیش من بطریق
ہدیہ آوردند من قبول کردم وقتے مردے بخدمت سلطان المشائخ آمد
دید کہ احوال درویشاں و خدمتگاراں بنامرادی میگذرد بخدمت سلطان
المشائخ عرض داشت کرد کہ ساختن زر شما را بیاموزم تا بار تنگی از پیش
برخیزد سلطان المشائخ فرمود رنگ آمیزی کار ترسایان است و زر
کردن صفت جہوداں است نزدیک محمدیاں زر کردن زرد روئی
است نہ ما را بمال میل است و نہ سوئے ذہب ذہابے و نہ حاجت من
بدنیا ست و نہ اقتراح من بعقبیٰ حاجت از قاضی الحاجات میخواہم مصرع
دنیا بچہ کار آید فردوس چہ باشد ٭ عزیزے صادق القول سلطان المشائخ
را دید در خواب کہ گوئی در بہشت بر تختے نشستہ است مر خواب بنیندہ را فرمود
کہ حق تعالے مرا ہر روز وظیفہ میدہد ایں مرد از ہیبت سلطان المشائخ
نتوانست پرسید ایں چہ وظیفہ است سلطان المشائخ خود آغاز کرد کہ حق تعالے
در دنیا از من خلق را وظیفہ مے دہانید آں را قبول فرمود و بکرم خویش عوض
آں وظیفہ چندیں ہزار دوزخی وظیفہ من کردہ است کہ بمن ہر روز مے بخشند
عزیزے حکایت کرد کہ من از قصبہ خود قصد زیارت سلطان المشائخ
رواں گردیدم گذر من میان قصبہ بوندی افتاد در دل گذشت اینجا درویشے

است که او را شیخ مومن گویند با او ملاقات کنم بر و رفتم پرسید کجا خواهی رفت گفتم
بخدمت سلطان المشایخ گفت سلطان المشایخ را سلام من برسانی
و بگوئی که شب جمعه در کعبه ملاقات میکنم چون من بخدمت سلطان المشایخ پیوستم
عرض داشت کردم در قصبه بوندی درویشے است سلام رسانیده است چون این
سخن گفته شیخ منغص شد و فرمود که او درویشے عزیز است ولیکن زبان خود بر خود
نه دارد خواجه منهاج شقدار که یکے از مریدان خوب اعتقاد بود میگفت که مرا اتفاق
شد که سماع کنم که پیش سلطان المشایخ عرض داشت کردم فرمود نیکو باشد
خوش خواهد بود نبیرگان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
و یاران دیگر از غیاث پور طلبیدم پیش از آنکه یاران شهر برسند هر کسے گفتند
قوالان حاضر اند بفرمائے تا سماع بگویند باز گفتم بیشتر یاران نرسیده اند و طعام موجود
نشده گفتند سماع بفرمائے والا میرویم در بازار فرستادیم طعام آوردیم و خرج
کردند و سماع آغاز کردند هیچ ذوق پیدا نشد من مشوش شدم که مجلس بے ترتیب شد
همدرین ناخوشی سر فرو کرده بودم ناگاه سر بر کردم سلطان المشایخ را دیدم
کلاه بسر کرده بر در حوض خانه ایستاده است از دست بے خود شدم چون
بحال باز آمدم سماع سخت اثر کرده بود و یاران شهر هم رسیده چون بخدمت
سلطان المشایخ آمدم و این کیفیت باز نمودم تصدیق داشتند و گفتند جائے
که یاران این ضعیف باشند این ضعیف را حاضر تصور باید کرد و هم خواجه منهاج
مذکور میگفت که وقتے شبے در خانه سلطان المشایخ بودم کهٹ سلطان
المشایخ بیرون راست کرده بودند بر بام جماعتخانه و بالائے کهٹ جامهٔ نم گیر
گرفته بیشترے شب گذشته بود که از بالائے کهٹ سلطان المشایخ عمودے
از نور طالع شد تا آسمان گرفت و صحن جماعت خانه و لب آب هم روشن شد مرا هیبت
زد گوشه گرفتم و خود را خفته ساختم وقتے شیخ نور الدین فردوسی سه بار خود را بخدمت
سلطان المشایخ فرستاد که من بروح شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین

رها مے ساختہ ام شفقت کنید بیائید یکے ازاں سہ نفر گفت اگر سلطان
المشائخ شیخ است مرا چیزے بدہد آں خوردنی و دیگرے گفت کہ مرا جامہ
بدہد سیوم گفت بزرگان را امتحان نباید کرد ہیچ نا اندیشید چوں بخدمت سلطان
المشائخ آمدند فرمود ما نیز طعامے ترتیب کردہ ایم نتوانیم آمد ولیکن دل من بسوے
شما خواہد بود ہمدریں بودند مردے یک دیگچہ جغرات و چہار تنکہ آورد سلطان
المشائخ خادم را فرمود آں مرد را بدہ جانب آں مرد اشارت کرد کہ چیزے خوردنی
و سیم اندیشیدہ بودی بعدہ فرمود جامہ بیار آں دوم را بدہ و سیوم را فرمود ہمچنیں
باید آمد کہ تو آمدۂ دو تنکہ او را ہم فرمود عرض میدارد کاتب حروف برانجملہ کہ شیخ
رکن الدین فردوسی را بخدمت سلطان المشائخ چنداں اخلاص نبود
و او از شہر آمدہ بود ہم در کنارہ آب جون در حد کیلو کہری مقامے ساختہ ست
و شیخی بنیاد نہادہ و پسران او را کہ جوان نوخاستہ بودند و مریدان او را با بندگان
سلطان المشائخ نقارے بود کرات در کشتی سوار و سماع گویاں و رقص
کناں زیر خانہ سلطان المشائخ مے گذشتند روزے بطریق بعد از نماز
پیشیں در کشتی سوار با جمعیت و سماع و رقص کناں از پیش خانہ سلطان
المشائخ میگذشتند سلطان المشائخ بدولت بر بام جماعت خانہ مشغول
نشستہ و والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ در آں مجلس پیش ایستادہ بود چوں
با غلبۂ شور و سماع کہ در کشتی میکردند در نظر مبارک سلطان المشائخ در آمدند
فرمود سبحان اللہ سالہا یکے دریں کار خون میخورد و جان خود فدائے ایں راہ
میکند و دیگراں نوخاستہ اند و میگویند تو کیستی کہ ما نہ ایم دست مبارک خویشتن
با آستین مبارک بر آورد و جانب ایشاں اشارت کرد کہ حالا بروید ہمیں کہ کشتی
پسران شیخ رکن الدین با آں غوغا زیر خانہ خود رسید از کشتی فرو آمدند
خواستند غسلے کنند ہمینکہ بر لب آب در آمدند در حال غرق شدند بندہ ایں
حکایت از خدمت سید السادات سید حسین عم خود سماع دارد خدمت ایشاں

نیز روایت ہم از والد کاتب حروف میکردند رحمۃ اللہ علیہما پسر مصلح بقال طبیبی
کردے او مرید سلطان المشائخ بود او بزیارت سلطان المشائخ رفتے سلطان
المشائخ او را در روز باز گردانیدے و شب نداشتے او از رفتن خانۂ سلطان
المشائخ ترک گرفت مولانا علی شاہ جاندار میگوید کہ من او را گفتم نیکو نے کنی
ہر ماہے یکبار بر و پاے بوس کن شب در خانۂ کسے بباش در بشرہ او اثرے رضائی
دیدم بعد از چند گاہ پاے او ورم کرد از درد بیقرار شد مولانا علی شاہ گفت باز
او را گفتم کہ اینت از آں سلطان المشائخ است گفت آرے و عجز کردن گرفت
مبلغے لاجین مرا داد کہ بخدمت سلطان المشائخ برساں و از حال من عرض
داشت کن چوں بخدمت سلطان المشائخ عرض داشت کردم سلطان
المشائخ منغص شد چوں من از خدمت سلطان المشائخ باز گشتم آں
طبیب نقل کردہ بود کاتب حروف از خواجہ مبارک گوپموی کہ یکے از یاراں
اعلے بود سماع دارد کہ من ہر بار از قصبہ گوپمو بر سلطان علاء الدین
مے آمدم جامہ مکلف چنانکہ کسوت ملوک باشد مرا عطا میفرمود و ایں خلعت
معہود من شدہ بود تا وقتے بر سلطان آمدہ شد دریں کرت یکتاے سپید
فرمود من بدیں سبب منغص گشتم و بخدمت سلطان المشائخ آمدم بعد
پائے بوس روے مبارک بجانب من کرد و فرمود بیت تحفۂ شاہ بس عزیز
بود * گرچہ دینار یا پشیز بود * بندہ را باستماع ایں بیت فرحتے افزود و التفات
خاطر بکلی رفت الحمد للہ علی ذلک وقتے دانشمندے بخدمت سلطان المشائخ
آمد و گفت کہ من بیعت خواہم کرد سلطان المشائخ بنور باطن دریافت کہ بچہ
سبب آمدہ ست ہر چند بجہت بیعت الحاح کرد سلطان المشائخ فرمود کہ راست
بگو کہ بچہ نیت آمدۂ بعدہ گفت در تاگور زمینے دارم مقطع آنموضع مرا مزاحمت
میکند سلطان المشائخ فرمود اگر من رقعہ بنویسم ترا بدہم تو ترک ارادہ بیعت
گیری گفت نیک باشد ہمانساعت بجانب مقطع رقعہ نوشتند و غرض او حاصل شد

سلطان المشائخ مے فرمود کہ وقتے من از زیارت مولانا رشید تغری
بازگشتہ بودم و نزدیک حظیرہ ایشان کوچہ بود حالے مردے را دیدم مشکل
شکراں و بے ضبط مے آید مرا در دل گذشت کہ واند ایں مرد مرا آسیبے رساند
من بطرف دیگر رفتم او ہم گشت و ہماں طرف شد کہ من گشتم بسوے من آمد
بحق گریختم مرا سلام کرد کنار گرفت و سینۂ مرا بوسید و گفت الحمد للہ اینچنیں
سینہ ہنوز درمیان مسلمانان ہست ایں گفت و گذشت چوں سر پس کردم
ہیچ کسے را ندیدم ناپیدا شد فاما از شیخ نصیر الدین محمود روایت مے کنند کہ
سلطان المشائخ مے فرمود وقتے من نزدیک دروازۂ پل مے بودم و بغایت
برخود مایوس بودمے و با خود گفتمے کہ نظام تو کجا و محبت حق کجا بدیں نیت در
روضۂ شیخ رساں چہلہ گرفتم چہلہ تمام کردم و در روضۂ شیخ رساں درختے
بود خشک ہم دریں چہل روز معائنہ کردم آں درخت تر و تازہ گشت پیش از روضۂ
ایشاں استادم عرض داشت کردم کہ شیخ ایں درخت خشک دریں چہل روز
از حال خود بگشت من چہل روز آمدم ہیچ حال من نہ گشت ایں سخن گفتم جانب
خانہ رواں شدم در اثنائے راہ مردے را دیدم کہ غلطاں مے آید مرا ایں ظن
شد آں مرد سکران است از و منحرف شدم آں مرد میل جانب من کرد باز ازو منحرف
شدم آں مرد جانب من شد با خود گفتم نظام بس باشد بخدائے گریز قصد جانب
او کردم نزدیک او رسیدم من ہر دو دست فراز کردم معانقہ کردم از دہن و از سینۂ
او بوئے عطرے آمد تا اینچنیں گفت اے صوفی از سینۂ تو بوئے محبت حق
مے آید اینقدر گفت و غایب شد نکتہ چہاردہم منجملہ پانزدہ نکتہ ذکر حضرت
سلطان المشائخ در بیان بعضے کرامات آں فخر النساء فی العالمین
رابعۃ العصر بی بی زلیخا صاحبہ والدہ ماجدہ حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ
اسرارہما حضرت سلطان نظام الحق والدین سلطان المشائخ
مے فرمود کہ والدہ مرا با خدائے تعالے رسائی بود اگر او را کارے پیش آمدے

اتمام آں کار در خواب بدیدے اختیار بدست او میدادند و بارہا والدہ من پا ے من بدیدے و گفتے کہ در تو علامت نیکبختی و سعادت مے بینم بزرگے خوش گوید بیت وے آیتے کہ آمد در شان کبریا ✤ اندر جبیں ناصیۂ او مبین است تا تنک عیشے سخت شد با والدہ گفتم نفس شما بر نیکبختی و سعادت رفتہ است ہیچ اثر آں نمے بینم گفت اثر آں ظاہر خواہد شد اما وقتے کہ من از جہاں رفتہ باشم و ہمچناں بود و ہر حاجتے کہ مرا باشد پیش خاک والدہ خود عرض دارم غالب آں باشد کہ ہم در ہفتہ کفایت شود و کم باشد تا ماہے بکفایت برسد و میفرمود اگر والدہ مرا حاجتے بودے پانصد بار صلوٰۃ گفتے و دامنے مبارک خود پیش داشتے و حاجت خواستے ہمچناں شدے کہ خواستے سلطان المشائخ مے فرمود وقتے کنیزکے از آں والدہ بگریخت چوں خدمتگارے دیگر نبود ملتفت گونہ شد بالائے مصلے نشست و دامنے مبارک خویش پیش نہاد و باحقتعالے مناجات کردن گرفت در اثنائے ایں حال والدہ را دیدم فرمود کہ کنیزک گریختہ است و من دامن کردہ ام و ستدہ تا کنیزک نیارند من دامنے بر سر نکنم من ازیں سخن در تامل شدم ہمدریں حال شخصے بر دروازہ آمد و گفت کنیزک از آں شما گریختہ است بیائید بستانید و در آں ایام کہ سلطان قطب الدین پسر سلطان علاؤالدین خلجی خواست کہ با سلطان المشائخ منازعت کند و سبب منازعت یکے آں بود کہ سلطان قطب الدین مسجد جامع میری عمارت کرد در اول جمعہ ہمہ مشائخ را و علما را طلب کرد کہ دریں جمعہ نماز دریں مسجد نو بگذارید سلطان المشائخ جواب فرمود کہ ما مسجد نزدیک داریم و ایں احق است ہمیں جا خواہم گذارد در مسجد میری نرفت و سبب دیگر در غرہ ماہ رسم شدہ بود کہ تمامی ائمہ و مشائخ و صدور و اکابر بہ تہنیت ماہ نو بخدمت بادشاہ مے رفتند سلطان المشائخ نمیرفت فاما اقبال خادم میرفت مدعیان و حاسداں راجائے در آمدن و القائے عداوت شد سلطان قطب الدین را گفتند کہ

سلطان المشائخ روز جمعه چنانکه فرمان بود در مسجد میری حاضر شد و تهنیت
ماه نو چنانکه مشائخ دیگر می آیند او نمی آید یک غلام می فرستد سلطان قطب الدین
را غرور پادشاهی و نخوت سلطنت و بهاباتی در کار آمد گفت اگر در غره ماه آینده نیاید
بیاریم چنانکه دانیم چون مخلصان سلطان المشائخ که بر آن پادشاه مقرب بودند
بخدمت سلطان المشائخ این سخن رسانیدند سلطان المشائخ هیچ نگفت
و بزیارت والده خود در برفت و گفت که این پادشاه در خاطر ایذاء من وار داگر تا ماه
آینده که با خود ایذاء من ساختہ گرفته است کار او بکفایت نرسد من بزیارت شما نیایم
از راه نازے و نیازے که بخدمت والده خود داشت همچنین بوالده خود گذرانید و
بسعادت در خانه آمد و یاران و خدمتگاران ازان سخن پادشاه منغص میبودند
هرچند که ماه نزدیک میرسید التفات مخلصان را بیشتر روے میداد و سلطان
المشائخ خاطر جمع بر اعتماد آنکه بخدمت والده گذرانیده است بر سجاده کرامت
نشسته تا از غیب چه پیدا مے شود چون شب ماه شد و خلق منتظر آنکه فردا غره است
سلطان المشائخ را طلب نے طرف پادشاه خواهد شد الغرض همدرین شب ماه
بلائے از آسمان بر جان پادشاه بد اندیش نازل شد و خسرو خان بلغاک
کرد و سر از تن سلطان بدخواه سلطان المشائخ به تیغ تیز جدا کرد و تن او را
از بالائے قصر بیرون انداخت و سر او را بالاے نیزه کرد و بخلق نمود و شیخ
سعدی خوش گوید بیت اے روبهک چرا نه نشستی بجاے خویش + با شیر پنجه
کردی و دیدی سزاے خویش + و کاتب حروف از عورتے که بر صدق قول
و دیانت او اعتقاد تمام است سماع دارد که میگفت که من خواب دیده ام گوئی
قیامت قائم شده است و خلق حیران و مدهوش شده چپ و راست میدوند
این عورت میگوید در میان من هم متحیر گشته میروم در اثناے این حال مے بینم
مردے علم بر دست کرده ایستاده است و مرا میگوید که این علم بی بی زلیخا است
والده ماجده سلطان المشائخ تو در زیر این علم بیا من در آن هجوم و غوغا

زیرآں علم جاے یافتم عرض میدارد کاتب حروف ایں عورت خواب بینندہ دختر
عم کاتب حروف است سید احمد محمد کرمانی کہ در حبالۂ کاتب حروف است
و در نظر سلطان المشائخ بواسطۂ شفقت سید السادات سید حسین گذشتہ
ونعمتہاے دینی و دنیاوی از آنحضرت یافتہ و سلطان المشائخ میفرمود غرۂ ماہ
جمادی الاخر روز نقل الدۂ من بود شب آں چوں ماہ نو دیدہ شدہ سر در قدم ایشاں
نہادم و تہنیت ماہ نو بر وفق معہود بجا آوردم در آنحال بر زبان مبارک ایشاں رفت
کہ غرۂ ماہ آیندہ سر بر قدم کہ خواہی نہاد دریافتم کہ نقل ایشاں نزدیک است
حال من متغیر شد گریہ در من گرفت گفتم اے مخدومہ من غریب بیچارہ را بکہ مے
سپاری فرمود جواب ایں بامداد خواہم گفت گفتم چیست در حال جواب نمے گوئید
ہم در اثناے ایں حال مرا فرمود برو شب در خانۂ شیخ نجیب الدین بباش بحکم
فرمان ایشاں آنجا رفتم آخر شب قریب صبح جاریۂ دواں آمد کہ مخدومہ شما را میطلبد
ترسیدم و پرسیدم در حیات ہستند گفت آرے چوں بخدمت ایشاں پیوستم
فرمود دوش سخنے پرسیدۂ جواب آں وعدہ کردہ بودم ایں زماں بگویم اکنوں
بشنو فرمود دست راست تو کدام است پیش داشتم گفتم اینست بگرفت و گفت
خداوندا ایں را بتو سپارم ایں بگفت و جاں بحق تسلیم کرد شکر و سپاس بیقیاس
بر خود واجب دیدم و با خود گفتم اگر ایں مخدومہ یک خانہ پر از زر و گوہر بیس خود
میراث گذاشتے من اینچنیں خوش نمیشدم دریں حال نفس آخرین ایں کلمہ مایۂ
من گذاشت رحمۃ اللہ علیہا نکتہ پانزدہم دربیاں حالے کہ سلطان المشائخ
را پیدا شد و بداں حال ازیں دار فنا بدار بقا رحلت فرمود و وصیت کہ حاضراں را
کرد عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ روز جمعہ بود و سلطان المشائخ
را حالے پیدا شد و بنور تجلی درونۂ مبارک او منور گشت و حق تعالے را در
اثناے نماز سجدہ ہا کرد ہمچناں در عالم تحیر در خانہ آمد و گریہ کہ پیش ازیں بود
ازاں غالب تر شد و ہر روز چند کرت غایب میشد و چند کرت حاضر و ہمیں میفرمود

نکتہ پانزدہم

که امروز روز جمعه است هر آئینه دوست موعد دوست یاد آرد و غرق آں حالت باشد
و دیگر در آں حال مے فرمود وقت نماز شده است و نماز گذارده ام و اگر گفتند که شما نماز
گذارده اید مے فرمود که بار دیگر بگذارم هر نمازے را مکرر ادا مے کرد تا سه چهار روز
که دریں عالم بودند همیں دو سخن را مکرر مے کردند که امروز روز جمعه است و ما نماز گذارده
ایم و ایں سخن هم مے فرمود مصرعه میرویم و میرویم و میرویم ٭ هم دراثنائے ایں حال
جمله اقربا و خدمتگاران و مریدانِ حاضر را پیش طلبیده و روئے مبارک خویش بسوئے
ایشاں کرد و فرمود که شما گواه باشید و اشارت بجانب اقبال خادم کرد که اگر ایں
چیزے در خانه از هیچ جنسے نگاهدارد فردائے قیامت عهده جواب با حضرت عزت
باشد اقبال خادم قبول کرد که هیچ نگذارم همه گرد سر سلطان المشائخ صدقه
دهم آں سرور دهقاناں کرد چیزے غله که چند روزه علوفه درویشاں بود همه بداد و
سید السادات سید حسین عم کاتب حروف رحمة الله علیه بسلطان المشائخ
رسانید که چیزے غله هرچه بود صدقه سلطان المشائخ بمحتاجان رسانید سلطان
المشائخ ازیں حرکت بر اقبال منغص شد و طلب فرمود و گفت ایں مرده ریگ را
چه داشته اقبال گفت هرچه موجود بود چیزے غله که چند روز علوفه باشد نمانده است
که چندیں هزار خلق بخورند چیزے نداشته ام فرمود که خلق را طلبید چوں خلق
حاضر شد فرمود که درهائے انبار خانه هائے غله بشکنید و تمامی غله را بیباک
به برید و آنجا جاروبے بدهید ساعتے جهانے جمع شدند غله را اغارت کردند
و هم دریں زحمت یاران و خدمتگاران حاضر شدند از سلطان المشائخ پرسیدند
که حال ما مسکیناں بعد مخدوم چه خواهد شد فرمودند که شما را در روضه من چنداں
برسد که کفاف باشد . فاما کاتب حروف نیز ایں قدر از پیران صادق القول
سماع دارد که اصحاب گفتند میاں ما قسمت حاصل که کند فرمودند کسیکه از نصیب
خود بخیزد و هم دریں زحمت بعضے یاراں و خدمتگاران خدمت مولانا شمس الدین
دامغانی جهد دریں کاتب حروف را مزاحم شدند که شما از سلطان المشائخ بپرسید

کہ ہر کسے بحسب اعتقاد خویش در حظیرۂ سلطان المشائخ کہ حظیرۃ القدس است عمارتہائے
رفیع متکلف کردہ نیت از آنکہ بزیر یکے از آں عمارتہا بیاساید اگر سلطان المشائخ
را قصد ما در رسد و در زیر کدام عمارت دفن کنند این عرض داشت بکنید تا این بندگان
بحسن رائے خود کارے کردہ باشند چوں مولانا شمس الدین بخدمت سلطان
المشائخ ایں عرض داشت کرد فرمود کہ مولانا من زیر عمارت کسے خفتنے نہ ام
من در صحرا خواہم خفت ہمچناں کردند اینجا کہ روضۂ متبرکۂ سلطان المشائخ
است صحرا بود بعد نقل سلطان المشائخ سلطان محمد بن تغلق بر روضۂ
متبرکہ سلطان المشائخ گنبد عمارت کنانید وحق جل و علے برائے سلطان
المشائخ حظیرۂ با عمارت ہائے رفیع بے نظیر و گنبد ہائے فلک رفعت کہ در
لطافت و صفائی آں در اقصائے عالم کسے نشاں ندادہ از غیب مرتب گردانید
در وصف ایچنیں حظیرۂ متبرکہ کہ رشک حظیرۃ القدس است بزرگے خوش گوید
رباعی ازیں سپس من و صحرائے صحن او کہ دلم * زبندہ ہائے بسیط جہاں بجاں آمد
ز سینہ دل ہمہ تا غبار آمدہ بدہاں * چو ذکر نزہت آں بقعہ در زباں آمد * بزرگے
نیز خوش گوید بیت ز روشنائی صحن ہوائے او در دل * ہمی نماید اسرار غیب

متعلق صفحہ ۱۵۴ - بعد سطر ۱۴

پوشیدہ نماند کہ حضرت سلطان المشائخ قدس سرہ پانزدہم رجب المرجب سنہ خمس و خمسین
و ستمایۃ بشرف ارادت شیخ شیوخ العالم مشرف شدہ اند و دراں وقت بیست سالہ
بودند پس ولادت حضرت سلطان المشائخ در ششصد و سی و شش باشد و ہرگاہ کہ نقل
ایشاں در ہفتصد و بیست و پنج باشد سن شریف ایشاں ہشتاد و نہ باشد واللہ اعلم -

در آب رواں انداختند و ازاں ہیچ نخورد بعدہ سید حسین عم کاتب حروف
عرض داشت کرد کہ روزہا ست کہ مخدوم طعام گذاشتہ است حال چہ خواہد شد فرمود
سید کسیکہ مشتاق حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باشد او طعام دنیا چگونہ

چنانکہ این حکایت در نکتہ ملاقات شیخ رکن الدین تحریر یافتہ است القصہ در مدت
چہل روز چنانکہ طعام نمے خورد و سخن ہم کمتر مے گفت تا روز چہارشنبہ کہ وفات
سلطان المشائخ بود این حال بود کہ در صدر تحریر افتاد ہژدہم ماہ ربیع الآخر
سنہ ۷۲۵ خمس وعشرین وسبعمایۃ بعد طلوع آفتاب سلطان المشائخ بجوار رحمت
رب العالمین پیوست و در مقام صدق و صفا و دیدار تجلی حق جل وعلی قرار
گرفت این ضعیف گوید رباعی مہ بزیر ارا حتجاب نمود * عاشقان را بدین عذاب
نمود * پردہ از زلف بست بر رخ خود * درد و حیرت بدین عذاب نمود * و امیر خسرو
رحمۃ اللہ علیہ در مرثیہ سلطان المشائخ تاریخ نقل در بیت آوردہ است بیت
ربیع دوم و ہژدہ ز مہر ابر رفت آن مہ * زمانہ چون شمار بیست و پنج و ہفتصد را *
و در نماز جنازہ سلطان المشائخ شیخ الاسلام رکن الدین نبیرہ شیخ الاسلام
بہاء الدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز امامت کرد بعد امامت نماز جنازہ شیخ الاسلام
رکن الدین بر زبان مبارک راند کہ امروز مرا تحقیق شد کہ چہار سال کہ مرا در شہر
دہلی داشتند مقصود این بود کہ بشرف امامت نماز جنازہ سلطان المشائخ
مشرف شوم و بوقت نماز پیشین حضرت سلطان المشائخ را ہم در حظیرہ سلطان
المشائخ کہ نسخہ خلد برینست دفن کردند بزرگے گوید بیت گویا جگر زمین کشادند *
آن دوست خدا در و نہادند * روضہ متبرکہ سلطان المشائخ امروز قبلہ اقالیم
عالم است خاک پایان روضہ او تریاک اعظم است این ضعیف گوید قطعہ خاک
درت کہ سرمہ اہل نظر شدہ است * بہر شفاے دلہا تریاک اعظم است * ہر ذرہ
ز خاک درت نزد عاشقان * جانیست بلکہ در جہان سرّے معظم است * و این
ضعیف گوید قطعہ مسلمانان و ہندو و ترسا و گبر * ز خاک درت جملہ افسر کنند *
چو کافور و صندل ازان خاک پاک * بچشم اندر آرند و دائم کنند * باب دوم
در بیان مناقب فضائل و کرامات خلفاے شیخ الاسلام معین الدین حسن
سنجری و خلفاے شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی و خلفاے شیخ

شیخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سرهم العزیز مقرر صاحب الالف عالم یا
و ذکر شیخ الاسلام قطب الدین که خلیفه شیخ الاسلام معین الدین بود و
ذکر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین که خلیفه شیخ الاسلام قطب الدین
بود و ذکر سلطان المشایخ نظام الحق والدین که خلیفه شیخ شیوخ العالم
فرید الدین بود در باب اول میان شجره خواجگان چشت علیهم الرضوان تحریر یافته
است فاما ذکر خلفاے دیگر ازاں ایں مشایخ کبار دریں باب تحریر مے یابد منهم
آں شاه اهل تصوف آں مجرد از آفت تکلف آں عالم با عمل آں عابد بے کسل آں
قایم اللیل آں صایم النهار آں والی حضرت متعالی یعنے شیخ الاسلام حمید الملة
والدین سوالی وارث الانبیاے والمرسلین اے احمد السعیدی الصوفی
قدس الله سره العزیز ایں بزرگ خلیفه شیخ الاسلام معین الدین سنجری بود و بخرقه
شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی قدس الله سره العزیز و او ساکن خطه
ناگور بود سلطان المشایخ میفرمود که ایں بزرگ بدست شیخ معین الدین
سنجری رحمة الله علیه پیوست و بدولت توبه نصوح رسید جبراً و قهراً اورا بر آں داشتند
تا باز بر سر انکار شود شیخ حمید الدین رحمة الله علیه جواب داد که برید و شمشیر بند بندم
از از بند خود را چناں محکم بسته ام فردا حوراں بهشت هم بار نکنم و سلطان
المشایخ مے فرمود که شیخ حمید الدین سوالی را سوال کردند که بعضے اولیا در
جهاں میروند صیت ایشاں در اقصاے عالم میرسد و بعضے که میروند نام ایشاں
کسے نمے گیرد حکمت چیست جواب فرمود که هر که در حیات خویش خود را مستور
داشته است بعد رفتن آں حق تعالے اورا مشهور مے گرداند و آنکه در حیات خود
در شهرت کوشیده است بعد رفتن او نام او هیچکس نمے گیرد و ذکر ایں بزرگ
مشتمل بر سه نکته است نکته اول در بیان مجاهده و روش شیخ حمید الدین
سوالی قدس الله سره العزیز منقول است که شیخ حمید الدین در خطه ناگور
یک بیگه زمین ملک داشت روزگار خود بداں گذرانیدے نیم بیگه ازاں بدست

نکته اول

مبارک خود بقلم راست کردے و چیزے بکاشتے تا این غایت که آں رسیدے
نیم بیگھہ بطور راست کردے و چیزے بکاشتے وآنچه ازیں بیگھہ حاصل شدے آں را بقوت
لایموت و ستر عورت ضروری بمصرف رسانیدے چنانکه یک فوطه چادر بکمر مبارک
بستے و چادر دیگر بر سر وجود مبارک انداختے بدیں طریق دریں دنیاے غدار عمر
عزیز بسر بردے حکیم سنائی گوید بیت این دو روزه حیات نزد خرد + چه خوش و
ناخوش چه نیک و چه بد + چوں ازیں حال مقطع ناگور را خبر شد چیزے نقدانه بخدمت
شیخ حمید الدین قدس الله سره العزیز برد و عرض داشت کرد که اگر خدمت شیخ قدرے
زمین دیگر قبول کنند من تدبیر تخم و عوامل آں بکنم حال را بهتر فراغے باشد شیخ حمید الدین
فرمود که از خواجگان ما کسے ازیں بابت قبول نکرده است و این یک بیگھہ که ملک منست
مرا کافی است مقطع را معذرت کرد و از آورده او هیچ قبول نکرد مقطع از بزرگی شیخ
حمید الدین قدس الله سره العزیز و درویشی او بخدمت بادشاه عهد اعلام داد بادشاه
عهد پانصد تنکه نقره و فرمان یک دیه بنام شیخ بر آں مقطع فرستاد که ایں بخدمت
شیخ حمید الدین بر قبول من تجرد و مسکنت بسیار عرض داشت کن تا قبول کند مقطع ہمچناں
کرد و آں تنکه و فرماں بخدمت شیخ حمید الدین برد شیخ حالے هیچ نگفت مقطع را نشسته
بگذاشت و بر حرم محترم خود رفت و حرم ایشاں دراں حال دامنے بر سر نداشت و دامن
پیراہن مبارک خود بر سر انداخته بود و شیخ را نیز فوطه که در کمر مبارک داشت کهنه و پاره
گشته الغرض شیخ خواست تا آں شاه زناں را درویشی بیازماید بخدمت آں شیر
زن گفت که بادشاه عهد پانصد تنکه نقره و فرمان یک دیه فرستاده است تو چه
مے گوئی ایں ساعت آں شاه زناں گفت که اے خواجه تو چه مے خواهی که فقر چندیں
ساله خود را باطل کنی تو خاطر جمع دار من دو سیر ریسماں بدست خود رشته ام از انمقدار
جامه خواهد شد که ترا فوطه و مرا دامنے مرتب خواهد شد چوں ایں سخن شیخ حمید الدین
ازاں فخر زناں شنید بغایت خوش شد و بیروں آمد و مقطع را گفت که اے خواجه ایں
آورده تو حاجت نیست من قبول کردنی نه ام نکته دوم در بیان بعضے کرامات

شیخ حمید الدین سوالی و مراسلاتے که میان شیخ حمید الدین و شیخ الاسلام بهاؤ الدین زکریا بود قدس الله سره العزیز مے فرمود هندوئے بود در ناگور چوں او در نظر مبارک شیخ حمید الدین بیامدے شیخ فرمودے که ایں ولئے خداست و گفتے بوقت مردن او با ایمان خواهد رفت و ختم کار او بخیر خواهد بود و واقع هم بر آنجمله شد که ایشاں میفرمودند و ایں نفس دلیل بر علو درجت و کرامت شیخ حمید الدین سوالی است که او را نظر بر عواقب امور بود **منقول است** دراں عصر که نام و آوازه شیخ حمید الدین سوالی در جهان منتشر شد سوداگرے بود در ناگور که پنبه از ناگور در ملتان بردے و از ملتان پنبه در ناگور آوردے مراسلاتے که میان شیخ حمید الدین و شیخ الاسلام بهاؤ الدین بود برسانیدے شیخ حمید الدین بخدمت شیخ بهاؤ الدین بنوشت که من تحقیق میدانم که خدمت شیخ از واصلان خداست و اینهم تحقیق است که دنیا مبغوض باری تعالے است چگونه است که آں بزرگ ایں دشمن خدا را دور نمے کند و شیخ بهاؤ الدین دریں باب جوابے نوشت که معلوم است هم دنیا چیست و از ان چه مقدار بر من خواهد بود و تمثیلے که در قلت و حقارت دنیا کرده اند جوابے مے نوشت و شیخ حمید الدین را دلاسا نمی شد کرّات دریں باب شیخ حمید الدین مے بنوشت و بدیں سبب ملتفت خاطر مے بود که ایں بر چه محمل شود که ضدّان لا یجتمعان الغرض تا ایں غایت که شیخ حمید الدین دریں باب غلو کرد که او را سرّ ایں معنی از عالم غیب روشن شد فاما ایں سرّ بر کسے نکشاد **منقول است** هم دراں ایام فرزندے از فرزندان شیخ الاسلام بهاؤ الدین زکریا قدس الله سره العزیز در ناگور رسید شنید که شیخ حمید الدین در نماز جمعه حاضر نمے شود غوغائے انگیخت و چند نفر دانشمندان ظاهر بیں را با خود یار کرد و در خصومت کشاد و با جمعیت هم بر در شیخ حمید الدین قدس الله سره العزیز آمده امر معروف کردن گرفت شیخ ساکت بود چوں غلبه او زیادت شد فرمود که غلبه مکن که ناگور حکم مصر ندارد بحجت شرعی او را ملزم کرد فاما چوں شیخ حمید الدین را رنجانیده بود و اوقات معموره او را بغوغا منتشر

گردانیده شیخ حمید الدین بر زبان مبارک راند و فرمود که آنمقدار که وقت ما را متفرق گردانیدی ما ترا چنین درویشانه فرمودیم العرض بعد نقل شیخ حمید الدین و شیخ بهاؤالدین قدس الله سرهما العزیز آں فرزند شیخ بهاؤالدین جائے سفر کرده بود در اثنائے راه متمردے او را بگرفت و گفت که چندیں مال از میراث شیخ بهاؤالدین ترا رسیده است بیار تا من ترا رها کنم فرزند شیخ بهاؤالدین را حبس کرد او بجانب شیخ صدر الدین قدس الله سره العزیز ماجرا حبس خود بنبشت و حصهٔ مال خود از مال مقسوم طلبید چوں شیخ صدر الدین آنمال برو فرستاد آں متمرد مال بستد و گفت حصهٔ تو آمد به شیخ صدر الدین بنویس تا او نیز از نصیب خود مالے بر تو بفرستد انگاه ترا بگذارم او بضرورت مکتوبے دریں باب بخدمت شیخ صدر الدین قدس الله سره العزیز در قلم آورد شیخ صدر الدین مبلغے از مال خود برآں متمرد فرستاد تا آں برادر را بعد مدتے از حبس خلاص دهانید عرض میدارد کاتب حروف برانجمله که حق تعالے را دریں حکمتے بود و آں آنست والله اعلم یعنی شیخ الاسلام بهاؤالدین را قدس الله سره العزیز قوت آں بود که مال نگاهدارد لاجرم اوقات معمورهٔ ایشاں را متفرق نمیگردانید فاما چوں آں مال بفرزندان رسید تحقیق است که مال دنیا فتنه است و ایشاں را آں قوت کجا که گرد آوردن توانند هر آئینه در حق فرزندان او باری تعالے کرم کرد تا بنفس شیخ حمید الدین سوالی قدس الله سره العزیز آں مال از دست فرزندان شیخ الاسلام بهاؤالدین نور الله مرقده متفرق شد و ایشاں را در بلا نینداخت این هم دلیل بر علو درجت و کرامت شیخ حمید الدین بود قدس الله سره العزیز فی الجمله مناقب و فضائل ایں بزرگوار بسیار است بر همیں مقدار اختصار افتاد نکته سیوم در بیان اسوله که اصحاب سلوک را از مشکلات راه حق است از شیخ حمید الدین کرده اند و آں بزرگ جواب‌ها داده دریں کتاب می آید عرض میدارد کاتب حروف برانجمله هر مسئله که در طریقت و حقیقت اصحاب سلوک را مشکل شدے از خدمت

شیخ حمید الدین سوالی رحمۃ اللہ علیہ سوال میکردند وایں بزرگ جوابہائے شا
مے فرمودو بعضے اسولہ کہ از خدمت آں بزرگ کردہ اند و خدمت ایشاں
جواب فرمودہ اند ایں بندہ در کتابے کہ بنظر مبارک سلطان المشایخ
گذشتہ است دیدہ بعضے ازاں اسولہ واجوبہ آں سلطان المشایخ بقلم
مبارک خود بعلامت حج در حاشیہ اختیار کردہ است آں اسولہ واجوبہ ایں
بندہ دریں کتاب آوردہ تا سالکان راہ حق از مطالعہ آں ذوقے و نویسندہ
امیدوار را مغفرتے حاصل شود انشاء اللہ تعالے

سوال پرسیدند کہ وسوسہ شیطانی
و اندیشہ نفسانی و القا ملکے و وحی ربانی در عالم انسانی یک رنگ و یک صفت
مے آید بچہ تواں شناخت کہ شیطانی کدام است و نفسانی کدام و ملکے بچہ صفت
و رحمانی بچہ صفت

جواب فرمودند طالبان سہ گروہ اند گروہے طالبان مولے
و گروہے ابنائے عقبے و گروہے ابنائے دنیا طالبان دنیا را معرفت خواطر
محال است کہ ایشاں را جملہ خواطر یکرنگ نماید لِکَثْرَۃِ اِشْتِغَالِھِمْ بِالْمَالِ
وَالْآمَالِ و ابنائے عقبے فرق توانند کرد میان خواطر دنیوی و اخروی لِاَنَّ
الْخَاطِرَ الَّذِیْ مُلَوَّثٌ بِنَصِیْبٍ حَالِیٍّ مُکَدَّرٌ بِکَدَرَۃِ الْحَظِّ الْوَقْتِیِّ وَ
الْخَاطِرُ الْاُخْرَوِیُّ مُجَرَّدٌ مِنَ الْحَظِّ الْحَالِیِّ وَمُصَفًّی مِنَ النَّصِیْبِ الْوَقْتِیِّ
و طالبان مولے تعالے و تقدس جدا کنندہ خاطر عقبوی و مولوی لِاَنَّ الْخَاطِرَ
الْعُقْبَوِیَّ کَانَ صَافِیًا مِنَ الْحُظُوْظِ الْحَالِیَّۃِ وَمُجَرَّدٌ مِنَ النَّصَائِبِ الْمَالِیَّۃِ
و خاطر مولوی مقدس بود از حظوظ حالی و مطہر بود از نصائب مالی یعنی ابنا
دنیا را خاطر متفرق بود و ابنائے عقبے را خاطر جمع بود و طالبان مولے را خاطر

٥١ از برائے بسیاری مشغولی ایشاں بتحصیل مال و بایدہائے دنیاوی۔ ٥٢
از برائے اینکہ خطرہ ہائے دنیوی آلودہ است بہ بہرۂ حال تیرہ کردہ شدہ است بکدورت
بہرہ دنیوی و اندیشہ آخروی کہ خالی کردہ شدہ است از بہرہ حالے و صاف کردہ شدہ
است از نصیب دنیاوی ٥٣ و برائے اینکہ اندیشہ عقبے ہست صاف از بہرۂ دنیاوی
خالی کردہ شدہ است از بہرہ ہائے مالی۔

نبود زیرا کہ خاطر تصور اقتضا کند حق سبحانہ و تعالے از تصور منزہ است
و آنچہ در خاطر درآید مُقَیَّدْ شُد تعالے اللّٰہُ عَنْ ذٰلِکَ عُلُوًّا کَبِیْرًا ازیں معنی
است اَلْفَقْرُ کُلُّہٗ خَیْرٌ گفتہ اند عِبَادَۃُ الْفَقْرِ نَفْیُ الْخَوَاطِرِ این معنی دلیل واضح
است بر ترقی فقر از مقام تصوف اگر اصحاب تصوف مترقی مے بودند از ارباب
فقر عبادت ایشاں از عبادت فقر ابر تر بودے و نیست اگر کسے گوید صوفی بالاتر از فقیر است
کہ فقیر در مقام عبادت است و صوفی از مقام عبادت ترقی کردہ است گوئیم اَیْنَ مَقَامُ الصُّوْفِیِّ
اِذَا تَمَّ الْفَقْرُ است نہ مقام اَلصُّوْفِیُّ اِبْنُ الْوَقْتِ سوال میاں فتوت و مروت
فرق چیست جواب مَا قَالَ اَہْلُ الْمَعْرِفَۃِ اَلْمُرُوَّۃُ شُعْبَۃٌ مِنَ الْفُتُوَّۃِ وَھُوَ الْاِعْرَاضُ
عَنِ الْکَوْنَیْنِ وَالْاَرْبَعَۃِ مِنْھُمَا مروت شاخ شجرہ فتوت ست کہ در بوستان دل
دوستاں برآید و ثمرۂ او آنکہ بستاند و بدہد و خود را دراں منزلتے ننہد و ثمرۂ فتوت
آنکہ ترک دادو ستد گوید و اندیشۂ کونین از دل بشوید و دراں خود را حظے و نصیبے نخواہد
سوال بندہ خاص حق کدام است جواب بندہ خاص حق آنست کہ او را از آفت
صحبت عام نگاہدارد و در دام قبول خاص و عام نے گذارد ہر کہ را دیدی کہ روئے
دل او بسوئے خلق بود و یا روئے دل خلق بسوئے او او را از حلقۂ خصوصیت بیرون
برد دنیا دام شیطان است و ہوا دام نفس ہر کہ خواہد کہ گرفتار نیاید بر دوست از دنیا بدار
و ترک دانہ بیار و خلق را کہ ہواج آں دام است بجائے بگذار - درویش این سخن پر باریک
است در عبارت نمیگنجد قطعہ با خلق نشستہ خدا میطلبی * در شیوۂ ناسزا سزا میطلبی *
اینجا کہ توئی ہوا خدا میطلبی * نیکو بنگر کئی کرا میطلبی * سوال اصحاب دل در اصطلاحات
خود خرابات و صومعہ بسیار مے گویند و معنے آں بفہم ما نمیرسد بیان فرمایند
جواب مارا از خرابات خانہ او رندایں و امثال این شنیدہ باشی بشنو کہ ازیں
روشن تر شنیدہ باشی خرابات آنست کہ تو نبودی بے تو با تو میساختند بلکہ بے تو
با خود شطرنج عیش مے باختند از خرابات عدم ترا بصومعۂ وجود فرستادند و ترا
چیزے دادند کہ کس را ندادند و چوں تو بصومعۂ وجود درآمدی از خرابات عدم پدید آمدی

و یا خود چنیں گوییم کہ چوں از خرابات عدم بدر آمدی در صومعہ وجود در آمدی و در صومعہ
وجود شراب عہود نوش کردی و چوں مست شدی عہد خرابات اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ [51] فراموش
کردی محبوب اول کہ ترا از فنائے ابد در وجود آوردہ است تقاضائے تقاضیاں
فرستاد و داعیان را نصب کرد تا ترا از صومعہ وجود بخرابات عدم دعوت کنند ندائے
وفائے عہد کہ وَاللّٰهُ يَدْعُوْا إِلٰى دَارِ السَّلَامِ [52] رسانند یکے گوید سَارِعُوْا إِلٰى مَغْفِرَةٍ [53]
و دیگرے گوید وَأَنِيْبُوْا إِلٰى رَبِّكُمْ [54] و سیومی ندا کند تُوْبُوْا إِلَى اللّٰهِ [55] و چہارمی آواز دہد
کہ يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ [56] و پنجمی گوید وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيْلًا [57] إِلٰى آخِرِ النداے
اینہمہ چیست گلخن و صومعہ وجود را مرد خود گلشن گرداند اکنوں وقت آنست کہ برخیزید
و روئے دل بخرابات عدم آرید و خرابات عدم را با آثار قدم و انوار دم منور کنید و شراب
محبت نوش کنید و محبوب روز نخست را فراموش نکنید شعر نَقِّلْ فُؤَادَكَ حَيْثُ شِئْتَ مِنَ الْهَوٰى [58]
مَا الْحُبُّ إِلَّا لِلْحَبِيْبِ الْأَوَّلِ ✦ سوال درد چیست و صافی کدام است جواب درد
جگر است و صافی دل و دل و جگر در پہلوے یکدیگر نہادہ اند امروز مرد اندر داراں آوردہ است
تا درد ہموں خورد کہ صافی خورد مست مرید طالب است لاجرم درد جگر است و درد نصیب
اوست و مراد مطلوب است لاجرم با دل است و صافی نصیب اوست سوال درد کدام
و دوا کدام جواب با درد بیا تا بدوائے برسی یعنی با درد نایافت بیا تا دوائے یافت
ببری با درد شوق بیا تا دوائے ذوق بری با درد فراق بیا تا دوائے وصال بری
با درد نیستی بیا تا دوائے ہستی بری با درد فنا بیا تا دوائے بقا بری با درد نیاز بیا تا دوائے
بے نیازی بری سوال معرفت چیست جواب معرفت آنست کہ حق تعالے را
بحق تعالے مجرّدًا عَنْ إِدْرَاكِ الْعُقُوْلِ وَالْحَوَاسِّ الْأَوْهَامِ [59] بشناسی کہ اورا

---

۵۱ آیا نیستم پروردگار شما ۵۲ خدائے تعالے مے خواند شما را بسوے خانہ سلامتی یعنی بہشت ۵۳ جلدی
کنید بسوے آمرزش ۵۴ رجوع کنید بسوے پروردگار خود ہا ۵۵ توبہ بکنید بسوے خدا تعالے ۵۶
اے ہر کدام نفس آرام گیرندہ بعبادت حق ۵۷ ببر از دنیا بسوے خدا گذاشتنی و بریدنی ۵۸ آیا دل تو
از روے دوستی بد دوست نمی ماند مگر دوست اول را ۵۹ درحالیکہ او خالی کردہ شدہ است
از دریافتن عقل ہا و از دیدن وہم ہا و خیال ہا ✦

کسے نتواند شناخت زیرا کہ کسے باید کہ تا او را بشناسد و دریابد و لیس[۱] فی الوجود غیرہ

سوال پس معرفت چیست جواب معرفت خود را شناختن است چنانکہ مہتر موجودات

صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم در عبارت خود بدیں معنی اشارت فرمودہ است[۲] مَنْ عَرَفَ نَفْسَہٗ

فَقَدْ عَرَفَ رَبَّہٗ سوال خود را شناختن چہ بود جواب آنکہ مجموع خود را شناسی

و اجزائے خود را شناسی و اجزاء خود را از کلیات باز دانی و مقصود ہر جزوے معلوم

کنی و مراد ہر کلی ادراک کنی و خاصیت ہر جزوے بدانی چیست و طبائع کلیات

قبل الترکیب و بعد التعریف بشناسی کہ چہ بود و چہ خواہد بود و در عالم گذر کنی و خود را

باز شناسی و آنکہ اصل تست باز یابی بہ تعلم بلکہ بعمل کہ عمل تو چیزے دیگر است و رائے آنکہ

میکنی و علم چیزے دیگر است و رائے آنکہ میدانی و فرع خود را و اضافت روح خود را معلوم

کنی نہ بعلم بلکہ بعمل و اگر بوصل بہشت راضی باشی و طالبان بہشت و جویندگان درجات

نیز دریں ایام و دریں روزگار اندک نہ بسیار صفات ذمیمہ فرع دل و اضافات نفس

محو کنی کہ وصول بہشت را بمقدار کفایت است و ایں نیز اگرت میسر مے شود از محض

عنایت است مرد بختیار باید تا ایں او را اختیار آید و اگر ہمت عالی است سر بدیں فرود

نمے آید و سر برت متعالی سر بدیں فرود نمے آرد و اوصاف باسرہا[۳] ذمیمۃً کانت

اوحمیدۃً مع اضافات الروح در دریائے عدم اندازی شناختن اگر با اوصاف

بشناسی باز خود چہ چیز اندازی و با چہ چیز در سازی بدانکہ اوصاف بر انواع است اوصاف

حسی و اوصاف نفسانی و اوصاف قلبی و اوصاف روحی کہ بحکم مجاورت اضافات

باری معتبر شدہ است اگر بندہ را سعادت مساعدہ کند دولت وصلت معلوم کند

و ہمت سلوک در روئے ظاہر گردد پیر پختہ و راہ رفتہ و شناختہ طلب کند اگر دست

دہد سر بر قدم او باید نہاد و جان بشکرانہ او باید داد اگر دست ندہد ایں فصول را مقتدائے

خود باید ساخت **بیت** از بخت بدام گر فرو شد خورشید ٭ از نور رخت ہمی چراغے

گیرم ٭ و ہیچ چیزے دیگر نباید پرداخت کہ روزگارش بمشغولئی آں مشوش شود کہ

---

[۱] نیست در وجود غیر خدائے تعالیٰ [۲] کسیکہ شناخت ذات خود را پس تحقیق شناخت پروردگار خود را [۳] ہمگی صفات بد باشند آں صفات یا نیکو نسبت با ارواح۔

ہر چند در راہ دل مے آید دریں رسالہ بیاید سوال اینہمہ گفتی و نگفتی کہ معرفت چیست جواب معرفت آنست کہ بدانی کہ مرکب از حسوس و نفوس و قلوب و ارواح ہر یکے ازایشاں را صفات کنم برضیکدیگر است صفات بشناسی ہم بعلم و ہم بعمل کہ اگر بعلم بشناسی و بعمل نشناسی ہیچ سود نکند و اگر بعلم شناسی و نہ بعمل تو عالم باشی بعمل عارف نباشی تا اوصاف محو نکنی و یا خود چنیں گویم کہ تا چوں صفائی کامل بدست آوردی آنگاہ ترا عارف تواں گفت سوال محو اوصاف را طریق چیست جواب آنکہ اوصاف حسی محو کنی کہ اوصاف نفسانی محو شود تا اوصاف حسی برپاست اوصاف نفسانی را از اوصاف حسی مدد است و تا مدد برپاست ولایت برپاست و چوں حسی محو شد روئے باوصاف نفسانی آرد و آنرا بدست محو سپارد کہ اگر با وجود اوصاف نفسانی روئے بمحو اوصاف قلبی آرد نتواند کہ اوصاف نفسانی را مدد است و تا مدد محو نشود او یکسوئے نشود تا صفات قلبی بود اسقاط اضافات محال بود و بوحدت رسیدن خیال بیت بدریائے عصمت فرو رفتہ بہ + کز انجا بدریائے وحدت رسی + ابتدائے ایں کار خلوت است و عزلت و فراموشی خود باستغراق یاد موسے تعالی

قصیدہ

بایاد خودت یاد خدا شرک بود	تا تو نشوی زخود جدا شرک بود
آنجا کہ فنائے مطلقت مے باید	تا ہست وجود تو ہمہ شرک بود
آزادکسیست کو نخود آزاد است	ہر غم کہ بدو رسد بداں غم شاد است
محصول دو کونین کہ در ہمت او	چوں آب نگویم کہ ہمہ چوں باد است

منہم آں بدر السالکین + آں شمس العارفین + آں شیر بیشہ محبت + آں سرمایۂ مودت + شیخ بدرالدین غزنوی + کہ افعال پسندیدہ و احوال گزیدہ داشت و در وقت خود میان اہل سماع و عشق محتشم بود و خلیفہ شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی بود و مشائخ روزگار بہ بزرگی او معترف و معتقد

بودہ مذوا و تذکیر گفتے و سخن گیرا داشت و خلق خدائے را سخن دلپذیر غبطہ کردے و سماع راحتے
بدلہا رسانیدے و بیشتر در اداے محبت بود و ایں بزرگوار را دیوانی ہست کہ دستور
عاشقاں خدمت و ذکر ایں بزرگ مشتمل بر دو نکتہ ہست نکتۂ اول در بیان آمدن
شیخ بدرالدین غزنوی از غزنین در لاہور و از لاہور در دہلی و آوردن ارادت
بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہما العزیز حضرت سلطان
المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ شیخ بدرالدین غزنوی میگفت من
اول از غزنین در لاہور آمدم و دراں ایام لاہور بغایت آباداں بود چندگاہے
آنجا بودم بعد ازاں عزیمت سفر کردم یکدل آں شد کہ بطرف غزنین بروم و یکدل
آں شد کہ در شہر دہلی بیایم و کشش خاطر من جانب غزنین بسیار بود چہ مادر و پدر
و اقربائے و دوستان آنجا بداشتم و در دہلی داماد ے بیش نبود دریں تردد فال
مصحف دیدم اول بہ نیت غزنین دیدم آیت عذاب آمد بعدہ بہ نیت دہلی دیدم آیت
رحمت آمد و ذکر بہشت و جوے ہائے آں بحکم فال جانب دہلی آمدم و تفحص داماد
کہ در دہلی چاکر بود در سرائے سلطان رفتم ایں داماد میز نے پر از تنکہائے زر در دست
کردہ بیروں مے آید چوں مرا دید کنار گرفت و خوش شد و آں سیم در نظر من آورد بعدہ
ہم دراں چندگاہ از غزنین خبر آوردند کہ مغل دراں دیار رسید مادر و پدر و کل اقربا
را شہید کردند از سلطان المشایخ پرسیدند کہ شیخ بدرالدین بعد ازانکہ در دہلی
رسیدہ بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین ارادت آوردہ و محلوق شدہ فرمود آرے
وے فرمود چوں شیخ بدرالدین بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین ارادت آوردہ
و محلوق شدہ تا آں غایت کہ شیخ الاسلام قطب الدین در صدر حیات بود
شیخ بدرالدین ملازم خدمت پیر بود نکتۂ دوم در بیان کرامت شیخ بدرالدین
غزنوی رحمۃ اللہ علیہ سلطان المشایخ مے فرمود کہ شیخ بدرالدین را با خواجہ
خضر ملاقات بود و پدر شیخ بدرالدین گفت اگر مرا بنمائی نیکو باشد روزے در مسجدے
در تذکیر حاضر بود جائے بلند نشستہ کہ کسے آنجا نتوانستے نشست شیخ بدرالدین

پدر را نمود کہ آں خواجہ خضر است پدر شیخ بدر الدین دیدہ خاطر کرد ایں زمان او را
چہ زحمت دہم بعد از تذکیر خواہم دید چوں تذکیر تمام شد خواجہ خضر از انجا غایب شد
سلطان المشایخ مے فرمود کہ شیخ بدر الدین سخت بزرگ بود فاما ہر گاہ کہ
در شہر در آمد و بخلق مشغول شد کار او چگونہ پیش رود و نیز مے فرمود اگر کسے بزرگے
را بیند و باز غایب شود از نظر ایں قوت ہم خضر را باشد و مے فرمود از شیخ بدر الدین
غزنوی شنیدم کہ من در خانۂ قاضی حمید الدین ناگوری در آمدم دیدم جامۂ شستن
دادہ است و ہوا سرما ست میر زی در تہ دشت من جبیچہ داشتم تو پیش آوردم در حال
قبول کرد و بپوشید وگفت پدر ترا بر من منت ہاست دریں محل سلطان المشایخ
فرمود اگر کسے در محل شکنجہ لطفے و اخلاقے کند اندر ہمہ عمر او را بندہ باشد و کاتب حروف
از خدمت سید السادات سید حسین عم خود سماع دارد کہ مردے محقرے بخدمت
سلطان المشایخ بیامدے پیش او قیام تمام آوردے و دلداری کردے بخلاف
یاراں اعلے کہ ایشاں را بداں حد تعظیم نمے کند و ایں مرد شایاں آں نمے نماید فرمود
کہ ایں مرد وقتے مرا در حالت اضطرار یک گز جامہ یاری کردہ است و پیش من
آوردہ حق آں نگاہ میدارم سلطان المشایخ مے فرمود در آخر رجب نمازی
آمدہ است بجہت درازی عمر کہ شیخ بدر الدین غزنوی ہمیشہ آں نماز بگذاردے
بعد ازاں فرمود کہ از نظام الدین پسر شیخ ضیاء الدین پانی پتی علیہ الرحمۃ شنیدہ
ام کہ دراں سال کہ فوت شیخ بدر الدین غزنوی بود نماز نگذاردہ بود او را گفتند
چرا امسال آں نماز نگذاردہ اید فرمود مرا از عمر چیز نماندہ است ہماں سال نقل
او بود و مدفن شیخ بدر الدین غزنوی در پایان پیر او شیخ الاسلام قطب الدین
بختیار است قدس اللہ سرہ العزیز و سلطان المشایخ مے فرمود من از شیخ
بدر الدین غزنوی شنیدم میگفت کہ شیخ قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز
ایں دو بیت بسیار گفتے رباعی سودائے تو اندر دل دیوانۂ ماست * ہر چہ نہ حدیث تست
افسانۂ ماست * بیگانہ کہ از تو گفت او خویش من است * خویشے کہ نہ از تو گفت بیگانۂ ما است *

منہم آں پیشواے اہل شریعت آں مقتداے اہل طریقت آں مشہور بتوکل
آں میان اولیاء عزیز چوں گل آں از سر تا قدم ہمہ دل اعنی شیخ نجیب الدین
متوکل قدس اللہ سرہ العزیز برادر و خلیفہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
بود وایں بزرگ عجب معاملۂ داشت و عجب روشے داشت سلطان المشائخ مے فرمود
شیخ نجیب الدین متوکل مدت ہفتاد سال در شہر بود دیہے و ادرارے نداشت
با اتباع و فرزنداں متوکل بودے و عیش خوش داشت و مے فرمود من ہمتاے
وے دریں شہر ندیدم و مے فرمود کہ او ندانستے کہ امروز کدام روز است وایں ماہ
کدام ماہ است وایں درم چہ درم است و مے فرمود روز عید بود شیخ نجیب الدین
آنچہ در خانہ داشت انفاق کردہ و در نماز عید رفت چوں از انجا باز گشت برابر چند
نفر باز در خانہ آمدہ پرسیدہ چیزے طعام موجود ہست گفتند کہ شما آنچہ در خانہ موجود
بود پیش از نماز تمام بخرچ رسانیدید و در نماز رفتید ایں زماں چیزے نماندہ است
طرف یاراں ملتفت شد و یاراں را معذرتے کرد و خود بالاے بام رفت و بحق
مشغول شد ہم دریں میاں مے بیند مردے بالاے بام مے آید وایں بیت
میگوید بیت بادل گفتم دلا خضر را بینی * دل گفت اگر مرا نماید بینم * وایں مرد
مبلغے طعام پیش آورد و گفت کہ کوس توکل تو در عرش میان ملاء اعلی مے زنند
و تو بجہت اینقدر ملتفت گشتۂ شیخ فرمود حق میداند سبب خود ملتفت نگشتہ ام
سبب یاراں التفاتے روے دادہ بود بعدہ ایں مرد گفت کہ ایں طعام بر فرزنداں
خود برساں خدمت شیخ نجیب الدین دامن مبارک خود بداں طعام غیبی پر کرد از
بام فرود آمد و بفرزنداں خود رسانید چوں از بالاے بام آمد آں مرد را ندید
وآں مرد مہتر خضر بود سلطان المشائخ مے فرمود کہ شیخ نجیب الدین متوکل
را برادرے بود در بداؤں ہر سال بدیدن او آنجا رفتے تا وقتے ہر دو برادر
بدیدن شیخ علی بزرگ کہ صاحب نعمت بود در بداؤں رفتند شیخ نجیب الدین
دو سہ گام پیش از انکہ بہو یار رسد براے رعایت ادب پا افزار کشید چنانکہ نخست

پاے برزمین نهاده پس ازاں پاے خود بر بوریا که مصلے ہست نهاد شیخ برنجید و
گفت که ایں بوریا مصلے ہست و ہر دو برادر نشستند و کتابے بپیش شیخ علی بود
شیخ نجیب الدین پرسید که ایں کدام کتاب ہست چوں آں رنجش باقی بود جواب
نیافت شیخ نجیب الدین گفت اگر فرمان باشد ایں کتاب را ببینیم اجازت یافت
بمجرد آنکه کتاب بکشاد دید که در آخر زماں اینچنیں مشایخ باشند که در خلا معصیت کنند
و در ملا چوں بر بوریاے ایشاں کسے پاے نهد قیامت قایم کنند عین آں در
نظر شیخ علی داشت و گفت که کتاب شماست و بے قصد در نظر آمده است شیخ علی
پشیمان شد و معذرت بسیار کرد سلطان المشایخ مے فرمود شیخ نجیب الدین
را در آں شب که فاقه بودے بی بی فاطمه سام را که در حواے قصبه اندرپت خفته
است و روضهٔ او قبلهٔ حاجات خلق گشته نوریا لمن روشن شدے یک سیر یا نیم
منے قرص پختے و بخدمت شیخ نجیب الدین متوکل فرستادے و میان بی بی فاطمه
سام و شیخ نجیب الدین متوکل برادر خواندگی و خواهر خواندگی بود چوں آں قرص
برسیدے شیخ نجیب الدین فرمودے چنانکه بی بی فاطمه را از حال درویشاں
آگاهی میشود اگر بادشاه وقت را شود چیزے بابرکت فرستد بعده تبسم کردے
و گفتے بادشاہاں را ایں کشف از کجا سلطان المشایخ مے فرمود پیش ازانکه
من بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس الله سره العزیز پیوندم
مجعد بودم روزے در مجلس شیخ نجیب الدین متوکل قدس الله سره العزیز برخاستم
و گفتم یکبار سورهٔ فاتحه و اخلاص بخوانید به نیت آنکه من قاضی جاے شوم شیخ
نجیب الدین اغماض کرد من دانستم که ایں التماس بسمع مبارک او نرسید باز
گفتم که یک بار سورهٔ فاتحه و اخلاص بخوانید به نیت آنکه من جاے قاضی شوم
دریں کرت تبسم کرد و فرمود که تو قاضی مشو چیزے دیگر شو بریں حرف سلطان
المشایخ مے فرمود که ایں چه خدا استغنا بود ازیں کار که فاتحه هم نخواند و میفرمود
که شیخ نجیب الدین متوکل در باب خرچ کردن دنیا بدیں عبارت فرمودے

که چوں مے آید بدہ که قلم نیاید و چوں میوہ دنگاه مدار که نیاید و مے فرمود شیخ نجیب الدین از خدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز پرسید که
که مرداں ہمچنیں مے گویند ایں زماں که شما در مناجات یارب مے گوئید جوابے مے شنوید که لَبَّیْكَ عَبْدِیْ فرمود که خیر بعده فرمود الاَّ رَحَافٌ مُقَدِّمَةُ الْکَوْنِ باز پرسید ہمچنیں مے گویند که مہتر خضر بر شما مے آید فرمود که خیر باز پرسید ہمچنیں گویند که ابدالاں بر شما آمد و شد دارند دریں باب حکمے نفرمود و گفت تو ہم ابدالے
و مے فرمود که شیخ نجیب الدین متوکل ہر سال بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در اجودہن برفتے چوں خواستے که باز گردد بوقت وداع فاتحه التماس کردے نیت آنکه چنانکه ایں بار آمده ام بار دیگر نیز بیایم شیخ شیوخ العالم بعد فاتحه خواندن فرمودے که بارہا خواہی آمد تا نوزده کرت بخدمت شیخ شیوخ العالم پیوست چوں نوزدہم کرت خواست که باز گردد بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کرد که بنده ہر کرت که بخدمت آیده لفظ التماس فاتحه کرده نیت آنکه چنانکه ایں بار آمده ام کرت دیگر ہم بیایم و بر مبارک شیخ شیوخ العالم رفته بود که بارہا خواہی آمد اکنوں تا ایں غایت نوزده کرت شد که بخدمت رسیده ام باز التماس میکنم و فاتحه در خواست میکنم که یکبار دیگر بیایم تا بیست بار راست شود شیخ شیوخ العالم فاتحه نه خواند و ایں کرت که در شہر آمد نقل شیخ نجیب الدین بود رحمة الله علیه و روضه متبرکه او بیروں شہر دروازه مندہ است قدس الله سره العزیز منہم آں باسط علوم ربانی آں کاشف غوامض معانی اعنی مولانا بدر الحق والدین اسحاق بن علی بن اسحاق الدہلوی و ایں بزرگ در زہد و ورع و عشق و درد و بکا بے نظیر و داماد و خادم و خلیفه شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بود قدس الله سره العزیز و ذکر ایں بزرگ مشتمل بر دو نکته است نکته اول در بیان پیوستن مولانا بدر الدین اسحاق بخدمت شیخ شیوخ العالم و آوردن ارادت و کثرت بکا و تجرا و در

علوم دینی قدس اللہ سرہ العزیز منقول است کہ این بزرگ ہم از شہر علی بود و تعلم ہم
در شہر کردہ بود و از دانشمندان و خوب طبعان شہر در علم و فضل فایق گشتہ چوں دانشمندی
بکمال در شہر حاصل کرد و ہمت بلند داشت خواست تا جمیع علوم را باقصی الغایۃ حاوی شود
و چند مشکلے نیز در ہر علمے برو ماندہ بود کہ از فحول علمائے شہر حل نشدند بدیں سبب باکتب
بسیار عزیمت بخارا کرد چوں در اجودھن رسید و در آں ایام صیت کرامات و تبحر
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در عالم منتشر شدہ بود و خلق
خدائے تعالے از اقالیم روے بخاک بوس آنحضرت با عظمت نہادہ الغرض خدمت مولانا
بدر الدین اسحاق یارے داشت عزیز او خدمت مولانا را بر آں آورد کہ با خدمت
شیخ شیوخ العالم ملاقات کند چوں خدمت مولانا بدولت پائے بوس شیخ شیوخ
العالم رسید شاہے دید کہ سینہ مصفی و تقریر دلکشائے او از ضمیر آیندہ حکایت میکند و دل
از دست مے برد چنانکہ سلطان المشائخ مے فرمود کہ حسن عبارت و لطافت تقریر
شیخ شیوخ العالم بحدے بود چوں بسمع اینکس رسیدے خواستے کہ اینکس از غایت ذوق
ہماں ساعت بمیرد نیکو باشد الغرض چند مشکلے کہ خدمت مولانا را بود از خدمت شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در عین بحث علمی و تقریر حکایات
دینی حل میشد خدمت مولانا متحیر ماند با خود گفت کہ این بزرگ کتابے نزدیک خود
ندارد و جا جہائے چادر پوشیدہ از علم من لدنی خبر میدہد این علم کسبی نیست بجہت
چیزے کہ در بخارا میرفتم صد چنداں ہمیں جا یافتم نیت بخارا رفتن از خاطر مبارک
دور کرد و با اعتقاد صادق بخدمت شیخ شیوخ العالم پیوست و مرید آنحضرت شد
شیخ سعدی گوید بیت من کہ در ہیچ مقامے نزدم خیمہ عشق ✤ پیش تو رخت بیفگندم
و سر بنہادم ✤ شیخ شیوخ العالم نیز چوں خدمت مولانا را قابل دید مرحمت فرمود
و بخادمی و دامادی خویش مشرف گردانید و بمجرمیت مخصوص کرد کار بحدے کشید کہ
یکے از واصلان درگاہ بے نیازی گشت و بنعمت خلافت شیخ شیوخ العالم
رسید و ہم بخدمت شیخ شیوخ العالم مستقیم ماند و از اقربا و خویش و پیوند کہ در شہر

داشت بکلی برید و باد وست یکے شد مصرع دل و جان و تن با خیالت، یکے شد * کاتب
حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ خدمت مولانا
بدرالدین اسحاق رحمۃ اللہ علیہ بحدے سریع البکا بود کہ یک ساعت چشم مبارک
او از آب دیدہ خالی نبودے ایں ضعیف گوید بیت اے ز عشقت خانہ عقلم خراب
مردم چشم ز گریہ غرق آب * چنانکہ از کثرت گریہ در سر دو چشم مبارک او گل افتادہ بود
بزرگے خوش گوید بیت فرو خواہد زدن سقف دو چشمم * بتہ آغاز کردہ است ایں چکیدن
وقتے جدۂ پدریں کاتب حروف کہ بیعت بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
داشت خدمت مولانا بدرالدین اسحاق را گفت اے برادر اگر شما ساعتے آب دیدہ خود
نگاہدارید من علاج آں بسرمہ بکنم خدمت مولانا بدرالدین بگریست و فرمود کہ اے
خواہر من چکنم کہ آب دیدہ بر دست من نیست بزرگے خوش گوید بیت از آب دیدہ
خانہ چشمم خراب شد * بس نادیم دیدۂ خانہ خراب * والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ
مے فرمود کہ خدمت مولانا بدرالدین اسحاق بعد نقل شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس اللہ سرہ العزیز در مسجد جمعہ قدیم اجودھن بنشستے و سبب آں بود
چوں بعد از نقل شیخ شیوخ العالم از فرزندان او شیخ بدرالدین سلیمان
بر سجادۂ شیخ شیوخ العالم بنشست خدمت مولانا بدرالدین اسحاق چنانکہ
پیش شیخ شیوخ العالم خادمی میکرد پیش مخدوم زادہ خود کمر خدمت بستے و ایستادہ
بزرگے خوش گوید بیت در خدمت تو اے ز دل و جاں عزیز تر * جاں بر میاں
بہ بندم و صد ... * چوں چند گاہے بریں بگذشتہ البتہ حاسداں میان شیخ
بدرالدین سلیمان و میان خدمت مولانا بدرالدین اسحاق القاء عداوت
کردند و خواستند کہ متصدی... خود فرو دگیرند خاطر مبارک خدمت مولانا بدرالدین
اسحاق ... منغص شد دریں باب با سید محمد کرمانی جد کاتب حروف
مشورت کرد سید محمد کرمانی عزت و احترام مولانا بدرالدین کہ بخدمت
شیخ شیوخ العالم داشت دیدہ بود فرمود کہ مولانا مصرع صحبت کہ بعزت نبود

دوری بہ + خدمت مولانا چوں ایں سخن بشنید در مسجد جمعہ آمد و نشست الغرض خدمت
والد رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود من و خواجہ یعقوب پسر خورد شیخ شیوخ العالم فرید الحق وا
و شیخ علاؤالدین نبیرہ شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز و چند خورد کے دیگ
مسجد جمعہ پیش مولانا بدرالدین اسحاق کلام اللہ میخواندیم و اخی مبارک کہ غلام ش
شیوخ العالم بود خدمت شیخ قدس اللہ سرہ العزیز یا سم جہازی دختر خود بی
فاطمہ را کہ در حبالۂ مولانا بدرالدین اسحاق بود داد و خلیفہ ما بود الغرض خ
والد مے فرمود آں زماں کہ خدمت مولانا در نماز چاشت مشغول شدے چن
بگریستے کہ بوقت سجود سجدہ جاے ایشاں تمام از آب دیدۂ مبارک تر گشتے و
والد مے فرمود کہ مولانا بدرالدین اسحاق قدس اللہ سرہ العزیز مشعلہ سوزاں
بود و زود تر بکمالات مرداں خداے رسیدہ غرض از آمدن ایں جہاں مردم
کمالات است چوں بکمال رسید پیش ازیں جہت ندارند چنانچہ زود بہ شیخ شیوخ ال
رسید قدس اللہ سرہ العزیز منقول است کہ وقتے در حیات شیخ شیوخ الع
مولانا بدرالدین اسحاق قدس اللہ سرہ العزیز ایں بیت بر زبان مبارک راندید
پیش سیاست غمش روح چہ نطق نمیزند + اے زہزار صعوہ کم پس تو نواچہ میزنی +
روز در ذوق ایں بیت در عالم تحیر بود و ہر بار کہ بر زبان مبارک مے آمد بحالے د
پیدا مے شد چوں وقت نماز تمام در آمد شیخ شیوخ العالم خدمت مولانا بدرالد
اسحاق رحمۃ اللہ علیہ را امامت فرمود خدمت مولانا در نماز شروع کرد و تحریمہ بس
و بجاے قرات ہمیں بیت بر زباں مبارک ایشاں گذشت بعدہ بیہوش ش
چوں بخود باز آمد شیخ شیوخ العالم فرمود کہ باز در امامت شروع کن و حاضر با
دریں کرت نماز تمام کرد و سلطان المشائخ مے فرمود کہ مرا با مولانا بدرالد
اسحاق محبت سخت بود و در کل امور کہ مرا پیش آمدے خدمت مولانا پیش ش
شیوخ العالم مدد ہا کردے و خود نیز تربیت ہا فرمودے تا آں غایت کہ م
مولانا در صدد حیات بود بسبب عظمت و احترام او سلطان المشائخ بکسے دس

بیعت نداد و چون خدمت مولانا در پردہ شدہ بعد ازاں دست بیعت دادن گرفت
و سید محمد کرمانی جد کاتب حروف کہ محرم آں خاندان کرامت بود در اجودہن فرستاد
تا پسران مولانا بدر الدین خواجہ محمد و خواجہ موسیٰ و والدہ ایشاں را کہ دختر شیخ
شیوخ العالم و حرم محترم خدمت مولانا بود در شہر آورد و بانواع رعایت کردہ در باب
ایشاں تربیت ہا فرمود چنانکہ ایں کیفیت مشرح در ذکر بی بی فاطمہ در نکتہ مناقب
دختران شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است و خدمت مولانا بدر الدین در علم تصریف
کتابے منظوم تالیف کردہ است کہ بر بلاغت و تبحر و فصاحت ایشاں دلیلے واضح است
واں را تصریف بدری گویند و در آخر آں کتاب ایں شعر نبشتہ است **شعر**

إنّي بسطت يديّ إليك إلهي ۔ ويسيل سيل الدمع من مآقي
يا رحم بكائي واعف عمّا قد حوى ۔ من غفلة في هذه الأوراق
واسدد بفضلك ثلمة في نظمه ۔ واجعله بعد الموت منّي الباقي
واصبب عليه من قبولك جرعة ۔ تهوي إليه أفئدة العشّاق
وانظر شواغل خاطري وشدائدي ۔ يا من سترت معائب الآفاق
فقد ابتليت بليّة لم أرجها ۔ فرجًا من الطيس لا من راق
الدين فيها راحل أو نادر ۔ وأرى النفاق مواضع الأخلاق
والجهل فيها كائن متناسب ۔ وعليه قس حال العدوّ والعاقي

ترجمہ اشعار تصریف کہ حضرت بدر الدین اسحاق تصنیف فرمودہ اند

پس بدرستی کہ من کشادہ کردم ہر دو دست خود را بسوے تو اے معبود ۔ رواں مے شود اشک از گوشہ چشم من
پس رحم کن بر گریستن من و ببخش از چیزے کہ گرد آوردہ است ۔ از غفلت دریں ورقہا + + + +
دور کن بفضل خود عیبے کہ دریں نظم واقع شود ۔ و بگرداں ایں نظم را بعد موت از من باقی یادگارے
بریز بر آں نظم از قبول خود جرعہ ۔ تا فرود آید بسوے نظم گردن ہاے عشاقاں
بہ بیں شغلہاے خاطر مرا و سختی ہاے مرا ۔ اے کسیکہ پوشیدہ عیب ہاے عالم را
پس تحقیق آزمودہ شدم من بسختی کہ امید نداشتم من آں سختی را ۔ بدہ تو نجات از بیماری ہلاکت نیست دہندہ سواے دوائی و علاج
دین دریں ایام رفتہ است یا کم است ۔ مے بینم من نفاق را در جاہاے اخلاق
فرود آمدن جہل دریں ایام دشمنی نہاں خصوص آشکار است ۔ و بریں قیاس کن حال دشمناں و دوستان ایں ملک را

وَالعَیشُ فِیهِ لِمَن تَزَندَقَ عَامِلًا — وَالیَومُ یَومُ الفِسقِ وَالفُسَّاقِ فِی
العَادِلِینَ الآکِلِینَ لُحُومَهُم — یَتَمَازَعُونَ تَمَازُعَ الاَوْرَاقِ
وَاَرَی الزَّمَانَ عَزِیزَ الوِفَاقِ مِنِّی — اَدْهَی البَلَاءِ وَالرَّوحِ الاِحرَاقِ
وَارْحَمْ لِمَن یَتْلُو وَیَدْعُو عَبْدَکَ — الاِسْحَاقَ ابْنَ عَلِیِّ الاِسْحَاق

ونیز مولانا بدر الدین اسحاق رحمۃ اللہ علیہ در تتمہ تصنیف مذکور نظم مبارک خود بالتماس سلطان المشایخ بشتہ بود سَمِعَ مِنِّی وَقَرَأَ اَهلَ النَّظمِ العَزِیزَ الاِمَامُ المُجَاهِدُ العَالِمُ نِظَامُ المِلَّةِ وَالدِّینِ مُحَمَّدُ بنُ اَحمَدَ ذُو الخِصَالِ المَرضِیَّةِ وَالشَّمَائِلِ السَّنِیَّةِ شَمَلَتْ شَمَائِلُهُ وَآثَارُهُ وَعَمَّتْ فَضَائِلُهُ وَاَنوَارُهُ وَاِنِّی وَاِن کُنتُ قَلِیلَ البِضَاعَةِ فِی هٰذِهِ الصِّنَاعَةِ وَلٰکِنِ اتِّفَاقُ هٰذَا النَّظمِ کَانَ لِاَمرِ مَن هُوَ وَاجِبُ الاِیتِمَارِ کَسَعیِ النَّملَةِ بَینَ یَدَی سُلَیمَانَ وَهُوَ دَامَ فَضلُهُ التَمَسَ مِنِّی هٰذِهِ الاَسطُرَ مَعَ کَثرَةِ قَدرِهِ فَکَتَبتُ ذٰلِکَ اِمتِثَالًا لِاَمرِهِ وَاَنَا اَضعَفُ الفُقَرَاءِ اِلَی اللهِ الغَنِیِّ اِسحَاقُ بنُ عَلِیِّ الدِّهلَوِیُّ بِخَطِّهِ رَجَاءَ اَن یَذکُرَنِی بِصَالِحِ دُعَائِهِ حَامِدًا وَمُصَلِّیًا

ترجمہ

وبراحت بودن در وقت حاصل است مر کسے را کہ بد دینی اختیار کند
عاملان عادلان ایں زمانہ خورند گاں گوشت مردمانند
و مے بینم من زمانہ را کمیا فت زیر کاں انبزا
رحم کن مر کسے را کہ بخواند ایں قصیدہ را و دعا خیر کند بندہ

امروز روز بدکاری و بدکاران است
پارہ پارہ کردہ میخورند مانند پارہ کردہ خوردن مرغاں
سختی ہائے بلا و از ترس ہائے سوزانندہ
اسحاق ابن علی ابن اسحاق را

شنید از من وخواند ایں نظم را ارجمند و پیشوائے خلق بسیار کوشش کنندہ در کار دین دانا بحقائق آراستگی کردہ دین محمدی محمد پسر احمد صاحب خصلتہائے پسندیدہ صاحب عادتہائے استوار فراست وہست خصلتہائے نیکوی او ہمراہ دیگر یادہست ہمہ نشان ہائے خوبے او بسیار ہست بزرگیہائے او انوار و بدرستی کہ من واگرچہ بودم من کم مایہ در کار شعر و لیکن اتفاق گفتن ایں نظم بودہ ہست از جہت فرمودن کسے کہ آنکس لازم است قبول کردن فرمان نظم کردن مانند دویدن وشتاب کردن مور چیست در حضور سلیمان آں نظام الحق ہمیشہ باد بزرگی او در خواست کرد از من ایں چند سطر نوشتن را با بسیارے بزرگی ومنزلت خود ہیں نوشتم من ایں چند سطر را برائے فرمان برداری فرمان او و من ناتوان ترین محتاجان بسوئے اللہ توانا وبے نیاز اسحق پسر علی باشندہ دہلی نوشتم چند سطر را بخط خود بامید آنکہ یاد کند آں نظام الحق بہ نیکی ہمہ دعاہائے خود در وقت عزیز خود درحالیکہ ثنا کنندہ خدایم و درود فرستندہ بر مصطفےٰ ام برحمتک یا ارحم الراحمین ۞

تکملہ دوم در بیان عظمت و کرامات مولانا بدر الملۃ والدین اسحاق قدس اللہ سرہ العزیز و رفتن او از دار دنیا بدار عقبے منقول است کہ ملک شرف الدین کبرا مقطع دیوپالپور بود و را اتفاق آن شد کہ بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز ارادت آرد بدین نیت دولت قدمبوس شیخ شیوخ العالم حاصل کرد و بیعت التماس نمود شیخ شیوخ العالم اشارت بجانب مولانا بدر الدین اسحق کرد کہ این را تو دست بیعت بدہ خدمت مولانا بدر الدین بحکم فرمان شیخ شیوخ العالم او را دست بیعت داد بعد چندگاہ بحکم فرمان بادشاہ عہد او را بند کردہ از دیوپالپور بجانب شہر روان کردند ملک شرف الدین عرض داشتے درین باب بخدمت مولانا بدر الدین اسحق نوشت و کسان خود را گفت چون در اجودھن برسید فصل خربوزہ است قدرے خربوزہ بخرید و برابر عرض داشت بخدمت مولانا بدر الدین کہ مخدوم منست ببرید چون کسان این عرض داشت با خربوزہ بخدمت مولانا بدر الدین رحمۃ اللہ علیہ آوردند جمعے از عزیزان بخدمت آن بزرگ نشستہ بودند قاضی صدر الدین حاکم اجودھن خادمی مولانا مے کرد او را فرمود کہ صدر الدین این را قسمت کن قاضی صدر الدین خربوزہ قسمت کرد چون بخدمت مولانا رسید نصیب خدمت مولانا بدر الدین پیش نہادہ خدمت مولانا بدر الدین فرمود نصیب شرف الدین کبرے ہم نزدیک من بنہ چون خربوزہ قسمت شد خدمت مولانا دستار مبارک خود از سر فرود آورد و نزدیک خربوزہ کہ نصیب شرف الدین کبرا بود نہاد و فرمود کہ ما این خربوزہ را نمے خوریم و این دستار بر سر نمے بندیم تا آن زمان کہ شرف الدین کبرے نیاید چون او برسد با او این خربوزہ بخوریم این چون بگفت و بحکایات مشایخ و مناقب بزرگان با حاضران مجلس مشغول شد ساعتے گذشت شرف الدین کبرے رسید خدمت مولانا بدر الدین رحمۃ اللہ علیہ دستار مبارک بر سر خود نہاد و بخربوزہ خوردن مشغول شدند درین میان شرف الدین کبرے حکایت تخلیص خود بخدمت

مولانا بدر الدین اسحق رحمۃ اللہ علیہ گفتن گرفت کہ عمار ساعتے پیش باد شاہ در باب من نوعے دیگر کیفیتے باز نمودہ بود چوں بادشاہ را کذب آں تحقیق شد فرمانے دیگر فرستاد کہ او را خلاص کنید و ہر جا کہ رسیدہ باشد ہم از انجا او را باز گردانید من بندہ در قصبہ نہرواله رسیدم کہ ایں فرماں رسید از برکت مخدوم باز رحمت تمام بخدمت پیوستم منقول است کہ یاران شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ بنوبت بجہت ہیزم در سواد اجودہن میرفتند چوں نوبت بمولانا بدر الدین رسید خدمت مولانا نیز بجہت ہیزم رفت و دو پسر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز را برابر خدمت مولانا بدر الدین بیروں آمدند در اثناء راہ بخدمت مولانا مے گفتند کہ مریداں بابا را آنچناں کرامت نیست کہ مریداں سیدی احمد را زیرا چہ مریدان سیدی احمد بر شیر سوار مے شوند و مار بدست میگیرند مولانا بدر الدین فرمود کہ مخدوم زادگاں اینچنین نباید گفت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بغایت بزرگ اند کسے بکرامات و عظمت ایشاں و متعلقاں ایشاں نرسد الغرض چوں پیشتر رسیدند شیرے از جنگل بیروں آمد و ہر دو پسر شیخ شیوخ العالم بر درخت سوار شدند و خدمت مولانا پیشتر شد و آستین مبارک بر سر آں شیر میزد و مے گفت کہ اے سگ ترا چہ محل کہ در نظر مخدوم زادگان من در آئی بعدہ پسران شیخ شیوخ العالم را گفت از درخت فرود آئید ایشاں گفتند تا آں شیر نرود ما فرود نیائیم خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ آں شیر را گفت اے سگ برو شیر سر بر زمیں نہاد و باز گشت پسران شیخ شیوخ العالم از درخت فرود آمدند و ازاں سخن کہ مے گفتند پشیماں شدند سلطان المشائخ مے فرمود کہ مولانا بدر الدین اسحق چیزے مے نوشت وقت نماز دیگر تنگ بود کسے گفت خواجہ وقت نماز دیگر تنگ مے شود یکے را فرمود کہ برو آفتاب را بہ بیں او رفت دید و گفت کہ تنگ وقت است و آفتاب فرود مے شود دیگرے را فرمود کہ برو بہ بیں او ہم گفت آفتاب نزدیک است کہ فرود شود مرا فرستاد من رفتم گفتم کہ خواجہ آفتاب نزدیک

است کہ فرو دشود بعدہ خدمت مولانا فرمود تا امروز آفتاب را نگویم تا صفحہ تمام نشود فرو دنرود چون صفحہ تمام شد خواجہ فرمود کہ آفتاب را بہ بینید چون یک کس بالا رفت دید کہ آفتاب برقرار است خواجہ حکیم سنائی در مدح امیر المومنین کرم اللہ وجہہ خوش گوید شعر قوت حسرتش ز فوت نماز + داشتہ چرخ را ز گشتن باز + سلطان المشائخ مے فرمود کہ مولانا بدر الدین اسحاق چنان خادمی شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز کردے کہ از وقت چنان خدمت نیاید با آن ہم مستغرق و مشغول حق بودے تا بحدے کہ بخدمت شیخ شیوخ العالم نشستہ مستغرق حق تعالے بودے کہ از خود خبر نداشتے و خدمت مولانا سخت بزرگ بود صاحب نعمت تا روزے من با ایشان گفتم کہ من در حالت تنگیہا اول شیخ شیوخ العالم را یاد میکنم پس ازاں شما را بحضرت عزت شفیع مے آرم جواب گفت کہ من نعمتے داشتم از من سلب شدہ است و در تعزیت آنم بعدہ سلطان المشائخ فرمود سبحان اللہ پیش ازاں خود چہ نعمت بودہ است کہ این زمان کہ بدین حد است و آنچنان بود کہ روزے شیخ شیوخ العالم مولانا بدر الدین اسحاق را عتاب کرد بسبب آنکہ وقتے خدمت شیخ شیوخ العالم مولانا بدر الدین را آواز دادہ بود ہمانا مولانا بدر الدین اسحاق از غلبۂ کار جوابے نگفت شیخ شیوخ العالم از وے رنجید و بر نفس شیخ رفت کار از سر گیر پیشینہ رفت و حبط شد سلطان المشائخ مے فرمود بزرگے بود از خلفاے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز وقت نقل او بر سر وقت او حاضر شدم چون من بخدمت شیخ کبیر شیخ شیوخ العالم رسیدم و از حال نقل آن بزرگ بخدمت شیخ شیوخ العالم باز نمودم شیخ شیوخ العالم چشم مبارک پر آب کرد و فرمود کہ حال نماز چہ بود گفتم سہ روز نماز فوت شد شیخ شیوخ العالم ہیچ نگفت مولانا بدر الدین اسحاق درین محل گفت کہ این نیکو نرفت من با خود گفتم شیخ شیوخ العالم درین باب ہیچ نفرمود حرا شاید کہ مولانا بدر الدین رحمۃ اللہ علیہ ازین ہا گوید تا وقتیکہ نقل مولانا بدر الدین اسحق

بود رحمة الله علیه نماز بامداد بجماعت بگذاردی و اوراد تمام کردی رسید وقت اشراق شده است
اشراق نیز بگذاردی و باوراد مشغول شدی تا برسید وقت چاشت شده است چاشت نیز بگذاردی
سر بسجده نهاد و برحمت حق تعالے پیوست رحمة الله علیه بعده سلطان المشایخ فرمود
من یا خود گفتم که او را رسد که این سخن بگوید و مدفن این بزرگ هم در مسجد جمعهٔ قدیم اجودهن
که همیشه باعمال اخرا مشغول بودے بنده عرض داشت میدارد کاتب حروف بر آنجمله اینک
مریدان ایشان رحمهم الله تعالے تا لب گور بر عبادت باری تعالے توفیق استقامت یافتند
و بمشایخ خود بدین حسن معامله رسیدند هر آئینه نام و آوازهٔ ایشان تا دور قیامت
باقی ماند مصرع باقیم که در هیچ حسابے نائیم * و بزرگے خوش گوید بیت مردان جهان
گوے زمیدان بردند * اے ننگ زنان حدیث مردان چکنی منهم آن شیخ با کرامت
و خاطر عاطر او از غیر حق سلامت آن از رسوم و تکلف بری اعنی آن شیخ جمال الملة
والدین هانسوی الخطیب که جمال اهل حقیقت و قدوهٔ اهل طریقت بود بعلم و تقوے و
لطافت طبع و درویشی مخصوص و نظم او که دستور عاشقان خداست دلیل بر کمال عشق
اوست کند و این بزرگ خلیفهٔ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره
العزیز بود و بمرتبهٔ مشایخ کبار رسیده و شیخ شیوخ العالم دوازده سال صحبت او در
هانسوی ساکن بود و درباره او شیخ شیوخ العالم کرات فرمودے که جمال جمال
ماست و گاهے فرموده است که جمال میخواهم که گرد سر تو بگردم و این سخن دلیل واضح
است بر عظمت آن بزرگ و قرب منزلت آن بزرگ نزدیک شیخ شیوخ العالم
شخصے را خلافت نامه داده بود و او را فرموده که چون در هانسی برسی جمال را بنمائی
چون آن شخص در هانسی آمد و خلافت نامه که از شیخ شیوخ العالم یافته بود بخدمت
شیخ جمال الملة والدین نمود شیخ جمال الدین آن خلافت نامه را پاره کرده
فرمود تو شایان خلافت نه ما ناکه آن شخص بالتماس و مزاحمت از شیخ شیوخ العالم
خلافت نامه یافته بود الغرض آن شخص از هانسی در اجودهن باز آمد و خلافت نامه
که شیخ جمال الدین پاره کرده بود بخدمت شیخ شیوخ العالم نمود شیخ شیوخ العالم

فرمود کہ پارہ کردۂ جمال را نتوانیم دوخت و نیز عظمت وی بحدے بود کہ سلطان المشایخ
قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ آں زماں کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس اللہ سرہ العزیز مرا بدولت خلافت خود رسانیدہ فرمود کہ ایں خلافت نامہ در
ہانسی بمولانا جمال الدین را بنمائی چنانکہ ایں کیفیت مشرح در ذکر سلطان
المشایخ تحریر یافتہ است سلطان المشایخ مے فرمود کہ پیش از خلافت وقتیکہ
من بخدمت شیخ جمال الدین میرفتم مرا تعظیم کردے و قیام آوردے چوں بعد از
خلافت یکروز پیرو رفتہ شد نشستہ ماند مرا در خاطر گذشت مگر ایں معنی موافق ایشاں
نیست بر فور فرمود مولانا نظام الدین تا تو بدانی کہ من پیش تو نہ ایستادہ ام
بسبب چیزے دیگر است خاما ہرگاہ کہ محبت درمیان آمد من و تو یکے شدیم پیش خود
برخاستن چگونہ روا باشد شیخ سعدی گوید بیت قیام خواستمت کرد عقل
مے گوید مکن کہ شرط ادب نیست پیش سرو قیام سلطان المشایخ مے فرمود
مرا شیخ جمال الدین ہانسوی و خواجہ شمس الدین دبیر و جماعتے از یاراں و
عزیزاں را یکجا اتفاق مراجعت شد از حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس اللہ سرہ العزیز در وقت وداع شیخ جمال الدین وصیتے درخواست کرد
و آداب اہل ارادت ایں است چوں بعزم سفرے شیخ را وداع کنند وصیتے خواہند
اگر شیخ پیش از سوال وصیتے کرد فہو المراد و الا مریدان درخواست کنند شیخ شیوخ
العالم نور اللہ مرقدہ فرمود کہ وصیت ما ہمین است کہ فلاں را و اشارت بجانب
من کرد دریں مصاحبت مے باید کہ خوش دار مصرع مقصود توئی دگر بہانہ است *
شیخ جمال الدین بحکم وصیت لطفہا مے فرمود و خواجہ شمس الدین دبیر کہ معدن
لطافت و کان ظرافت بود نیز تعظیم و تکریم مے نمود تا نزدیک اگروہ رسیدیم از
دوستداران شیخ جمال الدین عزیزے میراں نام فرماندہ آں موضع بود قدوم
یاراں را سعادتے دانست استقبال کرد و شیخ جمال الدین را با جمیع یاراں در منزل
خود برد و نزلہاء گراں پیش آورد شیخ جمال الدین فرمود کہ میزبانی تشکر کردی

اکنوں مارا کسے اجازت میکنی تا رواں شویم گفت آنگاہ اجازت کنم کہ باراں بہ بارد در آں
ایام امساک باراں بود و خلق بہ بلائے قحط مبتلا شیخ جمال الدین نگراں گشت
و شیخ نگفت بمعاملہ از باطن توجہ نمود و شب ہنوز نگذشتہ بود کہ باراں سخت بارید و حوالئے
آں ولایت سیراب کرد بامداداں ہریک شاداں پیش آمدند و برائے شیخ جمال الدین
و یاراں دیگر اسپاں بارگیر آوردند چنانچہ از انجا تا ہانسی سوار آمدند اسپے کہ بارگیر من
بود بدلگام و سرکش فتاد و یاراں پیش رفتند و من تنہا ماندم مشقت بسیار کشیدم
بے طاقت شدم از اسپ فرود آمدم صفرا غالب شد بیہوش شدم دریں حال یاد
شیخ شیوخ العالم بر زباں من مے گذشت چوں بخود باز آمدم مرا برخود وثوقے
شد کہ در آخر نفس نیز بر یاد ایشاں خواہم رفت مصرع خوش آں رفتن کہ بریادت
رود جانم * سلطان المشائخ مے فرمود من دراجودہن میرفتم در ہانسی
رسیدم شیخ جمال الدین مرا گفت از من بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس اللہ سرہ العزیز عرض داشت بکنی کہ در خرچ عسرتے مے باشد
شیخ شیوخ العالم دعائے در حق من کند چوں بخدمت شیخ شیوخ العالم
رسیدم پیغام ایشاں گفتم فرمود او را بگوے چوں ولایت بکسے دادہ شود اورا
واجب است استمالت آں ولایت از شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ سوال
کردند کہ استمالت ولایت ملوک دنیا معلوم ہست فاما استمالت ملوک آخرت چیست
فرمود کہ استمالت ملوک آخرت توجہ القلب الی اللہ من کل الوجوہ سائل زیادت
کرد کہ مشغولی و کرامت شیخ جمال الدین مشہور ست فرمود کہ آرے ہمچنیں ست
فاما معصوم ہمیں انبیا بیش نہ اند و الا ہمیں پیغام آں بزرگ و جواب شیخ شیوخ
العالم دلیل مے کند منقول است شیخ جمال الدین ہانسوی را رحمۃ اللہ
علیہ کنیزکے بود خادمہ بغایت صالحہ عرایض شیخ جمال الدین از ہانسی
بخدمت شیخ شیوخ العالم اوبردے و شیخ شیوخ العالم او را مادر مومناں
خواندے روزے شیخ شیوخ العالم فرمود کہ مادر مومناں جمال ما چہ مے کند مادر

موستاں عرض داشت کرد کہ خواجہ ازاں روز باز کہ بندگی شیخ شیوخ العالم پیوند
کردہ است دیہ ہا و اسباب و شغل خطابت یکلیؔ ترک دادہ و گرسنگی ہا و بلا ہا سخت
میکشد شیخ شیوخ العالم از شنیدن ایں حکایت خوش شد و فرمود کہ الحمد للہ
خوش مے باشد سلطان المشایخ مے فرمود وقتے مدہواے زمستان من
بخدمت شیخ جمال الدین ہانسوی نشستہ بودم دریں میان شیخ جمال الدین
ایں نظم بر زبان مبارک راند بیت باروغن گاو اندریں روز خنک * نیکو باشد
ہریسہ و نان تنک * من گفتم ذکر الغایب غیبتہ بعدہ تبسم کرد و فرمود کہ اول آں را
موجود کردہ ام انگاہ مے گویم بعدہ انچہ فرمودہ بود در مجلس حاضر آورد منقول است
کہ شیخ جمال الدین ہانسوی را با شیخ ابوبکر طوسی حیدری کہ در کنارہ آب جون
متصل اندرپت خانقاہے چوں بہشت دار د او ہمانجا آسودہ است و
او درویشے عزیز بود و معاملہ او بحید ریاں نسبتے نداشت الغرض میان شیخ
جمال الدین و میان شیخ ابوبکر طوسی رحمۃ اللہ علیہما محبت بودہ و اسطہ محبت
مولانا حسام الدین اندرپتی شیخ القضاۃ و الخطباء بود و ایں مولانا حسام الدین
ارادت بخدمت شیخ جمال الدین رحمۃ اللہ علیہ داشت و در آں ایام کہ شیخ
جمال الدین بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ در شہر
آمدے با شیخ ابوبکر طوسی ملاقات کردے و مولانا حسام الدین قدوم
شیخ جمال الدین را غنیمت شمردے و ضیافت ہاے شگرف کردے سلطان
المشایخ در آں ضیافت ہا حاضر بودے الغرض وقتے شیخ جمال الدین
از ہانسی مے آمد مولانا حسام الدین استقبال کرد و بوقت استقبال کردن
شیخ ابوبکر طوسی مولانا حسام الدین را گفت کہ شیخ جمال الدین را بگوئے کہ من
درجہ میروم الغرض چوں مولانا حسام الدین در کنارہ آب جمنہ موضع کلوکھری رسید
بر آں کنارہ شیخ جمال الدین رسیدہ بود و بریں کنارہ مولانا حسام الدین
و آب جمنہ درمیان بود شیخ جمال الدین از مولانا حسام الدین بآواز بلند

پرسید که آں یار پیر ما چگونه است یعنی شیخ ابوبکر طوسی مولانا حسام الدین گفت که او در حجرہ مے شیخ جمال الدین هم از کنار آب مولانا حسام الدین را گفت که تو هم از اینجا بر ایشاں برو و ایں بیت بگو متعاقب ما هم میرسیم بیت ایں است

بیت مر پائے ترا سرم نثار اولے تر * یک سر چه بود هزار سر اولے تر * در غار وطن ساز چو بو بکر از انکه * بوبکر محمدی بغار اولے تر * از شیخ قطب الدین منور نبیرہ پسر شیخ جمال الدین هانسوی رحمة الله علیه منقول است که مے فرمودند ازاں روز باز که ایں حدیث قال رسول الله صلے الله علیه وسلم اَلْقَبْرُ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ اَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النِّيْرَانِ بسمع مبارک شیخ جمال الدین رسید بغایت ملتفت مے بود و از هیبت ایں وعید بیقرار چو خدمت ایشاں بجوار رحمت رب پیوست یاراں و عزیزاں نیز سبب ایں یعنی در قلق و اضطراب مے بودند که حال ایشاں در گور چگونه خواهد بود الغرض بعد چندگاه خواستند تا بر قبر مبارک ایشاں گنبدے عمارت کنند بنیاد گنبد کاویدن گرفتند چوں نزدیک لحد رسیدند دیدند غرفه پیش روے مبارک ایشاں جانب قبله پیدا شد که ازاں بوے بهشت مے آمد هماں ساعت از انجا دور شدند و آں موضع را مسمار کردند سلطان المشائخ مے فرمود مولانا جمال الدین هانسوی را بعد نقل در خواب دیدند فرمود چوں مرا در گور فرود آوردند دو فرشته عذاب فرود آمدند باز فرشته دیگرے در پے ایشاں آمد و فرماں رسانید که ما او را بدو رکعت صلوٰة البروج که متصل سنت نماز شام میگذارد و بآیة الکرسی که متصل هر فرض میخواند بخشیدم منقول است چوں شیخ جمال الدین نقل کرد مادر مومناں که خادمه شیخ جمال الدین بود رحمة الله علیها مصلے و عصا شیخ جمال الدین که از شیخ شیوخ العالم یافته بود مولانا برهان الدین صوفی پسر خورد شیخ جمال الدین که بار شیخ قطب الدین منور بود و در عالم صغر بود بخدمت شیخ شیوخ العالم برد شیخ شیوخ العالم برحمت مولانا برهان الدین مذکور را تعظیم و

گور باغیست از باغهای بهشت یا چاهیست از چاههای دوزخ ۱۲

و تکریم نمود و بشرف ارادت و بیعت خود مشرف گردانید و چند روز نزد خود داشت
و بوقت مراجعت خلافت نامہ و آں مصلے و عصا بانعمتے کہ مولانا شیخ جمال الدین
رواں کردہ بود بمولانا برہان الدین صوفی بخشید و فرمود چنانچہ جمال الدین
از جہت ما مجازی بود تو ہم مجازی و ایں ہم فرمود باید کہ چندگہے در صحبت
مولانا نظام الدین باشی یعنی سلطان المشائخ دریں محل مادر مومناں
بخدمت شیخ الشیوخ العالم عرض داشت کرد بزبان ہندی کہ خواجہ برہان
الدین بالا ہے یعنی خورد است ایں بار گراں را طاقت نتواند آورد شیخ
شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز فرمود بزبان ہندی کہ مادر مومناں (پونوں
کا چاند بھی بالا ہوتا ہے) یعنی ماہ شب چہاردہم در اول شب خورد مے باشد
کہ بتدریج بکمال میرسد خواجہ سنائی گوید مصرع برگ توت است
کہ گشتہ است بتدریج اطلس . و شیخ شیوخ العالم مولانا برہان الدین را وداع
کرد و مولانا برہان الدین بر حکم فرمان شیخ شیوخ العالم بخدمت حضرت
سلطان المشائخ ہر سال آمدے و ترتیب یافتے الغرض چوں مولانا برہان
الدین بمرتبہ کمال رسید و اوصاف مشائخ کبار از برکت نظر شیخ شیوخ
العالم و صحبت سلطان المشائخ در وجمع شد یک مرید ہم نگرفت و اگر کسے
از جہت ارادت آمدے و بدو توجہ کردے و مزاحم شدے فرمودے کہ با وجود بندگی
سلطان المشائخ شیخ زمانہ حضرت سید نظام الدین محمد ہمچو منے را
کلاہ ارادت دادن و بیعت گرفتن روا نیست و ایں معنی بسمع مبارک سلطان
المشائخ رسیدہ بود چوں مولانا برہان الدین بخدمت سلطان المشائخ
آمد سلطان المشائخ فرمود کہ مولانا چنانچہ ایں ضعیف از شیخ شیوخ العالم
مجاز است شما ہم مجازید چرا کلاہ ارادت نمے دہید مولانا ہماں سخن گفت
کہ با وجود ہمچو شمائی ہمچو منے را روا نیست کہ کلاہ ارادت بدہد و مولانا برہان
الدین باعتقاد صافی از دل صحبت سلطان المشائخ آغازید و ہر سال

که بخدمت سلطان المشایخ از ہانسی در شهر مے آمد سلطان المشایخ
مے فرمود بجهت او در جماعت خانه کهٹ راست کنید چوں اوصاف تواضع و انکسار
خاصهٔ او بود بسبب ترک ادب در جماعت خانه در کهٹ نمے غلطید و هر وقت که خواستے
بخدمت سلطان المشایخ برود اول جامه هاے پاکیزه خود را بعود و عطریات دیگر
معطر مے گردانید انگاه بخدمت سلطان المشایخ میرفت اگرچه کرات در یک روز
طلب شدے و حکمت اینمعنی ازاں بزرگ پرسیدند فرمود چوں بخدمت بزرگے
بروند خوشبو شده باید رفت و ایں بزرگ را جمال باکمال بود و ظاهری آراسته و باطنی
معمور داشت و سلطان المشایخ مے فرمود جمال الدین ہانسوی را پسرے
بود بزرگ دانشمند دیوانه شده بود گاه گاه بهوش آمدے و هوشیارانه سخن گفتے
اگرچه دیوانه شده بود فاما از هزار هوشیار نشنیدم که او و شنیدم میگفت العلم حجاب الله
الاکبر دانستم که ایں دیوانهٔ معنوی است بیان ایں سخن ازو پرسیدم جواب گفت
علم دون حق است و هرچه دون حق است حجاب حق است منهم آں عارف ربانی
آں زاهد سبحانی شیخ عارف که خلیفه شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
الله سره العزیز بود سلطان المشایخ مے فرمود که ایں عارف را شیخ شیوخ العالم
قدس الله سره العزیز جانب سیوستان آنحدود فرستاده بود و او را اجازت بیعت
داده بود آنچناں بود که ملکے بود طرف اُچه و ملتان و ایں عارف بر آں ملک
امامت داشت و با تعلقے باهم دیگر الغرض وقتے آں ملک صد تنکه بدست ایں عارف
بخدمت شیخ شیوخ العالم فرستاد و ازاں پنجاه تنکه برخود نگاه داشت و پنجاه تنکه
بخدمت شیخ شیوخ العالم آورد شیخ شیوخ العالم تبسم کرد و گفت عارف قسمت
برادروار کردی ایں عارف شرمنده شد برفور آں پنجاه تنکه آورده پیش داشت
و از آں خود هم چیزے آورد و عجز بسیار کرد و ارادت التماس نمود شیخ شیوخ العالم
دست بیعت بدو داد و او محلوق شد بعد ازاں چناں در خدمت راسخ شد که استقامتے
حاصل کرد تا آنکه آخر الامر شیخ شیوخ العالم او را اجازت بیعت داد و هم طرف سیوستان

فرستاد فاما ہمچنیں ہم گویند کہ مولانا عارف خلافت نامہ خود بخدمت شیخ شیوخ العالم آورد و عرض داشت کرد ایں کار نازک است اندازۂ من بیچارہ نیست و من عہدہ دار ایں کار و شغل مشائخ کبار نتوانم شد ہم بر شفقت و مرحمت مخدوم عالمیاں کہ در نظر مبارک خود درآوردہ است بہ بندہ کردہ ام بعد رسانیدن خلافت نامہ بحکم اجازت شیخ شیوخ العالم در کعبہ رفت و پیش از انجا باز نگشت رحمۃ اللہ علیہ عرض میدارد کاتب حروف محمد مبارک علوی المدعو بامیر خورد بر آنجملہ ایں بندہ از خدمت والد خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ درویشے بود بزرگ صاحب نعمت کہ او را شیخ علی صابر گفتندے در درویشی قدمے ثابت و نفسے گیرا داشت و ساکن قصبہ ڈیکری بودے و پیوند بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز داشت او را از حضرت شیخ شیوخ العالم اجازت بیعت بود الغرض در آنچہ بعضے یاران بزرگ کہ بدولت خلافت شیخ شیوخ العالم مشرف شدہ بودند ہر یکے را وداع مے شد و بوصیتے مخصوص مے گردانید و نفسے ہمراہ او میکرد دریں میاں شیخ علی صابر عرض داشت کرد کہ در باب بندہ چہ فرمان مے شود شیخ شیوخ العالم در باب او فرمود کہ اے صابر برو بہو کہا خواہی کرد یعنے ترا عیش خوش خواہد گذشت الغرض تا آخر عمر شیخ علی صابر را عیشے خوش گذشت و او مردے خوش باش و کشادہ ابرو بود علیہ الرحمۃ باب سیوم در بیان مناقب فضائل و کرامات اولاد بعضے نبسگان و نبیرگان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز و اقربائے سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز و سادات کرام کہ مخصوص بودہ اند باختصاص شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہما العزیز عرض میدارد کاتب حروف محمد مبارک علوی المدعو بامیر خورد بر اسے مریدان خوب اعتقاد پوشیدہ نماند بر آنجملہ کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین را پنج پسر و سہ دختر بودہ اند فاما نبسگان و نبیرگان شیخ شیوخ العالم از کثرت شرق و غرب عالم

گرفتہ اند و ہر طرفے را از اطراف گیتی بقدوم مبارک خود منور گردانیدہ اند و در حمایت
خویش داشتہ فاما بعضے فرزندان و نبسگان و نبیرگان کہ مناقب و کرامات ایشان
مشہور ست و بعضے کہ در نظر مبارک سلطان المشائخ پرورش یافتہ اند و کاتب
حروف خدمت ایشان را دریافتہ دریں کتاب تحریر یافتہ تا از برکت ایشان ایں
کتاب در دلہاے اہل ولاات عالم جاے گیرد و نویسندہ امیدوار را دستور مغفرت
باشد ان شاء اللہ تعالے نکتہ دربیان مناقب و فضائل و کرامات پسران شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز منہم آں شیخ زادہ معظم آں فخر بنی آدم کہ از
ہمہ پسران شیخ شیوخ العالم مہتر بود خواجہ نظیر الدین نصرہ اللہ کہ باوصاف سنیہ
واخلاق مرضیہ موصوف بود روزگار بعبادت باری تعالے و بزراعت و حراثت
کہ لقمہٴ حلال است گذرانیدہ و خداے تعالے را در خلا و ملا طاعت کردہ عمر عزیز
در رضاے باری تعالے بسر برد رحمۃ اللہ علیہ منہم آں بحر علم آں کان حلم آں
بتقوے آراستہ و بورع پیراستہ اعنی مولانا شہاب الملۃ والدین کہ بوفور علم
و فضائل بسیار مشہور بود و بیشتر حال بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
حاضر بودے واگر در مجلس شیخ شیوخ العالم بحثے در علم افتادے دراں باب
شروع کردے و آں بحث را بتقریر خوب تمام کردے چنانکہ دلاساے شیخ شیوخ
العالم بودے سلطان المشائخ نے فرمود کہ میان من و میان مولانا شہاب الدین
طریقہ محبت مسلوک بودے فرمود کہ وقتے مرا جراتے رفت بخدمت شیخ شیوخ العالم
بے قصد من و آنچناں بود کہ روزے نسخہ عوارف بخدمت شیخ شیوخ العالم بودہ است
ازاں فوائد مے فرمود ہماں نسخہ بود بخط باریک نوشتہ و یا سقیم گونہ شیخ شیوخ العالم
را دربیان آں اندکے نکسے بودہ ہست و من نسخہ دیگر بخدمت شیخ نجیب الدین متوکل
رحمۃ اللہ علیہ دیدہ بودم مرا ازاں یاد آمد گفتم شیخ نجیب الدین نسخہ صحیح دارد مگر آں سخن
بر خاطر گرامی ایشاں گراں نمود ساعتے شد بر لفظ مبارک راند یعنے درویش را قوت تصحیح
نسخہ سقیم نیست یکے دو بار ایں لفظ بر زبان مبارک راند و مرا ہیچ بر دل نیست کہ در معنی بکہ

نکتہ

می فرماید اگر من قاصداً و عامداً گفته باشم انگاه بر خود گمان برم چون دو سه بار این بگفت
مولانا بدرالدین اسحاق رحمة الله علیه مرا گفت که شیخ این سخن در باب تو می گوید من
برخاستم سر برهنه کردم در پای شیخ افتادم گفتم نعوذ بالله که مرا مقصود ازین سخن نسخه
کتاب خانهٔ مخدوم باشد من نسخهٔ دیده بودم از آن حکایت کردم مرا اصلاً چیزے در خاطر
چیزے دیگر نبود هر چند معذرت کردم اثر بے رضائی همچنان در شیخ شیوخ العالم
میدیدم چون از انجا خاستم ندانستم که چکنم مبادا هیچکس را آنچنان غم که مرا آن روز بود گریه
در من افتاد مضطر و حیران بیرون آمدم تا برسیدم بر سر چاہے خواستم که خود را در آن
چاه اندازم باز تامل کردم و با خود گفتم گدائے مرده گیر اما این بدنامی مبادا که باز گردد
در ضجرت و حیرت سراسیمه میگشتم و با خود گریه و زاری میکردم خدائے داند تا این کس
را در آن ساعت چه احوال بود الغرض شیخ شیوخ العالم را پسرے بود که او را
مولانا شهاب الدین گفتندے میان من و میان او طریق مودت مسلوک بود
او را ازین حال خبر شد بخدمت شیخ شیوخ العالم رفت و از حال من بطریقے بهتر باز
گفت شیخ شیوخ العالم محمد خورد را بطلب من فرستاد بیامدم و سر در قدم آوردم
انگاه خوشنود شد دوم روز آن مرا پیش طلبید و مرحمت و شفقت بسیار فرمود و گفت
این همه برائے کمال حال تو کردم این لفظ آن روز از خدمت ایشان شنیدم
که پیر مشاطهٔ مرید است انگاه مرا خلعت فرمود و بکسوت خاص مشرف گردانید سلطان
المشائخ می فرمود که وقتے پیرے بخدمت شیخ شیوخ العالم آمد و گفت من
بخدمت شیخ قطب الدین طیب الله ثراه بودم و شما را آنجا دیده ام شیخ او را نشناخت
چون تعریف کرد بشناخت الغرض یکے جوانکے برابر خود آورده بود و آن پسر او بود
سخن در علم افتاد آن پسرک بے ادبانه در بحث در آمد و گستاخ وار با شیخ
بحث کردن گرفت چنانکه سخن بلند شد شیخ هم سخن بلند کرد من و مولانا شهاب الدین
بیرون در نشسته بودیم چون غلبه کوته شد درون در آمدیم آن پسرک همچنان بے ادبانه
سخن می گفت مولانا شهاب الدین در آمد آن پسرک را سیلی ها زدن گرفت تیره شد

خواست کہ بر مولانا بسفاہت درافتد من دست آں پسرک گرفتم دریں میاں
شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ صفا کنید مولانا شہاب الدین
یک جا یکے نقرہ و مبلغے سیم بیاورد و بداں پدر و پسر داد ہر دو باز گشتند و رسم شیخ
شیوخ العالم ایں بود کہ ہر شب بعد از افطار مرا پیش طلبیدے و مولانا رکن الدین
سمرقندی را ہم مولانا شہاب الدین گہے بودے و گہے نبودے الغرض مارا
بطلبیدے حکایت آں روز باز پرسید حکایت آمدن آں پیر و ادب کردن مولانا
شہاب الدین آں پسرک را تقریر افتاد شیخ شیوخ العالم مے خندید دریں میاں
من عرض داشت کردم کہ در انچہ آں جوان خواست کہ با مولانا شہاب الدین
درافتد من ایں قدر کردم کہ دست او بگرفتم شیخ شیوخ العالم بخندید و فرمود کہ نیکو
کردی شیخ سعدی خوش گوید بیت اے دیدنت آسایش و خندیدنت آفت ٭
گوے از ہمہ خوباں بربودی بلطافت منہم آں شیخ المشائخ طریقت و آں آفتاب عالم
حقیقت اعنی شیخ بدر الملۃ والدین سلیمان کہ بعلم و تقوے مشہور بود و صفات مشائخ
کبار موصوف بود و بعد وفات شیخ شیوخ العالم بر سجادۂ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین پدر خود باتفاق برادراں و اہل ارادت کہ حاضر بودند بنشست
و آں مقام را بنور حضور بر جادۂ طریقت منور گردانید کہ الولد سر لابیہ و کاتب حروف
از والد خود سید محمد مبارک کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ شیخ بدر الدین سلیمان
مخلوق نبود فرق کردے بر طریقہ مشائخ چشت قدس سرہ العزیز زیرا چہ دست خلافت
از خلفائے چشت داشت و آنچناں بود کہ چوں خواستند کہ خواجہ قطب الدین
چشتی را قدس اللہ سرہ العزیز بر سجادۂ پدر در چشت بنشانند و خواجہ قطب الدین
در عالم صغر بود بزرگان چشت و اقربائے دیگر رضا نمیدادند و خواجہ علی چشتی
عم او در عہد سلطان غیاث الدین بلبن در شہر دہلی آمدہ بود بزرگان چشت
دو خلیفہ بزرگ صاحب نعمت را از خلفائے خاندان چشت یکے خواجہ زور کہ بوقت شنیدن
نام مبارک او تکبیر گویند اللہ اکبر اللہ اکبر لا الہ الا اللہ واللہ اکبر وللہ الحمد و دوم خواجہ غور

کہ بوقت شنیدن نام مبارک او تسمیہ گویند بسم اللہ الرحمن الرحیم بجہت این مصلحت
و باز نمودن کیفیت سجادۂ خاندان چشت کہ بخواجہ قطب الدین میدہند بخدمت
خواجہ علی روان کردند چنانچہ این حکایت مشرح در نکتہ سادات در ذکر والد کاتب
حروف تحریر یافتہ است الغرض این دو خلیفۂ صاحب نعمت چون نزدیک اجودہن
رسیدند شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز را خبر شد کہ این
دو بزرگ از خاندان چشت میرسند شیخ شیوخ العالم استقبال کرد و این دو
بزرگ را بتعظیم در اجودہن فرود آورد و ضیافتہائے مشرف کرد بعدہ مولانا
شہاب الدین و شیخ بدرالدین سلیمان را در نظر مبارک ایشان آورد و گفت
کہ این ہا را شما کلاہ ارادت بپوشانید آن بزرگان گفتند ما را چہ مجال آن باشد
کہ در نظر چون تو شاہے کلاہ بدہیم شیخ شیوخ العالم فرمود کہ ما این نعمت ہم از
خاندان شما داریم مطلوب من این ست کہ کلاہ ارادت از دست شما بپوشند بعدہ
آن بزرگان گفتند چون مخدوم معذور نمیدارد اشارت شود و کلاہ از جامہ دار خانۂ
مخدوم بیارند و مخدوم بدست مبارک خود کلاہ راست کند ما را دہد آنگاہ ما کلاہ
بپوشانیم مولانا بدرالدین اسحاق بحکم اشارت شیخ شیوخ العالم دو کلاہ آورد شیخ
شیوخ العالم بدست مبارک راست کردہ بدان بزرگان داد آن بزرگان در
نظر مبارک شیخ شیوخ العالم مولانا شہاب الدین و شیخ بدرالدین سلیمان
را کلاہ بپوشانیدند تا از برکت آن میان ہمہ فرزندان یکے عالم با عمل دوم وارث
سجادۂ شیخ شیوخ العالم گشت الغرض چون بیشتر مشائخ چشت را قدس اللہ
سرہ العزیز فرق بود شیخ بدرالدین نیز ہمان معنی رعایت کرد چون شیخ بدرالدین
سلیمان وفات یافت درون گنبد شیخ شیوخ العالم مدفن یافت قدس اللہ
سرہما العزیز منہم آن موصوف باوصاف مردان دین آن مشہور بتقوی و یقین
اعنی خواجہ نظام الملۃ والدین سلطان المشائخ مے فرمود کہ خواجہ نظام الدین
را شیخ شیوخ العالم از جملۂ پسران دوست تر داشتے و او لشکری بود بنجہ مست

شیخ شیوخ العالم عظیم گستاخ بود ہرچہ گفتے شیخ شیوخ العالم از غایت آں کہ او را
دوست داشتے بسمع رضا بشنیدے و تبسم کردے و از آنچہ او گفتے نرنجیدے منقولست
کہ در مردی و جوانمردی حیدر ثانی بود و کیاستے ظاہر داشت و فراستے صادق چنانکہ
ذکر کراست و فراست او در نکتہ وفات شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است الغرض
چوں بعد نقل شیخ شیوخ العالم کفار در دیار اجودہن رسیدند خواجہ نظام الدین
از جہت مردی و غایت دلاوری بجر کفار رسیوست بعد قتال بسیار شہادت یافت
چوں درمیاں کشتگان تفحص کردند ہیچ اثر آں بزرگ زادۂ عالم نیافتند رحمۃ اللہ
علیہ منہم آں سیرت خوب نزد اہل دلاں محجوب اعنی خواجہ یعقوب کہ از ہمہ پسران
کہتر بود و بہ بذل و ایثار مشہور و نفسے گیرا داشت و کراماتے ہویدا و طریقۂ اہل ملامت
رفتے و بعکس آنکہ بخلق نمودے باحق بودے و طبعی فیاض و لطافتے تمام داشت
کاتب حروف از والد خود سید محمد مبارک کرمانی سماع دارد کہ مے فرمود بیشترے
حال در سفر و حضر مصاحب شیخزادہ عالم صاحب زادہ داریں خواجہ یعقوب مے بودم
وقتے برابر او در خطہ اودہ رفتم چوں در اودہ رسیدیم در سرائے فرود آمدیم شیخ زادہ مرا
در وثاق گذاشت و خود بتماشائے شہر بیروں آمد چنانکہ یکپاس شب بگذشت
در وثاق نیامد و جائے بعیش مشغول شدیم دراں شب مقطع اودہ کہ خانے
معظم بود او را درد شکم گرفت بحدے کہ یکساعت از درد سخت قرار نبود ہرچند کہ
علاج کردند شفا میسر نشد کار بتعویذ و دعیہ کشید دریں میاں مردے گفت شیخ زادہ
خواجہ یعقوب فرزند حضرت شیخ شیوخ العالم را دیدم بوقت نماز دیگر در شہر اودہ
درآمدہ اگر او را دریابند امید باشد کہ از برکت دعائے آں شیخ زادہ عالم ایں زحمت
بصحت بدل شود فی الحال مقطع دراں نیم شب ہر طرف کساں بطلب شیخ زادہ
فرستاد طلبکناں در سرائے آمدند کہ فرود آمدہ بودیم گفتند شیخ زادہ کجا است کہ خان
مے طلبید گفتم بوقت نماز دیگر از من جدا شدہ درمیان شہر جائے خواہد بود تفحص
و تتبع کردند در مقامے یافتند کہ بعشرت مشغول بود دیدند کہ در خواب است آہستہ

بیدار کردند از خواب ژولیده برخاست گفتند شما را خان مے طلبد تبسم کرد و گفت
خرچ مالم شده بود و من در آں تفکر خفته بودم که شما بسر وقت من رسیدید همچناں
برخاست و رواں شد چوں بخان رسید دید که از غایت درد شکم از کهٹ بر زمین و از زمین
بر کهٹ مے غلطد و نزدیک بهلاک رسیده است نزدیک کهٹ خان نشست
و دو انگشت مبارک خود بر شکم خان نهاد و چیزے بخواند فی الحال درد شکم موقوف
ماند خان برخاست و در پاے شیخ زاده عالم افتاد و فرمود تا یک بده سیم و جامهاے
تهیں بخدمت شیخ زاده آوردند و شیخ زاده باآں سیم و جامه باز گشت و مبلغے از آں
سیم بحاجبان و پرده داران خان عطا فرمود و در سراے که فرود آمده بودیم در آں
نیم شب آمد آخر الامر در اثناے راه قصبهٔ انبروهه آں بزرگ زاده را مرداں غیب
بربودند و غایب کردند رحمة الله علیه نکته در بیان فضایل و صلاحیت و کرامات
دختران شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز کاتب حروف
از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد که شیخ شیوخ العالم را
سه دختر بود مهتر ایشان بی بی مستوره که تا نفس آخر در پرده ستر و صلاح و عفت و کرامت
بود دوم بی بی شریفه که بشرف عبادت و طاعت مشرف بود رحمة الله علیها و
ایں بزرگ زادی در عنفوان جوانی بیوه شده بود و تا لب گور بشوهرے مشغول
نگشته همینکه بیوه شد چناں بحق مشغول شد که شیخ شیوخ العالم فرمود اگر
عورات را خلافت و سجاده مشایخ دادن روا بودے من بی بی شریفه بیادم
ولو کان النساء کمثل هذا لفضلت النساء علی الرجال شیخ سعدی خوش گوید
بیت در سراپرده عصمت بعبادت مشغول + نام در عالم و خود کنف ستر خدا +
سیوم بی بی فاطمه که در حباله مولانا بدر الدین اسحاق رحمة الله علیها بود چوں
مولانا بدر الدین اسحاق در اجودهن برحمت حق پیوست فرزندان صغیر
گذاشت چنانچه خواجه محمد امام و خواجه موسی سلطان المشایخ را بدیں
سبب تعلقے سخت پیش آمد زیرا چه سلطان المشایخ را با بدر الدین اسحاق

فرط محبت بود چنانچه در ذکر مولانا بدرالدین اسحٰق تحریر یافته است سلطان المشایخ
دریں اندیشہ مے بود اگر خرجے پیدا شود بی بی فاطمہ را با فرزندان از اجودھن بیارند
تا حق صحبت مولانا بدرالدین اسحٰق بنوعے ادا کردہ باشد الغرض دریں باب بخدمت
سید محمد کرمانی جد کاتب حروف مشورت کرد سید گفت ما ہمہ را واجب است که رعایت
فرزندان مولانا بدرالدین اسحٰق بکنیم که در باب ہر یکے از ما خدمت شیخ شیوخ العالم
مددہا کردہ است ہم در اثنائے ایں حال که مشورت کردند مردے بود سوداگر ملتانی
ہمسایہ سلطان المشایخ مگر از جائے سودا آوردہ بود دو تنکہ زر پیش خدمت
سلطان المشایخ فتوح آورد سلطان المشایخ آں دو تنکہ زر پیش سید محمد
کرمانی نہاد و فرمود که یک تنکہ زر شما در خانہ خود خرج بدہید و دوم تنکہ زر بجہت آوردن
اتباع و فرزندان مولانا بدرالدین اسحٰق با خود در اجودھن خرج ببرید زیرا چہ
شما محرم آں خاندان با کرامت اید خدمت سید محمد آں قبول کرد و دوم روز طرف
اجودھن رواں شد بی بی فاطمہ رحمۃ اللہ علیہا را با فرزنداں در شہر آورد
الغرض چوں چند گاہے از رسیدن بی بی فاطمہ و فرزندان عزیز او در شہر گذشت
از خویش و بیگانہ ہر کسے گمانے بردند مگر سلطان المشایخ در خاطر دارد که بی بی
فاطمہ را در حبالہ خود آرد چنانکہ ایں سخن که نہ لائق حال سلطان المشایخ بود
در گوش خاص و عام افتاد شبے خلوتے بود سید محمد کرمانی ایں حکایت بخدمت
سلطان المشایخ گفت که خلق در باب آوردن بی بی فاطمہ سخنے میگویند
بگمان آنکہ خدمت شما بی بی فاطمہ را آرایندہ اید مقصودے دیگر است چنانکہ در صدر
کتابت رفتہ است سلطان المشایخ بشنیدن ایں معنی انگشت تحیر را بدندان
تفکر گرفت و دست مبارک خود بر روئے و محاسن مصفا خود فرود آورد و گفت
که استعداد عزیمت اجودھن کنید دوم روز آں بزیارت شیخ شیوخ العالم رواں شد
چوں از اجودھن باز گشت پیش از آنکہ در شہر برسد سہ روز بی بی فاطمہ در
غیبت سلطان المشایخ نقل کردہ بود و در روضہ شیخ نجیب الدین متوکل رحمۃ اللہ

علیه بیرون دروازهٔ مندهه مدفن شده چون روز سیوم بود خلق حاضر گشت سلطان
المشایخ از اجودهن همدران روز در روضهٔ شیخ نجیب الدین متوکل رسید زیارت
سیوم روز بی بی فاطمه دریافت خواجه محمد و خواجه موسی که در عالم صغر بودند ایشان
را در نظر مبارک خویش پرورش داد و خواجه احمد نشاوری را که مرید شیخ شیوخ
العالم بود اتفاق اوتا بیکی ایشان فرمود رحمة الله علیهم اجمعین نکته در بیان فضائل
و کرامات نبیرگان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سرهم العزیز منهم
آن افضل مشایخ طریقت آن اکرم اولیاء حقیقت که در علو درجات و رفعت مقامات
و شدت مجاهدات و ذوق مشاهدات در عصر خویش مثل نداشت و در بذل ایثار
بی نظیر بود و در مبالغت طهارت ظاهر و باطن درمیان مشایخ وقت بی مثل
بود اعنی شیخ علاء الملة والدین ابن شیخ بدر الدین سلیمان و این بزرگ
شانزده ساله بود که بر سر سجادهٔ شیخ شیوخ العالم بجای پدر نشست و پنجاه و
چهار سال حق آن سجاده کما هو حقه بگذارد چنانکه صیت عظمت و کرامت او هم در
حیات عزّ او میان عالم منتشر شد و اسم مبارک او میان اسامی اولیاء مذکور و مشهور
گشت چنانکه در دیار اجودهن و دیپالپور و جبالی که سمت کشمیر است خلق
آن دیار از غایت محبت و اعتقاد مقامها ساخته اند و قبرها کرده و بنام روضهٔ
متبرکهٔ او تیمّن و تبرک می گیرند و در آن موضع صدقات و ختمات می کنند و کاتب
حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد که میفرمود
شیخ علاء الدین قدس الله سره العزیز هم شیر من بود و میان من و شیخ
علاء الدین حق رضاع ثابت گشته و شیر مادر من خورده و پیش مولانا بدر الدین
اسحٰق کلام الله یکجا خوانده چنانکه کیفیت مشرح در ذکر مولانا بدر الدین اسحٰق
تحریر یافته است و خدمت والدی فرمود روزی در عالم صغر من و شیخ
علاء الدین بخدمت شیخ شیوخ العالم حاضر بودیم شیخ شیوخ العالم
بدولت بر کهٹ نشسته بود و ما هر دو پیچ کهٹ گرفته ایستاده بودیم در این

محل شیخ شیوخ العالم تنبول در دہن مبارک داشت از راہ شفقت فرزند پروری تنبول از دہن مبارک خود بدست مبارک در کام شیخ علاؤالدین نہادہ و بقیہ آں تنبول در کام من نہادہ بعدہ از کہٹ بجہت توضی فرود آمد و بر کرسی بنشست عیسیٰ نام درویشے بود کہ در خلوت خدمت کردے و حجرے را کہ نوبت او بودے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرستادے و نوبت ایں شغل نگاہداشتے تا عدل درین کار مرعی ماند الغرض ایں خواجہ عیسیٰ شیخ شیوخ عالم را وضو ساز انید و سجادہ راست کردہ بودند تا بعد از وضو شیخ شیوخ العالم بر سجادہ بنشستند ہم دراثنائے ایں شیخ شیوخ العالم بوضو مشغول بود و شیخ علاؤالدین بازی کناں رفت و بر سجادہ بنشست خواجہ عیسیٰ جانب شیخ علاؤالدین دید و انگشت بدنداں گرفت دریں حال شیخ شیوخ العالم جانب خواجہ عیسیٰ دید بعدہ نظر بجانب شیخ علاؤالدین کرد کہ بر سجادہ نشستہ است شیخ شیوخ العالم تبسم کرد و گفت عیسیٰ مبہم تہ بھی بزبان آں دیار یعنے بگذار تا بنشیند از برکت نفس مبارک شیخ شیوخ العالم قریب با قرن شیخ علاؤالدین بر سجادہ شیخ شیوخ العالم بنشست چنانکہ ہیچ وجہ پائے مبارک بجز در مجد جمعہ جائے دیگر نرفت اگر پادشاہان وقت مے آمدند از مقام خود ہیچ وجہ بجنبیدے و خلق را ہمچو پشک شتر دانستے و اگر کسے بجہت ارادت آمدے حوالہ بروضۂ شیخ شیوخ العالم کردے و فرمودے کہ ایں را در پایاں یا با ببرید و کلاہ بدہید و معلوم تمام خاصۂ آں بزرگ بود ہیچکس آں بزرگ را در روز طعام خوردن ندیدہ تا لیکہ در حجرہ بیں در ایام تشریق ہیچ وجہ بجز ایں پنج روز افطار نکرد و افطار شد مت ایشاں بوقت یکپاس شب بودے چند ناں با روغن مے پختند چنانکہ از سیرے ہشت آں ناں از آں دو ناں بہ حیل با قدرے شیر موازنہ یک سیر بکار بردے و بوقت افطار جز ایں طعام حلواے بسیار با نہایت بیش مے بردند از آں ہیچ تناول نکردے محتاجان ہاے حلوا یدان وقت کہ خلق خفتہ مے بودند برساندیکہ خاطر مبارک او اقتضا کردے بفرستادے حاجت کند و ری درویشاں کہ دو وقت در جماعت خانہ مے کشیدند و خاص و عام را از آں

نصیبے جسته و اگر از محل خلوت در روضه شیخ شیوخ العالم آمدے از درویشاں
و محتاجاں جهت بدل ایثار شیخ صف زده ایستاده مے بودند از سر صف که ایثار
آغاز کردے هر یکے را مبلغی سیم فرمودے و مے گذشتے و اگر کسیکه باو چیزے رسیده بودے
از مقام خود جدا شدے و محل دیگر هم در میاں صف بایستادے و ازاں حال خدمت
شیخ را خبر مے کردند که ایں مرد یکبار رسیده است اورا دو چنداں دهانیدے
که پیش ازاں رسیده بودے اگرچه کرات ایں حرکت کردے برو نگرفتے و زجری نفرمودے
مقصود شیخ ایں بودے تا کسے مَنَّاعًا لِّلْخَیْرِ نشود و کسانیکه بخدمت خاص شیخ مشغول
مے بودند طایفه که آب وضوے رسانیدند و قومے که جامهاے مبارک شیخ میدوختند
و مے شستند شیخ آفریده را مجال نبودے که آسیب خویش بدیشاں رسانند و اگر بریشاں
دستے و یا آسیبے کسے رسانیدے اورا از خانقاه بیروں میکردند در طهارت و نظافت
بدیں حد کوشیدے منقولست در آنچه شیخ رکن الدین نبیره شیخ الاسلام بهاء الدین
زکریا رحمة الله علیه از شهر دهلی در ملتان میرفت بزیارت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز رفت چوں از روضهٔ منبرکه بیروں آمد
با شیخ علاء الدین قدس الله سره العزیز ملاقات کرد شیخ رکن الدین بجهت
مصافحه و معانقه بیشتر شد و شیخ علاء الدین را در کنار گرفت و گفت که خداے
تعالے شمارا استقامتے بخشیده است هر آئینه کسے نمیتواند که از جا بجنباند فاما آسیب
چند نفر قرابت که تعلق بدینها دارند کشاں مے برند ایں سخن فرمود و یک دیگر را وداع
کردند چوں شیخ علاء الدین رحمة الله علیه در مقام خود آمد فی الحال آں جامه ها
بکشید و غسلے تازه کرد و جامهاے دیگر پوشید و بر سجاده بنشست همانا ایں معنی
بخدمت شیخ رکن الدین رسانیدند و گفتند که ایں چه بزرگی و تکبر است که بسبب
معانقه همچو شما پاک و پاک زاده اینچنین کند شیخ رکن الدین رحمة الله علیه فرمود که
شما قدر مولانا علاء الدین چه دانید اورا مے رسد که اینچنیں کند زیرا چه از ما
بوے دنیا مے آید و او ازاں مبرا شده زندگانی مے کند آمدیم بر سر حرف و اگر

کسے از دست ظلم ظالمان و متعدیان در جماعت خانۂ روضۂ متبرکۂ شیخ شیوخ العالم
درآمدے مجال نبودے کہ کسے آن مظلوم را بزند و تعدی از حرم روضۂ متبرکہ
بیرون آرد اگرچہ پادشاہ وقت بودے از مہابت این پادشاہ دین و دنیا ترسیدے
و چون شیخ علاؤالدین برحمت حق پیوست ہم در جوار روضۂ شیخ شیوخ العالم
قدس اللہ سرہ العزیز مدفون این بزرگ شد و بر روضۂ متبرکہ او گنبد عالی سلطان
محمد تغلق کہ مرید و معتقد خدمت شیخ علاؤالدین بود عمارت کنانیدہ است
از خدمت شیخ علاؤالدین رحمۃ اللہ علیہ دو پسر ماندند صاحب عظمت و کرامت
یکے شیخ زادہ معظم مبجل و مکرم در علم و کرامت و مہابت مستثنیٰ بود ہر کہ در سیماے
مبارک او بدیدے بتحقیق دانستے کہ از دودمان کرامت و بزرگیست اعنی شیخ
معزالحق والدین کہ در علم تلمذ پیش مولانا وجیہ الدین پائلی کردہ بود و در دین
و دیانت حظے کامل داشت و بجاے پدر در مقام شیخ شیوخ العالم فریدالحق
والدین بنشست و در بذل و ایثار بر بندگان خدا بگشاد بعد چندگاہ سلطان
محمد تغلق در شہر دہلی طلب فرمود و تعظیم و تکریم او بواجبی نگاہداشت و فرمود تا در نظر
مبارک او امور مملکت را پرداخت رسانند کہ اَلدِّیْنُ وَالْمُلْکُ تَوْاَمَانِ بعدہ راے
آن بادشاہ این اقتضا کرد کہ دیار گجرات حوالہ بندگان او کرد شیخ معزالدین
رحمۃ اللہ علیہ در گجرات رفت تا آخرکار بتقدیر اللہ از دست ظالمان و
باغیان بدرجہ شہادت رسید امروز آن دیار از برکت روضۂ متبرکہ او منور است
و خاک پایان او دواے درد حاجتمندان آن دیار ہست و دوم شیخ زادہ
علی الاطلاق و آن مقبول اہل عالم باتفاق کہ در جمیع اوصاف سنیہ مثل نداشت
اعنی شیخ علم الحق والدین کہ ظاہرًا و باطنًا آراستہ بود و در سماع ذوقے تمام
داشت و گریہ جگرسوز و حافظ کلام ربانی بود و سلطان محمد در غایت احترام
واکرام او کوشیدہ و شیخ الاسلام مملکت ہندوستان گردانید و لکہہا بہ بندگان
او داد و جمیع مشایخ روزگار منقاد و محکوم او گشتند و در دین و دنیا بغایت مبجل و مکرم

دین و ملک ہر دو از یک شکم اند ۱۲

بود چوں ایں شیخ شیوخ الاسلام برحمت حق پیوست درون گنبد روضهٔ شیخ علاؤالدین متصل پدر مدفن یافت و ایں دو بزرگ دو پسر گذاشتند پسر کلاں مہتر کار پسر شیخ معزالدین رحمة اللہ علیہ شیخ زادهٔ معظم افضل الدین فضیل که امروز بجائے پدر و جدان خویش در مقام شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین بر سجادهٔ کرامت نشسته است و بصورت و سیرت آبا و اجداد در غایت آں سجادهٔ معظم بر طریق سلف خود میکند و در غایت مشغولی و نہایت ترک و تجرید کوشیده و مقبول دلہا گشته و در بذل و ایثار کشاده و معتقدان آں خاندان کرامت امید وارند تا حق تعالے آں شیخ زاده عالم را بر سجادهٔ کرامت مستقیم دارد و شیخ شیوخ الاسلام علم الحق والدین رحمة اللہ علیہ شیخ زادهٔ خوبصورت و پسندیده سیرت که مستحضر علوم دینی است اعنی شیخ زادهٔ راستین مظہر الحق والدین که بعد از پدر شغل شیخ الاسلامی سلطان محمد تغلق انار اللہ برہانہ باعزاز و اکرام تمام بدو مفوض گردانید و در تعظیم و تکریم ایں شیخ زاده باقصے الغایت کوشید و تا ایں غایت ہمچناں معظم و مکرم است دا و قات او معمور حق تعالے ذات ملک صفات او را در کامرانی دین و دنیا دایم دارد منہم آں شیخ زاده با بذل و ایثار که در مروت و مردمی و سستی مشار الیہ بود اعنی شیخ زادهٔ عالم خواجه عزیز الملة والدین ابن خواجه یعقوب نفسے گیرا داشت و صاحب فتوح بود و نعل بازگونه زدے دیار دیوگیر و تلنگ ہمه معتقدان و بندهٔ او بودند کاتب حروف ایں بزرگ زاده را در دیوگیر دریافته بود ہیئتے زیبا و فرّے وافر داشت و برادر حقیقی او خواجه قاضی بغایت خوب اخلاق و ساده باطن بود و ایں ہر دو برادر که شیخ زادگان عالم بودند در نظر مبارک سلطان المشائخ بسیار بودند و از آنحضرت پرورش یافته شیخ زادهٔ عزیز الدین ہم در دیوگیر شہادت یافت مدفن او آنجا شد و خواجه قاضی ہم در حظیرهٔ سلطان المشائخ در سر چبوترهٔ یاراں مدفن یافت رحمة اللہ علیہما منہم آں کمال طریقت آں جمال حقیقت اعنی شیخ زاده کمال الحق والدین

ابن شیخ زاده بایزید ابن شیخ زاده **نصر الله** از لباس تکلف بکلی عاری بود در بذل و ایثار
بے نظیر و نانها پخته بخلق دادے و از طعامهائے لذیذ احتراز نمودے و اگر عزیمت سفر کردے
گردون هائے پرنان برابر بودے و در آنچه این بزرگ در عهد دولت سلطان **محمد تغلق**
در شهر **دهلی** از دیار که مقام سکونت او بود آمد کاتب حروف بخدمت این بزرگ
بسبب رعایت حقوق خاندان معظم ایشان که با آبا و اجداد کاتب حروف داشتند
رفته بود و شیخ در درون حجره بالائے کهت نشسته چون کاتب حروف را دید از درون
حجره دیگے بردست مبارک کرده بیرون آمد و چنگلی گلیس بخدمت او آورد و بدست
مبارک هریسه از آن دیگ بیرون آورد و بجائے روغن ستور روغن کنجد انداخت
و قدرے حلوا نیز بر آن هریسه افزود و فرمود برغبت بخور که من نان هائے دست
پخته جدّه پدرین بزرگوار تو بسیار خورده ام کاتب حروف آن هریسه تناول میکرد
و لذت فراوان مے یافت و این شیخ زاده صاحب کرامت در داخل مطبخ
حضرت **سلطان المشائخ** قدس الله سره العزیز دیگ شوئی کردے این همه
نعمت و کرامت از آن بود و در آنچه شیخ زاده **کمال الدین** و شیخ زاده **عزیز الدین**
یعقوب خواستند که هر دو جائے سفر کنند بوقت وداع **سلطان المشائخ** یک
جلالے بدست شیخ **کمال الدین** و یک جلالے بدست شیخزاده **عزیز الدین** داد
و شیخ زاده **کمال الدین** را فرمان شد که تو در مالوه باش و شیخ زاده **عزیز الدین**
را فرمان شد که تو در ولایت دیوگیر باش چون از خدمت **سلطان المشائخ**
بیرون آمدند و شیخ زاده **عزیز الدین** گفت ازین یکان جلالی چه غرض حاصل
خواهد شد شیخ زاده **کمال الدین** گفت خاطر جمع دار **سلطان المشائخ**
ما را جلالے داده است یعنے بزرگی و آخر الامر هر دو بزرگ زاده صاحب نفس متبرک
و با کرامات بسیار تا آخر عمر یافتند و روضه متبرکه این بزرگ زاده **کمال الدین**
دوائے همه دردهاست و حاجت روائے خلق گشته رحمة الله علیه
منهم
آن بصورت و سیرت سلف و خَلَف عنی خواجه **عزیز الملة والدین** ابن شیخ احمد

این خواجہ نظام الدین مادر بزرگوار او سیدہ بودہ عمۂ کاتب حروف و گمان کاتب حروف و اکثر اہل ارادت کہ این شیخ زادہ رشتۂ را دریافتہ بودند آنست کہ ہیچ صغیرۂ ازان شیخ زادۂ عالم در وجود نیامدہ باشد و باطن معمور و ظاہری بتشتم و اخلاق پاکیزہ آراستہ داشت و درون مبارک او با حق تعالے بمراقبہ و ذکر خفی منور اینہمہ از برکت آن بود کہ در نظر مبارک سلطان المشائخ پرورش یافت و بوقت مائدہ پیوستہ حاضر بودے و اگر وقتے خواجہ محمد و خواجہ موسی کہ خواندن دعاء مائدہ عہدہ ایشان بود حاضر نبودند این بزرگ زادہ دعاے مائدہ خواندے و تا آن غایت کہ این شیخ زادہ رابتیں در دعا خواندن مشغول بودے سلطان المشائخ فرمودے رحمت باد رحمت باد این مرحمت مخصوص حق او بودے و این شیخ زادہ سلطان المشائخ را در مشغولی و عالم مشاہدہ دریافتہ بود چنانکہ در باب اوراد در نکتہ مشغولی تحریر یافتہ است این شیخ زادۂ معظم مے فرمود کہ وقتے من در قصبۂ کہر بہ کار خیر خواہر زادہ رفتہ بودم چون از آنجا بازگشتم اول بخدمت سلطان المشائخ آمدم و سعادت قدم بوس حاصل کردم مرحمت و شفقت فرمودن گرفت کہ کار خیر چگونہ گذشت و سماعہا چگونہ بود تبسم مے فرمود و باز پرسے مے کرد بعدہ فرمود کہ والدۂ خود را دیدی عرض داشت کردم کہ خیر اول سعادت پاے بوس مخدوم حاصل کردم بعدہ بدان سعادت برسم دعاے خیر ارزانی داشت و فرمود کہ برو آن سعادت راہم دریاب آخر الامر چند روز ذات مبارک این شیخ زادۂ صاحب کرامت را زحمت مزاحم شد و در دوسہ روز کہ زحمت بود یک ساعت لب مبارک از تلاوت کلام اللہ بیکار نماندہ بحدیں رحمت برحمت حق پیوست و در پایان سلطان المشائخ مقابل روضۂ متبرکہ سلطان المشائخ مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ تکمہ در بیان فضائل و مناقب و بزرگی و کرامات نبیرگان حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس اللہ سرہ العزیز منہم آن سہ دختر نبیرگان شیخ شیوخ العالم شیخ زادۂ معظم

وملازم خواجه محمد ابن مولانا بدرالدین اسحٰق که مادر او دختر شیخ شیوخ العالم
بود این شیخ زاده معظم بهمه صفات سنیه موصوف بود و در علوم دینی و تقوے و لطافت
طبع موزون و ذوق سماع و گریه جگر سوز و بذل و ایثار مشهور و مذکور و از عالم صغر
تا کبر سن هم در نظر مبارک سلطان المشایخ پرورش یافته و حافظ کلام ربانی
گشته و علوم وافر و عشقے کامل حاصل کرده چنانکه هم در حیات سلطان المشایخ
بمرتبه خلافت سلطان المشایخ رسید و خلق خدا را هم در حیات سلطان
المشایخ دست بیعت دادن گرفت و این شیخ زاده معظم بامامت سلطان
المشایخ مخصوص بود و اے یومنا او را خواجه محمد امام گویند و در امامت او
سلطان المشایخ را رقتے و ذوقے حاصل میشد و بعد امامت یکسو تنهائے خاص
مخصوص مے گشت و در مجالس بالاتر از و نزدیک سلطان المشایخ کسے
نشستے و در رقص با سلطان المشایخ موافقت نمودے و در مجلس سلطان
المشایخ بحکم اشارت سلطان المشایخ صاحب سماع شدے و هیچکسے را
از خیرگان و یاران اعلیٰ را این محل نبود و از ملفوظات جان بخش سلطان
المشایخ کتابے نبشته است و انوار المجالس نام کرده است و بیشتر عمر عزیز او
در عبادت باری تعالے و ذوق سماع که در آن باب غلو تمام داشت مصروف
گشته از هر جنس قوالان کامل از پارسی و هندی گوے بخدمت او حاضر مے بودند
و علم موسیقی را واضح بود که مثل آن نشان نتوان داد و در بیان معانی آن
علم رموز و اشارت نغمات و تحمیل آن بر حقیقت آیتے بود و کاتب حروف کرات
این بزرگ زاده عالم را چه در سماع و چه در غیر سماع دیده است چشم هائے مبارک
ایشان مدام از کمال ذوق در میان آب غلطان بودے و گریه و نعره او در
سماع جگرهائے اهل دلان را سوراخ کردے وقتے سلطان المشایخ
را در خانقاه شیخ ابوبکر طوسی که حوالی اندرپت است استدعا کردند و در آن
مجلس ایشان صاحبت حاضر بودند هر چند که سماع میگفتند هیچ اثر پیدا نے شد

سلطان المشایخ فرمود که سماع را بدارند و بحکایات و مآثر بزرگان مشغول شدند در اثنای
این حال ذوقے پیدا شد دریں معرض شیخ علی زنبیلی روے بجانب شیخ نظام الدین
پانی پتی که خلیفه شیخ بدرالدین غزنوی بود کرد منظرے خوب حالے وافر والحانے
خوش داشت وگفت که ما از شما سماعے مطلوب داریم که بشنویم الغرض شیخ
نظام الدین پانی پتی میان مجلس بجاے قوالاں بنشست چوں او تنها بود
سلطان المشایخ بجانب خواجه محمد که ذکرش بخیر باد اشارت کرد که شما یاری
دهید خواجه محمد از مقام خویش برخاست برابر شیخ نظام الدین پانی پتی
بنشست این هر دو بزرگ اول غزلے آغاز کردند بعده صوتے برگرفتند چوں
بدیں بیت رسیدند بیت بهر خردی که بینی امشب است + از من همه درگذار
تا روز + سلطان المشایخ را بگرفت و در جمله جمع اثر کرد الغرض بآں
فضائل که حق تعالے ایشان را داده بود انکسار و تواضع تمام هم بخشیده تا در میان
جمع پیش آمدے نشستے و سماع گفتے آرے چوں از مقبولان حضرت اله بوده
اند از ایشاں همه حرکات و سکنات پسندیدگان آنحضرت مے آمد و ایں شاهزاده
در علم حکمت نصیبے وافر داشت ایں ضعیف گوید بیت بعلم حکمت جائے
رسیده که زرشک + میان گور کند شور بوعلی سینا + منهم آں مشهور بعلم
آں مذکور بحلم که بزهد و تقوے موصوف بود اعنی خواجه موسیٰ ابن مولانا
بدرالدین اسحاق که برادر حقیقی خواجه محمد امام بود و ایں بزرگ زاده نیز در نظر
مبارک سلطان المشایخ پرورش یافته و در جمیع علوم کمالے داشت و
ذو فنون روزگار گشته و در علم اصول فقه بزدوی پیش مولانا وجیه الدین
پائلی گذرانده و حافظ کلام ربانی بود و در تحقیق سخن کوشیدے و طبعے فیاض
و لطافتے بسیار داشت و در نظم و اشعار عربی و پارسی کامل بود و غزلے پرسوز
گفتے و در علم موسیقی طایفه که مهارت داشتند لطائف دلربائی آں علم از نغمات
روح افزاے ایں بزرگ مے بردند و در جمیع علوم دستے داشت و در علم

حکمت کمالے یافتہ بود آں را بتجارب مقرون گردانیدہ و در غیبت خواجہ محمد امام
بزرگ خود امامت سلطان المشائخ کردے و بغایت خوش خواندے و بخلعتہائے
فاخر از حضرت سلطان المشائخ مشرف گشتے آخر الامر ہر دو بزرگ و بزرگ زادہ
در حظیرۂ سلطان المشائخ مدفن یافتند رحمۃ اللہ علیہما منہم آں شیخ زادہ دلکشائے
والیئے ولایات والا اعنی خواجہ عزیز الملۃ والدین صوفی کہ والدۂ بزرگوار او بی بی
مستورہ دختر شیخ شیوخ العالم فرید الدین بود قدس اللہ سرہ العزیز و ایں شیخ زادہ
فضائل بسیار داشت و معانی و لطایف بیشمار و از ملفوظات روح افزائے حضرت
سلطان المشائخ کتابے بنشتہ ہست مسمے بتحفۃ الابرار کرامت الاخیار
وازیں نسخہ بیشترے در نظر مبارک حضرت سلطان المشائخ گذرانیدہ وقتے
دمائیدہ سلطان المشائخ مولانا وجیہ الدین پائلی بالا تر ایں شیخ زادہ بنشست
چوں سلطان المشائخ دید فرمود کہ مولانا چنانکہ من نخواہم کہ ہیچ مجعدے بالا تر
متعممے بنشیند ایں ہم نخواہم کہ ہیچ متعممے بالا تر مخدوم زادگان من بنشیند اگرچہ مخدوم زادہ
مجعد باشد و مولانا وجیہ الدین شیخ عزیز الدین را در نیافت کہ نبیرۂ شیخ شیوخ
العالم است چوں مجعد دید دانست کہ شخصے دیگر است فی الحال مولانا وجیہ الدین
روے بزمین آورد و بمعذرت بایستاد کہ من ندانستم کہ ایں شیخ زادۂ عالم است
والا ہرگز ایں جرأت نمے کردم و ایں بزرگ زادہ بحکم فرمان سلطان المشائخ
بخدمت قاضی محی الدین کاشانی تلمذ کردہ بود و در کتابت خط بہتر و باریک بیمثل
زمانہ بود و در جہاں نظیر در نیافتہ کہ ہیچکس در عالم بداں لطافت نتواند نبشت
کتابت کردے وقتے آں شیخ زادۂ معظم در خانہ کاتب حروف بوسیلہ محبت آبا و
اجداد آمدہ بود و ایں شکستہ را بزرگی دادہ در اثنائے فوایدے کہ مے فرمود درروے
مبارک جانب کاتب حروف کرد و ایں بیت گفت بیت گر وقت خوشت ہست
غنیمت میدار + کاں را چو نماند قضا نتواں کرد + وازیں بزرگ خلفے ماندہ
بصورت و سیرت سلف اعنی شیخ زادہ معظم قطب الملۃ والدین حسن

منہم

مخصوص الله تعالی امور دینه و بلغه مبلغ الرجال که در زهد و ورع و تقوے
و بذل و ایثار و تحمل گوے سبقت از ہمسران خود ربودہ است و بشرف خلافت
شیخ نصیر الدین محمود مشرف گشت و بخط مبارک شیخ نصیر الدین محمود اجازت
نامه بر دست دارد و خلق خدا را دست بیعت میدہد و لہا از وے آسایدحق تعالی
بر جادهٔ طریقت مستقیم دارد نکته در بیان فضائل و مناقب و بزرگی اقربائے سلطان
المشائخ نظام الحق و الدین قدس الله سره العزیز منهم آں بمکارم اخلاق موصوف
... مخصوص و معروف اعنی خواجه رفیع

متعلق صفحه ۲۰۳ و سطر پنجم

نکته در بیان فضائل شیخ زاده دے با صفا آئینه محبت و وفا اعنی شیخ کبیر الملة و الدین برادر
کہتر شیخ عزیز الدین که از آوان جوانی تا الیٰ گو بنظر مبارک حضرت سلطان المشائخ
پرورش یافته و مقام سکونت در دیوار خانقاه تعیین شده اگر آں بزرگوار بوقت مائده خاص بودے
بحکم فرمان عبد الرحیم سحر بخش بزرگوار در خانه میرسانید روزے آں بزرگوار پیش
سلطان المشائخ نشسته بود مردے چند قرص کاک پیش آورد سلطان المشائخ
اقبال خادم را طلبید و فرمود قسمت کن اقبال ہر یکے را قسمت کرد و ہر یکے میخوردند آں بزرگوار
حصه خود نگہداشت فرمان شد بخور بجہت تمیز چیزے که در خاطر شما ست دریں کاک نیست
حضرت سلطان المشائخ بر زبان دُر بار شه کرت فرمودند اگر صوفی ست در زہد و تقویٰ
مخدوم زاده کبیر الدین نہایت محبت سلطان المشائخ صحبت عزیز الدین برادر مہتر ترک
کرده بود و ہم در مقام معین عمر عزیز خویش بمصرف رسانید چوں وفات یافت در سرآں چبوتره
یاراں مدفن یافت رحمة الله علیه

این ہنرها تلقین فرمودے ما خاطر مبارک این بزرگ خوش شود و حق تعالے
این بزرگ را که یادگار سلطان المشائخ است بر جادهٔ طریقت مستقیم دارد
و بر اصحاب روضه مقیم باشد آمین منهم آں موصوف بعلم آں منسوب بحلم آں

فرشتہ صفات آں پسندیدہ ذات اعنی خواجہ تقی الملۃ والدین نوح کہ بشرف
قرابت حضرت سلطان المشایخ مشرف و برادر کہتر خواجہ رفیع الدین ہارون
بود و بنظر خاص سلطان المشایخ مخصوص گشتہ وہم در آوان جوانی باوصاف بزرگان
رسیدہ کاتب حروف مناقب و ماثر او چہ تواند نوشت جائے کہ سلطان المشایخ
درباب ایں بزرگ فرمودہ کہ یاراں ایں را عزیز دارید کہ ایں نیکو کسے است قرآن
یاد دارد و ہر شب آدینہ ختم مے کند و در تعلم ہوسے تمام دارد و حاصل بسیار و باہیچ
کسے کارے ندارد نہ بدوستے و نہ بدشمنے بغایت صالح است تا روزے من ازو
پرسیدم کہ چندیں طاعت و عبادت کہ مے کنی مقصود تو چیست گفت
مقصود من حیات شما ست سلطان المشایخ مے فرمود کہ ایں سخن او را کہ
آموخت یعنی ایں سخن دلیل سعادت اوست و منقول است آں روز کہ محمدت
سلطان المشایخ را زحمت بود پیش از زحمت موت خواجہ نوح را پیش خود
طلبید و چند نفر درویش عزیز رسیدہ بودند ایشاں را نیز طلبید و بحضور یاراں و درویشاں
خواجہ نوح را خلافت داد و بس وصیت فرمود باید کہ ہرچہ بر تو رسد نگاہ نداری و
آں را بخرج رسانی اگر بر تو چیزے نیاشد ہیچ دل خود را نگراں نداری کہ خدا ترا خواہد
داد و ہیچکسے را بد نخواہی و از خدا ہم یکے را بد نخواہی و جفا را بعطا بدل کنی و دیہ و ادرار ستاں
کہ درویش قرار دارد و ادرار خوار نباشد اگر تو چنیں باشی بادشاہاں بر در تو آیند الغرض
خواجہ نوح را ہم در حیات سلطان المشایخ و در عنفوان جوانی زحمت دق فراہم
ذات مبارک او شد و ہم دراں زحمت برحمت حق پیوست و ہم در حظیرہ سلطان
المشایخ در سر آں چبوترہ یاراں مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں زاہد یگانہ
آں عابد زمانہ آں مخصوص گردانیدہ حق آں بشرف اختصاص مطلق اعنی
خواجہ ابوبکر مصلے دار خاص کہ بشرف قرابت سلطان المشایخ مشرف بود
و در خلا و ملا خدمت سلطان المشایخ کردے و با چندیں خدمت ایشاں را
صوم دوام بودے بلکہ روزہا گذشتے افطار نکردے چنانکہ شکم مبارک او بر پشت

منقول است

منہم

چشنیده بودے و در غایت مشغولی و در نہایت مجاہدہ بودے روز جمعہ مصلے
سلطان المشایخ بعد اداے نماز بامداد در مسجد جمعہ کیلوکھری بردے جمعہ بود
سلطان المشایخ مے فرمود کہ خواجہ ابو بکر مصلے مرا در مسجد جمعہ بردہ است
و مشغول شدہ و در سماع ذوق وافر و غلو تمام داشت وقتے بود کہ در سماع از
غایت ذوق و ایثار دستار و پیراہن بقوال دادے و میرزی برکتف مبارک
او حمائل بستے الہی او را آں میزر در رقص چہ زیب دادے و از غایت شوق
نعرۂ دل دوز و جگر سوز زدے و قوالاں را بگرفتے و بجنبانیدے و از ذوق
او حاضراں از ذوق تمام حاصل شدے و اینہمہ از برکت نفس سلطان المشایخ
بود کہ خواجہ ابو بکر را فرمودہ بود کہ در حال سماع بوقت اہتزاز و رقص نزدیک من
شدہ محافظت کناں بردے و بعد از نقل سلطان المشایخ بعضے یاران
بوظیفہ و دیہہ و زمینے مشغول شدند اما ایں بزرگ ہیچ چیز تعلق نکرد و از برکت
سلطان المشایخ با اتباع انبوہ حیاتے خوش گذرانید تا آخر الامر چند روز
زحمت ملازم ذات پاک او شد از دار فنا بدار بقا رحلت کرد و در پایان سلطان
المشایخ مدفن یافت منہم مولانا قاسم یکے از خواہرزادگان سلطان المشایخ
قدس سرہ العزیز خواجہ قاسم ابن عم برادرزادۂ خواجہ ابو بکر است کہ صاحب
لطایف التفسیر است در دیباچہ تفسیر مے فرماید کہ بندہ امیدوار بحضرت و رحمت
پروردگار قاسم بن خواہرزادہ حقیقی سید السالکین برہان العاشقین نظام
الحق والدین طیب اللہ ثراہ و جعل الجنۃ مثواہ چوں ایں عنایت سابقہ کرد
ایں بیچارہ را از کتم عدم در عالم وجود آورد بانواع کرم ہا مخصوص گردانید بعضے

برنکتہ داناں و سخن فہماں پوشیدہ نماند کہ در سیر الاولیا لفظ خواہرزادہ چند جا واقع شدہ است
بمعنی مختلف در نکتہ اقربا در مناقب خواجہ رفیع الدین ہارون مے نویسد کہ پسر خواہرزادہ
حقیقی و در نکتہ بعضے کرامات حضرت سلطان المشایخ مے نویسد اسپ مادیاں را بعد از مدتے
بخواجہ محمد صالح خواہرزادۂ ام و در نکتہ بیان بعضے دقایق و احادیث مے نویسد کہ مرا خواہرزادۂ
بود او را بشوہر دادند آں مرد در خانہ نیکو نبود و در نکتہ اقربا در مناقب مولانا ابو القاسم مے نویسد مولانا

که موجب سعادت دارین ہست آنست که بنظر ایں سلطان المشائخ قطب الاقطاب عالم ملحوظ گردانید و بانواع انفاس از باطن خویش که معدن غیب سفر عالم لاریب است بزبانے که ناطق ہست بحق ارزانی داشت اعلیٰ ازاں ایں بود که ایں شکسته چہار ساله وچہار ماہہ وچہار روزه شد والد ایں مسکیں تغمدہ اللہ بالرحمۃ والرضوان بحضرت آں سرور عاشقان وپیشوائے مشتاقان بردتا بامر ایشاں بمکتب فرستد آنحضرت از راه تلطف وبنده نوازی تخته او بقلمے که آں حاکی ہست از قلم وحی بدستے که آں موصل ہست بدست حضرت رسالت پناه صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کابرا عن کابر نوشت ایں ضعیف را که درحالت نوشتن تخته ایستاده کرده بودند بنشست اقبال که خادم ایں بادشاه معنی بود ایستاده کرد باز ایں ضعیف نشست باز اقبال خواست که ایستاده کند آں مخدوم عالمیاں وملجاء جہانیاں بنفسے که حکم متین ہست گفت که بگذار ایں نشسته خواہد خواند بعده نوشتن ہمچناں نشسته بزبان مبارک خود از کمال شفقت یکدو کرت تلقین کرد بعده بلفظ مبارک فرمود حق جل وعلے ایں کودک را کبرسن رساند وبکمال علم مشرف گرداند چوں ایں ضعیف دوازده ساله شد حق جل وعلے بحفظ کلام مجید وفرقان حمید مشرف گردانید بعده حق جل وعلی سلطان الائمۃ والعلماء الاجلۃ والفضلاء جلال الملۃ والدین عالم اعلی اللہ لواء جلاله ورزقنا ظل لوائه رسائید ایں بزرگوار دیں پرور

---

۵ بادشاه امام ہا و عالمان کلاں وبادشاه فضلا بزرگی کرده مسلماناں وبزرگے دین دیں دراں عالم برتر دارا کند حق تعالے نشان بزرگی او را ونصیب کند سایه نیزه او۔

۲ قاسم ابن عمر برادر زاده خواجه ابا بکر و درہمیں نکته عبارت لطایف التفسیر که تصنیف ہمیں مولانا ابو القاسم است نقل کرده قاسم بن خواہر زاده حقیقی آزیں عبارت ہا فہمیده مے شود که لفظ خواہر زاده عام ہست پسر خواہر زاده و پسر دختر خواہر را ہم مے گویند و دختر خواہر و دختر دختر خواہر را ہم مے گویند وازیں عبارت ہا ایں ہم معلوم مے شود که خواجه محمد پسر خواہر حضرت سلطان المشائخ ونام پدر ایشاں صالح است وخواجه ابا بکر وخواجه عمر ہر دو پسران خواہر حقیقی حضرت سلطان المشائخ اند فقط

۵؎ بهو شدار ارا خدائے تعالےٰ برحمت واہر زشی ۱۲

بنظر خویش مشرف گردانید و قریب پنجاه سال در خدمت این سرور علمائے زیور صفیا
تلمذ کرد از مبادی علوم تا نهایت آں بقرات خویش تمام کرد و بشرف اجازت کفتہ ہدایہ
و بزدوی و کشاف و مشارق و مصابیح مشرف کرد پس ازاں این ضعیف در تفاسیر
عربی و پارسی نظر کرد و ہر یکے را مخصوص یافت بعبارتے لطیف و معانی و الفاظ
غریب خو است تا مجموعہ نویسد کہ متضمن معانی غریب شامل لطائف عامہ تفاسیر باشد
تا منافع بخاص و عام رسد و بمطالع آں بر اسرار قرآن و دقایق فرقان مطلع گردند
و نام این تفسیر لطایف تفسیر کردہ منہم آں فخر زہاد و آں جمال عبّاد کہ در علم و تقوے
و ورع در ایام خود مثل ندارد اعنی خواجہ عزیز الملۃ والدین ابن خواجہ ابوبکر مصلے
دار خاص کہ بشرف قرابت سلطان المشائخ مشرف بود و این بزرگ چند
ملفوظات سلطان المشائخ را یکجا ترتیب بدیوان جمع کردہ است و آنرا
بمجموع الفواید نام نہادہ و نام خود عبد العزیز ابن ابوبکر خواہر زادہ سلطان
المشائخ بنشتہ است سبحان اللہ سالہا باشد کہ این عزیز الوجود بر جادہ طریقت
مستقیم میرود و از عالم صغر تا کبر سن تکبیر اولے در ہیچ فرصے از وفوت نشد در مساجد
بگشتے تا تکبیر اولے دریافتے تحریمہ بستے چوں بعنوان جوانی رسید و در تعلم غلو کرد ہر چہ
تعلم میکرد بعمل مقرون مے گردانید و ہر شب جمعہ ختم مے کند و در جماعت خانہ
سلطان المشائخ سالہا باشد کہ پنجوقت در آں مقام قبر کہ امامت مے کند
و خلق خدائے را دست توبہ میدہد و بدانچہ دست میابد آیندہ و روندہ را خیرے
ببخشش مے آید و ہیچ معینے ندارد و بر ہیچ کس آمد و شد نہ با اتباع انبوہ خوش مے گذارند
حق تعالے او را صبر جمیل بخشیدہ است گفتے این بزرگ بوقت قیلولہ بخدمت
سلطان المشائخ رفت خادم بخدمت سلطان المشائخ ذکر کرد خواجہ عزیز
ہر شبے جمعہ ختم مے کند سلطان المشائخ فرمود کہ بلند مے خواند یا ساکن این
بزرگ گفت ساکن این جواب بر مزاج سلطان المشائخ موافق افتاد تحسین
فرمود و کرت دیگر نور الدین پسر خواجہ ملکشہر کہ مخصوص بشفقت سلطان المشائخ

بود این بزرگ را پیش برد و گفت مخدوم عزیز مرید شماست فرمود که آرے مرید من است
و مرا باین فرزند فخر است متّع الله المسلمین بطول بقائه[1] نکتة در بیان فضائل
و مناقب سادات کرام جد و پدر و اعمام کاتب حروف که مخصوص بقربت و صحبت و
شفقت و مرحمت سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز
بوده اند و اتصال ایشان بحضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و بحضرت
سلطان المشائخ قدس الله سرهما العزیز بدرجهٔ اقصی منهم آن سید آل رسول
آن افضل اولاد بتول[2] آن جگر گوشهٔ مصطفی آن نور دیدهٔ مرتضی و زهرا
اعنی سید محمد محمود کرمانی جد پدریں کاتب حروف که سرور سادات کرمان بوده
آبا و اجداد این سید پاک را در کرمان اسباب دنیاوی از قریات و باغات و اراضی
بسیار بوده و یک عم این سید بزرگوار سید احمد کرمانی در ملتان عهده سکه
دار الضرب داشت الغرض سید محمد کرمانی بتجارت از کرمان به لاهور در شهر
آمدے چون باز گشتے میان اجودهن شدے و سعادت قدمبوس شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین حاصل کردے و در ملتان بخدمت عم خود آمدے
و از انجا بکرمان رفتے در اثنائے این آمد و شد و دریافت سعادت پائے بوس
شیخ شیوخ العالم دولت محبت و اعتقاد شیخ شیوخ العالم در سویدائے دل
سید محمد کرمانی جائے داد تا بخدمت شیخ شیوخ العالم ارادت آورد و این
محبت بحدے کشید که اسباب املاک کرمان بکلی ترک داد و در ملتان بخدمت
سید احمد عم خود آمد سید احمد دختر خود بی بی رانی جدّه کاتب حروف را بنکاح
تسلیم سید محمد کرمانی برادر زاده خود کرد به نیت آنکه سید محمد را هم در ملتان بدارد
هر چند سید احمد اسباب دنیاوی عرض کرد و ترغیب دل شغل خود نمود چون محبت
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز دامن گیر دل و دیده
شده بود سکونت در ملتان میسر نشد تا آنکه سید احمد گفت که صحبت شیخ الاسلام
بهاؤ الدین زکریا قدس الله سره العزیز هم عزیز است سید محمد کرمانی گفت محبت

[1] بهره مند گرداند الله تعالی مسلمانان را بدرازی بقای آن عزیز الملة ۱۲

[2] بتول ـ زن قطع کننده از مردان حق و باطل و بکلی بریده از غیر حق ۱۲

از پہنائے شود شیخ سعدی گوید بیت خار سودائے تو آویختہ در دامن دل + ننگ باشد کہ باطراف گلستان نگرم + بعدہ بی بی رانی اتباع خود را در اجودھن آورد و باختیار ترک اسباب و املاک و وطن قدیم داد و بفقر و فاقہ در اجودھن قناعت کرد و بہ زحمت شفقت نظر لطف شیخ شیوخ العالم مخصوص شد بی بی رانی و اتباع او نیز بشرف بیعت شیخ شیوخ العالم مشرف گشت اگر وقتے یاران اعلے بجہت مطبخ شیخ شیوخ العالم گل کریل چیدن در صحرا مے رفتند سید محمد نیز بر وقتے ہر کسے گل کریل بیشتر مے آوردند سید محمد اندک آوردے سبب آنکہ دستہائے مبارک او نازک بود خارہائے کریل مجروح مے گردانید چوں ایں قصہ شیخ شیوخ العالم را روشن شد فرمود کہ سید را حاجت نیست کہ برود ما انرا قبول کردیم الغرض ہشتاد سال در نظر مبارک شیخ شیوخ العالم بود و دوازدہ سال در ارادت از سلطان المشائخ سابق و سید محمد کرمانی را با سلطان المشائخ بواسطہ آنکہ در اجودھن ہر دو غریب بودند فرط محبت بود چوں محبت ایں دو بزرگ شیخ شیوخ العالم را تحقیق شد فرمود کہ در صحبت یکدیگر باشید و میان شما مواخات باشد تا بداں محبت سید محمد با فرزنداں بخدمت سلطان المشائخ آمد و عمر گذرانید و ایں روایت مشہور ست کہ وقتے سید محمد کرمانی را با سلطان المشائخ سببے تغیر مزاج شد سید محمد در مائدہ حاضر نمے شد تا شبے سلطان المشائخ در خواب دید کہ حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در قبہ نشستہ است و سید محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ بر در آں قبہ ایستادہ و سلطان المشائخ مے فرماید کہ من ازیں حال معائینہ مے کنم و در خاطر مے گذرد کہ خدمت سید محمد را با من تغیر مزاج است کہ داند مرا درون قبہ بہ برد یا نہ من دراثنا ایں خطرہ سید محمد رحمۃ اللہ مرا آواز داد کہ اے مولانا نظام الدین بیا چوں من رفتم دست من گرفت و درون قبہ بحضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برد و پائے بوس دہانید حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

فرمود کہ مولانا نظام الدین محمد تو از فرزندان مائی بانسب صحیح و سید محمد نیز
از فرزندان من است چوں روز شد سلطان المشائخ در خانۂ سید محمد آمد سید محمد
را خبر کردند فرمودتا سلطان المشائخ را نفرستاوند بر بانیامد سید محمد استقبال
کرد در صحن خانہ کرم کناں و بشارت گویاں در پائے یکدیگر افتادند شستن شیخ
سعدی خوش گوید بیت چہ خوش باشد دلارام دست در گردن ٭ بہم نشستن و
حلوائے آشتی خوردن ٭ آخر الامر چند روز سید محمد را رحمت مزاحم شد از دار فنا
بدار بقا شب جمعہ سنہ احدے و عشر و سبعمایۃ رحلت کرد و در حظیرۂ سلطان
المشائخ در سراں چبوترہ یاراں مدفن یافت ایں سید بزرگوار چہار پسر گذاشت
سید نور الدین مبارک و سید کمال الدین احمد و سید قطب الدین حسین
و سید خاموش چنانکہ مناقب ایشان تحریر می‌شود ان‌شاء‌الله سید تارک دنیا
باختیار و آن با اوصاف ستودہ کہ تمام [illegible] آن مقبول اولیا آن
محبوب اصفیا آن مشہور بانعام انعام آن مذکور کہ نام اشتی سید السادات
نور الملۃ والدین مبارک [illegible] سید محمد کرمانی [illegible] حروف کہ از همہ
فرزندان سید محمد مهتر بود [illegible] سید پاک ہم در حیات شیخ شیوخ العالم
در اجودھن بود و کنیت او ابو [illegible] تعین کرد شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس الله سرہ العزیز اما سلطان المشائخ ایں سید پاک را سیدے
گفتے و اغلب خلق ہم بدیں اسم خواندے وایں بزرگ بفضایل بسیار و لطافت طبع
آراستہ و صحبت درویشاں بسیار دریافتہ و راہ و روش ایشاں نیکو دانستہ سبحان
اللہ در مدت نود سال کہ عمر عزیز آں سید پاک بود ہیچ نوع میل بدنیا و ابنائے
دنیا نکرد و بہیچ معنے مشغول نگشت بفضل حق جل و علا ایام حیات با اتباع انبوہ
خوش گذرانید و ہمت بر آں داشت کہ با مہماناں مراعات بسیار کند و طعامہائے
مکلف پیش آرد و اہل دنیا در آرزوئے لذت طعام ایں سید پاک بودندے
و علما و فقرا را سخت دوست داشتے و در تعلیم و خدمت کردن درویشاں

مہم

وصحبت اہل عشق فرزندان خود را ترغیب نمودے علے الخصوص کاتب حروف
را در تعلیم کاتب حروف بسیار مبالغت نمودے و زر و مال ایثار استادان کاتب
حروف کرد چنانچہ این کیفیت در ذکر مولانا و استادنا فخر الملۃ والدین
زرّادی کہ خلیفۂ سلطان المشائخ بود تحریر یافتہ است و عمر عزیز این سید پاک
در نظر مبارک مرحمت سلطان المشائخ گذشت با آنکہ ارادت بخانوادہ چشتیہ
بخواجہ قطب الدین چشتی داشت و دو کرت در چشت رفتہ بود چون کرت دوم
بخواجہ قطب الدین چشتی رسید چند گاہ آن خانوادہ کریم را خدمت کرد
خواجہ قطب الدین را تحقیق شد کہ این سید پاک خاص برائے زیارت
خواجگان چشت مے آید مشرف بخلافت خود گردانید و خرقۂ خلافت و اجازت
نامہ بنشان مبارک مخصوص کرد و یک اسپ کمیت مغلی کہ خاصہ سواری
خواجہ بود بخشید و وصیت فرمود کہ با وضو باشی و طعام تنہا نخوری و باعزاز تمام
باز گردانید و این ہمہ از برکت آن بود کہ سید پاک در نظر شیخ شیوخ العالم
گذشتہ بود و تنبول از دہن مبارک خود در کام این سید پاک نہادہ و کلام
اللہ برابر شیخ علاؤ الدین قدس سرہ پیش مولانا بدر الدین اسحٰق خواندہ
چنانکہ در ذکر شیخ علاؤ الدین تحریر یافتہ الغرض این سید پاک مے فرمود در آن
سال کہ من از چشت باز گشتم بر اسپے کہ خواجہ قطب الدین دادہ بود سوار
مے آمدم و آن اسپ داغ پائے گاہ خاصۂ خواجہ داشت و لشکرہائے کفار در آن
سال از لشکر منصور شہر دہلی در عہد دولت سلطان علاؤ الدین خلجی انار اللہ
برہانہ شکستہ باز گشتہ بودند ہزارگان و دو ہزارگان متفرق مے رفتند در اثنائے
راہ خراسان چند کرت مرا پیش آمدند و خواستند کہ اسپ و بقچۂ جامہا کہ در آن
خرقۂ خواجہ بود از من ببرند ہمیں کہ داغ پائے گاہ خاص خواجہ در آن اسپ
مے دیدند تسلیم آن اسپ بوسیدند و مے گفتند کہ از برکت خواجہ قطب الدین
چشتی سلامت خواہید رفت و خدمت والدے فرمود رحمۃ اللہ علیہ خواجہ قطب الدین

چشتی در عالم صغر بود خواستند کہ بر سجادہ چشت بجائے پدر بنشانند بزرگان چشت
و اقربائے دیگر گفتند کہ ایں صغیر ہست و خواجہ علی چشتی عم خواجہ قطب الدین کہ
در دہلی ست وارث سجادہ اوست او در علم دہیم تا او چہ فرماید بجہت ایں
مصلحت دو خلیفہ بزرگ صاحب نعمت از خلفائے خاندان چشت بخدمت خواجہ علی چشتی
در شہر دہلی رواں کردند چنانکہ شمۂ ازیں حکایت در ذکر شیخ بدرالدین سلیمان
پسر شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ ہست الغرض چوں ایں دو خلیفہ در شہر دہلی
بخدمت خواجہ علی چشتی رسیدند و عرایض بزرگان چشت رسانیدند و عہد
دولت سلطان غیاث الدین بلبن بود شیخ علی خواست کہ عزیمت چشت
کند سلطان غیاث الدین شنید در پائے خواجہ علی افتاد و سوگند خورد
اگر خواجہ عزیمت چشت کند من ترک مملکت گیرم و در رکاب خواجہ در چشت بیایم
خواجہ فرمود تو عہد رعایت بندگان خدائے تعالے تکفل کردہ و عالمے در
کنف حمایت تو آسودہ اند اگر تو بیائی آشوب در عالم افتد و تو مواخذ باشی
سلطان گفت ہرچہ میشود گو مشو من از رکاب خواجہ دور شدنی نیم چوں خواجہ
علی در صدق اعتقاد وثوق یافت بضرورت در شہر دہلی ماند و مکتوبات بجانب
اقربائے و بزرگان چشت و ملک شمس الدین کتہ ملک ہریو کہ مرید و بندہ
آں خانداں بود در قلم آورد کہ من ہر نعمتے کہ از مشائخ چشت و والد و عمان
خود یافتہ بودم بخواجہ قطب الدین برادر زادہ خود بخشیدم و مقام سجادہ چشت
حوالۂ او کردم باید کہ ہمہ التجا بدو کنند چوں ایں دو خلیفہ در چشت رسیدند و مکتوبات
بزرگان چشت و ملک شمس الدین را رسانیدند اقربا باز منازعت آغاز کردند
دریں معرض ملک شمس الدین کتہ گفت کہ شما ہر ہمہ از دودمان گرامی
اید مرا یک سخن فراہم مے آید اگر قبول کنید بگویم ہمہ بداں رضا دادند ملک شمس
الدین گفت کہ سجادہ و عصائے پیران چشت درون حجرہ ایست کہ ہیچ
در آں نشستہ اید و دریں حجرہ مقفل ہست ہر کہ از شما دست بداں قفل زند و

بے کلید آں قفل از برکت دست او بکشاید ایں سجادہ و مقام او را باشد ہمہ قبول
کردند بعدہ ہر یکے دست بر آں قفل نہادہ مے خواندند و مے جنبانیدند قفل باز
نمے شد چوں نوبت بخواجہ قطب الدین چشتی رسید خادم خواجہ را در کنار گرفت و
نزدیک در آں حجرہ آورد بحدے کہ دست خواجہ بر آں قفل نہادہ قفل بکشاد
و طبقہاے در حجرہ باز شد و غلغلہ در میان چشت خراسان ازیں کرامت
افتاد بعدہ خادم خواجہ را در کنار کردہ درون حجرہ برد و بر سجّادہ مشایخ چشت
بنشاند خواجہ ابی محمد چشتی پسر خواجہ ابی احمد چشتیست خرقہ ارادت و خلافت از پدر
خود یافتہ و در سنہ بست و چہار سالگی بر جادۂ پدر خود بفرمودۂ او بنشست و
خواجہ ابی یوسف چشتی پسر خواجہ ابو محمد چشتی است و مرید و تربیت یافتہ پدر است
و خرقہ خلافت ہم از پدر بزرگوار خود پوشیدہ حضرت خواجہ قطب الدین مودود چشتی
پسر خواجہ ابی یوسف چشتی است و خرقہ ارادت و خلافت از پدر بزرگوار خود یافتہ
الغرض مناقب و کرامت خواجہ قطب الدین چشتی بحدیست کہ قلم از رقم آں
عاجز آید و خواجہ یوسف پسر خواجہ محمد چشتی نبسۂ پسریں خواجہ قطب الدین
امروز بر سجّادہ چشت است و در غایت کرامت و عظمت الغرض چوں خدمت والد
رحمت اللہ علیہ از چشت باآں اعزاز و اکرام در شہر دہلی رسید تا آخر عمر ہیچ مریدے
نگرفت و ہیچ وقت نگفت کہ من خلیفہ ام و ہمہ مسافران لنگر دار وقت ایں سید
پاک را بخدمت خواجہ قطب الدین در چشت دیدہ بودند و نظر رحمت و شفقت
خواجہ درباب ایں سید پاک معاینہ کردہ ہر کسے ازاں مسافران درویشاں
در شہر دہلی بلنگرے و دیہے تعلق کردہ مگر خدمت والد رحمۃ اللہ علیہ کہ ہمہ بر خدمت
و محبت سلطان المشایخ بندہ کردہ و تا آخر عمر ازاں قاعدہ نگشت و
بیشتر حکایات و نقل و روایات کہ دریں کتاب تحریر یافتہ ست منقول از
خدمت والد است رحمۃ اللہ علیہ کہ راہ و روش ایں خاندان با عظمت و کرامت
بہتر از خدمت ایشاں کسے ندانستے و ہر کہ را در تحقیق راہ و روش ایں خاندان

یا کرامت سخنے و یا شبہ بودے از خدمت ایشان مے پرسیدند آخر الامر ذات ملک
صفات را چند روز زحمت مزاحم شد روز پنجشنبہ بوقت چاشت پانزدہم ماہ صفر
سنہ تسع و اربعین و سبعمائہ برحمت حق پیوست و در حظیرۂ سلطان المشایخ
نزدیک سید محمد کرمانی در سر آں چوترۂ یاراں مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ و ازیں
سید پاک سہ پسر ماندند یکے کاتب حروف دوم سید لقمان و سیوم سید داؤد
و جد مادری کاتب حروف مولانا شمس الدین دامغانی درباب سید داؤد
خوش گفتہ است بیت میر داؤد گو سلیمانیست * بر دل دوستاں بہ از جانیست * منہم آں سید باوقار آں سرور سادات روزگار اعنی سید کمال الدین
امیر احمد ابن سید محمد کرمانی کہ عم بزرگ کاتب حروف بود و در مردی و جوان
مردی حیدر ثانی و صدقے وافر و فراستے کامل داشت و درویشاں و تنگدستاں
فقیر را تنکۂ زر و نقرہ دادے اگرچہ ایں بزرگ صاحب اقطاع و طبل و علم بود فاما بہمہ
اوصاف تصوف موصوف بود و عقلے کامل داشت و کارہا بمقتضاے عقل
تمام کردے امیر خسرو خوش گو بیت کاسے نکرد جز بکمالات علم و عقل * گوئی
کہ صد عمامہ بزیر کلاہ داشت * عجب قوتے داشت کہ جز صدق بر زبان مبارک
او سخنے نرفتے و ایں ہمہ فضایل ثمرۂ آں بود کہ در نظر سلطان المشایخ پرورش
یافتہ بود و مادر و پدر ایں سید پاک ازو راضی بودند بہمہ حال در رضاے ایشاں
کوشیدے و انچہ حاصل او بودے در نظر ایشاں آوردے و باز پرس آں نکردے
و کاتب حروف از والد خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ برادرم امیر احمد در
حمل بود و من برابر پدر یعنے سید محمد کرمانی از بیروں در خانہ مے آمدیم دیوانہ
صاحب نعمت پیش آمد و گفت سید محمد در خانہ تو پسرے خواہد آمد او را امیر احمد
نام نہی ہمیں کہ در خانہ آمدیم برادرم امیر احمد تولد شد و وقتے ایں سید پاک را سلطان
محمد تغلق در عہد خانے در لشکر تلنگ بسبب سعی ساعتے در بندی خانہ بجاے
کہ نزدیک دیوگیر است بفرستاد و بند سخت فرمود و آں بندی خانہ تا ایں غایت

مشہور بدیں است ہر کہ را در آں بندی خانہ بند کنند او زندہ نماند بسبب ماراں و موراں و موشان گربہ صفت چند گاہ کہ ایں سید پاک در آں بندی خانہ بود موذیان مذکور ہیچ ایذائے نتوانستند رسانید و شبہا بندہائے ایں سید پاک بعنایت اللہ از یکدیگر جدا مے شدند و مے افتادند ایں سید پاک طایفۂ بندی واناں را مے طلبیدے و بندہا باز شدہ نمودے و گفتے کہ من چیزے ایں بندہا را دور نکردہ ام بکرم اللہ تعالےٰ خود جدا مے شوند چوں چند روز ایں حال معائنہ کردند بجانب سلطان عرض داشت نبشتند سلطان فرمان فرستاد کہ او را مخلص کنید و برمن فرستید و ایں سید بزرگوار در آں ایام یک جعد کردے و قبا پوشیدے چوں خواست کہ پیش سلطان رود دو جعد کرد و خرقۂ صوفیانہ پوشید پیش رفت سلطان گفت کہ ایں چہ کردی جواب گفت کہ در ما ہمیں اتباع صوری ماندہ بود بکفر زندان حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم چوں آں را ہم ترک دادیم سزائے خود دیدم سلطان گفت تو از ما بدیں بہانہ مے خواہی گریز کنی و ما مے خواہیم کہ پرداخت امور مملکت بمشورت شما کنیم بعدہ ہم برآں لباس گذاشت و ملکے معظم گردانید محل مشورت داد وقتے ایں سید پاک را زحمت بود در مقامے بالائے کھٹ غلطیدہ و کسے نزدیک نہ مردمے را مے بیند از غرفہ کہ در آں مقام بود از جانب بیروں سر درون غرفہ کردہ سوئے ایں سید پاک مے بیند ایں سید بزرگوار پرسید کہ تو کیستی آں مرد گفت کہ من امیر المومنین علی ام رضی اللہ عنہ ایں سخن گفت و غایب شد ہماں ساعت ایں سید پاک از زحمت نیکو شد و در آخر کار در لشکر لاہور شہور سنہ ثمان وعشرین وسبعمائۃ بزحمت بواسیر در غرہ ماہ جمادی الآخر برحمت حق پیوست از آنجا تابوت کردہ آوردند در حظیرۂ سلطان المشایخ نزدیک پدر در سر آں چوترۂ یاراں مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ و ایں سید بزرگوار دو پسر گذاشت یکے سید السادات منبع السعادات عماد الحق والدین

امیر صالح در علم و ورع و تقوے بے مثل بود ظاہری آراستہ بجمال محمدی و باطنی پیراستہ بذکر خفی دوم سید نور الدین نور اللہ قلبہ بنور المعرفت منہم آں سید باصفا آں جگرگوشۂ مصطفے آں کان حسن و ملاحت آں مایۂ لطافت و معدن ظرافت آں دُر دریائے پیغامبری و آں گوہر شب چراغ حیدری سید السادات نبیرۂ سید المرسلین قطب الحق والدین سید حسین ابن سید محمد کرمانی کہ عم میانگی کاتب حروف بود در علم و فضل و بذل و ایثار و طہارت ظاہر و باطن و لطافت طبع بے نظیر زمانہ بود و عقل کامل داشت و فراست تمام و دریں دنیائے غدار مجردانہ زیست و از تزویج و تعلق اتباع مبرا بود و علوم دینی بخدمت مولانا فخر الدین زرادی خلیفہ سلطان المشایخ بحث کردہ و دے باز داشت ہر کہ خواستے در خانۂ او در آید ہیچ مانعے نبودے از غریب و شہرے و حاجتمند یک سر در خانۂ او و جائے کہ مقام خلوت ایں سید پاک بودے میرفتند و ہرانچہ مطلوب ایشاں بودے بو فا رسانیدے و مسرور القلب باز گردانیدے ایں نعمتی ہیچ کس را از وضیع و شریف میسر نشد مگر ایں سید پاک و پاک زادہ و پاک باز را و ایں فضایل ثمرۂ آں بود کہ از عالم صغر تا کبر سن در نظر مبارک حضرت سلطان المشایخ پرورش یافتہ بود و بشرف پسر خواندگی سلطان المشایخ مشرف و مشہور گشتہ چنانکہ ملک المذکرین کریم الدین نبیرۂ کہ مالک نظم و نثر بود در مدح ایں سید پاک نے نویسد بیت صفاتِ ذات وے اندر جہاں ہمیں نہ بس است + کہ شیخ خواندش فرزند و خواجہ رانبۂ است + و ایں سید پاک را جمال باکمال بود ہر کہ را نظر بر جمال او افتادے اگرچہ مغموم بودے بالخاصیت مسرور القلب گشتے شیخ سعدی خوش گوید بیت اے روئے تو راحت دل من + چشم و چراغ منزل من + ایں ضعیف گوید نظم اے سید پاک و پاک زادہ + در عالم حسن داد دادہ + در حسن و لطافت و ظرافت + خوبان ہمہ پیش تو پیادہ +

منہم

دربیش قدِ لطافت تو + سرو چمن است ایستاده + از روے تو کافتاب حسن است
شوریست دریں جہاں فتادہ + آرے سرِ زلف گیسوانت + بوئے بہ نسیم
صبح دادہ + وقتے سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز را قبضے بود غسلے
تازہ کرد و جامہ ہاے مبارک گردانید و خواست کہ طرف باغے رود دریں حال
آں سید پاک باصفا را طلب کرد چوں سید السادات بخدمت سلطان المشائخ
آمد سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود کہ ما را قبضے بود مے خواستم در باغے رویم در
سَیَر ما فرو خواندند کہ سید حسین را طلب و بعد از نماز پیشین معہود بود کہ ہر روز بخدمت
سلطان المشائخ طلب شدے تا نماز دیگر بخدمت سلطان المشائخ بودے
و بدولت مجالست و مکالمت و اسرار و انوار مشرف گشتے و رموز و لطائف بسیار
در میان بودے و از علما و مشائخ و امرا و ملوک و خاناں بعد آنکہ پابوس
سلطان المشائخ کردے در خانۂ آں سید پاک بواسطۂ شفقت سلطان
المشائخ کہ مشاہدہ مے کردند مے آمدند کہ فرعِ مہتری بر جبین مبارک او لامع بود
و جمال یوسفی از برکت نظر سلطان المشائخ بر روے جہاں آراے او پیدا
شیخ سعدی گوید بیت دیباچہ صورت بدیعت + عنوان کمالِ حسنِ ذات
است + و ایں ضعیف گوید رباعی راحت و لہاست دیدن سوے تو + فرحتِ
جاں ہاست جاناں روے تو + بند زلفیں از دو گیسو باز کن + تا جہاں
خوشبو شود از بوے تو + گرد کوینِ اہل دل گرداں مدام + خانۂ اہلِ دلاں شد کوے تو
و ہمچنیں گویند کہ کمال لطافت مرد ایں چیز ست کہ نادرہ در کسے باشد قبول عامہ
و زیب جامہ و نوک خامہ ایں ہر سہ خاصۂ ایں سید پاک بود ایں ضعیف گوید قطعہ

زیب جامہ چنانکہ مے باید	نوک خامہ ترا مسلّم شد
در لطافت قبول عامہ شدی	ذات پاکت بدیں مکرم شد +

و بیشتر کسوت ایں سید پاک صوفیانہ صوف ہاے رنگا رنگ کمخاب و چینی و مقطع
ہمیں بود ہر بار کہ از جنس جامہ ہاے چیزے پوشیدے آں را کرّت دیگر

نیوشیدے و ہر کہ خاطر مبارک او اقتضا کردے عطا فرمودے و طعامہاے
متکلف گرم در رعایت لطافت یاران و عزیزان را خوراندے و یک ساعت از
تنبول دہن مبارک خالی نبودے یعنے متواتر تنبول خوردے اگرچہ یک برگ بودہ
تنکہ رسیدے و خلفاے سلطان المشایخ بعد نقل سلطان المشایخ در غایت احترام
ایں سید پاک مے کوشیدند و بجہت ملاقات ایں سید پاک بر قانون قدیم در خانۂ او
مے آمدند زیرا چہ محل مرتبۂ او بخدمت سلطان المشایخ مدہا فرمودہ بود چنانکہ
در باب خلافت خلفاے سلطان المشایخ تحریر یافتہ ہست آخر الامر در عہد سلطان محمد
انار اللہ برہانہ در شہور سنۂ اثنے و ثلثین و سبعمایہ کہ مسند وزارت مملکت ہندوستان بجمال
جہاں آراے خواجہ جہاں احمد ایاز مرحوم زیب و زینت گرفت و طرف دیو گیر رفت
در آں ایام بواسطۂ محبت قدر کہ ایں سید پاک را خواجہ جہاں مرحوم در نظر
مبارک سلطان المشایخ معظم و مکرم دیدہ بود خواست کہ بر خود آرد ایں اقتراح
را آں سید پاک قبول نمے کرد فاما چوں دید کہ نباید کہ بحکم فرمان سلطان محمد
بر خود بار دہا خواجہ جہاں مرحوم گفت کہ بدو شرط در صحبت شما باشیم اول آنکہ لباس
سیادت و اہل تصوف بر من مقرر باشد دوم آنکہ ہیچ شغلے معین مشغول نگرداند
زیرا چہ سلطان محمد ایں ہر دو صفت از سادات و اہل تصوف مے گردانید و در کار
دنیا مشغول مے کرد ایں ہر دو صفت خواجہ جہاں مرحوم قبول کرد و تا لب
گور بوفا رسانید و در تعظیم و تکریم ایں سید پاک باقصے الغایت کوشید فاما آں
عظمت و جاہ و راحت و شوق و ذوق کہ پیش از تعلق خواجہ جہاں داشت
در حیات سلطان المشایخ بعدہ آں طریقہ میسر نشد تا در آخر عمر بزحمت
فالج کہ بیشتر ایں زحمت دوستان خداے تعالے را شود مبتلا شد و کرات
شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ سرہ العزیز و یک کرت خواجہ جہاں مرحوم
بعیادت در خانۂ ایں سید پاک بیامدند بعدہ در بیست و یکم ماہ شعبان سنہ اثنے
و خمسین و سبعمایہ برحمت حق پیوست روز پنجشنبہ بوقت نماز بامداد بزرگی خوش گوید

بازگشت سال سفر ۱۲

بیت سروے زبوستان معانی فرو شکست ✤ برجے ز آسمان معانی خراب شد ✤ منہم آں شرف سادات کرام آں خلاصۂ زبدۂ انام آں مقبول خاص و عام اعنی سید السادات منبع البرکات شمس الملة والدین سید خاموش ابن سید محمد کرمانی عم خورد کاتب حروف که در علم و فضل و بذل و لطافت طبع و اعطاے طعام بخاص و عام بے مثل زمانه بود و پرورش نظر سلطان المشائخ یافته و در مجلس خلوت خمسۂ نظامی بخدمت سلطان المشائخ خواندے و بنظر خاص سلطان المشائخ مخصوص گشته جمال بے اندازه لطافتے بے حد داشت این ضعیف گوید قطعه

در ذات مبارک تو پیداست	هر جا که لطافتے است اے جاں
وصفِ تو حد بیانِ من نیست	حسن تو بس است دلیل و برہاں

و یاران و عزیزان که از شهر بخدمت سلطان المشائخ مے آمدند شبها در خانۂ این سید پاک مے بودند چنانکه قاضی محی الدین کاشانی که این سید پاک تلمذ پیش او کرده بود و مجمع البحرین و هدایه فقه بخدمت او بحث کرده و مولانا وجیه الدین ملتانی و مولانا بدر الدین یار و مولانا شرف الدین یار و مولانا شمس الدین یحییٰ و مولانا حسام الدین و یاران او و خدمت شیخ نصیر الدین محمود و مولانا علاؤ الدین نیلی و عزیزان دیگر و طعام از هر جنس بوجود و قوالان بجهت این عزیزان جا گرفته بود و حاضر میداشت و پیوسته در خانۂ او باز بودے و اهل دنیا از امرا و ملوک و اهل کتب و شغل داران دیگر بواسطۂ لطافت طبع او و راه و روش پاکیزه او اسیر محبت او مے بودند و مهمات مسلمانان بیک اشارت او باتمام میرسانیدند و دو بست نفر آدمی از درویشان و غریبان و زنده پوشان خارج او میان خانه و یاران خاص و در خانۂ او طعام میخوردندے این سید پاک در دیوگیر بوقت آخر شب کاتب حروف را طلبید فرستاد چوں بخدمت او رسیدم دیدم تسبیح بر دست کرده و مستقبل قبله مشغول است کاتب حروف را گفت که دیروز شیخ کمال لنگی در مجلسے با من معارض شده است

وازراہ حسد و فضول سر اگفت کہ تو سید نہ الکنوں من مشغول شدہ ام و برادرزادگان دیگر را ہم گفتہ ام کہ مشغول شوند و تو ہم مشغول شو اگر نسب با بحضرت رسالت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم درست ست حق تعالے این حاسد را مقہور گرداند چوں نماز بامداد بگذاردیم یکے گفت شیخ کمال کئی دستار در گردن کردہ با دو سہ نفر دیگر پیش در ایستادہ ست چوں دروں طلبیدم ہمچناں دستار در گردن کردہ آمد و در پاے آں سید پاک افتاد و گفت دی روز سخنے گفتہ ام آں نہ لایق حال بندگان خانداں باشد ازاں پشیمان شدم و مستغفر گشتہ بخدمت آمدہ ام آں سید پاک بعد تامل بسیار سر او از پاے خود برداشت و فرمود اگر تو زود بزیر سر حرف نمے شدی سزاے خود در دین و دنیا مے دیدی آخر عمر چند گاہ در عنفوان جوانی در عین کامرانی مبطون گشت و بیست و پنجم ماہ در شب یکشنبہ سنہ اثنے و ثلثین و سبعمائة در جوار رحمت رب العلمین پیوست و ہم در دیوگیر زیر مقام خواجہ خضر مدفن یافت روضہ متبرکہ او حاجت رواے خلق آں دیار ست رحمۃ اللہ علیہ

بمعنی صاحب اسہال

باب چہارم

باب چہارم در بیان مناقب و فضائل و کرامات خلفاے سلطان المشائخ نظام الحق و الشرع والدین قدس اللہ سرہ العزیز و در بیان یافتن خلافت خلفاے مذکور از حضرت با عظمت سلطان المشائخ طیب اللہ ثراہ و جعل الجنة مثواہ و ایں باب مشتمل ست بر دہ امنہم و بیست و پنج نکتہ عرض مے دارد کاتب حروف محمد مبارک علوی کرمانی المدعو بامیر خورد بر انجملہ کہ ایں بندہ سماع دارد و از والد و عمان خود رحمۃ اللہ علیہم کہ باختصاص سلطان المشائخ مخصوص بودہ اند چوں در آخر عمر عنصر ہمایوں و ذات خداوند سلطان المشائخ را زحمت مزاحم شد بعضے یاران اعلے و خدمتگاراں کہ ملازم حضرت سلطان المشائخ بودہ اند چنانکہ سید السادات سید حسین و شیخ نصیر الدین محمود کہ در آں ایام بخدمت سلطان المشائخ بود و مولانا فخر الدین زرادی و خواجہ مبشر کہ خدمتگار قدیم بود و خواجہ اقبال خادم ایں عزیزاں اتفاق کردند و بجہت

خلافت سلطان المشائخ سی و دو نفر از یاران اعلیٰ که به علم و زہد و ورع وبذل و عشق و ذوق و شغل باطنی مشہور بوده اند بخط امیر خسرو تذکره کنانیده و بخدمت سلطان المشائخ گذرانیده سلطان المشائخ فرمود چندیں چه نوشته اید چوں اثر بے رضائی بدیں سبب مشاہده کردند ازاں تذکرة الاولیا چند نفر را اختیار کردند چوں در دوم تذکره منتخب کرده پیش بردند بشرف مطالعه سلطان المشائخ مشرف شد در باب یکے ازیں بزرگاں یعنی مولانا اخی سراج الدین فرمود که اول درجه دریں کار علم است چنانکه ایں کیفیت مشرح در ذکر ایں بزرگ تحریر یافته است الغرض چوں ایں بزرگاں در خاطر مبارک سلطان المشائخ جائے دادند سید السادات سید حسین را فرمان شد که بجہت ایں عزیزاں خلافت نامه ہا بنویس مولانا فخر الدین زرادی از کمال علم و فصاحت و بلاغت که در و بود خلافت نامه ہائے ایں عزیزاں سواد کرد و سید السادات سید حسین مرحوم بخط مبارک خود بیاض کرد چوں خلافت نامه ہائے مبارک کتابت شد بخدمت سلطان المشائخ گذرانیدند باز سید حسین را فرماں شد که تو کتبه خود دریں کاغذہا بکن و دریں محل سلطان المشائخ سبب کتابت فرمودن کتبه مذکور حکایت فرمود که در آنچه بجہت خلافت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بعضے عزیزاں را اختیار کردند مولانا بدر الدین اسحاق را فرمان شد که بجہت ایں عزیزاں خلافت نامه ہا بنویس دریں محل یارے بود قدیم او گفت و شنود آغاز کرد که سالہا من دریں کار خون خورده ام و در ارادت ازیں عزیزاں سابقم چرا شاید که بمن خلافت نرسد چه شود اگر شیخ مرا خلافت خود ندہد من مے توانم که اینچنیں کاغذے به پردازم و بدیں کار مشغول شوم چوں ایں سخن بسمع مبارک شیخ شیوخ العالم رسید مولانا بدر الدین اسحٰق را فرمان شد که در خلافت نامه ہائے ایں عزیزان که کتابت کرده کتبه خود بکن تا ہیچ حریفے را دریں کار تداخل نشود

بعدہ سید حسین بفرمان سلطان المشائخ در خلافت نامہ ہائے ایں بزرگاں لفظ خود بدیں عبارت کرد حررت ہذہ[۱] الاسطر بالاشارۃ العالیۃ ادام اللہ علاہا وصان عن کل آفۃ وحماہا بخط العبد الضعیف الراجی بالفضل الرحمانی حسین بن محمد بن محمود العلوی الحسینی الکرمانی بعدہ سلطان المشائخ بخدمت مبارک خویش مزین گردانیدند بدیں عبارت من الفقیر محمد بن احمد بن علی البداونی البخاری[۲] وازیں بزرگاں ہرجا کہ حاضر بود در مجالس مختلفہ خلافت نامہ ہائے ایشاں با خلعت خلافت در نظر سعادت بخش سلطان المشائخ بدست مبارک ایشاں دادند و سلطان المشائخ ہر یک را ازیں بزرگاں بنعمت وصیت مکرم گردانید چنانکہ در ذکر ہر یکے ازیں بزرگاں تحریر خواہد یافت انشاء اللہ تعالیٰ خدمت مولانا شمس الدین یحییٰ و مولانا علاؤ الدین نیلی ہماں ایام در خطۂ اودہ بودند بحکم فرمان سلطان المشائخ خلافت نامہ ہائے ایں ہر دو بزرگ با خلعت خلافت بدست مبارک شیخ نصیر الدین محمود دادند تا ایں ایمانت دینی بدیشاں برساند و کتابت ایں خلافت نامہ ہا مؤرخ بود بتاریخ فی الیوم العشرین من ذی الحجۃ سنۃ اربع وعشرین وسبعمایۃ[۳] و نقل سلطان المشائخ مؤرخ ہست بتاریخ ہژدہم ماہ ربیع الآخر سنۃ خمس وعشرین وسبعمایۃ و آنکہ بعضے مے گویند و یا در کتابت خود خود مے نویسند کہ از کتابت خلافت نامہ ہائے ایں بزرگاں کہ دست مبارک سلطان المشائخ را غلبۂ زحمت بود خبر نداشت دست سلطان المشائخ مے گرفتند و نشان مے کنانیدند اینمعنی ہیچنیں نبود سلطان المشائخ را غلبۂ تحیر پیش از نقل سلطان المشائخ

۱؎ نوشتہ شد ایں سطرہا بہ اشارہ برتر ہمیشہ دارد خدا تعالیٰ بزرگی او را و نگاہ دارد خدا تعالیٰ از ہر آفتے و محفوظ دارد آں اشارت عالیہ را نوشتہ شد بخط بندۂ ناتواں امیدوار بہ عنایت اللہ تعالیٰ حسین پسر محمد پسر محمود فرزند علی فرزند حسین متوطن کرمان ۲؎ از فقیر حضرت سلطان نظام الدین کہ اسم مبارک محمد پسر احمد پسر علی متوطن شہر بداؤں متوطن اولی بخارا شریف ۳؎ در روز بیستم از ماہ ذی الحجہ سال چہار و بیست و ہفت صد۔

چہل روز بیش نبود مختسب خاکتابت خلافت نامہائے ایں بندگان و بدولت
وصیت مخصوص شدن بیش از نقل سلطان المشائخ سہ ماہ و بیست و ہفت
روز بود قدس اللہ سرہ العزیز آمدیم بر سر ذکر مناقب و فضایل خلفائے مذکور قدس
اللہ سرہ العزیز منہم آں درّ دریائے علم و زہادت آں پیشوائے اہل محبت کرامت
اعنی مولانا شمس الدین محمد بن یحییٰ برد اللہ مضجعہ ایں ضعیف گوید یتیم دریائے
علم و گنج زہادت باتفاق اعنی کہ شمس ملت و دین در علوم طاق ذکر ایں بزرگ
مشتمل بر چہار نکتہ است نکتہ اول در بیان آوردن ارادت مولانا شمس الدین
یحییٰ بحضرت سلطان المشائخ نظام الحق و الدین قدس اللہ سرہ العزیز
منقول است کہ خدمت مولانا شمس الملۃ والدین و مولانا صدر الدین
نادلی ہر دو برادر خالتین بودند و آوان تعلم در ایام تعطیل برائے جامہ شستن
حوالئے غیاث پور لب آب جون آمدند و صیت عظمت و کرامات سلطان
المشائخ بسمع مبارک ایشاں رسیدہ بود کہ علما و صدور شہر بخدمت سلطان
المشائخ مے آیند و روئے بزمین مے آرند و خاکبوس ایں حضرت مے کنند
چوں ایں دو بزرگ را در اوائل چنداں اعتقاد بر اہل تصوف نبود ملاقات سلطان
المشائخ را بخود راہ نمے دادند روزے در حوالئے غیاث پور آمدہ بودند خدمت
مولانا شمس الدین مولانا صدر الدین را گفت کہ شاہ نظام الدین
سلطان المشائخ اینجا مے باشند و خلق شہر معتقد او شدہ اند معلوم نیست کہ حال
علم ایشاں چیست بیائید تا بخدمت او برویم ہمیں باشد کہ تواضع بافراط کنیم
و طریق خلق روئے بر زمین نیاریم سلام بگوئیم بنشینیم بدیں نیت بخدمت
سلطان المشائخ آمدند بمجرد آنکہ نظر ایں دو بزرگ بر جمال مبارک سلطان
المشائخ افتاد ہیبتے کہ حق تعالیٰ در سیمائے دوستان خود نہادہ است
بر مولانا شمس الدین و مولانا صدر الدین رحمۃ اللہ علیہما اثر کرد روئے بر زمین آوردند
مصرع سر خوباں عالم را زمیں پیش تو بوسیدن لطف آں دل کہ ز دست دیگرا

بر بودم + ہرگز بکسے ندادم ونمودم + جاناں تو بیک نظر چناں بر بودی +
گوئی کہ ہزار سال بے دل بودم + سلطان المشائخ فرمود کہ بشنید
ہر دو نشستند چوں ساعتے گذشت سلطان المشائخ فرمود در شہرے باشید
گفتند آرے باز فرمود چیزے تعلّم مے کنید گفتند آرے بخدمت مولانا ظہیر الدین
بھکری پزدوی بحث مے کنیم سلطان المشائخ ہم ازاں محل کہ سبق
پزدوی ایشاں رسیدہ بود و مشکلے دراں سبق ماندہ کہ از مولانا ظہیر الدین
حل نشدہ سلطان المشائخ بیان آں مشکل از ایشاں استکشاف کرد ایشاں
در عالم تحیّر افتادند و روے بزمین آوردند و گفتند کہ مخدوم ہمین محل مشکل ماندہ است
مولانا ظہیر الدین گفتہ کہ ایں سخن را تحقیق خواہم کرد سلطان المشائخ تبسم فرمود
وآں مشکل را چنانکہ دلاساے ایشاں بود حل کرد بوقت برخاستن سلطان
المشائخ میزر پیش مولانا شمس الدین یحییٰ آورد و دستار پیش مولانا
صدر الدین ناولی چوں ایں ہر دو بزرگ از خدمت سلطان المشائخ
بیروں آمدند با خود گفتند کہ عظمت و کرامت شیخ شنودہ بودیم اکنوں وفور علم
شیخ ہم معائنہ شد چوں بخدمت مولانا ظہیر الدین رفتند مولانا شمس الدین
میزرے کہ سلطان المشائخ دادہ بود در سر بستہ رفت مولانا ظہیر الدین پرسید
کہ امروز ایں میزر خلاف معہود چہ بستہ مولانا شمس الدین گفت کہ من بخدمت
حضرت سلطان المشائخ شیخ نظام الدین بودہ ایم عظمت و کرامت ایشاں
شنودہ بودیم ہم کرامت و ہم وفور علم ایشاں مشاہدہ کردیم ایں میزر بمن و دستار
بمولانا صدر الدین عطا فرمودہ سلطان المشائخ است بعدہ حکایت
مجلس سلطان المشائخ بنوعے تقریر کردند کہ مولانا ظہیر الدین را آرزوے
ملاقات سلطان المشائخ غالب گشت و بداں دولت برسید الغرض در مجلس
دوم مولانا شمس الدین رحمۃ اللہ علیہ بسعادت ارادت سلطان المشائخ
مشرف گشت چوں باصدق درآمدہ بود بتدریج بمرتبہ خلافت سلطان المشائخ

رسید بزرگے خوش گوید بیت جائے رسیدہ بمعالی و مرتبہ * کانجا بحیلہ و فکرت
انساں نمیرسد * **نکتہ دوم** در بیان عظمت و روش مولانا **شمس الدین یحییٰ** رحمۃ اللہ
علیہ مقر سالکان راہ طریقت باد کہ خدمت مولانا **شمس الدین** در غایت بزرگی و
پاکی بود از تعلق تزویج مبرا ظاہر و باطن ایں بزرگ باوصاف اہل تصوف موصوف
و از تکلفات مراعات چنانکہ میان خلق است عاری و اگر کسے از اہل دنیا بخدمت
ایں بزرگ رسیدے خاطر مبارک او را سخت دشوار آمدے در معذرت آں شخص
حیراں شدے خدمتگارے داشت **فتوح** نام کہ تعہد ذات ملک صفات خدمت
مولانا کردے او را طلبیدے و گفتے ایں عزیز را معذرتے بکن **فتوح** آیندہ را
در مقام خود بردے و ترتیب طعام کردے و ہدایائے شگرف پیش آوردے بنوعے
بہتر باز گردانیدے و اگر از فتوحات چیزے رسیدے خدمت مولانا نظر در آں
نکردے ہماں **فتوح** برداشتے برائے آیندہ و روندہ خرچ کردے و عجب ذاتے
باکمال بود کہ علامات مردان خدائے در سیمائے آں بزرگ پیدا بود و بمجرد یکہ نظر
بر روئے مبارک او افتادے ہیبتے در دل نزدے کہ اینک مرد خدائے بر سیرت
و صورت سلف است و جملہ اہل عصر از علما و مشایخ منقاد و معتقد او بودند و شیخ
نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ در اوائل بخدمت ایں بزرگ چیزے خواندہ بود
و بزانوئے ادب بخدمت ایں بزرگ نشستہ تا آخر عمر بعد ہرچند گاہ بخدمت
مولانا **شمس الدین** میرفت و رعایت حقوق ما تقدم بر طریق سلف میکرد و خدمت
مولانا **شمس الدین** میان یاران اعلیٰ بغایت مکرم و معظم و صاحب صدر بود و با چندیں
فضائل و علو مرتبہ چوں بدولت خلافت **سلطان المشایخ** مشرف گشت اگر کسے
بخدمت ایں بزرگ بہ نیت ارادت آمدے تا توانستے احتراز کردے و اگر آں شخص
الحاح بسیار کردے و دیدے کہ دریں کار صادق است آنگاہ دست بیعت
دادے منقول است کہ مے فرمود اگر نشان مبارک **سلطان المشایخ** کہ
بخط خود در آں کاغذ کردہ است نبودے من ہرگز آں کاغذ بر خود نگاہ نداشتے

نکتۂ سیوم منقول است

نکتۂ سیوم در بیان علم و تبحر مولانا شمس الدین یحیےٰ رحمۃ اللہ علیہ منقول است
کہ خدمت مولانا شمس الدین مولانا صدر الدین تا ولی در اوائل تعلیم میان علمائے
شہر در بحث علوم و موجہ گفتن و ایراد مقدمات الزام پیشینہ مشہور بودند در ہر مجلسے
کہ در مے آمدند کسے را مجال آں نبودے کہ برایشاں اعتراضے کند چنانکہ مولانا شمس
الدین رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود کہ ما سبقہا گذشتہ و آئندہ در علم اصول و فقہ و معانی
بیان و خلافے شبہات تحقیق مے کردیم و آنچہ لوازم آں سبقہا بودے از
شبہات و قیود از شروح چنداں مستحضر مے کردیم تا در مجلس استاداں شبہاتے
کہ در سبقہائے مذکور وارد شدے در عین تقریر دفع آں مے کردیم تا کسے را جائے
درآمد نباشد الغرض کار علم و تبحر خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ بجائے کشید کہ اوستادان
شہر بخدمت ایں بزرگ بزانوے ادب نشستند و تلمذ کردند ہر کہ پیش ایں بزرگ
تلمذ کرد از برکت نظر او در ہیچ دنیا نصیبے کامل و از علوم دینی بہرۂ وافر گرفت
و بیشتر علمائے شہر منسوب بشاگردی ایں بزرگ اند و سند علم نائے ظاہری و
تحقیق علوم دینی نسبت بداں بزرگ کنند فخر و مباہات خود بمجلس رفیع آں بزرگ
دانند کسے کہ بشاگردی آں بزرگ منسوب است میان علمائے اعظم و مبجل و مکرم است الغرض ہر ایک
سخن عالیجند اں تفکر و تدبر کردے کہ صفت نتواں کرد زہے محقق روزگار چندیں
تصنیفات در علوم دینی از خدمت آں بزرگ در عالم یادگار ماندہ است عجیب
ذاتے کامل بود کہ میان شریعت و حقیقت جمع کرد خواجہ حکیم سنائی گوید
مثنویات قبۂ زیر کاں ستانۂ اوست + گنج معنی کتاب خانۂ اوست +
علم دیں از برائے دیں باید + تو چنینے و ایں چنیں باید + از تو دارند صد ہزار فتح
وارد و صادر طبیعت روح نکتۂ چہارم در بیان کرامات و شنیدن سماع مولانا

نکتۂ چہارم

شمس الدین یحیےٰ رحمۃ اللہ و رحلت کردن ایشاں از دار دنیا بدار عقبیٰ از مولانا
سلیمان مرید شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ سماع است کہ روز جمعہ بود و بعد
از نماز جمعہ بخدمت مولانا شمس الدین قدس اللہ سرہ العزیز رفتم خدمت مولانا

ہماں ساعت از سبق جمعہ آمدہ بود و جامہائے زیادتی دور کردہ و در کتابت نسخہ
مشغول گشتہ مولانا سلیمان مے گوید در خاطر من گذشت کہ بعد از نماز جمعہ وقت
مشغولی مشائخ است چگونہ است کہ اینچنیں بزرگے در اینچنیں وقتے بکتابت مشغول
است بمجرد آنکہ این معنی در خاطر گذرانیدم خدمت مولانا شمس الدین رحمۃ اللہ علیہ
سر از مشغولی کتابت بالا کردہ جانب من دید و فرمود کہ سلیمان از اینہم خالی نہ ام
من در حیرت افتادم کہ ایں چہ کشف است فی الحال بر روے من از خطرۂ
من حکایت کرد مثل ایں کرامات دریں بزرگ بسیار بود عرض میدارد کاتب
حروف بر آنجملہ کہ ایں بندہ خدمت ایں بزرگ را در سماع بسیار دیدہ است
فاما در آخر عمر کہ سماع شنید بعد ازاں برحمت حق خواہد پیوست برینجملہ بود در حظیرۂ
سلطان المشائخ عرس بود و در آں جمعیت خدمت مولانا شمس الدین
و شیخ نصیر الدین محمود و شیخ قطب الدین منور رحمۃ اللہ علیہم و عزیزان
دیگر حاضر بودند و ایں جمعیت و سماع در میان گنبد بزرگ بود و اینہمہ بزرگاں
در آنجلس سماع مے شنیدند و طائفہ مسافراں وحیدیاں و قلندراں در طاق
بزرگ کہ در پایان روضہ است آنجا سماع مے شنیدند و رقص مے کردند
و قوالان و درویشاں دف میزدند و ایں قصیدہ شیخ سعدی بالحان لربا
مے گفتند

قصیدہ

غمے کز تو دارم بہ پیش کہ گویم		دوائے دل دردمند از کہ جویم
اگر کشتہ گردم بہ تیغ جفایت		بہ پیش کس ایں ماجرا را نگویم
طبیبم تو باشی علاج از کہ خواہم		اسیر تو باشم خلاص از کہ جویم
ز سعدی چہ گویم چہ جویم چہ پویم		غمے کز تو دارم بہ پیش کہ گویم

الغرض خدمت مولانا شمس الدین رحمۃ اللہ ازاں جمع کثیر از میان گنبد
بزرگ بیروں آمد و نزدیک قوالان و درویشاں کہ سماع مے کردند و دف
میزدند رفت و ایستاد و ذوق سماع در صحبت درویشاں مے گرفت و دست

مبارک خود بر سینہ مصفائے خود مے مالیدو مے جنبید تا آں غایت کہ سماع
فرو داشت کردند خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ لذت آں سماع گرفت و جنبشے
عاشقانہ کرد یاران و عزیزاں کہ در انجلس با برکت بودہ اند ایں حال معائنہ کردہ
باشند بعدہ بسے بر نیامد کہ خدمت مولانا برحمت حق پیوست رحمۃ اللہ علیہ
آنچناں بود در آنچہ سلطان محمد داد ظلم و تعدی میداد و تیغ خون آشام خود را
بخون بندگان خدائے سیراب مے گردانید در آں معرض خدمت مولانا شمس
الدین را رحمۃ اللہ علیہ طلب فرمود و چند روز ایں بزرگ را در مقام ہیبت در سرائے
داشتند بعدہ پیش خود طلبید چوں خدمت مولانا پیش او رفت سلطان گفت
ہمچو تو دانشمندے اینجا چہ کنی تو در کشمیر برو در بتخانہ ہائے آں دیار نشیں و
خلق خدائے را باسلام دعوت کن چوں اینچنیں فرمانے شد کساں تعین
شدند کہ ایں بزرگ را رواں کنند خدمت مولانا در خانہ آمد تا استعداد رواں
شدن کشمیر کنند عزیزانے کہ در آں محل حاضر بودند روئے مبارک خود سوئے
ایشاں کرد و فرمود اینہا چہ مے گویند من بندگی شیخ را در خواب دیدہ ام کہ مرا
مے طلبد من بخدمت خواجہ خود میروم ایشاں مرا کجا مے فرستند دوم روز
آں خدمت مولانا را زحمت حادث شد و بر سینہ مبارک او غلولہ شکل پیدا
آمد و غم و اندوہ درونہ بیروں زد چنانکہ آں غلولہ را شگاف کردند و ایں خبر
بسلطان رسید گفت او را بطلبید و تفحص کنید نباید کہ حیلہ کردہ باشد ہمچناں
کردند خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ با آں زحمت در سرائے بردند چوں تحقیق
شد باز گردانیدند بعد چند روز بجوار رحمت رب العالمیں پیوست و خدمت
مولانا ہم در حیات خود بیروں حظیرہ سمت پایاں زیر دیوار حظیرہ چوترہ برائے
خود ساز انیدہ بود وفا با بوقت دفن والد کاتب حروف سید مبارک محمد
کرمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ خدمت مولانا را درون حظیرہ بیارند و متصل چوترہ
مولانا علاؤالدین نیلی زینے محل بود فرمود کہ اینجا دفن کنید کہ مولانا

علاؤالدین نیلی یارو ہم سبق و ہم سیر مولانا بودہ ہیجان کردند متصل چوترہ مولانا علاؤالدین نیلی چوترہ بغایت مروح و مصفاست در آں چوترہ مجردانہ آسودہ است رحمۃ اللہ علیہ نسخۂ خلافت نامہ خدمت مولانا شمس الدین رحمۃ اللہ علیہ کہ از حضرت باعظمت سلطان المشائخ یافتہ بود قدس اللہ سرہ العزیز بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ الحمد للہ الذی سمت همم اولیائه عن الرکون الی الاکوان عارا واعتلقت همومهم بالواحد الحنان بارا فدارت علیهم بکرة وعشیا کاس المحبة من کوثر محبوبهم دارا کلما جن علیهم اللیل تشتغل قلوبهم من الشوق نارا وتفیض اعینهم من لدن مدرارا ویتمتعون بمناجاة الحبیب اسرارا ویطوفون بسرادقات العز افکارا لایزال منهم فی کل زمان من علیهم مکنونة نضارة العز فان فیظهر فی الاقطار اثاره ویزهر فی الافاق انواره لسانه ناطق بالحق وهو داعی اللہ فی الخلق لیخرجهم من الظلمات الی النور ویقربهم الی الرب الغفور ثم الصلوٰة علی صاحب الشریعة الغراء والطریقة الزهراء رسول الرحمة المخصوص بخلافة ربه فی مقام البعث وعلی خلفائه الراشدین الذین فازوا بکل مقام علی وعلی اله الذین یدعون ربهم بالغداة والعشی اما بعد فان الدعوة الی الواحد العلام من ارفع دعائم الاسلام واوثق عروة فی الایمان علی ما ورد فی الخبر عنه علیه السلام والذی نفس محمد بیده لئن شئتم لاقسمن لکم ان احب عباد اللہ الی اللہ الذین یحببون اللہ الی عباد اللہ ویحببون عباد اللہ الی اللہ ویمشون فی الارض بالنصیحة والام وما مدح اللہ عباده الذین یقولون ربنا هب لنا من ازواجنا وذریاتنا قرة اعین واجعلنا للمتقین اماما وقد اوجبها اللہ تعالی علی وفقه لاتباع سید المرسلین وقائد الغر المحجلین بقوله عز وجل قل هذه سبیلی ادعوا الی اللہ علی بصیرة انا ومن اتبعنی واتباعه انما یکون برعایة اقواله

والاقتداء بہ فی اعمالہ وتنزیہ السر عن کل ماسوی اللہ فی الوجود
والانقطاع الی المعبود ثم ان الولد الاعز التقی والعالم المرضی المتوجہ الی
رب العالمین شمس الملۃ والدین محمد بن یحیی افاض اللہ الواحد انوارہ
علی اھل الیقین والتقوی لما صح قصدہ الینا ولبس خرقۃ الارادۃ
منا واستوفی الحظ من صحبتنا اجزت لہ اذا استقام علی اتباع سید
الکائنات واستغرق الاوقات بالطاعات وراقت القلب عن ھواجس
النفس والخطرات واعرض عن الدنیا واسبابھا ولم یرکن الی ابنا
ئھا واربابھا وانقطع الی اللہ بالکلیۃ واشرقت فی قلبہ الانوار القدسیۃ
والاسرار الملکوتیۃ وانفتح باب الفھم التعریفات الالھیۃ ان یلبس الخرقۃ
للمریدین ویرشدھم الی مقامات الموقنین کما اجازنی بعد ما لاحظنی
بنظرہ الخاص والبسنی خرقۃ الاختصاص شیخنا النافح فی الاقطار فوائح
نفحاتہ الرائج فی الافاق لوامع کراماتہ السائح فی العالم القدس افکارہ
البائح بمحبۃ الرحمن انارہ قطب الوری علامۃ الدنیا فرید الحق
والشرع والدین طیب اللہ ثراہ وجعل حظیرۃ القدس مثواہ
وھو لبس الخرقۃ من ملک المشائخ سلطان الطریقۃ قتیل محبۃ
الجبار قطب الملۃ والدین بختیار اوشی وھو من بدر العارفین معین الملۃ
والدین الحسن السنجری وھو من حجۃ الحق علی الخلق عثمان الھارونی
وھو من سدید النطق الحاجی الشریف الزندنی وھو من ظل اللہ
فی الخلق مودود الچشتی وھو من ملک المشائخ اھل التمکین ناصر الملۃ
والدین یوسف الچشتی وھو من ملجاء العباد محمد الچشتی وھو من عمدۃ
الابرار وقدوۃ الاخیار ابی احمد الچشتی وھو من سراج الاتقیاء ابی
اسحاق الچشتی وھو من شمس الفقراء علو دینوری وھو من اکرم اھل
الایمان ھبیرۃ البصری وھو من تاج الصالحین برھان العاشقین

حق یُقتدیٰ المرعشی وهو من سلطان السالکین برهان الواصلین تارک
المملکة والسلطنة ابراهیم بن ادهم وهو من قطب الولایة ابی الفضل
والفضائل والدلالة الفضیل بن عیاض وهو من قطب العالم والشیخ
المعظم عبد الواحد بن زید وهو من رئیس التابعین امام العالمین
الحسن البصری وهو من امیر المؤمنین فی اعالی المقامات المنتهی
الیه خرقة کل طالب علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه وقدس الله
اسرارهم وابقی الی یوم القیامة انوارهم وهو من سید المرسلین خاتم
النبیین المنوط باتباعه محبة رب العلمین محمد ن المصطفی صلی الله
علیه وسلم وعلی کل من به انتمی واقتدی فمن لم یصل الینا و وصل الیه
فقد استخلفناه عنا فیده العزیزة نائبة عن یدنا والتزم حکمه فی
امر الدین والدنیا من تعظیمنا وعظمناه واهان من لم یحفظ حق
من حفظناه والله الموفق الهادی والمستعان وعلیه التکلان ثم
حررت هذه الاسطر بالاشارة العالیة نظام الدین محمد بن احمد
علاه وصانه عن کل آفة وحماه بخط العبد الضعیف الراجی بالفضل
الربانی حسین بن محمد بن محمود ن العلوی الکرمانی وذلک فی الیوم
العشرین من ذی الحجة اربع وعشرین وسبعمائة بسم الله الرحمن الرحیم
ہمہ سپاس و ستایش ثابت است مر خدائے را کہ یکسو کردہ است قصد ہائے
دوستان خود را از میل کردن بسوئے عالم و عالمیان از روئے بد پنداشتن
و آویختہ است قصد دلہائے ایشاں بواحد بخشانیدہ از روئے نیکو کاری
پس دور مے کند بر دوستان خدا صبح و شام پیالہ شراب محبت از دریائے
محبوب ایشاں از روئے گردیدت بلازوال ہر گاہ کہ مے پوشد بر ایشاں
شب شعلہ مے شود دلہائے ایشاں از شوق از روئے روشنی میریزد
چشم ہائے ایشاں اشک را مانند ریزیدن آب باراں برخورداری مے یابند

براز گفتن با دوست از روئے راز ہامے گردند گرد سراپردہ حق جل و علےٰ
از روے فکرہا مے باشد بعضے از ایشاں در ہر زمانے کہ منت برایشاں
برپوشیدگیہاے تازگی عرفاں پیدا مے شود در طرف نہانیہائے آں
بعض و روشن مے شود در عالم نورہاے آں ولی زبان او گویاست بحق
وآں ولی خوانندہ بخداست در خلق تا برآرد خلق را از تاریکی ضلالت بسوے
روشنی ہدایت تا نزدیک گرداند خلق رابسوے پروردگار بخشندہ پس از حمد رحمت
کاملہ نازل بر صاحب شریعت روشن و بر صاحب و طریقت تاباں
فرستادہ شدہ براے رحمت عالمیاں خاص کردہ شدہ بخلیفہ شدن ربّ
خود در مقام عہد و پیمان گرفتن و رحمت کاملہ نازل باد بر خلیفہ ہائے آں پیغامبر
صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم کہ راہ راست نمایندہ اند و رسندہ اند بمقام برتر و برآل
آں پیغمبر صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم یاد مے کنند پروردگار خود را در ہر صبح و شام ہرچونکہ
بعد از حمد و صلوٰۃ بدرستی خواندن بسوے واحد داناتر از ہمہ داتایاں از بلند
تر مقصودہاے اسلام است و استوارترین درختے است در ایماں بنا بر چیزے
کہ آمدہ است در خبر از آں پیغمبر سلام خدا باد بر و قسم ذات پاکے است کہ ذات
پاک محمد صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم در دست قدرت اوست اگر بخواہیں شماے
گروہ مسلماناں تحقیق سوگند یاد مے کنم من براے وثوق و تیقن شما کہ دوست
ترین بندہ ہائے خدا بسوے خدا آنانند کہ دوست مے نمایند خدا را بسوے
بندہ ہاے او بدرخواست صفاے محبت و دوست مے نمایند بندہ ہاے خدا
را بسوے خدا یعنے طریق محبت و عشق خدا مے آموزند و خرام مے کنند بر زمیں
بہ باز داشتن از منکر و فرمودن معروف بنا بر چیزیکہ ستودہ است اللہ تعالے
بندہ ہاے خود را آنانے کہ میگویند اے پروردگار من بہ بخش ما را از زنہا و
فرزندان ما سردی چشم ہا دیگرداں تو ما را امام پرہیزگاراں و تحقیق لازم گردانیدہ
است اللہ تعالے بندہ ہاے خود را پیر استواری ایں حدیث مر پیروی بہتر

پیغمبر از او کشنده و برنده امتے کہ اعضائے مغسولہ وضوئے ایشاں روشن
است بسوے بہشت بقول خود آں خداوند بزرگ و برتر بگو اے محمد این است
راہ من و دین من کہ مے خوانم شمارا اے امت من بسوے خدا بر بینائی کہ
من ہستم و کسیکہ تبعیت من کند و پیروی آں پیغمبر حاصل نمے شود مگر بہ نگاہداشت
گفتہ ہاے آں پیغمبر بہ پس روے کردن یاں پیغمبر در گردہ ہائے آں پیغمبر و
بپاک کردن از جمیع چیزے کہ سوائے خداست و رپیدائش و بریدن از جمیع
خلایق و پیوستن بمعبود خالق پس تربدانید۔ بدرستی کہ ولد عزیز و پرہیزگار و
دانا است بصفات و وحدانیت پروردگار و پسند داشتہ شدہ کردگار رو
آرندہ بسوئے پروردگار عالمیاں آفتاب گروہ محمدی و دین محمدی محمد پسر یحییٰ
بریزاند اللہ تعالے زیر آں شمس الدین محمد پسر یحییٰ را بر صاحب یقیناں
و پرہیزگاراں ہرگاہ درست کرد شمس الدین یحییٰ قصد خود را بطرف من و
پوشید خرقۂ ارادت را از من و تمام کرد بہرہ را از صحبت ما اجازت و رخصت
دادم او را وقتے کہ راست بایستاد بر پیروی سید کائنات در آمیخت اوقات
خود را بطاعات و نگاہداشت دل را از غلبات نفس و ہجوم خطرات و روگردانید
از دنیا و اسباب آں دنیا و میل نکرد بسوئے پسران دنیا و اسباب آں
دنیا و برید از ہمہ و رفت بسوے خدا بتمام روشن و تاباں شد در دل آں
شمس الدین یحییٰ نور ہاے عالم قدس و سرہاے عالم الملکوت و کشادہ براے
او دروازۂ دریافت شناختگی ہائے حق تعالے اجازت دادم من او را
اینکہ بپوشاند خرقہ مر مریدیں را و رہنمائی کند ایشاں را بسوئے مرتبہ ہائے
بے گماں و بے شکاں راہ حق چنانچہ اجازت و رخصت مرا بس از دیدن
بنظر خاص پس از پوشانیدن خرقۂ اختصاص شیخ من شیخے کہ دمیدہ است
در ہر طرف خوشبوئے ہائے بزرگی او و پراگندہ شدہ است در ہر جانب روشنی
ہاے کرامات او و رسیدہ ہمت در عالم قدس فکر ہاے او ظاہر کنندہ است

محبت رحمان را آثار او قطب خلق داناتر در دنیا یگانہ در محبت و در پیروی
شرع و دین داری خوش کند حق تعالے آسودگی او و بگرداند حق تعالے
حظیرۂ قدس را آرامگاہ او و آں فریدالحق والدین پوشید خرقہ ارادت
و خلافت از بادشاہ شیخ ہائے غالب در طریقت گشتہ شدہ در محبت حق
از قطب ملت و دین بختیار اوشی و پوشید خرقۂ خلافت از بادشاہ عارفان معین الدین
حسن سنجری و آں معین الدین حسن سنجری پوشید خرقۂ خلافت از دلیل
حق بر خلق عثمان ہارونی و آں عثمان ہارونی پوشید خرقۂ خلافت از استاد
دو کونائے حاجی شریف زندنی و آں حاجی شریف زندنی پوشید خرقۂ
خلافت را از سایۂ خدا در خلق مودود چشتی و آں مودود چشتی پوشید خرقۂ
خلافت را از بادشاہ شیوخ صاحب تمکین ناصر الدین یوسف چشتی و آں
یوسف چشتی پوشید خرقہ خلافت را از پناہ بندگان ابو محمد چشتی و آں ابو محمد
چشتی پوشید خرقۂ خلافت را از عمدۂ نیکو کاراں و پیشوائے نیکاں ابی احمد
الچشتی و آں ابی احمد الچشتی پوشید خرقۂ خلافت را از بزرگ ترین اہل ایمان
چراغ متقیاں ابی اسحاق شامی چشتی و اطلاق القاب مبارک چشتی
از ہمیں بزرگ است کہ وطن ایں بزرگ چشت بود و آں ابی اسحاق
شامی چشتی پوشید خرقۂ خلافت را از آفتاب درویشاں حضرت خواجہ ممشاد
علو دینوری چشتی و آں ممشاد علوی دینوری پوشید خرقۂ خلافت را از بادشاہ مشائخین ملک مقربان
حضرت الہ ابی ہبیرہ بصری و آں ہبیرہ بصری پوشید خرقۂ خلافت را
از تاج صالحان و دلیل عاشقاں حضرت حذیفہ مرعشی و آں حذیفہ
مرعشی پوشید خرقۂ خلافت را از شاہنشاہ سالکاں دلیل واصلاں
ترک کنندہ بادشاہت حضرت ابراہیم ادہم البلخی و آں ابراہیم ادہم البلخی
پوشید خرقۂ خلافت را از قطب الاقطاب قطب ولایت صاحب فضل
و فضایل جبارائے حضرت فضیل بن عیاض و آں حضرت فضیل

عیاض پوشید خرقہ خلافت را از قطب عالم شیخ معظم حضرت عبدالواحد بن زید
وآں عبدالواحد زید پوشید خرقہ خلافت را از سر دار تابعاں امام عالمیاں
حضرت خواجہ حسن بصری وآں حضرت خواجہ حسن بصری پوشید خرقہ خلافت را
از امیر مومناں خلیفہ برحق حضرت رسول پروردگار عالمیاں پیشوائے
سکونت کنندگان درمیان فرشتگان آسماں اصل جائے گیرندگان در بہترین
جاہا و بہ نہایت رسانندہ مے شود خرقہ خلافت بر طالب بسوے جناب مقدس
وے اعنی حضرت امیر المومنین ختم الخلفاء الراشدین امام المشارق و المغارب
حضرت باعظمت مرتضے علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ و علیہ السلام
والاکرام گرامی دارد اللہ تعالے ذات او را و پاک گرداناد اللہ تعالے رازہائے
جمیع مشائخ را و باقی دارد حق تعالے تا روز قیامت روشنائی ہائے وآں
حضرت مرتضے علی ابن ابیطالب پوشید خرقہ خلافت را از بہترین
پیغمبراں ختم کنندہ نبیاں شرط کردہ شدہ است بہ پیروی آں بہترین پیغمبراں
دوستی پروردگار عالمیاں محمد برگزیدہ شدہ خدا رحمت کاملہ نازل کناد اللہ تعالے
بر محمد و بر فرزنداں و یاران آں محمد و سلام فرستد بر ہمہ ایشاں و رحمت کاملہ
نازل باد بر کسیکہ نسبت دارد آنکس بآنحضرت پس کسیکہ نرسد بسوئے ما
و برسد بسوئے آں شمس الدین یحییٰ پس تحقیق خلیفہ کردیم ما او را بجائے
خویش دست ارجمند او نایب دست من است و فرمان برداری حکم او
کردن در کار دیں و در کار دنیا از جملہ تعظیم من است رحم کناد خدائے تعالے
کسے را کہ گرامی داشتم من او را ذلیل و خوار کناد اللہ تعالے کسے را کہ نگاہ ندارد
حق کسے را کہ من نگاہ داشتہ ام حق او را حق تعالے است یاری دہندہ و راہ
نمانیدہ و یاری خواستہ شدہ است و براں خدا تعالے است اعتماد کار نوشتہ
شدہ است ایں سطرہا باشارۂ عالیہ حضرت سلطان المشائخ نظام الدین محمد ہمیشہ دارد
اللہ تعالے بزرگی او را و نگاہدارد حق تعالے خوبی او را از ہر آفت و نگاہدارد حق تعالے او را

از بیچارگی بندۂ ناتواں امیدوار بفضل رحمان حسین پسر محمد پسر محمود فرزند علی
باشندۂ کرمان این کتابت بودہ است بتاریخ بستم از ماہ ذی الحجہ در سنہ ۷۲۴ ہفتصد
و بیست چہار منہج آں شیخ مشایخ طریقت و آں بادشاہ عالم حقیقت آں ظاہر و
باطن باصفا آں کان محبت و وفا کہ در علم و عقل و عشق و ورع و مکارم اخلاق و ایثار
و تحمل جفاے بندگان خداے و مکافات آں براے دریافت و لہا بہ درم و دینار در عصر
خویش مثل نداشت زہے ذات پسندیدہ و اوصاف گزیدہ کہ در عالم از فحول علماے
و مشایخ روزگار و اوسط خلق از صغار و کبار ہمہ منقاد و معتقد او بودہ اند یعنی شیخ
نصیر الملة والدین محمود طیب اللہ مضجعہ و ذکر این بادشاہ عالم حقیقت مشتمل
بر چہار نکتہ است **نکتہ اول** در بیان مرحمت و پرورش سلطان المشایخ
درباب شیخ نصیر الدین محمود عرض میدارد کاتب حروف کہ شیخ نصیر الدین
محمود ہم در ابتداے بنظر خاص سلطان المشایخ ملحوظ گشتہ بود و بنعمت
دینی و دنیاوی از آنحضرت مخصوص شدہ چنانکہ وقتے خواجہ محمد گازرونی مرید شیخ الاسلام
بہاؤ الدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز کہ بخدمت سلطان المشایخ بیامدے
شبے این عزیز در جماعت خانہ سلطان المشایخ بود چوں بجہت تجدید وضو رفت
تا تہجد گذارد و لبانچہ خود ہم در جماعت خانہ گذاشت و رفت شخصے آں لبانچہ
برد چوں خواجہ محمد وضو ساختہ بیامد لبانچہ نیافت با خواجہ محمود بیاشاہی کہ خادم
جماعت خانہ بود و درویشے باصفا و پیرے عزیز بود در گفت و شنود شد درینحال
شیخ نصیر الدین محمود در گوشۂ خانقاہ مشغول بود چوں گفت و شنود ایشاں
شنید لبانچہ خویش بخواجہ محمد گازرونی داد این حکایت بخدمت سلطان المشایخ
رسانیدند شیخ نصیر الدین محمود را بالا طلب شد سلطان المشایخ بدیں یک
خصلت پسندیدہ مرحمت فراواں فرمود لبانچہ خاص خود او را داد و دعاے
خیر بسیار کرد و کاتب حروف از خدمت سید السادات سید حسین عم خود
رحمة اللہ علیہ سماع دارد کہ مے فرمود امروز مقام حضرت باعظمت سلطان المشایخ

در شهر دهلی شیخ نصیر الدین محمود را و ظاهراً و باطناً بقدر امکان از روش سلطان
المشایخ تجاوز نمے کند و درین کار میان خلفائے سلطان المشایخ برخورداری
تمام یافته است و بمرتبهٔ کمال رسیده این ضعیف گوید بیت میان جملهٔ اصحاب
همچو ماهے بود * چه نسبت است بمه بلکه پادشاهے بود * عجب ذاتے که بهمه اوصاف
حمیده میان یاران اعلیٰ موصوف بود و مشهور این ضعیف گوید قطعه میان
اهل ارادت نظیر پیر آمد * زهے روش که درین راه بے نظیر آمد * ضمیر روشن او
هر چه کرد در عالم * به نزد اهل صفا جمله حق پذیر آمد * و کاتب حروف هم از خدمت
سید السادات سید حسین عم خود رحمة الله علیه سماع دارد که روزے
شیخ نصیر الدین محمود امیر خسرو را که از یاران اعلیٰ بود گفت شما را بخدمت
سلطان المشایخ محلے و قربتے تمام است هر وقت که مے خواهید بخدمت
سلطان المشایخ محل مے یابید امیر خسرو خوش گوید بیت زهے سعادت
و اقبال چشم آنکس را * که در جمال تو دستوریے نظر یابد * بوقت فرصت عرض
داشت من غریب را بخدمت سلطان المشایخ بکنید همام خوش گوید بیت
اے صبا بنده نوازی کن و از حال همام * وقت فرصت همه در بندگی یار بگو *
که من بنده در اوده مے باشم و از سبب مزاحمت خلق مشغول نمے
توانم بود اگر فرمان سلطان المشایخ باشد در صحراها و کوهها خداے تعالیٰ
را بفراغ خاطر عبادت کنم امیر خسرو قبول کرد که بگذرانم و امیر خسرو را
معهود بود که بنوبت خود چون در جماعت خانه بودے بعد از نماز خفتن بوقت
استراحت بخدمت سلطان المشایخ برفتے و نشستے و از هر جنس حکایات
کردے چنانکه در ذکر سلطان المشایخ تحریر یافته است الغرض امیر خسرو
درین محل عرض داشت شیخ نصیر الدین محمود کرد سلطان المشایخ فرمود
که او را بگو ترا در میان خلق مے باید بود و جفا و قفائے خلق مے باید کشید
و مکافات آں ببذل و ایثار و عطاے باید کرد و عرض میدارد کاتب حروف

برآنجملہ کہ سلطان المشائخ بکمال عقل و حکمت و کرامت موصوف بود کسے دیگرے را کارے فرمودے کہ شایان آں کار میدید یکے را فرمود کہ لب بربندی و دربربندی و دوم را فرمود کہ در کثرت مرید کردن بکوشی و سیوم را فرمود کہ ترا درمیان خلق مے باید بود وجفا و قفائے خلق مے باید کشید و با ایشاں حسن معاملہ مے باید ورزید و ایں مقام انبیا و اولیاست ایں کار کیست کہ شایان ایں کار ہست ایں کار من و تو نیست بزرگے خوش گوید بیت

تو نۂ مرد عشق بازئ ما ✤ برو اے خواجہ کار دیگر کن نکتۂ دوم دربیان مجاہدہ کہ سلطان المشائخ شیخ نصیر الدین محمود را تلقین کردہ است و مجاہدہ ہائے شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ سرہما العزیز خدمت شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ مے گفت کہ من در اوائل ایام کہ بخدمت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز پیوستم و ارادت آوردم روزے بوقت استوے زیر درخت بڑ کہ در خانۂ سلطان المشائخ بود ایستادہ بودم دریں حال سلطان المشائخ از بالا بام جماعت خانہ فرود مے آمد تا درون حجرۂ قدیم کہ درون صفہ ستون ہست قیلولہ کند چوں ایں ضعیف را ایستادہ دیدہ در حجرہ رفت در دہلیز رفت و بنشست و خواجہ نصیر خادم را بطلب من فرستاد چوں بدولت قدمبوس رسیدم فرمود کہ بنشین چوں نشستم پرسید کہ در دل چہ داری و مقصود ازیں کار چیست و پدر تو چہ کار کردی بندہ عرضداشت کرد کہ مطلوب من دریں کار دعاے مزید حیات مخدوم عالمیان ہست شیخ سعدی خوش گوید بیت بشنو نفسے دعائے سعدی ✤

گرچہ ہمہ عالمت دعاگوست ✤ و راست کردن نعلین درویشاں و از سر دیدۂ خدمت ایشاں بزرگے خوش گوید بیت عہدے کردم کہ خدمت کس نکنم ✤ در ہر دو جہاں مگر خدا را و ترا ✤ و پدر من غلاماں داشت کسودائے پشمینہ مے کردند بعدہ سلطان المشائخ شفقت فرمود و گفت ہلا بشنو

نکتۂ دوم

در انچہ من بخدمت خواجہ خود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ
سرہ العزیز پیوستم روزے دراجودہن دانشمندے کہ یار و ہمسبق من بود
و بجہا یکجا کردہ پیش آمد چوں مرا با جامہاے ریم گیں پارہ دید پرسید کہ مولانا
نظام الدین ترا چہ روز پیش آمد تا ایں غایت اگر در شہر تعلیم مے کردے
مجتہد زمانہ مے شدے و اسبابے و روزگارے بہتر شدے من ایں سخن
ازاں یار شنیدم و ہیچ نگفتم معذرتے کردم و بخدمت خواجہ خود رفتم و شیخ شیوخ
العالم پرسید نظام اگر کسے از یاران تو پیش آید و بگوید کہ ایں چہ روز است
کہ ترا پیش آمدہ ست ترک تعلم کہ موجب فراغت و رفاہیت است گرفتہ
و بدیں روز مشغول شدہ جواب چہ گوئی من عرض داشت کردم ہر چہ فرمان
مخدوم جہانیاں باشد بگویم فرمود کہ بگو بیت نہ ہمرہی تو مرا راہ خویش
گیر و برو ٭ ترا سعادت باد مرا نگونساری ٭ بعدہ شیخ شیوخ العالم فرمود
کہ در مطبخ برو و بگو تا خوانے پر یالوان نعم آراستہ بیارند چوں آں خوان
آراستہ آوردند شیخ شیوخ العالم فرمود کہ نظام ایں خوان طعام
بر سر کن و در مقامے کہ آں یار فرود آمدہ ست ببر من بحکم فرمان خواجہ
آں خوان بر سر گرفتم و رواں شدم و در سراے کہ آں یار فرود آمدہ بود آمدم
چو نظر آں یار بر من افتاد گریہ کناں دوید و آں خوان از سر من فرود آورد
و پرسیدن گرفت کہ ایں چہ حال است گفتم ماجراے ملاقات و مکالمۂ
شما بنور باطن شیخ شیوخ العالم راروشن شد و کیفیت از من پرسید
چوں تمام عرضداشتم ایں مرحمت فرمود و جواب شما بدیں بیت مذکور
باز داد آں دانشمند گفت الحمد للہ اینچنیں شیخے معظمے داری کہ نفس ترا
بدیں حد ریاضت دادہ ست اکنوں مرا بخدمت شیخ خود ببر تا سعادت
پاے بوس اینچنیں بزرگے حاصل کنم الغرض چوں طعام خرچ شد آں
دانشمند خدمتگار خود را گفت کہ ایں خوان بر سر کن برابر ما بیا

سلطان المشائخ گفت خیر چنانکہ این خوان آوردہ ام ہمچناں بہر دو سالم آں دانشمند برابر سلطان المشائخ بخدمت شیخ شیوخ العالم آمد از سر رعونت را بر خاک درگاہ آں بادشاہ اہل محبت نہاد و از محاورہ و مکاشفہ و مکالمۂ شیخ شیوخ العالم اسیر آنحضرت گشت و ارادت آورد این ضعیف گوید بیت از دیدہ و دل بندۂ شکل تو شدم * یارب چہ خوش ست این طریق خوش تو * خدمت شیخ نصیر الدین محمود مے فرمود در اثنائے این فوائد کہ سلطان المشائخ بندۂ خود را مے فرمود و تلقین مجاہدہ مے کرد و ابیات ترک آمیز و عشق انگیز مے فرمود و آب دیدہ چوں جوے آب میریخت و رقتے خوش بود این ضعیف گوید بیت چشم از خون دل رواں کردہ * جوے خون ہیچو آب بر در تو * دریں میاں سید السادات سید حسین عم کاتب حروف کہ وصف او از شرح مستغنی است و در ذکر او تحریر یافتہ در آوان جوانی در عین کامرانی روپاک کشیدہ در بستہ و دستارچۂ نازنین بر کتف مبارک انداختہ طریق جوانان خراماں از در در آمد خواست کہ از دہلیز بگذرد و درون خانۂ سلطان المشائخ برود دریں حال سلطان المشائخ فرمود کہ سید بیا بنشین و سعادتے بیر بحکم فرمان سلطان المشائخ آں صاحب سعادت بنشست و در دریافت سعادت ہا و ذوقہا کہ در آنمجلس بود شریک شیخ نصیر الدین محمود شد عرض میدارد کاتب حروف برائے تصدیق این حکایت بر آنجملہ کہ در آنچہ ذات پاک آں سید با صفا بزحمت فالج مبتلا گشت بندہ را با برادران این بندہ بخدمت شیخ محمود فرستاد و فرمود کہ شیخ محمود را بگوئید شما را یاد ہست آں روز کہ سلطان المشائخ در دہلیز نشستہ بود و فوائد و ابیات مے فرمود و شما حاضر بودید من خواستم کہ از آں مجلس بگذرم سلطان المشائخ مرا طلبید و گفت بیا بنشین و سعادتے ببر چوں این پیغام بخدمت شیخ محمود رسانیدہ شد فرمود آرے مرا یاد است

چوں ازاں مجلس برخاستم من از خدمت سید السادات پرسیدم کہ ازیں ابیات کہ سلطان المشائخ مے فرمود شما را چیزے یاد ماندہ است خدمت السادات انچہ یاد ماندہ بود گفت باقی من یاد د ماندم بازآمیم بر سر حرف خدمت شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود در اوائل مرا وقتے نفس مزاحمت دادن گرفت منغص گشتم برائے دفع او چنداں آب لیمو خوردم کہ در معرض ہلاکت افتادم با خود گفتم ایں کس مردن اختیار کند نہ آنکہ نفس مزاحم حال شود وے فرمود کہ وقتے از غایت مجاہدہ دہ روز چیزے نخوردہ بودم ایں خبر بسلطان المشائخ رسانیدند مرا سلطان المشائخ پیش خود طلبید و اقبال خادم را گفت کہ یک قرص بیار اقبال یک قرص با حلوائے بسیار آورد بعدہ سلطان المشائخ فرمود کہ ایں قرص تمام بخور من حیراں شدم کہ تمامی قرص خوردن بیک دفعہ اندازہ من نباشد چند روز بایست تا آں قرص تمام خوردہ شود عرض میدارد کاتب حروف برانجملہ مجاہدہ و مشغولی ظاہر و باطن ایں بزرگ چنداں است کہ قلم از رقم آں عاجز آید کاتب نیکہ بدولت قدم بوس ایں بزرگ رسیدہ اند از سیمائے او کہ صورت تقوے بود احساس کردہ اند در آخر عمر ایں بزرگ کہ کار او بکمال رسیدہ بود و ذات مبارک او روح مجرد گشتہ بوے کہ از مجلس سلطان المشائخ مے آمد آں بوئے از مجلس شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ بمشام جان کاتب حروف رسیدہ ست و جان پژمردہ را بعد سنگی اندسال تر و تازہ گردانیدہ اہل دلانے کہ مجلس سلطان المشائخ دیدہ اند و برسر ایں معنی کس صحیح معینست رسیدہ بعد مجلس شیخ نصیر الدین محمود را دریافتہ بر سر آں حرف شدہ باشند ایں ضعیف گوید بیت مرا ز مجلس تو بوئے یار مے آید + خوشم ز بوئے تو کز سوئے یار مے آید + ہزار پیرہن دل چو گل شود پارہ + از یں نسیم کہ از کوئے یار مے آید + چوں ایں کرامت از

از مجلس شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ مشاہدہ شد یا خود گفتم کہ کار ایں بزرگ بکمال رسیدہ است عجب باشد کہ اینچنیں ذات پاکے را در دنیا بگذارند مناسب ایں معنی بیتے است کہ بر زبان سلطان المشائخ گذشتہ است رباعی ہیچ منمائے روئے شہر افروز * چوں نمودی بروسپند بسوز * آں جمال تو چیست مستئے تو * واں سپند تو چیست ہستئے تو * وشرح ایں بیت مشرح در نکتہ ستر کرامت تحریر یافتہ است الغرض بعد چند گاہ بگذشت شیخ نصیر الدین محمود بجوار رحمت حق در مقعد صدق قرار گرفت قدس اللہ سرہ العزیز و تاریخ نقل او مؤرخ است بتاریخ ہژدہم ماہ مبارک رمضان ۷۵۷ سبع وخمسین وسبعمایۃ بعد از وفات حضرت سلطان المشائخ بسی و دو سال نکتہ سیوم دربیان اشارت کہ شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ در قلع نفس کاتب حروف را فرمودہ است کاتب حروف روزے بخدمت ایں بادشاہ دیں نشستہ بود و بہ جمال و کمال ایں سرور مشائخ روزگار مشغول گشتہ در اثنائے ایں حال تربیت فرمودہ گفت کہ نفس آدمی بمنزلہ درختیست کہ بار دہوائے شیطانی در ذات ایں کس بیخ مے گیرد و محکم مے شود اگر آدمی بتدریج و سکونت بزور عبادت و تقوے و بقوت محبت و عشق ہر روز آں درخت را بجنباند ہر آئینہ بیخ او سست شود و قابل قلع گردد و بہ مدد بندگی حق تعالے و محبت پیر بکلی قلع گردد ایں تقریر دلپذیر در خاطر بندہ جائے داد ہر آئینہ نصیحتے کہ مشائخ کبار کنند بحق کنند زیرا چہ شیطان و نفس را مقہور گردانیدہ اند و از حوالیے درونہ مبارک خود ایں دشمناں را بکلی خالی فرمودہ و با حق ساختہ و از غیر حق تبرا کردہ چوں شیخے واصلے معظمے از مقامیکہ منظور نظر حق تعالے باشد نصیحتے کند ہر آئینہ در دل جائے کرد مصرع سخن کز جاں بروں آید نشیند لاجرم در دل نکتہ چہارم دربیان بعضے کرامات شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ سرہ العزیز عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ بندہ وقتے با برادران خود سید السادات علاء الدین امیر صالح رحمۃ اللہ علیہ سید نور الدین مبارک بخدمت شیخ نصیر الدین محمود میرفتیم

نکتہ سیوم

نکتہ چہارم

ایام سرما بود دراثنائے راہ یکے از برادراں گفت اگر شیخ محمود را کرامتے خواہد بود شیرینی پیش خواہد آورد چوں بخدمت آں بزرگ رسیدیم وبلقا میموں آں بادشاہ مشرف گشتیم خادم را فرمود کہ شربت بیارند چوں قدح ہائے شربت بردست ما دادند ما را در خاطر گذشت کہ ایں آشامیدنی است ما خوردنی گفتہ بودیم ہم در اندیشۂ ایں سخن بودیم کہ خادم را فرمود کہ شیرینی دیگر بیار عرضداشت کردیم کہ شربت خوردہ ایم برفور بلفظ مبارک راند کہ آں آشامیدنی بود وایں خوردنی است وکاتب حروف از خواجہ عزیز الملۃ والدین کہ بشرف قرابت سلطان المشائخ مشرف است سماع دارد کہ مے گفت من وقتے بخدمت شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ نشستہ بودم دریں میاں از خادم دوات وقلم و پارۂ کاغذ طلبید چوں خادم بیاورد دیدم قلم را بسیاہی ترکردہ چیزے برآں پارۂ کاغذ بنشست و بدست من داد وفرمود چوں در روضۂ سلطان المشائخ برسید ایں کاغذ پیش روضہ بنہید چوں کاغذ بردست من داد در خاطر گذشت کہ بخوانم دریں کاغذ چہ نشتہ اند باز اندیشیدم کہ اول پیش روضہ بحکم فرمان ایشاں بنہم بعدہ مطالعہ کنم چوں پیش روضۂ سلطان المشائخ نہادم بعدہ خواستم نظر کنم آں کاغذ را سپید دیدم متحیر گشتم عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ چوں دوستے خواہد کہ قصۂ حال خود کہ سرے است الٰہی بخدمت دوستے عرض دارد آں دوست نخواہد کہ کسے بر سر آں واقف شود تا مستوجب اسرار دیگر گردد ایں ضعیف گوید رباعی گر سر برود سر تو از جاں نرود + اندوۂ غم عشق تو آساں نرود + ہرگز دل پر درد نیابد درماں + تا قصۂ حال او بسلطاں نرود + کاتب حروف از خواجۂ خیر الدین کافور کہ مرید خوب اعتقاد است وبا درویشاں فرط محبت دارد سماع دارد کہ مے گفت چوں من کمر خدمت عزیزاں بستہ ام ودریں کار چست ایستادہ خواستم دستارچہ باختیار خود در کمر خدمت بہ بندم چنانکہ شیخ مخدوم من اشارت کند ہمچناں دستارچہ بردست کنم چوں ایں معنی در ضمیر گذشت بخدمت شیخ نصیر الدین محمود

رحمۃ اللہ علیہ رفتم بعد پائے بوس بخدمت نشستم و آں خطرہ دستار چہ در خاطر مے گذشت دریں میاں خدمت شیخ خادم را فرمود کہ زین الدین آں دستار چہ کہ برمن آوردہ اند بیار چوں خادم آں دستار چہ آورد دیدم دستار چہ کشیدہ است خدمت شیخ نصیر الدین آں دستار چہ بمن دہانید از آں روز با تا ایں غایت من دستار چہ کشیدہ بر دست مے کنم و نیز ہمیں خواجہ کافور مے فرمود کہ من از خواجہ قوام الدین کہ مرید صادق است شنیدہ ام مے گفت مرا وقتے کارے صعب پیش آمد و بمطالبہ و مصادرہ موقوف گشتم دریں موقوفی با عزیزانے کہ پیش ازیں محبت داشتم اگر توجہے مے کردم و یا سخنے مے گفتم از من روئے مے گردانیدند و نمے شنودند و اگر کالائے در بازار مے فرستادم کسے نمے خرید بدیں سبب عاجز و مضطر گشتم و ہم دریں حال بخدمت مخدوم خود شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ رفتم و با خود راست گرفتم کہ بعد پائے بوس ہمیں عرض دارم و از باطن مبارک ایشاں دعائے فرجی و مخلصی درخواست کنم چوں سعادت قدم بوس حاصل کردم پیش از آنکہ مطلوب خود عرض دارم خدمت شیخ بکرم معہود پرسیدن گرفت در اثنائے آں ایں بیت فرمود قطعہ دُنیا چو مقدر ست نخروشی بہ * رزق تو رسد بوقت کم کوشی بہ * چیزیکہ نمیخرند نفروشی بہ * گفتہ تو نمے کنند خاموشی بہ * الغرض بنور باطن اندیشۂ مرا بر روئے من کشف کرد من سر بر زمیں نہادم و عرض داشت کردم کہ در خاطر بندہ ہمیں معنی بود کہ در باطن مخدوم بر آں مطلع شد و بندہ را بدیں کرامت تقویتے و استظہارے پیدا آمد عرض میدارد کاتب حروف بالجملہ کہ چوں سید محمد محمود پسر کاتب حروف کہ حق تعالے او را بہ نیات نیک پروردہ گردانا در حمل بود مادر او نیت کرد کہ اگر مرا پسرے آید نام او شیخ نصیر الدین محمود تعین کند و جامۂ کہ صحبت شیخ محمود یافتہ باشد از آں پیراہنے بپوشانم و در نظر مبارک او در آرم و زیر پائے او اندازم تا حق تعالے برخورداری بخشد چوں سید محمود تولد شد بندہ بخدمت

شیخ محمود رفت خدمت شیخ در قیلولہ بود چوں از قیلولہ برخاست خبر کرد تا بندہ را
دروں طلبید کرسے کہ داشت بر حکم سہو قیام تام آورد ہم درا ثنائے آوردن
قیام بندہ را پرسید کہ شما فرزنداں چہ دارید بندہ متحیر ماند و بقد میوس ایشاں
مشغول شد چوں بنشست باز پرسید کہ شما فرزنداں چہ دارید بندہ گفت ہم
بجہت عرض داشت اینمعنی آمدہ ام بعدہ ماجرائے آنکہ ایں بندہ را فرزنداں
ہم از خوردگی مے رفتند و نذر والدہ سید محمود و تولد او بخدمت عرضداشتم بگوش
رضا استماع فرمود و گفت شما ساعتے بنشینید تا من فی الزوال بگذارم بندہ
بیروں آمد بنشست کرم فرمود تنبول فرستاد بعدہ بندہ را دروں طلبید دیدم
کہ یک مصلّٰے خویش نزدیک زانوے مبارک خود نہادہ است و چند گز جامۂ
چھمر تلی بالائے زانوئے مبارک داشت کرم فرمود مصلّٰے بدست مبارک
خود کردہ بندہ را داد و فرمود کہ شما را کار خواہد آمد و ایں جامۂ چھمرتلی نیز بدست
مبارک خود کردہ بندہ را داد و فرمود کہ ایں جامہ بجہت خوردک خود بارانی بکنید
دریں محل خادم بحضور شیخ گفت کہ ایں جامہ از دستار مبارک خدمت شیخ است
بعدہ بندہ عرضداشت کرد خوردک را نام تعین کنند دریں سخن تأمل کرد
و پرسید کہ شما را چہ نام است بندہ گفت محمد باز گفت برادران خوردک را
چہ نام است بندہ گفت سید لقمان و سید داؤد باز در تأمل شد کرت
دوم عین ایں تقریر فرمود کہ او را محمود نام باشد بندہ را ہماں زماں در خاطر
گذشت کہ ایں بزرگوار ایں نام بالہام ربانی تعین فرمود و امیدوار برخورداری
خوردک شد خواجہ نظامی خوش گوید بیت ہر کہ ز دل دامن پیراں گرفت ٭
گنج بقا زیں رہ پیراں گرفت ٭ عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ در طلوع
دولت سلطان محمد تغلق کہ ممالک ہندوستان عرض و بسط گرفت شیخ
نصیرالدین محمود رحمۃ اللہ علیہ کہ باتفاق ہمہ عالم شیخ عصر بود و جملہ خلق
منقاد و مرید او ایذا ہا رسانید ایں بزرگ دیں باتباع پیران خود تحمل واجب دید

و در مکافات آں نکوشید تا آخر عمر ایں بادشاه بهم طغی در ٹهٹهه که از شهر دهلی
هزار کروه باشد برفت از انجا شیخ نصیر الدین محمود را با علماء و بزرگاں حضور
خود طلبید و احترام ایشاں کما حقه بجا نیاورد آں احتمال ایشاں بادشاه مذکور را
از تخت سلطنت در تخته تابوت کرده در شهر آورد الغرض از شیخ نصیر الدین
محمود رحمة الله علیه سوال کردند که ایں بادشاه شمارا ایذا ها کرد ایں معنی از کجا بود فرمود
که میان من و حق جل و علی معامله بود آں را بدیں برداشتند کاتب حروف عرض
میدارد که حق جل و علی دوستان خویش را از غایت گرمی که در باب ایشاں دارد
بدانچه معلوم اوست همیں جا میرساند تا فردائے قیامت آمنا و صدقنا انبیا و اولیا
را آں کشف نگردد مکرم و مبجل مانند برائے تصدیق ایں معنی حکایتے است در احیاء
علوم - حکایت ویں که پیغامبرے بود از پیغمبران بنی اسرائیل صلواة
الله وسلامه علی نبینا و علیهم اجمعین وقتے خطره در ضمیر مبارک او گذشت
بداں مواخذه فرمود که المخلصون علی خطر عظیم فرماں شد که چه میگوئی
جزائے آں خطره در قیامت قبول مے کنی و یا هم در دنیا اختیار کنی ایں
پیغامبر صلواة الله علیه جواب گفت که هم در دنیا اختیار کردم تا روز قیامت
در عرصه عرصات میان انبیا و اولیا از کشف خطره شرمنده نمانم بعده بفرمان
خدائے تعالے زنے در حباله ایں پیغامبر آمد و ایں زن با نواع ایذا ها رسانیدن
گرفت چوں ایں پیغمبر بدانست که ایں بلا اختیاری است آں جفاها را بدل قبول
میکرد تا وقتے چند عزیزے در خانه ایں پیغامبر مهمان آمدند که ایں پیغامبر بشاشتے
نمود خواست که بجهت ایشاں طعامے بیارد چوں درون خانه برفت و طعام
طلبید آں زن طعام نداد و بجفا پیش آمد ایں پیغامبر صلواة الله و سلامه علیه منغص
بیروں آمد و یاراں در روئے مبارک او آثار ناخوشی دیدند چنانکه چند کرت درون
میرفت و مے آمد زن چیزے نداد یارے ازیں جمع پیغامبر را پرسید که ایں چه
حال است که مشاهده مے شود بعده ماجرائے خطره و اختیار ایں بلا هم در دنیا بیان

۵ نام پیغمبر ۱۲

درود نازل یاد و سلام بر آں پیغمبر ۱۲

دوستان خدا را بلا کلانند ۱۲

فرمود الغرض در آخر عمر چند روز ذات ہمایوں صفات شیخ نصیر الدین محمود
را قدس اللہ سرہ العزیز زحمت شد از دار فنا بدار بقا ہژدہم ماہ مبارک رمضان
عم برکاتہ وقت چاشت سنہ سبع وخمسین وسبعمائۃ رحلت فرمود و ہم در خانہ
شیخ نصیر الدین مقامے بود کہ سالہا آں مقام منظور نظر مبارک او بود
در آں دفن کردند از روضۂ او بوئے بہشت مے آید و قبلۂ حاجات خلق گشتہ
رحمۃ اللہ علیہ رحمۃ واسعۃ منہم آں کان صفا آں معدن وفا آں ظاہر و
باطن بمحبت و عشق آراستہ و از ذوق آں از لذت دنیا و عقبے برخاستہ و با
دوست ساختہ اعنی شیخ قطب المآتہ والدین منور نور اللہ قبرہ بانوار القدس
و ذکر ایں بزرگ مشتمل بر پنج نکتہ است نکتہ اول در بیان اوصاف و کثرت بکا
و ذوق درونی شیخ قطب الدین منور نور اللہ مرقدہ کہ در علم و عقل و وفا و عشق
و ورع و بکا موصوف و مشہور بود مخصوص باسقاط تکلف و سرفرو نمائے خلق نداشت
بگوشۂ آبا و اجداد خویش کہ عمرہائے عزیز ایشاں بمحبت و عبادت حق در آں
گوشہ مصروف شدہ تا آخر عمر خوش گذرانید و بہ ہیچوجہ بدنیا و ارباب دنیا میل
نکرد و آنچہ از غیب قلیل و کثیر میرسید بداں قانع گشتہ بزرگے خوش گوید ؎
شیر نبوسد بحرمت مرد قانع را قدم * پیر سگ خاید بدنداں پائے مرد ہر درے *
و ہیچوقت و ہیچ وجہ در و درگاہ کسے ندیدہ و پائے مبارک او کہ تاج سر اولیا
بود جز جہتہ ادائے نماز جمعہ و یا زیارت آبا و اجداد از جائے نجنبیدہ و خلائق را
از اطراف عالم بدریافت سعادت قدم بوس روئے بخطۂ ہانسی کہ بوجود
مبارک او بہشتے گشتہ بود نہادہ و ایں بزرگ خلیفہ سلطان المشائخ
بود و از دودمان تصدر و امامت از فرزندان امام اعظم ابوحنیفہ کوفی
بود و عجب شغبے قصے و عجب دردے داشت کہ دمبدم از تقریر دلکشائے او آتش
محبت شعلہ میزد عزیزے خوش گوید بیت تا زنینا مہر تو سوزے میان
جاں نہاد * شعلہ ہائے آتشیں در سینہ بریاں نہاد * و آب چشم جگر سوز

آن عاشق صادق آتش عشق عشاق را بر افروخت این ضعیف گوید
بیت اے کان عشق و مایہ سوز و نشان درد * از گریہ تو آتش عشاق
شعلہ زد * عجب زندگانی داشت کہ تمامی عمر عزیز خویش بمحبت و شوق پیر خود
مصروف گردانید بمجرد آنکہ نام پیر بخدمت او یاد مے کردند گریہ چناں غالب شدے
کہ از گریہ او صادقان این راہ در گریہ میشدند **امیر خسرو** خوش گوید **بیت**
بیاد قامت آن نازنین سرشک دو چشم * بہر زمین کہ بر آید درخت ناز بر آید *
این ضعیف گوید **بیت** در عشق تو عالم ہمیں گریہ خون است * آخر نظرے
کن کہ حال این سوختہ چون است * و از غایت حضوری کہ بخدمت پیر خود داشت
بزیارت **سلطان المشایخ** نتوانست رسید چنانکہ **شیخ شیوخ العالم**
فرید الحق و الدین قدس اللہ سرہ العزیز بوقت وداع **سلطان المشایخ**
فرمودہ بود کہ بظاہر از ما غایب بباطن با ما یکجا خواہی بود ہمیں معنی را رعایت
کرد بزرگے خوش گوید **بیت** از بسکہ دو دیدہ در خیالت دارم * در ہر چہ نگہ
کنم توئی پندارم * **شیخ سعدی** خوش گوید **بیت** از خیال تو بہر سو کہ نظر
مے کردم * پیش چشم در و دیوار مصوّر میشد *

نکتہ دوم در بیان یافتن
خلافت شیخ **قطب الدین** منور و شیخ **نصیر الدین محمود** از حضرت با عظمت
سلطان المشایخ **نظام الحق و الدین** قدس اللہ سرہ العزیز در یک مجلس
مقرر رائے روشن ضمیران عالم باد چون خلافت نامہ ہائے خلفا کتابت شد
چنانکہ کیفیت آن در صدر این باب تحریر یافتہ است این دو بزرگ در آن ایام
بخدمت **سلطان المشایخ** حاضر بودند اول شیخ **قطب الدین** منور را
طلب شد سلطان المشایخ خلعت خلافت خود و وصیتے کہ آمدہ است شیخ
قطب الدین را فرمود و خلافت نامہ بنظر **سلطان المشایخ** بر دست مبارک
او دادند و فرمان شد کہ برو دوگانہ بگذار شیخ منور در جماعت خانہ آمد و دوگانہ
بگذارد و یاران مبارکباد کردند درین میان شیخ **نصیر الدین محمود** را طلب شد

نکتہ دوم

خدمت ایشان را خلعت خلافت و وصیتی که بایست فرمود و خلافت نامه بدست مبارک او
داد و شیخ نصیرالدین محمود بخدمت سلطان المشایخ ایستاده بود شیخ قطب الدین منور
را باز طلب شد سلطان المشایخ شیخ قطب الدین منور را فرمود که شیخ نصیرالدین
محمود را مبارک باد خلافت بکن شیخ قطب الدین منور همچنان کرد بعد شیخ نصیرالدین محمود
را فرمان شد که شیخ منور را مبارکباد خلافت بکن شیخ نصیرالدین محمود همچنان کرد بعد
فرمان شد که به یکدیگر را کنار گیرید که شما برادرانید سبقِ یکیم و تا خیر خاطر جمع باید داشت
ایشان همچنان کردند چون این هر دو بزرگ بعد یافتن این سعادت ابدی و دولت
سرمدی از پیش تخت فرقدسای سلطان المشایخ بیرون آمدند شیخ نصیرالدین
محمود روی مبارک خود سوی شیخ قطب الدین منور کرد و گفت وصیتی که سلطان
المشایخ شما را کرده است ما را بگوئید تا آنچه مرا وصیت کرده است من هم خدمت شما را
بگویم شیخ قطب الدین منور گفت که آنچه سلطان المشایخ وصیت فرموده است آ
سرّ پیست که بر بندگان خویش کشاده است هم شما منصف باشید که سرّ پیر بر کسی
نتوان کشاد سرّ شما با شما و سرّ ما با ما وصیتی که سلطان المشایخ بزبان درر فشان
خود رانده است مناسب این معنی است بزرگی خوش گوید بیت عشقی که ز تو دارم
ای شمع چگل * دل داند و من دانم و من دانم و دل * شیخ نصیرالدین محمود رحمة الله
علیه این جواب دلکشا را تحسین ها کرد و انصاف ها داد از ثقات منقولست چون شیخ
قطب الدین منور را وداع شد سلطان المشایخ فرمود نسخه عوارف که شیخ
جمال الدین هانسوی جدّ بزرگوار تو رحمة الله علیه از خدمت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بوقت یافتن خلافت یافته بود در آن
ایام که این ضعیف از حضرت شیخ شیوخ العالم با سعادت خلافت بازگشت
چون در هانسی بخدمت شیخ جمال الدین رسیدم بعد تربیت فرمودن بسیار
آن نسخه عوارف شیخ جمال الدین رحمة الله علیه پیش من آورد و فرمود که
من این نسخه با نعمت های بسیار از شیخ شیوخ العالم یافته ام امروز بشما ایثار

مے کنم بامید آنکه فرزندے از فرزندان من بشما خواهد پیوست در حق او ازیں نعمت
ہائے دینی و دنیاوی که همراه شما شده است از وے دریغ مدارید بعده سلطان
المشایخ فرمود اکنوں ایں نسخه با آں نعمتها ایثار تو کردم الغرض آں نسخه تا ایں
غایت در خاندان معظم شیخ قطب الدین منور بخدمت خلف ستوده ایشاں شیخ زاده
برجاده نور الدین نور الله قلبه بنور المعرفة که بر سیرت آبا و اجداد خود میرود امیدوار است
که قبله دلها شود موجود است و بتعظیم تمام آں نسخه نگاه میدارد نکته سیوم در بیان بعضے
کرامات شیخ قطب الدین منور رحمة الله علیه از ثقات منقول است که در باب
شیخ قطب الدین منور حاسداں بخدمت سلطان محمد بن تغلق انار الله برهانه
بانواع سخناں مخالف مزاج پادشاه رسانیده بودند ولیکن جائے در آمدن نبود که با ایں
بزرگ دیں چیزے بگوید یا مکابره کند خواست که اول بهانها بفریبد بعده بداں
قوت در خصومت ایذا بکشاید بدیں مقدمه فرمان دو دیه بنام شیخ نویسانید
بدست صدر جهاں مرحوم قاضی کمال الدین داد و گفت که بخدمت شیخ قطب الدین
منور برو بهر طریق که دانی چناں بکن که شیخ قبول کند قاضی کمال الدین صدر
جهان مغفور در هانسی آمد و آں فرمان را در دستار پیچیده در آستیں کرده
بخدمت شیخ برد چوں خدمت شیخ شنید که صدر جهاں آمده است در طاق صفه
که قدم مبارک شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز رسیده است
در آں مقام بنشست قاضی کمال الدین آں فرمان را پیش شیخ نهاد و از جهت
پادشاه اخلاص و محبت بسیار بخدمت ایشاں پیدا کرد شیخ قطب الدین منور رحمة الله
علیه فرمود آنچه سلطان ناصر الدین طرف اچه و ملتان میرفت سلطان
غیاث الدین بلبن در آں ایام الغخان بود فرمان دو دیه بخدمت شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین برد شیخ شیوخ العالم فرمود که پیران ما اینچنیں
ناقبول نکرده اند طالباں ایں کار بسیار اند بدیشاں ده چنانکه در نکته کرامات شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز مشرح در قلم آمده است

نکته سیوم منقول است

ونیز شیخ قطب الدین منور رحمة الله علیه قاضی کمال الدین را گفت که شما صدر
جهان آید و واعظ مسلمانان اگر کسے مخالفت پیران خود کند باید که او را ناصح و
مانع باشید نه که ترغیب کنید قاضی کمال الدین از جواب شیخ قطب الدین منور
بغایت شرمنده گشت و بمعذرت تمام از پیش برخاست و بخدمت سلطان محمد آمد
وعظمت و کرامات شیخ منور بنوعے تقریر کرد که دل سلطان بکلی نرم شد منقول است
وقتے شیخ قطب الدین منور مشغول بود قلندرے آمد و سفاهت آغاز کرد چیزے
توقف کردن گرفت و بدانچه او را امیداد قانع نمیشد چون سفاهت او بسیار شد شیخ
فرمود آں مرد را که درمیان کمر داری اول بارے آں را خرج کن درین محل سید
جمال الدین مرید و معتقد بخدمت ایستاده بود چون این سخن از زبان مبارک
شیخ شنید فی الحال بر آں درویش در چفسید و از کمر آں درویش میلغے تنکہاے
زر بیرون آمد و کاتب حروف از خواجه کافور که معتقد درویشان است سماع
کرد او مے گفت که من وقتے با سه نفر دیگر در حبس پادشاه عهد افتاده بودیم و از سر
مال و جان برخاسته و دل از حیات عزیز برداشته و گوش بر نفس صاحبدلاں نهاده
تا مگر از نفس صادقے مخلص شویم چنانکه هر چهار کس باتفاق از شهر دهلی شخصے را بخدمت
قطب الدین منور فرستادیم و آں شخص را گفتیم که تو بخدمت آں بزرگ برو
همیں فاتحه درخواست کن و هیچ کیفیت حبس ما مگو چون آں شخص بخدمت آں
سرور صاحبدلان عالم رسید بعد قدم بوس فاتحه التماس کرد بعد خواندن فاتحه شیخ
قطب الدین منور فرمود که ایشاں چهار کس که محبوس اند سه کس از ایشاں خلاص
خواهند یافت فاما چهارمی کس اگرچه مرید منست از عمر او چیزے نمانده است
همینکه این نفس از زبان مبارک شیخ قطب الدین منور بیرون آمد آں شخص
بازگشت و این بشارت بما رسانید بعد چند روز ما سه کس خلاص یافتیم و آں
چهارمیں بسعادت شهادت رسید۔ نکته چهارم در بیان ملاقات شیخ قطب الدین
منور قدس الله سره العزیز با سلطان محمد تغلق انار الله برهانه از ثقات منقول است

در آن ایام کہ سلطان محمد طرف خطۂ ہانسی رفت و در ہانسی کہ چہار کروہ از ہانسی
است نزول کرد نظام الدین ندرباری عرف مخلص الملک را کہ مجسم از ظلم بود دیدن
حصار ہانسی فرستاد تا کیفیتے خرابی و درستی حصار تفحص کرد چنانکہ نزدیک خانہ شیخ
قطب الدین منور رسید پرسید کہ این خانہ از آن کیست گفتند از آن شیخ قطب الدین منور
خلیفۂ سلطان المشائخ گفت عجب ست بادشاہ اینجا بیاید و این شیخ دیدن نیاید
الغرض چون کیفیت حصار بر سلطان آورد گفت اینجا شیخے ہست از خلفائے سلطان
المشائخ دیدن بادشاہ نیامدہ ہست سلطان را نخوت سلطنت در کار آمد شیخ
حسن سربرہنہ کہ صورت جاہ و تکبر بود بخدمت شیخ قطب الدین منور بطلب
فرستاد چون حسن سربرہنہ نزدیک خانۂ شیخ قطب الدین منور رسید لوازم و جوانب
خود را دور تر گذاشت و خود تنہا پیادہ آمد و در دہلیز شیخ در گوشۂ سر بر دو زانوئے خود
نہادہ نشست و خود را پیدا نکرد چون ساعتے نیکو بگذشت خدمت شیخ منور
بالائے بام مطبخ متصل دہلیز مشغول بحق بود چون از مشغولی فارغ شد بنور باطن
دانست کہ حسن سربرہنہ در دہلیز نشستہ است شیخ زادۂ نور الدین را گفت کہ آیندہ
پیش در منتظر ست بطلب و بیار چون شیخ زادہ در دہلیز آمد و دید کہ شیخ حسن سر
برہنہ ہم بر آن ہیئت نشستہ است شیخ زادہ گفت شمارا بندگی شیخ مے طلبد
حسن سربرہنہ بخدمت شیخ قطب الدین منور در آمد بعد سلام و مصافحہ بنشست
و گفت کہ شمارا سلطان طلبیدہ است شیخ منور فرمود کہ درین طلب اختیار بر دست
من ہست یا نہ او گفت خیر مرا فرمان است کہ شمارا ببرم شیخ فرمود الحمد للہ باختیار
خود نمے روم بعدہ روے مبارک سوئے اہل خانہ کرد و فرمود کہ شمارا بخدا سپردم
این سخن گفت و مصلے بر کتف مبارک خود و عصا بر دست گرفت و پیادہ روان
شد چون حسن سربرہنہ در سیمائے شیخ قطب الدین منور علامات و اصلان حق تعالے
مشاہدہ کرد و از تکلفات ریا عاری دید گفت شیخ چرا پیادہ میروی اسپان جنیبت در
میروند سوار شو شیخ فرمود حاجت نیست من قوت آن دارم کہ پیادہ توانم

۵۱ مقابل ۱۲

رفت چوں ایں بزرگ نزدیک حظیرۂ آبا و اجداد خود رسید او را گفت چہ مے گوئی
زیارت کنم گفت نیکو باشد خدمت شیخ دریا یان جد و پدر خود رفت بعد زیارت
عرض داشت کرد کہ من از گنج شما باختیار خود بیروں نیامدہ ام فاما مرا مے برند
و چند نفر آدمی کہ بندگان خدا یند بے خرچ گذاشتہ ام چوں از روضہ بیروں
آمد دید شخصے مبلغے سیم بر دست کردہ ایستادہ است شیخ فرمود چیست آں مرد گفت من
نظرے کردہ بودم غرض من حاصل شد شکرانہ بخدمت شما آوردہ ام شیخ آں
شکرانہ قبول کرد و فرمود کہ در خانۂ من خرچے نداشتند ببرید در خانہ برسانید الغرض
چوں آں بزرگ در منزل ہانسی کہ چہار کروہے از ہانسی است پیادہ آمد
سلطان را از آمدن شیخ خبر شد و شیخ حسن از معاملۂ آں بزرگ کہ معائنہ کردہ
بود باز نمود آں بادشاہ از غایت تجبر و تکبر اغماض کرد پیش خود بطلبید و از انجا
طرف دہلی رواں شد چوں سلطان در شہر دہلی رسید بجہت ملاقات شیخ را پیش
خود بطلبید در اثنائے آنکہ شیخ پیش مے رفت خدمت شیخ سلطان السلاطین
فیروز شاہ را خلد اللہ ملکہ و سلطانہ کہ در آں ایام نایب باربک بود رسید
کہ ما درویشانیم آداب آمد مجلس بادشاہاں و سخن گفتن با ایشاں نمیدانیم
چنانکہ اشارت شود ہمچناں کردہ آید بعدہ آں بادشاہ حلیم و کریم گفت ہر کسے
درباب شما بخدمت سلطان سخنے گفتہ کہ او بملوک و سلاطین التفات و مراعات
نمے کند چوں ایمعنی ہمچنیں است آں خدمت را تواضع و مسامحت و اخلاص میباید کرد
دریں حال کہ شیخ پیش مے رفت شیخ زادہ نور الدین بلغہ اللہ تعالے
مبلغ الرجال در عقب شیخ مے رفت ہیبت و رعب و ہجوم امرا و ملوک درگاہ
ایں بادشاہ چناں در دل شیخ زادہ اثر کرد کہ دلش از حال بشد سبب آنکہ
شیخ زادہ را حداثت سن بود و ہیچ وقتے در درگاہ بادشاہاں ندیدہ بود ہمدریں معنی
شیخ قطب الدین منور باطن بر احوال شیخ زادہ مطلع شد سر پس کرد و فرمود کہ بابا
نور الدین العظمۃ و الکبریاء للہ شیخ زادہ مے فرمود بمجرد آنکہ ایں سخن

بسمع من رسید تقویتے در باطن من ظاہر گشت و اطمینانے و استظہارے حاصل
آمد چنانکہ آں ہیبت و رعب از دل من بکلی زائل شد و آں امرا و ملوک در نظر من
ہمچو گوسپنداں نمودند الغرض سلطان دانست کہ ایں ساعت شیخ خواہد آمد آنکہ
نشستہ بود بایستاد و کماں بدست گرفت و خود را بانداختن مشغول کرد تا آنکہ خدمت
شیخ قدس اللہ سرہ العزیز در آمد چوں سلطان در سیمائے شیخ علامات مردان حق
دید بتعظیم تمام پیش آمد و مصافحہ کرد و خدمت شیخ بوقت مصافحہ دست سلطان چناں
محکم بگرفت کہ در لقیہ اولی آں چناں بادشاہا کہ اولیائے خدائے را بہ تیغ ظلم بخدائے رسانند
از دل معتقد شد و گفت کہ من در دیار شما رسیدم تربیت نفرمودند و بملاقات خویش
مشرف نگردانیدند شیخ فرمود کہ اول ہانسی بنگرید بعدہ درویش بچہ ہانسی
ایں درویش خود را دریں محل نمیدارد کہ ملاقات بادشاہاں کند. در گوشۂ دعا گوئی
بادشاہ و کافۂ اہل اسلام مشغول مے باشد معذور مے باید داشت سلطان محمد را
از صفات شیخ قطب الدین منور و تقریر دلکشائے ایشاں کہ از تصنع عاری بود
دل نرم شد و سلطان السلاطین فیروز شاہ را کہ بحلم جبلی و اخلاق خلقی موصوف
است فرمود کہ آنچہ مقصود و مطلوب شیخ است ہمچناں کنید ہمدریں محل خدمت
شیخ منور رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ خداوند عالم مقصود من فقیر و مطلوب من کنج
عبودیت بعدہ خدمت شیخ بدولت بازگشت منقولست کہ اعظم ملک کبیر معظم
مرحوم مغفور کہ باوصاف عدل و خلق و کرم موصوف بود مے گفت کہ سلطان مے فرمود
قبولاً ہر کہ از مشایخ روزگار بوقت مصافحہ دست من گرفتہ است البتہ دست او
لرزیدہ ست مگر از آں ایں بزرگ کہ بقوت دین محکم گرفتہ بود من دانستم ایں
بزرگ از آنہا نیست کہ حاسداں رسانیدہ اند از سیمائے او ہیبت دیں احساس
کردم بعدہ بادشاہ سلطان السلاطین فیروز شاہ را و خواجہ ضیاء الدین
برنی را بخدمت شیخ منور فرستاد و یک لک تنکہ انعام فرمود شیخ منور گفت
نعوذ باللہ کہ ایں درویش یک لک تنکہ قبول کند چوں ایشاں بخدمت سلطان

منقولست

آمدند و گفتند که شیخ قبول نمے کند فرمان شد که پنجاه هزار دیده این بزرگان بخدمت شیخ باز آمدند این نیز قبول نکرد بعده سلطان فرمود که اگر شیخ این مقدار قبول نکند خلق مرا چه گوید چون درین باب سخن بتطویل کشید و بدو هزار تنکه رسید سلطان السلاطین فیروز شاه بمولانا ضیاء الدین برنی گفت که ما کم ازین نتوانم پیش تخت فکر کردن که شیخ این قدر هم قبول نمیکند شیخ فرمود سبحان الله درویش را دو سیر کهچری دانگے سیر روغن کفاف باشد او را هزارها چه کند بعده برای دفع ایذا و بالحاح مخلصان دو هزار تنکه بهزار حیله قبول کردند و ازاں فتوح بیشترے در روضهٔ سلطان المشائخ و در روضهٔ شیخ الاسلام قطب الدین بختیار و بخدمت شیخ نصیر الدین محمود و باقی بهر کسے داد و بعد چند روز با عظمت و کرامت تمام بجانب هانسی روان شد شیخ سعدی خوش گوید

قطعه

گر قدم بر چشم ما خواهی نهاد + دیده در رہ مے نهم تا میروی + دیده سعدی و دل همراه تست + تا نه پنداری که تنها مے روی +

نکتهٔ پنجم در بیان سماع شنیدن شیخ قطب الدین منور نور الله قبره بانوار القدس عرض میدارد کاتب حروف محمد مبارک العلوی المدعو بامیر خورد برآنجمله در آں ایام که شیخ قطب الدین منور سلطان محمد بلا برخود در دهلی آورد در روضهٔ سلطان المشائخ دعوت عرس شد در آں جمع شیخ قطب الدین و مولانا شمس الدین یحیی و شیخ نصیر الدین محمود قدس الله ارواحهم حاضر بودند و انوار سعادتها که در آں سماع از غیب متنزل مے شد کاتب حروف معاینه کرده عجب گریهٔ و ذوقے و صفائے که در سماع شیخ منور رو داد قطرات آب چشم از چشم مبارک شیخ منور چوں مروارید بر محاسن مصفاے ایشاں مے غلطید و دراں محل در حین رقص سر مبارک بپائے حاضران مجلس گریه کناں مے نهاد مصرع پائے بزرگاں گرفت گریهٔ عشاق تو + و بر زبان حال این بیت مے گفت

بیت

زنده ام من بیاد شیخ بلے + جان من یاد شیخ شد آرے + و ذوق

وشوق شیخ قطب الدین منور که درآں مجلس داشت کاتب حروف تا این
غایت در درونهٔ خود احساس مے کند و ازاں انبساطے عاشقانه مے کشاید خوشوقت
کسے که از یاد او راحتے بدلها برسد این ضعیف گوید بیت خوشوقت آں
کسے که ازو راحتے رسد + بر جان اہل عشق که مشتاق حضرت اند + دیگر
عرض مے افتد سیم درآں ایام شیخ قطب الدین منور در روضهٔ سلطان
المشایخ شبے مشغول شد مصرع شب محرم عاشقان است شبهاش
طلب + و رازها و نیازها مخدوم و شیخ خود درمیاں آورد الغرض والد کاتب
حروف رحمة الله علیه ترتیب طعام کرد و بدست کاتب حروف بخدمت آں
سرور اہل محبت عارفاں فرستاد این بزرگ درون عمارت چہار دری که متصل
گنبد خواجه جہاں مرحوم است مستقبل قبله با حضوری تمام نشسته بود چوں
نظر این بنده بر روے مبارک او افتاد دید شاہے صاحب ولایتے که ظاہر او
از باطن عشق آمیز او حکایت میکرد زہے صفا و زہے ذوق که حق تعالے
در ذات مبارک او نهاده بود در اثنائے طعام خوردن تبسم مے فرمود و بغبطت
تناول مے کرد و پیش بنده مے گفت که طعام دست پخته جدهٔ بزرگوار تو
که بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
بیعت داشت بسیار خورده ام مارا بر شما و شمارا بر ما حقوق بسیار است حق
تعالے آنرا دوخته گرداناد و بنده از سعادت مواکلت خدمت ایشاں بر
حکم این حدیث قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَكَلَ
مَعَ مَغْفُورٍ فَقَدْ غُفِرَ لَهٗ امیدوار مغفرت گشت الحمد لله علی ذلک
ومنهم آں زاہد روحانی آں عابد سبحانی که در علم و تقوے و ورع و زہد
آیتے بود و در فقه ہر دو جلد ہدایه یاد داشت و در علم سلوک قوت القلوب
و احیاء العلوم تحت اللسان بود با اینهمه فضائل زایر الحرمین و صاحب النصیبین اعنی
مولانا حسام الملة والدین ملتانی خلیفهٔ سلطان المشایخ و ذکر این بزرگ مشتمل

بر سہ نکتہ است نکتۂ اوّل در بیان عظمت او و مرحمت ہائے سلطان المشائخ
درباب او سبحان اللہ صورت بدو ورع بود و طریقۂ او طریقۂ سلف و معاملۂ او معاملۂ
صحابہ رضوان اللہ علیہم اجمعین و این بزرگ میان یاران اعلیٰ مشہور بود و سلطان
المشائخ فرمودہ درباب او کہ شہر دہلی در حمایت او ست روزی این بزرگ در راہے
میرفت مصلّٰے از دوش مبارک او افتاد و خدمت مولانا را از غایت شغل باطن ازیں حال
خبر نہ چوں قدرے راہ برفت شخصے از عقب آواز داد کہ شیخ مصلّٰے شما افتادہ است
چندکرت شیخ شیخ آواز داد چوں خدمت مولانا خود را شیخ نمیدانست ایں نام را
بخود راہ نداد تا آنکہ آواز دہندہ مصلّٰے از زمین برداشت و دنبال مولانا دویدہ
خدمت مولانا را دریافت و گفت کہ شما را چندکرت آواز دادم کہ شیخ مصلّٰے خود را
بستاں شما نہ شنیدید فرمود کہ اے عزیز من شیخ نہ ام و خود را دریں مرتبہ نمیدارم

الغرض بدنیجا ایں بزرگ را ازیں نام و شہرت احتراز بود منقول است در آنچہ
ایں بزرگ از زیارت خانۂ کعبہ بازگشت و دریں دیار رسید روز جمعہ بود در مسجد جمعہ
کیلوکھری آمد و در اوائل سلطان المشائخ را معہود بود کہ بعد از نماز بامداد در مسجد
جمعہ کیلوکھری میرفتند و مشغول میشدند و در کیلوکھری خانہ بجہت قیلولہ
و وضو ساختن سلطان المشائخ بغایت مصفّا و مختصر ساختہ بودند الغرض
خدمت مولانا بوقت چاشت رسید با خود راست گرفت کہ ایں زماں در گوشہ مسجد
مخفی بنشینم و بعد از نماز قدمبوس سلطان المشائخ حاصل کنم خدمت مولانا ہمچناں
کرد سلطان المشائخ را بنور باطن معلوم شد خواجہ ابوبکر مصلّٰے دار را فرمود کہ برو
مولانا حسام الدین ہمیں ساعت از خانہ کعبہ رسیدہ است و دریں مسجد بگوشہ
نشستہ بطلب و بیار چوں خواجہ ابوبکر مصلّٰے دار در گوشہ ہائے مسجد طلبید گرفت
در گوشۂ نشستہ مشغول یافت و گفت شما را سلطان المشائخ مے طلبند خدمت
مولانا در حیرت شد کہ من خود را مخفی داشتہ ام فاما چوں سلطان المشائخ مکاشف
عالم است مخفی نتواں ماند الغرض خدمت مولانا سعادت قدم بوس حاصل کرد

وبرحمت وشفقت سلطان المشائخ مخصوص گشت بعدہٗ سلطان المشائخ
فرمود چوں کسے خواہد کہ بشرف زیارت خانۂ کعبہ مشرف شود باید کہ بجہت زیارت
حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علیحدہ نیت کند وبرود تا مستوجب زیارت
خاص حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم گردد بطفیل زیارت نا کردہ باشد
چوں خدمت شیخ لانا یعنی از سلطان المشائخ شنید دانست کہ بالہام ربانی
سلطان المشائخ این فرمان میرساند ہماں ساعت نیت زیارت پیغامبر
علیہ السلام در ضمیر خود مصمم کرد وبزیارت پیغمبر علیہ السلام در مدینہ باز بدل رفت زہے
مرحمت پیر بجہت ترقی درجات مرید و زہے خوب اعتقادی مرید در قبول کردن
حکم پیر وبنفاذ رسانیدن فرمان پیر

نکتہ دوم

نکتہ دوم در بیان ملاقات میان مولانا
حسام الدین ملتانی ومولانا شمس الدین یحیےٰ ومولانا علاؤالدین نیلی قدس اللہ
سرہم العزیز مقر صاحبدلان عالم باد وقتے مولانا شمس الدین یحییٰ ومولانا علاؤالدین
نیلی رحمۃ اللہ علیہما از اودہ یکجا بخدمت سلطان المشائخ آمدند و رسم سلطان
المشائخ این بود چوں یاران اودہ میرسیدند بعد دریافت سعادت قدم بوس
سلطان المشائخ فرمان شدے کہ بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار
نوّر اللہ تربتہ روید چوں بداں دولت رسیدہ باشید در شہر درآئید و یاران شہر را
ہم ملاقات کنید بحکم فرمان مولانا شمس الدین ومولانا علاؤالدین بزیارت
شیخ الاسلام قطب الدین بختیار رفتند چوں از انجا بازگشتند در شہر آمدند بعضے
یاران را دیدند بعدہ بخدمت مولانا حسام الدین ملتانی آمدند خدمت مولانا در خانۂ خود
خانہ دیدند ہمیں یک چھپری نیم کہنہ مختصر درویشانہ چنانچہ خواجہ سنائی گوید ؎
داشت لقمان یک گریچے تنگ چوں گلوگاہ نائے وسینۂ چنگ * بوالفضولے
سوال کردوے * چیست این خانہ شش بدست و سہ پے * با دل سرد و چشم
گریان پیر * گفت ھذا لمن یموت کثیر * در اندیشۂ این خانہ بودند کہ خدمت شیخ لانا
طالع شد این ہر دو بزرگ استقبال کردند مولانا را دیدند پیراہنے سبز ریم کیس پوشیدہ

روشن کند اللہ تعالی قبر او را ۱۲
بالشت
قدم ۱۲

در یکدست مبارک او قدرے کھچڑی در یک دستارچہ کردہ و در دوم دست قدحے
ہیزم باخود گفتند اینک طریقۂ سلف اینک مسلمانی فی صرف الغرض یکدیگر را ملاقات
کردند مولانا شمس الدین یحییٰ التماس کرد کہ این ہیزم بدست من دہید مولانا علاؤ الدین
نیلی گفت کہ این دستارچہ کھچڑی بمن دہید تا بمنزل گاہ شما برسانم و ازین سعادت بہرہ
گیرم خدمت مولانا حسام الدین فرمودند کہ شما مجرد آیید و تعلقے ندارید فاما من بار شرع
قبول کردہ ام بارکشی حق من است خدمت مولانا درون خانہ رفت و کھچڑی و ہیزم رسانید
و بہ پختن فرمود و بوریاے کہنہ بدست گرفتہ بیرون آمد و این بزرگان را گفت کہ بنشینید و
خود ہم بنشست بعدہ مولانا شمس الدین یحییٰ یک ہیزم پیش آورد و مولانا
علاؤ الدین یک تنکۂ نقرہ بعدہ بحکایات مشایخ و ماثر سلف مشغول گشتند ہم
در اثنائے این حال وقت چاشت رسید بنماز چاشت مشغول شدند بعد ادائے
چاشت خدمت مولانا حسام الدین آن کھچڑی در صحنکے مختصر کردہ و بر آن قدرے
روغن نہادہ طریق درویشان پیش آن عزیزان آورد چون کھچڑی خوردہ شد بوقت
برخاستن خدمت مولانا حسام الدین تنکۂ نقرہ کہ خدمت مولانا علاؤ الدین
آوردہ بود پیش مولانا شمس الدین یحییٰ نہاد و آن ہیزم کہ مولانا شمس الدین آوردہ
بود پیش مولانا علاؤ الدین نیلی آوردہ و معذرتے کردہ چون این بزرگان بخدمت
سلطان المشایخ آمدند سلطان المشایخ کیفیت زیارت و ملاقات یاران شہر
پرسیدن گرفت این عزیزان عرض داشت ہا مے کردند چون ذکر ملاقات مولانا حسام الدین
کردند سلطان المشایخ بسمع رضا مے شنیدند و آب در چشم مبارک مے گردانیدند
درین میان سلطان المشایخ اقبال خادم را طلبید و فرمود کہ برو چیزے سیم
بیار اقبال مبلغے تنکہ آورد فرمود کہ برو جامہ ہم بیار جامہ نیز آورد بعدہ مصلّٰے
کہ بر آن خود نشستہ بود و آن مصلّٰے نیز نزدیک آن سیم نہادہ و خواجہ رضی را کہ یک
آنحضرت بود در سرعت مشی بر باد سبقت کردے طلب فرمود و گفت کہ این مصلّٰے
و جامہ و سیم بر مولانا حسام الدین ببر و برسان چون خواجہ رضی این نعمت

بیکران و خلعت فراوان بخدمت مولانا آورد خدمت مولانا حسام الدین پرسید
که این مرحمت در حق من از کجاست که این محل ندارم خواجه رضی گفت من نمیدانم
وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ مولانا گفت آن زمانکه سلطان المشایخ
این مرحمت مے فرمود بخدمت سلطان المشایخ کیان بودند خواجه رضی
گفت مولانا شمس الدین یحییٰ و مولانا علاؤ الدین نیلی و عزیزانے دیگر
خدمت مولانا دانست که ایشان چیزے گفته اند خدمت خواجه رضی را گفت
این عزیزان برائے تجسس حال درویشان مے آیند چرا شاید که این بزرگان
تجسس حال فقیران کنند الغرض چون خدمت مولانا حسام الدین بر عود نمود
بخدمت سلطان المشایخ آمد با این عزیزان ملاقات کرد خدمت مولانا فرمود
که شما چه کردید من کدام کس باشم که ذکر من بخدمت سلطان المشایخ کنید ما را وا
است که در ستر حال یکدیگر کوشیم هزار همچو من بنده این درگاه اند که هیچ کسے از حال
ایشان معلوم ندارد و آنکه سلطان المشایخ مکاشف عالم است آن حکمے
دیگر است شیخ سعدی خوش گوید بیت تا چه مرغم کلم حکایت پیش عنقا کرده اند
تا چه مورم کلم سخن پیش سلیمان کرده اند الغرض این بزرگان خدمت مولانا را
جواب گفتند چون از خدمت شما باز گشتیم بخدمت سلطان المشایخ آمدیم
فرمود شما کیان را دیدید و ملاقات چگونه بود ما نتوانستیم که چیزے از کیفیت ملاقات
عزیزان پنهان داریم بضرورت گفته شد معذور دارید نکته سیوم در بیان خلافت
یافتن مولانا حسام الدین ملتانی از حضرت سلطان المشایخ نظام الحق
والدین قدس سره از ثقات منقولست دوم روز آنکه شیخ نصیر الدین
محمود و شیخ قطب الدین منور قدس الله سرهما العزیز خلافت یافتند مولانا حسام الدین
را بخدمت سلطان المشایخ طلب شد چون خدمت مولانا حاضر شد مے فرمود که از
غایت مهابت و عظمت سلطان المشایخ خوئے از وجود من روان شد چون خلافت
و خلعت خاص در نظر مبارک سلطان المشایخ بمن دادند درین محل عرض داشت

نکته سیوم
منقولست

کردم کہ مخدوم عالمیاں درحق ایں بیچارہ شفقت فرمود و ایں بندہ را بدولت خلافت خود رسانیدہ وصیت چیست بندہ چیند سلطان المشائخ دست مبارک خود از آستین مبارک خود بیروں آورد بعدہ بانگشت شہادت جانب مع لاانا اشارت کرد کہ ترک دنیا ترک دنیا ترک دنیا و فرمود در کثرت مُریداں نکوشی بعدہ مولانا باز عرض داشت کرد اگر فرماں شود در شہر بناشم بر سر آب رواں سکونت کنم زیرا چہ در شہر آب چاہ ہاست و بداں وضو ساختن دلا سانمے شود فرماں شد کہ ہم در شہر باش کُن کالحلیل مِّنَ النَّاسِ نفس حی خواہد از مقامے آسودہ ترا بجنباند و در محلے دارد کہ اوقات ترا متفرق گرداند ہر آئینہ چوں از شہر بیروں آئی و بر سر آبے سکونت کنی غریب و شہری بنشاں پر تو برسد کہ فلاں درویش در فلاں جائے نشست کردہ است و مزاحم وقت تو شوند و در آب چاہ ہا اختلاف حملاست و در باب شرعاً وسعتے ہست و دیگر عرض داشت کرد کہ بر من وقتے فتوح میرسد چیزے نصیب فرزنداں مے کنم و چیزے از برائے آیندگان مے دارم و وقتے چند روزے گذرد کہ چیزے نمیرسد و فرزنداں مزاحمت مے نمایند و آیندہ محروم میرود دریں محل قرض کنم سلطان المشائخ فرمود آنکہ قرض کنی از دو حال بیروں نیست یا برائے خود و یا برائے آیندہ و آیندہ بر دو نوع است یا مسافر است کہ از دور دست میرسد و یا ہم از شہر ہست کہ بدیں کس آمد و شد دارد آنکہ مسافر ہست اگر سہلے بہ نیت او قرض کنی شاید زیرا چہ مسافر معذور نخواہد داشت و آنکہ آمد و شد بریں کس دارد برائے او تکلف حاجت نیست ہر چہ ہست ہر کہ ہست و آنکہ برائے خود قرض کنی اگر بتعجیل فتوح خواہد رسید خرچ خواہی کرد و اگر چیزے نخواہد بود قرض خواہد کرد در ہر دو حال مراد حاصل نخواہد شد پس درویشے نخواہی کرد درویش آں باشد کہ اگر چیزے موجود دارد خرچ کند و الا صبر کند بر نامرادی بسازد و خود را در تدبیر نہ اندازد بعدہ فرمود درویش را اہر وسے بباید بود و ہر درسے بر دو نوع است صورت و معنوی اما صوری آں درویشانند کہ در بدر بگردند و چیزے میخواہند اما معنوی آں

درویشانند که در کنج خانهٔ خود مشغول باشند و در خاطر بگذرانند که از زید و عمر مرا چیزے خواهد رسید هر درے صوری به از هر درے معنوی ست زیرا چه هر درے صوری چنانچه هست می نماید اما هر درے معنوی ظاهر خود را بطریق مشغولان حق مے نماید و باطن در بدر میگردد نعوذ بالله که کسے را این معامله باشد باز آئیم بر سر حرف منقولست که وقتے قاضی محی الدین کاشانی رحمة الله علیه بخدمت سلطان المشائخ آمد عرضداشت کرد بنده در خواب دیده است که سلطان المشائخ سوار شده است و دوازده یار برابر مخدوم سوارند جائے میروند یکے از ایشان مولانا حسام الدین ملتانی است سلطان المشائخ فرمود یارے بود از مریدان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در خواب دید که شیخ شیوخ العالم در کشتی با شش یار سوار است یکے از ایشان این ضعیف بود عرض میدارد کاتب الحروف بر آنجمله پس کرامتے بزرگ است خدمت مولانا حسام الدین را که سلطان المشائخ نظیر خویش در حکایت او آورد وقتے مولانا حسام الدین بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کرد مخدوم خلق کرامت مے طلبد فرمان شد الکرامة هی الاستقامة علی باب الغیب تو در کار خویش مستقیم باش کرامت چند طلبی آخر الامر در آں سال که خلق شهر را در دیوگیر روانے کردند خدمت مولانا در گجرات رفت و همانجا برحمت حق پیوست و خاک پاک او امروز حاجت روائے خلق آں دیار است رحمة الله علیه منهم آں عالم ربانی آں عاشق سبحانی که بوفور علم و لطافت طبع و شدت مجاهده و ذوق مشاهده و در نهایت ترک و تجرید و کثرت گریه میان یاران اعلے مشهور و مذکور بود اعنی مولانا فخر الملة والدین زرّادی قدس الله سره العزیز و این بزرگ خلیفهٔ سلطان المشائخ بود سبحان الله گوئی این بزرگ مجسم از عشق بود هر که در سیمائے او نظر کردے تحقیق دانستے که این بزرگ از واصلان درگاه حق تعالے است و ذکر این بزرگ مشتمل بر شش نکته است نکتهٔ اوّل در بیان ارادت آوردن مولانا

منقولست

۵۱ کرامت استقامت است

دروازه نخد

نکتهٔ اوّل

فخر الدین زرّادی بحضرت سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس الله
سره العزیز بخدمت شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه سماع است که مے فرمود
در آنچه من در شهر تعلیم مے کردم در مجلس مولانا فخر الدین هانسوی رحمة الله علیه
حاضر مے شدم در آنمجلس مولانا فخر الدین زرّادی و امیران بورگش بخدمت مولانا
فخر الدین هانسوی رحمة الله علیه هدایهٔ فقه مے خواندند و در آں مجلس
تیز طبع و نجابت تر از ایشاں هر دو مشتغلے نبود و در آں مجلس هر بار که ذکر سلطان
المشایخ بیفتادے ایشاں طریقهٔ اهل تعصّب ذکر مے کردند مرا سخت دشوار
آمدے و من مے گفتم ایں سخنان تا غایت مے گوئید که آں پادشاه اهل دین
راندیده آید الغرض روزے ایشانرا برآں آوردم که بخدمت سلطان
المشایخ بیایند ایشاں بدیں رضا دادند چوں من و ایشاں بخدمت سلطان
المشایخ بپیوستیم بعد قدم بوس نشستیم سلطان المشایخ فرمود که شما کجا میباشید
گفتند در شهر بعده فرمود که تعلّم کجا مے کنید گفتند بخدمت مولانا فخر الدین هانسوی
باز پرسید که چه بحث مے کنید گفتند هدایه بعده فرمود سبق کجا رسیده است مولانا
فخر الدین نزدیک من نشسته بود پیشتر شده نشست و آں محل سبق را
تقریر کرد و شبهه که در آں سبق مانده بود ایراد کرد و استکشاف آں از سلطان
المشایخ التماس نمود سلطان المشایخ از کمال تبحّر بر طریقهٔ دانشمنداں
در جواب شروع کرد سلطان المشایخ تقریر مے کرد و از غایت لطافت تقریر
سلطان المشایخ مولانا فخر الدین در حیرت افتاده و پیشتر مے شد تا
نزدیک من رسید سر در گوش من کرد و گفت من میخواهم همیں ساعت کلاه
ارادت بستانم سلطان المشایخ فرمود که مولانا چه میگوئید بندگی شیخ نصیر الدین
محمود مے فرمود که من عرض داشت کردم که التماس کلاه ارادت مے کند سلطان المشایخ
تبسّم فرمود و ارشاد کرد که در مجلس دیگر خواهیم داد باز مولانا فخر الدین مرا گفت اگر سلطان
المشایخ دریں مجلس کلاه ارادت ندهد من خود را هلاک کنم چوں من ایں سخن بسمع

حضرت سلطان المشائخ رسانیدم سلطان المشائخ فرمود کہ نیکو باشد ہماں
زماں مولانا فخر الدین زرادی و امیر حسن بورکش ہر دو کلاہ ارادت پوشیدہ
سرفراز شدند و مولانا فخر الدین مخلوق شد و از زمرۂ دانشمنداں و قال و قیل
ایشاں بیروں آمدہ در حلقۂ درویشاں یار زوئے حال ایشاں در آمد و کاغذ
و کتاب خود تمام بیاران بخشید و غرور دانشمندی وطلب جاہ و منزلت از سر دور کرد
امیر خسرو خوش گوید بیت بود ز عقل بیش ازیں باد غرور بر سرم + پیش در تو
خاک شد آنہمہ کز کلاہیم + و ازاں روز باز کہ ایں بزرگ وارد رسلک بندگان سلطان
المشائخ منسلک شد ہم در غیاث پور ساکن گشت و پنجوقت نماز در جماعت خانہ
برابر سلطان المشائخ میگذارد و در محل صالح بخدمت سلطان المشائخ
میرفت و ازاں مجلس جانیاں روح مطہر او پرورش میبافت و مست ذوق آں
مجلس باز مے گشت و پیش در خانۂ سلطان المشائخ خانہ گرفت ہمانجا مے بود
تا کے باز محل شد و کہ بداں سعادت بر شیخ سعدی خوش گوید مصرع خوش آں
سرے کہ شود خاک آستانہ تو + تا ایں غایت کہ سلطان المشائخ در صدر حیات
بود سر از آستانہ دو نکرد ایں ضعیف گوید بیت عشق آں را مسلم است کہ جاں
گو نہد سر بر آستانۂ دوست + امیر حسن خوش گوید بیت اگر رقیب تو پرسد
حسن چہ ماند برین + تو آبروئے او را بگو کہ خاک در تو ایں + چوں سلطان
المشائخ بصد جنت خرامید و در مقعد صدق قرار گرفت خدمت مولانا را
آرام و قرار نماند چندگاہ بر سر درک آب جون در محلے کہ کوشک سلطان السلاطین
فیروز شاہ عمارت شدہ است و شہر فیروزآباد گشتہ زہے اثر قدم مبارک او کہ
امروز از برکت قدم آں بزرگ دین آنجا کوشک بادشاہ شد و شہرے معظم آباد
آں گشتہ و چندگاہ در لونی مقام گرفت و چندگاہ بر سر حوض خاص علائی بود بعد
بیشتر حال در سفر بودے و بزیارت شیخ الاسلام معین الدین حسن سنجری قدس
اللہ سرہ العزیز در اجمیر رفت بعدہ بزیارت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین

قدس اللہ سرہ العزیز در اجودھن رفت الغرض حق تعالے راد صحراہا وکوہ ہا و
غارہا عبادت کردے چنانکہ کسے برآں مطلع نشود وعمر عزیز بصحبت پیر وعشق پیر گذرانید
شیخ سعدی خوش گوید بیت بکنج غارے عزلت گزینم از ہمہ خلق * کز آں لطیف
جہاں یار غار من باشد * حاصل ایں بزرگ از برکت نظر سلطان المشائخ در عالم
قبول عظیم یافت ہر کرا نظر بروئے مبارک وافتادے سر بر زمین نہادے وا سپہ بیعت
مولانا شدے رحمۃ اللہ علیہ نکتہ دوم در بیان مجاہدہ مولانا فخر الدین زرادی
ومشغولی باطن او رحمۃ اللہ علیہ عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ بعد نقل سلطان
المشائخ خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ در بند بسنالہ کہ میان کوہ است وبر سر آں
بند مسجد یست در آں مسجد مشغول شد ودر آں محل کہ بند است از جہت خرابی
ہیچ کس سکونت نتواند کرد وخوف شیر وگرگ ہم باشد و دو سہ نفر یار دیگر کہ برابر
خدمت مولانا بودند چوں در مدت سہ روز چیزے پیدا نشد آیۂ فرار خواندند ومولانا
فخر الدین راہما نجا گذاشتند خواجہ حکیم سنائی گوید بیت بے بلا نازنین
شمرد اورا * چوں بلا دید در سپرد اورا * چوں والد کاتب حروف را رحمۃ اللہ علیہ
ازیں حال خبر شد ترتیب طعام کرد واسباب طعام دیگر ہم برداشت وباچند یار عزیز
کہ بخدمت مولانا حق اخلاص وشاگردی داشتند چنانکہ مولانا استاد ناصر کن الملۃ
والدین اندپتی ومولانا سراج الدین عثمان کہ ذکر او در میان خلفائے سلطان
المشائخ خواہد آمد ومولانا صدر الدین برادر مولانا رکن الدین مذکور وعبد اللہ
کولی رکابدار سلطان المشائخ وکاتب حروف کہ کودک ایں عزیزان بود
بخدمت مولانا فخر الدین در بسنالہ رفتند دیدند کہ آں بادشاہ فقر ومجاہدہ
جہاد اکبر در میان تالکو داں بند کہ مقام شیراں واثردراں است وپوستہائے
ماراں آویزاں درآں مقام باہیبت بے التفات مستقبل قبلہ مشغول بحق نشستہ
است ہشت روز گذشتہ کہ خدمت مولانا بوقت افطار طعامے نخوردہ بود
ہیچ ضعفے وملالے در ذات مبارک او ظاہر نشدہ روح مجرد گشتہ وبیاباں وکوہ را

بجمال خویش روشن و منور گردانیده و عمل برین مثنوی خواجه حکیم سنائی که بزبان دُر فشان سلطان المشائخ گذشته است کرده **مثنوی**

دشت و کہسار گیر ہمچو وحوش	خانماں را بماں بگربه و موش
خانه کاں از برائے قوت کنند	مور و زنبور و عنکبوت کنند
قوت عیسیٰ چو ز آسماں سازند	هم بداں جاش خانه پردازند

چو یاراں بخدمت آں عاشق صادق رسیدند خدمت مولانا یاراں خوش شد و قدوم این یاران عزیز را غنیمت شمرد و هر یکے را اندازهٔ آنکس معذرتے کرد و فرمود که شما خود را چندین زحمت چرا دادید دانم شمارا از یاران من کسے خبر کرد بعده فرمود سبحان الله یکے موافقت نتوانند کرد و دوم سر کشف کنند فاما سعادت ملاقات روزی بود حق تعالیٰ این سبب پیدا کرد الغرض این بزرگ در کار مجاهده سخت کوشیده بود و بر خویش این سعادت را محکم گرفته و کاتب حروف از ایام صغر تا حد بلوغ در خدمت این بزرگ بسیار بود و هر وقت که این بنده در خلا بخدمت این بزرگ آمدے دیدے مستقبل قبله نشسته و سر بر دو زانوئے مبارک نهاده و مشغول باطن گشته کرات مثل این معنی مشاهده شده و بعد نقل سلطان المشائخ صوام دوام بر گرفت تا آں غایت که در صدر حیات بود هیچ روز افطار نکرد و خدمت شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه مے فرمود آنچه یارا در ترقی مقامات در یک ماه و دو ماه دست دادے خدمت مولانا فخر الدین زرّادی را در یکساعت بدست آمدے رحمة الله علیه

نکته سیوم در بیان علم و تبحر مولانا فخر الدین زرّادی رحمة الله علیه عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله که در حیات سلطان المشائخ دانشمندے بغدادی مالکی مذهب در غیاث پور رسید و پیش ازانکه در شهر در آید خواب دید گوئے فرشته طبقے بهشتی در دست کرده و بر آں حلهٔ سبز انداخته از آسماں فرود مے آید آں دانشمند پرسید که درین طبق چیست آں فرشته گفت که این علم من لدنی است مرا فرمان خداست که به حرم و در سینهٔ مصفائے مولانا فخر الدین زرّادی بریزم

نکته سیوم

عبارت عجیب دارد

بازازیں دانشمند پرسید کہ ایں مولانا فخر الدین زرّادی کیست آں فرشتہ گفت
دانشمندیست مجرد از علایق از مریدان شیخ نظام الدین است چوں آں دانشمند
ایں خواب بدید در شہر رفت ہم در غیاث پور بخدمت سلطان المشائخ آمد و ایں
خواب تقریر کرد و التماس کرد کہ من میخواہم کہ مولانا فخر الدین زرّادی را ببینم
سلطان المشائخ فرمود کہ او در جماعت خانہ خواہد بود و یا در خانہ سیّداں مراد
ازیں سیّداں والد و عمان کاتب حروف بود خدمت مولانا را با ایشاں سخت محبت بود
الغرض چوں آں دانشمند در جماعت خانہ آمد پرسید کہ اینجا مولانا فخر الدین زرّادی
کیست حاضراں اشارت بخدمت مولانا فخر الدین کردند دید جوانے نحیفے بلند بالا
سپید پوست خوب صورت در غایت ملاحت شیخ سعدی خوش گوید بیت
اے صورتت ز گوہر معنی خزینہ ✦ ما راز در عشق تو در دل دفینہ ✦ و روئے
مبارک او از غایت صفا ہمچو آفتاب منور در کنج جماعت خانہ مشغول بحق نشستہ ایں
دانشمند بخدمت او آمد و بنشست و حکایت خواب تقریر کرد خدمت مولانا فخر الدین
زرّادی تبسّم کرد و فرمود کہ چندیں کساں فخر الدین زرّادی نام در سلک بندگان
ایں حضرت منسلک اند تا کدام فخر الدین زرّادی خواہد بود و نسخہ مجمع البحرین
در فقہ کہ تصنیفے بس عجیب است و تصریف مالکی کہ مختصر تر ازاں در کثرت معانی در غایت
لطافت نسخہ نرسیدہ است اوّل آں دانشمند آوردہ و پیدا نکردہ ایں ہر دو نسخہ
غریب را در نظر مبارک مولانا فخر الدین آورد و ذکر تصریف مالکی کردن گرفت
کہ قواعد و مقدمات تصریف بنوعے کرد آوردہ است کہ حل مشکلات او دشوار است
و در آں ایّام ایں ہر دو کتاب را شرح نرسیدہ خدمت مولانا فخر الدین زرّادی
رحمۃ اللہ علیہ نسخہ تصریف مالکی از و بستد و بعد اداے نماز خفتن ساعتے مطالعہ
کرد و تمامی قیود و ضمایر و مشکلات آں نسخہ را بقلم مبارک در زیر ہر کلمہ قید کرد و آں
مشکل حل گردانید چوں روز شد آں نسخہ راست کردہ بدست آں دانشمند
داد و نسخہ مجمع البحرین پیش از آنکہ در شہر شایع شود خدمت مولانا رکن الدین

اندپتی راسبق گفت چوں دانشمند تبحر خدمت مولانا را معاینه کرد گفت الحمد لله که خواب من راست شد کی اینچنیں قوت در علم کسے را باشد که سینهٔ او بعلم من لدنی است آراسته باشد بعده که خدمت مولانا ایں هر دو نسخهٔ غریبه را بے شرح سبق گفت و غوامض ولطایف آں را بیروں آورد آنگاه میان علماء شهر ایں دو کتاب بے نظیر مشهور شد و هم دراں ایام والد کاتب حروف رحمة الله علیه نزدیک خانه سلطان المشایخ خانه بکرایه ستده بود و درس ساخته و متعلمان خوب طبع را جمع گردانیده تا کاتب حروف چیزے بخواند خدمت مولانا فخر الدین بعد ادائے چاشت دراں مجلس حاضر میشد و مولانا رکن الدین اندپتی را سبق هدایه مے گفت روزے آں عالم ربانی مولانا کمال الدین سامانی که از مشاهیر علماء شهر بود بدیدن سلطان المشایخ آمد چوں از خدمت سلطان المشایخ بازگشت بسبب ضبط اتحادیکه بخدمت مولانا فخر الدین داشت دریں مجلس حاضر شد و خدمت مولانا فخر الدین سبق هدایه مے گفت چوں خدمت مولانا کمال الدین را دید احادیث تمسکات هدایه ترک داده احادیث صحیحین تمسک مے آورد خدمت مولانا کمال الدین فرمود که شما احادیث تمسکات هدایه ترک داده احادیث دیگر تمسک مے آرید خدمت مولانا فرمود آرے اگر شما را خلجانے باشد بفرمائید چوں بتقریر رسید لکن تمسکات محکم مے آورد خدمت مولانا کمال الدین انصاف میداد و تحسین ها مے کرد و از خدمت مولانا کمال الدین سامانی روایت مے کنند که مے فرمود در آنچه بحث سماع شد چنانکه در نکتهٔ محضر سماع تقریر افتاده است دراں محضر مولانا فخر الدین رحمة الله علیه در اثنائے بحث روئے مبارک بجانب علمائے شهر کرد و ایں سخن گفت که شما از دو جنس یک جنس گیرید اگر جنس حرمت گیرید حل ثابت کنم و اگر جنس حل گیرید حرمت ثابت کنم خدمت مولانا کمال الدین ایں حکایت مے فرمود و مے گفت نعم و فور علم که در آنچناں محضر اینچنیں دعوی کند و او را زهرا بود که بقوت علم و تقوی تواندستے که مدعائے خود ثابت کند و عجب خاصیتے بود که خدمت مولانا فخر الدین زرّادی در بحث مسامحت

نکردے اگرچہ پیشینہ علامۂ عصر بودے تا او را ملزم نکردے نماندے روزے در جماعت خانہ
سلطان المشائخ بعد ادائے نماز پیشین مولانا وجیہ الدین پائلی کہ ذکر او میان
یاران اعلی تحریر یافتہ است نشستہ بود و مولانا فخر الدین نیز حاضر میان این
دو بزرگ در علم اصول فقہ در بزودی سخنے افتادہ و آن بہ بحث دراز کشیدہ خدمت
مولانا وجیہ الدین پائلی تقریر مقدمات مے کرد و مولانا فخر الدین بسکونت
و بحسن عبارت مقدمات بر آن زیادت میکرد تا کار بحث بحدے کشید کہ خدمت
مولانا وجیہ الدین در غضب شد و در تشنیع کشاد خدمت مولانا فخر الدین را
گریہ مستولی شد و بجواب مشغول نگشت چون خدمت مولانا وجیہ الدین از تشنیع باز
ماند خدمت مولانا فخر الدین ہم در مجلس صفائے درویشانہ کرد و برخاستند
ہمدران ایام روزے شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ سرہ العزیز در مجلسے
کہ خدمت مولانا فخر الدین مولانا نصیر الدین محمود را گفت و اشارت جانب
کاتب حروف کرد کہ این خوردک در تعلیلات بغایت ہشیار است چیزے ازو
بپرسید خدمت شیخ نصیر الدین محمود بندہ را پرسید کہ یجب در اصل چہ بود چون
بندہ تعلیل این کلمہ بگفت خدمت شیخ محمود برین زیادت کرد کہ بدان علتے کہ واو
در یجب ساقط شد در آخر اجب و نجب آن علت نبود چرا او ساقط شد بندہ گفت برائے
اطراد باب آن جوابے کہ بندہ گفت خدمت مولانا فخر الدین رحمۃ اللہ علیہ
بغایت خوش شد و بانشراح باطن دستارچہ حالی با مسواک کہ بر دست مبارک
داشت بجانب بندہ انداخت مقصود این تقریر آنست کہ این بندہ در نظر سعادت
بخش این دو بزرگ خلعت یافت و بتحسین مشرف شد الغرض چون خدمت مولانا
فخر الدین از سبق فارغ شد یک بیت از قصیدۂ سبعیات بندہ را بگفتے و
تعلیلات بپرسیدے و ہمیں وصیت کردے کہ در کار لفظ بکوش کہ اصل این است
ہم ازینجا علوم دیگر بآسانی خواہد کشاد و خدمت مولانا فخر الدین مرتبۂ اجتہاد
داشتہ و رسالہ در اباحت سماع بتقریر خاص نوشتہ است و مقدمات اباحت

آں بر قواعد اصول فقه تمام کرده کمال علم و تبحر او از آنجا تحقیق میشود و فضایل دیگر از
گریهٔ جگرسوز و ذوق در رونه و صفائے ظاهر و باطن او چند انست که قلم از رقم آں عاجز
آید شیخ سعدی خوش گوید بیت سعدی که داد حسن همه نیکوان بداد + عاجز بماند در تو
زبان فصاحتش + اگر وقتے خدمت مولانا فخر الدین رحمة الله علیه با یاراں بتماشائے
زراعت و باغ و کوه و صحرا بیروں آمدے کاتب حروف نیز برابر ایں بزرگاں
بودے حق حلق علیهم و علام است بعد سنین واند سال ذوق آں مجلس در سر درونه خود احساس
مے کنم امیر خسرو گوید بیت مرا باز آں طریق ساقی خود یاد مے آید غم دیرینه بازم
در دل ناشاد مے آید + و ایں بنده بر یاد آں بزرگاں بطفیل سلطان المشائخ
زنده مے ماند شیخ سعدی خوش گوید بیت جان من زنده بتاثیر سوائے
دگراست + ساز داری نکند آب و هوائے دگرم + نکته چهارم دربیان شنیدن
سماع خدمت مولانا فخر الدین زرادی و گریهٔ جگرسوز او وحالے که خدمت ایشان
را در سماع بود رحمة الله علیه عرض میدارد کاتب حروف را آنجمله شبے بر سر حوض خاص
علائی سماع شد دراں مجلس مولانا حسام الدین ملتانی خلیفه سلطان المشائخ
حاضر بود و قوالان خوش گو و غزلخوانان خوش الحان موجود چوں سماع آغاز
شد خدمت مولانا فخر الدین را سماع بگرفت و در گریهٔ چناں مغلوب شد که دم مبارک
ایشاں بسته مے شد مصرع گریه گره شد در گلو و رسته شد آواز را + چوں عزیزان
مجلس در رقص برخاستند بنده در سیمائے مولانا فخر الدین میدید که زرد شده بود
و آب از چشم مبارک او چوں جوئے آب رواں گشته بزرگے خوش گوید بیت
چشم ما آب رواں کرد چه چاره ست آنرا + که بحیله نتواں آب رواں گرد آورد +
و بر سر دو انگشت پائے در رقص مے جست خدمت مولانا حسام الدین ملتانی
را معاینه کردم از مقام صدر که آنجا ایستاده بود مقابل مطربان بجهت رقص جنبید
راست پیش مطرباں آمد و استماع بیت کرد باز همچناں راست باز گشت در مقام
خود آمد و بایستاد و ذوق سماع ایں هر دو بزرگ در جمله حاضران مجلس اثر کرده بود

نکته چهارم

ونیز شبے بر سر حوض سلطان در دولت آباد که خدمت مولانا آنجا فرود آمده بود چندگاه سکونت کرده سماع بود سید خاموش عم کاتب حروف یاران و عزیزان در آں مجلس حاضر در مجلس نم کور مسعود سحر خواں غزلے از امیر خسرو بغایت مرق خواند چوں بدیں دوبیت رسید قطعه تو بادشاه بتاتے و خواهم اینست + که شغل روئے نهی بر درت مرا باشد + ندانم ایں دل گمراه را که فتوی داد + که بت پرستی در عاشقی روا باشد + خدمت مولانا فخر الدین را ایں دوبیت سخت بگرفت و گریه چناں مستولے شد که نزدیک هلاک کشید از غایت گریه زیر پلکهائے چشم مبارک او سرخ شده بود و بغایت سریع البکا بود و میان یاران اعلی هیچ کس ایں چنیں گریه نداشت که خدمت ایشاں را بود علیه الرحمة والغفران

نکته پنجم در بیان ملاقات مولانا فخر الدین زرادی قدس الله سره العزیز با سلطان محمد بن تغلق انار الله برهانه عرض مے دارد کاتب حروف بر آنجمله و در آں ایام که سلطان محمد تغلق خلق شهر دهلی در دیوگیر رواں کرد و میخواست در آں ایام ملک ترکستان و خراسان ضبط کند و آل چنگیز خان را در اندازد و تمامی صدور و اکابر شهر دهلی و اطراف که در شهر جمع شده بودند فرمود تا حاضر آیند و بارگاه هائے بزرگ نصب کنند و در زیر آں منبر نهند تا بر آں منبر خود بر آید و خلق را در جهاد کفار تحریص کند الغرض هم دراں روز خدمت مولانا فخر الدین و مولانا شمس الدین یحییٰ و شیخ نصیر الدین محمود را طلب فرمود خدمت شیخ قطب الدین دبیر که یکے از مریدان خوب عتقا سلطان المشائخ بود و عاشق جمال و لایت پیر و شاگرد مولانا فخر الملة والدین زرادی خواست که مولانا فخر الدین را پیش از آنکه دیگر عزیزاں بیایند پیش برد خدمت مولانا را مطلوب نبود که با سلطان ملاقات کند بلکه کرات مے گفت که من سر خود پیش ایں در سرائے ایں مرد غلطیده مے بینم یعنے با او مساحت نخواهم کرد و او زنده نخواهد گذاشت الغرض چوں خدمت مولانا را با سلطان

ملاقات شد شیخ قطب الدین دبیر کفش ہائے پائے مولانا برداشت و بطریقہ
خدمتگاران زیر بغل کردہ بایستاد و سلطان ایمعنی را معاینہ کرد و در آں محل
ہیچ نگفت با خدمت مولانا فخر الدین رحمۃ اللہ علیہ بمکالمہ مشغول شد و گفت ما
میخواہیم آں چنگیز خان را براندازیم شما درینکار با ما موافقت خواہید کرد خدمت
مولانا گفت ان شاء اللہ تعالے سلطان گفت ایں کلمہ شک است خدمت
مولانا فرمود کہ در مستقبل ہمیں آید ایں جواب از خدمت مولانا شنید باخود پیچید
و فرمود کہ شما مرا نصیحتے بکنید تا براں کار کنم خدمت مولانا فرمود کہ غضب فرو خورید
سلطان گفت کدام غضب خدمت مولانا فرمود کہ غضب سبعی ازیں سخن در
غضب شد چنانکہ اثر غضب در بشرہ او ظاہر شد فاما ہیچ نگفت فرمود کہ طعام پیش
آرند چوں آوردند خدمت مولانا و سلطان در یک صحنک بطعام خوردن مشغول
شدند خدمت مولانا فخر الدین زرادی علیہ الرحمۃ بوقت طعام خوردن چناں
منغص بود کہ سلطان را معلوم گشت کہ ایں طعام برابر من خوردن خوش
نمے آید سلطان برائے زیادت تاکید گوشت از استخوان جدا مے کرد و پیش مولانا
فخر الدین مے نہاد خدمت مولانا رحمۃ اللہ باکراہ تمام اندک تناول
مے کرد الغرض چوں طعام برداشتند خدمت مولانا شمس الدین یحیےٰ و
خدمت شیخ نصیر الدین محمود را پیش آوردند دریں محل دو روایت است یکے روایت آنست
کہ چوں ایں بزرگاں آمدند خدمت مولانا شمس الدین را مولانا فخر الدین
جائے داد و بالاتر از خویش و خدمت مولانا نصیر الدین محمود بنشاندند و فرود تر
مولانا فخر الدین نشست و روایت دوم آنست کہ یک جانب مولانا شمس الدین
یحیےٰ و مولانا نصیر الدین نشستند و جانب دیگر مولانا فخر الدین زرادی بود
رحمۃ اللہ علیہم و روایت اول صحیح است زیرا چہ از شیخ قطب الدین دبیر کہ
دراں مجلس حاضر بود مرویست بعدہ چوں وقت برخاستن شد بجہت ایں سہ گاں
یگاں جامۂ صوف و دیگاں بدرہ سیم آوردند ہر کسے جامہ و سیم بدست گرفت و چنانکہ

آمدہ است خدمت کردہ بازگشت فاما بیش ازانکہ جامۂ وسیم بدست مولانا فخرالدین دہند شیخ قطب الدین دبیر جامۂ وسیم مولانا خود بستد زیرا چہ میدانست کہ خدمت مولانا جامۂ وسیم بدست نخواہد گرفت وانیمعنی سبب فوت حرمت خدمت مولانا خواہد شد چوں ایں بزرگاں بازگشتند سلطان شیخ قطب الدین دبیررا گفت کہ اے مزور وشکال ایں چہ حرکتہا بود کہ کردی اول کفشہائے فخرالدین را زیربغل گرفتی بعدہ جامۂ وسیم او خود بستدی واورا ازتیغ من خلاص دادی وبلائے او برخود گرفتی شیخ قطب الدین دبیر گفت کہ او استاد من است وخلیفہ مخدوم من مرا شاید کہ کفشہائے او بتعظیم برسر گیرم فکیف کہ زیربغلے وجامۂ وسیم را خود چہ اعتبار ہست سلطان چند جفائے مزاح آمیز شیخ قطب الدین دبیررا گفت کہ ایں اعتقادہائے کفرآمیزرا بگذار والا ترا خواہم کشت اگرچہ سلطان را ازحسن اعتقاد بے ریائی او معلوم بود کہ کرات آں غایت رسوخ اعتقاد اگر ذکر سلطان المشائخ بعضے بدبختاں چنانکہ اختسان دبیر وامثال او برائے ایذائے شیخ قطب الدین دبیر مباحثہ بے ادبانہ کردے باآں ناکساں کہ بحضور سلطان مکابرہ کردے وجوابہائے سخت بے التفات دادے وگفتے زہے دولت اگر مرا بجہت محبت حضرت سلطان المشائخ بکشند درجۂ شہادت یابم زود تر بخدمت ایشاں برسم واز ننگ شما خلاص یابم الغرض تا آخر عمر ہر وقت کہ ذکر مولانا فخرالدین زرادی رحمۃ اللہ علیہ در مجلس آں سلطان قتال افتادے دست بر دست مالیدے وگفتے افسوس فخرالدین زرادی از زیر تیغ خوں آشام من سلامت جست ہر آئینہ کہ درونۂ او با خدائے عزوجل راست باشد و در عصمت حق تعالے باشد وبدان ایشاں بروظفر نیابند

نکتۂ ششم دربیان رفتن مولانا فخرالدین زرادی بزیارت خانۂ کعبہ وغرق شدن جہاز و برحمت حق پیوستن او قدس سرہ العزیز عرض میدارد کاتب حروف برانجملہ کہ چوں خدمت مولانا فخرالدین رحمۃ اللہ علیہ در دیوگیر

رفت و بر سر حرض سلطان فرود آمد و نیت زیارت خانۂ کعبہ پیش ازیں در خاطر مبارک
او بود چوں در دیوگیر رسید اشتیاق غالب تر شد و دراں ایام قاضی کمال الدین
صدر جہاں بخدمت مولانا فخر الدین بسیار آمدے زیرا چہ قاضی کمال الدین
صدر جہاں خواہرزادہ و شاگرد مولانا فخر الدین ہانسوی بود و مولانا فخر الدین
استاد مولانا فخر الدین زرّادی نیز رحمۃ اللہ علیہ الغرض بسبب فرط محبت کہ میان
ایں دو بزرگ بود خدمت مولانا فخر الدین زرّادی بخدمت قاضی کمال الدین صدر
جہاں بجہت رفتن زیارت خانۂ کعبہ مشورت کرد قاضی کمال الدین فرمود کہ
مصلحت نیست کہ بے فرمان سلطان عزیمت کردن کہ او را مقصود آبادانی
ایں شہر است زیرا چہ سلطان را مطلوب آنست کہ ایں شہر بوجود علما و مشائخ و صدور
در اقصائے عالم مشہور شود علی الخصوص کہ او در بند ایذائے شما مے باشد چوں
خدمت مولانا ایں جواب شنید از کشف ایں سر پشیمان شد و ایں حکایت والد
کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ گفت خدمت والد فرمود کہ ایمعنی نیکو نرفت در عشق
مشورت نیست بزرگے گوید بیت در عشق چہ جائے خانہ داریست * مجنوں شو و کوہ گیر
بخروش * خدمت مولانا فرمود کہ من اعتماد بر اتحاد او کردم او نزدیک خود ایں
مصلحت دید خدمت والد فرمود اگر شما بعد ازیں با قاضی کمال الدین ملاقات
شود ہیچ ذکر ایمعنی نکنید چوں چند گاہ بریں گذشتہ باشد تدبیر آنکار مے تواں کرد
الغرض بعد چند گاہ برادرزادہ خدمت مولانا فخر الدین کہ در قصبہ میو دبرائے کار خیر
خود خدمت مولانا را طلبید خدمت مولانا بہانہ کار خیر برادرزادہ در قصبہ ہتیون
رفت و از آنجا عزیمت سفر جہاز کرد یک شب پیش ازانکہ رواں خواہد شد بوقت
نماز خفتن در خانۂ والد آمد رحمۃ اللہ علیہ خدمت والد فرمود مگر آں عزیمت مصمم
شد فرمود آرے ساعتے بنشستند بوقت وداع دو تنکہ نقرہ خدمت مولانا بدست
کاتب حروف داد و دوم روز آں رواں شد چوں از قصبۂ ہتیون در گذر کوکن
تہانہ رسید خواست کہ در جہاز سوار شود مکتوبے بجانب یاراں در دولت آباد

فرستاد در عنوان مکتوب این بیت بخط مبارک او مسطور بود بیت این نامه که
اندوه وغم سینۂ ماست * اے باد ببر بغمگساراں برساں * چوں مکتوب باز کردند
درمیان آں نامه این بیت بود بیت یار آوارگی بسر دارد * رفتن حج بهانه
افتاده هست * الغرض خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ بسلامت در خانۂ کعبه رسید
وحج بگذارد بعده از آنجا عزیمت بغداد کرد چوں بزرگان بغداد از علما و مشائخ
شنیدند که اینچنین بزرگے مے آید جمله استقبال کردند و قدوم او را سعادتے دانستند
و چندگاه که خدمت مولانا در بغداد بود علم حدیث آنجا بحث کرد چنانکه از همه علمأ
احادیث فائق آمد چوں از آنجا بازگشت خواست که در شهر دهلی بیاید در جهاز
سوار شد و در آں جهاز رخت سلطانی بسیار بود جهاز گران شد و غرق گردیدن
گرفت مقدمان جهاز پیش مولانا آمدند و گفتند که جهاز غرق میشود اگر شما رخصت
دهید ما قدرے رخت در دریا اندازیم جهاز سبک شود خدمت مولانا فرمود که مرا
بر رخت مردماں چه تصرف که بگویم که در آب اندازند همچناں خدمت مولانا بر
مصلے مستقبل قبله نشسته غرق شد و بمرتبۂ شهادت رسید رحمۃ اللہ علیہ منهم
آں ذات پسندیده و درمیان یاراں چوں نور دیده آں عالم علوم ربانی آں
حافظ کلام رحمانی آں بادشاه عالم را از آں میان علما بتقریر خوب ممتاز یعنی
مولانا علاؤالدین نیلی که خلیفۂ سلطان المشائخ بود و عجب تقریرے
داشت که فحول علمأ عاشق تقریر او میشدند درمیان یاران اعلے سخن در علم
و سلوک بیشتر خدمت ایشاں مے گفتند در کشف غوامض کشاف و مفتاح
مثل نداشت و در مجلس مولانا فرید الدین شافعی که شیخ الاسلام اوده بود قاری
کشاف خدمت مولانا علاؤالدین بود و خدمت مولانا شمس الدین یحیے
و علمائے اوده سامع بودند کاتب حروف این بزرگ را دریافته بود زی
علما داشت فاما باوصاف اهل تصوف موصوف بود روزے سلطان المشائخ
نماز بامداد گذارده بدولت بالائے بام جماعت خانه در مقام معهود نشسته خدمت

مولانا علاؤالدین آخر بار سید عزیزانے کہ نماز برابر سلطان المشائخ دریافتہ
بودند مولانا علاؤالدین نیلی در صحن جماعت خانہ اقتدا کردند الغرض این بزرگ
در امامت قرأت بنوعے بالحان خوب ادا کرد کہ خدمت سلطان المشائخ را از
شنیدن آں حالے وذوقے وشوقے پیدا شد اقبال خادم را فرمود کہ این عزیز
خوش الحان کہ بنماز مشغول است تو این مصلّےٰ خاص ببر و منتظر بایست ہمینکہ از نماز
فارغ شود بدہ خواجہ اقبال ہمچناں کرد چوں خدمت مولانا سلام نماز داد دید کہ فرشتہ صفتے
خلعتے بہشتی از خدمت آں آسمان کرامت آوردہ است منتظر ایستادہ خدمت مولانا بصد
تعظیم وتکریم آں مصلّےٰ از اقبال خادم کہ مقبول اہل دلے بود بستد و بر سر و دیدہ گذرانید
وبجائے جاں نگاہداشت اگرچہ این بزرگ از حضرت سلطان المشائخ مجاز
مطلق بود معہذا ایک مرید ہم نگرفت و کرات فرمودے اگر سلطان المشائخ در صدر
حیات بودے من خلافت نامہ بخدمت سلطان المشائخ رسانیدمے وعرضداشت
کردمے اگرچہ بندگی مخدوم از راہ بندہ نوازی شفقت فرمودہ است و مرا بدولت
خلافت خود رسانیدہ فاما بندہ خود را شایان این محل و این مرتبہ نمیداند و تکفّل این
عہدہ دینی نمے تواند کرد و دریں قضیہ اتباع شیخ عارف خلیفہ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مے کند وکیفیت شیخ عارف مذکور در میان
خلفائے شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است وقتے مولانا شمس الدین یحییٰ
ومولانا علاؤالدین نیلی وعزیزان دیگر از اودہ بخدمت سلطان المشائخ
آمدہ بودند و در آں ایام تشویش ملاعین بود وحوالی دہلی را خراب مے کردند
وخلق را در درون حصارہا مے آوردند سلطان المشائخ بعد رسیدن ایشاں
چہارم روز پیش طلبید و این عزیزاں را وداع نمود و در اودہ رواں کرد این
بزرگان سبب تعجیل رواں کردن منغص گشتند چوں در تلپتہ رسیدند خدمت
مولانا علاؤالدین را علیہ الرحمۃ تپ محرق آغاز شد وخدمت مولانا شمس الدین
یحییٰ و یاران دیگر را حیرت زیادہ گشت خدمت مولانا علاؤالدین مردے

نازک و ولایت وراہ ہا خراب گشتہ دریں اندیشہ ہم در تلپتہ ماندند و عرضداشتے بخدمت سلطان المشائخ نوشتند کہ ایں بندگان بحکم فرمان سلطان المشائخ رواں شدند در اوّل منزل مولانا علاؤالدین را تپ گرفت وراہ ہا ازبیش خراب دریں باب بدانچہ فرماں شود سلطان المشائخ ازینجا خرچ بجہت ایں بزرگاں و سنگہاسن خاص بجہت مولانا علاؤالدین فرستاد و فرمود کہ شما باز گردید و بیائید چوں فرماں بخدمت ایں بزرگاں رسید شادی کناں بازگشتند مولانا علاؤالدین را گفتند کہ شما در سنگہاسن سوار شوید گفت مرا چہ محل و یارائے آں باشد کہ در سنگہاسن خاص سوار شوم الغرض ڈولہ کرایہ کردند و درآں سوار شد و گفت ایں سنگہاسن خاص پیش من کردہ ببرید چنانکہ نظر من بر آں افتد و موجب صحت من گردد الغرض چوں بخدمت سلطان المشائخ رسیدند مرحمت ہا و شفقت ہائے بسیار ارزانی داشت و فرمود کہ حال رحمت مولانا چگونہ بود چوں قصۂ تپ بگفتند اقبال خادم را فرمود کہ چیزے طعام بقیۂ سحر کہ ماندہ ہست بیار اقبال کھچری و روغن و آہری آورد خدمت مولانا علاؤالدین را فرماں شد کہ بخور ہمینکہ خدمت مولانا آں کھچری و روغن و آہری خورد تپ بکلی دفع شد بعدہ فرمود چوں اینجا تشویش ملاعین میشود و خلق اطراف را درون شہر مے آرند و خلق را شرب آب و طعام و مقام سخت پیش مے آید و شما ازیں سبب تنگ مے آئید تعجیل تا اگر در خانہ برسید نیکوتر باشد ایں بزرگاں سر بر زمیں نہادند و بدعا و معذرت پیش آمدند الغرض چوں سلطان المشائخ را معلوم شد کہ مولانا علاؤالدین نیلی در سنگہاسن سوار نشدہ است فرمود کہ چرا سوار نشدی مولانا روے بزمیں آورد و عرض داشت کرد اگر مخدوم از راہ بندہ نوازی کرم مے فرمائید فاما ایں بندہ را محل خود باید دانست الغرض تا آں غایت کہ خدمت مولانا علاؤالدین رحمۃ اللہ علیہ در صدر حیات بود پیوستہ آں سنگہاسن را در محلے داشتے کہ در نظر او بودے آں را تقبیل کردے و برکتہا گرفتے و با چنداں فضائل

وعلم که حق جل و علی مولانا علاؤالدین را بخشیده بود اعتقادے که بخدمت حضرت
سلطان المشائخ داشت بر ہمہ غالب آمد چنانکه در آخر عمر فوائد الفواد که ملفوظات
سلطان المشائخ است بخط مبارک خود نوشت و بیشتر حال در نظر خود میداشت
و مطالعه میکرد و اوراد خود ہماں ساخته از و پرسیدند که چندیں کتب معتبره از علم
که بخدمت است ہیچ در آں رغبتے نمی نمائید مگر در ملفوظات سلطان المشائخ
جواب گفتے اے غافلاں جهانی از کتب سلوک و جز آں پُر است فاما ملفوظات
روح افزائے مخدوم خود که نجات من بدانست کجا یابم بزرگے خوش گوید بیت
مرا نسیم تو باید صبا کجاست که نیست * کجاست زلف تو مشک خطا کجاست که نیست
ایں ضعیف گوید بیت خیال روئے تو شد عید من از ان شدم * مرا بعید کساں نیست
حاجتے چنداں * آخر الامر چند روز ذات مبارک ایں بزرگ را زحمت شد بجوار رحمت
حق پیوست در حظیرهٔ سلطان المشائخ پیش در گنبد دہلیز درونی چبوتره است
متصل مقابر یاران که در حیات خود خدمت مولانا عمارت کنانیده بود بغایت مروح
ہمدراں چبوتره مدفن یافت رحمة الله علیه منهم آں عالم عشق آں جہان صدق
که در زہد و ورع و تقوی و کثرت بکامیان یاران اعلی موصوف و مشهور بود یعنی
مولانا برہان الملة والدین غریب رحمة الله علیه عزیزے خوش گوید بیت
غریب است ایں محب حق بدنیا * حبیب الله فی الدنیا غریب * و ذکر ایں
بزرگ مشتمل بر دو نکته است نکتهٔ اول در بیان محبت و اعتقادے که مولانا برہان الدین
غریب با حضرت سلطان المشائخ داشت رحمة الله علیه عرض میدارد کاتب
حروف بر آنجمله عجب محبت و اعتقادے که مولانا برہان الدین بخدمت سلطان
المشائخ داشت تا لب گور پشت مبارک خود طرف غیاث پور نکرد و ایں معنی از
یاران اعلی ہیچ کس را میسر نشد و در کار اعتقاد میان یاران اعلی مقتدا بود و از
بیشتر یاران اعلی در ارادت سابق بود و دل پائے دادگان محبت و عشق را
نیکو مرہمے و درد عاشقاں را نیکو دوائے و خوش طبعان وقت چنانکه امیر خسرو

منهم ها

دوست خدا در دنیا غریب است یعنی نادر

و میر حسن و عزیزان دیگر بوسیلۂ لطافت طبع و عشق اسیر محبت او گشتند و بیشتر
این عزیزان در صحبت او مے بودند چنانکہ شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ
در آنچہ در شہر تعلیم مے کرد برو بودے واحیاناً امامت آں عاشق صادق کردے
وقتے سلطان المشائخ از مولانا محمود رحمۃ اللہ علیہ پرسید کہ تو کجا میباشی
شیخ محمود عرض داشت کرد کہ در شہر در خانۂ مولانا برہان الدین غریب مے باشم
سلطان المشائخ فرمود مصرع مرد سرہ باش ہر کجا خواہی باش + و این بزرگ
را در سماع غلو تمام بود و ذوق بسیار و او را و یاران او را در رقص طرزے علاحدہ
بود چنانکہ اصحاب این بزرگ میان یاران برہانی گفتندے و ہر کہ یک ساعت بخدمت
این بزرگ بودے از ذوق کلام عشق آمیز او و صفائی محاورۂ دلفریب او عاشق
جمال ولایت او گشتے و بندگان خدائے را در اعتقاد و محبت پیر راہ نمونے بہتر
از وکسے نبود و کاتب حروف کرّات سعادت قدم بوس آں بزرگ دریافتہ است
و اسیر کلمات عشق انگیز او گشتہ رحمۃ اللہ علیہ نکتۂ دوم در بیان کوفتہ گشتن
سلطان المشائخ و خشنود شدن سلطان المشائخ از مولانا برہان الدین
غریب یافتن خلافت او از حضرت با عظمت سلطان المشائخ قدس اللہ
سرہ العزیز عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ چوں عمر مولانا برہان الدین
بہفتاد و اند سال کشیدہ و او خود در خلقت ضعیف بود و سوختۂ محبت پیر بود
امیر خسرو خوش گوید بیت خسرو اگر سوختہ است نے ز پئے دیگراں + سوختہ
تر باد ازیں گر ز برائے تو نیست + از نہایت ضعف گلیمے دو تہ میکرد بالائے
آں در خانۂ خود مے نشست اینمعنی علی زنبیلی و ملک نصرت کہ قریب سلطان
علاؤ الدین بودند و مرید حضرت سلطان المشائخ شدہ و محلیق گشتہ
تحفہ کردہ بخدمت سلطان المشائخ رسانیدند کہ مولانا برہان الدین
غریب بر سجادۂ شیخی مے نشیند و رعایت این کار طریقۂ مشائخ مے کند سلطان
المشائخ ازیں سخن برنجید چوں خدمت مولانا برہان الدین رحمۃ اللہ علیہ

دیدن سلطان المشائخ آمد سلطان المشائخ با وہیچ سخنے نگفت مولانا
بعد پائے بوس از خدمت سلطان المشائخ برخاست و در جماعت خانہ آمد و نشست
در حال اقبال فرمان سلطان المشائخ رسانید کہ شما ہمیں ساعت بازگردید
و درخانہ بروید خدمت مولانا متحیر شد کہ ایں چہ واقعہ صعب افتاد شیخ سعدی گوید
بیت تا چہ کردیم دگر بار کہ شیریں لب دوست * بسخن باز نمے باشد و چشم از نازش *
مولانا بضرورت ازانجا بیروں آمد درخانہ مولانا ابراہیم طشت دار حضرت
سلطان المشائخ کہ محب و مخلص قدیم خدمت مولانا بود آمد و دو روز درخانہ
او در غیاث پور ماند مولانا ابراہیم دید نباید کہ ایں خبر بخدمت حضرت سلطان
المشائخ برسد کہ خدمت مولانا برہان الدین درخانہ من است ایں معنی بخدمت
مولانا برہان الدین گفت خدمت مولانا در شہر رفت و بغایت سراسیمہ و پریشاں
خاطر در خانہ خود بتعزیت آنکہ حضرت سلطان المشائخ رحمۃ اللہ علیہ کوفتہ
شدہ است نشست و ایں خبر بجملہ یاران شہر رسید یاران شہر بدیدن او مے آمدند
و او را درگریہ مے دیدند چنانکہ از گریہ خدمت مولانا ایشاں درگریہ میشدند بعد
چند روز امیر خسرو علیہ الرحمۃ کہ دوست خدمت مولانا بود بخدمت حضرت سلطان
المشائخ رضی اللہ تعالے عنہ آمد بنوعے بہتر گذرانید کہ مولانا برہان الدین
مریدے صادق و بندۂ معتقد است و بغایت ضعیف شدہ است و در بوریا
نے تواند نشست زانوہائے او درد مے کند ضرورت برائے دفع زحمت گلیمے
درتہ خود مے انداز د و ہر چند کہ مثل ایں عرض داشت مے کرد قبول نمے افتاد بعدہ
امیر خسرو با یاران دیگر مشورت کرد و اتفاق بریں مستقیم شد کہ امیر خسرو دستار
در گردن خود کند و بخدمت سلطان المشائخ بیاید و التماس عفو خدمت مولانا
کند امیر خسرو ہمچناں کرد دستار در گردن خود کرد و بخدمت سلطان المشائخ
رفت و بایستاد سلطان المشائخ پرسید کہ ترک چیست ایں عرض داشت کرد عفو
جرائم مولانا برہان الدین از حضرت مخدوم جہانیاں التماس مے کنم سلطان المشائخ

تبسّم فرمود و فرمود کہ او کجاست فرمان شد کہ اوراطلبید خدمت مولانا برہان الدین از خانہ بیامد خدمت مولانا و امیر خسرو دستار درگردن کردہ ہر دو بخدمت سلطان المشائخ رفتند و سر بزمین نہادند و درصف نعال ایستادہ شدند بعدہ سلطان المشائخ خوشنود شد خدمت مولانا تجدید بیعت مشرف شد الحمد للہ علی ذلک عرض میدارد کاتب حروف را آنچہ کہ چوں بعضے یاراں اعلے را از حضرت باعظمت سلطان المشائخ اجازت خلافت شد سید السادات سیّد خاموش عم کاتب حروف و خواجہ مبشّر کہ از خدمتگاران قدیم سلطان المشائخ بود و بجائے فرزنداں پرورش یافتہ بخدمت سید السادات سید حسین گفتند خدمت مولانا برہان الدین از مریدان سابق ہست و در اعتقاد میان یاراں ممتاز چرا شاید کہ ذکر او بجہت خلافت بخدمت حضرت سلطان المشائخ نکنید سید حسین رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ من با اقبال خواہم گفت تا بمحلے قابل بجہت اینکار خدمت مولانا را بخدمت حضرت سلطان المشائخ بگذراند بعدہ سید خاموش و خواجہ مبشّر خواجہ اقبال را گفتند بسبب فرط محبتے کہ خواجہ اقبال را بخدمت سادات بود و در حمایت ایشاں میزیست در گذر قبول کرد و خدمت مولانا را فرمود کہ شما مستعد شدہ بیائید تا بخدمت سلطان المشائخ بگذرانم چوں خدمت مولانا بیامد اقبال خدمت مولانا را پیش برد و سید خاموش نیز در آں محل برابر بود سلطان المشائخ در یخال میان حجرہ چوب خانہ کہ بالاے بام جماعت خانہ بود در پلنگ غلطیدہ لحاف بالا کشیدہ تا روے مبارک ایشاں از لحاف بیروں بود الغرض خواجہ اقبال بخدمت سلطان المشائخ ذکر کرد کہ مولانا برہان الدین غریب بندۂ قدیم مخدوم را پائے بوس مے کند و امیدوار مرحمت مے باشد سلطان المشائخ چشم مبارک باز کرد و جانب مولانا و اقبال دیدن گرفت خدمت مولانا دریں محل زمین بوس کرد بعدہ اقبال ہم در نظر مبارک

حضرت سلطان المشائخ بقیۂ جامہ ہائے خاص باز گردو پیراہنے و کلاہے کہ
کہ صحبت سلطان المشائخ یافتہ بود کشیدہ پیش سلطان المشائخ بردو دست
مبارک سلطان المشائخ برآں پیراہن و کلاہ نہاد بعدہ خواجہ اقبال در نظر
سلطان المشائخ آں جامہ ہا مولانا برہان الدین را پوشانید و گفت کہ شما
ہم خلیفہ اید و دریں معرض سلطان المشائخ ساکت بود و سکوت دلیل رضا ست
بعد از نقل سلطان المشائخ مولانا برہان الدین چند سال در حیات بود و
بیعت بخلق خدا میداد چوں در دیوگیر رفت برحمت حق پیوست وہمانجا مدفن یافت
و روضۂ او امروز قبلۂ حاجات خلق آں دیار است منہم آں صورت صفا آں سیرت
وفا آں شمع سابقاں آں صبح صادقاں آں صاحب الیقین آں مقتدائے دیں
مولانا وجیہہ الملۃ والدین یوسف کلاکہری عرف چندیری کہ از خلفائے
سابق سلطان المشائخ بود و زاہد و عابد زمانہ و عاشق بجمال مردے وافر داشت
او را اعتقادے و محبتے بحضرت سلطان المشائخ راسخ بود بیرے عزیز بود و مکارم اخلاق
بے نظیر ایں بزرگ را مناقب و کرامات بحدے است کہ قلم از رقم آں عاجز آید و خدمت
مولانا برہان الدین غریب رحمۃ اللہ بواسطہ خدمت مولانا یوسف بخدمت
سلطان المشائخ پیوست چنانکہ خدمت مولانا یوسف بواسطہ مولانا عمر کلاکہری
عرض میدارد کاتب حروف برانجملہ چوں ایں بزرگ از جہت ارادت و اجازت
میان یاران اعلیٰ سلطان المشائخ سابق بود و ذکر او از دیگراں مقدم بایستے
فاما چوں ایں بزرگاں حقوق صحبت و تربیت بر کاتب حروف بیشتر داشتند بدیں
رعایت ذکر ایشاں مقدم داشت و ذکر ایں بزرگ مشتمل بر سہ نکتہ است نکتۂ اول
در بیان محبت و عشق و کمال اعتقاد مولانا وجیہ الدین یوسف کہ در حضرت
سلطان المشائخ داشت منقول است کہ وقتے خدمت مولانا یوسف
بہ آرزوئے قدمبوس سلطان المشائخ بیروں آمد و درآں ایام سکونت خدمت
مولانا در سرائے دہاری بود و از انجا غیاث پور موازنہ شش یا ہفت کروہ

منہم

نکتۂ اول منقول است

باشد مولانا یوسف از خانہ چند قدم معدودے چہار یا پنج کہ در خاطر مبارک گذرانید
و با خود گفت کہ اے یوسف در حضرت سلطان المشائخ بپائے میروی
و در راہ شیخ قدم از سرے باید ساخت مصرع ما قدم از سر کنیم در طلب دوستاں ؛
فی الحال جانب خانہ سلطان المشائخ تا الق قدم آغاز کرد دستیوم مالق خودرا
فرود خانقاہ سلطان المشائخ دید و نیز منقول است کہ وقتے مولانا یوسف
از کلاکہری باشتیاق پائے بوس سلطان المشائخ رواں شد چوں در میان
راہ رسید از غایت اشتیاق در خاطر مبارک گذرانید چہ خوش باشد کہ ایں کس
بپرد و بپائے بوس حضرت سلطان المشائخ برسد ہمدریں خطرہ بود کہ
حق تعالےٰ از برکت اعتقاد صاف و اشتیاق غالب او را پَراں آورد ہمچنانکہ
جانب خانہ سلطان المشائخ سر بر زمیں نہاد شیخ سعدی خوش گوید بیت
گر سر فدائے کنم از پیش اہل دل ؛ سر برنے کنم کہ مقام خجالت است ؛ ہمدریں
حال بعنایت ربانی در خاطر مبارک گذشت کہ در حضرت سلطان المشائخ
بسر باید رفت کہ بپائے رفتن ہیچ نباشد چوں ایں خطرہ مصمم گشت مولانا یوسف
رحمۃ اللہ علیہ بسر رواں شدن آغاز کرد خدمت مولانا را حالے فرو گرفت و بیخود شد
چنانچہ از خود خبر نداشت چوں بخود باز آمد سر مبارک خود را گرد آلود و دستار از سر جدا
شدہ در گردن افتادہ یافت و خود را بر سر آب ستارے دید بعدہ در آب ستارے
وضو ساخت و دستار بر سر بست بخدمت سلطان المشائخ در حظیرہ در آمد
و بسعادت قدم بوس مشرف گشت و از آنجا کہ سلطان المشائخ مکاشف عالم بود
حال ایں عاشق مشتاق دریافت و فرمود رائے بود در قنوج کہ بجہت او آب
خوردنی از حوض بدہ کیار کہ در کیتھل است ہر روزے آوردند بر مادہ شترے
کہ آنرا سانڈنی گویند و در روانگی بر باد سبقت کردے الغرض دراں ایام مردے
بود در کیتھل برزنے کہ در قنوج مے بود عشق داشت بفراق او مے سوخت و کسے
نمے یافت کہ پیغامے برو فرستد تا آں عاشق بیچارہ آں شخص کہ آب بدہ کیار

برہائے مے بردیا او سر عشق خود بکشاد و در درد فراق گویاں برابر او رواں شد و در
حکایت عشق و اندوہ جگر سوز بجدے مشغول بود کہ خبر از خویش نداشت کہ در راہ چگونہ
میرد مصرع خبر از خویش ندارم کہ زمین مے سپرم * الغرض حکایت کناں در روزی نزد یک
حصار قنوج رسیدہ خواست کہ باز گردد آں مرد کہ آب مے برد او را گفت کہ تو در قنوج
رسیدی اینک حصار قنوج مے نماید کجا باز مے گردی آں عاشق کہ مشغول
بحکایات بود بخود باز آمدہ گفت آہ مرا کشتی ایں سخن بگفت و بلرزید و بیفتاد و از آنجا
تبخانہ نزدیک بود خود را بہزار حیلہ پیش در آں تبخانہ انداخت دید کہ بر در آں تبخانہ
نوشتہ اند اگر کسے از راہ دور و دراز کہ قطع آں مسافت اندازہ بشر نباشد بنوعے
برسد کہ خوف تلف او باشد چہ کند پائے خود را بروغن چرب کند و بآتش گرم
کند بعدہ آں پائے بانتہائے دیوارے بالا کند بغلطد آں ماندگی و زحمت
راہ از و دفع شود ایں علاج در نظر او آورد دید کہ نزدیک بت چراغے پر بروغن
مے سوزد از آں روغن کف پائے خود چرب کرد و پائے بالا کردہ نزدیک چراغ
داشت تا گرم شد و خود غلطید و در خواب شد ساعتے بگذاشت آں ماندگی از و
دفع شدہ بود الغرض عشق را ثمر بسیار است و فایدہ ہائے بیشمار مے باید کہ او
دریں صادق باشد تا برخورد **نکتۂ دوم** در بیان یافتن مولانا وجیہ الدین
یوسف انفاس نیک و انواع نعمت ہا از حضرت سلطان المشائخ **منقولست**
کہ روزے **سلطان المشائخ** را وقتے خوش بود دریں میاں خدمت مولانا
یوسف در آمد و سعادت قدم بوس حاصل کرد **سلطان المشائخ اقبال**
خادم را فرمود فلاں کاسۂ چوبیں را پر از میوہ بکن و بیار **اقبال** ہمچناں کرد سلطان
المشائخ آں کاسۂ چوبیں را بدست مبارک گرفت فرمود کہ سی سال است کہ ایں کاسہ
بر سنت مولانا **یوسف** امروز بتو میدہاں مے کنم مولانا **یوسف** فی الحال دامن
فراز کردہ پیشتر شد **سلطان المشائخ** رضی اللہ تعالے عنہ کاسہ را در دامن
مولانا انداخت و فرمود حق تعالے ترا نانے و ایمانے و امانے کرامت کند آخر

بیکہ کردن بدیوار ۱۲

نکتۂ دوم منقولست

مولانا یوسف رحمۃ اللہ علیہ کرامات فرمودے از آنروز باز کہ سلطان المشائخ این دولت بمن ارزانی فرمود از نان و نعمت ہیچ کمی نیست و حق تعالے مرا در امان خود میدارد و از حضرت پروردگار امیدوارم کہ مرا بایمان خواہد برد منقول است وقتے سلطان المشائخ را در زانوئے مبارک علتے حادث شد زانو آماس گرفت و درد میکرد و ضعف غلبہ کرد خلقے از اطراف چنانچہ بداؤں و اودہ و شہرہائے دیگرمے آمدند و مریدان اعلے نیز تمامی برائے عیادت آمدہ بودند مولانا یوسف ہم از چندیری آمدہ بود مولانا چوں اوّل قدمبوس حاصل کرد از برائے صحت ذات شریف فاتحہ التماس نمود بعد اتمام فاتحہ سوئے زانوے مبارک سلطان المشائخ دمید دوم روز سلطان المشائخ فرمود چندیں کسان آمدند و دعا کردند موثر نیامد مولانا یوسف دیروز التماس فاتحہ نمود و بر زانو دمید امروز درد زانو آرامیدہ است و وجود سبک شدہ بعدہ سیوم روز سلطان المشائخ غسل صحت فرمود ہر یکے مبارک باد و صدقہ فرستاد خدمت شیخ یوسف چندیری نیز مبارکباد و صدقہ پیش برد بحسب منقول است روزے در جماعت خانہ حضرت سلطان المشائخ مولانا یوسف و چند یار دیگر نشستہ بودند دریں محل مردے درمے چند در میان آورد و گفت ازیں درم شیرینی تیار نمایند مولانا یوسف و یاران چند درم دیگر بہ آں ضم کردند و شیرینی بسیار تیار نمودند چوں شیرینی درمیان نہادند ہر کسے دست بشیرینی برد مگر خدمت مولانا یوسف کہ دست کشیدہ داشت حاضران گفتند شما چرا شیرینی نمے خورید مولانا فرمود من از روئے طریقت خود را بندۂ سلطان المشائخ مے دانم ذات شریف سلطان المشائخ حاضر است ایں شیرینی را بہ بندگی سلطان المشائخ باید برد تا در نظر ایشاں خرج شود جملہ یاراں با شیرینی بحضرت سلطان المشائخ عرض داشت کردند کہ ما امروز از مولانا یوسف کلا کمری فائدہ یافتیم کہ آں فائدہ حاصل نشود مگر بریاضت حضرت سلطان المشائخ پرسید احوال چگونہ بود یاراں قصۂ حال باتمام تقریر کردند خدمت

منقول است

سلطان المشائخ بلفظ دربار فرمود در روش درویشے کسے ہمتائے مولانا
یوسف نباشد دریں راہ چوں سالکاں ثابت قدم میرود منقول است کہ تمر
تمام والی چندیری بود بیشترے از حشم او مریدان سلطان المشائخ بودند بحکم اشارت
سلطان المشائخ با خدمت مولانا یوسف نیز محبتے و اعتقادے بسیار داشتند
و تربیت ایشاں در نظر ایں بزرگ بود ایں تمر شورے انگیخت بدیں سبب جملہ
مریداں در اطراف رفتند خاطر مبارک خدمت مولانا یوسف نیز بسبب فرقت
یاران نگراں مے بود یارے در غایت اعتقاد و اخلاص بود او بخدمت مولانا یوسف
گفت دریں دیار لذتے نماندہ است مرا سمت لکھنوتی اقطاع شدہ است سمت
لکھنوتی عزیمت فرمائید خرچ راہ و بارکش و جز آں من مہیا خواہم کرد خدمت مولانا
یوسف فرمود کہ دریں مقام خود نیامدہ ام فرستادۂ خدمت شیخ آمدہ ام بروم
پیش ایشاں عرض دارم تا چہ فرماں شود بعدہ خدمت مولانا یوسف برائے
قدم بوس سلطان المشائخ در دہلی آمد چوں سعادت قدم بوس حاصل کرد و
عرض داشت کہ مردے مرا مے گوید کہ سمت لکھنوتی عزیمت کن چوں من
درآں دیار فرستادہ بندگی مخدوم رفتہ ام بغیر رخصت مخدوم از آنجا ہرگز نروم
سلطان المشائخ فرمود مولانا یوسف خواہ تو در چندیری باش
خواہ جائے دیگر ہر جا کہ خواہی بود در امان حق تعالے خواہی بود مولانا سر
بر زمیں نہادہ عرض داشت کرد کہ چوں بندگی مخدوم اسم چندیری را بزبان
مقدم داشتند من ہم در چندیری خواہم بود سلطان المشائخ بدیں رعایت ادب
بر مولانا تحسین کرد بعدہ حضرت سلطان المشائخ خدمت مولانا را وداع
کرد و در چندیری رفت نکتۂ سیوم در بیان خلافت یافتن خدمت مولانا وجیہ الدین
یوسف از سلطان المشائخ منقولست کہ در عہد علائی والی از بادشاہ
برائے فتح چندیری با لشکر بسیار تعین شد و او از معتقدان حضرت سلطان المشائخ
بود بحضرت سلطان المشائخ آمد و عرض داشت کرد کہ مرا بادشاہ برائے مقامے قلب

نکتۂ سیوم منقولست

نامزد کرده است اگر یارے از حضرت سلطان المشائخ نیز برما نامزد شود ما در پناه
او برویم و امید فتح آنمقام واثق باشد سلطان المشائخ خدمت مولانا یوسف را طلب
فرمود و او را بشرف اجازت خود مشرف گردانید و در ولایت چندیری روان کرد
چوں در آنمقام رسیدند در اندک روز فتح آنمقام شد و مولانا وجیه الدین یوسف
در آنمقام ساکن شد بعد ازاں اگر کسے از خلق آں دیار برائے ارادت بحضرت
سلطان المشائخ آمدے فرمودے شما هم در چندیری بر مولانا یوسف
ارادت آرید و همچنیں تصور کنید گوئے بریں فقیر پیوستید بعده خلق چندیری
بخدمت مولانا یوسف توجه کرد و مولانا یوسف از غایت اعتقادے که
داشت گفت مادام که سلطان المشائخ در صدر حیات باشد من خلق
را دست بیعت ندهم ولیکن من جامه مالیده وجود مبارک سلطان المشائخ
یافته ام آنرا پیش نهم و شما را تلقین و بیعت ارادت کنم همچنیں تصور کنید گوئے
ذات شریف سلطان المشائخ حاضر است بریں نهج در صدر حیات حضرت
سلطان المشائخ چند کس بر مولانا وجیه الدین یوسف ارادت آورده بودند
منقولست که در آخر عمر نیز کرم و مرحمت سلطان المشائخ بر مولانا یوسف
مکرر شد در آں ایام که یاران اعلی را بجهت خلافت اختیار میکردند و بعضے بدان
دولت رسیدند خدمت مولانا یوسف علیه الرحمة بخدمت سلطان المشائخ
طلب شد خدمت مولانا یوسف سر بر زمیں نهاد دریں محل خواجه اقبال عرض
داشت کرد که مرحمت و شفقت مخدوم عالمیاں بر بیچارگاں که سر بریں آستانه
نهاده اند بسیار است اگر مخدوم جهانیاں از کرم وافر تجدید بنده خود را بنوازد و شفقتے
و پرورشے در حق بیچاره خویش کرده باشد سلطان المشائخ را نیز چوں مطلوب
مرحمت برا و بود فرمود اجازت ما ایشاں را سابق بود درینحال خواجه اقبال
پیراهن و کلاه که صحبت سلطان المشائخ یافته بود آورد و خدمت مولانا را در نظر
مبارک سلطان المشائخ پوشانید و گفت شما هم خلیفه اید چوں مولانا دست بوس

حضرت سلطان المشایخ کرد تجدید از سلطان المشایخ فرمان شد که مولانا یوسف
در ارادت و اجازت سابق ست این سعادت بر آن سعادت بیفزود و نور
علی نور شد و خدمت مولانا بغایت معظم و مکرم بود و در کشف و کرامات بروکشاده
بودند و کاتب حروف این بزرگ را دریافته بود و ذوق مجلس او گرفته
و بیشترے خلق دیار چندیری مریدان او اند و روضهٔ او هم در چندیری ست
و خلق آن دیار بر آن تبرک و تیمن مے کنند رحمة الله علیه منهم آن صوفی خوش
لقا آن زاهد دلربا که در تقوے و ورع و مکارم اخلاق و لطافت طبع میان یاران
موصوف بود یعنی مولانا سراج الملة والدین عثمان که خلیفهٔ سلطان المشایخ
بود و او را اخی سراج هم گفتندے و از یاران که در اوده و دیار هندوستان داخل
بندگان سلطان المشایخ شدند او در ارادت از همه سابق بود و در باب
او نفس مبارک سلطان المشایخ رفته که این آئینهٔ هندوستانست و هم در اوان
جوانی که موے ریش آغاز نشده بود از لکهنوتی آمده سر ارادت بر آستانهٔ
سلطان المشایخ نهاده و در صحبت یارانے که ملازم سلطان المشایخ
بودند پرورش یافته بعد هر سال دیدن والدهٔ خود را در لکهنوتی برفتے و باز
بحضرت سلطان المشایخ پیوستے و بیشتر حال بخدمت سلطان المشایخ
مجرد الحال و فارغ البال بودے و عمر عزیز خود هم در کنج جماعت خانهٔ سلطان
المشایخ گذرانیدے و کاغذ و کتاب نخود که جز آن دیگر رختے نداشت هم کور
کتابخانه و جماعت خانه میداشت الغرض چون بعضے یاران اعلی را بحکم
فرمان سلطان المشایخ بجهت خلافت اختیار کردند خدمت این بزرگ
را نیز اختیار کردند چون تذکرهٔ آسامی این بزرگان پیش گذشت در باب
خدمت مولانا سراج الدین فرمان شد که اوّل درجه درینکار علم است
بے از علم او چندان نصیبے ندارد چون این فرمان بسمع مولانا فخر الدین
زرادی رسید بلفظ مبارک او رفت که در شش ماه او را دانشمند مے کنم الغرض

خدمت مولانا سراج الدین در کبر سن تعلم کرد و برابر کاتب حروف در آغاز تعلم
میزان و تصریف و قواعد و مقدمات او تحقیق کرد و خدمت مولانا فخر الدین رحمتہ
اللہ علیہ بجہت او تصریفے مختصر و مفصل تصنیف کرد آنرا عثمانی نام نہاد و ہم در غیاثپور
پیش مولانا فخر الدین زرادی خواند و پیش مولانا رکن الدین اندپتی برابر کاتب
حروف کافیہ و مفصل و قدوری و مجمع البحرین تحقیق کرد و بمرتبہ افادت رسید
و خلافت نامہ او بنشان مبارک حضرت سلطان المشائخ مشرف گشت و آں خلافت نامہ
پیش از آنکہ خود طرف ہندوستان عزیمت کند بدست شیخ نصیر الدین محمود در
اودہ فرستاد و خود ہم بخدمت سلطان المشائخ ماند و بتعلم مشغول گشت چوں
سلطان المشائخ بصدر جنت خرامید سہ سال دیگر تعلم کرد و ہم در حظیرۃ القدس
حضرت سلطان المشائخ جعل اللہ الجنۃ مثواہ در گنبد خواجہ جہاں مرحوم مے بود
بعدہ چوں خلق را در دیار دیوگیر روانہ کردند او بسعادت در دیار لکھنوتی رفت
و بعضے کتب معتبرہ از کتابخانہ حضرت سلطان المشائخ کہ وقف بود بجہت مطالعہ
و بحث و جامہا ے سلطان المشائخ کہ باوقات خوش یافتہ بود برابر خود برد و آں دیار
را بجمال ولایت خود بیاراست و خلق خدائے را دست بیعت دادن گرفت چنانکہ
بادشاہاں آں ملک داخل مریدان او آمدند و عمرے بکمال یافت و برخورداری
تمام و در آخر عمر بجہت مولانا رکن الدین اندپتی کہ اوستاد او بود و بجہت کاتب
حروف کہ ہم سبق او بود بوجہ یادگار چند گاں تنکہ نقرہ فرستاد و حقوق ما تقدم را
رعایت کرد حق تعالے از و قبول گرداناد چوں وقت نقل او رسید سواد لکھنوتی
قدیم بجہت مدفن خود مقامے اختیار کرد اول در آنمقام بعضے جامہائے حضرت سلطان
المشائخ کہ برابر خود بردہ بود بتعظیم تمام دفن کرد و بر آں گورے ساخت بعدہ چوں وقت
نقل شد وصیت کرد کہ مرا در پایاں گور جامہا ے سلطان المشائخ دفن کنند
چوں برحمت حق پیوست ہم در پایان گور جامہا ے سلطان المشائخ مدفن یافت
رحمۃ اللہ علیہ و روضۂ او از برکت جامہا ے سلطان المشائخ قبلہ مقصد حاجات ست

منہم

و خلفاے او تا ایں غایت درآں دیار خلق خداے را دست بیعت مے دہند۔
منہم[1] آں کان ذوق آں مایۂ شوق آں زاہد باکمال آں عابد با جمال یعنے مولانا شہاب الملۃ والدین امام حضرت سلطان المشائخ لدام کرامت و عظمت وراے آں تواند بود کہ بشرفت امامت سلطان المشائخ مشرف شد۔ و پنج وقت منظور نظر سعادت بخش ایں جنیں بادشاہے کہ بادشاہان جہان دیں محتاج نظر جان بخش او بودند ملحوظ مے گشت الغرض چوں خدمت مولانا شہاب الدین علیہ الرحمۃ بدولت ارادت سلطان المشائخ رسید فرمان شد تا خواجہ نوح را کہ ذکر او میان اقرباے سلطان المشائخ مسطور ست تعلیم کند و حجرۂ خورد کہ درمیان عتبخانہ بود حوالۂ او شد و میان یاران و خدمتگاران حضرت سلطان المشائخ پرورش مے یافت و سالہا در آرزوے آں بود اگر بنوعے یکبار امامت سلطان المشائخ بکند گوے سبقت بدیں دولت از ہمسران خود ربودہ باشد الغرض ہر کسے بجہت دریافت ایں دولت سببے انگیخت فاما مقام امامت سلطان المشائخ شیخ زادۂ راستیں حسنا تقوے و یقیں خواجہ محمد ابن مولانا بدر الدین اسحاق نبیرۂ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز کہ مناقب ایشاں میان نبیرگان شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است مفوض بود و ایں شغل دینی خاصۂ او گشت کسے را مجال تداخل نبود و اگر کسے در غیاب ایں بزرگ امامت کردے بہ نیابت او کردے چنانکہ خواجہ موسے برادر خواجہ محمد مذکور خدمت مولانا شہاب الدین رحمۃ اللہ علیہ دریں باب بخدمت والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ مشورت کرد خدمت والد رحمۃ اللہ علیہ فرمود شما را باید کہ مدام منتظر ایں دولت باشید اگر وقتے خواجہ محمد و خواجہ موسے را غیبت شود من باقبال خادم خواہم گفت تا شما را بجہت امامت پیش فرستند بدیں سبب خدمت مولانا ملازمت مے کرد تا وقتے خواجہ محمد و خواجہ موسے را غیبت شد فی الحال خواجہ اقبال خدمت مولانا را پیش فرستاد و خدمت مولانا الحانے داؤدی داشت کہ پرندہ در ہوا و جنبندہ بر زمین بالحان خوش او مست

و مدہوش مے گشتند خدمت مولانا شہاب الدین دریں امامت قرأتے بغایت مرق و خوش خواند چنانکہ سلطان المشائخ را وقتے پیدا شد و والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود چوں سلطان المشائخ از نماز فارغ شد و مصلٰے بر کتف مبارک انداخت و در مقام معہود خود رواں شد خدمت مولانا آمد و بر پائے مبارک حضرت سلطان المشائخ افتاد شیخ سعدی خوش گوید بیت گر دست دہد هزار جانم بر پائے مبارکت فشانم ٭ و سلطان المشائخ قامت چوں سرو روان را خم کرد تا سر مولانا را کہ بر پائے مبارک حضرت سلطان المشائخ نہادہ بود بر دارد در اثنائے ایں حال مصلٰے از کتف مبارک سلطان المشائخ بر پشت مولانا شہاب الدین رحمۃ اللہ علیہ افتاد و آں مصلٰے مولانا شہاب الدین را عطا فرمود الغرض ہمدراں ایام خواجہ محمد امام را عزیمت زیارت شیخ شیوخ العالم در اجودھن شد مولانا شہاب الدین بحکم نیابت بدولت امامت سلطان المشائخ مستقیم گشت و تا آں غایت کہ سلطان المشائخ در صدر حیات بود خدمت مولانا شہاب الدین از خدمت سلطان المشائخ بشرف امامت تا آخر عمر مشرف بود چوں سلطان المشائخ بصدر جنت خرامید خدمت مولانا طرف دیوگیر رفت و خلق خدا یرا دست بیعت دادن گرفت و در کار اعتقاد و محبت سلطان المشائخ بنہایت کوشید فاما ہم از مولانا شہاب الدین علیہ الرحمۃ روایت مے کنند کہ مے فرمود در آں وقت کہ خلافت نامہا کتابت مے شد سلطان المشائخ مرا فرمود کہ تو چرا کاغذ مے ستانی پشیمان خواہی شد من عرض داشت کردم کہ بندہ را ہمیں نظر شفقت و مرحمت مخدوم عالمیاں بسندہ ہست نیز خدمت مولانا شہاب الدین مے فرمود کہ من وقتے در صحن جماعت خانہ ایستادہ بودم و سلطان المشائخ بالائے بام جماعتخانہ در مقام معہود نشستہ بود و پیش سلطان المشائخ سید السادات سید حسین کہ عم کاتب حروف بود حاضر بخدمت سلطان المشائخ خدمت سید حسین عرضداشت مے کرد اگر بندگئے مخدوم از یاراں کسے را اختیار کرد ایں بندگان در غیبت مخدوم

حاشیہ:
۵ رقت آرندہ ۱۲
۵ نام قدیم شہر پاک پٹن است ۱۲

نظر برآں دارند دریں محل سلطان المشائخ جانب صحن جماعت خانہ دید و فرمود
کہ بارے ایں جوان چوں خدمت السید السادات جانب صحن جماعتخانہ نظر کرد دید کہ
من ایستادہ ام بعدہ سلطان المشائخ فرمود کہ من ایں عزیز را مے گویم آبے کہ
بجہت وضوے من گرم مے کنند بداں آب توضی کن ایں جوان رعایت ادب میکند
و بطلب آب میرود و وضو مے کند الغرض خدمت مولانا شہاب الدین مے فرمود چوں
خدمت سید السادات از پیش سلطان المشائخ بیروں آمد مرا در آنمقام ایستادہ
دید مرحمت فرمود و بشارت مرحمت سلطان المشائخ کہ در باب من بود رسانید و من
خود را چوں بدیں مرتبہ نمیدیدم بخدمت السید السادات گفتم کہ باز با من مسکین طیبت
آغاز کردے خدمت سید السادات بجدے گفت کہ ایں مرحمت در حق شما بود
و عرض مے دارد کاتب حروف برآنجملہ یقین است تا خدمت مولانا را بنوعے از حضرت
سلطان المشائخ اجازت نشدہ است دریں کار دینی شروع نکردہ است
زیرا چہ بہمہ وجوہ باوصاف حسنہ موصوف بود گمان آں نباشد کہ ایں چنیں بزرگے
در کار دیں بر سلطان المشائخ افترا کند بنوعے اذن شدہ باشد آمدیم بر سر
حرف خدمت مولانا شہاب الدین رحمۃ اللہ علیہ در سماع غلو تمام بود و بر
غوامض آں وقوفے کلی داشت و رقصے و بکائے با ذوق کردے و از سماع
راحتے بکمال گرفتے چوں از دیوگیر در شہر دہلی آمد بعد مدت مدید برحمت حقتعالے
پیوست و ہم در فناے شہر دہلی در جوار خانہ خود مدفون گشت رحمۃ اللہ علیہ

باب پنجم

باب پنجم در بیان مناقب و فضائل کرامات بعضے یاران اعلے کہ بشرف ارادت
و قربت سلطان المشائخ نظام الحق و الشرع و الملۃ و الدین مخصوص و مشرف
بودہ اند و از فلک الاعلے تا تحت الثرے از شفقت حضرت سلطان المشائخ
جعل اللہ صدر الجنۃ مثواہ در تحت تصرف ایشاں بود[51] مصرع و بنو حنیفۃ
کلہم اخیار * امیر خسرو خوش گوید مثنوی حضرت امیر خسرو

از مریدانش رہروان یقیں	ہر یکے والیئے ولایت دیں

۵۱ و فرزندان ابو حنیفہ کوفی رحمۃ اللہ علیہ ہمہ ایشاں نیکاں و بہتر اند

همه شیطان کش و فرشته خادم ‌ ‌ ‌ وز زرش بر هوا نهاده قدم
بر سر از شین شرع ساخته تاج ‌ ‌ ‌ دل شان عرش و سجده شان معراج
ملک وحدت بنام ایشان است ‌ ‌ ‌ بنده خسرو غلام ایشان است
نام من زان ستوده کیشان باد ‌ ‌ ‌ حشر من در میان ایشان باد

منهم آن پیشواے اصحاب طریقت آن مقدم ارباب حقیقت که در علم و زہد و ورع و تقوے آراسته و بر سیرت و صورت سلف بود یعنے خواجه ابوبکر منده رحمة الله علیه کاتب حروف از والد خود سیّد مبارک محمد کرمانی سماع دارد که خواجه ابوبکر منده مصاحب سلطان المشایخ بود و در صحبت یکدیگر بسیار بوده اند و پیش از آنکه سلطان المشایخ بشرف خلافت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز مشرف شود خواجه ابوبکر گفته بود بخدمت سلطان المشایخ چوں شما بسعادت خلافت حضرت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر مشرف گردید من بخدمت شما ارادت بیارم چوں سلطان المشایخ بدولت خلافت و دیگر سعادتهاے دوجهانی از حضرت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر مشرف گشت و در شهر آمد بعد چندگاه هر کسے بجهت بیعت التماس کردند و مزاحمت نمودند فاما سلطان المشایخ را مطلوب آں بود اگر اول مردے صالح و متقی بدولت بیعت برسد در نیکار دینی برکتے باشد بعدہ سیّد محمد کرمانی جد کاتب حروف رحمة الله علیه خواجه ابوبکر منده را گفت که شما را بجهت بیعت بخدمت سلطان المشایخ وعده بود خواجه ابوبکر گفت آرے فاما نعمتے بوقت خلافت یافتن از خدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر قدس الله سره العزیز سلطان المشایخ یافته است اگر آں نعمت را من معائنه و مشاهده کنم بخدمت سلطان المشایخ ارادت بیارم ایں سخن بخدمت سلطان المشایخ رسانیدند حضرت سلطان المشایخ هیچ نگفت چوں چندگاه بریں بگذشت وقتے جناب سلطان المشایخ از زیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار نوّر الله مرقده باز گشته بود و چوں درون دروازه

بزرگ کہ درون شہر دہلی است رسید خواجہ ابوبکر پیش آمدہ بود دید کہ از ناصیۂ
مبارک سلطان المشائخ نورے ساطع شدہ ست کہ لمعان آں نور بآسماں
میرسد بمجردیکہ خواجہ ابوبکر رحمۃ اللہ علیہ آں نور معائینہ کرد سلطان المشائخ
راگفت کہ اے مخدوم مرادست ارادت بدہید سلطان المشائخ گفت کہ اے
خواجہ ابوبکر شما منتظر برہانے بودہ اید گفت آرے ایں ساعت آں برہاں
وآں نعمت در ناصیۂ مبارک شما معائینہ کردم سلطان المشائخ تبسم کردہم
دراثنائے راہ دست بیعت داد وکلاہ مبارک خود برسر او نہاد وقبر خواجہ ابوبکر
ہم درحظیرہ سلطان المشائخ درمیان چبوترہ یاران ہست رحمۃ اللہ علیہ ایں
ضعیف گوید رباعی نورے کہ زپیشانئے آں ماہ بتافت * ظلمت زدگان معصیت آں
دریافت * یکذرہ ازاں نصیب ایں بندہ رسید * من توشۂ آخرت ازاں خواہم
ساخت * منہم آں عالم ربانی یعنے قاضی محی الدین کاشانی کہ بوفور علم وحلم
وزہد وتقوے وورع میان یاران اعلے مشہور بود وایں بزرگ ازدودمان علم
وکرامت بود وبنسۂ قاضی قطب الدین کاشانی واستاد شہر بود باچندیں
فضائل دولت ارادت حضرت سلطان المشائخ کہ سرہمہ سعادت ہاست
آں نیز دریافت شیخ سعدی خوش گوید بیت حریف مجلس ما خود ہمیشہ دل میبرد
علے الخصوص کہ پیرایۂ برو بستند * ودر نظر مبارک سلطان المشائخ عزتے
تمام داشت وآں زماں کہ بخدمت سلطان المشائخ درآمدے سلطان
المشائخ قیام تمام آوردے وایں دولت از یاراں کم کسے را بود وبوجود ایں
بزرگ مجلس دراز کشیدے ومشکلہائے علمی کہ خدمت قاضی را بود از حضرت
سلطان المشائخ حل کردے وحکایات اہل طریقت درموزات عشق
وسوالات وجوابات ولطایف بسیار بودے چنانکہ شمۂ ازاں درکتاب درمحل
خود کتابت یافتہ است درنظر صاحبدلان عالم خواہد آمد وبعضے یاران راکہ بمجد ست
سلطان المشائخ محل نشستن نبودے منتظر رسیدن قاضی محی الدین

منہم

کاشانی مے بودند تا بطفیل ایں بزرگ در مجلس **سلطان المشائخ** نشستن
و ذوقہا مے گرفتند و خدمت قاضی **محی الدین** بری از تکلّف بود و طریقۂ اہل
سلف داشت و ہم در ابتداءِ ارادت از تعلقات دنیاوی دست بداشت و مثال ادرار کہ
مایۂ دانشمنداں است بخدمت **سلطان المشائخ** آورد و پارہ کرد و فقر و مجاہدہ
پیش گرفت چوں مدتے بریں برآمد و بیشترے افعال خیر در خدمت قاضی سلطان
المشائخ مشاہدہ کرد در معرض خلافت خود داشت و بدست مبارک خود کاغذے
نوشت نسخۂ آں این ست بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ مے باید کہ تارک دنیا باشی و بسوے
دنیا و اربابِ دنیا مائل نشوی و دیہ قبول نکنی و صلۂ پادشاہان نگیری و اگر مسافراں
بر تو رسند و بر تو چیزی نباشد ایں حال را غنیمتے و نعمتے شمری از نعمتہاے الٰہی
فَاِنۡ فَعَلۡتَ مَا اَمَرۡتُکَ فَظَنِّیۡ بِکَ اَنۡ تَفۡعَلَ کَذٰلِکَ فَاَنۡتَ خَلِیۡفَتِیۡ وَ
اِنۡ لَمۡ تَفۡعَلۡ فَاللّٰہُ خَلِیۡفَتِیۡ عَلَی الۡمُسۡلِمِیۡنَ **منقول است** چوں شدت
فقر و فاقہ خدمت قاضی را بسیار شدہ و اتباع قاضی کہ در ناز و نعمت ہا
و کسوت ہاے پاکیزہ خو گرفتہ بودند قاضی را در عذاب داشتند و معتقدے بمناقب
و ماثر بزرگے خدمت قاضی بغیر خواست او بخدمت سلطان **علاؤالدین**
بیان کرد سلطان فرمود قضاے اودہ کہ موروث قاضی **محی الدین** است
با انعامات و قریات بسیار بدو مفوض دارند چوں ایں خبر بقاضی رسید دیدن
حضرت **سلطان المشائخ** آمد و ایں کیفیت عرض داشت کرد کہ سلطان
بغیر خواست من ایں چنین فرمانے دادہ است تا فرمان مخدوم چہ باشد
سلطان المشائخ بمجرد شنیدن ایمعنی از خدمت قاضی برنجید و فرمود
کہ البتہ مثل ایمعنی در خاطر تو گذشتہ باشد آنگاہ ایمعنی براے تو پیش آوردہ اند
ایں سخن فرمود و توجہ و تلطف دریاقی کرد الغرض خدمت قاضی را بدیں سبب
حیاتے منغص و روزگارے مشوش پیش آمد و ہمچنیں گویند کہ آں کاغذ حضرت
سلطان المشائخ بدست نوشتہ دادہ بود باز طلبید و در گوشۂ نہاد و تا

ترجمہ

پس اگر بکنی تو چیزیرا کہ ما فرمودیم ترا پس گمان من بتوان است کہ بکنی ہمچناں پس تو خلیفۂ ما ہستی و اگر نکردی تو موافق فرمودہ پس اللہ خلیفۂ ماست بر مسلمانان ۱۲

وتا یکسال مزاج سلطان المشایخ بر قاضی متغیر بود چون یکسال تمام بگذشت بعده مزاج سلطان المشایخ بر قانون قدیم باز گشت و خوش شد و خدمت قاضی بتجدید بیعت و ارادت مشرف گشت الحمد لله علی ذلک فاما خدمت قاضی هم در حیات سلطان المشایخ برحمت حق پیوست رحمة الله علیه منهم آں مقتدائے علما آں پیشوائے صلحا متبحر بکثرت علوم و اُستاد زمانہ آں متبین بکشف دقایق در وقت خود یگانہ یعنی مولانا وجیہ الدین پائلی کہ در زہد و ورع و تقوے و شدت مجاہدہ و ترک و تجرید در زمان خود مثل نداشت و ثمرۂ از فضائل آں بود کہ بدولت ارادت سلطان المشایخ قدس سرہٗ مشرف گشت وقتے ایں بزرگ مے فرمود کہ من در پانی پت میرفتم در اثنائے راہ صوفیے را دیدم پیدا شد در دل من نوعے انکار آورد آں صوفی گفت یا مولانا چیزے مشکل داری و مرا از علے شبہات ماندہ بود ہر یکے را مے گفتم او جواب ہا موجہ گفت چنانکہ خاطر من مے آسود تا آں حد کہ مسالۂ قضا و قدر را ہم بیان شافی فرمود بعد از اتمام بحث پرسید تو مرید کیستی گفتم من مرید حضرت سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس الله سرہ العزیز او گفت شیخ نظام الدین قدس الله سرہ العزیز قطب است منقول است کہ وقتے خدمت مولانا وجیہ الدین رحمة الله علیہ بزیارت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین در اجودہن رفتہ بود چون نزدیک روضۂ شیخ شیوخ العالم زمین بوس کرد و نشست آوازے از روضہ بر آمد کہ خوش آمدی ابوحنیفہ پائلی و ایں بزرگ ہرگز کتابے برخود نداشتے و بوقت سبق گفتن فحول علما بزانوے ادب بخدمت او مے نشستندے نسخہ بدست نگرفتے و ہر بار بحثے کہ تقریر کردے کرت دیگر ہماں بحث بتقریر دیگر فرمودے منقول است کہ خدمت مولانا را با حضرت خضر ملاقات بود بحکم اشارت او بشرف ارادت سلطان المشایخ مشرف گشتہ وقتے کہ ایں بزرگ بخدمت سلطان المشایخ

منہم ۲

منقول است

منقول است

آمدے در جماعتخانہ بودے بر مائدہ نشستے روزے کفشہائے پائے ایں بزرگ را از جماعتخانہ کسے بُرد
ایں خبر بخدمت سلطان المشائخ رسانیدند سلطان المشائخ کفشہائے خاص پائے مبارک
خویش بمولانا داد خدمت مولانا آں کفشہائے پائے مبارک خاص را دست کردہ تقبیل کناں
بیروں آمد و کور دستار مبارک فرو د آورد و کفشہائے پائے مبارک حضرت سلطان المشائخ در کور دستار
مبارک بپیچید و بر سر بست و پا برہنہ در خانہ رواں شد ہر کسے از یاران گفتند سلطان المشائخ کفشہائے
پائے مبارک خود کہ شمارا عطا کردہ است برائے آنکہ در پائے بپوشید و پائے برہنہ نرید خدمت مولانا
فرمود کہ ایں تاج سر است کہ امروز از حضرت سلطان المشائخ انعام من شدہ است امر احمد چہ محل یارائے آں
باشد کہ در پائے کنم ایں سعادت را بر سر کردہ در خانہ بیرم بزرگے خوش گوید بیت در بندگی آنجا کہ ترا حلقہ مرا گوش
در چاکری آنجا کہ ترا پائے مرا سر * الغرض بخدمت سلطان المشائخ رسانیدند
کہ مولانا وجیہ الدین ہمچنیں کردہ سلطان المشائخ فرمودہ مولانا را بگوئید تاہم آنجا
بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز برود مولانا بزیارت
شیخ الاسلام قطب الدین رفت ہم در مقبرہ شیخ الاسلام قطب الدین کفشہائے
پائے خود یافت وقتے مولانا وجیہ الدین بخدمت سلطان المشائخ مے آمدند
چوں درمیاں باغات کردہ رسید دید پیرے در صورت زہاد و در زیّے عُبّاد سجّادہ
بر دوش و عصا بر دست و تسبیح در گردن پیش آمد سلام گفت و آغاز کرد کہ من مردے ام
از دور دست رسیدہ مرا در ہر علمے مشکلے ماندہ است میخواہم از تو حل شود مولانا
وجیہ الدین فرمود کہ نیکو باشد آں مرد بتقریر دانشمنداں سوالات آغاز کرد و مولانا
وجیہ الملک جواب مے گفت و در تحیّر مے شد کہ ایں مرد از شہر نیست چندیں علوم
از کجا حاصل کردہ است چوں از بحث فارغ شد مولانا وجیہ الدین را پرسید
کہ شما کجا میروید مولانا فرمود بخدمت سلطان المشائخ نظام الحق والدین
آں مرد گفت کہ سلطان المشائخ نظام الدین چنداں علمے ندارد من او را
بسیار دیدہ ام شما با چندیں علوم پیش او کجا میروید مولانا گفت کہ خیر مولانا ازینہا
چہ مے فرمائید سلطان المشائخ متبحر است و در وے مبارک او از علم من لدنی

آراستہ است باز آں مرد گفت کہ کرّات با شیخ نظام الدین ملاقات کردہ ام او چنداں
علم ندارد بر دیگجا میروی مولانا وجیہ الدین گفت لاحول ولا قوۃ الا باللہ مولانا از ینہا مگو
ہمینکہ کلمۂ لاحول ولا قوۃ مولانا وجیہ الدین بزباں راند آں مرد نزدیک شدہ سخنے گفت
دور شدہ مولانا وجیہ الدین دوم بار کلمۂ لاحول گفت ایں مرد دور تر شدہ چنانکہ مولانا
را معلوم شد کہ آں مرد شیطان است کلمۂ لاحول مکرر گفتن گرفت بحدے کہ از پیش غائب
شدہ چوں خدمت مولانا بخدمت سلطان المشائخ رسیدہ پیش از آنکہ ایں ماجرا
عرض میدارد بنور باطن فرمودہ کہ مولانا آں مرد را نیکو شناختی والّا او راہ تو زدہ بود
منقول است کہ طعامے کہ غذائے مولانا بودے اسباب آں خود آوردے و در
دیگ حکمت پختے چنانکہ از آسیب ہیچ آفریدہ بداں نرسیدے و پیراہنے ستبر و دستارے
میانہ بستے و جامہ ہائے مبارک بیشتر حال شکر رنگ مے بود و بعضے غافلان روش
خدمت مولانا وجیہ الدین بخشت نسبت کردے و خدمت ایشان در کمال علم و عقل
بودند شیخ سعدی خوش بیت سعدیا نزدیک رائے عاشقاں + خلق مجنون اند
و مجنون عاقل است + آخر الامر از دار دُنیائے غدّار رحلت کرد و بدار القرار پیوست
و بر سر حوض شمسی در حظیرہ قاضی کمال الدین صدر جہاں مرحوم و قتلغ خان مرحوم
کہ ایشان نسبت شاگردی داشتند بالا دست ہر دو بزرگ مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ
منہم آں افضل زہاد و آں زین عُبّاد مولانا فخر الملۃ والدین مروزی کہ بجمال ورع
و کمال تقوے آراستہ بود و حافظ کلام ربانی و از مصاحبان و مریدان سابق
سلطان المشائخ بود آخر عمر بخدمت سلطان المشائخ در غیاث پور ساکن
شد و بمبالغہ تقوے بہ نہایت ترک و تجرید کوشید و پیوستہ کتابت کلام مجید کردے
و از اختلاط خلق مجرد زیستے و در غایت عظمت و کرامت بود و با مردان غیب
ملاقات داشت وقتے ایں بزرگ بخدمت سلطان المشائخ مے گفت کہ مرا تشنگی
غالب شدہ بود و پیش من کسے نبود کہ آب بطلبم کوزۂ آب پُر از غیب پیدا شد آں
کوزہ شکستم آب ریختہ شد و گفتم کہ من آب کرامت خواہم خورد حضرت سلطان المشائخ

فرموده که بایستے خورد الکرامة لا ترد از بہار بسیارے باشد وقتے من نیز خواستم
که شانه کنم پیش من کسے نبود که شانه بیارد درین میان دیوار بشگافت از دیوار شانه
بیرون آمد بستدم و شانه کردم سلطان المشایخ رقعه بخط مبارک خود بر کتاب این
بزرگ در بیان محبت رب العالمین در قلم آورده بود درین کتاب در نکته محبت
تحریر یافته است در نظر مبارک محبان درگاه بے نیازی خواهد آمد آخر الامر چون
این بزرگ نقل کردهم در حظیره سلطان المشایخ در چبوتره یاران مدفون یافته رحمة
علیه منهم آن عالم علوم دینی آن صاحب اسرار یقینی یعنی مولانا فصیح الملة والدین
که بوفور علم و فضل و تقوے و ورع آراسته بود از بیشتر یاران اعلی در ارادت سابق
بود در مجلس سلطان المشایخ اکثر سوالات علمی و استکشاف رموزات عالم حقیقت
او کردے و جوابہاے شافی مشرف گشتے و در آوان تعلم خدمت مولانا فصیح الدین
و قاضی محی الدین کاشانی در خدمت یکدیگر بسیار بودندے و در مجلس مولانا
شمس الدین قوشچه در طبقه اول علم اصول فقه تحقیق کرده و میان علما بوفور علم
و ذکاے طبع مشهور گشته چون بفضل ربانی جذب رحمانی خدمت مولانا فصیح الدین
را در ربود خواست در راه حقیقت شروع کند و آن علم را بعمل مقرون گرداند از مجلس
منزوی شد و اندک تعلق و تعلیم فرزندان ملک بیکرس باربک سلطان غیاث الدین
بلبن که سبب نفقه ضروری فرزندان داشت ترک داد و نظر بر کرم حق داشت
فرزندان مولانا مزاحم شدند تو که ترک تعلیم گرفتی حال قوت چه خواهد بود مگر از زیر
مصلے چیزے پیدا خواهد شد الغرض مولانا را یارے بود چون ترک و تجرید مولانا
را شنید چند تنکه آورد و زیر مصلے مولانا نهاد چون آن یار باز گشت خدمت مولانا
حرم محترم خود را طلبید و گفت بیا چیزے زیر مصلے است بردار چون ازین حال
قاضی محی الدین کاشانی را تحقیق شد دیدن خدمت مولانا آمد از حال ترک و
تجرید و بحق مشغول گشتن روشن شد باز گشت و بعد چند روز خدمت مولانا فصیح الدین
دیدن قاضی محی الدین کاشانی رفت بعد ملاقات قاضی محی الدین گفت که

من کتابے در سلوک مشایخ مطالعہ مے کردم دراں کتاب دیدم کہ روز قیامت
اٰمنّا و صدّقنا ہر کسے از خلایق زیر علم بزرگے کہ برو پیوند کردہ است خواہد بود
ومرا در خاطر گذشت کہ من دست بزرگے از بزرگان دین بگیرم و سعادت آخرت
خود را در حمایت او اندازم اکنوں مارا واجب است کہ در طلب بزرگے از بزرگان
دیں شوم و بخدمت او بیعت کنم و دراں ایام صد بزرگ بیش صاحب دعوت و ارشاد باوفور کرامات در
شہر بودند وایں ہر دو بزرگ در اندیشہ و اجتہاد آں شدند کہ مرید کدام بزرگ شوند ہم دریں میان در خاطر
ایشاں گذشت کہ سیدے است پس بزرگ و صحبت مشایخ کبار دریافتہ برو برویم و ازو پرسیم ہر کرا او
اشارت کند برو پیوند کنیم چوں بخدمت آں سید رفتند و کیفیت خود باز نمودند او گفت بارے
سلطان المشایخ نظام الحق والدین خلیفۂ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس اللہ سرہما العزیز کہ بوفور علم و کمال عمل و عقل و عشق و وجد و ذوق آراستہ است
و دراں ایام سلطان المشایخ در غیاث پور آمدہ سکونت کردہ بود وایں ہر دو
بزرگ در غیاث پور آمدند چوں بسعادت قدمبوس و بشرف مکالمہ مشرف
گشتند بخدمت سلطان المشایخ عرض داشت بیعت نمودند سلطان المشایخ
فی الحال قاضی محی الدین کاشانی را دست بیعت داد و مولانا فصیح الدین را
گفت کہ در باب شما از شیخ شیوخ العالم بپرسم بمجرد استماع ایں سخن مولانا در عالم
تحیر افتاد کہ شیخ شیوخ العالم برحمت حق پیوست سلطان المشایخ چگونہ خواہد
پرسید یعنی در خاطر گذرانید و ہیچ نگفت و روے بر زمین آوردند و بازگشتند چوں
کرت دوم بخدمت سلطان المشایخ پیوستند سلطان المشایخ فرمود کہ مولانا
من کیفیت شما بخدمت شیخ شیوخ العالم گذرانیدم در محل قبول افتاد شما
بیعت کنید چوں خدمت مولانا بدولت بیعت رسید از سلطان المشایخ سوال
کرد کہ مخدوم شیخ شیوخ العالم بدار بقا پیوستہ مخدوم از کہ پرسید فرمود کہ در ہر کارے
کہ مرا تردد پیش آید از شیخ شیوخ العالم بپرسم و بحکم فرمان ایشاں کار کنم الغرض
خدمت مولانا بفضائل بسیار و بعبادت و زہادت و لطافت بیشمار آراستہ بود

وہمچنیں گویند ہم در حیات سلطان المشائخ مجاز گشتہ بود برحمت حق پیوست رحمۃ اللہ علیہ منہم آں سلطان الشعرا برہان الفضلا امیر خسرو شاعر رحمۃ اللہ علیہ کہ گوے سبقت فضل از متقدماں و متاخراں بردہ بود و باطنے صاف داشت طریقہ اہل تصوف در صورت و سیرت او پیدا بود اگرچہ تعلق بہ بادشاہاں داشت فاما از آنہا بود کہ گفتہ اند مصرع کمر بخدمت سلطان بہ بند و صوفی باش + و کاتب حروف از والد خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ مے فرمود در آں روز کہ امیر خسرو تولد شد در جوار خانۂ امیر لاچین پدر امیر خسرو دیوانۂ بود صاحب نعمت پدر امیر خسرو امیر خسرو را در جامہ پیچیدہ پیش آں دیوانہ برد دیوانہ فرمود آوردی کسے را کہ دو قدم از خاقانی پیش خواہد بود الغرض چوں بحد بلاغت رسید بشرف ارادت سلطان المشائخ مشرف گشت و بانواع مراحم و شفقت مخصوص گردید و بنظر خاص ملحوظ شد و در آں ایام سلطان المشائخ در خانۂ رادت عرض جد مادریں امیر خسرو نزدیک دروازۂ مندہ پل مے بود امیر خسرو در آں ایام در آغاز شعر گفتن بود ہر نظمے کہ گفتے بخدمت سلطان المشائخ گذرانیدے تا روزے حضرت سلطان المشائخ فرمود طرز صفاہانیاں بگوے یعنے عشق انگیز و زلف و خال آمیز از آں روز باز کہ امیر خسرو علیہ الرحمۃ در زلف و خال بتاں پیچید و آں صفات دل آویز را بنہایت رسانید بعدہ دیوان بتدری و منتہی برابر قاضی معز الدین پائیچہ پدر مولانا رفیع الدین پائیچہ بخدمت سلطان المشائخ بنام گذرانید. و رموز و اشارات آں تحقیق کرد و از میان شعراے عہد پیش بادشاہان بلند مرتبہ مشہور گشت و باعتقاد صادق در محبت سلطان المشائخ بحدے کوشید کہ شایان محرمیت اسرار آنحضرت گشت روزے در مدح سلطان المشائخ پیش سلطان المشائخ شعرے گذرانید فرماں شد کہ چہ مے خواہی چوں ہوس سخن در نظم داشت شیرینی سخن خواست فرمان شد کہ آں طاس شکر کہ زیر کہٹ است بیار و بر سر خود نثار کن و قدرے ہم از آں بخور امیر خسرو ہمچناں

منہم

مرادِ ارادت امیر خسرو بخدمت سلطان المشائخ ... [illegible]

کرد لاجرم شهرتی سخن او شرق و غرب عالم گرفت و فخر شعراے سلف و خلف گشت
و دیں درخواستے که او کرد با جابت مقرون شد تا آخر عمر پشیمانیها خورد که چرا بهتر ازیں
نخواستم و از کتبے که انشاے او کتابخانهٔ پرگشت و اگر کتابے تمام کردے و بخدمت
سلطان المشائخ گذرانیدے سلطان المشائخ آں کتاب بردست کردے
و فرمودے که فاتحه بخوانیم و چناں بردست امیر خسرو بدادے و وقتے بودے
که باز کردے و چند سطرے نظر فرمودے اینهم براے کمال حال امیر خسرو
بود تا او بفن شعرے فریفته نشود و دنبال کارے بهتر ازیں باشد و اوقات ایں
بزرگ معمور بود و هر شب بوقت تهجد هفت سیپاره کلام الله بخواندے روزے سلطان
المشائخ از وے پرسید که ترک حال مشغولیها چیست عرض داشت مخدوما چندگاه باشد
که بوقت آخر شب گریه مستولی میشود سلطان المشائخ فرمود الحمدلله اندکے ظاهر
شدن گرفت و سلطان المشائخ چندیں رقعات متضمن ذوقها بخط مبارک
خود بجانب امیر خسرو در قلم آورده است چنانکه فوائد آں دریں کتاب محل ثبت
افتاده امیر خسرو را بخدمت سلطان المشائخ محلے و قربتے تمام بود هر وقت
که خواستے پیش رفتے و در کل امور مشورت با او بودے و اگر از یاران اعلے کسے
را درخواست بودے امیر خسرو را گفت تا او بگذرانیدے چنانکه در ذکر شیخ
نصیرالدین محمود تحریر یافته است مرحمت هاے سلطان المشائخ که درباب
امیر خسرو بود آنرا کتابت کرده نسخهٔ آں اینست یکبار سلطان المشائخ ایں بنده
را فرمود که من از همه تنگ آیم و از تو تنگ نیایم دوم بار گفت از همه کس تنگ آیم
تا حدے که از خود هم تنگ آیم و از تو تنگ نیایم وقتے مردے بخدمت سلطان
المشائخ درخواست جرأت نمود که از اں نظر که در حق امیر خسرو است یکے
در کار من کن در حضور او جواب نفرمود اما بنده را گفت آنوقت در خاطر من میگذشت
که میخواستم آں مرد را بگویم که آں قابلیت بیار وقتے بر زبان خواجه رفت که دعاے
من بگو که بقاے تو موقوف است بر بقاے من باید که ترا پهلوے من دفن کنند

این سخن کرامت بخدمت ایشان یاد داده شده است و ایشان فرموده که همچنین
خواهد بود انشاء اللہ تعالیٰ و خدمت خواجہ با بندہ عہد خدائے کردہ است ہرگاہ در بہشت
بخرامد بندہ را برابر خود در بہشت برد انشاء اللہ تعالیٰ وقتے خواجہ در خواب دید
کو ہی در پایان مندہ پل نزدیک دروازہ پیش خانہ شیخ نجیب الدین متوکل
آمی رواں شدہ است بغایت روشن و صافی و دعا گو در دو کاسہ بلند بر نشستہ است
و وقتے بغایت خوش امیدوارے پیدا شدہ و چناں وقتے در خاطر من گذشتے
و برائے تو از خدا نعمتے کہ مارا مطلوب باشد خواستہ ام میدانم کہ دعا مستجاب شدہ
است و در تو آں حال پیدا خواہد شد انشاء اللہ تعالیٰ و بندہ وقتے از زبان مبارک
خواجہ شنیدہ ام کہ فرمودند کہ امشب در سر دعا گو فرو خواندند کہ خسرو نام درویشان
نیست خسرو را بنام محمد کاسہ لیس خوانید از غیب بندہ را این خطاب آمدہ است
و مخبر صادق صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم اخبار کردہ بدیں اسم بندہ امیدوار نعمت ہائے
ابدی است انشاء اللہ المعطی بندہ را خواجہ ترک اللہ خطاب کردہ است و چندیں
فرمان موشح و مزیّن بخط مبارک ایشاں بدین خطاب در حق بندہ مبذول بودہ
و بندہ آں را تعویذ ساختہ تا بوقت دفن برابر بندہ باشد فردائے قیامت رحمان
بحق من بیچارہ بداں کاغذ ہا بخشا مد انشاء اللہ تعالیٰ الکریم این بیت ہم از نفس
ایشان شنیدم **بیت** در پیش تو اے از ہمہ کس بیکسہ منم ✦ در راہ غمت کمینہ
تر خس کہ منم ✦ خواجہ بندہ را طلب فرمود چوں بندہ پیش رفت فرمودند کہ خوابے
دیدہ ام بشنو بعد ازاں بر زبان مبارک ایشاں گذشت کہ شب آدینہ در خواب
مے بینم شیخ صدر الدین پسر شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریائے علیہ الرحمۃ پیش
آمد من بتواضع بلیغ پیش آمدم او خود چنداں تواضع نمود کہ نتواں گفت در اثنائے
آں مے بینم لو کہ خسروے از دور پیدا شدی و نزدیک ما آمدی و بیان معرفت
آغاز کردی ہمہ ریمیان صالح مؤذن بانگ نماز گفت از خواب بیدار شدم
چوں این خواب تقریر فرمودند گفتند بنگر این چہ مرتبہ باشد بعد آں من بیچارہ

از سرزاری و نیازمندی عرض داشت کردم که من کناس را چه حد آں مرتبه باشد
که آخر دادهٔ شما است خواجه را ازیں سخن گریه گرفت بآواز بلند گریست بنده نیز از گریهٔ
سخت ایشان در گریه شد بعد ازاں خواجه فرمود تا کلاه خاص دادند بدست
مبارک خود بنده را لباس کرد و فرمود که میباید که کلمات مشایخ بسیار در نظر داری
سلطان المشایخ از غایت شفقتے که درباب امیر خسرو داشت ایں دو بیت
فرمود من انشاے حضرت الشیخ ؎ خسرو که بنظم و نثر مثلش کم خاست *
ملکیتِ ملکِ سخن آں خسرو راست * آں خسرو ماست ناصر خسرو نیست * زیرا
که خداے ناصر خسرو ماست * سبحان الله کدام مرتبه بهتر ازیں تواند بود که بر زبان
دُرّ بار حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز در وصف امیر خسرو گذشت
زہے کمال عظمت امیر و شفقت و پرورش حضرت سلطان المشایخ قدس الله
سره العزیز باز آییم بر ذکر امیر خسرو رحمة الله علیه وقتے در غیاث پور در خانهٔ والد
کاتب حروف رحمة الله علیه امیر خسرو دعوتے داده بود سلطان المشایخ و
بزرگان شهر در آں جمعیت حاضر بودند بهلول قوال در صورت ایں غزل امیر حسن
میگفت نظم زہے ترکے که از خمهاے ابرو * کماں پیدا کند پنهاں ز تدبیر *
بگوشش مدعی سکے جاے گیرد * مزامیرے که هست اندر مزامیر * الغرض چوں
سماع فرو داشت کردند امیر خسرو غزل خود آغاز کرد چوں مطلع بخواند بسته شد
غزل شیخ سعدی آغاز کرد بیت معلمت همه شوخی و دلبری آموخت * جفا و
ناز و عتاب و ستمگری آموخت * ایں غزل تمام بتمامه مرقق بخواند بعده از وے پرسیدند
چه حالت است که هر بار غزل خود میخوانی بسته میشوی گفت چنداں معنی هجوم
مے آورد که در ضبط آں حیراں میشوم آخر الامر امیر خسرو برابر سلطان غیاث الدین
تغلق در لکهنوتی رفت در غیبت او سلطان المشایخ بصد رحمت خرامید چوں
ازاں سفر باز آمد روے خود سیاه کرد و پیراهن پاره در میان خاک غلطاں پیش
در حظیره سلطان المشایخ آمد مصرع جامه دراں چشم چکاں خونِ دل رواں *

رفتن از دنیا ۷۲۵

بعدہ گفت اے مسلمانان من کدام کس باشم کہ براے اینچنیں بادشاہے بگریم فاما
براے خود گریم کہ بعد از سلطان المشایخ مرا چنداں بقاے نخواہد بود بعدہ
شش ماہ بزیست و برحمت حق پیوست و در پایان روضۂ سلطان المشایخ
مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں جمال زہاد آں پیشواے عباد آں سالک
طریق ورع و تقویٰ آں طالب وصلت مولیٰ یعنے مولانا جمال الملۃ والدین
مشغول بعلوم ربّانی و مشاہدات جمال رحمانی میان یاران اعلیٰ مشہور بود
و مشغولی باطن مبارک ایشاں بحدّے بود کہ در مجلس سلطان المشایخ
چناں مشغول بودے کہ از خود خبر نداشتے سلطان المشایخ مے فرمود
کہ مولانا جمال الدین را وقت مے باشد کہ او را از غیر حق یادمے آید و ایں
نفس سلطان المشایخ درباب مشغولی یاران اعلیٰ درباب او بود ہر آئینہ
ہم بداں خطاب مخاطب شد و ایں ہم در حیات سلطان المشایخ برحمت
حق پیوست منہم آں شیر بیشۂ تصوف آں عاری از تکلف یعنے مولانا
جلال الملّۃ والدین اَودہی کہ بزہد و ورع و ترک و تجرید موصوف بود ہم از
ابتدا تا انتہا ترکے یکبارگی داشت و از غوغاے دنیا زار ماندہ گوشہ گرفت
و بعبادت خداے و بصحبت سلطان المشایخ مشغول شد و ایں بزرگ
از بیشتر یاراں اودہ در ارادت سابق بود و نزدیک ہمہ معظم و مکرم وقتے از
یاران اعلیٰ کہ از اودہ بودند اتفاق کردند اجازت تعلّم و بحث کردن از
سلطان المشایخ بستانند اگرچہ ہر یکے ازیں یاراں عالمے متبحر بود فاما بحکم فرمان
سلطان المشایخ مشغول یاد حق شد ولیکن ہوس اینکار کہ عمرے بداں مشغول
بودند باعث مے شد الغرض مولانا جلال الدین را برآں آوردند کہ دریں باب عرضداشت
بکند چوں ایں بزرگان بخدمت سلطان المشایخ حاضر آمدند و در مجلس حضرت سلطان
المشایخ صفت کبریاے حق جلّ و علیٰ بر سلطان المشایخ تجلّی کردہ بود و از ہیبت آں بسیار یاران
اعلیٰ را مجال نطق نبود مولانا جلال الدین محل کلام داشت تا عرضداشت کرد مخدوم اگر

فرمان باشد یاران وقتے بحثے کنند سلطان المشائخ دانست کہ ایں سوال ہمہ یاران است کہ حاضر آمدہ اند فرمود کہ من چکنم ہر ازایشاں مطلوبے دیگر ست وایشاں ہمچو پیاز پوست در پوست اند کاتب حروف از جواب سلطان المشائخ استنباطے کردہ است یعنے مغز ندارند آنمقدار علم کہ برائے اینکار کہ درآں شروع کردہ اند حاجت باشد حاصل کردہ ومطلوب ازاں علم عمل است ومحبت باری تعالے بمنزلہ مغز است وآنچہ جز اوست بمنزلہ پوست ازینجاست کہ شیخ نصیر الدین محمود مے فرمود کہ وقتے مولانا شمس الدین یحییٰ وایں ضعیف بخدمت سلطان المشائخ یکجا نشستہ بودیم سلطان المشائخ مولانا شمس الدین را فرمود کہ لب بربندی و دربربندی و نیز روایت کنند کہ مولانا وجیہ الدین پائلی را نیز سلطان المشائخ فرمودہ بود کہ مولانا میان تو ومیان خدائے تعالے ہمیں زبان ماندہ است الغرض چند روز ذات ملک صفات خدمت مولانا جلال الدین را زحمت شد وازدار فنا بدار بقا رحلت فرمود رحمۃ اللہ علیہ منہم آں صورت صفا آں سیرت وفا خواجہ کریم الملۃ والدین سمرقندی المدعو بہ بیانہ کہ در مکارم اخلاق مثل خود در آفاق نداشت ظاہر و باطن ایں بزرگ باوصاف اہل تصوف آراستہ بود و فضائل بسیار و علوم بیشمار و طبعے فیاض در غایت لطافت وعقلے بکمال در نہایت فراست داشت وایں ہمہ ثمرۂ آں بود کہ در سلک ارادت سلطان المشائخ منسلک بود ومحبت آنحضرت از صفائے اعتقاد محکم گرفت وبنظر خاص سلطان المشائخ ملحوظ گشت تا از غایت کرمے کہ سلطان المشائخ را درباب ایں بزرگ بود و بوسیلۂ آنکہ پدر بزرگوار او خواجہ کمال الملۃ والدین سمرقندی کہ وزیر اقلیم خراساں بود بزرگے خوش گو بد بیت بتقدیر بے اشارت رائے رفیع او + در حیز وجود نیاورد ہیچ شے + بواقع در دیار ہندوستان آمدہ بانواع مراحم بادشاہ ہند مخصوص گشتہ از ملتان تا ہانسی چنانچہ دیپالپور واجودہن وغیر ذلک حوالہ او شدہ او مرید شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین شدہ دختر خواجہ محمد پدر آسحاق

منہم

نبیرۂ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بحکم اشارت سلطان
المشایخ درحبالۂ شیخ کریم الدین مذکور آمدہ وبقرابت آں خاندان کرم مکرم گشت
وبیشتر حال درغیاث پور میاں یاران اعلے عمر عزیز گذرانیدہ بواسطہ لطافت
طبع ونظم دلپذیر وہمت بلند او خوب طبعان اسیر محبت او گشتند چنانکہ خواجہ ضیاء الدین
برنی علیہ الرحمۃ بیشتر نسخہ غریب درہر علمے کتابت کردہ وبخدمت ایں بزرگ رسانیدہ
مرہون کرم آں کریم گشتہ وامیر خسرو وامیر حسن باایں بزرگ اخلاصے تمام داشتند
وبعد نقل سلطان المشایخ باسلطان محمد تغلق انار اللہ برہانہ بطلب سلطان
ملاقات کرد وبا انواع مراحم مخصوص گشت تا بخطاب شیخ الاسلام والوزراے ملک
ستگانوہ مخاطب شدو درآں دیار رفت وامور ومہمات مسلمانان آں دیار را
بعقل کامل خود برجادۂ معدلت باز آورد وکاتب حروف ایں بزرگ را درصحبت
مولانا فخر الدین زرّادی خلیفۂ سلطان المشایخ دریافتہ بود جمالے باکمالے
داشت وبہ زیِ صلحا آراستہ وبخاعت ہاے خاص صحبت یافتہ سلطان
المشایخ مشرف شدہ آخر الامر درستگانوہ بجوار رحمت ربّ العالمین پیوست
وخاک او امروز توتیاے خلق آں دیار است رحمۃ اللہ علیہ وازیں بزرگ خلفے
ماند کہ ذات عدیم المثال او محبوب اہل محبت است وفیاض طبع او کاشف غوامض
حقائق معرفت ونوک قلم او مغز سخن راچناں مے نگارد کہ ازاں چشم ہاے معانی
مے کشاید بزرگے خوش گوید بیت چہ آتش ست ندانم ضمیر او یارب ✤ کہ نقد سکّۂ
معنی از وعیار گرفت ✤ یعنے شیخ زادہ معظم احمد بن کریم نبیرۂ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز خواجہ حکیم ثنائی خوش گوید بیت
درنکتہ بوحنیفۂ کوفی ✤ درورع ہمچو شافی صوفی ✤ وکاتب حروف باایں بزرگ
زادہ بحکم محبت اسلاف وبواسطۂ طبعیت صاف محبت از جاں دارد شیخ سعدی
خوش گوید بیت بجانت کز میاں جاں چو جانت دوست میدارد ✤ بحق دوستی
جاناں کہ باور دار سوگندم ✤ وبرادر عزیز او کہ دلہاے دوستاں طالب دیدار

فرحت انگیز او ست یعنی شیخ زادہ مکرم نظام الملۃ والدین کہ ذات پسندیدۂ او صورت معنی است شیخ سعدی خوش گوید بیت این ظرافت کہ تو داری ہمہ دلہا بفریبد * این لطافت کہ تو داری ہمہ غمہا بزداید * منہم آں ملک الملوک فضلا آں بلطافت طبع دلربا یعنی امیر حسن علاء سنجری کہ غزلیات جگرسوز او از جیحوں دلہاے عاشقاں آتش محبت بیروں مے آورد و اشعار دلپذیر او راحتے بدلہاے سخنوراں میرساند و لطائف روح افزاے او مایۂ اہل ذوق ہست و سخن این بزرگ چاشنی شیخ سعدی دارد بیتے در ہمینے گفتہ است بیت حسن گلے ز گلستان سعدی آوردہ است * کہ اہل معانی گلچین آں گلستانند * و این بزرگ پیوستہ میان شعرا متمکن و متحمل بود و ہیچکسے لطیفہ و نظمے بدیہہ بہتر از و نگفت و بادشاہاں و بادشاہ زادگاں گوش ہوش بر لطائف او میداشتند و سر ہمہ سعادتہا آں بود کہ در سلک بندگان حضرت سلطان المشائخ منسلک شد و بنظر خاص سلطان المشائخ مخصوص گشت وقتے این بزرگ بخدمت سلطان المشائخ آمد و چند عزیز حاضر بودند سلطان المشائخ روے مبارک سوے این بزرگ کرد و فرمود کہ این ساعت ذکر فضلا داشتم کہ تو در آمدی و از ملفوظات روح افزاے سلطان المشائخ فوایدے بنشست و ہمین تقریر سلطان المشائخ بقدر امکان رعایت کرد کہ امروز آں فوائد الفواد مقبول اہل ولاں عالم شدہ است و دستور عاشقاں گشتہ و شرق و غرب عالم گرفتہ سلطان الشعرا امیر خسرو رحمۃ اللہ علیہ کرات گفتے کاشکے تمامی کتب کہ عمر در آں صرف کردہ ام برادر امیر حسن رابودے و ملفوظات سلطان المشائخ کہ جمع کردہ است مرا بودے تا من بداں در دنیا و آخرت فخر و مباہات کردمے و این بزرگ درین عالم مجرد زیست در آخر عمر در دیوگیر رفت و ہمانجا مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں بصورت و سیرت سلف آں فخر خلف قاضی شرف الدین یار مولانا حسام الدین ملتانی کہ او را قاضی شرف الدین فیروز گیہے

ہم گفتندے ایں بزرگ بوفور علم و زہد و تقویٰ و ترک تکلف آراستہ بود و
حافظ کلام ربّانی و عاشق درگاہ سبحانی بود و اگر کسے او را دیدے گمان بردے
کہ ایں ملک مقرب است کہ بدیں ہئیت در راہ مے رود و علوم بسیار داشت
و در فضل آیتے بود کاتب حروف دیوان احسن حسن پیش ایں بزرگ گذاشتہ
است و آنچہ مایحتاج خانہ بودے از غلّہ و ہیزم بر دست مبارک کردہ در خانہ
آوردے وقتے ایں بزرگ کچہری و ہیزم بر دست کردہ مے آمد قاضی
کمال الدین صدر جہاں مرحوم دید با آں کرّ و فرّ صدر جہانی کہ میرفت
از اسپ فرود آمد و قدم بوس آں بزرگ کرد و حاضراں را گفت ایں مرد
خدائے کہ التفات بکسے ندارد بر طریقۂ سلف میرود بزرگے خوش گوید
بیت خوشم بدولت خواری ملک تنہائی + کہ التفات کسے را بروزگارم
نیست + وکسوت ایں بزرگ جامۂ چادر بودے و ایں بزرگ را نسبت
سلطان المشائخ محلے تمام بود و در مجلسے کہ مولانا حسام الدین و یاران
اعلیٰ حاضر مے بودند بیشتر سخن ایں بزرگ کردے چنانکہ در ذکر سلطان
المشائخ تحریر یافتہ است درویوگیر از دار فنا بدار بقا خرامید و خاک پاک او
ہمانجاست رحمۃ اللہ علیہ **منہم** آں عابد اہل طریقت آں افضل اہل حقیقت
اعنی مولانا بہاء الملۃ والدین ادہمی و ایں بزرگ را دار الامانی ہم گفتندے علمے
وافر و تقویٰ کامل داشت و دریں عالم غدّار زیست اگرچہ بہ زیِّ علما بود فاما با وصاف
اہل تصوف موصوف بود چوں از وطن قدیم خود ملتان در شہر در آمد در سلک ارادت
سلطان المشائخ منسلک شد و ہم بصحبت حضرت سلطان المشائخ در شہر ساکن
شد و بعد ہر چند گاہے بخدمت سلطان المشائخ بیامدے شبہا در خانۂ والد کاتب
حروف بودے و از غایت تقویٰ و ورع ہر روز غسل کردے و در نہائت ترک
و تجرید کوشیدے آخر الامر چند روز زحمت شد از دار فنا بدار بقا
خرامید رحمۃ اللہ علیہ **منہم** آں صوفی با صفا آں

زاہد یا دفا کہ در بذل وایثار وامر معروف ونہی منکر میان یاران اعلیٰ مشہور بود یعنے
شیخ مبارک کوپاموی کہ او را امیر دا دنیز گفتند سے سینۂ مصفا ومنیتے دلکشا داشت
وعاشق جمال ولایت پیر واز مریدان سابق حضرت سلطان المشائخ بود وصد رقعہ
بیش بخط مبارک سلطان المشائخ مشحون ومزین بانواع کرم بجانب او صادر
شدہ ویاران او دو ۂ چنانکہ مولانا شمس الدین یحییٰ وشیخ نصیر الدین محمود و
مولانا علاؤ الدین نیلی وعزیزان دیگر چوں از خدمت سلطان المشائخ باز مے
گشتند فرماں مے شد چوں در گوپاموُ برسید خواجہ مبارک را بہ بینید وقتے
کاتب حروف بخدمت شیخ نصیر الدین محمود نشستہ بود خواجہ مبارک علیہ الرحمۃ
درآمد وچند تنکہ پیش نہادہ گفت من بہ نیت ملاقات شما از خانہ رواں گردیدہ بودم
دراثنائے راہ عزیزے ایں چند تنکہ پیش آورد رسم درویشاں انیست چوں بدیدن
کسے میروند ہرچہ دراثنائے راہ پیدا شود ازآنِ آنکس باشد کہ بروے روند شیخ
محمود رحمۃ اللہ علیہ تبسّم کرد وبوقت برخاستن دو چنداں تبلغ پیش خواجہ مبارک
آوردو ایں بزرگ را با والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ محبت بسیار بود دکرّات
گفتے کہ من مسلمان کردہ پدر توام کاتب حروف یعنی را استکشاف کرد فرمود
کہ من مردے امیر داد مختص سلطان علاؤ الدین بودم پیری ومریدی نمیدانستم
کہ چہ باشد وازیں طایفۂ انکارے داشتم چوں باخدمت والد شما صحبت شد مرا
برآں آوردند کہ یکبار سلطان المشائخ را بہ بیں مرا بخدمت سلطان المشائخ
بُرد دراوّل مجلس کہ بشرف محاورہ ومکالمۂ سلطان المشائخ مشرف شدم
بندۂ آنحضرت گشتم **مصرع** اے انوریت بندہ وچوں انوری ہزار + وازہمہ
برخاستم ہرآئینہ چوں از شفقت والد شما رحمۃ اللہ علیہ بدیں دولت رسیدم ودر
سلک بندگان سلطان المشائخ درآمدم مسلماں کردۂ ایشان باشم وتا لب
گور رعایت آں حقوق باخدمت والد رحمۃ اللہ علیہ ویا کاتب حروف بدانچہ
قدرت او بود کرد حق تعالےٰ از وقبول گرداناد وایں بزرگ را ہمتے بلند بود وترکے

یعنی کوتوال یا داروغہ عدالت ۱۲ ۵۱

بیکبارگی داشت درخانہ ہر کہ طعام فرستادے خوانے آراستہ بانواع نعم در
آوانے یعنے ظرفے شفاف بیش بہا فرستادے وگفتے کہ آں خوان یا آں
آوانے باز نیارند و نمازے نیک باراحت کردے و تعدیل ارکان نیکو بجا
آوردے کاتب حروف ہیچکس را تا ایں غایت برآں ہیئت در نماز ندیدہ است
در آخر عمر چند روز زحمت شد از دار فنا بدار بقا خرامید و در پایان روضہ حضرت
سلطان المشایخ در رستہ اول مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں تارک
دنیا آں طالب عقبےٰ خواجہ موید الدین کرہی کہ ظاہری آراستہ بصفا و باطنی
پیراستہ بوفا داشت و در زہد و تقوے و باعتقاد خوب موصوف بود ایں بزرگ
در اوائل بکار دنیا ہم ملک و ملکزادہ معظم بود در انچہ سلطان علاؤالدین
در عہد میرے اقطاع کردہ است و ایں پیش او کارہائے شگرف کردے آخرالامر
چوں سعادت ابدی یار بود در سلک بندگان سلطان المشایخ درآمد و اختیار
از سر دنیا زارماندہ بخاست چوں سلطان علاؤالدین بر تخت بادشاہی
بنشست ایں بزرگ را یاد کرد چوں شنید کہ تارک دنیا شدہ است و سر بر آستانہ
سلطان المشایخ نہادہ بر سلطان المشایخ گفتہ فرستاد کہ مخدوم کرم کنید
و خواجہ موید الدین را رخصت فرمائید تا کارے از پیش ما بر گیرد و سلطان
المشایخ جواب گفت کہ او را کارے دیگر پیش آمدہ است در استعداد آں کار است
آں حاجب کہ پیغام بادشاہ آوردہ بود ایں سخن او را گراں نمود و گفت مخدوم
شما ہمہ را میخواہید ہمچو خود کنید سلطان المشایخ فرمود ہمچو خود چہ باشد بہتر از خود
بہتر از خود میخواہم چوں بادشاہ ایں جواب شنید دست از و برداشت کاتب
حروف ایں بزرگ را دیدہ بود پیرے عزیز دراز بالا سپید پوست خوبصورت
پاکیزہ سیرت بود و قبر او در پایان روضہ سلطان المشایخ میان یاران
و خدمتگاران است رحمۃ اللہ علیہ رحمۃً واسعۃً منہم آں جمال صوفیان
آں شرف متقیان خواجہ تاج الملۃ والدین داورسی کہ صورت زہد و تقوے

بود واین بزرگ در اوائل تعلق باہل دنیا داشت فاما چہ سعادت ابدی نصیب او گشت ترک آں مذلت گرفت وبدولت ارادت سلطان المشائخ مشرف شد ومحبت سلطان المشائخ درسویداے دل مبارک او جاے کرد ترکے یکبارگی پیش گرفت وفقر ومجاہدہ وفاقہ را دولت خود دانست امیر خسرو خوش گوید ؎ ملکت عشق ملک شد از کرم الٰہی ام * پشت من وپلاس غم اینست قباے شاہی ام * شیخ سعدی خوش گوید ؎ بپاے سرو در افتادہ ام چو لالہ وگل * کہ او شمائل قدِ نگار من دارد * بزرگے دیگر گوید ؎ اے سرو بتو شادم شکلت بفلاں ماند * اے گل ز تو خشنودم تو بوے کسے داری * ودر محبت سلطان المشائخ کار او بحدے کشید بجد آنکہ نام مبارک سلطان المشائخ کسے پیش او بستدے دو چشم مبارک ہمچو جوے آب رواں شدے واین بزرگ در سماع غلو تمام داشت وسریع البکا بود ورقص کشادہ عاشقانہ کردے چنانکہ از ذوق اوراحتے بدلہاے حاضراں رسیدے وخلعتہاے بیش بہا بقوالاں دادے وبعلو ہمت وترک وتجرید منسوب بود آخر الامر در راہ دیوگیر بوقت بازگشتن در منزل کتہول چند روز زحمت شد وبوقت نزع آں بزرگ تبسمے کرد واینمعنی را خواجہ حکیم سنائی نظم کردہ است مثنوی عاشقے را یکے فسردہ بدید * گو ہمی مرد خوش ہمی خندید * گفت او را بوقت جاں دادن * چیست ایں خندۂ خوش استادن * گفت خوباں چو پردہ بردارند * عاشقاں پیش شاں چنیں میرند * چوں از دار فنا بدار بقا رحلت کرد از انجا در حظیرہ حضرت سلطان المشائخ آوردند وبر چبوترۂ یاراں مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں بلطافت طبع بے نظیر وآں بنزدیک اہل دلاں عالم دلپذیر یعنے خواجہ ضیاء الملۃ والدین برنی کہ مقبول خاص وعام بود ولطافتے بےحد وظرافتے بے اندازہ داشت در ہر مجلسے کہ ایں بزرگ بودے گوش ہوش ہمہ بر لطائف روح افزاے او بودے او مجمع اللطایف وجوامع الحکایات بود واز صحبت علما ومشائخ وشعرا نصیبے کامل داشت وہمتے بلند واین ہمہ ثمرۂ آں بود کہ ہم از ابتداے بواسطۂ

شفقت پدر بزرگوار که از دومان بزرگے بود بسعادت ارادت سلطان المشائخ
مشرف گشت وسر اخلاص بر آستانہ آسمان سا سلطان المشائخ نہادہ در
غیاث پور ساکن شد و بخدمت سلطان المشائخ محلے وقربتے تمام یافت چنانکہ
درحسرت نامۂ خود کنایت کردہ است و در آخر الامر بواسطۂ لطافت طبع کہ در ما
خویش در فن ندیمی زیر کبودی آسمان مثل نداشت بخدمت سلطان محمد
انار اللہ برہانہ مُمکّن و مُتجمّل گشت واز دولت او ازیں دنیاے غدّار و مکّار بیوفا
حظّے وافر و نصیبے کامل گرفت چوں عمر بہفتاد و اند سال کشید از دولت سلطنت جاوید
فیروز شاہ خلد اللہ ملکہ و سلطانہ بالتماس ما یحتاج او کہ بدو رسید گوشہ گرفت و بانشائے
کتب بے نظیر چنانکہ ثنائے محمدی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و صلواۃ کبیرہ و عنایت نامہ
الہی و ماثر سادات و تاریخ فیروز شاہی و جز آں مشغول شد و با تمام رسانید و ایں
بزرگ در صحبت سلطان الشعرا امیر خسرو و ملک الفضلا امیر حسن بسیار
بود واز مجالس ایشاں مستفید گشتہ با اینہمہ فضائل محبت فرزنداں رسول صلی اللہ
در دل مبارک او راسخ بود آخر الامر چند روز زحمت شد و از دار دنیا بدار عقبے مردانہ
و عاشقانہ خرامید وقت نقل دانگ و درم بر خود نداشت بلکہ جامہ ہاے تن نیز
بداد و در جنازۂ فرو بالاے او یک تو و یک بوریا بود فحسب ہر آئینہ اثر صحبت
سلطان المشائخ بر صحبت بادشاہاں غالب آمد و عاقبت او بخیر شد و از
جہاں مسکین وار چنانچہ مے بایست بیروں رفت و در جوار حظیرۂ سلطان
المشائخ در پایاں والد بزرگوار خویش مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں صوت
زہد و تقوی آں عاشق درگاہ مولی از سر مصلحت و کار خواجہ مؤید الملۃ والدین
انصاری کہ باختیار از سر مصلحت و کار برخاست و با محبت پیر ساخت و عجب
روش داشت ازاں روز باز کہ در سلک بندگان سلطان المشائخ منسلک شد تا لب
گور ہیچ معنی مشغول نگشت و ہیچ کسے توجہ نکرد مگر با سادات کرام از عثمان کاتب حروف
کہ بقربت سلطان المشائخ مخصوص بودہ اند علی الخصوص با سید حسین رحمۃ اللہ علیہ

کہ منسوب بمحبت او بود وایں بزرگ را ذوق سماع وگریۂ جگرسوز بسیار بود و دریں باب میان یاران اعلے مشارالیہ گشت وایں ہمہ ثمرۂ آں بود کہ بنظر خاص سلطان المشائخ ملحوظ گشت و یکسو تہاے خاص سلطان المشائخ مشرف شدہ بود وایں بزرگ میفرمود کہ خانۂ من فرزندے نمے شد چوں والدۂ فرزندان نیز در سلک ارادت سلطان المشائخ درآمد وگفت خدمت سلطان المشائخ قصّہ حال آنکہ فرزندے نمے شود عرضداشت مے باید کرد درآں ایّام اتباع در قصیۂ راپری بود الغرض چوں بخدمت سلطان المشائخ ایں عرض داشت کردم خواجہ اقبال خادم راگفت کہ یک قرص وخرما بیار بعدہ فرمود ازیں قرص ہر روز اندکے میخور تا آں غایت کہ برایشاں برسی آں قرص تمام شدہ باشد چوں آنجا برسی ایں خرما بداں پاکدامن بدہی تا بخورد حق تعالے فرزندے خواہد داد من ہمچناں کردم حق جلّ وعلے ازیں برکت آں فرزند شایستہ داد یعنے مولانا نورالدین محمد سوید انصاری کہ بفضایل بسیار آراستہ است و در آخر عمر چند روز کہ ایں بزرگ زحمت داشت ہیچ آدابے از فرایض و سُنن ازو فوت نشد تا ازیں دنیاے غدار بدار بقا پیوست و در حظیرۂ سلطان المشائخ در چبوترہ یاراں مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں سوختۂ محبت آں ساختۂ مودت خواجہ شمس الدین خواہرزادہ امیر حسن شاعر کہ بمحبت سلطان المشائخ مشہور بود کاتب حروف از والد خود رحمۃ اللہ سماع دارد مے فرمود چوں ایں عاشق صادق بجہت نماز در جماعت خانۂ حضرت سلطان المشائخ حاضر شدے بوقت تحریمہ بستن نماز تا جمال مبارک سلطان المشائخ ندیدے تحریمہ نبستی یعنے از صف جماعت سر مبارک خود بیروں آوردے وروے جہاں آراے سلطان المشائخ بدیدے آنگاہ تحریمہ بستے امیر خسرو خوش گوید بیت دراشناے نماز اے جاں نظر بر قامتت دارم ✤ مگر از قامت خوبت قبول افتد نماز من ✤ الغرض چوں آں عاشق صادق در مرض محبت افتاد و بیماری عشق غلبہ کرد شیخ سعدی خوش گوید رباعی ماجراے دل دیوانہ بگفتم بہ طبیب ✤ کہ ہمہ شب در چشم است بفکرت بازم ✤ گفت ازیں نوع حکایت

کہ تو گفتی سعدی * درد عشق است ندانم کہ چہ درماں سازم * خواست کہ جان عزیز را
فدائے محبت سلطان المشائخ کند سلطان المشائخ را خبر کردند کہ آں سوختۂ محبت
را اتفاق شدہ است کہ جان عزیز را در راہ محبت سلطان المشائخ در بازد ایں ضعیف
گوید بیت وقت آنست کہ جاں بر سر کویت بازم * خاک درگاہ تو بر تارک سر اندازم *
الغرض سلطان المشائخ کہ ملجائے عاشقان است خواست تا بجہت درمان درد
عشق بر سر وقت آں عاشق جانباز حاضر شود تا بجمال مبارک خود تسکینے و تسلی
دہد در اثنائے راہ کہ سلطان المشائخ بعیادت او میرفت خبر آوردند کہ آں عزیز کہ
در مرض عشق افتادہ بود تاب جمال دوست نداشت جان بجاناں تسلیم کرد سلطان
المشائخ فرمود الحمد للہ کہ دوست بدوست رسید شیخ سعدی خوش گوید جاں
در قدم تو ریخت سعدی * وایں منزلت از خدائے میخواست * خواہی کہ دگر حیات یابد
یکبار بگو کہ کشتۂ ماست * و منہم آں زائر الحرمین آں صاحب النسبین مولانا نظام الملۃ
والدین شیرازی کہ بعلم و زہد و تقوی و ورع میان یاران اعلےٰ مشہور و مذکور است و کاتب
حروف ایں بزرگ را کہ بعد نقل سلطان المشائخ از او دہ آمدہ بود در حظیرہ حضرت
سلطان المشائخ ساکن شدہ دیدہ بود ظاہر و باطن آں بزرگ باوصاف سینۂ اہل
تصوف موصوف بود و اگر در علم سخنے افتادے بحثے موجہ کردے و بتقریر خوب آں سخن
را تمام کردے و راہ و روش اہل تصوف نیکو دانستے و شیفتۂ سماع بود چنانکہ قوالان
در جماعتخانہ با او ملازم مے بودند و ہر روز یک وقت سماع شنیدے و ثمرۂ آں فضائل
ایں بود کہ در سلک مریداں اعلےٰ کہ مجلس خاص سلطان المشائخ داشتند منسلک
شد و بنظر خاص سلطان المشائخ ملحوظ گشت در آخر عمر چند گاہ در شہر سکونت کرد و
بغایت تمکن و تحمل میان یاراں اعلےٰ عمر گذرانیدہ چوں از دار فنا بدار بقا رحلت
کرد ہم در جوار خانۂ خود درون حصار سیری مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ و منہم آں صورت
عشق آں مایۂ صدق خواجہ سالار نہیین کہ بزہد و ورع و تقوی آراستہ بود و درونۂ
مبارک او بمحبت سلطان المشائخ مملو در یں دنیائے غدار از صحبت خلق کرانہ

قوی است گوشه گرفت وبکلی منزوی شد امیر خسرو خوش گوید بیت اگرچه گوشهٔ
غم ناخوش است برهمه لیکن ٭ چو تو خیال منی باغ وبوستان من است آں ٭
وروزگار بصحبت پیر وبیاد پیر وسخن پیر گذرانیده وبدانچه از غیب رسید قانع
گشت وتوجه بهیچ آفریده نکرد واین بزرگ راذوق سماع وگریهٔ جگرسوز بسیار بود
وهرگرا نظر برجمال مبارک این بزرگ افتادے بخاصیت سلسلهٔ محبت درونهٔ
اورا بجنبانیدے روزے درحظیرهٔ سلطان المشائخ سماع بود واین بزرگ
را این بیت شیخ سعدی سخت اثر کرد بیت از سر زلف عروساں چمن دست
بدار ٭ بسر زلف اگر دست رسد باد صفارا ٭ واین بزرگ بیشتر درصحبت مولانا
حسام الدین ملتانی خلیفهٔ سلطان المشائخ بودے ویرا براو بخدمت سلطان
المشائخ بیامدے ودر آخر عمر چند روز زحمت شد وبرحمت حق پیوست رحمة الله
علیه منهم زیرا این منهم ذکر نوزده یار حضرت سلطان المشائخ مذکور ومحرر است آں
بصورت وسیرت مشائخ مولانا فخر الدین میرٹھی که بزهد وورع وتقوی آراسته وپیرے
عزیز واز مریدان سابق حضرت سلطان المشائخ بود مولانا محمود نوبیته پیرے عزیز و
سوخته وساخته مودت ترک شهر داد وبصحبت سلطان المشائخ در غیاث پور
ساکن شد وکاتب حروف این بزرگ رادیده بود پیرے نورانی دراز بالا که بیشتر
کلمات وحکایات او از عشق بودے ومولانا علاؤ الدین اندپتی که درغائیت
بزرگے بود وعلوم بسیار وفضائل بیشمار داشت وحافظ کلام ربّانی واقربائے
سلطان المشائخ بیشتر پیش ازاں بزرگ حافظ شدند وعمّان کاتب حروف وکاتب
حروف شاگردان این بزرگ بودند گریهٔ بسیار ومشغولی بیحد داشت وعمر در تلاوت
کلام مجید گذشت وطریقهٔ اولیا ازیں دنیائے غدّار سفر کرده رحمة الله علیه مولانا
شهاب الملة والدین کستوری مردے مشغول وزائر الحرمین واز مریدان سابق
سلطان المشائخ بود ومیان یاران معتبر وفضائل ظاهری وباطنی چنداں داشت
وبحدے باحق مشغول بود که همچنیں گویند شیخ نصیر الدین محمود اورا درمرید گرفتن

ذکر نوزده یار حضرت سلطان المشائخ منهم

اجازت کردہ و معلوم است چہ حد فضائل دینی باشد در آں کس کہ بعد نقل شیخ یا

اعلیٰ او را در اینچنیں کارے معظم کہ نیابت نبوت است اجازت کند، با چندیں

نازکی کہ دریں کار است مولانا حجۃ الدین ملتانی کہ بعلوم بسیار و فضائل بیشمار

آراستہ بود شجرۂ مشایخ طبقۂ خواجگان چشت قدس اللہ ارواحہم بفصاحت و

بلاغت بعبارت عربی نظم کردہ است و مولانا بدرالدین تولہ کہ او را فوق ہم گفتندے

گنج علم و جہان جہان فضل بود و در تقویٰ و ورع بغایت کامل و مولانا رکن الدین

چغم کہ مبتلائے سماع بود و در بیکار او را صدقے بکمال و ذوقے و شوقے تمام و

عاشق جمال ولایت پیر بود و در خط بے مثل زمانہ بیشترے کتب معتبر چنانکہ

کشاف و مفصل وجز آں بجہت حضرت سلطان المشایخ کتابت کردہ و رسانیدہ

و کاتب حروف ایں عاشق صادق را دریافتہ بود و از ذوق درونہ او بہرہ گرفتہ

خواجہ عبدالرحمٰن سارنگپوری کہ صورت درد و ذوق بود کاتب حروف ایں بزرگ

را در سماع دیدہ است کہ ذوق سماع و گریۂ جگر سوز او در ہمہ حاضران مجلس اثر کردہ

بود و خواجہ احمد بداؤنی کہ در نہایت ترک و تجرید بود و تا لب گور بجہت مسکن خود

اگرچہ اتباع داشت خشت بر خشت نہ نہادہ و بجائے در و دیوار و سقف پتہا وتی

نہادہ و طریقۂ ابدال سپردہ و در سماع ہیچ نوع ایں بزرگ را قرار نبودے چنانکہ

از مجلس سماع مستانہ بیروں زدے روزے ایں بزرگ کاتب حروف را بزرگی

دادہ بود و در مجلس علم بتحقیق مسائل شرعی حاضر شدہ کاتب حروف پرسید کہ خوش

مے باشید فرمود کہ خوشی در آنست کہ پنجوقت نماز دریابم رحمۃ اللہ علیہ خواجہ

لطیف الدین کھنڈ سالی پیرے عزیز و در ارادت از بیشتر یاران او دہ سابق

بود و در غایت مشغولی و شیخ نصیر الدین محمود در تعظیم و تکریم او بسیار کوشیدے

رحمۃ اللہ علیہما مولانا نجم الدین محبوب عرف شکر خالی تھانیسری کہ بنور

باطن تماشائے ہر دو جہاں مے کند زہدے بتمام دور عے

بکمال دارد و در محبت و عشق آیتے است و میان

یاران اعلے بدیں اوصاف بسیۂ موصوف و در اعتقاد پیرے بے نظیر در روضۂ سلطان المشایخ کاتب حروف در خدمت او نشستہ بود سخن در تلوینات محبت و موز عشق افتادہ کاتب حروف بقدر حوصلۂ ضعیف خود نظائر و امثال و حکایات و ابیات عشق آمیز و درد انگیز از سر ذوق کہ از اثر صحبت ایں بزرگ شدہ بود مے گفت و ایں عاشق صادق ذوق مے گرفت بعدہ بشفقت کاتب حروف را گفت کہ در شما قابلیت ایں راہ ہست فاما کارے باید کرد حق تعالےٰ از برکت نفس آں صاحب ذوق علے مقبول روزے کنا و خواجہ شمس الدین دہاری کہ او را اچنی گفتندے پیرے عزیزے نورانی کہ در مبدۂ حال بعمل دنیا مشغول بود چوں سعادت ابدی روے داد در سلک بندگان سلطان المشایخ منسلک شد و در مجلس سلطان المشایخ محل نشستن یافت و از ملفوظات سلطان المشایخ کتابے نوشت وقتے ایں بزرگ از سلطان المشایخ التماس کرد کہ اگر فرمان باشد بجہت آیندہ و روندہ کلبۂ عمارت کنیم فرماں شد کہ ایںمعنے کم از اں کار مانیست کہ از اں بیروں آمدۂ بعدہ دواتے بخدمت سلطان المشایخ بود و او را عطا کرد و ایں اشارتے بود کہ در آخر عمر او را بیش آمد تا بار بعمل دنیا او را مشغول گردانیدند و انقطاع ظفر آباد حوالۂ او شد ہمانجا مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ مولانا یوسف بداؤنی پیرے عزیزے علے کامل و زہدے وافر و ورعے تمام داشت و یاران اعلے در تکریم و تعظیم او بغایت میکوشیدند و کاتب حروف ایں بزرگ را در مجلس شیخ نصیر الدین محمود دریافتہ بود پیرے بغایت مصفا و تقریرے دلکشا داشت رحمۃ اللہ علیہ مولانا سراج الدین حافظ بداؤنی بلطافت طبع و فضل بسیار و باعتقاد خوب و موصوف بود رحمۃ اللہ علیہ رحمۃً واسعۃً مولانا قاضی شہ پائلی علے وافر و فضلے کامل وارد و زہد و ورع و عشق بافراط و رقصے و بکائے با ذوق وارد مولانا قوام الدین یگانۂ اودھی کہ بروش سلف بود و در باب او نفس مبارک حضرت سلطان المشایخ رفتہ است کہ او مردے نیک ہست قاری کشاف بخدمت مولانا شمس الدین یحییٰ بود در غایت مشغولی و ترک و تجرید بکمال داشت ہیچ وقت بدہ پیش او نبود

کہ خدمت کن. آخر وقت جاریۂ رسید از و دو عجوزہ تولد شد کارخانہ مولانا تمام خود
کردے نصیب خویش خود آس کردے ایں طریق مجاہدہ ہیچکس را دست نداد رحمۃ اللہ
علیہ مولانا برہان الدین ساوی بوفور علم و نہایت ورع و تقوے آراستہ است
و قلم فتوے بدست نگرفت اگرچہ ایں بزرگ آخر ہا بسلطان المشائخ پیوست فاما
از برکت نظر ہائے سعادت بخش سلطان المشائخ بہمہ اوصاف از یاران اعلیٰ
موصوف است و اتباع سماع بر طریقہ سلف کردے خواجہ عبد العزیز بانگر مئووی
عزیزے در غایت صلاحیت و مکارم اخلاق بسیار و اعتقاد بخدمت سلطان
المشائخ بیکبار راسخ بر جادہ محبت پیر مستقیم مولانا جمال الدین اودہی دانشمندے
بسیار و مشغولے بیحد و شیفتۂ سماع بود و ظاہر و باطن او باوصاف اہل تصوف موصوف
رحمۃ اللہ علیہ کاتب حروف از والد و عمان خود سماع دارد چوں مولانا از پیش بندگی
سلطان المشائخ بعد بیعت در جماعتخانہ آمد مخاطب بخطاب جوان صالح شدہ
بیشتر یاران دانشمند چنانچہ مولانا وجیہ الدین پائلی و یاران دیگر دراں جمع حاضر
بودند دانشمندے از جانب خراسان آمد او را مولانا بحاث مے گفتند حاضر بود بعضے
علمائے شہر را الزام دادہ چناں کسے با او معارضہ نمے کرد سخن در پزدوی
افتادہ بود مولانا جمال الدین اودہی بحث شروع کرد او را ملزم گردانید مولانا
وجیہ الدین پائلی و یاران دیگر جملہ انصاف ہا دادند و گفتند رحمت بر شما باد و
علم شما کہ رعونت از سر ایں عزیز دور گردید خواجہ اقبال حاضر بود بہ بندگی
سلطان المشائخ گذرانید کہ جوان دانشمند ہست سلطان المشائخ پرسید
تو چگونہ دانی خواجہ اقبال گفت با مولانا بحاث بحث کرد در پزدوی مولانائے
بحاث را الزام داد چنانچہ مولانا وجیہ الدین پائلی و یاران دیگر ہمہ انصاف ہا
دادند فرمان شد کہ لالا جوان را با یاران طلب کن چوں مولانا جمال الدین
و یاران بخدمت حضرت سلطان المشائخ حاضر شدند سلطان المشائخ
فرمود کہ رحمت بر آمدن تو کہ علم خود نفروختی بعدہ قوالاں را طلب سلطان المشائخ

سماع شنیدن گرفت فرمان شد کہ جوان عاشق سماع بشنو ہر چند کہ سماع مے گفتم رقت بیشتر بود سلطان المشایخ فرمود شما را در سماع حظے تمام خواہد بود بشنوید بعدہ بکسوت خاص مشرف گردانید زہے حظ کہ آں بزرگ را در سماع بود آتش عشق از سینۂ مولانا چناں شعلہ میزد کہ دردے در حاضراں پیدا میشد ایں از برکت نظر حضرت سلطان المشایخ بود ہر روز مولانا را شوق زیادت مے شد للحکیم الثنائی[۵۱] فی الحق العقلاء الماضین والجهلاء الباقین

قصیده

آں کسانیکہ راہ دیں رفتند	چہرہ از ننگ خلق بنهفتند
سوختہ از حسرت طلب گل شاں	سوختہ ز آتش وفا دل شاں
ہر کہ اندر جہاں جز ایشاں بود	لاجرم زیر حکم ایشاں بود
ہمہ رفتند کام و دولت ماند	ہمہ مردند نام و حشمت ماند
وآں گروہے کہ نو رسیدستند	عشوۂ جان و دل خریدستند
سر باغ و دل زمیں دارند	کے دل عقل و شرح دیں دارند
ہمہ از راہ صدق بیخبراند	آدمی صورت اند لیک خراند
بلکتب شرع را ندیدہ ہنوز	بدر عقل نا رسیدہ ہنوز
ہمہ دیواں آدمی رویند	ہمہ غولاں بہ بیرہی پویند
ماہ رویاں و تیرہ ہوشانند	جاہ جویاں و دیں فروشانند
در سخن چوں شتر گسستہ مہار	چوں شتر مرغ جملہ آتش خوار
ہیچ نا یافتہ ز تقوی بوے	تہی از آب ماندہ ہمچو سبوے
ہمہ جویاں کبر و تمکین اند	ہمہ قلب شریعت و دیں اند

شعر[۵۲] قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِیَ اللهُ عَنْهَا ؛ ذَهَبَ الَّذِیْنَ یُعَاشُ فِیْ اَکْنَافِهِمْ ؛ وَبَقِیْتُ فِیْ خَلْقٍ کَجِلْدِ الْاَجْرَبِ باب ششم در بیان ارادت و مرید و مراد و خلافت مشایخ

۵۱ ایں اشعار از حکیم ثنائی است کہ در حق عاقلاں گذشتگاں و جاہلاں باقیماندگاں نوشتہ است ۵۲ و گفت حضرت عائشہ راضی باد خدائے تعالیٰ ازو، رفتند آنانیکہ عیش کردہ مے شد در پناہ ایشاں و باقی ماندیم در خلق مانند پوست گندہ ۱۲۵

قدس اللہ ارواحہم **نکتہ** در بیان ارادت مُقرّرِ ضمیر حق پذیر مریدان خوب اعتقاد
باد شیخ ابو القاسم قیشری رحمۃ اللہ علیہ مے نویسد ارادت آغاز کار سالکان
است در کار خدائے تعالیٰ واین صفت راچرا ارادت گویند زیراچہ ارادت
مقدم است بر کار اوّل با خاطر خویش راست مے گیرد وعزیمت مصمم مے کند
انگاہ آنرا بفعل مقرون مے گرداند واما در حقیقت ارادت چیست نُہُوضُ
القَلْبِ فِی طَلَبِ الحَقِّ سُبْحَانَہٗ تعالیٰ **نکتہ** در بیان مرید حضرت سلطان المشایخ
مے فرمود مرید بر دو نوع است رسمی وحقیقی رسمی آنست کہ پیر اورا تلقین کند
کہ دیدہ نادیدہ کنی وشنیدہ ناشنیدہ وبرسنت جماعت باشی وحقیقی آنست
کہ پیر اورا تلقین آرد وبگوید کہ در صحبت ما باش ویا ما در صحبت تو باشم وبخط حضرت
سلطان المشایخ نوشتہ دیدم ہرچہ علما بزبان دعوت کنند مشایخ بعمل دعوت
کنند اما شیخ ابو القاسم قیشری رحمۃ اللہ علیہ مے نویسد کہ مرید موجب اشتقاق
ہماں معنی ارادت دارد یعنے مرید آنست کہ مراورا ارادتے باشد چنانکہ عالم آنست
کہ مراورا علمے باشد اما در طریقت مرید اورا گویند کہ مراورا ارادتے نباشد تاآں
غایت کہ او مجرد از ارادت نباشد مرید نگویند یعنے مرید آنست کہ اختیار خود
در باقی کند وبا رضائے حق بسازد **بیت** ما قلم در سر کشیدیم اختیار خویش را ✤
اختیار آنست کو قسمت کند درویش را ✤ وبزرگے گفتہ است مرید آنست کہ ظاہر
در کار خدا موصوف بمجاہدات باشد وباطن او متصف بمکابرات ایں ضعیف
گوید ۹۰ مرید آنست کز دنیا گریزد ✤ بہردم با ہوائے خود ستیزد ✤ فریب
دنیا را ابداں ہیچ گہ شد چوں زلف خوباں پیچ در پیچ اما ایں قوم فرقے نہادہ اند
میان مرید ومراد مرید مبتدی را گویند ومراد منتہی را یعنے مرید آنست کہ در عین
تعب باشد در کار خدا ومراد آنکہ او تلقین کردہ شود بامرٍ مِنْ غَیْرِ مَشَقَّۃٍ پس مرید
مستغنی باشد ومراد موقوف ومرفہ بریں قصہ حضرت موسیٰ علیہ السلام مرید بار زیراچہ او میگوید

۹۱ راست ودرست شدن دل در طلب حق پاک برتر ۱۲ ۹۲ بہ کارے از غیر دشواری ۱۲ ۹۳ مطلع کردہ شدہ بر مقصود ۱۲ ۹۴ آسانی بخشیدہ شدہ است در انجام ۱۲

رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
مراد باشد زیرا چہ در باب او فرمان مے شود اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ وہم ازینجاست
ہمتر موسیٰ علیہ السّلام درخواست کرد وگفت اَرِنِیْ جواب آمد لَنْ تَرَانِیْ وبجانب سرور
پیغام براں حضرت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمان آمد اَلَمْ تَرَ اِلٰی رَبِّكَ
وقولہ کیف مَدَّ الظِّلَّ سِتْرٌ لِلْقِصَّةِ وَيَحْصُنُ لِلْحَالِ باشد آمدیم بر سر حرف سلطان
المشائخ کہ مے فرمود مردے بہ پیرے پیوست واز معاصی توبہ کرد پیر او را فرمود
کہ دو چیز است کہ مردم بداں بحق میرسند یکے تخلیہ کہ از معاصی نفس را خالی کردن است
دوم تحلیہ کہ نفس را بحُلیۂ عبادت آراستن وے فرمود کہ چوں مرید بعبادت مشغول
شد او را چہار چیز پیش آمد یکے دنیا دوم خلق سیوم شیطان چہارم نفس آں مرید
بخدمت پیر عرض داشت کرد پیر فرمود کہ از دنیا تجرّد کن واز خلق تفرّد وبا شیطان
محاربت کن در آنوقت پیر را یاد کن وفرس نفس را بلجام تقویٰ ملجم کن وبگوشہ دار
مرید ہمچناں کرد وباز بخدمت پیر آمد وگفت چنانکہ فرمودہ بودند کردم نفس مرا میگوید
کہ تو ضعیف خواہی شد وبعبادت نخواہی رسید قوت حاصل کن پیر فرمود کہ توکل کن
نفس خواہد آرامید باز مرید آمد وگفت مرا حالے پیش آمدہ است کہ از گذشتہ ہا یاد
مے آید کہ فلاں جائے چنیں کردم وچنیں رفتم پیر فرمود کہ کار خود بخدائے بگذارد و
ہر چہ کنی از حق داں ہمچناں کرد چوں ایں سخن ہمہ بجا آورد درے بروکشادہ شد
حال بخدمت پیر عرض داشت پیر فرمود ایں را فردوس محبت گویند وباز درے
کشادہ شد باز بخدمت پیر عرض داشت پیر فرمود ایں را صحرائے قرب خوانند و
سلطان المشائخ یارے را بوقت بیعت مے فرمود باید کہ بدانی دنیا واہل دنیا را
بنیا فریدہ اند وے فرمود کہ مولانا تقی الدین مجنون رقعہ بر من نوشتہ است ودو کس
را فرستادہ وگفتہ ایشاں پیش ایں ضعیف توبہ کردہ اند شما ایشاں را دست بیعت

---

۹۱ اے پروردگار من بکشائے برائے من سینہ مرا وآسان گرداں برائے من کار مرا ۹۲ آیا نکشادیم من برائے تو اے محمد صلعم سینہ ترا ۹۳ اے پروردگار بنما تو خود را بمن ۹۴ نتوانی دید تو مرا ۹۵ آیا نمے بینی تو اے محمد صلعم بسوئے پروردگار خود ۹۶ پوشیدگی است مر سخن طریقت را ونگاہداشت مر سر حقیقت را ۱۲

بہ ہیدس من دریں متردد م بنا بر آنکہ بر قول بعضے مشایخ قدس اللہ اسرارہم العزیز توبہ وارادت یکے است سلطان المشایخ مے فرمود چوں کسے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بیامدے بہ نیت ارادت اول فرمودے فاتحہ واخلاص بخوانید بعدہ امن الرسول بخواندے بعدہ شہد اللہ تا اِنَّ الدِّیْنَ عِنْدَ اللّٰہِ الْاِسْلَامُ خواندے بعدہ فرمودے کہ بیعت کردی بریں ضعیف وخواجۂ ایں ضعیف وخواجگان خواجۂ ما و پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و باحضرت عزت عہد کردی کہ دست و پاے وچشم نگاہداری و بنہج شرع باشی انشا اللہ تعالیٰ وہرگاہ کہ خرقہ پوشانیدے فرمودے وَلِبَاسُ التَّقْوٰی ذٰلِکَ خَیْرٌ وَالْعَاقِبَۃُ لِلْمُتَّقِیْنَ ونیز مے فرمود کہ بر جملہ ہم بطحاے کعبہ ارادت است وحرم کعبہ ارادت است وکعبہ ارادت است بطحاے کعبہ ارادت آں باشد کہ کسے را نیازارد نہ بدست ونہ بزباں و ہر کسے نگوید ونشنود یظاہر خود را نگاہدارد وحرم کعبۂ ارادت آں باشد کہ چشم وزبان حقیقت مصروف نمودہ چشم وزباں ودست نگاہدارد وکعبۂ ارادت آں باشد کہ دل برحق بندد و مدام بذکر وتسبیح وتہلیل مشغول باشد ووسواس شیطان از خاطر دور دارد سلطان المشایخ مے فرمود کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است اَللّٰھُمَّ اغْفِرْ لِلْمُحَلِّقِیْنَ قَالُوْا یَارَسُوْلَ اللّٰہِ وَلِلْمُقَصِّرِیْنَ قَالَ وَلِلْمُقَصِّرِیْنَ بعدہ بعضے صحابہ محلوق شدند ام سلمہ رضی اللہ عنہا گفت یارسول اللہ اگر تو محلوق شوی یاراں متابعت کنند آنگاہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم محلوق شد بعدہ سلطان المشایخ فرمود بنگرید کمال نبوت پیغمبر علیہ السلام والصلوٰۃ کارے بغیر خواست فرمود اول خود کرد تا دیگراں کنند و در آں اقتدا نمایند از دیگرے اینعنی چگونہ تصور توانکرد کہ خود نکند و بغیرے فرماید و آں معمول شود امیر خسرو خوش گوید بیت

آں گفت مذکر نکند خلق کہ اورا ٭ گفتار بسے یابی و کردار نیابی ٭٭ و سلطان المشایخ

ا؎ ایں لباس پرہیزگاریست بہتر است وخوبیہاے آخرت براے پرہیزگاران است ۲؎ اے پروردگار من بخش موے سر تراشندہ ہا را گفتند صحابہ یارسول اللہ و مقصر کنندہ ہاے موے سر را گفت پیغمبر خدا اے پروردگار من بخش مقصر کنندہ ہاے موے سر را ۱۲

مے فرمودند رونده روے بکمال دارد یعنی سالک تا در سلوک است امیدوار کمالیت است بعد ازاں فرمود که سالک است و واقف و راجع و سالک آنست که او راه رود و واقف آنست که او را وقفه افتد دریں محل سوال کردند که سالک را وقفه باشد فرمود که آرے هرگاه که سالک را در طاعت فتورے افتد چنانچه از ذوق طاعت بماند او را وقفه باشد اگر زود کار را دریابد و باتابت پیوند د سالک تواند بود و اگر عیاذاً باللہ هم براں بماند هیم آں باشد که راجع شود بعد ازاں ایں را بر هفت قسمت بیان فرمود اعراض حجاب تفاصل سلب مزید سلب قدیم تسلّی عداوت ایں قسمت را تفصیل فرمود که دو دوست باشند عاشق و معشوق مستغرق محبت یکدیگر درینمیاں اگر از عاشقے حرکتے یا سکنتے در وجود بیاید که ناپسندیده دوست بود آں دوست از و اعراض کند یعنے روے بگرداند پس عاشق را واجب است که در حال باستغفارے مشغول شود و بمعذرت پیوند هرآئینه دوست او از و راضی شود و آں اندک اعراضے که بوده باشد ناچیز گردد و اگر آں محب هم براں خطا اصرار کند و عذر نخواهد آں اعراض بحجاب کشد معشوق حجاب در میان آرد بعده سلطان المشائخ در تمثیل حجاب چوں بریں سخن رسید دست مبارک بالا کرد و آستیں پیش روے مبارک داشت و فرمود که مثلاً همچنیں حجاب شود میاں محب و محبوب پس محب را واجب آید که در اعتذار کوشد و بتوبه گراید و اگر در آں باب هم آهستگی کند آں حجاب بتفاصل کشد چه شود آں دوست از و جدائی گزیند پس اول اعراض بیش نبود چوں عذر نخواست حجاب شد چوں هم براں مُصِر بود تفاصل شد پس اگر هم دوست مستغفر نشود سلب مزید شود مزیدے که اوراد را و ذوق طاعت و غیر آں بوده باشد آں مزید از و بستانند پس اگر عذر آں نخواهد و برآں بطالت بماند سلب قدیم شود طاعتے و راحتے که پیش از مزید داشت آں هم بستانند پس اگر اینجا هم در توبه تقصیرے رود بعد ازاں تسلّی

بمعنی همیشه

باشد یعنے دوست اورا بر جدائی او دل بیارامد پس اگر درانابت اہمال رود عداوت شود نعوذ باللہ منہا واز سلطان المشائخ سوال کردند مُرید را آنچنانکہ در قیامت بحضور مشائخ شرمندگی نیارد چہ باید کرد مگر ایں نعمت بتعلیم و مدد بندگی سلطان المشائخ حاصل آید فرمود سالک را در سلوک احوالے پیش آید کہ ہماں احوال حاکم وقت او شود و حضرت سلطان المشائخ مے فرمود کہ وقتے مردے بخدمت شیخ محمد اجل سرزی آمد و ارادت آورد منتظر بود تا خواجہ چہ فرماید خواجہ فرمود آنچہ برخود روا نداری بر غیرے روا مدار و دیگرے را ہماں خواہ کہ خود را بعد چند گاہ آں مرید باز بخدمت خواجہ آمد عرضداشت کرد آں روز کہ بخدمت بیعت کردم منتظر بودم تا خواجہ مرا ورد ے فرماید ہیچ نفرمود خواجہ فرمود آں روز تختۂ توچہ بود مرید حیراں بماند ہیچ نگفت خواجہ تبسّم کرد و فرمود آں روز ترا گفتم انچہ برخود نپسندی دیگرے مپسند خود را ہماں خواہ کہ دیگرے را چوں تختۂ اول درست نکردی تختۂ دیگر چگونہ دہم سلطان المشائخ مے فرمود مردے بخدمت شیخے مُرید شد شیخ او را فرمود دو کار نکنی یکے دعوی خدائی دوم دعوی پیغمبری مرید حیراں ماند کہ شیخ چہ مے گوید ایں سخن را از شیخ بیاں طلبید فرمود دعوی خدائی آں است کہ ہمہ کارہا بر مراد خود طلبی و دعوی پیغمبری آنکہ ہمہ خلق خواہاں تو باشند و ترا دوست دارند و مے فرمود مرید باید کہ ہیچ حال امانت کسے قبول نکند وجواب گوید قبول نکردم او گفت انچہ امانت آوردہ ام یک شب در دہلیز شما نباشد بدان رضا ندادم و فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز گفتے کسے کہ امانت قبول کند او از مریدان من نباشد. و از سلطان المشائخ سوال کردند پدر را شاید کہ فرزندان

را مرید گیرد و فرمود دریں باب اختلاف است بعضے گفته اند شاید که چنانکه خواجگان
چشت بفرزندان خود دست بیعت و مقام داده اند و مے فرمود در پدری شیخ
کسے را اختلاف نیست و در شیخی پدر اختلاف است روزے بخدمت سلطان
المشائخ مسافرے رسیده بود از وے پرسید که بر سجاده شیخ شهاب الدین
سهروردی از فرزندان او کسے هست آں درویش گفت آرے نبیرۀ پسرے
هست فاما در علست جمله اوقات آند یا بعهده او ست بعده فرمود مے شنوم
احتساب هم دارد گفت آرے بعده سر مبارک جنبانید و فرمود که اِبْنُ النَّجِیْبِ
لَا یَنْجُبُ وَ اِنْ نَجُبَ فَعَجَبٌ بعده فرمود بزرگے حکمت ایں قصه بیان کرده است
و گفته که حق جل و علی کمال قدرت خود مے نماید تا بنده بعجز خود معترف آید که در
مقام شیخی مرد ما نرا بکمال تکمیل چه کرده اگر ایں معنی از تو بودے فرزندان تو که
ترا از همه اولیتر اند تاثیر نمودے تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ وَ تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ
الْمَيِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ و مے فرمود که بعضے گویند ما را با خواجه خضر
علیه السلام پیوند شده است اینعنی مشائخ نمے پسندند انگاه فرمود که شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز را پسرے بود از همه پسران بهتر او بیعت
در پایان قبر شیخ الاسلام قطب الدین بختیار کرد و محاوق شد ایں خبر بخدمت
شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر رسانیدند خواجه فرمود حضرت شیخ الاسلام قطب الدین
قدس الله سره العزیز خواجه و مخدوم ماست اما ایں بیعت درست نیست بیعت
آنست که دست شیخے که بظاهر حی باشد گیرند مولانا سراج الدین حافظ بداونی
از سلطان المشائخ سوال کرد که ایں حدیث است مَنْ لَّیْسَ لَهٗ شَیْخٌ فَشَیْخُهٗ
اِبْلِیْسُ سلطان المشائخ فرمود که قول مشائخ است انگاه فرمود کر درویشی

ـــلہ که پسر نجیب و بزرگ بزرگ نمے شود و اگر بزرگ شود پس عجب است ۵۲ عزیز و صاحب اعتبار میگردانی
هرکسے را که میخواهی و ذلیل و خوار مے کنی هر کسے را که مے خواهی و پیدا مے کنی دوستان خود را از پشت
دشمنان خود و مے برآری غافلان را از پشت ذاکران ۵۳ کسیکه نیست مر او را پیر رهنما
پس رهنماے اوست ابلیس لعین ۱۲

کردند که اگر او را کسے دیدے که با کسے پیوند ندارد گفتے ایں در پائے کسے نشسته راوی
ایں حکایت عرضداشت کرد یعنے وزنے ندارد فرمود که خیر معنی آں باشد هر کس که شیخے
پیوند مے کند هر چه ایں مرید کند فردا آں عمل در پلهٔ پیر او نهند ازیں جهت گویند فلاں
در پائے کسے نشسته است یعنے پیر ندارد **نکته** در بیان آنکه بر مشایخ و پیرے بیعت
کنند بعده با مشایخے و پیرے دیگر بیعت کنند **سلطان المشایخ** فرمود بعضے درویشان
با پیرے بیعت کرده باشند بر آں بسنده نے کنند تا بر پیرے دیگر میروند و بیعت
و خرقه ازهم مے ستانند نزدیک من ایں چیزے نیست زیرا که مرید را محبت حقتعالے
وجلّ وعلی بر اندازهٔ محبّت پیر خود حاصل مے شود چوں با دو پیر بیعت کند و خرقه دو
پیر ستاند چگونه راست آید بیعت هماں است که اول با کسے کرده باشد اگرچه آں
پیر یکے از احاد باشد و مے فرمود شیخ شیوخ العالم شهاب الدین سهروردی
قدس سره بارها گفتے هر درے و هر سرے نباشید یک در گیرید محکم گیرید از
سلطان المشایخ سوال کردند حکم شیخ حسین منصور حلّاج چیست فرمود که مردود
است او مرید خیر نسّاج بود ترک او گرفت و بر جنید رحمة الله علیه آمد و درخواست
بیعت کرد جنید فرمود تو مرید خیر نساجی ترا دست بیعت ندهم او را رد کرد چوں
جنید رحمة الله علیه مقتدائے وقت بود رد او رد همه باشد و بخط مبارک سلطان
المشایخ قدس الله سره العزیز نبشته دیده ام فَاِنْ قَالَ قَائِلٌ اَنَا رَاَيْنَا الْمَشَائِخَ
اِسْتَفَادُوا عَنْ غَيْرِ شَيْخٍ وَاحِدٍ كَاَبِي عُثْمَانَ فَاِنَّهٗ كَانَ مُتَمَسِّكًا بِمُتَابَعَتِهٖ
يَحْيَى الرَّازِيِّ وَبَعْدَهٗ رَغِبَ فِي صُحْبَةِ شَاهِ الْكِرْمَانِيِّ ثُمَّ اتَّبَعَ اَبَا حَفْصٍ الْحَدَّادِ
وَبَلَغَ مَبْلَغَ الرِّجَالِ وَاَنْتَ فَقَدْ تَحَجَّرْتَ وَاسِعًا اَعْلَمُ اَنَّ تَعَلُّقَ الْاِرَادَةِ تَعَلُّقٌ
يُشْتَرَكُ فِيهِ غَيْرُهٗ وَتَعَلُّقٌ يُشْتَرَكُ فِيهِ غَيْرُهٗ فَاِنَّهٗ يُمْكِنُ اَنْ يُرَبِّيَ الصَّبِيَّ

۱۵ ارشاد کرامت بنیاد حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز گفت گوینده که من دیده ام شیخان
را که استفاده کرده اند سوائے از یک شیخ از شیخان بسیار چنانچه ابی عثمان زیرا چه بود او چنگ درزننده به
پیروی یحیی رازی بعد گذشت او پیوست بصحبت شاه شجاع کرمانی بعد از و پیروی کرد با حفص
حداد او رسید بمرتبه دوستان خدا و تو بجفتن بسیار جا اگشته از مطلوب خود یا بسیار سبادل گشته
تو بیستر دانه علاقهٔ ارادت علاقه ایست که شریک نے شود غیر شیخ و تعلق پرورش تعلقے است

غیرُالْوالِدَیْنِ فِیْہِ صِبْغَۃُ الطَّیْرِ اِلَّا اَنْ تَمُوْتَ الشَّیْخُ کَمَا کَانَ حَالُ الشَّیْخِ اَبِی النَّجِیْبِ السُّھْرَوَرْدِی لَمَّا مَاتَ شَیْخُہٗ اَحْمَدُ الْغَزَالِی اِسْتِفَادَ بِاِشَارَتِہٖ عَنِ الشَّیْخِ حَمَّادٍ دَبَّاسٍ **نکتہ** دربیان توبہ واستقامت آں سلطان المشایخ مے فرمود قدس اللہ سرہ العزیز سالک چوں قدم در راہ نہد اول توبہ کند توبہ بر دو نوع است توبۂ عوام و توبۂ خواص توبۂ عوام از گناہ است و توبۂ خواص از ما دون اللہ و ایں توبہ کہ سالک کند باید کہ باستقامت کند و ایں راہ انگاہ عبور تواں کرد کہ در رو استقامت باشد و طلب جاہ و کرامت نباشد و آں استقامت مے باید کہ بر متابعت رسول علیہ السلام والصلوٰۃ باشد وہیچ مستحبے و آدابے از و فوت نشود خواجہ عطار فرماید **بیت** جاوید در متابعت مصطفےٰ گزیں ✤ تا نور شرع او شود برتو مقتدا ✤ و دعائے کہ برائے استقامت توبہ آمدہ است دریں کتاب در باب اوراد در نکتۂ ادعیۂ ماثورہ تحریر یافتہ است چوں کسے توبہ کند آنچہ پیش ازاں کردہ باشد بداں ماخوذ نیست و مے فرمود کہ اگر کسے از شراب توبہ کند ہر آئینہ حریفاں و قریناں پیشینہ او را مزاحمت نمایند و ہر بار شراب خوردن و بموضعیکہ ذوق گرفتہ باشد طلب کنند و جہد نمایند تا او باز شراب خورد و ایں معنی انگاہ باشد کہ او را اندک مایۂ ہوس در دل ماندہ باشد و اگر تایب دل ازاں اندیشہ کلی صاف کند ہیچ قرینے و حریفے او را مزاحمت نتواند نمود دلیل بر صدق توبہ او شکستن از قرنا و حرفا باشد بعد ازاں فرمود ہر کہ را معصیتے بزبان گیرند انگاہ باشد کہ اندک مایۂ دل آنکس برآں فسق باشد اما چوں تائب دلِ خود را ازاں ناشایستہ باز آرد ہیچکس او را برآں جرم و جنایت یاد نکند ایں ہمہ معانی دلیل بر استقامت توبہ است یعنے تائب بر سر توبہ مستقیم است نہ او را

۹۱ کہ شریک مے شود در وغیر مربی حقیقی زیرا چہ بدرستی کہ جایز است کہ بپرورد طفل را غیر مادر و بدہد پس شیر مے دہد آں طفل را دایۂ مگر آنکہ بمیرد شیخ چنانکہ بود حال شیخ نجیب الدین سہروردی ہرگاہ کہ مرد شیخ او ابو احمد غزالی فایدہ گرفت باشارہ شیخ احمد غزالی از شیخ حماد دباس ۱۲

بمعصیتے تواند خواند ونہ بفسق نام او بر زبان تواند راند بعدہ فرمود کہ اینکس کہ دست شیخے مے گیرد وبیعت مے کند آں عہد خداوند است باید کہ برآں ثابت باشد واگر او برآں ثباتے میسر نیست دست برچہ مے گیرد ہمچنانکہ ہست مے باش کو ومے فرمود چوں کسے تایب شود وپیش ازاں کسے را بد گفتہ باشد باید کہ برو برود واو را معذرت کند وبحلے خواہد واو را خشنود کند واگر آنکس مردہ باشد چہ کند چنانکہ او را بد گفتہ است درمردن او نیکو گوید واگر کسے را کشتہ باشد واو را والی نباشد کہ دیت او بستاند چہ کند بردہ آزاد کند اینکس کہ بردہ آزاد میکند احیاے مردہ مے کند واگر کسے بر منکوحہ غیرے ومملوکہ کسے زنا کردہ باشد چہ کند اینجا نیامدہ است کہ بر وبرود عذر خواہد اینجا بخداے گریزد واگر شارب خمرے تایب شود چہ کند شربتہاے لطیف بخلق خدا دہد وآب ہاے خنک بعدہ فرمود وآنکہ گناہے مے کند روے او بجانب معصیت ہا باشد وقفا جانب حق آنزماں کہ تایب شد باید کہ قفا جانب معاصی باشد وروے جانب حق انگاہ فرمود آنکہ تائب شدہ است باید کہ او را در طاعت ذوق تمام باشد وآنکہ بمعصیت باز مے گردد نعوذ باللہ ازآنست کہ از نور طاعت ذوق نمے یابد انگاہ بر لفظ مبارک راند کہ توبہ وانابت درحالت جوانی نیکو مے آید درپیری خود چہ کند کہ تایب نشود وایں دو بیت بزبان راند نظم چوں پیر شوی وبد سرانجام * آئی سر کار خود بنا کام * سازی روحق راز تیرہ رائی * معشوقہ روز بے نوائی * بعدہ فرمود کہ حق تعالی از بندہ خود از جوانی او خواہد پرسید یسأل المرء من شبابہ مثنوی للحکیم الثانی فی الشیب والشباب *

راکعم کرد روزگار حسود *	از پس ایں رکوع چیست سجود
تا جوانی مدد کہ با من بود	جوے عمرم پر آب وروشن بود
خوش خوش از من جہان ہزل ومجاز	عاریتہا ہمی ستاند باز *

پنبہ از گوش کر دبیروں مرگ +	کہ بسازی برائے رفتن برگ +
دل ازیں عمر مختصر برگیر	گرچنیں عمر کس نگرد دپیر
مرد پیر از لقاے جاناں شد	یا چنیں عمر پیر نتواں شد
ہست پیر از ولایت دیں است	آنکہ گویند پیر پیرا نیست
سیرم از عمر و زندگانی خویش	مے بگیرم براین جوانی خویش
ایں حیاتم مرا ملال آمد	زندگانی مرا وبال آمد + +

باز آیم بر سر حرف توبہ سلطان المشائخ مے فرمود کہ توبہ بر سہ قسم اتمام شود یک قسم آں حال است و دوم ماضی و سیوم مستقبل انچہ صفت حال است آنست کہ پشیماں شود یعنے ندامت آرد از ہرچہ کردہ است و قسم دوم ماضی است کہ خصمانرا خشنود کند اگر یکے از یکے دہ درم غصب کردہ است و ہمیں میگوید توبہ توبہ ایں توبہ نباشد توبہ آں باشد کہ دہ درم بدو باز دہد و اورا خشنود کند قسم سیوم کہ تعلق بمستقبل دارد آنست کہ نیت کند کہ بیش بداں معصیت باز نگردد انگاہ فرمود کہ چوں من بخدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر پیوستم و انابت آوردم ہر بار ہر لفظ مبارک میراند کہ خصماں را خوشنود باید کرد دریں باب بسیار غلو فرمود مرا یاد آمد کہ بیست جیتل دام دادنی دارم و یک کتاب کسے عاریت خواستہ بودم و از من غایب شدہ در آنچہ شیخ کبیر نور اللہ مرقدہ درباب خشنود کردن خصماں ذکر بلیغ مے فرمود من دانستم کہ مخدوم مکاشفِ عالم ہست در دل کردم کہ ایں بار در دہلی بروم و ایشاں را خشنود کنم چوں در دہلی آمدم آنمرد کہ بیست جیتل او دادنی داشتم بزاز بود دانرو جامہ ستدہ بودم الغرض ہیچ قت بیست جیتل یکجا حاصل نمے شد کہ بدو برسانم وجہ معاش تنگ بودے گاہے پنج جیتل بدست آمدے و گاہے دہ جیتل تا یک بار دہ جیتل بدست آمد بیامدم بر در آں بزاز و اورا آواز دادم از خانہ بیروں آمد باو گفتم کہ بیست جیتل تو بر ذمہ من ماندہ است میسر نشد کہ بیک دفعہ بدہم ایں دہ جیتل آوردہ ام بستاں و دہ دیگر ہم اکنوں برسانم انشاء اللہ تعالی آں مرد چوں

ایں بشنید گفت آرے ازآنجا کہ تو مے آئی ہمیں توقع باشد دہ جیتل ازمن بستاں
وگفت آں دہ جیتل باقی ترا بخشیدم بعد ازاں برفتم براں مرد کہ کتاب اُو آوردہ
بودم اورا دیدم گفتم اے خواجہ از تو کتابے عاریت بردہ بودم ازمن غایب شد
اکنوں نسخہ حاصل کنم ہمچنانکہ آں کتاب تو بود بنویسانم وبتو رسانم چوں آنمرد
ایں سخن بشنید گفت آرے ازآنجا کہ تو مے آئی ثمرہ ہمیں باشد بعد ازاں
گفت کہ کتاب بتو بخشیدم باز آیم برسر حرف توبہ حضرت سلطان المشایخ
مے فرمود کہ متقی است وتایب متقی آنست کہ گاہے ملوث نشدہ باشد وتایب
آں آنست کہ بعد گرفتن ذوق معصیت توبہ کردہ باشد دریں مسئلہ بعضے گفتہ
اندکہ متقی وتایب ہر دو برابر اند وبعضے گفتہ اند کہ تایب فاضل تر از متقی است
زیراکہ ایں تایب شدہ است ذوق معصیت گرفتہ است آنکہ ذوق گرفتہ باشد
خوشتر ازاں باشد کہ ہیچ ذوقے نگرفتہ باشد وبعضے گفتہ اند کہ متقی فاضل تر
از تایب در صحت ایں قول حکایت فرمود کہ وقتے میان دو کس مباحثہ شد
یکے گفت متقی از تائب فاضل تر ودیگرے گفت کہ تائب از متقی فاضل ترایں
سخن میان ایشاں بتطویل کشید ایشاں ہر دو بر پیغامبر آں عہد رفتند وایں
راحکم طلبیدند وپیغمبر آں عہد فرمود کہ من از خود حکم نتوانم کرد منتظر وحی خواہم
بود تا چہ فرماں شود دریں میاں بر آں پیغمبر فرماں آمد کہ آں ہر دو تن را
باز گرداں وبگو شما ہر دو بروید وامشب یکجا باشید چوں از خانہ بیروں آئید ہر کہ
اول پیش شما بیاید حکم ایں مسئلہ از وے پرسید آں ہر دو تن بحکم فرماں برفتند وروز
دیگر از خانہ بیروں آمدند مردے پیش آمد از وے پرسیدند کہ خواجہ مارا مشکلے شدہ
است تو حل کن او گفت چہ مشکل است ایشاں گفتند مارا معلوم شود آنکہ معصیتے
نکردہ باشد او بہتر از آنکہ کردہ باشد وتایب شدہ آں مرد گفت اے خواجگان
من مردے جلاہہ ام علمے نخواندہ ام ایں مسئلہ چگونہ حل کنم اما اینقدر میدانم
جامہ کہ من میبافم تارہا بسیار میباشد بعضے تار میگسلد من باز بپیوندے کنم

نزدیک من آں تارکہ نگسستہ باشد بہتر ازاں تارے کہ بگسلد و باز پیوند کنم ہر دو باز گشتند و بخدمت آں پیغمبر آمدند صورت حال باز گفتند آں پیغامبر گفت جواب شما ہمیں بود و بخط مبارک سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نوشتہ دیدہ ام یَا دَاؤُدُ قُلْ لِلْمُذْنِبِیْنَ تُوْبُوْا اِلَیَّ قَبْلَ قِیَامِ السَّاعَۃِ فَاِنَّ الْمُذْنِبِیْنَ یَنْظُرُوْنَ اِلٰی یَوْمِ الْقِیَامَۃِ مِنْ طَرْفٍ خَفِیٍّ وَفِی الْحَدِیْثِ اِنَّ الْعَبْدَ اِذَا اَذْنَبَ لَمْ یُکْتَبْ عَلَیْہِ حَتّٰی یُذْنِبَ ذَنْبًا اٰخَرَ فَلَمْ یُکْتَبْ عَلَیْہِ حَتّٰی اَذْنَبَ ذَنْبًا اٰخَرَ فَاِذَا اجْتَمَعَتْ عَلَیْہِ مِنَ الذُّنُوْبِ ثُمَّ اِذَا عَمِلَ حَسَنَۃً وَّاحِدَۃً کُتِبَ لَہٗ خَمْسُ حَسَنَاتٍ وَجُعِلَ خَمْسُ حَسَنَاتٍ بِاِزَاءِ خَمْسِ سَیِّاٰتٍ وَفِی الْحَدِیْثِ التَّوْبَۃُ مِنَ الزِّنَا اَیْسَرُ مِنَ التَّوْبَۃِ عَنِ الْغِیْبَۃِ التَّوْبَۃُ صِفَۃٌ لِلْمُؤْمِنِیْنَ وَالْاِنَابَۃُ صِفَۃٌ لِلْمُقَرَّبِیْنَ وَجَاءَ الْقَلْبُ مُنِیْبٌ وَالْاَوْبَۃُ صِفَۃُ الْمُرْسَلِیْنَ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّہٗ اَوَّابٌ قِیْلَ لِلشَّیْخِ التَّائِبِ الطَّاوُتَ وَاَسْرَعْتَ الطَّاتَ حَیْثُ اَخَّرْتَ التَّوْبَۃَ اِلَی الشَّیْبِ وَاَسْرَعْتَ حَیْثُ تُبْتَ قَبْلَ الْمَوْتِ شعر اِلٰھِیْ تُبْتُ عَمَّا کَانَ مِنِّیْ ✢ فَکَفِّرْ سَیِّاٰتِیْ وَارْضَ عَنِّیْ ✢ وَعَامِلْنِیْ بِلُطْفِکَ یَا اِلٰھِیْ ✢ وَلَا تَقْطَعْ لِاَجْلِ الذَّنْبِ مِنِّیْ ✢ فَکُنْ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ لِیْ مُعِیْنًا ✢ وَاَحْسِنْ لِیْ کَمَا اَحْسَنْتُ ظَنِّیْ ✢ سلطان المشائخ مے فرمود کہ پیرے فرمودہ است کہ عنایت

لہ ترجمہ عبارت عربی کہ بخط حضرت سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام اے داؤد بگو مر گناہگاران را توبہ بکنید بسوے پروردگار پیش از برپا شدن قیامت زیرا چہ بدرستی کہ گناہگاران خواہند دید بسوے من روز قیامت از گوشۂ چشم دزدیدہ و در حدیث است بدرستی کہ بندہ وقتیکہ گناہ مے کند نوشتہ نے شود بروے آں گناہ باز دیگر گناہ مے کند پس دریں ہنگام جمع مے شوند برآں بندہ گناہاں پس دریں ہنگام یک نیکی مے کند نوشتہ مے شود برائے او پنج نیکی و پنج نیکی دیگر در مقابلہ پنج گناہ کہ پیش از نیکی کردہ بود و در حدیث دیگر است کہ توبہ کردن از زنا آسان تر است از توبہ کردن از غیبت باز ماندن از گناہ صفت مومناں است و رو بخدا آوردن صفت مقربان درگاہ است چنانچہ مے گویند کہ آمد با دل رو آرندہ بسوے خدا و بازگشتن از جمیع نامرضیات حق گفتہ شد مر شیخ تائب پیر را کہ دیر کردی و شتاب کردی در توبہ کردن از جہت آنکہ دیر کردی آمدی بر سر توبہ در وقت پیری و شتاب کردی ازاں روز کہ پیش از مرگ در حالت صحت توبہ کردی لہ ترجمہ شعر اے معبود من توبہ کردم من از گناہانے کہ از ما سرزدہ بود پس بپوش گناہان مرا و خشنود شو از من و کار لطف کن با من اے معبود من و مبر از من از جہت گناہانیکہ صادر مے شود از من پس باش روز قیامت برائے من یاری دہندہ و مہربانی کنندہ و نیکوئی کن با من چنانکہ نیکو کردہ گمان من در ذات خود یعنے از ذات تو امان بخشندگی است و مرا بندگی است ۱۲ ۱۲ ۱۲ ۱۲

حق دو چیز است و آں عزیز است با عصمت در اوّل و با توبہ در آخر حق تعالیٰ
بہ برکت حضرت سلطان المشائخ بجملہ غلامان و مریدان سلسلۂ چشتی نظامی
روزی کناد نکتہ در بیان حکم کردن پیر و قبول کردن مُرید حکم پیر سلطان
المشائخ مے فرمود مُرید را مے باید ہمان کند کہ پیر فرماید اما پیر آنچناں مے باید
کہ در احکام شریعت و طریقت عالم باشد تا چیزے غیر مشروع نفرماید و اگر چیزے
فرماید کہ مختلف فیہ باشد پس مرید را ہمان باید کرد کہ آنچناں پیر فرماید بنا بر آنکہ
پیغامبر صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمودہ است اِختِلافُ اُمَّتِی رَحْمَةٌ و شیخ بر
قول مجتہدے حکم کردہ است پس مرید را باشارت پیر کار مے باید کرد و کسیکہ
بخدمت پیر مے پیوند و ارادت مے آرد و ایں را تحکیم گویند یعنے پیر را بر خود
حاکم مے سازد پس ہر چہ پیر گوید مرید نشنود تحکیم نباشد و اگر بعضے قول و یا فعل
پیر را منکر باشد او مرید نباشد بعدہ حکایت فرمود زالے بود ہر بار در خانقاہ شیخ
ابو سعید ابو الخیر رحمۃ اللہ علیہ در آمدے و صحن خانقاہ را جاروب دادے شیخ
از وے پرسید کہ مقصود از یں جاروب دادن چہ داری بگو تا غرض تو حاصل
کنم زال گفت غرضے دارم چوں وقت خواہد آمد عرض خواہم داشت القصہ زال
ہمچناں خدمت بجا مے آورد تا روزے جوانے صاحب جمال بخدمت شیخ آمد
و بیعت کرد زال بیاید و خدمت شیخ را گفت کہ ایں جوان را بگو تا مرا در حبالۂ خود
آرد شیخ متأمل شد و با خود گفت کہ ایں عورتے زال و نازیبا و ایں جوانے خوب رو
ایں معنی چگونہ شود شیخ در خلوت شد سہ شبا روز طعام و شراب نخورد بعد سہ شبا روز ہر دو
را پیش طلبید روے سوے آنجوان کرد کہ ایں زال را در حبالۂ خود آر جوان بطوع و رغبت
قبول کرد بعد ازاں زال التماس نمود کہ شیخ فرمان دہد تا مرا جلوہ دہد چنانچہ رسم عروسی است آ
شیخ فرمان داد ہمچناں کند و فرمود کہ راتبہ کہ مے پختند تضعیف کنند انگاہ زال التماس کرد کہ شیخ
آں جوان را فرمان دہد تا مرا از زمین برگیرد و بدست خود بالاے تخت برد شیخ آں
جوان را فرمود کہ ہمچناں کن چوں آں جوان زال را از زمین برداشت

زال گفت کہ اے شیخ ایں جواں مرا در نظر تو از خاک برداشت فرماں دہید کہ
مرا بخاک نہند از دیدہ یعنی ایں کار را بوغار رساند و مرا پشت نہد شیخ ہمچناں فرمود
آں جواں قبول کرد نکتہ دربیان تجدید بیعت حضرت سلطان المشایخ مے
فرمود قدس سرہ العزیز چوں پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عزیمت مکہ کرد پیش
از فتح مکہ امیر المومنین عثمان را برسالت بر مکیاں فرستاد پیغمبر صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم را خبر رسانیدند کہ امیر المومنین عثمان را بکشتن پیغمبر صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم چوں بشنید صحابہ را رضوان اللہ علیہم طلب کرد و فرمود بیائید و بیعت
کنید تا با مکیاں حرب کنیم یاراں بیعت کردند پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آں زماں
بر تنۂ درخت تکیہ کردہ بود آں بیعت را بیعت رضواں گویند دریں میاں یارے
بود او را ابن اکوع مے گفتند او بیامد و درخواست بیعت کرد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم فرمود پیش ازیں بیعت نکردہ گفت یا رسول اللہ کردہ ام اما ایں ساعت
تجدید مے کنم پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او را دست بیعت داد تجدید بیعت با
مشایخ کہ مے کنند ازینجا است وقتے جوانے بخدمت سلطان المشایخ تجدید
بیعت کرد مگر او را از طرفے ایذائے رسیدہ بود درباب او ایں بیت فرمود بیت
اے بسا شیر کاں ترا آہوست * اے بسا درد کاں ترا داروست * و میفرمود
کہ من پیش جامۂ خواجۂ خود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ
العزیز تجدید بیعت مے کنم و عجب ندارم کہ شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر نیز پیش جامۂ
پیر خود تجدید بیعت مے کرد کاتب حروف در کتابے نوشتہ دیدہ
است کہ تجدید بیعت پیش جامہ پیر از آنجملہ است کہ بخدمت مخدوم تجدید بیعت
کردہ شد از حق تعالی امیدوارم کہ ایں بیچارہ را بدینجملہ کنند کہ عہد کردم بخواجہ
خویش و خواجۂ خواجۂ خویش و بخواجگان چشت علیہم الرحمۃ والرضوان و بمحمد
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ زبان نگاہدارم و گوش نگاہدارم و بر جادۂ
شرع باشم و من بیچارہ را در کار دیں و محبت رب العالمیں بخشند و در سلک

بندگان مخدوم بدارند این ضعیف گوید **بیت** عہد کردیم کہ دل در خم زلف تو نہیم ٭ جاں مشتاق بزیر سم اسپ تو نہیم ٭ وقتے مردے بخدمت **سلطان المشائخ** تجدید بیعت کرد سلطان المشائخ درآں حال این بیت بر لفظ مبارک راند **بیت** در عشق تو کار خویش ہر روز ٭ از سرگیرم نہے سروکار ٭ **نکتہ** در بیان اعتقاد مرید بخدمت پیر مقرر ضمیر منیر مریدان خوب اعتقاد باد باید کہ مرید را اعتقاد و محبت پیر بحدے باشد و بمثابہ رسد کہ در زمان خود جز پیر خود دیگری را نداند کہ بخدا مے رساند شیخ سعدی خوش گوید **بیت** کہ نیست در ہمہ عالم باتفاق امروز ٭ جز آستانہ تو مقصدے و ملجائے ٭ و اگر در خاطر مرید سست اعتقاد ہم بگذرد کہ در عالم جز پیر من کسے ہست کہ بخدا مے رساند بالقطع شیطان ملعون در اعتقاد او تصرف کند و آں ہر دمے را از مشغولئی پیر بیروں آرد و خلل در اعتقاد اندازد و او را چیزے نماید کہ بداں فساد اعتقاد ارادت او باشد نعوذ باللہ منہا بخدمت **سلطان المشائخ** سوال کردند اگر پیرے در احوال مرید سفر کند تا عمل او چگونہ پیدا ما اگر در عالم اعتقاد سفر کند و اعتقاد درست و محکم بیابد مرید را امیدے باشد فرمود آرے اصل درینکار اعتقاد است چنانکہ در عالم ظاہر اصل ایمان است و مومن را مے باید کہ در وحدانیت باری تعالیٰ و بر سالت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایمان درست باشد مرید را نیز مے باید کہ در حق پیر اعتقاد درست باشد چنانکہ مومن بگناہ کافر نشود مرید نیز چوں در اعتقاد درست باشد بلغزشے بر آرتداد طریقت او حکم نتواں کرد کہ بہ برکت اعتقاد باصل باز آید و مے فرمود کہ وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ مقصود عقیدہ این کس است ہر کہ بقصد عقیدہ پاک آمد البتہ قابل باشد زیرا چہ بعقیدہ این کس را ہم در خاطر فرحے باشد و اندازہ عقیدہ خویش ہر کسے نصیب مے برد بعدہ فرمود کہ وقتے از لکھنوتی مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز

آمد خواجہ گفت از کجا آمدۂ و بچہ نیت آمدۂ اغاز کرد کہ فاتحہ درخواست کردن شیخ
شیوخ العالم فرمود یاران و فرزندان را کہ فاتحہ بخوانید ایں زمانکہ جمع شدند
باز فرمود بچہ نیت آمدۂ او گفت فاتحہ درخواست کردن خواجہ بگریست کہ عقیدۂ
ہمچنیں باید بعد. فاتحہ خواندن فرمود و گفت عقیدۂ اینکس بہ از فعل اینکس است
فعل لنفسہ باشد و عقیدۃ لغیرہ و سلطان المشائخ مے فرمود وقتے درویشے
را مار گزیدہ او گفت اگر ارادت من بشیخ خود درست است بہیچ علاجے حاجت
نیست و اگر ارادت درست نیست خود اینکس مردہ اولی تر برکت عقیدۂ او
آں زہر اثر نکرد عرض میدارد کاتب حروف مراد ازیں درویش ذات مبارک
سلطان المشائخ بود در آنچہ بخدمت حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس اللہ سرہ العزیز میرفت در صحرا سرسے حضرت سلطان المشائخ را مار
گزیدہ بود چنانچہ در نکتہ کرامات شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ
سرہ العزیز تحریر یافتہ است زیراچہ سلطان المشائخ فرمودہ است کہ کرات
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز حکایت فرمودے
کہ درویشے را اینچنیں حالے پیش آید و یا اینچنیں کارے پیش آمد و من ہماں دانستم
کہ مراد ازاں درویش ذات مبارک سلطان المشائخ شیخ شیوخ العالم است
سلطان المشائخ نیز دریں حکایت ہمیں معنی را رعایت کردہ است و یسفرمود
وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز دعاے بر دست
داشت فرمود کسے باشد کہ ایں دعا را یاد گیرد من دانستم کہ مقصود شیخ ایں است
کہ من یاد کنم عرضداشت کردم اگر فرمان باشد بندہ یاد گیرد آں دعا من داد
گفتم یکبار بخدمت شیخ بخوانم آنگاہ یاد گیرم آں دعا من داد و فرمود بخواں چوں خواندن
گرفتم اعرابے را اصلاح داد و فرمود کہ ہمچنیں بخواں من ہمچناں کہ فرمود خواندم اگرچہ ہمچنانکہ
من خواندہ بودم ہم معنی داشت القصہ ہماں زماں آں دعا در خاطر من یاد شد
گفتم دعا یاد گرفتم اگر فرمان باشد بخوانم فرمود کہ بخواں آنرا خواندم آں

اعراب را کہ اصلاح خدمت شیخ فرمودہ بود ہمچناں خواندم چوں از خدمت
شیخ بیروں آمدم مولانا بدرالدین اسحاق رحمۃ اللہ علیہ مرا گفت نیکو کردی
آں اعراب ہمچناں خواندی کہ خدمت شیخ فرمودہ بود گفتم اگر سیبویہ کہ وضع
ایں علم است و آں دیگراں کہ بانی ایں قواعد اند مرا بگویند کہ ایں اعراب را
کہ ہمچنیں است کہ تو خواندی من ہمچناں خوانم کہ شیخ فرمودہ است مولانا بدرالدین
اسحاق گفت آں آداب کہ بخدمت شیخ تو نگاہ میداری از ما ہیچ کس را میسر
نشود و مے فرمود چوں شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ
العزیز را زحمت غالب شد و ماہ رمضان آمد افطار مے کرد تا روزے خوربزہ
آوردہ بودند و پارہ مے کردند و پیش شیخ مید اشتند خدمت شیخ آں را تناول
مے کرد در اثنائے آں پرکالہ خوربزہ بمن داد میخواستم کہ آں را بخورم در دل کردم
کہ خدمت شیخ شیوخ العالم بدست مبارک خود چیزے بمن دہد کجا یابم نزدیک
بود کہ بخورم و کفارت دو ماہ متصل روزہ دارم فرمود نے مکن مرا رخصت شرعی
است ترا نشاید کہ بخوری برائے آزمایش اعتقاد تو دادہ بودم و مے فرمود کہ وقتے
شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مولانا بدرالدین
اسحاق را آواز داد مولانا بدرالدین اسحٰق در نماز بود جواب داد گفت لبیک
بعد ازاں حکایت فرمود کہ وقتے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طعام میخورد
یکے را آواز داد آں یار در نماز بود درنگے کرد رسول علیہ السلام فرمود کہ چوں
خدا و رسول خدا بخواند بر فور اجابت باید کرد بعد ازاں سلطان المشایخ بر لفظ
مبارک راند کہ فرمان شیخ ہمچو فرمان رسول است علیہ السلام و مے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم
شہاب الدین سہروردی قدس سرہ مندیلے از شیخ خود یافتہ بود آنرا پیوستہ بر خود داشتے
و از زور بر کتہا گرفتے تا وقتے در خواب شدہ بود و آں مندیل جانب پائے او بود ناگاہ پائے او بداں مندیل
رسید چوں بیدار شد قلق و اضطراب بیحد نمود تا بغایتے کہ میگفت کہ من امیدوارم کہ فردائے قیامت
در تیہ ایں تاسف و اندوہ خواہم بود انگاہ حکایت فرمود کہ یکے بخدمت شیخ شبلی آمد و گفت مرید تو

مے شوم شبلی فرمود بشرطے ارادت تو قبول کنم کہ انچہ بفرمایم تو ہماں کنی مرید گفت
ہمچناں کنم شبلی گفت تو کلمہ شہادت چگونہ مے گوئی مرید گفت کہ ہمچنیں گویم لَآ اِلٰہَ
اِلَّا اللّٰہُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰہِ شبلی گفت تو کلمہ شہادت چگونہ مے گوئی ہمچنیں بگو لَآ اِلٰہَ
اِلَّا اللّٰہُ شبلی رسول اللہ مرید بر فور ہمچنیں گفت بعد ازاں شبلی رحمۃ اللہ علیہ فرمود
کہ شبلی یکے از چاکران کمینۂ آنحضرت است رسول ہمون است من اعتقاد ترا
امتحاں مے کردم کہ شیخ مجد الدین بغدادی در تحفۃ البراۃ مے نویسد طایفہ خواستند
کہ تجارت روند برخود و براموال خود مے ترسیدند بخدمت ابوالحسن خرقانی رحمۃ اللہ
علیہ رفتند و عرض داشتند کہ ایں بندگاں را اتفاق عزیمت سفر است اگر از حضرت
دعائے ویا وردے نامزد حال ما شود تا از برکت آں سلامتی باشد شیخ فرمود بنام
باری تعالیٰ عزّ اسمہ بروید فاما اگر در راہ خوفے ویا ہراسے پیش آید نام من بگیرید و
بگوئید ابوالحسن خرقانی تا ازاں خوف وہراس خلاصی یابید چوں ایں سخن
از شیخ شنیدند بعضے سخن از شیخ قبول کردند و بعد دیگیار رواں شدند در اثنائے راہ
ایشاں را قطاع طریق پیش آمدند کسانیکہ باعتقاد صاف تمسک بنام شیخ کردند خلاص
یافتند و کسانیکہ باسم باری تعالیٰ بآیات و دعوات تمسک کردند ہلاک گشتند و مالہائے
ایشاں غارت شد بریں حال تعجب ہر دو طایفہ زیادت گشت چوں بخدمت
شیخ آمدند یکے از ایشاں پرسید چہ حال است گفتند بر ما اینچنیں معاملہ گذشت
نہ آنکہ اسم باریتعالیٰ از آسامی بندگان او بزرگست شیخ گفت آرے ولیکن شما
اسم کسے ذکر کردید کہ مسمیٰ او را نمے شناسید پس گوئی کہ او را ذکر نکردید فاما ایں طائفہ
نام کسے ذکر کردند کہ او را کما حقہ مے شناسند و او حق را مے شناسد پس گوئی کہ
حق جلّ وعلیٰ را ذکر کردند و انیمعنی ہر کسے تصدیق نکند مگر کسیکہ ذوق حقیقت چشیدہ
باشد و حصل کار را مشاہدہ کردہ مے فرمود من از شیخ رفیع الدین شیخ الاسلام
اودہ شنیدہ ام کہ مے گفت مرا قربتے بود او مرید شیخ محمد اجل سرزی بود وقتے
آں مرید را باتہامے گرفتند و در معرض قتل آوردند سیاف او را ہمچناں استانید

که روے او جانب قبله باشد مگر در آنصورت گور پیر او پس پشت مے شد بر فور روئے
سوے گور پیر خود کرد سیّاف گفت دریں محل روئے سوئے قبله باید کرد آں مرد
گفت من روئے جانب قبلۂ خود کرده ام تو کار را باش امیر حسن خوش گوید بیت
اگرچه در عرب از بهر قبله کعبه بنا شد * نبود قبلۂ مجنوں مگر قبیلۂ لیلیٰ * از سلطان
المشایخ قدس الله سره العزیز سوال کردند مریدے باشد که پنج وقت نماز مے گذارد
و اندک ورد سے مے خواند اما محبت شیخ در دل او بسیار باشد و اعتقاد او بسبت
پیر یکبارگی راسخ و مریدے دیگر باشد که او را طاعت بسیار باشد و تسبیح و اوراد بے
بے اندازه وجح کرده اما در محبت شیخ و در اعتقاد قصورے باشد میاں ایں دو بهتر
کدام باشد فرمود آنکه معتقد و محب شیخ است بعد ازاں بر لفظ مبارک راند آنکه محب
و معتقد شیخ باشد یکوقت او بر همه اوقات آں متعب سست اعتقاد شرف دارد
بعد ازاں فرمود که مذهب بعضے اینست که اولیا بر انبیا فضیلت دارند بسبب
آنکه انبیا بیشتر احوال با خلق مشغول اند یعنے صاحب دعوت اند اما اولیا شب و
روز بحق مشغول اند ایں مذهب باطل است اگرچه انبیا با خلق مشغول اند اما
زمانے که با حق مشغول مے شوند آں یک زماں بر جمله اوقات اولیا شرف
دارد وے فرمود که وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس الله سره
العزیز مے فرمود که یکے با من پیوند کرده بود چوں از من برفت چند گاه مزاج او
بر قرار بود باز ازاں بگشت و یکے دیگر بود که از من دور رفت و دیرے همانجا
بود اگرچه تا دیرے بود اما مزاج او برآں قرار بود بعد دیرے هم نگشت انگاه روے
سوئے من کرد که ایں مرد با من پیوسته است هم برآں مزاج است و هیچ نگشته
است سلطان المشایخ چوں بریں حرف رسید بگریست هم در گریه بر لفظ مبارک
راند که تا امروز محبت ایشاں بر قرار است بلکه بر مزید از سلطان المشایخ سوال
کردند اگر مریدے بخدمت پیر خود کمتر رسد و در خانۂ بیشتر در یاد پیر خود باشد چگونه
باشد فرمود که آں نیکوتر اگر کسے از خدمت پیر خود غایب باشد و در یاد پیر خود

باشد یہ ازآنکہ ہمہ روز در پیش باشد و از صحبت پیر بے خبر بعد ازاں ایں مصرع
بر لفظ مبارک راند مصرع بیرون و درون یہ کہ درون و بیروں * در مجلس سلطان
المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز سخن در آں افتاد کہ مریداں بخدمت مخدوم مے آیند
و سر بر زمیں مے نہند سلطان المشایخ فرمود من خواستم کہ خلق را منع کنم اما
چوں پیش شیخ من ہمچنیں کردہ اند منع نکردہ ام درینمیاں امیر حسن رحمۃ اللہ
علیہ عرضداشت کرد بندگانے کہ بدست پیوستند و ارادت آوردند ایں ارادت
بیعت عبارتیست از عشق و محبت پیر پس آنجا کہ عشق و محبت آمد در آنصورت
سر بر زمیں نہادن سہل خدمتے باشد سلطان المشایخ مے فرمود قدس اللہ
سرہ العزیز کہ از خدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین طیب اللہ مضجعہ
شنودم کہ وقتے شیخ ابو سعید ابوالخیر رحمۃ اللہ علیہ سوار در راہے میرفت
و مریدے پیش آمد و آں مرید پیادہ بود بیامد و زانوے شیخ بوسید شیخ فرمود
فروتر مرید پاے شیخ بوسید شیخ فرمود فروتر مرید زانوے اسپ بوسید
شیخ فرمود فروتر مرید سم اسپ بوسید شیخ فرمود فروتر مرید زمیں بوسید
انگاہ شیخ ابو سعید ابوالخیر فرمود کہ دریں چہ ترا فرمودم فروتر مقصود من نہ
آں بود کہ پاے بوس من کنی ہرچہ از فرودتر مے بوسیدی درجۂ تو در دین
بالا تر مے بود کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ است
قَالَ صُهَيْبٌ رَأَيْتُ عَلِيًّا يُقَبِّلُ يَدَ الْعَبَّاسِ وَرِجْلَهُ سلطان المشایخ
مے فرمود کہ پیش ازیں مردے بر من آمدہ بود بزرگ زادہ و سیاحت کردہ
و شام و روم دیدہ دریں حال کہ او پیش ما بود وحید الدین قریشی در آمد
و سر بر زمیں نہاد شیخ سعدی خوش گوید ؎ ہر جا کہ روے زندہ دلے
بر زمین تست * ہر جا کہ دست غم زدہ در دعاے تست * بزرگے دیگر
گوید بیت شعاع روز بہی تا بد از جبین کسے * کہ در پرستش تو بر نہد
بخاک جبیں * آں مرد مسافر بانگ برو زد و گفت مکن سجدہ جائیکہ

ترجمہ گفت صہیب صحابی دیدم من علی را کہ مے بوسید دست حضرت عباس و پائے ایشاں ۱۲

نیامدہ است عبدہ و خلیہ کردہ من با او گفتم غلبہ مکن ہر امرے کہ فرض بودہ
باشد چوں فرضیت او برخیزد استحباب باقی ماند چنانچہ روزہ عاشورہ بر
اُمم ماضیہ فرض بود در عہد پیغمبر ما صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم چوں ماہ رمضان
فرض شد فرضیت او برخاست استحباب او باقیماندہ آمدیم بر سجدہ
درمیان اُمم ماضیہ مستحب بود چنانچہ رعیت مر بادشاہ راو شاگرد مر استاد
را و امت مر پیغامبر را سجدہ مے کردند چوں در عہد پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ
وسلم آں سجدہ برخاست اکنوں استحباب رفت اباحت باقیماندہ برامرے
مباح منع ازکجا آمدہ است آں مرد ساکت شد بعدہ فرمود معہذا در پیش
من کہ روے بر زمیں مے آورند من کارہ ام اما چوں پیش شیخ ما روے
بر زمیں آوردہ اند اگر من منع کنم از دو چیز یکے لازم آید یا تجہیل مشائخ
دیا تفسیق ایشاں نعوذ باللہ منہا بزرگے گوید بیت در خدمت رکاب
تو سر بر زمیں نہاد + خورشید ز آسمان چہارم ہزار بار + نکتہ در بیان اصل
خرقہ و بخشش آں سلطان المشائخ مے فرمود کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ
وآلہ وسلم در شب معراج از حضرت عزت خرقہ یافت و آں را خرقہ
فقر گویند بعدہ صحابہ را طلب کرد و گفت من از حضرت عزت
خرقہ یافتہ ام و مرا فرمان است کہ آں را بیکے بدہم بعدہ پیغمبر صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم روے سوے حضرت ابو بکر کرد رضی اللہ عنہ و فرمود
اگر من ایں خرقہ بتو بدہم چکنی ابو بکر گفت من صدق ورزم و طاعت کنم
و عطا کنم بعدہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ را فرمود اگر من ایں خرقہ بتو بدہم
چہ کنی عمر گفت عدل کنم و انصاف نگاہدارم بعدہ از حضرت عثمان رضی اللہ
عنہ پرسید اگر من ایں خرقہ بتو بدہم تو چہ کنی عثمان گفت من اتفاق کنم و
سخاوت ورزم بعدہ حضرت علی علیہ السلام رضی اللہ عنہ را پرسید اگر من ایں خرقہ را بتو دہم
چکنی علی گفت من پردہ پوشی کنم و عیب بندگان خداے عزوجل بپوشم آں خرقہ

بیت

بعلی داد کرم اللہ وجہہٗ و فرمود مرا فرمان خدائے عزّ و جل بود ہر کہ ایں جواب گوید
ایں خرقہ او را بدہی و سلطان المشائخ مے فرمود کہ بر حضرت امیر المومنین ابوبکر
صدیق رضی اللہ عنہ چہل ہزار دینار موجود بود آں روز کہ چہل ہزار دنیار بیاورد
و گلیمے پوشیدہ و میخے بر آں زدہ بخدمت رسول اللہ علیہ السلام آمد و ہماں
زماں جبرئیل علیہ السلام گلیمے پوشیدہ و میخے بر آں زدہ بیامد رسول علیہ السلام
پرسید کہ ایں چہ ہیئت است گفت یا رسول اللہ امروز جملۂ ملائکہ را فرماں شدہ
است کہ بر موافقت ابوبکر گلیم پوشید و میخے بر آں زدہ دریں محل سلطان
المشائخ ایں دو مصراع بر زباں مبارک راند بیت شکرانۂ چہل ہزار دینار دہند *
تا شیخ گلیم عشق را بار دہند * بعدہ فرمود چوں جنید شبلی را خرقہ پوشانید گفت
آنچہ پیر در حق ما بجا آوردہ بود در حق تو بجا آوردیم باقی کار خداست عزّ و جل
و مے فرمود تشریف آنچہ صحبت شیخ یافتہ باشد بغیرے نتواں داد و لیکن اگر
بشویند در آں منعے نیست فاما بہتر آں باشد کہ نشویند و مے فرمود از تشریفات
صحبت یافتہ پیر اگر وصیت کنند کہ برابر ایں کس کہ در گور بنہند روا باشد و یا وصیت
کند کہ بفرزندانے کہ صالح باشد بدیشاں دہند و مے فرمود کہ من وقتے از شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز خرقہ یافتم از گلیم خرقہ چشتی
و آں ہنوز بر من ہست عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ بعد نقل سلطان
المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز چوں نعش مبارک حضرت سلطان المشائخ
را در گور فرود آوردند خرقہ کہ از شیخ شیوخ العالم یافتہ بود بر وجود مبارک سلطان
المشائخ فراز کردند و مصلّٰی حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس اللہ سرہ
العزیز بر سر مبارک سلطان المشائخ نہادند عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ
جامۂ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز کہ جد کاتب
حروف سید محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ یافتہ بود و جامہ حضرت سلطان المشائخ
و جامۂ شیخ علاء الدین نبیرۂ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ

سره العزیز این هر سه جامه صحبت یافته اولیاء خدا تعالی یکے بخیه کرده بدست
مبارک سید محمد کرمانی که بوالد کاتب حروف سید مبارک محمد کرمانی رسیده بود
تا روز تحریر در خاندان کاتب حروف آن دولت موجود است خارج آن جامهای
دیگر که پدر و عمان کاتب حروف از سلطان المشایخ یافته اند موجود است الحمد لله
علی ذلک حضرت سلطان المشایخ مے فرمود بعضے ازین طایفه راسیان دزد آن
روز قیامت بستانند و ایشان بگویند ما دزدی نکرده ایم جواب آید که جامه مردان
پوشیدید و عمل ایشان نکردید آخر هم بشفاعت پیران نجات یابند. و مے فرمود
که مردے بود اورا عزیز بشر گفتندے او از بداؤں در دهلی آمده بود بخدمت مولانا
ناصح الدین پسر قاضی حمید الدین ناگوری رحمة الله علیه تا ازو خرقه درخواهد
هم برین نیت جمعیتے کرد بر سر حوض سلطان بعضے از درویشاں آنجا حاضر شدند
درین میان آن درویش که در طلب خرقه آمده بود چون حوض سلطان را بدید
گفت این سهل حوضے است حوض ساغر که در بداؤں است بهتر ازین حوض
است محمد کبیر آنجا حاضر بود چون این سخن ازو شنید مولانا ناصح الدین را گفت
که این را خرقه مدهید یعنے کذاب گوست مولانا ناصح الدین همچنان کرد اورا خرقه
نداد و از شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه منقول است که مے فرمود
من از سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز شنیده ام چندین خرقه که این
ضعیف داده است ازین میان چهار کس را خرقه ارادت داده است دیگر همه
خرقه تبرک و شیخ بهاؤ الدین زکریا قدس سره مے فرمود چندین خرقه که دادیم
ازین میان پنج یا شش خرقه ارادت بود باقی همه خرقه تبرک عرض میدارد کاتب
حروف حکمت این سخن چیست که بر زبان مبارک سلطان المشایخ رفته
است که چندین خرقه که این ضعیف داده است چهار کس را خرقه ارادت
داده است مقرر است که چندین هزار بندگان خدا تعالی مریدان سلطان
المشایخ بوده اند و همه را بارادت قبول کرده و کلاه و خرقه داده و مرید گرفته

فاما مراد ازیں سخن مرید حقیقیست و مرید حقیقی منقول است از سلطان المشائخ دریں باب در نکتہ بیان مرید تحریر یافتہ است و دیگر آنکہ مراد ازاں مُریدے است کہ ہمہ افعال و اقوال متابع پیر باشد و ذرّہ از روش پیر تجاوز نکند تا از غایت اتحاد پیر کنفس واحد شود کہ الفقراء کنفسٍ واحدۃٍ مصرع بیگانگیے نیست تو مائی و مائوئیم * وکاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است رأیت[۵۱] بخط شیخ الاسلام شہاب الدین السہروردی انہ ذکر لباس الخرقۃ الی الجنید وبعد اختصر علی الصحبۃ وغیرہ من المشائخ عنعنہ الخرقۃ الی النبی علیہ السلام واعتمد السہروردی علی حدیث ابن خالدٍ وللمشائخ فیہ طریقتان الطریقۃ الحسن البصریۃ والطریقۃ الکمیلیۃ فانہ لبس علیہ السلام علیًّا وھو البس الحسن البصری والکمیل ابن زیاد فخرقۃ الحسن البصری معروفۃ واما الکمیل البس عبد الواحد ابن زید والبس ھو ابا یعقوب النسوی والبس ھو ابا یعقوب النہرجوری والبس ھو ابا عبد اللہ ابن عثمان والبس ھو ابا یعقوب الطبری والبس ھو ابا القاسم بن رمضان والبس ھو ابا العباس بن ادریس والبس ھو داؤد ابن محمد المعروف بخادم الفقرا والبس ھو محمد بن مالکٍ والبس ھو اسماعیل المصری والبس ھو شیخنا بالحسنات احمد بن عمر الصوفی والبس ھو ھذا الفقیر تمت

تکملہ

[۵۱] ترجمہ دیدم من بخط شیخ شہاب الدین سہروردی تحقیق ذکر کردہ است آں شیخ شہاب الدین پوشانیدن خرقہ را ثابت کردہ آں را بسوے جنید بعد ازآں اختصار کردہ بر صحبت بسوے آں از مشائخاں نسبت کنند خرقہ را بسوے یکے بعد دیگرے تا رسانند نسبت ایں خرقہ را بسوے حضرت نبی صلی اللہ علیہ وسلم اعتماد شیخ شہاب الدین سہروردی بر حدیث ایں خالد است و مشائخان دیگر را در پوشانیدن خرقہ دو طریق است یک طریق منسوب است بسوے حضرت حسن بصری و یک طریق منسوب است بسوے کمیل ابن زیاد نیس بدرستی کہ شان اینست پیغامبر علیہ السلام پوشانید آں خرقہ علی را و علی پوشانید آں خرقہ حسن بصری را و کمیل ابن زیاد را پس طریقہ و خرقہ حسن بصری معروف است و اما کمیل بن زیاد پس پوشانید کمیل ابن زیاد عبد الواحد زید را خرقہ و عبد الواحد زید خرقہ پوشانید ابا یعقوب نسوی را و او خرقہ پوشانید ابا یعقوب نہرجوری را و او خرقہ پوشانید ابا عبد اللہ ابن عثمان را و او خرقہ پوشانیدہ ابا یعقوب طبری را و او خرقہ پوشانید ابا قاسم ابن رمضان را و او خرقہ پوشانید ابا عباس ابن ادریس را و او خرقہ پوشانید داؤد ابن محمد را کہ مشہور است بخادم الفقرا او خرقہ پوشانید محمد بن مالک را و او خرقہ پوشانید اسمعیل مصری را و او خرقہ پوشانید شیخ مرا دکہ پدر نیکوئی ہاست نام او احمد بن عمر صوفی است و او خرقہ پوشانید ایں فقیر را ۱۲

دربیان خلافت مشایخ قدس اللہ ارواحہم واسرارہم العزیز از سلطان المشایخ
قدس اللہ سرہ العزیز مولانا فصیح الدین سوال کرد خلافت مشایخ کرا شاید فرمود
کسے را کہ در خاطر او توقع خلافت نباشد و مے فرمود کہ شیخ ظہیر الدین سقا بر
من آمدہ بود و مے گفت ہر کہ را من مرید گرفتم او بر من شیخی کرد من گفتم شما را از
جہت شیخ الاسلام بہاؤالدین قدس اللہ سرہ العزیز برائے ایں کار اذنے
بود گفت خیر بعدہ در خاطر من گذشت چوں کسے را از جہت شیخ اذنے نباشد
ہمیں تقاضا کند از سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز سوال کردند کہ
کدام اوصاف است کہ آدمی بداں مستوجب خلافت مشایخ مے گردد او فرمود
کہ اوصاف ایں کار بسیار است فاما درآں ایام کہ خواجہ من مرا بدولت خلافت
خود رسانید روزے مرا گفت باریتعالیٰ ترا علم و عقل و عشق دادہ است و ہر کہ
بدیں سہ صفت موصوف باشد از و خلافت مشایخ نیکو آید و من از خواجہ خود
شنیدہ ام مشایخ خلافت خود کہ میدہند از سہ طریقہ است اوّل محکم و بہتر است
و آں رحمانی است و درآں خیر و برکت بسیار است و آں آنست کہ پیر در باب
یکے ملہم مے شود حق تعالیٰ بغیر واسطہ در دل شیخ مے اندازد کہ فلاں را خلافت
بدہ و دوم آنست کہ شیخ در مرید معاملہ نیکو مے بیند اجتہاد مے کند و اجتہاد
احتمال خطا و صواب دارد و سیوم آنست کہ بشفاعت و عنایت کسے شیخ او را
خلافت میدہد دریں محل سلطان المشایخ را قدس اللہ سرہ العزیز پرسیدند
و چنیں اذنے کہ انشراح پیر نباشد شیخ عہدۂ آں باشد فرمودند بریں نوع
چگونہ باشد بعدہ فرمود کہ فخر الدین صفاہانی خلیفہ شیخ الاسلام فرید الحق
والدین قدس اللہ سرہ العزیز بود و در بلگرام بودے و او داؤد نام
درویشے را بخدمت شیخ شیوخ العالم فرستاد و التماس خلافت کرد کہ خلق
مزاحم مے شود و کلاہ مے طلبد و من درآں ایام بخدمت شیخ شیوخ العالم
بودم شیخ شیوخ العالم خدمت ہائے او قبول نکرد و مدتے فرستادہ او بغرض

ماندہ ویک کرت من تنہا ویک کرت برابر مولانا شہاب الدین پسر شیخ شیوخ العالم ذکر او بجلے بہتر پیش شیخ شیوخ العالم کردیم ہر بار اثر بے رضائی و شیخ ظاہر مے شد و مے فرمود کہ ایں کار حق است بآرزو نیست ہر کہ قابل باشد ناخواستہ بیاید کرت سیوم در محل صالح درباب او عرضداشت کردم ایں بار فرمان شد توجہ مے گوی عرضداشت کردم حاکم مخدوم است او در ظاہر درویشی مشغول مے نماید انگاہ مرحمت فرمود از مولانا بدرالدین اسحاق براے او خلافت نامہ نویسانید و فرستاد تا چناں افتاد کہ در دہلی با ایں فخرالدین ملاقات شد من چیزے کیفیت خلافت او کہ التماس کردہ بودم آغاز کردم دیدم او را دشوار مے نماید مرا در خاطر گذشت انچہ درباب او شیخ مے فرمود حق ہماں بود و من بر غلطم مولانا ضیاء الدین برنی رحمۃ اللہ علیہ در حسرت نامۂ خود آوردہ کہ من وقتے بخدمت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز حاضر بودم از اشراق تا چاشت بمجاورۂ جاں بخش سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مشغول در آں روز بیشتر از بندگان خدا بخدمت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز ارادت مے آوردند و بدولت ابدی میرسیدند در اثنائے ایں حال در خاطر گذشت کہ مشائخ سلف در گرفتن مرید احتیاط کردہ اند سلطان المشائخ بکرم وافر خود عام و خاص را دستگیری مے کند و دست بیعت میدہد خواستم کہ دریں باب سوال کنم سلطان المشائخ ازانجا کہ مکاشف عالم است بر خطرۂ من واقف شد فرمود ہر چیزے از من سوال مے کنی و ایں نے پرسی کہ من بے تفتیش آیندگان را چرا دست بیعت میدہم من ازیں سخن بلرزیدم در پاے سلطان المشائخ افتادم کہ مدتے است ایں شکل بر خاطر بود و امروز نیز در خاطر میگذشت و باطن مخدوم بر آں مطلع شد فرمود کہ حقتعالی در ہر عصرے بحکمت بالغہ خود خاصیتے نہادہ است تا در مردم آں عصر طریق و رسم و عادتے علاحدہ پیدا مے آید چنانکہ مزاج و طبیعت ایشاں با طبائع و اخلاق گذشتگاں باز نمے نماید

مگر در نوادر مردم و انیعنی از تجاربات است وصل ارادت در مرید انقطاع از
غیر حق است و شغل مع اللہ چنانکہ مشرح در کتب سلوک مملوست و سلف
تا انقطاع کلی نمیدیدند دست بیعت نمیدادند فاما از عصر شیخ ابو سعید ابوالخیر
کہ آیتے بود از آیات حق تا عصر شیخ سیف الدین باخرزی و از عصر شیخ
شیوخ العالم شہاب الدین سہروردی تا عہد دولت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز کہ درہاے ایں شاہاں کہ علو درجات
وکرامات ایشاں از شرح مستغنی است ہجوم خلق مے شد از ہر طایفہ از ملوک
و امراؤ معارف و مشاہیر و طوایف دیگر مے آمدند و خود را از خوف تبعات آخرت
در پناہ ایں عاشقاں خدا مے انداختند و ایں مشایخ کبار دست بیعت
بخاص و عام میدادند و خرقہ توبہ و تبرک مے فرمودند و ہر کسے نتواند کہ معاملات
محبوبان خدا را مقیس علیہ سازد کہ شیخ ابو سعید و شیخ سیف الدین باخرزی
و شیخ شہاب الدین سہروردی و شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہا ہم ہمچنیں مریداں گرفتہ اند من ہم مے گیرم چہ اگر محبوب خدا یتعالی جہانے
از گناہگاراں در حمایت خود آرد تو اند آمدیم در جواب سوال تو در گرفتن مریدان
احتیاطے دلا سانمے کنم یکے آنست کہ بتواتر مے شنوم کہ بسیاراں از در آمدن
ارادت من دست از معصیتے میدارند و نماز بجماعت مے گذارند و باورا دو
نوافل مشغول مے باشند اگر من ہم در اول شرائط حقیقت ارادت با ایشاں
بگویم و خرقۂ توبہ و تبرک کہ بجاے خرقہ ارادت است ندہم ازیں مقدار خیر کہ
از ایشاں در وجود مے آید محروم شوند و دیگر آنکہ بے آنکہ در خاطر بگذرانم و
بالتماسے و یا وسیلتے انگیزم و یا شفیعے درمیاں آرم از شیخے کامل مکمل در
دادن دست بیعت مجازم و مے بینم مسلمانی بعجز و اضطراب و مسکنت
و بیچارگی برمن مے آید و مے گوید کہ از جملہ گناہاں توبہ مے کنم من بہ نیت
آنکہ شاید سخن او راست باشد دست بیعت مے دہم خاصہ کہ از صادقاں

ے شنوم کہ ارادت من از اہل بیعت را از معاصی باز میدارد و سبب دیگرے آنکہ اقوی الاسباب است اینست کہ روزے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز دوات و قلم از پیش خود مرا داد و فرمود کہ تعویذ بنویس کہ مرید بجہت دادن تعویذ مجازے باید و من ترا اجازت دادم کہ تعویذ بنویسی و بحاجتمندان بدہی چوں تعویذ نوشتن گرفتم شیخ شیوخ العالم در من دید کہ از نوشتن دعا ملول شدہ ام فرمود کہ تو ہمیں زماں از نوشتن دعا ملول شدی در آنکہ حاجتمنداں بسیار بر در تو خواہند آمد و دعا التماس خواہند کرد حال تو چگونہ خواہد شد دریں محل چوں دیدم کہ خلوت است در پائے شیخ شیوخ العالم افتادم و گفتم کہ مخدوم مرا بزرگ گردانید و خلافت خود کہ بس بزرگ دولتے است مرا فرمود و من مردے متعلم و از اختلاط دنیا پیوستہ متنفر بودہ ام و اینکار عہدۂ بزرگ است اندازۂ من بیچارہ نیست ہمیں ارادت مخدوم و نظر شفقت در کار من کافیست چوں خدمت شیخ شیوخ العالم عرض داشت من بشنید فرمود اینکار از تو نیکو خواہد آمد من دریں باب الحاح کردم شیخ شیوخ العالم را از عذر خواستن من حالے پیدا شد و راست بنشست و مرا نزدیک طلبید و پیش خود نشستن فرمود و گفت نظام بدانکہ فردا مسعود بیچارہ را در درگاہ بے نیازی آبروئے خواہد بود یا نہ اگر خواہد بود من با تو عہدے کنم کہ پائے در بہشت ننہم تا ایشاں را کہ تو دست بیعت دادۂ با خود در بہشت نبرم شیخ سعدی **بیت** ماندایم غم دوزخ و سودائے بہشت + ہر کجا خیمہ زدی اہل دل آنجا آیند + الغرض بریں حرف سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود کہ مرا خلافت ہمچنیں دادہ اند و ایں کار گہے از من نیکو مے آید و گاہے نیکو نمے آید نمیدانم آنانکہ ہمہ عمر در طلب اینکار اند و بحیلہ و چارہ و دروغ و نعمت دست دریں کار نازک مے زنند از ایشاں چگونہ خواہد آمد و نیز ہمچنیں بزرگے کہ من الیقین میدانم و براے العین مشاہدہ کردہ ام کہ شیخ من از واصلان درگاہ بے نیازی بود از مشربے کہ شیخ بایزید و جنید و دیگر

مستان عشق خدائے جامہا پوشیدہ اندا وہم پوشیدہ بود و در باب کسانیکہ
من ایشاں را دست بیعت بیدہم آنچناں سخن گفتہ باشد مُتَّہَمْ شد من نتوانم کہ
از بیعت مانع شوم ایں ضعیف گوید **بیت** بدست گیر و بروں آر و دستگیری
کن ٭ کہ جز محبت تو ہیچ دستگیر ندارم **نکتہ** در بیان حال شیخ کاتب حروف بخط
مبارک حضرت **سلطان المشائخ** قدس اللہ سرہ العزیز نوشتہ دیدہ است
ادنی حال الشیخ ان یکون موصوفا باوصاف اولہا ان یکون مرادا حتی
یمکنہ تربیت المرید والثانی ان یکون سالکا حتی یقدر علی الدلالۃ
والثالث ان یکون مودبا حتی یودب والرابع ان یکون جوادا غیر ملتفت
الی الکون والخامس ان لا یکون طامعا فی مال المرید والسادس اذا
امکنہ العظہ بالاشارت لا یعظہ بالعبارت والسابع اذا امکنہ التادیب
بالرفق لا یودب بالعنف بامر یفعلہ امر المرید بفعلہ والتاسع ما
نہی عنہ نہی المرید عنہ و نیزجر عنہ والعاشر اذا قبل المرید للہ
تعالیٰ فلا یردہ لاحد فان کان الشیخ بہذہ الصفۃ لا یکون المرید
الا صادقا **ترجمہ** کمترین حال شیخ اینست کہ باشد شیخ موصوف
باوصاف صفت کردہ باشد بصفتہا صفت اول اینست کہ باشد مراد و
مطلوب تا قادر شود بر تربیت کردن مرید و صفت دوم اینست کہ باشد شیخ
راہ رفتہ تا تواند راہ نمودن و صفت سوم اینست کہ باشد شیخ صاحب آداب
تا آداب آموزد مرید را و صفت چہارم اینست کہ باشد شیخ صاحب جود و عطا
بے ریا و نمود صفت پنجم اینست کہ شیخ نباشد طمع کنندہ در مال مرید و جز آں و صفت
ششم اینست کہ تا تواند مرید را بنرمی و دلیری ادب دہد و تربیت کند نہ
بسختی و بسیری صفت ہفتم اینست کہ تا ممکن باشد شیخ نصیحت مرید را باشارت
کند بزبان نگوید صفت ہشتم اینست بچیزیکہ ماموراست شیخ بآں چیز صریح امر کند
مرید را بکردن آں چیز صفت نہم اینست بچیزیکہ بازداشتہ شدہ

است شیخ ازاں چیز باز دارد مرید را ہم ازاں چیز صفت دہم اینست وقتیکہ قبول کند مریدے را برائے اللہ تعالیٰ پس رد نکند برائے کسے پس اگر باشد شیخ بایں صفتہا نباشد مرید آں شیخ مگر صادق **نکتہ** در بیان ولی و ولایت

نکتہ

و ولایت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ مے فرمود مرتبۂ اولیا بر سہ قسم است یکے آنکہ ولی باشد و ازاں حال نہ او را خبر باشد و نہ خلق را دوم آنکہ خلق بدانند کہ او از اولیاست و او نداند سیوم آنکہ او ولی حق باشد و بداند کہ از اولیاست و خلق ہم بدانند بعدہ فرمود انبیا را عزل نباشد و در رسالۂ امام ابو القاسم قشیری مے نویسد کہ ولی را دو معنی است یکے فعیل بمعنی مفعول یعنے ولی کسے باشد کہ حقتعالیٰ را متولی گرداند در امور خویش قال اللہ تعالیٰ وھو یتولی الصالحین فلا یکلہ لنفسہ لحظۃ بل یتولی الحق للہ سبحانہ وتعالیٰ و دوم فعیل صیغہ مبالغہ من الفاعل یعنے ولی کسے است کہ متولی عبادات و طاعات خدا تعالیٰ باشد یعنے عبادات و طاعات او را جاری دارد بر سبیل پیاپے من غیر ان یتخللھا عصیاں پس ایں ہر دو صفت موجود باید تا او ولی باشد و اختلاف کردہ آید کہ روا باشد ولی خود را ولی نداند بعضے مے گویند روا باشد زیرا چہ ولی نفس خود را در عین تصغیر مے بیند و اگر چیزے از کرامت بدو ظاہر شود بترسد نباید کہ ایں مکر باشد پس ایں حال مشعر خوف باشد و ایں خوف احتمال آں دارد کہ عاقبت بخلاف حال او باشد پس طایفہ کہ بریں حال و بریں قول اند شرط ولایت وفائے مآل میدارند یعنے اگر معاملہ موافق مآل شد ولی باشد و بعضے مے گویند روا باشد کہ ولی خود را ولی داند و ایں طائفہ شرط نمے دارند وفائے مآل را پس نزدیک ایشاں رواست کہ ایں ولی مخصوص بکرامتے باشد کہ بداند کہ او مامون العاقبۃ است زیرا چہ کرامت اولیا جایز است پس ایں حال از خوف عاقبت ایمن گرداند و ہم ازینجاست کہ رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است کہ دہ نفر اند از یاران من کہ در بہشت

خواہند رفت و رسول علیہ السلام دانستہ کہ ایشاں مامون العاقبۃ اند و سلطان
المشائخ مے فرمود کہ شیخ راہم ولایت باشد وہم ولایت باشد و لایت آنست کہ
مریداں را بخدا رساند و ادب طریق تعلیم کند و آنچہ میان او و میان خلق است
آں را ولایت گویند و آنچہ میان او و میان حق است آں ولایت است و آں
خاص محبت است چوں شیخ از دنیا نقل کند روا باشد ولایت با خود ببرد اما ولایت
بکسے تسلیم کند و برود اگر او نہ بدہد روا باشد کہ حق جل و علی ولایت بدیگرے بدہد اما
ولایت ہمراہ او باشد آں را با خود ببرد دریں باب حکایت فرمود بزرگے بود مریدے
را بخدمت بزرگے فرستاد کہ شب ابو سعید ابو الخیر نقل کرد باز آں بزرگ
کس فرستاد کہ ولایت بکہ داد او جواب گفت کہ ایں خبر ندارم بعد ازاں ایشاں
را معلوم شد کہ آں ولایت شمس العارفین دادند رحمۃ اللہ علیہم ہم دراں
شب خلق بر در شمس العارفین آمدند شمس العارفین ایشاں را پیش
ازانکہ سخنے گویند گفت خدا تعالیٰ را چندیں شمس العارفین اند تا بکدام
شمس العارفین دادہ باشند سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے
فرمود کہ اولیا تا وقت نقل ہمچناں اند گوئی کسے در خواب باشد و معشوق او
در بستر او حاضر شدہ باشد وقت رحلت آں خفتہ را ماند کہ ناگاہ از خواب بیدار
شود معشوق و مطلوب خود را کہ ہمہ عمر در طلب او بودہ باشد ہم در بستر خود یابد
دانی او را چہ شادی و فرحت بود یکے از حاضران سوال کرد کہ بعضے اولیا را
ہمیں جا نعمت مشاہدہ حاصل است فرمود آرے فاما ایں نعمتے کہ ایں ساعت
مے بیند چوں آں نعمت بکمال دریابند بداں خفتہ ماند کہ چوں بیدار شود
معشوق خود ہم در بستر یابد بحکم حدیث اَلنَّاسُ نِیَامٌ فَاِذَا مَاتُوا انْتَبَھُوا یعنے
تا ہر کس اینجا بچہ مستغرق است چوں بمیرد ہمانچہ مطلوب اوست بدو دہند
نکتہ در بیان کرامت حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے
فرمود سہ چیز است کہ از طریق کرامت حاصل شود یکے علم بے تعلم چنانکہ

خواجہ ابو حفص نیشاپوری در سفر حج چوں بہ بغداد رسید با خواجہ جنید رحمۃ اللہ علیہ بزبان عربی بفصاحت و بلاغت سخن گفت دوئم آنچہ عوام را در خواب دیدہ شود اولیا را در بیداری دیدہ شود سوم آنچہ تصور عوام در نفس ایشاں موثر آید اولیا را آں تصور در نفس غیرے موثر آید مثلاً اگر حوضے را تصور کند در زمان دہاں او پر آب شود و ایں اثر تاثیر تصور است ہمچنیں اگر صاحب کرامتے تصور کند در نفس غیرے اثر آں تصور حاصل مے شود تا اگر موت شخصے تصور کند آں شخص بمیرد و اگر دیدن شخصے تصور کند در حال آں شخص حاضر شود مے فرمود خارق عادت را چہار مرتبہ است معجزہ و کرامت و معونت و استدراج اما معجزہ ازاں انبیا است کہ ایشاں را علم و عمل کامل باشد و ایشاں اہل صحو اند اما کرامت اولیا را باشد ایشاں را نیز علم کامل باشد و اما فرق اولیا و انبیا اینست کہ انبیا غالب الحال اند و اولیا مغلوب الحال اما معونت آنست کہ بعضے مجانین را باشد کہ ایشاں را نہ علمے و نہ عملے و از ایشاں چیزے بر خرق عادت معاینہ افتد اما استدراج آنست کہ طایفہ باشند کہ ایشاں را ایمان نباشد و چوں اہل صحو غیر آں بر خلاف عادت از ایشاں چیزے دیدہ شود کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ است وقد جرت السنۃ الالٰھیۃ ان لایخرج شیئا من عالم الغیب الی الشہادۃ الا بواسطہ کقول ابن مسعود بعد ما سال النبی علیہ السلام و ابو بکر رضی اللہ عنہ اللبن انا موتمن لست لبنا فیھا فلا عاساۃ لم ینز علیہ فحل و شرب ما استخرج اللبن الا بالضرع مع ان اللہ تعالیٰ قادر علی ابلاغہ من غیر ضرع و ان ابا ھریرۃ اسلم رمن خیبر ملازم النبی علیہ السلام ثلاث سنین و قد زادت روایۃ علی روایۃ من لازمہ کعمر و بسیط کسایہ مشھور فکیف ینکر علی من اودع العلوم فی کساءہ الی ھریرۃ او دع اسرارا فی خرقۃ

سہرن

البهما علیا رضی اللہ عنہ قال عایشۃ رضی اللہ عنہا خرج رسول اللہ صلے اللہ علیہ والہ وسلم غداۃ وعلیہ مرط من شعر اسود فجاء الحسن فادخل معہ ثم الحسین فادخلہ معہ ثم فاطمہ فادخلہا معہ ثم علی فادخلہ معہ ثم قال انما یرید اللہ لیذھب عنکم الرجس اھل البیت ویطھرکم تطھیرا انظر السنۃ الالھیۃ باذھاب الرجس بادخال النبی علیہ السلام تحت مرط ترجمہ تحقیق جاری شدہ است سنت وعادت خدا بریں کہ خارج نکند چیزیرا از علم غیب بسوے عالم شہادت مگر بواسطہ مانند قول ابن مسعود رضی اللہ عنہ بعد از آنکہ خواست پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم وابوبکر رضی اللہ عنہ شیر را گفت نیستم من از نوشانندہ آں شیر پس طلبید آں سرور صلعم گوسپندے را کہ نہ جستہ بود دیروزی نوشید آنحضرت شیر را مگر از پستاں باوجود آنکہ خداے تعالیٰ قادر است بر آنکہ رسانید شیر از غیر پستاں ودیگر آنکہ بدرستیکہ ابا ہریرہ ایماں آورد در بہتریں زمانہ و لازم گرفت صحبت آں سرور را صلی اللہ علیہ وسلم سہ سال وتحقیق زیادہ شد روایت احادیث ابا ہریرہ بر روایت کسے کہ لازم گرفت صحبت آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم تمام عمر و فراخی گلیم آں ابی ہریرہ معلوم ومشہور است پس چگونہ انکار کردہ شود بر ذاتے کہ امانت نہادہ است در گلیم ابی ہریرہ وامانت نہادہ است اسرار الٰہی را در خرقہ کہ پوشانید آں خرقہ علی رضی اللہ عنہ گفت عائشہ رضی اللہ عنہا بر آمد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم روزے وبود بر آنحضرت گلیم سیاہ پس آمد حضرت امام حسن رضی اللہ عنہ پس داخل کرد آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم باخود زیر گلیم امام حسن را رضی اللہ عنہ پس بر آمد امام حسین رضی اللہ عنہ پس داخل کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باخود در زیر گلیم امام حسین را پس تر آمد فاطمہ رضی اللہ عنہا پس داخل کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فاطمہ را رضی اللہ عنہا در زیر گلیم پس تر آمد علی رضی اللہ عنہ پس داخل کرد آنسرور صلی اللہ علیہ وسلم

علی را رضی اللہ عنہ پس گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جز ایں نیست کہ خواستہ
است خدا تعالیٰ شمارا یاک نکتہ در بیان ستر کرامت حضرت سلطان المشایخ
مے فرمود قدس اللہ سرہ العزیز فرض اللہ تعالیٰ کتمان الکرامت علی اولیائہ کما
فرض علی انبیائہ اظہار المعجزۃ ترجمہ فرض کردہ است اللہ تعالیٰ پوشیدن
کرامت بر اولیاے خود چنانچہ فرض کردہ است اللہ تعالیٰ بر انبیاے خود ظاہر کردن
معجزہ را پس اگر کسے کرامت اظہار کند ترک فرض کردہ باشد چہ بد کردہ باشد
و سلوک را صد مرتبہ نہادہ اند ہفدہم مرتبہ کشف و کرامت است اگر سالک ہم دریں
بماند ہشتاد و ہشت مرتبہ دیگر را کے برسد و فرمود شیخ عثمان حرب آبادی رحمۃ اللہ
علیہ بس بزرگ کسے بود و او را تفسیر است قوی معتبر او ساکن غزنیں بود سبزی
پختہ فروختے بعدہ در بیان عنایت غیبی ایں بیت فرمود بیت حق بشیاں تاج
نبوت دہد * ورنہ نبوت چہ شناسد شباں * اگر کسے بروے آمدے و درم قلب
بدو دادے و از انچہ پختہ بودے بخریدے و آں درم ستدے اگرچہ بدانستے کہ قلب
است بر روے خریدہ نگفتے تا خلق را چناں نمودے کہ در قلب و سرہ فرق نمیکند
بیشتر سے آمدند و درم قلب مے دادند و سبزی پختہ مے بردند تا وقت نقل او شد
روے سوے آسمان کرد و گفت خداوندا ترا معلوم است کہ خلق مرا درم قلب دادہ
اند و من بجاے سرہ قبول کردہ ام و بر روے ایشاں رد نکردہ ام اگر از من طاعتے
قلب در وجود آمدہ است بکرم خود بر روے من رد مکن بعدہ فرمود درویشے صاحب
دلے بر و آمد طعامے از دیگ او طلب نمود شیخ عثمان کفگیر برآورد ہمہ دُر و
مروارید بود آں درویش گفت ایں را چکنم باز شیخ عثمان کفگیر برآورد ہمہ زر
برآمد آں درویش گفت آں سنگریزہ بود و ایں سنگ چیزے بکش کہ من بخورم
بار سیوم شیخ کفگیر برآورد ہماں سبزی بروں آمد کہ پختہ بود آں درویش چوں
ایں حال بدید گفت اکنوں ترا بیش ازیں اینجا نباید بود و ہمدراں چند روز
شیخ عثمان نقل کرد بعدہ فرمود چوں درویش ازیں بابت کشف کند و را ز روے

بودن در دنیا نباشد خواجہ سنائی نظم کردہ است **نظم** ہیچ منمائے رزے شہر افروز
چوں نمودی بر و سپند بسوز * آں جمال تو چیست مستی تو * وآں سپند تو چیست
ہستی تو * بعدہ فرمود آنچہ بعضے اولیا بیروں میدہند آں مستی ایشاں است
برخلاف انبیا کہ ایشاں اصحاب صحو اند خواجہ سنائی آنرا مستی مے گوید یعنے چوں
سر کشف کردی بیش ترا در دنیا درنگ نباید کرد بدیں عبارت گفتہ است * آں
جمال تو چیست مستی تو * وآں سپند تو چیست ہستی تو * بعدہ فرمود آنکہ کامل است
ہیچ نوع اسرار بیروں ندہد فرمود حوصلہ وسعی بیاید تا اسرار را شاید و اہل ایں
معنی اصحاب صحو اند وے فرمود مرا و را کشف و کرامت حجاب راہ است کار استقامت
محبت دارد و کرامت پیدا کردن کارے نیست مسلمانی نرمے رستی گدائے
بیچارہ بیاید بود آنگاہ فرمود خواجہ ابو الحسن نوری رحمۃ اللہ علیہ برلب آب دجلہ
رسید ماہیگیرے را دید او را گفت دام در آب انداز و ماہی بگیر اگر من صاحب
ولایت خواہم بود دریں دام ماہی خواہد افتاد کہ راست دو نیم من خواہد بود ماہی گیر
دام در آب انداخت ماہی در دام افتاد چوں او را وزن کردند راست دو نیم
من شد ایں خبر بشیخ جنید رسانیدند قدس سرہ فرمود کاشکے کہ در آں مارکے
سیاہ افتادے تا ابو الحسن را بگزیدے و او را ہلاک کردے گفتند چرا چنیں
مے فرمائی گفت مارے در آنجہ او را بگزیدے و او ہلاک شدے شہید میرفتے
چوں آں نشد چہ دانم بدیں غرور کرامت ختم کار او چگونہ خواہد شد وے فرمود
شیخ سعد الدین حمویہ رحمۃ اللہ علیہ پیر بزرگ بود مگر والی آں شہر در حق او
اعتقادے نداشت تا روزے ایں والی یعنے بادشاہ از خانقاہ نزدیک مے
گذشت حاجبے را درون فرستاد و ایں لفظ گفت کہ ایں صومعہ را بیروں
طلب حاجب درون آمد و پیغام بادشاہ رسانید شیخ بسخن او ہیچ التفاتے نکرد
بنماز مشغول شد حاجب بیروں آمد و صورت حال باز گفت بادشاہ را کہ غضب
بود فرو نشست و بخدمت شیخ آمد شیخ برخاست و بشاشتے کرد و ہر دو یکجا نشستند

دراں نزدیکی باغچہ بود شیخ سعد الدین حمویہ اشارت کرد تا طبقے سیب بیاورند
شیخ و بادشاہ سیب تناول میکردند مگر سیبے بزرگ دراں طبق بود در دل
بادشاہ گذشت کہ اگر ایں شیخ را صفائی ہست مرا ایں سیب خواہد داد ہمینکہ
بر اندیشہ مطلع شد دست دراز کرد و آں سیب برداشت و روے سوے بادشاہ
کرد و گفت من وقتے در سفر بودم بشہرے رسیدم و بردر آں شہر جمعے دیدم لعّابے
بازی میکرد آں لعّاب دراز گوشے داشت چشم آں دراز گوش بجامہ بستہ بود و دریں
میاں انگشتری خود بدست یکے از نظارگیاں داد آنگاہ روے سوے جمع کرد کہ
ایں دراز گوش من انگشتری مے یابد آں دراز گوش در دایرۂ آں جمع ہمچناں چشم
بستہ گشتن گرفت و ہر کس را بوے میکرد تا رسید پیش آں مرد انگشتری برو بود
بایستاد ہماں جا قرار گرفت لعّاب بیاید و انگشتری ازاں مرد بستد الغرض شیخ
سعد الدین حمویہ از بعد ایں نظیر روے سوے بادشاہ کرد و گفت کہ اگر مردم
چیزے از کرامت پیدا کند گوئے خود را باں حمار برابر کردہ باشد و اگر نکند ترا در خاطر
گذرد کہ دریں مرد صفائی نیست ایں بگفت و سیب جانب بادشاہ انداخت
عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ طریقہ مشایخ ما قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم العزیز
ہمہ ستر بود چنانکہ در ذکر ایں بزرگاں در محل ہاے خود تحریر یافتہ است خواجہ حکیم
سنائی خوش گوید **بیت** ہا من غلام گزیدہ مردانم * باد دایم فداے شاں جانم *
قدر شاں پیش امر پالیدہ * کشف را زیر کفش مالیدہ * کشف اگر ہند گردد ت برتن *
کشف را کفش ساز و بر سر زن * **نکتہ** دربیان یقین شدن اسم از زبان مبارک
سلطان المشایخ و دربیان ارادت آوردن کاتب حروف محمد مبارک علوی
کرمانی المدعو بامیر خورد بحضرت باعظمت سلطان المشایخ نظام الحق والشرع
والدین خواجہ محمد ابن احمد ابن خواجہ علی الحسینی البخاری بداؤنی قدس اللہ سرہم
العزیز مقرر ضمیر حق پذیر مریدان خوب اعتقاد باد کہ کاتب حروف بندہ و بندہ زادہ
آستان آسماں ساے مشایخ طبقہ مکرمۂ خواجگان چشت است رضی اللہ عنہم و پدر و جد

نکتہ

این بنده در سلک خدمتگاران این مشایخ کبار منسلک بوده اند و نعمت دینی و دنیاوی از حضرت این پاکان مخصوص گشته اند این ضعیف خوش گوید قطعه

بیچارگان عشق تو بر بوی زلف تو	بر باد داده جان و دل و خان و مان خویش
از حضرت مشایخ دیندار یافتند	مطلوب هر دو عالم و مقصود جان خویش

الغرض چون این بنده تولد شد جد پدرین کاتب حروف سید محمد کرمانی که از مریدان سابق شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بود و مولانا شمس الدین دامغانی که جد مادرین کاتب حروف و هم سبق حضرت سلطان المشایخ بخدمت شمس الملک بود بجهت تعین نام کاتب حروف بخدمت سلطان المشایخ آمد سید محمد کرمانی بخدمت سلطان المشایخ باز نمود که این خوردک را نام تعین فرماید سلطان المشایخ فرمود که شما بزرگ اند نام تعین کنید سید محمد توجه بمولانا شمس الدین دامغانی کرد شما تعین کنید بعده مولانا شمس الدین بخدمت حضرت سلطان المشایخ عرض داشت ما که بخدمت آمده ایم مطلوب آنست که مخدوم نام تعین کند بعده سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز فرمود که مرا محمد نام است و سید را نیز محمد نام است و خدمت شما را هم محمد نام این خوردک را هم محمد نام باشد و این دولت و سعادت باتفاق آن اولیاے کاتب حروف را از آن روز سے شد شیخ سعدی خوش گوید بیت بنده را نام خویشتن نبود + هرچه ما را لقب کنند آنیم + و چون بنده بحد بلاغت رسید بسعی جمیل والده بزرگوار رحمهما الله علیهما و بواسطۂ شفقت جد مادرین مولانا شمس الدین دامغانی رحمة الله علیه بشرف ارادت حضرت سلطان المشایخ نظام الحق والشرع والدین قدس الله سره العزیز رزقنا الله شفاعته مشرف گشت امیر خسرو خوش گوید بیت سعادت ابدی در پئے ارادت تست + چنانکه عید مبارک ز بعد ماه صیام + این ضعیف گوید

نظم اے دست تو دستگیر جان و دل من * اے روے تو حل عقدہ مشکل من *
خاک در تست افسر و تاج سر من * عشق رخ تست جملہ حاصل من * و بوقتے کہ
سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز دست ارادت بدیں بندہ دادہ اند وقت
چاشت بود سلطان المشایخ بالاے بام جماعتخانہ پیش حجرہ در مقام معہود مستقبل
قبلہ بر کہٹ نشستہ این ضعیف گوید قطعہ بر تخت نشستہ بود چو سلطان عاشقاں *
آں سرور مشایخ برہان عاشقاں * و ز ہر شکست زلفش دلہاے عارفاں *
سرگشتہ باد گرد سرش جان عاشقاں * و در گریہ مستغرق گشتہ سبحان اللہ این
چہ گریہ بود اگر وقتے تبسم کردے در اثناے تبسم ہم در آب در دیدہ گشتے این ضعیف
گوید رباعی اسیر گریہ تو ہر کہ دید یکنظرش * غلام خندہ تو عالم است اے سلطان *
عجب تر آنکہ بگاہ تبسم از گریہ * دو چشم روشنت از آب دایما غلطاں * خدمت مولانا
شمس الدین بندہ را با دو برادر سید لقمان و حمید داؤد پیش پدر بجہت مولانا
شمس الدین کرسی آوردند و متصل کہٹ حضرت سلطان المشایخ نہادند خدمت
مولانا بالاے کرسی نشست و مولانا فخر الدین زرادی رحمۃ اللہ علیہ در مجلس پیش
نشستہ بود و سخنے در علم طب مے گفت برخاست و رفت و ذکر این بندگان مولانا
شمس الدین بدیں عبارت کرد کہ پسران سید مبارک دعاگو زادگان مخدوم
مے خواہند کہ در سلک بندگان منسلک شوند و بشرف ارادت مشرف گردند حضرت
سلطان المشایخ فرمود کہ مولانا مرا اینہا فرزندانند این ضعیف گوید بیت این
از کرمت سزد و لیکن گویم * اے کاش سگے باشم اندر رہ تو * بعدہ دست
ارادت بندہ کمینہ را داد و کلاہ بر سر این بندہ نہاد فاما دریں حالت حضرت
سلطان المشایخ را گریہ چناں غالب شد کہ تلقینے نکرد و ہذا المقصود این بندہ
در سایہ دیوار سلطان المشایخ بر سنت آبا و اجداد پرورش مے یافت این
ضعیف گوید بیت پرورش نے یافتم در سایہ دیوار تو * من کہ باشم جملہ عالم
پرورش مے یافتند * بعدہ ہر چند گاہ چہ بصاحبت مولانا شمس الدین مذکور

وجہ فرستاد و والدہ بزرگوار بجمال جہاں آرائے و دیدار دلکشائے سلطان
المشائخ مشرف مے شد این ضعیف گوید قطعہ کسیکہ روئے تو دیدہ است
اعتقاد من آنست * کہ او نجات ابد یافتہ است از حرمان * ندید عشق تو مے
میرم دہی طلبم * کہ روئے خوب تو بینم کجاست این درمان * اگرچہ درک معانی
درآں ایام چنداں نبود فاما ہم بوقت پاک سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ
العزیز این ضعیف گوید رباعی از وقت تو وقت عالمے خوش گشتہ است * در
عشق تو جاں زاندوہ غم رستہ است * جاناں زغمت دو کون پرشد آرے *
با روئے تو عشق عقد محکم بستہ است * کہ نعمت دیدار و مشاہدۂ مجلس آں بزرگوار
کہ مشابہ مجلس حضرت رسالت پناہ علیہ الصلوٰۃ والسلام بود و ذوق مجلس
ارادت و مساس دست مبارک سلطان المشائخ کہ بگریہ حضرت سلطان
المشائخ مقرون بود و این ضعیف گوید بیت گریۂ تو کہ مایۂ عشقست *
عاشقان جہاں بدیدہ خرند * پس ازاں دیدہ خون دل چوں آب * بردرت
عاشقاں ز دیدہ برند * در خاطر جا گرفتہ است و در ضمیر متمکن گشتہ این ضعیف
گوید بیت چناں در خاطرم دادہ است جایت * کہ خواہم مردن اندر زیر پایت *
ونیز تا این غایت کہ این بیچارہ سماع مے شنود و رقتے کہ ازاں حاصل مے شود
اہم ثمرۂ آں است کہ از اوصاف پسندیدہ و اخلاق گزیدہ سلطان المشائخ
بر روح نازل مے شود و از انجا شاخ در شاخ میزند خواجہ حکیم سنائی گوید بیت
بصحرائے محبت شو اگر نزہت ہمے یابد * کہ آنجا باغ در باغست خواں در خوان
داور را * و ہر ہمے کہ از دین و دنیا این ضعیف را پیش مے آید صورت مصفائے
روح افزائے حضرت سلطان المشائخ کہ فلک و ملک و جن و انس در مشاہدۂ
آں سرگرداں مے بودند در دل محو تصور کنند و مقصود و مطلوب این بیچارہ
ہم بوقت پاک سلطان المشائخ ازاں حاصل مے گردد این ضعیف گوید ابیات

حاصل عشق تو در ہر دو جہاں روئے تو بس | خانۂ اہل دلاں گشتہ سر کوئے تو بس

ہر کسے سوئے کسے روز قیامت بیند ٭ نظرِ بندہ دراں روز ہمیں سوئے تو بس
باز ایں ضعیف گوید بیت تو بادشاہ جہانی ترا سزد نظرے ٭ بحال ماکہ گدایان
کوئے سلطانیم ٭ آمدم برسر حرف چوں محبت ایں حضرت در سویدائے دل بندہ
جائے کرد ایں ضعیف گوید بیت بسلطانی نشستی در دل و جاں ٭ نکو کردی
تو اے سلطان خوباں ٭ باز ایں ضعیف گوید بیت اے ز عشقت خراب
خانۂ دل ٭ روشن از آفتاب خانۂ دل ٭ چشمہا خون دل رواں کردند ٭ دوست
چوں شیشہ درمیانہ بدل ٭ بجان و دل ایں بیچارہ متعلق ایں سرور صاحبدلان
عالم گشت مصرع بحمد اللہ کہ دل را یافتم اندر خم زلفش ٭ و نیز ایں گدا حضرت
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز را چند کرّت در خواب دید بیت ہمہ
دعائے تو گویم بوقت بیداری ٭ ہمہ خیال تو بینم چو باشم اندر خواب ٭ و خواب را
اثرے تمام و ثمرہ پیداست فکیف خواب مریدے بیچارۂ عاشقے کہ در ضمیر او جز
خیال دوست دیگرے را مدخل نباشد بیت چناں فراخ نشستہ است یار در دل
تنگ ٭ کہ ہیچ زحمت اغیار در نمی گنجد و اینچنیں دلے کہ غرق دریائے محبت پیر باشد
و آں محبت دلیل بر محبت حق تعالیٰ باشد شیطان ملعون را چہ محل کہ در خواب تمثّل
بدوستان حق تعالیٰ تواند کرد قَالَ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مَنْ رَاٰنِیْ فِی الْمَنَامِ
فَقَدْ رَاٰنِیْ فَاِنَّ الشَّیْطَانَ لَا یَتَمَثَّلُ بِیْ ترجمہ گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم
کسیکہ دید مرا در خواب تحقیق دیدہ است پس مرا بدرستی کہ شیطان مانند من
نمے شود در صورت و سیرت با من و شیخ قایم مقام پیغمبر است فَاِنَّ الشَّیْخَ فِیْ قَوْمِہٖ
کَالنَّبِیِّ فِیْ اُمَّتِہٖ ترجمہ پس بدرستی کہ شیخ در قوم خود مانند نبی است در امت
خود پس چنانکہ امکاں ندارد کہ تمثّل بصورت آں شاہ پیغمبراں محمد رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم تواند کرد ہمچنیں تصور ندارد کہ تمثّل بصورت شیخ تواند کرد
فَیَبْقَی الْمُرِیْدُ مَحْفُوْظًا ترجمہ پس باقی میماند مرید مُراد نگاہداشت کردہ شدہ
در پناہ شیخ از شرّ شیطان کرّت اول کہ کاتب حروف جمال حضرت

سلطان المشائخ را در خواب دید امیر خسرو خوش گوید بیت ایں توئی یا بخواب
مے بینم + یا بشب آفتاب مے بینم + کوئے حضرت سلطان المشائخ بالاے
بام جماعتخانہ درون حجرۂ خویش بر کھٹ مستقبل قبلہ نشستہ و پیش آں بوریاے
لکھنوتی فراز کردہ اند و در یک رکن بوریا جبۂ خانگی و دستارے سفید نہادہ
چوں نظر بر جمال سلطان المشائخ افتاد و بندہ سر بر زمیں نہادہ خواجہ
حکیم سنائی خوش گوید بیت ہر کہ او سر بریں ستانہ نہد + پاے بر تارک زمانہ
نہد + چوں ایں بندہ سر برداشت حضرت سلطان المشائخ جانب
بندہ اشارت کرد کہ ایں جامہ بپوش بندہ ہم در نظر مبارک حضرت سلطان
المشائخ آں جبۂ پوشید و آں دستار بر سر بست و سر بر زمیں نہاد و باز
گشت ایں ضعیف گوید بیت پوشید بندہ خلعت و سر بر زمین ناز + آں
خلعت مبارک و آنجامۂ نیاز + و باز ایں ضعیف گوید بیت چگونہ شکر
تواں گفتن ایں کرامت را + کہ خلعت شہ عالم بدیں گدا برسد + و بندہ
چوں جبہ پوشید و دستار بر سر بستہ در جماعتخانہ آمد وقت نماز پیشیں بود و یاراں
بجہت نماز حاضر شدہ منتظر سلطان المشائخ ماندہ بندہ را در خاطر گذشت
کہ برابر سلطان المشائخ نماز پیشیں بگذارم ہم در اثناے ایں خطرۂ مبارک
سلطان المشائخ بجہت نماز فرود آمد بندہ برابر حضرت سلطان المشائخ
نماز بگذارد و از خواب بیدار شد کرت دوم چوں برادران بندہ سید عماد الدین
امیر صالح رحمۃ اللہ علیہ و سید نور الدین بشرف ارادت شیخ نصیر الدین محمود
مشرف شدند بندہ را گفتند کہ تو نیز بخدمت ایشاں ارادت بیار
زیرا کہ در آنوقت کہ بخدمت سلطان المشائخ تو ارادت آوردہ سلطان
المشائخ تلقین ارادت نکرد بندہ گفت کہ سلطان المشائخ دست
ارادت دادہ است و کلاہ بر سر ایں بندہ نہادہ و با ارادت قبول کردہ
ایں ضعیف گوید بیت کلاہ بر سر بندہ نہاد و کرد قبول + قبول دست بتحقیق نزد حق مقبول

ہمدراں ایام کہ گفت وشنید تلقین وارادت مے شد شبے ایں مسکین حضرت سلطان المشائخ را در خواب دید گوئی سلطان المشائخ بالائے بام جماعتخانہ در سمت درخت برڑ در کنجے کہ طرف لب آبست وپردۂ دیوارے خورد بر آوردہ بودند تا سلطان المشائخ در سایۂ آں بنشیند وشاخہائے درخت نیز آنجانب میل کرد در آں مقام نشستہ بود چوں ایں بندہ از درے کہ بالائے بام مذکور میرفت سر دروں کردہ نظر سلطان المشائخ بدیں بندہ افتاد سر بر زمیں نہاد **بیت** اینک بدرت نہادہ ام سر * اے سرور عاشقان عالم * دریں محل گفت وشنود تلقین ارادت در خاطر مے گذشت کہ اگر تقریر وقاکند از سلطان المشائخ بپرس چوں ایں بندہ سر از آستانہ برداشت سلطان المشائخ دست مبارک جانب بندہ بر آوردہ چنانکہ کسے را دست ارادت دہند وسخنے نگفت شیخ سعدی گوید **بیت** دست من گیر کہ بیچارگی از حد بگذشت * سر من دار کہ در پائے تو ریزم جانرا * واز مہابت سلطان المشائخ کہ فلک ازاں ہیبت در لرزہ بود ایں ضعیف گوید **بیت** فلک زہیبت تو دایم است سرگرداں * چنانکہ عاشق مسکین زعشق مہ رویاں * بندہ نتوانست کہ آنچہ در خاطر داشت عرض دارد لیکن ایں خواب را بر خطرۂ خود تعبیر کرد یعنے در ارادت اگر پیر دست بیعت دادہ است وکلاہ ارادت بر سر نہادہ ہماں بسندہ باشد بے تلقین کہ گفتہ اند ارادت فعل مرید است حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود اگر مرید شیخ را گوید کہ من مرید توام وشیخ گوید کہ مرید من نہ او مرید باشد واگر شیخ گوید تو مرید منی مرید گوید من مرید تو نہ ام مرید نباشد زیرا چہ ارادت فعل مرید است خاصہ مریدے کہ محبت جمال ولایت پیر ظاہر وباطن او را فرو دگرفتہ باشد وشب وروز دریاد پیر وعشق پیر عمر بسر مے برد ایں ضعیف گوید **بیت** بنگر کہ چگونہ است زاوصاف جمالش * عقل ودل بیچارہ عشاق تو مدہوش * وہر چند کہ محبت واعتقاد در باب پیر محکم تر عشق وذوق در کار خدائے بیشتر پس محبت پیر واعتقاد پیر محکم تلقین پیر باشد چوں اہم غنی کہ سرہمہ سعادتہا ست مرید را

آرزوے شد ہر آئینہ محبت پیر از ناشائستہ باز دارد و بر طریقہ شریعت و حقیقت بدارد و دمبدم در ضمیر او ندائے او باز گشت در دہند و اگر اینعنی مرید در خاطر احساس نکند تحقیق در دعوے ارادت و محبت کاذب باشد زیراچہ سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز فرمودہ است تا ایں غایت کہ محبت در غلاف دل است امکان معصیت ہست فاما چوں در سویداے دل جاے کرد ہیچ وجہ خیال معصیت در اندیشہ او نگذرد الغرض بعد دیدن ایں خواب بندہ پیش جامہ کہ صحبت سلطان المشائخ یافتہ بود ہم سبق روضۂ متبرکہ سلطان المشائخ بتجدید بیعت کرد و بر شکر ایں نعمت ہم در جماعتخانہ سلطان المشائخ باچند عزیز صاحب ذوق و نیاز سماع شنید امید از حضرت عزت آنست کہ از برکت دست سلطان المشائخ عاقبت ایں بیچارہ و کسانیکہ بداں دولت رسیدہ اند بخیر خواہد بود ایں ضعیف گوید **قطعہ** ہر کہ سر بر جناب او مالید + سایۂ حق بر و بود ممدود + ہر کہ رویت بدید یافت ز حق + عمر در خیر و عاقبت محمود + کرت سوم کہ از خواب مذکور مدت پانزدہ سال گذشتہ بود و معاملہ نفس کہ دشمن دینی است بر حسب مطلوب آنحضرت نبود ہیچکارے بمراد دل درویش نرفت و فترتے دریں مدتے از غلبۂ جوانی چنانکہ افتد و دانی مزاحم شد ایں ضعیف گوید **بیت** یارب چہ خوش است ایں جوانی + دریاب بخیر اگر توانی + و در مدت مذکور ہر وقت کہ سلطان المشائخ را در خواب میدیدم مجال قربت آنحضرت نبود چنانکہ ایں معنی مناسب بیتے است کہ بر زبان گہر بار حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والشرع والدین قدس اللہ سرہ العزیز گذشتہ است اینست **بیت** تو گدائی دور باش از بادشاہ + تا نیاید بر دل تو دور باش + گر وصال شاہ میداری طمع + از وصال خویشتن مہجور باش + و اگر نوعے از دور بر جمال مبارک سلطان المشائخ نظر افتادے و بندہ خواستے کہ نزدیک شود و سعادت پائے بوس حاصل کند کسانیکہ بودند مانع ایں دولت میشدند

ہم پیشان

برزبانِ حال بریں بیچارہ مے گفتند مصرع تو از کجا و سرِ زلفِ دلبراں بکجا + فاما اعتقاد و محبت آنحضرت تازیانۂ بازگشت بر مرکبِ نفس میرزا امیر حسن و گوید بیت بازمے آیم و سر در قدمت مے فگنم + میر بخشنارہ توئی بندہ شرمندہ منم + الغرض شب بیست و سیوم ماہ ربیع الآخر سنہ ثمان و خمسین و سبعمایۃ شب جمعہ بود بوقت آخر شب جمعہ ایں بندہ سلطان المشایخ را در خواب دید گوئی مجلسے آراستہ اند و بساطہاے نو انداختہ ایں ضعیف گوید بیت مجلسے یارب چہ گویم چوں بہشت آراستہ + راست گویم مجلسے چوں مجلسِ پیغمبراں حضرت سلطان المشایخ جبۂ جامگی پوشیدہ در یک رکن صدر آں مجلس نشستہ بزرگے گوید بیت بوستانیست صدر تو ز نعیم + آسمانیست قدرِ تو ز جلال + گوئی جماعتے بودہ اند ازیں مجلس ہمیں ساعت خاستہ اند و رفتہ سلطان المشایخ ماندہ است و دو پیر عزیز دیگر کہ ایشاں نیز ساختہ اند براے رفتن بندہ در نیمحل در آمد و در دل بندہ التماسے بود و ہم در خواب بخاطرے گذشت چوں پاے بوس حضرت سلطان المشایخ حاصل کند آں التماس عرض دارد چوں بندہ بپاے بوس سلطان المشایخ مشرف شد پیش ازآنکہ التماس خود عرض دارد در اثناے آنکہ دست مبارک سلطان المشایخ گرفتہ بود حضرت سلطان المشایخ بندہ را فرمود کہ تجدید بیعت بکنی بندہ از نفس جانبخش مخدوم جہانیاں جاں یافتہ ایں ضعیف گوید بیت جاں یافت تجدید ازاں عیسے ثانی + بنہادہ بریں دیدۂ جاں منتِ جانی + ہمدریں حال بندہ تجدید بیعت کرد ایں ضعیف گوید بیت چو دادی دست بیعت کردم از سر + کہ در عشقت وہم جان و دل و سر + بعد سلطان المشایخ تلقین فرمود کہ بیعت کردی بر من و بر خواجگان من بندہ از حضرت سلطان المشایخ بتجدید بیعت قبول کردہم در خواب وقت بندہ خوش شد و گریہ مستولے گشت امیر خسرو خوش گوید بیت ہمہ شب گریہ ام خفتن ندادہ است +

نکتہ

کہ بوے گل رخ من با صبا بود نکتہ در بیان طائفہ کہ خود را باہل تصوف نسبت
کنند و معاملۂ ایشان ندارند و بغیر اذن پیر دست بیعت دہند و یا بتعمیہ و تلبیہ
خود را مشہور باذن پیر کنند عَفَی اللّٰہُ عَنْہُمْ ترجمہ (عفو کند خداے تعالیٰ از آنہا)
عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ مرید میباید کہ چون در سلوک مقامات بمدد
پیر حاصل کند خیال خلافت و گرفتن مُریدان در ضمیر او نگذرد و خود را درین محلِّ
نازک ندارد ہم بر نعمتہاے کہ بشفقت پیر حاصل کردہ است بندہ کند
و ہوس پیری و کرامت در باطن خود جاے ندہد تا ہمیں استقامت او کرامت
باشد کہ اَلْکَرَامَۃُ ہِیَ الْاِسْتِقَامَۃُ عَلَی الْبَابِ الْغَیْبِ ترجمہ بزرگی ہمیں
درست ماندن است بر دروازۂ حق واگر این دشمن ذاتی کہ این نفس و ہوا خواند
بر آن آرد کہ در عبادتِ باری تعالی استقیم گشتہ و مقام توکل و مجاہدہ بخون جگر راست
کردہ وآنچہ این قوم درین باب فرمودہ اند بتمام آن را در کار آوردہ بر زنہار
ہزار زنہار بدین وسواس شیطانی درینکار رحمانی کہ شغل مشایخ
کبار است وآن بزرگان من اللّٰہ ومن الشیخ مجاز بودہ اند وخود را از دست
و پاے مذہبی و بحیلۂ ناہنجار و بشفاعت و عنایت شروع درینکار نکنی کہ کار
خود را باطل کردہ باشی و خاطر منغص و پریشان گردانیدہ و با خداے تعالے
مکابرہ کردہ و خدمت یاران اعلی از مُریدان اعلیٰ سلطان المشایخ بودہ اند کہ در
علم و زہد و ورع و عشق و عقل میانِ یاران مشہور بودہ اند چنانکہ مناقب ایشان
در باب پنجم میانِ یارانِ اعلیٰ تحریر یافتہ است ہرگز خیال خلافت و اندیشۂ مرید
گرفتن در خاطر مبارکِ ایشان نگذشتہ باشد و از بزرگان ہم بر محبت شفقتِ
حضرتِ سلطان المشایخ اکتفا کردہ و روزگار بخاطر جمع بعشق و ذوق گذرانیدہ
بزرگے گوید بیت بے یاد روزگارِ تو گر یک نفس زنم تضییع عمر باشد و تعطیل روزگار
چہ آرزو داری کہ بسبب چند نفرے کہ باتباعِ تو ہرگز جاے نخواہند
رسید باز ایشان در گردن تو کردہ طریق حمقا لا ل

در عرصهٔ عرصات در نظر انبیا و اولیا خواهند گردانید و اینچنیں بے انصافے
را که بر جادهٔ پیران خود نرود و دو دینکار دینی که معامله مرداں خداست با آرزوئے
تمام دست انداز د تشهیر و تعذیر خواهند کرد و ندائے در خواهند داد که دعوی
محبت ما کردید و خلق را بدیں شیوه فریفتید و بر مشایخ کبار افترا کردید نَاکِسُوْا
رُءُوْسِهِمْ سِرّ ایں معنی است امیر خسرو خوش گوید **بیت** باش تا پرده بر
اندازد جهاں از روے کار آنچه امشب کردهٔ فردا تگردد آشکار و نیز سلطان
المشایخ قدس الله سره العزیز فرموده است هر که خدائے را به علّتے عبادت
کند همان علت معبود او باشد چوں قصه برینجمله است چرا چند روز عمر عزیز در
معرض هلاکت و خوف سلب ایمان بگذرانی روزے کاتب حروف بخدمت
شیخ نصیر الدین محمود قدس الله سره العزیز میرفت در اثنائے راه شخصے
که خود را نسبت مریداں حضرت سلطان المشایخ میکند و مرید هم مے کرد
پیش آمد و گفت که کجا میروید گفتم بخدمت فلاں بزرگ گفت تربیت کنید
و پیغام من رسانید که من پیش ازیں عرس حضرت سلطان المشایخ مے
کردم مخدوم لطف مے فرمود و حاضر مے شد ایں زمان شفقت نمے کنید نمے
آئید شما بزرگ اید شفقت در باب کهتران میباید کرد و دیگر عرض دارید که
من در دولت آباد خلق خدائے را دست بیعت میدادم مولانا شهاب
الدین امام حضرت سلطان المشایخ مرا مانع شد از چندگاه ترک ایں کار
گرفته ام هژده ساله پسر من بمرد دانستم که ایں واقعه هم ازیں سبب زاد که
من خلق خدایرا ازین سعادت ارادت خود محروم گردانیدم ازاں روز باز
دریں کار مشغول شدم چوں ایں ضعیف بخدمت شیخ نصیر الدین محمود
رحمة الله علیه پیوست بعد پائے بوس پیغام آں شخص بگذاردم شیخ فرمود
ایں معامله ایست که او را با حضرت سلطان المشایخ فردا عهده جواب
سلطان المشایخ مے باید بود فاما من اینقدر میدانم که درویشے بود در قصبهٔ

ع نگوں کنده سرہائے خود ۱۲

کیتهل اوخود را از مریداں سلطان المشائخ مے گویانید و براں بندہ نمیکرد
مرید هم میگرفت و خلق را دست بیعت میداد ایں خبر بسلطان المشائخ
رسانیدند فرمود که او ایمان سلامت نبرد آمدیم برسر حرف چوں کار بریں
منوال است ایں چند روز عمر که مانده است در گوشه مشغول شده بگذراند
چنانکه هیچ کس جز حق تعالی برآں مطلع نباشد تا مگر ایمان بسلامت توانی
برد وایں کار که تو پیش گرفته بمنزله حلوائے است که درآں زهر تعبیه کرده باشند
ظاهر ایں بغایت شیریں مے نماید فاما باطن زهر هلاهل است ایں دوهره که
بزبان مبارک حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین گذشته است
مناسب ایں معنی است دوهره کنت نهوهتن کارٹی ناکان هت سنائی
بس کندے مے ہن گر ہوریں تهد کہا * خواجه حکیم سنائی گوید ابیات

کاے ثلث امر دیو را مامور	چند ازیں دیو بودن مستور
دیده بگشاے در مسلمانی	یکدم از غایت پشیمانی *
تا بدانی که هرچه کردهٔ تست	دره دیدهٔ تو پردهٔ تست *
تا کند ظاهرت بظاهر رائے	نرسد باطنت بکار خدائے
اے همه باطنت سوئے ظاهر	نیست پوشیده شرم دار آخر
آتش دردیں نه دودے	زرنه آتش زراندودے
راستی از تو کے پسند د باز	خرقه کوتاه دستگاه دراز *
خرقه کوته کنی چه سود بود *	زهد کے جامهٔ کبود بود *
رنگ پوشیدن از ناکامی است	نیل[1] بس بایزید بسطامی است

[1] بمعنی مقصود

باب هفتم در بیان طهارت و آداب آں و در بیان ادعیه
ماثوره و اوراد مقبوله که منقول است از حضرت با عظمت شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین و از حضرت سلطان المشائخ نظام الحق والشرع
والدین قدس الله سرهما العزیز عرض مے دارد کاتب حروف بر رائے

مریداں مشغول برآنجملہ ادعیۂ ماثورہ واورادے کہ مشایخ کبار وجمہور سالکان طریقت بجاے آوردہ اند بیشتر دراد شیخ شیوخ العالم شہاب الدین سہروردی قدس اللہ سرہ العزیز مسطور است فاما مقصود کاتب حروف آنست کہ ادعیۂ ماثورہ واوراد مقبولہ کہ از سلطان المشایخ منقول است دریں کتاب بنویسد بزرگے خوش گوید بیت مرالیان تو باید شکر چہ سود کند + بجاے مہر تو مہر دگر چہ سود کند + تا از برکت آں ادعیۂ ماثورہ واوراد مقبولہ کہ بر زبان مبارک گذشتہ است زودتر طالب بمطلوب وعاشق بمعشوق برسد انشاء اللہ تعالی نکتہ در بیان طہارت وآداب آں سلطان المشایخ قدس سرہ مے فرمود کہ طہارت بر چہار مرتبہ است اول آنکہ ظاہر را پاک گرداند از حدث وخبث دوم آنکہ اعضا را از گناہاں پاک گرداند سوم آنکہ دل را از اخلاق ذمیمہ پاک گرداند چہارم آنکہ سر را از جز خداے تعالی پاک گرداند قولہ تعالی فِیْہِ رِجَالٌ یُّحِبُّوْنَ اَنْ یَّتَطَهَّرُوْا وَاللّٰهُ یُحِبُّ الْمُطَّهِّرِیْنَ ایں آیت در وصف اصحاب صفّہ منزل است کہ اے محمدؐ اندرون مسجد مردانند کہ خود را از احداث واخباث ونجاسات پاک دارند خداے تعالی عزوجل دوست دارد پاکاں را و کاتب حروف بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ است کہ بوقت طہارت ابتدا از آستین چپ کند در نوردن در حق از آستین راست ومتوضی باید کہ نیم گز فراخ باشد و یک گز دراز و در عمق ہر چند کہ باشد و گلوخ مستعمل جدا نہد طرف نجس سوے زمین کند و مے فرمود کہ احتیاط وضو شرط است آنقدر کہ دل بیار آمد یعنے چند گام شمردہ کہ مے کردند و بعضے مے غلطند ایں بشمار راست نیاید وایں معنی بمکان تعلق ندارد و بہ زماں تعلق دارد یعنے اعتبار آنست کہ آں زماں کہ دل بیار آمد بندہ کند و در وضو ہر عضوے کہ بشوید دعاے کہ در حق آں عضو آمدہ است

اول ارشاد

۵۲ دوم ارشاد کہ خط مبارک نیز بمنزلہ ارشاد است ۱۲

۵۳ فرود اوردن ۱۲

بخواند و کاتب حروف بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است در حدیث است اَلْوُضُوْءُ مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ یعنی وضو کلید جنت است وَفِي الْحَدِيْثِ وُضُوْءُ الشِّتَاءِ يَعْدِلُ غَزْ اَسَنَةٍ یعنی وضوء سرما برابرے میان چہار سال را وَفِي الْحَدِيْثِ لَا يَكُنْ وُضُوْءُكَ فِيْ صُفْرٍ وَنُحَاسٍ فَاِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَتَنَفَّرُ مِنْ رِيْحِهِمَا واین نیز در قلم آوردہ است اِنَّ عُمَرَ اَسْتَاذَنَ عَلٰى رَاهِبٍ لِيَلْقَاهُ فَاَغْلَقَ الْبَابَ وَاَبْطَاءَ فِي الْاِذْنِ قَالَ الرَّاهِبُ وَجَدْتُ فِي الْاِنْجِيْلِ مَنْ تَوَضَّاءَ كَانَ فِيْ اَمَانِ اللّٰهِ وَرَاَيْتُ عَلَيْكَ اَثَرَ الشَّيْطَانِ فَخِفْتُكَ فَتَوَضَّاءْتُ وَتَوَضَّاءَ اَهْلُ بَيْتِيْ لِيَكُوْنَ اٰمِنًا مِنْكَ وَفِيْ رِوَايَةٍ لَمَّا كَانَ الْمَارُّ رَسُوْلَ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ واین نیز در قلم مبارک آوردہ کانت عائشة رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا تَغْزِلُ فَسَمِعَتِ الْاَذَانَ فَوَضَعَتِ الْمِغْزَلَ وَلَمْ تُدْخِلْ مَا مَدَّتْ وَتَوَضَّاءَتْ فَقِيْلَ لَهَا فِيْ ذٰلِكَ قَالَتْ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ كُلُّ عَمَلٍ يَعْمَلُهُ الْعَبْدُ بَعْدَ الْاَذَانِ فَهُوَ نَصِيْبُ الشَّيْطَانِ ونیز در قلم آوردہ اِنَّ الْمَلَائِكَةَ لِتَفْرَحُ بِذَهَابِ الشِّتَاءِ رَحْمَةً لِلْفُقَرَاءِ لِتَيَسُّرِهِمْ اِسْبَاغُ الْوُضُوْءِ ونیز در قلم مبارک آوردہ مَنْ لَزِمَ اَرْبَعَةً لَمْ يَفْتَقِرْ هُوَ وَعِيَالُهُ اَبَدُ الْقِيَامِ قَبْلَ الصُّبْحِ وَالْوُضُوْءُ قَبْلَ الْوَقْتِ وَالدُّخُوْلُ فِي الْمَسْجِدِ قَبْلَ الْاَذَانِ وَالسُّكُوْتُ بَعْدَ الْوِتْرِ وَفِي الْحَدِيْثِ اِنَّ لِلْوُضُوْءِ شَيْطَانًا يَدْعُوْهُ اِلَى الْاِسْرَافِ فِيْ صَبِّ الْمَاءِ وَهٰذَا مَا يُبْتَلَى الْمُرِيْدُ اِبْتِدَاءً كَمَا حُكِيَ اَنَّ سُلَيْمَانَ الدَّارَانِيَّ كَانَ يَتَوَضَّاءُ فِي الشِّتَاءِ وَيُعِيْدُ غَسْلَ الْاَعْضَاءِ فَيَقُوْلُ الْعَفْوَ فَسَمِعَ هَاتِفًا يَقُوْلُ الْعَفْوُ فِي الْعِلْمِ نَوَىٰ يَوْمًا يُصَلِّيْ عَلٰى فُضْلَةِ الْغَنَمِ فَقِيْلَ لَهُ اَيُصَلِّيْ

علی فضلۃ النتم قیل لہ اتصلی علی النجاسۃ قال ھذ امما اختلف العلماء فیہ
و التیسیر در قلم سبارک آوردہ قال الشعبی کما ظھر من الاذن مغسول مع الوجہ
وما ھو باطنہ ممسوح مع الراس و نیز در قلم مبارک آوردہ کہ بعضے را معہود ست
کہ اعضاے وضو را بروماے خشک کنند قالت عائشۃ رضی اللہ عنہا کان
رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم خرقۃ ینشف بہا بعد الوضوء و روی
کان لعلقمۃ خرقۃ بیضاء یمسح بہا وجہہ عن معاذ رأیت رسول اللہ
صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم اذا توضاء مسح وجہہ بطرف ثوبہ وفی الحدیث
یؤتی برجل یوم القیامۃ فیوزن اعمالہ فترجحت سیاتہ علی حسناتہ فیوتی
بخرقۃ التی کان یمسح بہا وجہہ و اعضاءہ فیوضع فی کفیہ حسناتہ فتر
جحت حسناتہ و لہذا لم یکرہ ابو حنیفۃ مسح الوضوء بالخرقۃ و نیز بخط مبارک
در قلم آوردہ چوں وضو ساخت نزدیک سجادہ آید اول پاے چپ بیروں آرد
بر پاشنہ کفش نہد لقولہ علیہ السلام اذا انتعلتم فابدؤا بالیمنی و اذا خلعتم
فابدؤا بالیسری انگاہ پاے راست بر سجادہ نہد کفش سوے قبلہ بیروں آرد
کوزہ و ابریق چپاء خویش نہد و باید کہ در سجادہ گاہ نشانے کند تا سجدہ گاہ پائیگاہ
نشود و باید کہ ہر دو کنارہ ہاے سجادہ بجانب چپ باشد اگر کسے را بنشاند بدست
راست فراز کند و یر آستاء خود بنشاند سجادہ در آستین چپ نہد تا بدست
راست بیروں کشد بعدہ تحیت وضو بگذارد دو رکعتے بعد فاتحہ سہ گان بار
اخلاص بخواند بعد از سلام صلوٰۃ گوید و ایں دعا بخواند اللّٰہم ات نفسی
تقویھا و زکھا انت خیر من زکھا انت ولیھا و ناصرھا و مولاھا انت لی
کما احب فاجعلنی لک کما تحب اللّٰہم اجعل سریرتی خیرا من علانیتی
و اجعل علانیتی صالحۃ اللّٰہم ارزقنی حسن الاختیار و صحۃ الاعتبار
و صدق الافتقار و صحبت الاخیار انگاہ محاسن را شانہ کند نخست
ابرو شانہ کند لقولہ علیہ السلام من امر علی حاجبیہ المشط عوفی

مِنَ الْوَبَاءِ و انگاه موے لب شانه کند در نقل است هر که الم نشرح در شانه کردن
بر دوام بخواند روزی بروے فراخ باشد چوں شانه در شانه داں کن جانب
فراخ تر بالا باشد شانه آله پریشانی است باید که پوشیده باشد و سلطان المشائخ
بر امیر خسرو نوشته بود که شانه فرستاده شده است و آں نشان خیر است و
جاے دیگر در قلم آورده است چوں آئینه بنگرد بگوید اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ خَلَقَنِیْ فَاَحْسَنَ
خَلْقِیْ وَصُوْرَتِیْ فَاَحْسَنَ صُوْرَتِیْ اَللّٰهُمَّ فَاَحْسَنْتَ خَلْقِیْ فَحَسِّنْ خُلُقِیْ و در تحیت وضو
تحیت مسجد مداومت نماید که در واثرها تمام است و گفته اند تا مرد با وضو است
هیچ بلاے و آفتے گرد او نگردد در بیان نکته طهارت و آداب آں آنچه
ارشاد و نوشته خط مبارک حضرت سلطان المشائخ است حدیث
ها بعبارت عربی مرقوم اند ترجمه آں بعبارت فارسی بسبب کم عرضی
حاشیه در متن بقلم مے آید ترجمه حدیث که در ذیل ارشاد چهارم که کاتب
حروف بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز نوشته دیده است
معانی حدیثے که در صدر ترجمه آں بقلم نیامده اینست فی الحدیث لا یکن
وضوک ترجمه و در حدیث دیگر آمده است گو که نباشد وضوے تو اے مومن
در آوند پیتل و کانسی زیرا چه بدرستی که فرشتگان مے گریزند از بوے ایں هر دو
آوند ترجمه اثر عمر بدرستی که حضرت امیر المومنین عمر رضی الله عنه اذن طلبید
بر راهبے تا ملاقات کند او را پس آں راهب بند کرد دروازه را و درنگ کرد در اذن
دادن و گفت اے راهب یافته ام در انجیل کسیکه وضو کننده باشد در امانت خدا وند
دیدم در تو اثر شیطان پس پرسیدم پس وضو کردم و وضو کرد اهل خانه من
تا باشد اماں از تو و روایت دیگر آمده است که بود آں گذرنده رسول خدا
صلی الله علیه وسلم نه عمر ترجمه کانت عائشه بود عائشه رضی الله عنها که بسماں
می رسید پس شنید اذاں پس بنهاد البته رسیدن را و نه داخل کرد تا رسے را
که بر آورده بود و وضو کرد پس گفته شد مر آں عائشه را عائشه گفت که رسول خدا

گفتہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر عملے کہ کند بندہ آں عمل را در میان اذاں پس در آں
عمل بہرۂ شیطان باشد ترجمہ ان الملائکۃ بدرستی کہ فرشتگان ہر آئینہ خوش
مے شوند برفتن سرما از جہت رحم کردن مر فقرا را تا آسان شود ایشان را تازہ
کردن وضو برائے ہر نماز ترجمہ من لزم کسیکہ لازم گیرد چہار چیز ہر گز محتاج نشود
او و توابعان او ہمیشہ اول برخیزد پیش از صبح دوم وضو کند پیش از وقت سیوم
در مسجد درآید پیش از اذاں چہارم خاموش بودن اختیار کند بعد از ادائے
وتر ترجمہ ان للوضوء و در حدیث دیگر آمدہ است کہ برائے وضو شیطانے است
کہ میخوانند صاحب وضو را بسوئے اسراف در ریختن آب و ایں چیزے است
کہ گرفتار مے شود مرید در ابتدائے حال چنانچہ حکایت کردہ شدہ است
بدرستی کہ سلیمان دارانی بودہ است وضو مے کرد در سرما باز اعادہ میکرد
وشستن اعضا را پس مے گفت آمرزش میخواہم پس شنید گویندۂ را کہ مے
گوید آمرزش در علم است روزے میخواست آں سلیمان دارانی کہ نماز گذارد بر
پس خوردۂ گوسپند گفتہ شد او را آیا نماز مے گذاری بر چیزے ناپاک گفت ایں از
جنس چیزیست کہ اختلاف کردہ اند علما در و ترجمہ قالت عائشہ گفت عائشہ
رضی اللہ عنہا بود مر رسول خدا را صلی اللہ علیہ وسلم پرچہ کہ میکشید باں پرچہ آب اعضاء وضو بعد
از وضو کردن و روایت گفتہ شدہ است یعنے مے مالید باں پرچہ وجہ خود را و روایت
کردہ شدہ است از معاذ ایں کہ مے گوید دیدم رسول خدا را صلی اللہ علیہ وسلم
وقتیکہ وضو میکرد مے مالید وجہ روئے خود را بکنارۂ پرچہ خود در حدیث دیگر
آمدہ است و آوردہ مے شود مردے روز قیامت پس وزن کردہ میشود
عملہائے او پس غالب میشود بدیہائے او بر نیکی ہا پس آوردہ پرچہ کہ مالیدہ است
باں پرچہ روئے خود و اعضائے وضوے خود پس نہادہ مے شود آں پرچہ پلہ
نیکی ہائے او پس غالب مے آید و بسیار مے شود نیکی ہائے او بر بدیہائے او
برائے ہمیں مکروہ نداشتہ امام اعظم چیدن آب از اعضائے وضو بر پرچہ ترجمہ

قال الشعبی گفت شعبی پس چیزے کہ ظاہر گوش است شستہ شدہ است بار دیگر
و چیزے کہ باطن گوش است مسح کردہ شدہ است با سر ترجمہ لقولہ علیہ السلام
و قتیکہ بپوشید شما نعلین را پس شروع بکنید از پائے راست و قتیکہ بر آرید
شما از پائے نعلین را پس شروع بکنید از پائے چپ ترجمہ اللھم آت نفسی
اے بار خدایا بدہ نفس مرا پرہیزگاری و پاک گرداں آں نفس را تو بہترین
پاک کنندگانے تو متصرف ہستی بر آں نفس و تو یاری دہندہ مر آں نفس را
و تو خداوند آں نفسی و تو مرا دوست تر ہستی پس بگرداں تو مرا برائے ذات
پاک خود چنانچہ دوست بیداری تو اے بار خدایا بگرداں تو باطن مرا بہتر از ظاہر
و بگرداں تو ظاہر مرا نیکو اے بار خدایا تو روزی کن مرا خوبی و نیکو آگاہی
خود و درستی پند گرفتن و براستی احتیاج و رجوع بسوئے تو و روزی کن مرا صحبت
نیکاں ترجمہ الحمد للہ الذی جمیع سپاس و ستائش مر خدائے را رسد کہ پیدا کرد
پس نیکو ساخت اعضائے مرا و تصور کرد مرا پس خوشنما و زیبا گردانید صورت
مرا اے بار خدایا چنانچہ نیکو خلقت مرا نیکو گرداں خلق مرا و از انس صحابی
منقول است کہ چوں رسول علیہ السلام در مدینہ آمد من ہشت سالہ بودم فرمود
کہ اے پسر اگر توانی پیوستہ با آبدست باشی زیرا کہ ہر کہ را شیر اجل و عقاب
مرگ بچنگل بر گیرد و او با آبدست باشد خلعت شہادت مر او را دہند کہ الوضوء
سر من اسرار اللہ تعالیٰ ترجمہ آبدست رازیست از رازہائے خدائے برتر
و گفتہ اند بیشترے عذاب گور کسے را باشد کہ در وضو احتیاط نکند و اگر سنتے از سنتہا
بجا آرد چنانکہ دور کردن ناخن و موے سر و جز آں باید کہ با وضو باشد زیرا
کہ فردائے قیامت ایشاں حساب طلبند کہ ما را از سر پلیدی دور کردی و نیز در
قلم مبارک آوردہ کہ شیخ روز چار شنبہ در حمام رفتے و حلق فیہ الشعر ترجمہ و تراشیدے
در آں حمام موے سر را در وقت حلق بگوید اللھم اعطنی بکل
شعرۃ طہارت فی الدنیا و نورا ساطعا یوم القیامۃ

منقول است

ترجمہ بار خدایا بہ بخش مرا بمقابلہ ہر موئے پاکے در دنیا و نورے درخشاں در آخرت روز پنجشنبہ ناخن چیند و ہرکہ وقت ناخن و موے لب ستاریدن بگوید بِسْمِ اللّٰہِ وَعَلٰی سُنَّۃِ مُحَمَّدٍ وَّاٰلِ مُحَمَّدٍ بہیچ بیماری مبتلا نشود و سنت در موے بغل نتف است و اگر حلق کند روا باشد حلق اَلشَّافِعِیُّ وَقَالَ اِنِّیْ اَعْلَمُ اَنَّ السُّنَّۃَ اَلنَّتْفُ اِلَّا اِنِّیْ لَا اُطِیْقُ عَلَی الْوَجْعِ قَالَ عَلَیْہِ السَّلَامُ اَحْفُوا الشَّوَارِبَ وَاعْفُوا اللِّحٰی وَانْتِفُوا الشَّعْرَ الَّذِیْ فِی الْاُنُوْفِ ترجمہ گفتہ است شافعی بدرستی کہ من میدانم ایں مسنون موے بینی برکندن مگر آنکہ من قدرت وطاقت و برداشت بردرد آں ندارم گفت پیغمبر علیہ السلام سبک بکنید بروت را و دراز بکنید ریش را و دراز بگذارید و برکنید موے ہا را کہ در بینی باشد و نیز در قلم مبارک آوردہ قَالَ عَلَیْہِ السَّلَامُ نِعْمَ الْبَیْتُ یَدْخُلُہُ الْمُسْلِمُ الْحَمَّامَ اِذَا دَخَلَ بِسَاءَلَ الْخَیْرَ وَاسْتَعَاذَ مِنَ النَّارِ ترجمہ گفت پیغمبر علیہ السلام نیکو خانہ است حمام کہ داخل شود در آں و بخواہد مسلمان در الحمام وقتیکہ داخل شود و سوال کند خیر را و پناہ طلبد از آتش دوزخ در وقت درآمدن بگوید اَللّٰھُمَّ انی اسالك الجنۃ واعوذبك من النار قال علیہ السلام انما حر نار جھنم علی امتی مثل حر الحمام قال الحسن لایصلح دخول الحمام الا بازارین ازار علی المیین وازار علی العین ترجمہ اے بار خدایا بدرستی کہ من میخواہم از تو بہشت را و پناہ میجویم از آتش دوزخ گفت پیغمبر علیہ السلام بدرستی کہ نیست گرمی آتش دوزخ برامت من مگر مانند گرمی حمام گفت حسن خوب نیست داخل شدن در حمام مگر بدو پاے جامہ یک پایجامہ برمیاں و یک پایجامہ برسر استعمال الآجر یورث البرص ترجمہ پاے بہ خشت پختہ نمالد کہ استعمال خشت پختہ میرساند برص را و نزدیک محققان طہارت اعضا آنست کہ جوارح را از اخلاق ذمیمہ پاک کند و طہارت عمل آنکہ از ریا و سمعہ باخلاص محض کوشد و نیز بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نوشتہ دیدم الحجامۃ علی الریق فیھا شفاءٌ وبرکت ویزید فی العقل وفی الحفظ

فمن احتجم فیوم الخمیس والاحد وکذلک یوم الاثنین والثلثاء فانہ الیوم الذی کشف اللہ عن ایوب البلاء واصابہ یوم الاربعاء لیلۃ الاربعاء ولایبدو اباحد من الجذام والبرص الافی یوم الاربعاء ولیلۃ الاربعا کذلک ای علیک بھما ترجمہ خوں گرفتن بشاخہا قبل از چیزے خوردن یعنے نہار دریں شفاست وبرکت وزیادہ میکند درد انائی و در حافظہ پس کسے کہ خون برآرد پس براے آں پنجشنبہ ویکشنبہ است وہمچنین است روز دوشنبہ وسہ شنبہ زیراکہ بدرستی کہ روز سہ شنبہ روزے است کہ دور کردہ حق تعالی از حضرت ایوب علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام بلا را ورسیدہ است آں بلا اورا در روز چہار شنبہ وظاہر نشدہ است ہیچیکے از بیماری وسپیدی بدن چکیدن گوشت اعضا مگر در روز چہار شنبہ وشب چہار شنبہ اے لازم بگیر پرہیزاراں روز وشب **نکتہ** دربیان اوراد روز **سلطان المشایخ** قدس سرہ مے فرمود وقت صبح ایں سہ آیت سہ بار بخواند براے محبت حق تعالی فسبحان اللہ حین تمسون وحین تصبحون ولہ الحمد فی السموات والارض وعشیاء وحین تظھرون یخرج الحی من المیت ویخرج المیت من الحی ویحی الارض بعد موتھا وکذلک تخرجون ترجمہ پس بپاکی یاد کنید حقتعالے بپاکی یاد کردنی وقت شام ووقت صبح ومر اوراسزد ستایش آسمانیاں وزمینیاں وبپاکی یاد کنید خدا تعالی را وقت عشا ووقت ظہرمے برآرد خدا زندہ را از مردہ ومے برآرد مردہ را از زندہ وزندہ میکند خدا تعالی زمین را بعد مردن شدن آں زمیں یعنے خدا تعالی مسلماناں را از کافراں ونیک بختاں را از بد بختاں وصالحاں را از فاسقاں وہمچنیں مے برآورده خواہد شد شما بعد از خواندن ایں سہ آیت کہ بقلم رفت دو رکعت سنت نماز بامداد بگذارد ودر رکعت اول الم نشرح ودر رکعت دوم الم ترکیف بخواند سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود بدیں دفع بواسیر ہم میشود

دے فرمود میان سنت نماز بامداد و فریضہ چہل و یکبار الحمد متصل بمیم الرحیم و لام الحمد یعنی بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ رب العالمین الخ بہر مہمے کہ خواند بفضل حق تعالیٰ آں مہم برآید بعدہ نماز بامداد بجماعت بگذارد و نود و نہ نام بحضور تمام وادعیۂ ماثورہ کہ آمدہ است بخواند و مے فرمود بعد از نماز بامداد ہفتاد بار یا وہاب بگوید امور دینی او معمور گردد و مے فرمود از خواجگان ما نقلست کہ ایں دعا بعد از نماز بامداد بخواند اللھم زد نورنا و زد سرورنا و زد حضورنا و زد معرفتنا و زد طاعتنا و زد نعمتنا و زد محبتنا و زد عشقنا و زد شوقنا و زد ذوقنا و زد حولنا و زد قوتنا و زد قبولنا و زد اُنسنا و زد علمنا و زد حلمنا برحمتك یا ارحم الراحمین و ایں وقت را غنیمت دارد تا طلوع آفتاب چنانکہ بعد از نماز دیگر تا غروب ترجمہ دعا یا بارخدایا زیادہ کن نور مرا و زیادہ کن خوشی مرا و زیادہ کن حضور مرا و زیادہ کن معرفت مرا و زیادہ کن طاعت مرا و زیادہ کن نعمت مرا و زیادہ کن محبت مرا و زیادہ کن عشق مرا و زیادہ کن شوق مرا و زیادہ کن ذوق مرا و زیادہ کن بازگشت من از معصیت و زیادہ کن قوت من بر طاعت و زیادہ کن دلبستگی من با خود و زیادہ کن علم مرا و زیادہ کن حلم مرا بواسطہ مہربانی و بخشایش خود اے مہربان ترین مہربانان و بخشایندہ ترین بخشایندگاں و حضرت سلطان المشائخ مے فرمودہ کہ ایں دو وقت را غنیمت دارد ہر چہ درمیان ایں دو وقت رفتہ باشد از و درگذرانند حکم او کالطھر المتخلل بین الدمین باشد ترجمہ مانند پاکی کہ درمیان دو ناپاکی است ایں در حق عوام است اما خواص را باید کہ شب و روز را غنیمت دانند و وقت خود را معمور داشتن عادت سازند کہ خاصۂ فقیر است کہ الفقرا ابن الوقت بزرگے خوش گوید بیت بر دست فقیر نیست نقدے جز وقت ✦ آں نیز کہ از دست رود وائے برو ✦ بعدہ مسبعات عشر بخواند بعد از مسبعات عشر شش بار بگوید توفنی مسلماً و الحقنی بالصالحین و مے فرمود

کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مرا در خواب فرمود بعد
مسبعات عشر شش بار توفنی توفنی مسلماً والحقنی بالصالحین و از خدمت سید
السادات سید حسین رحمۃ اللہ علیہ نقل است کہ مے فرمود من از حضرت سلطان
المشائخ شنیدہ ام بعد مسبعات عشر شش بار اللھم اھدنی برفعتک باید
گفت چوں ایں فائدہ یکے از یاران اعلیٰ از سلطان المشائخ پرسید داز
سید حسین مرحوم روایت کرد سلطان المشائخ فرمود آرے مرا پیغمبر صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم در خواب فرمودہ است بعد از مسبعات عشر شش بار اللھم اھدنی
برفعتک بگو و مے فرمود کہ ابراہیم تیمی یکے از و اصلاں بود او در فناے کعبہ
مہتر خضر علیہ السلام را دریافت از وے بخششے طلبید مہتر خضر علیہ السلام
مسبعات عشر بیاموخت و گفت من از حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وسلم
روایت مے کنم فرمود مردے مسبعات عشر پیوستہ خواندے آں مرد در راہے
میرفت طایفہ راہ زناں برخاستند تا او را ہلاک کنند دریں میاں دہ سوار پیدا
شدند ہر دہ سر برہنہ بودند آں مرد ایشاں را پرسید کہ شما کیانید گفتند مسبعات
عشر آں دہ دعا کہ ہر روز مے خوانی ہفتگاں بار ایں مرد گفت سر برہنہ چرا
اید گفتند بر سر دعا بسم اللہ الرحمن الرحیم نے گوئی دریں محل از
سلطان المشائخ سوال کردند کہ تسمیہ کجا گویند فرمود بر سر سورہ چوں
وقت اشراق رسد یعنے آفتاب یک نیزہ بالا یا دو برآید نماز اشراق
بگذارد سلطان المشائخ مے فرمود دو رکعت شکر اللہ در رکعت اول بعد از
فاتحہ آیت الکرسی تا آنجا کہ وہم فیہا خالدون و در رکعت دوم آمن
الرسول تا آخر و آیت اللہ نور السموات والارض تا آنجا کہ واللہ بکل
شئی علیم بعد از آں دو رکعت استفاذہ در رکعت اول بعد فاتحہ قل
اعوذ برب الفلق و در رکعت دوم بعد فاتحہ قل اعوذ برب الناس بعد
از آں دو رکعت استخارہ در رکعت اول بعد فاتحہ قل یا ایہا الکافرون

ودر رکعت دوم بعد فاتحہ اخلاص متعاقب ایں دو کانہا دعیہ کہ آمدہ است
بخوانند بعد ازاں راوی ایں نماز فرمود دو رکعت دیگر است خواہم گفت ایں
سخن بر زبان مبارک راند و چشم پُر آب کرد و گفت آں روز کہ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز نماز اشراق مرا فرمود ہمیں شش رکعت
فرمود گفت آں دو رکعت دیگر خواہم فرمود فاما در اوراد شیخ شیوخ العالم
شہاب الدین سہروردی قدس اللہ سرہ مے نویسد کہ آں دو رکعت
دیگر را استحباب گویند در رکعت اول بعد فاتحہ سورہ واقعہ و در رکعت دوم
سبح اسم بخوانند بعدہ بنماز تسبیح مشغول شود بعد از نماز تسبیح در ہر رکعتے یکبار
ایں دعا بخواند سبحان اللہ ملاء المیزان ومنتھی العلم ومبلغ الرضا وزنۃ
العرش ترجمہ پاکے خاص خدا یتعالیٰ راست مقدار پُری پلہ ترازو ومقدار
انتہاے علم او تعالیٰ ومقدار رضاے او از بندگان ومقدار وزن عرش
ونیز مے فرمود کہ صلوات الصلوات ہمچو نماز تسبیح است وبجاے تسبیح صلواۃ
گویند وایں دو رکعت است خواہ در شب بگذارد وخواہ در روز اما بعد از اشراق
دریں نماز اثرہا بسیار است بہر مہمے کہ بگذارد آں مہم برآید و مے فرمود ایں
نماز در ستہ جمعہ بعد از اشراق براے ہر مہمے کہ بگذارد برآید و مے فرمود دو
رکعت شکر روز بگذارد و در ہر رکعتے بعد فاتحہ پنج بار قل ہو اللہ احد بخواند
یعنی فرمود ہر روز بوقت طلوع آفتاب فرشتۂ بالاے بام کعبہ برآید وندا کند
اے مسلماناں واے امتان محمد صلعم شمارا خداے تعالےٰ روزے
بخشید نو وشمارا روزے در پیش است وآں روز قیامت است براے
آں روز   دریں روز کارے بکنید دو رکعت نماز بگذارید در ہر رکعتے
بعد فاتحہ پنج بار قل ہو اللہ احد بخوانید باز چوں شب درآید ہماں فرشتہ بالاے
بام خانہ کعبہ برآید وندا کند کہ اے مسلماناں واے امتان محمد صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم شمارا خدا یتعالیٰ شبے بخشید نو وشمارا شبے در پیش است وآں

شب گو راست برائے آں شب دریں شب کارے بکنید دو رکعت نماز
بگذارید در ہر رکعت بعد فاتحہ پنج بار قل یا ایہا الکافرون بخوانید بعدہ فرمود
شیخ جمال الدین حدیثے روایت میکرد لفظ او یاد نماندہ است فاما معنی
ایں فرمود اگر تواند بعد از اشراق صد رکعت نماز کند بعد فاتحہ یکبار اخلاص
بخواند و یا مشغول بہ ورد و یا بذکر و یا بمراقبہ تا عبادت متصل افتد بعدہ چوں
وقت چاشت در آید دوازدہ رکعت نماز بگذارد و اقل او چہار رکعت است
حضرت سلطان المشائخ مے فرمود در چہار گانے اول چہار انّا بخواند انّا
فتحنا انا ارسلنا انا انزلنا انا اعطینا و در ہر رکعتے یگان سورہ فضل بسیار است
و نیز مے فرمود چہار سورہ والشمس واللیل والضحیٰ الم نشرح در چہار گانے میانہ
یگاں سورہ بخواند و نیز مے فرمود چہار قل یگاں سورہ در چہار گانے آخر نماز چاشت
بخواند و مے فرمود بعد نماز چاشت دو رکعت برائے صحت النفس بگذارد
در رکعت اول بعد فاتحہ ایۃ الکرسی والشمس یگاں بار و اخلاص پنجبار و در
دوم امن الرسول والضحیٰ یگاں بار و اخلاص پنجبار بعد فراغ گوید اللھم
انی اسالك العفو والعافیۃ والمعافات فی الدنیا والاخرۃ ترجمہ یا
بار خدایا بدرستیکہ من میخواہم از تو آمرزش و ایمن بودن از رنج و بلا و ایمنے
از عذاب حق ایمنے در دنیا و عاقبت و مے فرمود ہر کہ چاشت بگذارد
و غم چاشت از و خاست یعنے ہر کہ نماز چاشت بگذارد حق جلّ و علیٰ اسباب
معاش او مہیا دارد و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ
ام اصلے الضحیٰ اذا بزغت الشمس قال لا حتی یھمؓ لسواء الارض اسمہ
والشمس فی اول النہار قبل ان یغلب ضوءھا مصفرۃ النیر لتقاصر شعا
عھا ترجمہ بگذارم نماز چاشت را وقتے کہ بر آید آفتاب گفت مسئول عنہ
کہ نے بگذارد وقتے کہ پراگندہ شود روشنی آں در تمام زمیں نام آں شمس است
در اول روز پیش ازیں کہ غالب شود روشنی آں بر زردی از برائے کمی

روشنی آں چوں وقت فی الزوال در آید یعنی سایہ بگردد چہار رکعت فی الزوال بگذارد و در ہر رکعت بعد فاتحہ اخلاص پنجاہ بار یا دہ بار یا سہ بار بخواند و ایں وقت را غنیمت شمرد کنصف اللیل داند بورد و تلاوت مشغول باشد و مے فرمود در سنت نماز پیشیں چہار قل بخواند و بعد از فریضہ در دو رکعت سنت اول آیت الکرسی و در دوم آمن الرسول بخواند و مے فرمود بعد از ادائے نماز پیشیں دہ رکعت صلوٰۃ الخضر بگذارد و در آں دہ رکعت دہ سورہ آخر قرآن بخواند و ہر کہ ایں نماز بگذارد با حضرت خضر ملاقات شود چوں وقت نماز دیگر در آید مے فرمود در سنت نماز دیگر دہ بار سورہ والعصر بخواند اول رکعت چہار بار و در دوم سہ بار و در سیوم دو بار و در چہارم یکبار و مے فرمود والسماء ذات البروج برائے دفع دنبل نار در سنت نماز دیگر بخواند و بروایتے از سلطان المشائخ در سنت نماز دیگر اذا زلزلت الارض با سہ سورہ دیگر متصل امیر حسن شاعر سوال کرد بندہ برائے دفع دنبل و نار و در رکعت اول سورہ بروج مے خواند بعد ازاں سورہ اذا زلزلت الارض فرمود کہ نیکو است و مے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مرا در خواب فرمود کہ بعد از نماز دیگر سورہ نبا چند بار میخوانی گفتم یکبار بعدہ فرمود کہ پنجبار بخواں گفتم دریں بشارت مقصود سے خواہد بود بعدہ در تفسیر دیدم کہ بعد از نماز دیگر پنجبار سورہ نبا بخواند او اسیر محبت حق شود مسمی لیسبر اللہ ت نام نہادہ شود اسیر محبت حق دانستم کہ مقصود شیخ ایں بود و مے فرمود ہر کہ بعد از نماز دیگر سورہ والنازعات بخواند خدائے عزوجل او را در گور نگذارد مگر مقدار یک وقت نماز بریں سخن چشم پر آب کرد و فرمود آنکہ کسے در گور نماند چگونہ باشد آنچناں باشد کہ چوں روح بکمال رسد قلب را جذب کند و چوں قلب بکمال رسد قالب را جذب کند بعدہ مسبعات عشر بخواند ہم بر صفتے کہ بعد از نماز بامداد خواند و مے فرمود ہر کہ بعد از نماز دیگر تا غروب بدیں سہ اسم

مشغول شود بہر مہمے کہ بخواند حق جل وعلی بے شک آں مہم بکفایت رساند
واین سہ اسم را ایلیا گویند وآں اینست یا اللہ یا رحمٰن یا رحیم چوں وقت
نماز شام در آید مے فرمود در سنت نماز شام در رکعت اول قل یا ایہا
الکافرون در دوم اخلاص وبروایتے از حضرت سلطان المشایخ
در اول رکعت فسبحان اللہ حین تمسون تا آخر در دوم سبحان ربك رب
العزة تا آخر سورة بخواند بعدہ بیست رکعت اوابین بگذارد بتفصیلے کہ آمدہ است
وسر بسجدہ برد وسہ بار بگوید اللھم ارزقنی توبہ لوجب محبتك فی قلبی
یا محب التوابین ت اے بار خدا بتو سپردم دین وایمان خود را بہ
بخش وروزی کن مرا توبہ کہ لازم کند محبت تو در دل من اے دوست دارندۂ
توبہ راست ودرست کنندگاں ومے فرمود کہ شش رکعت بین العشائین
مے باید گذارد وبعض اہل ارادت را ایں شش رکعت فرمودہ است
ومے فرمود دو رکعت نماز است بجہت نگاہداشت ایمان
بعد ادائے صلوٰۃ مغرب در رکعت اولیٰ بعد فاتحہ اخلاص
ہشت بار وقل اعوذ برب الفلق یک بار ودر رکعت دوم اخلاص
ہفت بار وقل اعوذ برب الناس یکبار بعدہ سر بسجدہ نہد
سہ بار بگوید یا حیّ یا قیّوم ثبتنی علی الایمان انگاہ برکت ایں نماز را
حکایت فرمود کہ شنودم از خواجہ احمد نبسہ شیخ معین الدین
سنجری قدس سرہ وایں خواجہ احمد اعظم صالح بود وگفت مرا
رفیقے بود لشکری پیوستہ ایں دو رکعت نماز بگذاردے تا وقت بیگاہ ترے در حدود
اجمیر بودیم نماز شام در رسید انجا خوف دزداں نمود اگر دید حالے باتعجیل سنت گذاردیم
وجانب شہر آمدیم آں یار با آنکہ تشویش دزداں وخوفے آنچناں بود البتہ دو رکعت نماز
نگاہداشت ایماں بگذارد الغرض چوں وقت نقل آں جواں شدم اخبر شد براے تفحص حال او حاضر
شدم وبر سر وقت او آنچناں فت کہ مے باید فرمود کہ خواجہ احمد حکایت نقل آں جواں بریں لفظ تقریر کرد

اگر مرا بہشت بری قضا برند من گواہی دہم کہ با ایمان رفت بعد ازاں فرمود کہ
دو رکعت نماز دیگر ہم ہست بعد صلوٰۃ المغرب بدیں نہج کہ مرا یارے بود ہمدرس
او را مولانا تقی الدین گفتندے مردے صالح و دانشمند او پیوستہ بعد صلوٰۃ
المغرب دو رکعت نماز بگذاردے در رکعت اول بعد فاتحہ والسماء ذات
البروج و در دوم والطارق بخواندے چوں او نقل کرد سلطان المشایخ
فرمود کہ من او را در خواب دیدم پرسیدم خدائے تعالیٰ با تو چہ کرد گفت چوں
کار من تمام شد بر زبان آمد کہ ما ایں را بدیں دو رکعت نماز بخشیدیم یکے از حاضراں
گفت کہ ایں را صلوٰۃ النور گویند فرمود خیر ایں را صلوٰۃ البروج گویند و ایں
دو رکعت کہ در ہر روایت ہا مبداء سورۂ انعام میخوانند در رکعت اول
ختم بر یستہزؤن و در رکعت دوم ہم ختم بر یستہزؤن آں صلوٰۃ النور گویند
عرض میدارد کاتب حروف بر آنجا کہ ایں دو رکعت نماز صلوٰۃ البروج و دو
رکعت صلوٰۃ النور داخل بیست رکعت اوابین است وے فرمود کہ بعد
صلوٰۃ البروج ایں دعا بخواند اللہم انی استودعک ایمانی ودینی فاحفظہما
الغرض احیاء بین العشائین سنت موکدہ است و بیشترے مشایخ ایں وقت
را غنیمت و معمور داشتہ اند و اگر کسے تواند جمع کردن میان صوم و معمور داشتن
بین العشائین او را اولیٰ تر آنکہ افطار کند و آں وقت را معمور دارد زیرا
چہ گفتہ اند صبح صادقاں و صبح عاشقاں صبح صادقاں صبح صادق است
اما صبح عاشقاں نماز شام است و چوں وقت نماز خفتن در آید چہار رکعت
سنت بگذارد وے فرمود در رکعت اول بعد فاتحہ آیۃ الکرسی تا خالدون
و در دوم آمن الرسول تا آخر سورۂ و در سوم شہد اللہ و در چہارم قل اللہم
مالک الملک بخواند و بعد از نماز خفتن سنت چہارگانی افضل است و دراں
نیز ہماں قرات است کہ در سنت چہارگانے اول است وے فرمود کہ
چہار رکعت صلوٰۃ السعادت بگذارد در رکعت اول بعد فاتحہ دہ بار اخلاص

ودر دوم بیست بار و در سیوم سی بار و در چہارم چہل بار بخواند و مے فرمود بعد
از نماز خفتن دو رکعت نماز برائے روشنائی چشم بگذارد و در ہر رکعتے بعد فاتحہ
پنجبار سورۂ انا اعطینا بخواند و بعد از نماز سہ بار بگوید اللہم متعنی بسمعی وبصرے
واجعلہما الوارث منی یعنے از حضرت سلطان المشائخ روایت مے کنند کہ این
نماز بعد از شام بگذارد و ہر بار کہ دعا بخواند بر سر انگشت بدمد بر چشم فرود آرد بعد
فرمود از برکت این نماز و دعا کتابہا بخط باریک بوقت نماز خفتن مطالعہ میکنم
ونیز مے فرمود برائے روشنائی چشم و دفع لا الہ الا ھو الحی القیوم بگوید بر سر
انگشتان بدمد و بر چشمہا بمالد باز بگوید الم اللہ لا الہ الا ھو الحی القیوم ہمچنان
کند و باز گوید وعنت الوجوہ للحی القیوم باز ہمچنان کند بر چشم مالد ونیز فرمود
کہیعص وحمعسق سہ بار بگوید دہ حرف است ہر حرفے گوید وعقد بندد
بعدہ بر چشم فرود آرد صحت کلی یابد و مے فرمود بعدہ چہار رکعت صلوٰۃ العاشقین
بگذارد و برائے اسم المہمات وصد گان بار در رکعت اول بعد فاتحہ یا اللہ
و در دوم یا رحمن و در سیوم یا رحیم و در چہارم یا ودود بخواند و مے فرمود صلوٰۃ
القربت بگذارد و در ہر رکعتے بعد فاتحہ ہفتاد بار اخلاص بخواند بعد فراغ ہفتاد
بار استغفر اللہ بگوید و این دعا بخواند اللہم ارزقنی عمل الذی یقربنی الیک
و مے فرمود کہ شیخ قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ ہر شب ہزار بار درود
گفتے پرسیدند کہ درود چہ بود این درود میگفت اللہم صلی علی محمد عبدک
ونبیک وحبیبک ورسولک النبی الامی وعلی آلہ بعدہ فرمود من ہمین
درود اختیار کردم و بخط مبارک سلطان المشائخ این درود نوشتہ دیدہ
ام اللہم صلی علی محمد عدد البری والثری والوری البری التراب علی
وجہ الارض والثری تحت البری و روایت مے کنند ہر شب بعد العشا
سلطان المشائخ ہزار بار درود گفتے و ہزار بار اخلاص و ہر روز جواہر القرآن
کہ امام غزالی کشیدہ است مقدار و نیم سیپارہ و حرز یمانی و حرز کافی بخواندے

وے فرمود بعد از نماز بامداد سورۂ یٰس و بعد از ظہر انا ارسلنا و بعد العصر انا فتحنا و بعد المغرب سورۂ واقعہ و بعد العشاء سورۃ الملک بخواند وے فرمود بعد ہر فرضے این دعا بخواند اللھم لک الحمد لا الہ الا انت رب خلقتنی ولم اک شیئا ورزقتنی ولم املک شیئا وعلمتنی ولم اعلم شیئا رب الی ظلمت نفسی وارتکبت المعاصی وانا مقر بذنوبی فان غفرتنی فلا ینقص من الملک شئی وان عذبتنی لا یزید فی سلطانک شیئ تجد من تعذب غیری ولا اجد من یرحمنی غیرک فبعزتک وجلالک ان تغفر لی وتتوب علیّ انک انت التواب الرحیم وصل علی خیر خلقہ محمد وآلہ اجمعین و بروایتے آمدہ است ہر کہ بدین دعا مواظبت کند ختم کار او بر سعادت باشد وے فرمود ہر کہ بعد ہر فرضے آیت الکرسی متصل بخواند حق تعالیٰ جان او بے واسطہ ملک الموت قبض کند وے فرمود ہر کہ بعد ہر فرضے پنجبار قل اللھم مالک الملک تا بغیر حساب بخواند حق جل وعلی دین این بندہ را قضا کند چون وقت تہجد در آید نماز تہجد بگذارد در احیاے نوید کہ تہجد سنت مؤکدہ است وآن دوازدہ رکعت است بستہ سلام سلطان المشائخ مے فرمود تہجد از ہجود است و ہجود اندک خفتن است التہجد رفع الہجود است یعنے چون خواب بگیرد بتکلف خود را بنماز گذاردن بیدار دارد وے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سرہ در دوازدہ رکعت نماز تہجد قرأت بر ینجملہ فرمودے در رکعت اول بعد فاتحہ ایت الکرسی واخلاص سہ یار در دوم آمن الرسول و اخلاص سہ بار و در اوراد شیخ شیوخ العالم شہاب الدین سہروردی در ہر دو رکعت آیت الکرسی است فاما سلطان المشائخ فرمود کہ مرا شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین فرمودہ است کہ در دوم رکعت امن الرسول بخوان کہ من ہم میخوانم در بیداری شب اختلافست بعضے مشائخ اول شب بیدار بودہ اند نصف آخرین در خواب شدہ اند براے دفع ملال تا خواب مزاحم اوقات ورد نشود و بعضے مشائخ اول شب خواب کردہ اند چون نصف شب

مے فرمود کہ شیخ سیف الدین باجرزی رحمۃ اللہ علیہ چوں یک ثلث شب گذشتے بیدار شدے امام و مؤذن حاضر مے بودند نماز خفتن بگذاردے بعدہ نخفتے تا صبح بیدار بودے و طریقۂ مستحسنہ شیخ قطب الدین منور خلیفۂ سلطان المشایخ در بیداری شب ہمیں بود و بعضے از سلف ہمہ شب بیدار بودہ اند تا چہل کس از تابعین بوضوے نماز خفتن نماز بامداد گذاردہ اند چنانکہ امام اعظم ابو حنیفہ و سعید مُسَیَّب و فضیل عیاض رضی اللہ عنہم سلطان المشایخ مے فرمود در مسجدے کہ ایں بزرگان مشغول مے شدند تمامی شب بیدار مے بودند چوں وقت آمدن مؤذن شدے خود را خفتہ مے ساختند و بخط مبارک سلطان المشایخ قدس سرہٗ نوشتہ دیدہ ام قَالَ لِاَبِیْ بَکْرٍ مَتٰی تُوْتِرُ قَالَ مِنْ اَوَّلِ اللَّیْلِ وَقَالَ لِعُمَرَ مَتٰی تُوْتِرُ قَالَ مِنْ اٰخِرِ اللَّیْلِ وَقَالَ لِاَبِیْ بَکْرٍ اَخَذْتَ بِالْحَزْمِ وَقَالَ لِعُمَرَ اَخَذْتَ بِالْعَزْمِ اَلْحَزْمُ اَلْحَذَرُ مِنَ الْفَوَاتِ اَلْعَزْمُ عَقْدُ الْقَلْبِ و نیز بقلم مبارک آوردہ یارب قایم مشکور و یارب نایم مغفور ای المتہجد یستغفر لاخیہ وھو نایم فیشکر ہذا و یغفر لذلک و سلطان المشایخ بجانب امیر خسرو رحمہ اللہ در قلم مبارک آوردہ بعد از مخالطت جوارح اشتغال باموز نامرضیہ شرع اجتناب نماید و در مراعات اوقات ہم کوشد و عمر عزیز را کہ سبب تحصیل کل مرادات است غنیمت شمرد روزگار را بہ بطالت مصروف نگرداند نکتہ در بیان اوراد ہفتہ و سالینہ سلطان المشایخ قدس سرہ مے فرمودہ کہ پیش از صبح دو رکعت نماز کند در رکعت اول ہفت بار فاتحہ بعد آں یکبار قل یا ایہا الکافرون و در دوم ہفت بار فاتحہ بعد آں یکبار اخلاص بخواند بعد از سلام دہ بار سُبْحَانَ اللّٰہِ و دہ بار مَا شَاءَ اللّٰہُ کَانَ وَمَا لَمْ یَشَاْ لَمْ یَکُنْ اَشْہَدُ اَنَّ اللّٰہَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ وَ اَنَّ اللّٰہَ قَدْ اَحَاطَ بِکُلِّ شَیْءٍ عِلْمًا وَ اَحْصٰی کُلَّ شَیْءٍ عَدَدًا دہ بار درود دہ بار استغفار و دہ بار یَا حَیُّ یَا قَیُّوْمُ یَا ذَا الْجَلَالِ وَ الْاِکْرَامِ بگوید بعدہ بنشیند سر برہنہ کند و دستہا بلند بردارد بگوید یا ارحم الراحمین بعدہ سر بسجدہ نہد دہ بار اَغِثْنَا یَا غِیَاثَ الْمُسْتَغِیْثِیْنَ گوید

بہر حہم کہ بگذارد بکفایت رسد فاما در روز جمعہ بعد از نماز بامداد در اغنیمت مے شمردند
دست از اشتغال دنیا مے داشتند و بعضے سلف روز جمعہ و شب جمعہ طعام نمیخوردند
تا بکلی بحق مشغول مے شدند و اول بدعت کہ بعد نقل حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وسلم پیدا شد بیگاہ رفتن در مسجد جمعہ بود سلطان المشائخ قدس سرہ
در اوائل روز جمعہ بعد اشراق در مسجد کیلوکہری مے رفتند چوں وقت نماز جمعہ
در آمدے غسل مے کردند باز در مسجد مے آمدند و مے فرمودند ہر کہ روز جمعہ ہفتاد
بار بعد از نماز جمعہ بگوید اغننی بحلالک عن حرامک وبطاعتک عن
معصیتک وبفضلک عمن سواک برحمتک یا ارحم الراحمین حق جل وعلا
او را احتیاج خلق نگرداناد امیر حسن رحمۃ اللہ علیہ بخدمت سلطان المشائخ
عرضداشت کرد کہ در نارفتن جمعہ تاویلے آمدہ است فرمود کہ ہیچ تاویلے نیست
مگر کسیکہ بندہ یا مسافر یا مریض باشد اما آنکہ بتواند کہ برود نرود قوی سخت
دلے باشد انگاہ فرمود اگر کسے یک جمعہ نماز نرود یک نقطہ سیاہ بر دل او
پیدا شود و اگر دو جمعہ نرود دو نقطہ سیاہ پیدا شود و اگر سہ جمعہ نرود تمام دل او
سیاہ شود نعوذ باللہ منہا و مے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس اللہ سرہ ہر روز غسل کردے و بعضے روایت مے کنند کہ پنجوقت نماز غسل
کردے و مے فرمود سہ چیز کہ شیخ کبیر فرید الحق والدین را میسر شد من نمے توانم
کرد اول آنکہ ہر روز غسل کردے دوم آنکہ جوارے خریدے سیوم آنکہ سحر نخوردے
و من البتہ میخورم و مے فرمود کہ در حدیث است بہر ساعت از شب جمعہ
و روز جمعہ ہفتصد ہزار دوزخی را مے بخشند و نیز در وے ساعتیست ہر کہ در آں
ساعت چیزے از خدا بخواہد بیابد بعضے گفتہ اند آں وقت اقامت جمعہ است
و بعضے گفتہ اند بعد العصر عند الغروب است و ام المومنین عائشہ رضی اللہ
عنہا کسے را یقین کردے کہ روز جمعہ بوقت الغروب مرا خبر کنید ہمینکہ وقت
غروب شدے خبر کردند مشغول شدے و بخط مبارک سلطان المشائخ

نوشتہ دیدہ ام ہر کہ در شب دوشنبہ دو رکعت صلوٰۃ السعادت بگذارد
ہرگز بدبخت نشود در ہر رکعتے بعد فاتحہ آیۃ الکرسی یکبار و اخلاص سہ بار بخواند
بعد از سلام دہ بار درود و دہ بار استغفار و نیز بخط مبارک حضرت سلطان
المشائخ نوشتہ دیدہ ام کہ اول روز از ماہ ایں دعا بخواند اللھم لک الحمد
علی آلائک ونعمائک مثل ما حمدت بہ نفسک ومثل ما حمدک بہ الحا
مدون الذین اذا ذکر اللہ وجلت قلوبھم والصابرون علی ما اصابھم
والمقیمی الصلوٰۃ ومما رزقناھم ینفقون واستغفرک مثل ما
استغفرک المستغفرون الذین اذا فعلوا فاحشۃ او ظلموا انفسھم
ذکروا اللہ فاستغفروا لذنوبھم ومن یغفر الذنوب الا اللہ واتوب الیک
مثل ما تاب جمیع التوابین الذین جعلت توبتھم مقبولۃ وعلامۃ
لنجاتھم واغثنی من کل سوءٍ یا غیاث المستغیثین ومن کل مکروب
یا من یجیب المضطرین اذا رجاک واکشف السوء وانت القادر
علی کل شیئ ما انا فیہ من الھموم والغموم انک انت الغفور الرحیم
دریں مواظبت کند اگر ہر روز نتواند غرہ ہر ماہ بخواند وے فرمود کہ روز چہار شنبہ
آخریں ماہ صفر قوی با برکت است ہر کہ ہست دریں روز بدانچہ مے تواند
طعام مے کند و چیزے از خود جدا مے کند بفقرا امید ہد و خوش مے باشد و
مے فرمود کہ تولد ایں ضعیف ہمدریں روز است و مے فرمود ہر کہ بیست و پنج
روزۂ ماہ رجب بدارد نعمتے کہ در شب معراج رسول صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم
راداده اند ازاں نصیبے یابد و وصیت فرمودے یاران را در داشتن روزۂ
رجب و مے فرمود ہر کہ ہزار بار ایں استغفار بگوید در ماہ رجب در کلمات
قدسیہ آمدہ است حق تعالیٰ مے فرماید از راہ کرم اگر او را نیامرزم نیستُ بربّہٖ
یعنے پروردگار او نباشم سہ بار فرمودہ است استغفار اینست استغفر اللہ
ذوالجلال والاکرام من جمیع الذنوب والآثام و مے فرمود در نماز لیلۃ الرغائب

در غایت جمع رغیب است وہی العطاء الکثیر و سلطان المشائخ ایں نماز بجماعت
ادا کردے وقتے ایں نماز بگذارد و ہوا بغایت گرم بود چنانکہ ہم در نماز پیراہن مبارک
از خوے عبیر آمیز حضرت سلطان المشائخ بغایت ترشد چوں از نماز فارغ
گشتہ در گوشہ رفت آں پیراہن بکشید و بمولانا شہاب الدین امام عطا
کرد ایں دولت در آں شب بدو رسید بعدہ تجدید وضو کرد و نماز خفتن بگذارد
وے فرمود دریں ماہ نماز خواجہ اویس قرنی رضی اللہ عنہ بگذارد در سیوم و چہارم
و پنجم و یا سیزدہم و چہاردہم و پانزدہم بعدہ در فضیلت ایں نماز مبالغہ فرمود و حکایت
کرد کہ در مدرسۂ شغرتی دانشمندے بود ہر مسئلہ کہ از وے پرسیدند جواب
شافی گفتے در مباحثہ بعبارت دانشمندانہ در آمدے از حال تعلیم او
استکشاف کردند گفت من ہیچ نخواندہ ام و شاگردی ہیچکس نکردہ ام چوں
بزرگ شدم وقتے نماز خواجہ اویس قرنی گذاردم و دعا کردم کہ الٰہی من
بالبر سن رسیدم و ہیچ تعلمے نکردم مرا علمے کرامت کن حق تعالیٰ برکت ایں
نماز در علم بر من کشادتا در ہر مسئلہ کہ سخن افتد شارع شوم و بخوبی
تمام کنم وے فرمود کہ در ماہ رجب نمازے آمدہ است برائے درازی
عمر دریں محل حکایت فرمود کہ من از مولانا نظام الدین پسر شیخ
ضیاء الدین پانی پتی شنیدہ ام کہ شیخ بدر الدین غزنوی ہر سال ایں
نماز گذاردے پرسیدند امسال چرا ایں نماز نگذاردے فرمود از عمر من
چیزے نماندہ است ہمدراں سال برحمت حق پیوست و رسول صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است ہر کہ در آخر رجب ایں نماز بگذارد مطلوب
او مزید عمر باشد بباید نماز اینست دوازدہ رکعت بسہ سلام در ہر رکعتے
بعد فاتحہ آیت الکرسی یکبار و اخلاص سہ بار و بعد سلام دہ بار ایں دعا
بخواند یا اَجَلَّ مِنْ کُلِّ جَلِیْلٍ وَیَا اَعَزَّ مِنْ کُلِّ عَزِیْزٍ یَا اَحْسَنُ خَیْرٌ مِّنْ
کُلِّ اَحَدٍ اَنْتَ رَبِّیْ لَا رَبَّ لِیْ سِوَاکَ یَا غِیَاثَ الْمُسْتَغِیْثِیْنَ

ودرجاہم اَغْنِنِیْ بِفَضْلِكَ وَمُدَّ فِیْ عُمْرِیْ مَدًّا طَوِیْلًا وَاَعْطِنِیْ مِنْ لَّدُنْكَ عُمْرًا فِیْ رِضَاكَ بِرَحْمَتِكَ یَاکَرِیْمُ یَاوَھَّابُ سلطان المشائخ
مے فرمود کہ مشائخ در ماہ رمضان در نماز تراویح این تسبیحات مے گفتند سے در
اول تراویح کلمۂ شہادت سہ بار و در دوم درود سہ بار و در سیوم سبحان اللہ
والحمد اللہ تا آخر سہ بار و در چہارم سُبْحَانَ اللّٰہِ وَبِحَمْدِہٖ سُبْحَانَ اللّٰہِ الْعَظِیْمِ وَبِحَمْدِہٖ
سہ بار و در پنجم تراویح اَسْتَغْفِرُ اللّٰہَ الَّذِیْ لَآ اِلٰہَ اِلَّا ھُوَ الْحَیُّ الْقَیُّوْمُ غَفَّارُ الذُّنُوْبِ
تا آخر سہ بار و خدمت مولانا حسام الدین ملتانی رحمۃ اللہ علیہ کہ خلیفہ سلطان
المشائخ بود در شبہائے ماہ رمضان و در تراویح سہ ختم کردے یارے از یاران
در یک ختم با او موافقت نمود بعدہ آں یار چوں بمصاحبت قاضی محی الدین
کاشانی بخدمت سلطان المشائخ پیوست بعد پائے بوس عرض داشت
کہ در یک ختم در تراویح بموافقت مولانا حسام الدین شنودم فرمود کہ یک ختم در
تراویح سنت است اما پیش من سورۂ اخلاص میخوانند بنا بران کہ فردائے
قیامت خلق گروہ گروہ خواہند شد آنانکہ حج کردہ اند یک گروہ آنانکہ غزا کردہ
اند یک گروہ آنانکہ در تراویح ختم کردہ اند یک گروہ من میخواہم کہ فردائے قیامت
در گروہ شیخ کبیر قدس سرہ باشم پیش شیخ من در تراویح سورۂ اخلاص میخواندند
پیش من ہماں مے خوانند وقتے مردے در جماعت خانہ سلطان المشائخ
از دہلی آمد بدیں نیت کہ در تراویح ختم کند بخدمت سلطان المشائخ
عرضداشت کرد فرمود کہ تو دانی بعدہ فرمود اگر خواہم گفت مکن ترک
سنت باشد ظاہر ساکت شدم تا وقت عشا شد چوں خواست
کہ تراویح بگذارد بعد از الحمد ختم آغاز کند بستہ شد نماز را قطعہ کرد
سلطان المشائخ فرمود کہ مولانا اخلاص را باش و مے فرمود جماعت
در تراویح سنت است از سلطان المشائخ پرسیدند کہ این
سنت رسول است یا سنت صحابہ فرمود کہ سنت صحابہ است

رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بروایتے سہ شب گذاردہ اند وبروایتے یک شب اما مداومت ایں سنت عمر خطاب رضی اللہ عنہ در عہد خلافت خود کردہ است یکے پرسید سنت صحابہ راسنت گویند فرمود درمذہب ما گویند فاما امام شافعی ہمیں سنت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم راسنت میگویند وے فرمود امام اعظم درماہ رمضان شصت ختم کردے سی در تراویح وسی درروز بعدازاں فرمود کہ او چہل سال نماز بامداد بوضوے نماز خفتن گذاردہ انگاہ بر لفظ مبارک راند کہ چندیں علما و دانشمنداں بودہ اند ہیچ کس داند کہ بودہ اند ایں حیست کہ باقی میماند از حسن معاملہ است وایں حیات معنویست آساں نمے تواں یافت شبلی وجنید کہ بودہ اند مردم دانند کہ وے بر تر بودہ اند ایں ہمہ حسن معاملہ است بعدہ فرمود درویشے در خانقاہ شیخ جنید بغدادی آمد قدس سرہ مگر شب غرہ ماہ رمضان بود آں درویش التماس نمود کہ نماز تراویح رامن امامت کنم شیخ اورا رخصت فرمود الغرض درسی شب سی ختم کرد شیخ فرمود ہر شب یک گردہ نان ویک کوزۂ آب در حجرہ او نہادند القصہ چوں سی شب تراویح بگذارد روز عید شیخ اورا وداع کردہ بازگشت چوں او برفت در حجرۂ او تفحص کردند سی گردہ سلامت یافتند ہماں یک کوزۂ آب ہر شب خوردہ بود و دیگر عرض مے افتد یارے بود از یاران اعلی حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز میخواست در عشرہ آخر رمضان اعتکاف بنشیند او موافقت قاضی محی الدین کاشانی بخدمت حضرت سلطان المشائخ آمد دریں باب عرض داشت کرد سلطان المشائخ فرمود اعتکاف در عشرۂ آخر رمضان سنت موکدہ است پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در عشرۂ آخر رمضان معتکف شدے یک سال در غزا بود سبب ایں اعتکاف از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فوت شد در رمضان دیگر آنرا قضا کرد بیست روز معتکف شد اما بعضے مشائخ مریدانرا نفرمودندے بنا بر آنکہ درویش در اعتکاف مرد مشہور شود شہرت آفتے

قوی است درویش ہم در خانۂ خویش مشغول باشد و تصور کند من معتکفم
نکتہ در بیان صلوٰۃ سلطان المشائخ قدس سرہ مے فرمود آنچہ مصطفے
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گذاردہ است بر سہ نوع است یکنوع آنست کہ تعلق
بوقت دارد ویکنوع آنست کہ تعلق بسبب دارد ویکنوع آنست کہ تعلق نہ بوقت
دارد ونہ بسبب آمدیم نمازے کہ تعلق بوقت دارد امام محمد غزالی طیب اللہ
ثراہ در احیا آوردہ است آں تکرار ست نمازے کہ در روز است ہشت نماز
است ونمازے کہ در ہر سال است آں چہار نماز است اما نمازے کہ در
ہر روز است ہشت نماز است پنج فریضہ است ششم نماز چاشت ہفتم بیست
رکعت نماز بعد از شام ہشتم نماز تہجد اما نمازے کہ در ہفتہ است ہر روزے را
نمازے آمدہ است اما نمازے کہ در ہر ماہ است آں بیست رکعت است
کہ مصطفے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در غُرّہ ہر ماہے گذاردہ است اما نمازے
کہ در ہر سال است آں چہار نماز است دو نماز عید سیوم نماز تراویح چہارم
نماز براۃ ہمہ نمازہا بود کہ تعلق بوقت دارد اما نمازے کہ تعلق نہ بسبب
دارد نہ بوقت آں نماز تسبیح است ہر وقت کہ خواہد بگذارد امیر حسن رحمۃ اللہ
علیہ مے نوید کہ دریں عید اضحیٰ بسبب باران بیشتر خلق نتوانست رسید
دریں باب بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کرد اگر روز عید بمانعے
نماز میسر نشود روا باشد کہ دوم روز بگذارند فرمود کہ آرے دریں عید اگر
میسر نشود دوم روز بگذارند روا باشد سیوم روز ہم اما در عید فطر اگر روز عید
میسر نشود دوم روز بگذارند آنگاہ بر لفظ مبارک راند کہ مراد دریں عید خاطر
بود کہ اگر باران بیشتر شود چنانکہ نتواں گذارد دوم روز بگذاریم اما حق تعالیٰ
میسر گردانید وہمے فرمود باید کہ پیوستہ نماز بجماعت باشد کہ در عہد انبیائے
پیشینہ ہیچ جائے نماز روا نبود مگر در مسجد در عہد رسول صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم ایں میسر شد ہر جا کہ ہست بگذارند بعدہ دریں باب غلو فرمود کہ

اگر مثلاً دو کس باشد ہم در جماعت باشد و بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام قَالَ النَّبِیُّ عَلَیْہِ السَّلَامُ اَمَرَنِیْ جِبْرَئِیْلُ عَلَیْہِ السَّلَامُ بِالصَّلٰوۃِ فِی الْجَمَاعَۃِ حَتّٰی خِفْتُ اَنْ لَا تُقْبَلَ صَلٰوۃٌ اِلَّا بِالْجَمَاعَۃِ قَالَ اللہُ اَدْنٰی مَرَّۃٍ عَلٰی ثَلٰثِیْنَ سَنَۃً لَمْ اَحْتَلِمْ فَتَرَکْتُ الْجَمَاعَۃَ لَیْلَۃً بِمَکَّۃَ فَاحْتَلَمْتُ تِلْکَ اللَّیْلَۃَ از سلطان المشائخ سوال کردند کہ بعد ادائے فرائض کہ جائے بدل مے کنند حکمت چیست فرمود امام خود اگر جائے بدل نکند کراہیت باشد و اگر مقتدی جائے بدل نکند کراہیت نباشد فاما بہتر آں باشد کہ بدل کند انگاہ فرمود چوں خواہد کہ جائے بدل کند جانب چپ خود باید رفت تا مقابلہ راستائے قبلہ باشد و نیز از سلطان المشائخ سوال کردند کہ در نماز بر سر ہر دو رکعت تسمیہ باید گفت و یا بر ہر سورہ فرمود کہ امام اعظم رضی اللہ عنہ در رکعت اول یکبار تسمیہ مے گوید بر خلاف ایمۂ دیگر کہ بر سر ہر رکعت و بعضے بر سر ہر سورت مے گویند بعدہ فرمود کہ با امام اعظم سفیان ثوری و یک بزرگ دیگر مدعی گونہ شدند وقتے در جمعے بکجا شدند سفیان ثوری و یک بزرگ دیگر از امام اعظم سوال کردند کہ مصلے تسمیہ کے گوید بر سر ہر دو رکعت و یا بر سر ہر سورہ و چند بار بگوید مقصود ایشاں آں بود کہ اگر نفی خواہد کرد خواہد گفت کہ نگوید حالے در نفع تسمیہ مواخذہ بکنند الغرض چوں ایشاں سوال کردند از کمال علمے کہ در امام اعظم بود و نگاہداشت ادب فرمود یکبار بگوید بریں حرف سلطان المشائخ فرمود کہ مقصود امام اعظم ہماں حکم او بود ایشاں ہر گونہ کہ خواہند تصور کنند خواہ بر سر سورہ خواہ بر سر ہر رکعت بعدہ فرمود مقتدی را مے باید کہ در ہر رکعتے فاتحہ بخواند و تسمیہ گوید و من نیز میخوانم بریں حرف عرضداشت کردند کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است مَنْ قَرَاَ خَلْفَ الْاِمَامِ بِفِیْہِ الثَّلْثُ فرمود اگر نظر دریں حدیث مے کنم وعید لاحق میشود و اگر دریں نظر میکنم کہ پیغمبر علیہ السلام فرمودہ است لَا صَلٰوۃَ لِمَنْ لَمْ یَقْرَأْ بِالْفَاتِحَۃِ عدم جواز

صلوٰۃ مے یابم پس وعید را تحمل باید کرد و فاتحہ باید خواند تا باجماع جواز صلوٰۃ باشد والا
خذ بالاحوط والخروج من الخلاف اولیٰ و میفرمود کہ نماز اول حضور است
کہ آنچہ مصلی میخواند معانی آن بردل بگذراند بعد ازاں فرمود کہ مریدے از مریدان
شیخ الاسلام بہاؤالدین زکریا قدس اللہ سرہ کہ او را حسن افغان گفتندے
صاحب ولایت بود در غایت بزرگی وقتے ایں حسن افغان در کوئے مے
گذشت بمسجدے رسید مؤذن تکبیر گفت امام پیش رفت خلقے بجماعت پیوست
خواجہ حسن نیز در آمد و اقتدا کرد چوں نماز تمام شد و خلق بازگشت خواجہ حسن با
آہستہ نزدیک امام آمد و گفت اے خواجہ تو در نماز شروع کردی و من بر
پیوستم و تو ازینجا بدہلی رفتی و بردگان خریدی و بازگشتی و ایں بردہ در خراسان
بردی از آنجا باز بملتان آمدی من دنبال تو سرگشتہ شدہ مے گشتم آخر ایں
چہ نماز است و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است
المُصَلِّی ببدنہ دون قلبہ فہو داخل تحت قولہ فویل للمصلین والمصلی ببدنہ
وقلبہ فہو داخل تحت قولہ قد افلح المومنون وان السلف یجربون الرجل فی
صلواتہ فان اتمہا اخذوا منہ الوعظ قال ابو القاسم من تہاون بالاداب
عوقب بحرمان السنن ومن تہاون بالسنن عوقب بحرمان الفرایض ومن
تہاون بالفرایض عوقب بحرمان التوحید قال ابن المبارک
الاداب من ثلثی العلم لان بالعلم یوقن وبالاداب یقرب وما معنی ان
الرکوع واحد والسجود سجدتان قال الرکوع ادعاء العبودیۃ والسجد
تان شاہداہ وللمومنین فی السجود اشارۃ الی الخلق والموت والبعث
فالاشارت بالسجدۃ الاولی الی الخلق منہا خلقنٰکم والثانیۃ الی الموت وفیہا
نعیدکم وعند رفع الراس الی البعث ومنہا نخرجکم تارۃ اخری وصف البراء السجود
فبسط یدیہ ورفع عجیزتہ وخوی وقال ہکذا رأیت رسول اللہ یسجد وخوی
الفرس مابین یدیہ ورجلیہ من الہواء و نیز بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام

اذا صلی الرجل فلیجو واذا صلت المرأۃ فلیحتقر البحویۃ ان یجافی عضد یہ
عن جنبہ حتی یخوی ما بین ذلک الاحتقار الانضمام قال ابو الدرداء رأی
رجلا بین عینیہ مثل ثفنۃ البعیر ای اثر السجود فی الجبہۃ فقال لو لم یکن
ھذہ الکان خیرا قال رجل انی اخاف ان یوثر السجود فی جبہتی فقال
اذا سجدت فتخفف ای ضع جبہتک علی الارض وضعا خفیفا وعن
علی رضی اللہ عنہ لو علمت ان اللہ تعالیٰ قبل فی عمری رکعتین لما اھتممت
لانہ قال انما یتقبل اللہ من المتقین واذا قیل علمت بانی متقی فابجو
بقولہ ثم ننجی الذین اتقوا ورایت راعیا یرعی وھو فی الصلوٰۃ و
الذئب یحفظ اغنامہ قلت متی صالح الذئب مع الغنم قال لما صالح
الراعی مع رب الغنم صالح الذئب ومع الغنم قال علیہ السلام ان العبد
اذا اکثر الصلوٰۃ اجتمعت ذنوبہ علی ظہرہ فاذا رکع اجتمع علی عاتقہ الایسر
فاذا سجد انحطت علی الارض ما کان اللہ یعوذ لک الیہ ونیز بخط مبارک
سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام قیل للخضری انت تقول بسقوط التکالیف
قال اقول بسقوط کلفۃ التکالیف وکیف اقول ذلک فان السالک
کلما ازداد قربہ ومنزلتہ عند اللہ تعالیٰ ازداد شغفتہ الی العبادت
وھو من امارت القبول قال شیخنا روزبہان بمصر قیل لی مر اگا
انترک الصلوٰۃ فانک لا یحتاج الیھا قلت لا اطیق ذلک کلفنی شیئا
آخر رایت بعض جہال الطریقہ ترکو العبادت من غیر اشارۃ قالوا
یجب السالک ان یکون دائما فی الصلوٰۃ ما عرف المسکین ان للصلوٰۃ
قالبا وروحا قالبھا الارکان وروحھا الحضور کالانسان مثلا کما ان
روح الانسان لا یکون انسانا بل ھو بعض الانسان فکذلک روح
الصلوٰۃ فما دام تعلق الارواح بالقالب باقیا یجب تیزین القالب الصلوٰۃ
والروح بروح الصلوٰۃ الی اوان انقطاع العمل واعبد ربک حتی یاتیک

الیقین وھو الموت قال ابو بکر الورّاق کنت فی بیت بنی اسرائیل فوقع فی قلبی اَنَّ علم الشریعت یخالف علم الحقیقۃ فاذاً رجل صاح علیّ یا ابا بکر کلٍ حقیقۃٍ یخالف الشریعۃ فھو کفرٌ فان کان اشارۃ او کلام ھاتفٍ او ظھور خاطرٍ فلا تلتفت الیہ البتۃ فان تیقن انہ من اللہ تعالیٰ کما سمع موسیٰ علیہ السلام تضرع بین ید اللہ حتی خلص عنہ قال ابو سلیمان ما وقع فی قلبی فلا اقبلتہ الا بشاھدین من کتاب اللہ تعالیٰ وسنۃ نبیہ علیہ السلام کان شیخ یقول الٰھی لا تبقنی مع الوھتک وابقنی فی متابعتہ سید المرسلین قیل لہ قال سیّان عند الالوھیت ان یکون العبد فوق العرش او تحت الثریٰ والمحفوظ من قادہ التوفیق الی متابعۃ علیہ السلام واللہ تعالیٰ ما نسخ شریعۃ علیہ السلام بشریعۃ علیہ السلام بشریعۃ بنی آخر فکیف ینسخ بھوی سالکٍ ومن ظن ان حاصل الریاضات رفع الخطاب وزوال العطاب فھو جاھل قولہ تعالیٰ اعملوا ماشئتم نزل فی حق الکفار کقول الطبیب للمریض بعد ما آیس عنہ الصحۃ اعطوہُ ما شئتم الا تریٰ انھم اختلفوا فی حال من دخل الجنۃ بغیر حساب ومن دخل بعد الحساب ابن عطاء رح الثانیہ لانہ واقل لذۃ معاتبۃ الحق تعالیٰ

نکتہ در بیان صلوٰۃ نقل سلطان المشائخ قدس سرہ مے فرمود کہ نماز نفل جماعت آمدہ است بعضے مشائخ و بزرگان گذشتہ گذاردہ اند شب براتے بود شیخ شیوخ العالم قدس سرہ مرا فرمود نماز کہ دریں شب آمدہ بگذارو تو امامت کن ہمچناں کردہ شد دلیل بریں کہ ابن عباس رضی اللہ عنہ گفتہ است کہ شبے در خانۂ خالۂ خود میمونہ رضی اللہ عنہا بودہ ام پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم نزدیک او بود چوں ثلثان شب بگذشت یا ثلث شب برنشست و نظر سوئے آسمان کرد آیہ ان فی خلق السمٰوٰت والارض واختلاف اللیل والنھار تا آخر سورہ بخواند بعدہ برخاست وضو کرد و نماز بایستاد من نیز برخاستم

وضو کردم و بجاے حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بایستادیم چوں رسول علیہ السلام تحریمہ خواست بست من از مقام خود پس تر آمدم مصطفے علیہ السلام نماز بشکست دست من بگرفت و برابر خود بایستانید و در نماز شروع کرد باز از جاے خود پس تر آمدم بعدہ حضرت رسالت علیہ السلام فرمود چرا پس میروی گفتم مرا چہ زہرہ کہ برابر رسول رب العالمین بایستم رسول را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حسن ادب من خوش آمد در حق من دعا کرد اللھم فقھہ فی الدین و از سلطان المشایخ سوال کردند کہ اگر کسے نماز نفل مے گذارد و بزرگے میرسد مصلے ترک نماز مے کرد و بدو مشغول مے شود چگونہ باشد فرمود نماز خود تمام باید کرد باز عرضداشت کسیکہ نفل مے گذارد براے ثواب و دریافت سعادتے مے گذارد دریں میاں اگر پیر او در رسد و او را در قدمبوس پیر سعادتہا بسیار است و اعتقاد مریدان است کہ ایں ثواب صد بار بہ از ثواب باشد فرمود کہ حکم شرع ہمچناں است و از سلطان المشایخ درویشے سوال کرد کہ علماے دین و ائمۂ اسلام مے گویند سنن رواتب و واجب و نفل مکملات فرایض اند وجہ ایں تکمیل و بریں دعوی دلیل چیست فرمود کہ معظم مقصود از صلوٰۃ ذکر حق است اقم الصلوٰۃ لذکری فاسعوا الے ذکر اللہ ذکر با حضور دل مے باید لا صلوٰۃ الا بحضور القلب و حضور مسمے از اول تا آخر معتبر است پس باید کہ مرد بیاندیشد کہ دریں دو رکعت فرائض نماز بامداد بچہ مقدار بحضور بود اندیشید و فرض کرد بقدر یک رکعت حاضر بود و بقدر یک رکعت غافل ہر نفل کہ بعد ازاں بگذارد حضور خویش دراں تفقد نماید و بداں مقدار ہر چہ کم ازاں بیند در تطوع بیفزاید تا آنگاہ کہ راست آید قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ عرضداشت کرد بزرگے در کتاب چنیں آوردہ است کہ مردم ہشیار ہر نفل کہ مے گذارد مے باید کہ نیت قضاے فوائت کند و اگر ہیچ فائتہ مستقر نباشد محتمل است کہ فائتہ بودہ باشد کہ علم او بداں نمیرسد

در دوگانہ نیت نخستین فجرے کہ حق را بروبیست بگذارد و در چہار گانہ بہ نیت اول ظہری
کہ خدائے را بروبیست و ہمچنیں عصر و عشا و از ینجا کہ گفتنہ شد در ہمہ رکعتہا فاتحہ و سورتے
بخواند و مغرب و وتر نیز در چہار گانہ نفل مے تواں کرد و بر سر رکعت سوم قعدہ بجا
آرد و در وتر قنوت کذلک اقامت نماید عموم لفظ نفل مطلق نوافل موقت را شامل
است ضحیٰ و اشراق و تحیۃ وضو و تحیت مسجد موقت اند بوقتے معین مستند بسبے ملایم
ایں نوع ہم مراد باشد یا نے سلطان المشایخ فرمود نعم باشد چہ ایں صفت
و ایں قید منافی نفل نیست ہر چہ نفل است در قضائے فوائت شاید مصروف گردد
و مے فرمود پیغمبر صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمودہ است ہر کرا ہمے پیش آید و نداند کہ
خیر او در ترک آنست و یا در اقدام آں دو رکعت نماز استخارہ بگذارد و در رکعت
اول بعد فاتحہ قل یا ایہا الکافرون و در رکعت دوم بعد فاتحہ قل ہو اللہ احد بخواند
ایں را اثر بسیار است و استخارہ کہ وقت اشراق مے گذارند بداں بسندہ نباید
کرد ملایم ایں حکایت فرمود بزرگے در سفر از خادم آب خواست تا بخورد بر نیت
آں آب خوردن استخارہ گذارد رخصت نیافت خادم را گفت کہ ایں آب
نخواہیم خورد خادم گفت آنجا آب دشواری دارد کرت دیگر استخارہ گذاردہم
رخصت نیافت آں آب را بریخت ماربچہ ازاں آب بیروں افتاد و مے
فرمود استخارہ کہ روز مے گذارند برائے خیریت آں روز است ہر جمعہ ہم مے
گذارند برائے خیریت آں ہفتہ روز عید ہم مے گذارند برائے خیریت
سال و سلطان المشایخ بجانب امیر خسرو رحمۃ اللہ علیہ نبشتہ است اگر در
ضمیر انشراحے یابد بر پے انشراح رود کہ در آں طریقت اصلے معتبر است و در
کل کارہا استخارہ را تقدیم نماید و مے فرمود در سفر چوں بمنزلے رسد نخست در
مسجد جمعہ باید رفت پیش محراب دوگانہ بگذارد بعدہ جائے فرود آید دو رکعت
نماز بارواح مادر و پدر آمدہ است در ہر رکعت بعد فاتحہ چہار
قل بخواند و مے فرمود بعضے نماز جنازہ غایب مے گذارند

بعدہ فرمود کہ روا باشد زیرا کہ مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم برنجاشی ہمچناں گذاردہ است
اودر غیبت مردہ بود وامام شافعی ایمعنی جائز میدارد اگر عضوے از میت مثلاً
دستے ویا انگشتے موجود باشد برآں ہم نماز بگذارند از نسبت ایمعنی حکایت شیخ
جلال الدین تبریزی افتاد فرمود چون شیخ نجم الدین صغری راکہ شیخ الاسلام
دہلی بود با او نقارے افتاد واو چناں انگیخت کہ شیخ جلال الدین راجانب ہندوستان
رواں کردند الغرض چوں شیخ جلال الدین راجانب ہندوستان رواں کردند او
در بداؤں رسید یکروز برلب آب سوتہہ نشستہ بود یرخاست وتجدید وضو کرد
وحاضرانرا گفت بیائید تابر جنازہ شیخ الاسلام دہلی نماز کنیم بعد گذاردن نماز
روے سوے حاضر آورد وگفت کہ اگر شیخ الاسلام دہلی مارا از شہر بیروں
کرد شیخ ما اورا ازجہان بیروں کردے فرمود کہ نماز یست بجہت محافظت نفس
مے گذارید واین انیست ہر وقت کہ مردم از خانہ بیروں آید باید کہ دوگانہ بگذارد
وبیروں آید تا بلاے کہ درراہ باشد حق تعالیٰ ازاں نگاہ دارد وہر گاہ کہ درخانہ
درآید ہم دوگانہ بگذارد تا ہر بلاے کہ از خانہ خیزد حق تعالیٰ ازاں نگاہ دارد ودریں
دوگانہ ہا خیر وسلامتی بسیار است بعد ازاں فرمود اگر کسے را ایں دوگانہ ہا
گذاردہ نشود بوقت بیروں آمدن ودروں آمدن ایۃ الکرسی بخواند ہماں غرض
حاصل شود واگر آیۃ الکرسی نخواند ایں کلمہ گوید سبحان اللہ والحمد للہ ولا الہ
الا اللہ واللہ اکبر ولاحول ولاقوت الا باللہ العلی العظیم ہم تمام است واگر
کسے دراوقات مکروہہ در مسجد درآید وآں ساعت تحیت مسجد نتواند گذارد ہمیں چہار
کلمہ بگوید غرض حاصل شود بعدہ روے مبارک سوے حاضراں کرد وفرمود
ہر کہ بود بحسن عمل بمقامے رسید اگرچہ فیض نازل است اما جد واجتہاد باید
کرد آنگاہ ایں بیت بر لفظ مبارک راند ؎ گرچہ ایزد دہد ہدایت دیں ÷ بندہ
را اجتہاد باید کرد ÷ نامہ کاں بحشر خواہی خواند ÷ ہم ازینجا سواد باید کرد ÷ وبخط
مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام کان عمر یقعی ویشی فی الصلوٰۃ

ای یلزم مرید یہ الشرہی بین سجدتین لا یفارق بہما الارض وذلک فی التطوع وقت کبرسن قال الحکیم سنائی فی بیان الصلوٰۃ قصیدہ

بندہ تا از حدث بروں ناید ✦ پردہ عز نماز نکشاید ✦

پائے اگر بر نہی بہ بام فلک ✦ بادہ گر در کشی ز جام فلک

تا تو چوں خرد ریں مقام خراب ✦ شکم از ناں پرست پشت از آب

کے ترا حق ز لطف بر گیرد ✦ تا نماز ت بطوع بپذیرد ✦

سگ ز دم جائے خود برو بد باز ✦ تو نروبی برائے جائے نماز

ہر چہ جز حق بسوز غارت کن ✦ ہر چہ جز دیں از و طہارت کن

ورنہ ابلیس از دروں نماز ✦ گوش گیرد برونت آرد باز

گرچہ پاک است ہر چہ بابت تست ✦ ہمہ در جنب حق جنابت تست

تا بجاروب لا نروبی راہ ✦ کے شوی در سرائے الا اللہ

چوں تو با صدق در نماز آئی ✦ باہمہ کام خویش باز آئی

یک سلامے دو صد سلام ارزد ✦ سجدۂ صدق صد قیام ارزد

از خشوع دل است مغز نماز ✦ ورنہ باشد خشوع نیست نماز

ورنہ باشد خشوع و مسازی ✦ دیو بر سلبتش کند بازی

نکتہ در بیان صوم سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ است من صام الدھر لا صام ولا افطر وحدیث دیگر فرمودہ است من صام الدھر ضیقت علیہ جہنم ھکذا وعقل تسعین تطبیق میان ایں دو حدیث چگونہ باشد فرمودند لا صام ولا افطر معنی چنیں باشد ہر کہ پیوستہ روزہ دارد با آں پنجروز ہم عیدین وسہ روز تشریق گوئی نہ روزہ داشتہ و نہ افطار کردہ ہر کہ پیوستہ روزہ دارد و آں پنجروز افطار کند دوزخ ہمچنیں تنگ شود عقد تو دگر فت معنی آں باشد کہ در دوزخ او را جائے نباشد وے فرمود در حدیث آمدہ است

یعرض الاعمال علی اللہ یوم الاثنین ویوم الخمیس فاحب ان یعرض عملی وانا صائم و مے فرمود کہ از شیخ نجیب الدین متوکل شنیدم ہر کہ روز پنجشنبہ و آدینہ و شنبہ متصل روزہ دارد بوقت افطار روزہ سوم حاجت خواہد امید باشد کہ با جابت پیوندد و در عوارف مے نویسد ورد فی الخبر من صام ثلثة ایام من الشہر الحرام والجمعہ والسبت بعد من النار سبعمائة عام و مے فرمود کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است للصایم فرحتان فرحة عند الافطار و فرحة عند لقاء الجبار ایں فرحت اکل و شرب نیست ایں فرحت برا تمام صوم است یعنی چوں صوم تمام شود او را فرحتے پدید آید الحمد للہ کہ ایں طاعت را جزائے معین است چوں جزائے روزہ نعمت دیدار است ہر آئینہ صایم با تمام صوم شاد شود باید نعمت رویت بعد ازاں فرمود ہر طاعتے را جزائے معین است جزائے روزہ نعمت دیدار است دریں میاں ذکر ایں حدیث افتاد کہ الصوم لی وانا اجزی بہ یکے از حاضراں گفت کہ اینچنیں ہم شنیدہ شدہ است الصایم لی سلطان المشایخ تبسم کرد و فرمود انگاہ انا اجزی کہ باید گفت بعد ازاں سخن او را اصلاح فرمود کہ ایں یا بمعنی لام آمدہ باشد و مے فرمود در احیاء علوم مے آرد کہ الصوم نصف الصبر والصبر نصف الایمان بعد ازاں فرمود کہ الصوم نصف الصبر چہ باشد در حقیقت صبر فرمود کہ صبر غلبہ باعثۂ حق است بر غلبہ باعثۂ ہوا اصل باعثۂ ہوا دو چیز است خشم و شہوت و صوم شہوت را مقہور مے کند پس الصوم نصف الصبر یافتم و مے فرمود درویش باید کہ ثلث سال روزہ دارد یعنے چہار ماہ ایں را قسمتے کردہ اند آنانکہ سہ ماہہ دارند و دہ محرم و دہ ذی الحجہ و نیز دہ روز دیگر روزہا متبرک و مراسم بدارند ثلث سال باشد در مجلس سلطان المشایخ جمعے از عزیزاں چوں مولانا حسام الدین حاجے

ومولانا جمال ویاران دیگر حاضر بودند طعامے پیش آوردند فرمودند مرکہ صائم نیست
بخورد بیشتر یاران چوں ایام بیض بود صایم بودند بعد ازاں طعام پیش آں دو
کس کہ روزہ نداشتہ بودند فرستاد انگاہ بر لفظ مبارک راند چوں عزیزاں برسند طعام
پیش باید آورد وکسے را نباید پرسید کہ تو صایمی زیرا کہ اگر بگوید صائم ریا را مداخلے
باشد واگر صائم مردے راسخ وصادق باشد کہ ریا را بر وگذر نباشد وگوید صایم حال
طاعت سِرّ او در دفتر علانیہ نویسند واگر گوید صایم نہ ام دروغ گفتہ باشد واگر ساکت
ماند استحقار سائل کردہ باشد شیخ عزیز الدین قرابت سلطان المشایخ میفرمود
کہ در خواب دیدم کہ سلطان المشایخ مرا مے گوید کہ تو روزہ میداری گفتم اگر فرمان
باشد بدارم فرمود روزۂ دل بدار بعدہ ایں عزیز الوجود از خدمت شیخ نصیر الدین
محمود پرسید کہ سلطان المشایخ مرا در خواب روزۂ دل فرمودہ است مرا د
ازیں روزۂ دل چیست فرمودند شما را امر بمراقبہ کردہ اند وسلطان المشایخ
مے فرمود بسیاراں طے مے کنند وروزہا میدارند مقصود ازاں عجب وریا باشد
دریں محل ایں بیت بر زبان مبارک راند بیت لنگھنت گر نزا کند فربہ + سیر
خوردن ترا ازلنگھن بہ + ومیفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز اکم از افطار بودے اگر چہ تپ آمدے یا فصد کردے وشیخ
الاسلام بہاؤ الدین زکریا انور اللہ مرقدہ صوم کمتر بودے اما طاعت و
عبادت بسیار کردے وایں آیت فرو خواندندے کلوا من الطیبات واعملو
صالحا و فرمودند او ازانہا بود کہ ایں آیت در حق او درست آید و دریں محل
سوال کردند کہ مقصود ازیں طیبات چیست و در انچہ اصحاب کہف گفتند از
کے طعاما انچہ طعام بود ہر طبیعت بداں مائل باشد انگاہ بر لفظ مبارک راند بر قول
بعضے ازاں طعام مقصود برنج بود مسافر بے اذن مضیف روزہ
ندارد ولقولہ علیہ السلام من نزل علی قوم
فلا یصوم من تطوعا الا باذنہم وبخط مبارک حضرت

لفظ لنگھن ہندی بمعنی روزہ

سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام الصوم للمسلم جنہ وللمحسن جنۃ عن ذوالنون
اذا اردت ان تذہب قساوۃ قلبک فادم الصیام فان الاقیام وان
بقیت فالطف الاتیام وقیل لاعرابی الصوم فی سموم البادیۃ قال کانت
الدنیا ولم اکن وتکون ولم اکن فادع ایامی ان تذہب **نکتہ** دربیان
زکوٰۃ وصدقہ وبخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام کہ شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین فرمود زکوٰۃ بر سہ نوع است زکوٰۃ شریعت وزکوٰۃ
طریقت وزکوٰۃ حقیقت وزکوٰۃ شریعت آنست کہ از دویست درم پنج درم
بدہند وزکوٰۃ طریقت آنست کہ از دویست پنج درم نگاہدارند وباقی بدہد
وزکوٰۃ حقیقت آنست کہ ہمہ بدہد وہیچ نگاہ ندارد وبعدہ فرمود آنکہ از دویست
درم پنج درم میدہد ہمیں باشد کہ اورا بخیل نگویند اما اورا سخی ہم نتواں گفت
سخی او را گویند کہ از زکوٰۃ زیادہ دہد بعدہ فرمود کہ فرق میاں سخی وجواد اینست
سخی آں باشد کہ گفتم فاما جواد آنست کہ بسیار بخشد مثلاً از دویست درم پنج درم
نگاہدارد وباقی بخشد وے فرمود جنید رحمۃ اللہ علیہ با علمائے عہد خود گفتے
یا علماء السوء زکوٰۃ علم بدہید یعنے از دویست مسئلہ کہ آموختہ اید بر پنج مسئلہ
کار کنید واز دویست حدیث پنج حدیث معمول دارید وبخط مبارک حضرت
سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام قال النبی علیہ الصلوٰۃ والسلام مامنع
قوم من الزکوٰۃ الا حبس اللہ عنہم المطر ولولا البہایم لم تمطر وعنہ علیہ السلام
من مات عشرین فرسخا فی عشرین فرسخ مانع الزکوٰۃ یوخذ بذنبہ
مر موسیٰ علیہ السلام الشباب یحسن الصلوٰۃ ثم راہ بعد سنین علی ما
ترک فاوحی اللہ تعالیٰ الیہ یا موسیٰ ما اصنع بصلوٰۃ اذا لم یوہ زکوٰۃ مالہ
یا موسیٰ ان الصلوٰۃ والزکوٰۃ توامان لا اقبل احدہما دون الاخر و
مے فرمود صدقہ است ومروت ووقایہ است صدقہ آنست کہ مردم چیزے
بمحتاجے بدہند اما مروت آنست کہ دوستے را چیزے بدہد واین کس ہم بمقابل

آں چیزے بدہد و وقایۂ آں است کہ مردم خود را از زخم زبان و تشنیع و سفاہت
یکے باز خرد و پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایں ہر سہ کردہ است انگاہ فرمود کہ مولفہ
قلوب را حضرت رسالت در اول عہد چیزے دادے چوں اسلام قوت
گرفت بعد ازاں ندا د بعدہ فرمود در صدقہ پنج شرط است چو ایں شرائط
در صدقہ موجود شود بے شک آں صدقہ قبول افتد ازاں پنج شرط دو شرط
پیش از عطاست یکے آنکہ انچہ خواہد داد از وجہ حلال بدہد دوم آنکہ مردے
صالح را بدہد و دو شرط در حالہ عطاست یکے آنکہ بتواضع و بشاشت و انشراح
بدہد دوم آنکہ خفیہ بدہد و یک شرط کہ بعد از عطاست انچہ بدہد پیش آں را بر سر
زبان نیارد و ذکر آں نکندے فرمود کہ شیخ ابو سعید ابو الخیر قدس اللہ سرہ
انفاقے عظیم داشت یکے بخدمت او ایں حدیث خواند کہ لا خیر فی الاسراف
شیخ ابو سعید ابو الخیر او را فرمود لا اسراف فی الخیر و فرمود روزے امیر المومنین
علی رضی اللہ عنہ در خطبہ مے گفت کہ ہرگز یاد ندارم کہ رسول علیہ السلام تا
شب چیزے بر خود نداشت از بامداد تا قیلولہ ہر چہ بودے بدادے و بعد از
قیلولہ تا شب ہر چہ بودے بدادے فرمود ہر گاہ کہ دنیا اقبال کند
بباید داد کہ کم نیاید و ہر گاہ کہ روئے ازیں کس بگرداند ہم بباید داد کہ چوں رفتن
روے نہاد نخواہد ماند بارے مردم را بدست خود بدہد و شیخ نجیب الدین
متوکل بدیں عبارت گفتے چوں آید بدہ کہ کم نیاید و چوں میرود نگاہ مدار کہ
نیاید و مے فرمود دنیا جمع نباید کرد ہر چہ میرسد خرچ کند و ذخیرہ نکند بعدہ ایں
بیت بر زبان راند ؎ زر از بہر خوردن بود اے پسر * ز بہر نہادن چہ
سنگ و چہ زر * بعدہ فرمود کہ خاقانی ملایم ایں گفتہ است ؎ چوں
خواجہ نخواہد راند ز ہستی خود گامے * آں گنج کہ او دارد پندار کہ من دارم *
وکاتب حروف وقتے برابر جد مادرین خود مولانا شمس الدین
دامغانی رحمۃ اللہ علیہ بخدمت حضرت سلطان المشائخ رفتہ بود سخن

در محبت دنیا افتاد خدمت مولانا شمس الدین دامغانی آں بیت خاقانی بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کرد ؎ زر دوست از دست جہاں در زیر پائے پیل واں ✦ ما زیر پائے دوستاں زر پیل بالا ریختہ ✦ سلطان المشائخ را باستماع ایں بیت بسطے پیدا شد و تحسین و استحسان بسیار فرمود و میفرمود حق تبارک و تعالیٰ طبائع مختلف آفریدہ است یکے را چناں آفریدہ است کہ اگر مثلاً دہ درم او را کفایت باشد قرارے باشد تا آں را بمصرف نرساند و یکے را چناں آفریدہ است کہ ہر چہ بیشتر مے آید بیشتر مے طلبد و ایمنی ازیں کس نیست قسمت ازلیست بعد ازاں فرمود کہ راحت از زر و سیم در خرج کردن است و لہذا مرد از ہیچ چیز راحت نیابد تا سیم خرج نکند پس معلوم شد کہ راحت از زر و سیم در رفتن آنست بعد ازاں فرمود از جمع زر و سیم کار آنست کہ از و بدیگرے منفعت برسد ہم دریں میاں فرمود کہ مرا در ابتدائے حال دل بر جمع کردن چیزے نبود ہرگز در طلب دنیا نبودم بعد ازاں خود پیوند جائے شد کہ ایشاں را دو کون در نظر نیامدے و ترکے بیکبارگی داشتن بعد ازاں فرمود پیش ازیں بر من وجہ معاش تنگے داشت و خوش مے گذشت تا یک روز بیگاہ ترے یکے بر من نیم تنکہ آورد من گفتم کہ امروز بیگاہ شدہ است و آنچہ حاجت بود بمصرف رسیدہ ایں را بامداد خرج خواہم کرد چوں شب در آمد مشغول شدم آں نیم تنکہ دامن من مے گرفت و فرو مے کشید چوں حال چناں دیدم گفتم خداوندا کے بامداد شود تا آں را تفرقہ کنم بعدہ فرمود یکے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سرہٗ حکایت از شیخے کرد کہ در آں عہد بودہ گفت آں شیخ مال بسیار دارد اما مے گوید کہ مرا در دادن آں اذن حق نیست شیخ شیوخ العالم چوں ایں بشنید تبسم کرد و فرمود کہ ایں بہانہ ہاست اگر آں شیخ مراد کیل خرج کند لکن در ۳ روز تمامی خزانہ او را خالی گردانم و یک درم بے اذن ندہم کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است ملكٌ علی باب من ابواب السماء ینادی من یقرض

---

۵ تنکہ لفظ ہندی از سکہ نقرہ

الیوم یجد غداً وعنہ ما جُبِلَ ولِیُّ اللّٰہ الا علی السخاوۃ وحسن الخلق سئل
احد ما فعل اللہ بک قال خف کفۃ حسناتی فرایت قبضۃ القیت فیہا
وثقلت قلت ما ھذا قال کف تراب القیت فی قبر مسلم اشتری
عبد اللہ ابن ابی بکر جاریۃ بعشرۃ الاف درھم فطلبت دابۃ لتحملہا
فناداہ رجل ھذہ انثی فقال عبد اللہ احملوھا علی دابۃ واذھبوا بہا
الی منزلہا امساک مع اللطف افضل من البذل مع الجفاء سال رجل
عن عبد اللہ المبارک سبعمایۃ درھم فکتب الی وکیلہ سبعۃ الاف
درھم فسالہ الوکیل عن المال کتب انہ سال سبعمایۃ وکتبت سبعۃ الاف
درھم فنفی ھذا افناء الغلۃ فکتب ابن المبارک ان کانت الغلۃ قد نفدت
والمنعم ایضاً قد ینفذ قال ارسطاطالیس لذی القرنین بعد الا
ستیفاء ملکت العباد بالفرسان وتملک القلوب بالاحسان سئل
اعرابی عن المروۃ قال ان لایملک احد الا نالہ رفدک ولا تمسہ
ما جد الا رفعت نفسک عن رفدہ الاحسان قبل الاحسان
فضل والاحسان بعد الاحسان مکافاۃ والاحسان بعد الاشارۃ
جود والاشارۃ قبل الاشاءۃ ظلم والاشاءۃ بعد الاشاءۃ مکافاۃ
والاشاءۃ بعد الاحسان لوم وشوم قال ابن المبارک سخاء النفس عما
فی ایدی الناس اکبر من سخاء البذل ومروۃ القناعۃ اکبر من مروۃ
العطاء بقاء العالم فی الاخذ والاعطاء فان اخذت ولم نعط فقد
قصدت لتخریب العالم فی الحدیث ان اللہ لیبغض البخیل فی حیوانہ
والسخی عند موتہ الذی لا یسخو الا عند خروجہ من الدنیا قال ابلیس ابغض
الناس الیّ الفاسق السخی واحب الناس الیّ العالم البخیل

خواجہ حکیم ثنائی فرماید ؎ ہرچہ داری برائے حق بگذار ٭
کز گدایاں اخریت ترا ایثار ٭ وز تن وجان وعقل ودل بگذار ٭

درره او دے بدست بیار ٭ سیّد سرفراز آل عبا ٭ یافت تشریف سورهٔ
ہل اتیٰ ٭ زاں سہ قرص جویں بے مقدار ٭ یافت در پیش سید آں بازار ٭
نکتہ دربیان حج حضرت سلطان المشایخ قدس سرہ مے فرمود اگر کسے
بہ نیت حج از خانہ رواں شود یا آنکہ از خانہ کعبہ بازگشتہ باشد در ہر دو صورت
اگر در راہ بمیرد ہر سال ثواب حجے مبرور در دیوان او بنویسند کاتب حروف
بخط مبارک سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ است من مات فی طریق مکۃ
مقبلا او مدبرا فھو شہید و مے فرمود بعضے مردمان در حج میروند چوں
باز مے آیند ہمہ روز در ذکر آں مے باشند و در مجالس ایں حکایت میکنند
ایں نیکو نیست وقتے مردے مے گفت فلاں جا گشتم و فلاں جا گشتم عزیزے
او را گفت اے خواجہ از آنچہ بودہ نگشتہ دریں محل امیر خسرو شاعر رحمۃ اللہ
علیہ عرض داشت کرد کہ بندہ را عجب آید از طائفہ کہ بخدمت سلطان المشایخ
پیوند کردہ باشند باز طرفے روند و ملائم اینمعنی عرض داشت دیگر کردہ ملیح کہ یاد من
است وقتے سخنے از و شنیدہ ام از اعتقاد او در دل من کار کردہ است و آں
سخن اینست کہ حج کسے رود کہ او را پیرے نباشد سلطان المشایخ چوں
ایں سخن بشنید چشم پر آب کرد و فرمود ایں رد بسوئے کعبہ رود و آں بسوئے دوست بعدہ فرمود کہ حج
رفتن کار اینست کہ ذکر حق و مشغولی تنگ مے آید و برآں ملازمت
نمے تواند کرد خود را بیروں میبرند و مے فرمود کہ در لاہور مذکری بود سخنے
گیرا داشت چوں او عزیمت خانہ کعبہ کرد و بدولت حج رسید و بازگشت در
لاہور آمد تذکیر گفتن گرفت آں لطافت و ذوق کہ بیش از حج رفتن در سخن
او بود بعدہ کہ از خانہ کعبہ آمد بداں آب نماندہ بود قصہ اینحال از وے پرسیدند گفت
آرے ہمچنیں است دریں سفر دو وقت نماز از من فوت شدہ بود بعد ازاں
فرمود بعد نقل شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز اشتیاق
حج مرا غالب شد گفتم بارے دراجودھن بروم بزیارت شیخ القصہ چوں بزیارت

شیخ شیوخ العالم رسیدم آں مقصود مرا حاصل شد مع شیئ زائد سال دیگر ہم ایں
ہوس باعث آمد باز بزیارت شیخ رفتم آں غرض حاصل بود وے فرمود کہ شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سرہ چند بار آرزوے حج کرد و رواں شد
بحدے کہ دراوچہ رسید در دل مبارک شیخ شیوخ العالم گذشت کہ شیخ من
شیخ قطب الدین بختیار قدس سرہ حج نکردہ است مرا چرا باید کرد کہ مخالفت
پیر کنم ازانجا کہ بازگشت و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ
دیدہ است العمرة فی الحج کالنافلة بعد الفریضة والصدقة بعد الزکوٰة
عن ابن عمر رضی اللہ عنہما من لوحتہ الشمس فی سبیل اللہ او فی الحج
او فی العمرة لم تلوحہ النار و فی الخبران مقام ابراھیم والرکن الیمانی والحجر
الاسود یقولون النبی علیہ السلام یوم القیامة اشفع انت لمن لم یزرنا
فانا نشفع لمن زارنا عمر طاف بالبیت وقال اللھم ان کنت علی ایما او
ضغثا فامحہ عنی فانک تمحو ما تشاء وتثبت وعندک ام الکتاب قال عارف
بعد الحج الٰھی ان قبلت فثبت عظیمة واعطنی ثواب المقبولین وان
لم تقبل فتغم بہ عظیمة فاعطنی ثواب المصابین عن الفضیل حج ام ابراھیم
کانت حبلی بہ فولدت ابراھیم بمکة فجعلت تطوق وتقول ادعوا اللہ
لابنی ان یجعلہ اللہ رجالا صالحا قال رجل لیحیی ابن معاذ الرازی ارید
ان ادخل البادیة بلازاد قال حسن ان لم تفعل الثلاث قال ماھی قال
لا تلبس الصوف فانہ خالوت ولا تتکلم فی الزھد فانہ خرقہ ولا تصل
النوافل فانہ مسالت وی فرمود کعبہ را دو بار خراب کردہ اند و پیغمبر صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است کہ کعبہ را دو بار خراب کنند بار سیوم بر آسمان برند و این در
آخر الزمان باشد بعد ازان قیامت قایم شود و آنچنان باشد چون قیامت نزدیک
آید تبان را بیارند و در کعبہ نہند از قبیلہ کہ نام او اوس باشد زنان بیایند و در پیش آن تبان
پای بکوبند آنگاہ کعبہ را بر آسمان برند نکتہ در بیان فضیلت ضیافت سلطان المشائخ

قدس سرہ مے فرمود یاران پیغمبر علیہ السلام بخدمت رسول صلی اللہ علیہ و
آلہ وسلم مے آمدند البتہ تا چیزے نخوردندے باز نگشتندے و مے فرمود وقتے
جبرئیل علیہ السلام بر مہتر ابراہیم صلوات اللہ علیہ آمد مہتر ابراہیم او را پرسید
کہ یا جبرئیل چہ فرمان آوردی گفت کہ امروز مرا فرمان شدہ است تا بندہ از
بندگان خدا را تشریف خلعت بپوشانم و خطاب او خلیل اللہ گردانم مہتر
ابراہیم علیہ السلام گفت کہ آں بندہ کدام است مرا بگو تا خاکپاے او را سرمۂ
چشم خود سازم جبرئیل علیہ السلام گفت آں بندہ توئی مہتر ابراہیم علیہ السلام
از فرحت ایں بشارت بیہوش شد بعد از دیرے بہوش باز آمد پرسید بسبب
کدام عمل گفت بسبب نان دہی و مہتر ابراہیم علیہ السلام چوں خواستے کہ نان
خورد بطلب مہمان بیروں آمدے یک دو میل برفتے و نان نخوردے
الا مع ضیف از ینجاست کہ کنیت او ابو الضیفان گفتندے و از صدق
نیت اوست کہ مایدہ در مشہد او تا دور قیامت باقیست روزے مشرکے
مہمان او شد مہتر ابراہیم چوں دید کہ او بیگانہ است او را طعام نداد فرمان رسید
کہ اے ابراہیم ما او را جان میتوانیم داد تو نان نمیتوانی داد و مے فرمود سید
احمد کبیر رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است کہ وقتے با نفس خود مجادلہ مے کردم ہرچہ بروے
عرض کردم قبول مے کرد ہمینکہ اطعام طعام و ایثار ش باز نمودم ابا آورد و عذرہا
کردن گرفت ہماں زماں دانستم کہ رضاے خداے تعالیٰ درینکار است ہمیں را
پیش گرفتم ہم ازینجاست کہ در خاندان پاک او بیشتر ہمیں است و اعمال و اوراد
کمتر است و میفرمود درویشے بود در بغداد ہر روز یکہزار صد و بیست کاسہ در مایدۂ
او خرچ شدے و سیزدہ مطبخ بود الغرض روزے از خدمتگاراں پرسید نباید کہ در
طعام دادن شما کسے را فراموش کنید گفتند خیر ما ہمہ را مید ہیم شیخ گفت نباید
کہ دریں کار اہمال بر ود گفتند شیخ ایں معنی از کجا مے فرماید شیخ گفت امروز
سہ روز است کہ مرا طعام ندادید ہرگاہ کہ شما مرا فراموش کنید دیگراں را

چگونہ فراموش نکنید و آنچناں بود کہ شیخ را مطبخ بسیار بود و بعضے مطبخیاں میدانستند
کہ از دیگر مطبخ رسیدہ باشد و بعضے از مطبخ دیگر گماں بردند چوں سہ روز
گذشت آنگاہ این سخن بکشاد بعدہ در فضیلت طعام این حدیث فرمود
قال علیہ السلام ایما مسلم اطعم مسلما علی جوع اطعمہ اللہ من ثمار
الجنان و فی الحدیث ان اللہ یحب البیت الخصیب ومے فرمود مراعات
مہماناں آنچہ میسر شود مے باید کرد در حدیث است من زار حیاً ولم
یذق منہ شیئاً فکان ما زار میتاً و فی الحدیث ثلث لا یحاسب علیہ العبد ما اکلہ السحود وما افطر علیہا وما اکل
مع الاخوان ومے فرمود طعام دادن در کل مذاہب پسندیدہ است
ومے فرمود بزرگے گفتہ است یکدرم را طعام بسازند و پیش یاراں
آرند بہ از آنکہ بیست درم صدقہ کنند ومے فرمود کہ امیر المومنین علی فرمود
فرمودہ است اگر کسے یکدرم میان رفقا خرج کند بہ از آنکہ دہ درم بفقرا دہد
ہمچنیں دہ درم در حق رفقائے خود صرف کند بہ از آنکہ صد درم صدقہ کند و
اگر صد درم خرج کند ہمچناں باشد کہ بردہ آزاد کند ومے فرمود درویشے در سفر
بود بعد از چند سال بوطن خود باز آمد او را پیرے بود بزیارت او رفت آں
پیر او را پرسید از عجائب و غرائب چہ دیدی او گفت قطب العالم را
دریافتم او مے گفت کہ در تمامی عالم یک نیم مرد است نیم مرد آنست کہ
مصلا در ہوا اندازد نماز بگذارد و تمام مرد آنست کہ یک نان درست
بدرویش دہد و بخدمت سلطان المشائخ قاضی محی الدین کاشانی
عرضداشت کرد کہ در تالیف خواجہ ابو عثمان اسمعیل رحمۃ اللہ علیہ در نظر
آمدہ است کہ مشتمل بر دویست حدیث است کہ از صد شیخ سماع دارد از ہر شیخے
دو حدیث یکے از صحیحین دوم از غرایب الاخبار از انجملہ معنی یک
حدیث اینست کہ در بنی اسرائیل متعبدے بود شصت سال

مرخدائے را عزوجل عبادت کرد در آخر عمر بر عورتے مفتوں گشت چنانچہ شش روز
بر سبیل استمرار با او در فساد بماند بعدہ پشیماں شدہ در مسجدے در رفت و روزہ گرفت
سہ روز متواتر چیزے نخورد چہارم روز مسلمانے یک رغیف پیش آورد وقت
افطار بر یمین وے یا ر او دو درویش بودند آں رغیف بدیشاں داد ہم دراں حال اجل
او در رسید و ملک الموت جان او را قبض کرد بعد از موت شست سالہ طاعت
او را در یک کفہ نہادند و شش روزہ معصیت در کفہ دیگر شش روزہ معصیت
بر کفہ شست سالہ عبادت راجح آمد بعدہ آں رغیف صدقہ را در کفہ شست سالہ
طاعت او نہادند راجح آمد و نجات یافت سلطان المشائخ قدس سرہ فرمود
عبداللہ عباس رضی اللہ عنہما فرمودہ است علیکم بحدیث صاحب الرغیف
مثل ابن حارث است اگرچہ صورت حال متفاوت در حدیث آمدہ است
کہ در بنی اسرائیل زاہدے بود سالہا عبادت کرد اخر الامر در فتنہ عورتے افتاد
و یکے از کرامات او ایں بود کہ ہموارہ پارۂ ابر بر سر او سایہ کردے چوں ایں معصیت
از وے در وجود آمد آں کرامت از وے برفت و آں زاہد بسبب خجالت بگریخت
در مسجدے در رفت و دراں مسجد صاحب خیرے دہ نفر را ختم توریت فرمودہ
بود بعد درؤس ایشاں ہر روز دہ رغیف فرستادے ہر یکے را یکے میدادند یک رغیف
بزاہد دادند از اصحاب ختم یکے را نرسید در وے حشمتے پیدا شد و گفتن گرفت نصیب من
زاہد برد چوں زاہد ایں سخن بشنید رغیف پیش او کشید بر فور آں ابر کرامت بیامد
باز بر سر او سایہ کرد معلوم گشت کہ توبۂ او قبول شد ازینجاست کہ عبداللہ عباس
فرمود علیکم بحدیث صاحب الرغیف بعدہ قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ
علیہ سوال کرد ترغیب و تحریص عبداللہ بچہ چیز است فرمود باطعام و ایثار وے
فرمود من از بی بی فاطمہ سام رضی اللہ تعالیٰ عنہا شنیدہ ام او مے گفت
از برائے آنکہ پارۂ نان و کوزۂ آب بکسے دہند نعمتہائے دینی و دنیاوی ایثار
او کنند کہ بصد ہزار روزہ و نماز نتواں یافت و مے فرمود شیخ ابو اسحاق

کازرونی کہ نام او شہریار است وکنیت او ابو اسحاق جولہہ بچہ بود در ایام صغر
ریسمانے تنہ میکرد شیخ عبداللہ حفیف در روے نظر کرد تا در سیماے او چہ دید
او را گفت بیا مرید من شو ابو اسحاق حیران ماند و گفت من چہ دانم کہ مرید چہ
باشد فرمود تو دست بر دست من نہ وبگو مرید تو شدم ابو اسحاق ہمچناں
کرد آنگاہ پرسید من چکنم شیخ فرمود ہر طعامے کہ بخوری چیزے ازاں نصیب
دیگراں کنی الغرض روزے سہ درویش بپیش ایں دیہ کہ ابو اسحاق مے بود
گذشتند او در آنحال سہ نان بر دست گرفت و از پیش ایشاں آمد و در نظر ایشاں
داشت آں درویشاں تناول کردند بعدہ یکدیگر گفتند کہ اینکار خود کرد عذر آں
باید خواست یکے گفت دنیا او را بخشیدم و دوم گفت از سبب دنیا در فتنہ افتد
دین او را بخشیدم سیوم گفت درویشاں جوانمرد باشند ہم دنیا وہم عقبے بخشیدم
الغرض ایں شیخ ابو اسحاق از برکت آں طعام شیخے کامل شد تا ایں غایت
در حظیرۂ او چنداں نعمت وراحت شد کہ حدنیست وے فرمود طاعتے است
لازمہ وطاعتے است متعدیہ طاعت لازمہ آنست کہ منفعت آں ہماں یک
نفس طاعت کنندہ را باشد وآں نماز و روزہ وحج واوراد ست اما طاعت
متعدیہ آنست کہ از تو منفعتے وراحتے بدیگرے برسد وثواب آں بیحد
واندازہ است ودر آں طاعت لازمہ اخلاص شرط است تا قبول افتد اما در
طاعت متعدیہ ہرگونہ کہ بکند مثاب باشد وے فرمود از شیخ ابو سعید ابو الخیر
قدس سرہ پرسیدند کہ راہ بحق چند است گفت بعدد ہر ذرہ از موجودات راہے
بحق است اما ہیچ راہے نزدیک تر از راحت رسانیدن بدلہا نیست ماہرچہ
یافتیم دریں راہ یافتیم وبدیں وصیت مے کنم وہموں گوید مرد باید کہ بدو کار مشغول
باشد یکے آنکہ ہرچہ او را از حق باز دارد آں را از پیش دور کند و دوم راحتے بدلے
برساند ہر کہ ایں راہ دو صفت بسر برد براحت ابد برسد وگرنہ سرگرداں بود
لادین ولا دنیا وے فرمود در بدایہ اول دیوانہ بود وادرا مسخرہ نخاسی گفتندے

خواجہ زین الدین ساکن مدرسۂ معزی او را گفت ما را فائدہ بگو گفت شراب بیار خواجہ زین الدین غلام فرستاد و شراب آورد پیش دیوانہ نہاد دیوانہ گفت بر کنارۂ آب سوٹھ رویم آنجا بخوریم رفتند بر سر لب آب نشستند دیوانہ خواجہ زین الدین گفت برخیز ساقی بکن برخاست پر مے کرد و میداد دیوانہ میخورد چندانکہ مست شد گفت جامہ بکشیم و در آب رویم چوں ازاں آب بیروں آمد خواجہ زین الدین را گفت بر تو باد پنج خصلت را محافظت کنی یکے آنکہ در خانہ کشادہ داری بر ہر کہ ہست دوم طلق الوجہ پیش آئی و ترحم و بشاشت نمائی سیوم آنکہ ہر چہ میسر آید دریغ نداری از قلیل و کثیر پیش آری چہارم آنکہ بار خود بر کسے ننہی پنجم آنکہ بار کسانرا تن در دہی و سلطان المشائخ مے فرمود گفتہ اند چوں مہمان بیاید ہیچ تکلف مکن چوں بخوانی ہیچ بار مگیر و میفرمود درویشی اینست ہر آئندہ کہ بیاید بعد از سلام طعام پیش آرند آنگاہ بحکایت و حدیث مشغول باید شد بعد ازاں بر لفظ مبارک راندا مدوا بالسلام ثم بالطعام ثم بالکلام و مے فرمود وقتے امام شافعی رحمۃ اللہ مہمان دوستے رفت آں دوست استدعا دضیافت از جنس طعام آنچہ خواست بر کاغذ نوشت کنیزک خود را داد و گفت ایں طعام مہیا کنی و خود بمصلحتے بیروں رفت امام شافعی آں کاغذ ازاں کنیزک خواست و طعامے چند کہ مطبوع او بود الحاق کرد و بنشت چوں کنیزک آں کاغذ بخواند ہر طعامے کہ امام شافعی الحاق کردہ بود و نوشتہ آں ہم بپخت چوں صاحب بیت بیامد و طعام پیش کشیدند طعام بسیار آمد و ازانچہ او بنشتہ بود زیادت دید کنیزک را پرسید کہ چہ حال است کنیزک کاغذ بدو نمود چوں آں مرد الحاق امام شافعی بدید عظیم خوش شد آں کنیزک را عجیبے کہ داشت آزاد کرد و مے فرمود ہر طاعتے کہ بندہ کند مالی یا بدنی یا خلقی اگر چیزے ازیں قبول افتد کار آں بندہ در پناہ آں ساختہ شود آنگاہ فرمود کہ قفل سعادت را کلید ہاست پس ہمہ

کلید ہا تمسک باید کرد ازیں کلید کشادہ نشدہ باشد بداں کلید دیگر کشادہ شود
واگر ازاں نشد بداں دیگر کشادہ شود **نکتہ** دربیان آداب خوردن **سلطان
المشایخ** قدس اللہ سرہ مے فرمود مے باید کہ پیش از طعام دست بشوید در
حدیث آمدہ است مَنْ اَحَبَّ ان یکثر خیر بیتہٖ فلیتوضّأ اذا حضر غذاءہ و
نیز چوں دست بکار ہا مشغول باشد از الائشے خالی نباشد پس شستن بطہارت
ونزاہت نزدیک تر باشد. ونیز مے فرمود کہ خوردن برائے استعانت بر اعمال
دین وعبادت بود وآں سزاوار باشد بدانچہ نوع طہارت بروے تقدیم کنند و
مے فرمود نیز بانزا سنت است کہ مہماں را خود دست شویاند امام **شافعی** در خانہ
امام مالک رحمۃ اللہ آمد امام **مالک امام شافعی** را دست شویانیدن گرفت
امام **شافعی** امتناع مے فرمود امام گفت بدیں سبب ناخوش مشو خدمت
مہمان سنت است ما ایں ہمعنی حکایت فرمود کہ **ہارون رشید ابو معاویہ**
ضریر را مہمان طلبید چوں از طعام فارغ شدند **ہارون رشید** دست او شویانید
بعدہ او را گفتند میدانی کہ آب بر دست تو کہ میریزد گفتند نمیدانم گفت
امیر المومنین بعدہ گفت انما اکرمت العلم واجللتہ **فاجلک اللہ** و
اکرمک **کما** اکرمت العلم وفرمود چوں مہماں را دست شویاند اول دست
خود شوید وحکم دست شویانیدن خلاف حکم آب خورانیدن است بعدہ
فرمود آنکہ دست مے شویاند ایستادہ شویاند نشستہ بعدہ فرمود کہ یکے پیش **جنید**
رحمۃ اللہ علیہ آب آورد تا دست شویاند و نشست چوں او نشست **جنید** بایستاد گفتند
چہ کردی گفت او را واجب بود کہ بایستادے و دست شویانیدے چوں او نشست مرا
باید ایستاد وقتے در مجلس **سلطان المشایخ** طعام آوردند **سلطان المشایخ** تبسم کرد و
فرمود کہ در عرب طشت و آفتابہ کہ بعد از طعام آرند آں را **ابو الیاس** گویند یعنی مایۂ
نومید است زیرا کہ بعد ازاں ہیچ طعامے نخواہند آورد آنگاہ بر طریق طیبت فرمودند
کہ در ہندوستان **ابو الیاس** تنبول است کہ بعد از تنبول ہم طعام نیارند

بعد ازاں فرمود کہ در عرب تنبول نباشد از انعنے طشت و آفتابۂ بازپسین را
ابوالیأس گویند و نمک را ابوالفتح گویند وے فرمود ابتدا و انتہا بنمک کردن
امان باشد از جذام قال علیہ السلام تو دوا ولو بالماء الحار وے فرمود
اینک انگشت بآب دہن تر مے کنند و نمک بر مبگیرند نیامدہ است امیر حسن
شاعر رحمۃ اللہ علیہ بریں حرف در شکر ایں فائدہ گفت الحمد للہ حق نمکے بتجدید شد
سلطان المشایخ تبسم کرد و فرمود نیکو گفتی قاضی محی الدین کاشانی حاضر بود
فرمود کہ ملیح گفت سلطان المشایخ فرمود کہ ملوح است وے فرمود پیش از
طعام دعا گوید کان النبی علیہ السلام یقول فی طعام اذا قرب الیہ اللھم
بارك لنا فیما رزقتنا فاعذنا عذاب النار بسم اللہ و وقت طعام خوردن
لقمہ اول بسم اللہ گوید و در دوم بسم اللہ الرحمن الرحیم و در سیوم بسم اللہ الر
حمن الرحیم الحمد للہ رب العالمین الرحمن الرحیم و بلند گوید تا دیگراں را یاد
دادہ باشد و اگر با ہر لقمہ بسم اللہ گوید بہتر باشد تا سر طعام مانع ذکر نشود و آخر الحمد للہ
بہتر آنست کہ در لقمہ اول بسم اللہ گوید و در دوم بسم اللہ الرحمن و کاتب حروف
بخط مبارک سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ است عن ابن عباس اذا وضع
الطعام بین یدیہ یقول بسم اللہ عنی عن کل آکل معی و کاتب حروف
خدمت مولانا فخر الدین زرادی خلیفہ سلطان المشایخ را دیدہ بود کہ در ہر لقمہ
بسم اللہ الرحمن الرحیم مے گفت و سلطان المشایخ مے فرمود کہ بزرگے بود
ہر لقمہ کہ بگرفتے بگفتے اُخِذُ بِاللہِ وے فرمود قال عمر اذا اکلتم اللحم فابدوا
بالثرید قبل اللحم وے فرمود در لقمہ کس ننگرد و لقمۂ بزرگ نکند و لقمہ را نگذارد
دیگر بار بکاسہ نبرد و دست و دہاں بناں و سفرہ پاک نکند و استخواں برائے
مغز بیروں کردن بر ناں نزند و ہیچ چیز بزباں نہد وے فرمود تا تواند بر سفرہ
آب نخورد و انگشت دست راست خنصر و بنصر کہ چرب نشدہ باشد کوزہ را بگیرد
دریں معنی حکایت فرمود کہ در خانہ شیخ بدر الدین غزنوی رحمۃ اللہ علیہ دعوتے

بود چوں طعام برداشتند درویشے پیش ازانکہ دست بشوید آب استد و خورد
شیخ بدرالدین رحمۃ اللہ علیہ خواست کہ باآں درویش ماجرا کند بسبب ترک
ادب قاضی منہاج الدین جورجانی رحمۃ اللہ علیہ شفاعت کرد شیخ از سر
آں درویش بگذشت زیرا کہ اگر دست و دہن آلودہ در کوزہ آب خورد کوزہ
آلودہ شود تا اگر کسے دیگر دراں کوزہ آب خوردا ورا دشوار نماید و بخط مبارک
سلطان المشائخ بنشتہ دیدہ ام انفخ الانسان فی الماء قال انکان من
ربق فلا باس من الریق الکبیر داء حضرت سلطان المشائخ در تامل شد
یکے از حاضراں لفظے چند فروخواند کہ ایں حدیث است ہر کہ آب خوردیک
دست پیش کند او آمرزیدہ شود سلطان المشائخ فرمود کہ ایں حدیث در کتب
احادیث کہ مشہور و معتبر است نیامدہ است شاید کہ بودہ باشد حدیثے کہ مردم
بشنود نتواند گفت کہ ایں حدیث نیست اما ایں نتواں گفت کہ در کتبے کہ احادیث
جمع کردہ اند و اعتبار یافتہ نیامدہ است و مے فرمود وقت طعام خوردن
خاموش نباشد کہ عادت گبرانست و طعام را مدح و ذم نکند کاسہ بوقت پاک
کردن بدست بگیرد بر سفرہ نہادہ پاک نکند کہ ایں کاسہ نمازے نباشد وقتے
در مجلس سلطان المشائخ طعام آوردند چوں طعام خرج شد امیر خسرو
رحمۃ اللہ علیہ کاسہ را پاک مے کرد و مے لیسید حضرت سلطان المشائخ
فرمود کہ چہ میکنی عرضداشت کرد بزرگے بود او را خواجۂ کاسہ لیس میگفتند
او مے گفت من کاسہ لیس خواجہ ام وقت نکند لقولہ علیہ السلام النفخ فی الطعام
یذہب البرکت و از کہتراں کسے را نوالہ ندہد مگر شیخ دہد نوالہ کسے دہد کہ او را
ولایتے تواند داد و اگر دادر دنکند دست از طعام تا ہمہ نکشند نکشد پیش از
سفرہ برداشتن نخیزد نان پارہ یا و پیش کسے ننہد و کسے را بسر کار چیزے
ندہد و در اثنائے طعام خوردن سلام و جواب نگوید آنگاہ فرمود کہ شیخ
ابوالقاسم نصیرآبادی پیر شیخ ابو سعید ابوالخیر رحمۃ اللہ علیہما با یاراں

بہمہ طعام خوردن مشغول بود ابو محمد جوینی پدر امام الحرمین استاد امام غزالی درآمد و سلام کرد ابو القاسم و یاراں التفات نکردند چوں طعام خوردہ شد ابو محمد جوینی گفت من درآمدم و سلام گفتم شما ہیچ جواب نداید ابو القاسم گفت رسم ما ہمچنین است ہر کہ در جمعے درآید اگر آں جمعے بطعام مشغول باشند آنکس را مے باید سلام نکند و نشیند چوں از طعام فارغ شوند آنگاہ آنکس سلام کند امام ابو محمد جوینی گفت ہمچنیں از کجا میگوئی از عقل یا از نقل ابو القاسم گفت از روے عقل طعامے کہ خوردہ مے شود براے قوت طاعت است پس آنکس کہ بر نیت استبقامے کند گوئی در عین طاعت است پس آنکہ در طاعت مشغول باشد مثلاً در نماز باشد علیک چگونہ گوید و نیز مے فرمود سلام گفتن بر سفرہ جمع مشوش شوند و خواہند کہ قیام آرند و ہمچنیں منہی است لقولہ علیہ السلام ان فی الصلوٰۃ لشغلاً و ایں دلیل است بر اینکہ در مشغولی سلام نباید کرد و مے فرمود در حدیث است طعامے کہ بخورند از آں متقی بخورند و بکسیکہ طعام دہند آدمی باید کہ متقی باشد انگاہ فرمود طعام متقی دادن دشواری دارد زیرا چہ میان مہمانان مردم چہ داند کہ متقی کیست بعدہ فرمود حدیثے دیگر در مشارق آمدہ تر است طعام دہید و سلام کنید ہر کہ ہست و مے فرمود بر سر سیرے خوردن روا نیست مگر دو کس را یکے آنکس کہ مہمانان بروے برسند اگر چہ آنکس سیر باشد اما براے آنکہ مہمان چیزے بخورد روا باشد اگر بر سر سیرے بخورد دوم صائمے را کہ وجہ سحور نباشد اگر بر سیرے چیزے بکار برد روا باشد و مے فرمود اگر درویش در طعام خوردن لذت بیابد آں لقمہ را نشاید کہ فرو برد اگر در یاد حق بودے غالب آنست کہ آں لقمہ لذت ندادے شیخ سعدی گوید ؎ اگر لذت ترک لذت بدانی ✤ دگر لذت نفس لذت نخوانی ✤ و بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام من کل وتختم وخل الجنۃ المحتامت وھو الساقط علی الخوان قیل یا رسول اللہ صلعم انزل الیک طعام من السماء قال انزل

الی طعام بمسجد ی قد رعلی بعث حمار الی السوق وقال لا تاکلو الاکلس
من السمک وهو سمک شبیه الحیات ولا تکونن امعته فی الجاهلیة الذی
تبلیغ الناس الی لطعام من غیران ید عی علیه وفی الاسلام المقلد
الذی جعل دینة تابعاً الدین الغیر **نکتہ** دربیان آداب مائدہ کشیدن
حضرت سلطان المشایخ قدس الله سرہ العزیز مے فرمود چوں سفرہ نہد
اول آستین درنوردد وابتدا از آستین راست کند لقوله علیه السلام ابدأ بمیامنکم
بطهوره وطعامه وجمعیت بر سفرہ سنت است وتنہا مکروہ لقوله علیه السلام
اجتمعوا علی طعامکم لیبارک لکم فیه انگاه خادم پایاں آید ودستہا برہم
نہد وبگوید صلوات ولفظ صلوات از صحابہ گرفتہ اند کہ چوں جمعیتے خواستند
ساخت آواز داد ندے کہ الصلوٰۃ جامعۃ تا ہمہ حاضر شدندے وخادم
برپاے مے باشد تا جمع از سفرہ فارغ شوند کما قال قتادة قدم وقد
رفقام النبی علیه السلام یخدمهم قال اصحابه نحن نخدمهم یارسول الله
قال انهم کانوا لاصحابی مکرمین وانی احب ان اکافیهم چوں جمع دعا کردند
سراجی چراغدان از سفرہ برگیرد وانگاہ سقا کوزہ وآنکہ خادم کاسہ آنکہ نمکدان وآنکہ
استخوان وترہ آنکہ نان برگیرد ہمہ برعکس نہادن برگیرد چنانکہ در مسجد بیروں آمدن وقتن
متاہلاں را بامداد راتب دہد وشبانگاہ بر سفرہ نشانند مجرداں ہر دو وقت بر سفرہ نشینند واین
صفت اہل بہشت است ولهم فیها رزقهم بکرة وعشیاً چوں زخلالداں خلال برگیرد و
بشرک الله بالجنة دعا گوید قال علیه السلام المتخللین من امتی فی الوضوء الطعام بعدہ خادم
جاروب بردست چپ گیرد وبروبد انگاہ دست شویاند اول آستین راست درنوردد وخادم برسر
ہر دو پاے دست شویاند اول خادم دعا کند طہرک الله من الذنوب ترک الله من العیوب
بعدہ سماع ابتدا از قوالان کند روی علیه السلام انی بشراب فشرب منه وعن یمینه غلام
وعن یساره الاشیاخ فقال الغلام تاذن لی ان اعطی هولاء فقال الغلام والله لا اوثر
بنفسی منک احدً قال علیه السلام ایما منکم سقا الله من شراب الجنة سراجی را نور الله
قلبک کوہل الغایب یلاو نصیب غایبان دور تر محمول است میفرمود بعد ازانکہ

طعام خورند تکبیر آمدہ است وآں تکبیر بمعنی حمد است یعنے برشکرانہ نعمت حمد گویند بعد ازاں فرمود وقتے رسول علیہ السلام صحابہ را فرمود کہ امید میدارم فردا اہل بہشت ربعے شما خواہید بود وثلث وارباع امتان دیگر یاراں شکر ایں نعمت تکبیر گفتند باز رسول فرمود علیہ السلام کہ ثلثے از اہل بہشت شما خواہید بود وثلثانے امتان دیگر باز صحابہ تکبیر گفتند باز رسول فرمود کہ نصفے از اہل بہشت شما خواہید بود و نصفے امتان دیگر باز صحابہ تکبیر گفتند انگاہ سلطان المشایخ فرمود کہ دریں محل ہا تکبیر گفتن بجاے حمد است اما آنکہ بعضے درویشاں ہر بار وبہر مصلحت گویند کہ تکبیر گویم جاے نیامدہ است کاتب حروف در جامع الاصول فی احادیث الرسول دیدہ است قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا ارتفعت اصوات التکبیرات بعد ارتفاع السفر حلت ما عقدت الافلاک خانہ را از خانہ ہاء عنکبوت پاک کند کہ آں مسکن دیواں باشد شرط مُغمِری آنست کہ دست از زانو بالاتر نبرد بکفہ دست مالد نہ باصابع مریدان را کہ کبر باشد خدمت متوضا فرماید نکتہ دربیان فوائد قلت طعام سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ بزرگے گفتہ است یک لقمہ کمتر خورم وہمہ شب بخسپم بہتر از آنکہ سیر بخورم وقیام شب بکنم و مے فرمود کہ شیطان ہمچنین گوید سیرے کہ در نماز باشد من او را معانقہ کنم پس ہر گاہ کہ ایں سیر از نماز بیرون آید تو اں دانست کہ استیلاے من بر تا چہ غایت بود وباز گرسنہ کہ خفتہ باشد من از و بگریزم ہر گاہ کہ ایں گرسنہ در نماز باشد تو اں دانست کہ نفرت من از و تا چہ باشد مے فرمود درویشی راحت تمام است واز آفتہا ایمن غایت کار درویشی در سختی آں باشد کہ او را فاقہ باشد وآں شب کہ فاقہ افتد او را شب معراج بود و مے فرمود درویش را باید سہ روز پیاپے نخورد و مے فرمود درویش را باید سیر نخورد و دیر نخسپد باید کہ فطورے وسحورے دایم باشد بقدرے تا نفس کہ مرکب راہ حق است از پاے در نیاید و مے فرمود کمال مردم چہار

نکتہ

یعنی انگشتان ۱۲

چیزاست قلت الطعام و قلت الکلام و قلت المنام و قلت الصحبت مع الانام و
مے فرمود کہ از ام المومنین حضرت عائشہ رضی اللہ تعالی عنہا نقل است
کہ بکوبند در ملکوت را بگرسنگی و تشنگی و مے فرمود کہ مولانا علاؤالدین اصولی
سخت بزرگوار کسے بود تا سہ روز گرسنہ بودے چنانکہ در سبق گفتن کف
بدہاں آمدے و مے فرمود در سحر بقدر ما یطلق علیہ الاسم بیش نخوردے و مے
فرمود تا مردم بر خود تنگ نگیرد دنیا سایہ از خوش خوردن و خوش خفتن کارے
بیش نرود بزرگے گوید بہت خوردن برائے زیستن و ذکر کردنست
تو معتقد کہ زیستن از بہر خوردن است ٭ و کاتب حروف بخط مبارک سلطان
المشائخ نبشتہ دیدہ است اختزت صوم اللدھر بعد ما سالت نفرا
فاجابوا جوابا واحدا سالت الاطباء عن اشفاء الدواء قالوا الجوع
وقلت الطعام وسالت العباد عن انفع الاشیاء فی عبادہ الرحمن
فاجابو الجوع وقلت الطعام وسالت الزھاد عن اقوی الاشیاء
فاجابوالجوع وقلت الطعام وسالت العلماء عن افضل الاشیاء
علی حفظ العلم قالوا الجوع وقلت الطعام وسالت الملوک عن
اطیب الادام قالوا الجوع وقلت الطعام قال ابو طالب المکی مثل
المومن مثل المزھر لایحسن صوتہ الا بخلاء جوفہ وعنہ علیہ السلام
اطلبوا الخیر من بطون شبعت ثم جاعت فان الکرم فیھا باقی ولا
یطلبوھا من بطون جاعث ثم شبعت فان اللوم فیھا باقی الجوع
مطنہ الاصول ومطیۃ الوصول وفی الحدیث اذا احب اللہ
عبدا القی مواضع الطعام الرخیص وقال علیہ السلام ضحک الجایع
خیر من بکاء الشبعان وقال بعضھم ما جمعت فی داری طعام یوم
ولیلۃ وما شبعت منذ اسلمت لان الشبع یکنی بالکفر قال حماد
ابن ابی حلیفہ دخلت علی داؤد الطائی والباب مغلق فسمعت

یقول اشتهیت البقل واطعمتک ثم اشتهیت التمر لتنبک ان لاتاکلی ابدًا فی خلت فاداهوحدہ قال المالک ابن دینار من ترک اللحم اربعین یومًا نقص عقلہ وانا ما اکلت عشرین سنۃ وعقلی کامل یوم یزیں واز شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز شعران ارذل الناس من شغل بالاکل واللباس * خواجہ حکیم ثنائی خوش گوید ابیات

ہرکش امروز قبالہ مطبخ شد	وآنکہ فرداش جابدوزخ شد
آدمی را دریں کہن برزخ	ہم زمطبخ دریست در دوزخ
بہرکم خوردن است بے آلی	دہن ہند ونطق اعرابی
چوں خوری بیش پیل باشی تو	کم خوری جبرئیل باشی تو
خوراندک فزوں کند حکمت	خوربسیارکم کند علمت *
لقمۂ گرکنی زخوردن بیش	ہیضہ آرد کلید گلخن بیش
ہاضمہ چوں بدونیرد ازد	از زنج گلخنے دگر سازد *

نکتہ در بیان کسوت اہل تصوف کاتب حروف بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ بنشتہ دیدہ است الثوب الابیض اولی بقولہ علیہ السلام خیر ثیابکم البیض وقال علیہ السلام البسوا الثیاب الابیض فانہا اطہر واطیب وکفنوا فیہا موتاکم اِنّ المشایخ اختار والازرق للمرید لثلثۃ معان الاول لکونہ متحملا للوسخ ولایشوش الوقت بغلہ والثانی لانہ مختص باہل المصائب وہم اہلہا لتضیع الاوقات التی مضت فی غیر طلب الحق سلطان المشایخ مے فرمود کہ درویشے درغایت مشغولی بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز برسید چند گاہ بخدمت ایشان بودہ جامہ کہ اکں درویش بغایت ریمگیں شدہ روزے اوراگفتند کہ جامہ ہا چرا نمے شوئی چوں او بحق مشغول بود جوابے نگفت چوں باصحاب پرسیدند کہ

جامہ حرا نمیشوی کہ بعجزہ تمام گفت کہ فرصت جامہ شستن کجاست سلطان المشائخ فرمود ہر بار کہ جواب آں درویش بدال عجز و مسکنت مرا یاد آید عجزے و مسکنتے و لینتے در من پیدا شود والثالث لان من عاداتہم لبس الالوان المست لونتہ بلون الانوار المشاھدۃ لہم وللنفس لوان ولہا ازرق الوان بالنفس المطمئنۃ مظلمۃ فاختلطہ بہ نور الذکر والرزقہ یتولد من امتزاج السواد والبیاض نوار النفس تارۃ تکون ازرق ثم اخضر وانوار القلب تارۃ تکون ابیض وتارۃ تکون اصفر وتارۃ تکون ازرق وتارۃ تکون احمر فاختاروا الصوفیہ الازرق لما فیہ اظہار العجز ولھذا قال بعضہم لوعرف ابن منصور حق المعرفہ لکان قولہ انا التراب عوض قولہ انا الحق وترکو الاسود مع انہ احمل لمعین احدھما الاحترام العباسیۃ والثانی احتراز عن التشبیہ بالکفار العتابیۃ روی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم اتاہ رجل وعلیہ ثوب معصفر فقال لوان ثوبک ھذا کان فی تنور اھلک او تحت قدر اھلک لکان خیرا لک فجعلہ الرجل فی التنور ثم اتی قال عمر ما فعلت الثوب قال صنعت ما امرتنی فقال ما کذا امرتک فلا لقیت علی بعض نسائک ای صرفت ثمنہ الی دقیق تخبزہ او حطب تطبخ بہ فاذا من السالک عن نفسہ فلہ ان یلبس ای الناس شاء عن البرا ابن عاذب ما رایت احدا فی حلۃ حمراء احسن من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوم الفتح وعلیہ عمامۃ سوداء وفی روایتہ سوداء حرقانیۃ قد رخی طرفہا علی کیفیہ ای علی نور ما اخرقتہ النار وحدیث عمر اراد ان یستبدل لعمامتہ لما رای من ابطایھم فی تنفد امرہ فقال اما عدی فقال عربی بعمامۃ الحرقانیۃ جبہ صوف پوشیدن سنت است اھدی وحیۃ لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جبتین فلبسہا حتی تخرقا مات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی الصوف وعلیہ احدی عشر رقعہ ومات ابوبکر فی الصوف وعلیہ اثنی عشر رقعہ ومات عمر فی الصوف وعلیہ ثلث عشر رقعۃ

اہل قبا نچہ بسیار پوشیدہ اند قال عبد الرحمن اتی عمامہ رسول اللہ صلی
اللہ علیہ وسلم فدلہا بین یدی ومن خلفی دستار رسول علیہ السلام با کلاہے
عقد کردہ در خزینہ سلطان خوارزم شاہ دیدہ اند بمانقل رسیدہ است و
سراویل عورت پوش است در طریقت نشاید کہ نظر غیرے بروے افتد
در کشیدن سراویل ابتدا بپائے چپ کند و در پوشیدن بپائے راست نکتہ

نکتہ

در بیان ادعیہ ماثورہ کہ از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز منقول است از حضرت سلطان المشائخ الفوائد النبی سمعت
من شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سرہ قال عزما اغتنموا الدعا
عند الرقۃ فانہ مقرونۃ بالاجابۃ روی ان ابراھیم بن ادھم رحمۃ اللہ
علیہ رای حضرت العزت جل جلالہ فی المنام وتعلم ھذا الدعا بتعلیم
الحق وقال عز وجل کم تسال حاجات اللغو وما لا یغنیک فقال یا رب
کیف اسالک الحاجۃ واطلبھا عندک قال عز وجل قل الھی رضنی
بقضائک وصبرنی علی بلائک واوزعنی شکر نعمائک واسالک تمام نعمتک
ودوام عافیتک اللھم حببنی فی قلوب المومنین خواجہ فرمود سرکارے
یا مہمے پیش آید شب پانزدہم ماہ مستقبل قبلہ نشنید نوزدہ ہزار بار بگوید
واللہ المستعان وہر بار کہ ہزار تمام شود سر بسجدہ نہد سہ بار بگوید آمین آمین
آمین بعدہ حاجت خواہد حق تعالی مہمات او را کفایت گرداند بیشک اوصافے
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین ھذا الدعا بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ علی
الاسلام الحمد للہ علی السنۃ والجماعۃ الحمد للہ الذی علمنا علما
نافعا ولم یترکنا عمیان القلوب الحمد للہ علی الصحۃ والسلامۃ
الحمد للہ الذی اذھب عنا الغضب والحد والحزن ولم یجعلنا
من المغضوبین علیھم الحمد للہ بکل نعمۃ ودینا ودنیاء الحمد للہ علی التوفیق
والحمد للہ علی کل حال الحمد للہ علی نعمائہ فی السر والعلانیۃ الحمد للہ

رب العالمین الحمد للہ الذی اذھب عنا الحزن ان ربنا لغفور
شکور الحمد للہ الذی احلنا دار المقامہ من فضلہ آوصافی شیخ
شیوخ العالم بھذ الدعا اللھم ادخل فی قلبی السرور واذھب
عنا الھم والحزن سمعت من شیخ شیوخ العالم قال رسول اللہ صلی
اللہ علیہ وسلم ان القلوب تصدا کما یصدا المرأۃ قیل فما جلاؤھا
یا رسول اللہ قال ذکر الموت وتلاوت القران قال النبی عزمان اللہ یستحی
من العبد اذا یرفع الیہ یدیہ ان یردھما خائبین علمنی شیخ شیوخ العالم
ربنا امنا بما انزلت واتبعنا الرسول فاکتبنا مع الشاھدین اللھم اجعل
من بین ایدینا نورًا ومن خلفنا نورًا واجعلہ فاینًا وضیاءً ودلیلاً
الی جناتک النعیم وَدارک دار السلام مع الذین انعمت علیھم من
النبین والصدیقین والشھداء والصالحین وحسن اولئک رفیقا
اوصافی شیخ شیوخ العالم بسم اللہ الرحمن الرحیم ات نفسی تقویھا
وزکھا انت خیر من زکھا انت ولیھا ومولھا فاغفرھا واقبل
معذرتھا اللھم انت لی کما احب فاجعلنی لک کما تحب اللھم
اجعل سریرتی طاھرۃً وخیراً من علانیتی طاھرۃً وصالحۃ اللھم
ارزقنی حسن الاختیار وصدق الافتقار وصحبت الاخیار والابرار
یا خالق الجنۃ والنار مناجاہ علمنی شیخ شیوخ العالم الھی ضاقت
المذاھب الا الیک وخابت الامال الا لدیک وانقطع الرجاء
الا عنک وبطل التوکل الا علیک رب لا تذرنی فردًا وانت
خیر الوارثین وبحق انزلناہ وبحق نزل وبحق کھیعص وحم
عسق وصلی اللہ علی محمد وآلہ اجمعین وسلطان المشائخ مے فرمود
کہ از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین شنیدہ ام کہ در وقت مناجات
از حضرت صمدیت ایں باید خواست **بیت** از حضرت تو سہ چیز میخواہم من*

وقت خوش وآب دیدہ وراحت دل ٭ علمنی شیخ شیوخ العالم اللھم ان دخل
الشک فی ایمانی بک ولم اعلم بہ تبت عنہ واقول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ
اللھم ان دخل الکفر فی سلامی ولم اعلم بہ تبت عنہ واقول لا الہ الا اللہ
محمد رسول اللہ اللھم ان دخل الشرک فی توحیدی بک لم اعلم بہ تبت عنہ
واقول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ اللھم ان دخل الشبھۃ فی معرفتی ایاک
ولم اعلم بہ تبت واقول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ اللھم ان دخل لنفاق
فی قلبی ولم اعلم بہ تبت عنہ واقول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ لاحول
ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم وصلی اللہ علی خیر خلقہ محمد وآلہ اجمعین

نکتہ در بیان ادعیہ ماثورہ کہ از حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ
العزیز منقول است سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود بندہ
بوقت دعا معصیتے کہ کردہ باشد ہیچ پیش خاطر نیارد وہیچ طاعتے نیز اگر طاعت
پیش آرد عجب باشد ودعاے معجب مستجاب نشود واگر معصیت پیش آرد در اقرار
سستی آرد پس وقت دعا نظر خاص بر رحمت حق باشد وموقن باید بود والبتہ ایں
دعا مستجاب است وقت دعا ہر دو دست متصل یکدیگر باید داشت ونیک بلند باید
داشت وہمچنیں صورت باید بست کہ گوئی ہمیں زماں چیزے بر دست او خواہند
انداخت در اثناے ایں فرمود کہ دعا تسکین دل است خداے عزوجل میداند
کہ چہ مے باید کرد ومے فرمود کہ دعا قبل نزول البلا باید خواند چوں بلا از بالا نازل
مے شود ودعا از فرو بالا میرود در ہوا یکجا مے شود متعارضان اگر دعا را قوتے
باشد بلا را باز گرداند واگر نہ فرود آید ملایم ایں حکایت فرمود چوں نداے بلاے
مغل نیشاپور رسید حاکم آنجا کسے بشیخ فرید الدین عطار فرستاد کہ دعا بکن او جواب
گفت وقت دعا گذشت اکنوں وقت رضاست بعد ازاں فرمود کہ بعد نزول
بلا ہم دعا باید خواند اگرچہ بلا دفع نشود اما صعوبت بلا کم شود بعدہ
فرمود چوں بلا نازل شد باید کہ ازاں بلا ہیچ کراہیت ندارد وفرمود

وفرمود کہ متکلمان ایں معنی را منکر اند کہ ہرگز تصور ندارد کہ کسے را ملکر رہے برسد
او را ازاں کراہتے نباشد فرمود ایں را جوابہاست یکے آنکہ بسیار باشد کہ مردے
کہ در راہ میرود و خارے در پاے او خلد و خوں میرود او چناں تعجیل میرود و دل
او مشغول بچیزیست کہ او را ازاں خبر نیست و نیز در محاربہ یکے مشغول است و او را
زخمے میرسد و او چناں مستغرق حرب است کہ او را اصلا ازاں آگاہی نیست چوں
بمقام خود میرسد معلوم مے شود بعد ازاں فرمود کہ قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ
علیہ جائے نبشتہ است کہ مردے را با تہام گرفتند و او را ہزار چوب زدند کہ ہیچ
جزع نکرد و آں را المے ظاہر نشد ازو پرسیدند کہ ایں چہ حال است گفت در
آنحال کہ مرا میزدند معشوق من در نظر من میگردید و مرا در نظر او ہیچ درد نرسید بعدہ
فرمود چوں استغراق ایں معنی کہ گفتہ آمد ازاں دردہا خبر ندارد و آنکہ مشغول
باشد بطریق اولی و ایں معنی درحقیقت لایق تر آمدیم بر سر ادعیہ ماثورہ کہ منقول است
از سلطان المشایخ کہ نے فرمود بعضے یاراں را کہ شما را بگویم مقالید السموات
والارض چیست ایں دہ تسبیح است بعدہ فرمود ہر یکے اصد بار بگوید تا ہزار بار
شود و زیادہ بار ہر روز بگوید تا صد بار شود اول لا الہ الا اللہ وحدہ تا آخر
دوم سبحان اللہ والحمد للہ تا آخر سیوم سبحان اللہ بحمدہ سبحان اللہ
العظیم وبحمدہ تا آخر چہارم سبحان الملک القدوس سبوح قدوس
رب الملائکۃ والروح پنجم استغفر اللہ الذی لا الہ الا ھو الحی القیوم واسالہ
التوبۃ ششم اللھم لا مانع لما اعطیت ولا معطی لما منعت ولا راد لما
قضیت ولا ینفع ذا الجد منک الجد ہفتم لا الہ الا اللہ الملک الحق المبین
ہشتم بسم اللہ خیر الاسماء بسم اللہ رب الارض والسماء بسم اللہ الذی
لا یضر مع اسمہ شیئ فی الارض ولا فی السماء وھو السمیع العلیم نہم درود
اللھم صل علی محمد عبدک ونبیک وحبیبک تا آخر دہم رب اعوذ بک
من ھمزات الشیاطین واعوذ بک رب ان یحضرون و مے فرمود اسم اعظم

بزبان عربی یا حی یا قیوم است وبزبان سریانی اہیاً اشراہیاً وبزبان فارسی امید امیدواراں وبیفرمود از خواجہ ابراہیم ادہم سوال کردند کہ اسم اعظم یاد داری بگو جواب گفت معدہ را از لقمہ حرام پاک دار و دل از محبت دنیا دور کن بعدہ بہر اسمے کہ خدا را بخوانی ہماں اسم اعظم است و مے فرمود ہر کہ ایں کلمہ بیست و پنج بار بخواند نزدیک خدائے عزوجل از جملہ ابدالاں باشد اللھم اغفر لامۃ محمد اللھم ارحم امۃ محمد اللھم اصلح امۃ محمد اللھم فرج امۃ محمد اللھم تجاوز عن امۃ محمد قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود بخدمت سلطان المشایخ عرضداشت کردم کہ محمد حاجی ایں بندہ را در راہ پیش آمدہ بود مے گفت کہ ازاں باز کہ از سفر حج آمدیم در خانہ آرامے ندارم گاہ میخواہم کہ سفر کنم دگاہ مے گویم مفارقت عزیزاں نیکو نیست التماس من آنست کہ از باطن مبارک سلطان المشایخ استمداد دعائے بکنی نیت مرا از حضرت حق التماس نیست جز ایں کہ التماس کنم از لیت دعائے راہ آئینہ فرجتے پیدا شود حال ایں بود برائے جہاں آرائے حضرت سلطان المشایخ گذرانیدہ شد فرمود اورا بگوی آیۃ ھوالذی انزل السکینۃ فی قلوب المومنین لیزدادوا ایمانا مع ایمانھم وللہ جنود السموٰت والارض وکان اللہ علیما حکیما ہر روز ہفت بار بخواند و در وقت خواندن دست راست بر سینہ فرو دآرد ہم بریں جملہ مداومت کند از آنچہ شکایت میکند خلاص یابد بیت دوائے درد منست ایں سخن کہ میگوئی ٭ بگوے ہر چہ توگوئی موجب است ومتین ٭ و مے فرمود برائے دفع تنگی معیشت ہر شب جمعہ سورہ جمع باید خواند شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر ہر شب آدینہ فرمودے و من ہر شبے میگویم ولے برائے خود ہرگز نخواندم سبب آنکہ ہر گونہ کہ او راہی باید بدار د دریں میان حکایت فرمود وقتے بر جمعیتے گذشتم کہ ایشاں در لباس صوفیاں بودند ہماناکہ یکے از ایشاں با دیگرے مے گفت من چنیں خوابے دیدہ ام دیگر تعبیر کرد کہ نیکو جوابے است روزگار تو خواہد

ساخت و مہیا خواہد شد من خواستم کہ باو بگویم اے خواجہ دریں لباس کہ توئی
اہل ایں لباس ہچنیں تعبیر ہا نکنند باز در خاطر کردم کیاے جواب اویم ہیچ نگفتم
از ایشاں بگذشتم وے فرمود کہ وقتے شنیدہ ام کہ شیخ الاسلام بہاؤ الدین
زکریا قدس اللہ سرہ العزیز پسر خود را نور اللہ مرقدہما دعا آموختہ است طلب
کردم آنرا یافتم در آں دعا لفظ بود یا مسبب الاسباب چوں لفظ محض اسباب
است بحرمت خرقہ شیخ شیوخ العالم کرت دیگر در آں دعا ندیدم وے فرمود
شیخ صدر الدین از شیخ الاسلام بہاؤ الدین قدس اللہ سرہ العزیز پرسید
کہ ایں دعا چہ وقت باید خواند فرمود بعد ہر فریضہ وقت خفتن دعا اینست اللھم
انك تعلم سری وعلی نیتی فاقبل معذرتی وتعلم حاجتی فاعطنی سوالی
وتعلم مافی نفسی فاغفرلی ذنوبی اللھم انی اسالك ایمانا یباشر قلبی ویقینا
صادقا حتی اعلم انك لن یصیبنی الا ما کتبت لی ورضا بما قسمت لی یاذی
الجلال والاکرام امیر حسن رحمۃ اللہ علیہ عرضداشت کرد کہ مردماں میخوانند
اعینونی عباد اللہ یرحمکم اللہ مقصود بندہ اینست کہ معونت از غیر حق خواستن
چگونہ باشد فرمود کہ ایں دعا خواندہ اند و دریں عباد اللہ مخلصین مسلمین مضمر
است روا باشد کہ بخوانند کہ بزرگاں ہم خواندہ اند و شیخ نجیب الدین متوکل
خواندے وے فرمود شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر را در خواب دیدم مرا فرمود باید
ہر روز صد بار ایں دعا بخوانی لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریك لہ لہ الملك
ولہ الحمد وھو علی کل شیئ قدیر بیدار شدم ایں دعا را ملازمت کردم
و با خود گفتم دریں فرماں مقصودے خواہد بود بعد ازاں در کتب مشائخ بنشتہ
دیدم ہر کہ ہر روز صد بار ایں بخواند بے اسباب خوش زید دانستم کہ مقصود
شیخ ایں بود بعدہ یکے از حاضراں گفت ایں دعا دہ بار ہم آمدہ است در
حدیث است ہر کہ ایں دعا را دہ بار بخواند چنانستے کہ دہ بندہ آزاد کردہ
باشد بعد ازاں فرمود کہ یکبار دیگر ہم شیخ شیوخ العالم در خواب مرا فرمود کہ

بعد صلوٰۃ عصر سورہ بناچند بار بخوانی گفتم یکبار فرمودہ پنجبار بخواں چنانکہ در نکتہ
اورا درروز تحریر یافتہ است بعدہ فرمود کہ طاعتے وورد ے کہ از نفس صاحب
نعمتے پذیرفتہ میشود در اداے آں راحتے دیگراست انگاہ فرمود کہ چند ورد آست
کہ من بر خود واجب کردہ ام وچند ورد دیگراست کہ از خواجہ خود یافتہ ام میان
ہر دو ورد تفاوت بسیار است وے فرمود براے برآمدن حاجات مسبعات
عشر عملاحدہ باید خواند وے فرمود ہر کہ بعد نوافل در گوشہ شود بخلوت صد بار
دست بالا کردہ سوے آسمان یارب گوید ہرچہ از خدا بخواہد بیابد واگر ہزار
بار بگوید بیشک حاجت برآید وے فرمود ہر کرا حاجتے پیش آید تکبیر بسیار گوید واگر
بسیار نتواند صد بار بگوید وہر کہ از خواب بیدار شود از حق حاجت بخواہد بیابد و
ے فرمود جعفر خالدی را رحمۃ اللہ نگینہ بود روزے در کشتی سوار شد خواست
کہ ملاح را چیزے بدہد چوں جامہ باز کرد آں نگینہ در دجلہ افتاد و بر دعاے
بود مجرب آں دعا را میخواند وقتے کتابے را مطالعہ میکرد در میان اوراق آں
نگینہ یافت دعا اینست یا جامع الناس لیوم لاریب فیہ اجمع علی ضالتی
وے فرمود اگر وقتے از درویش فوت شدہ باشد براے باز یافتن آں وقت ہمیں
دعا بخواند وے فرمود ہر کرا مہمے پیش آید سر بسجدہ نہد ایں دعا بخواند اللھم
انا نستفتحک باسم یحیی ابن زکریا یا مالک یوم الدین ایاک نعبد وایاک
نستعین بعد ہر نمازے چند بار در سجدہ بگوید تا آں ساعت کہ مہم بکفایت رسد
وے فرمود ہر گاہ کہ مردم بر روے دشمن روند ایں نامہاے بزرگوار بخوانند
دشمن مقہور گردد یا سبوح یا قدوس یا حی یا ودود وے فرمود کہ شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز براے من نبشتہ
است کہ میان نماز پیشین ونماز دیگر روز چہار شنبہ غنیمت دارد دیارے از
سلطان المشایخ پرسید کہ بندہ را بدعاے مطول رغبت نمے باشد فرمودند
ہمیں دعا کافیست اللھم انی اسالک ان لا اسالک سواک بعدہ فرمود

کہ از دعاہا بدیں پسندہ کردہ ام وے فرمود در شہر دانشمندے بود بزرگ وقتے پسر او را با بادشاہ عہد کارے افتاد و پسر او را پیش بادشاہ بردند آں دانشمند بیکدست مصحف و بیکدست صحیحین گرفتہ روے سوے قبلہ آورد و بایستاد و از حضرت عزت نجات پسر و سرخروئی او طلبید بہ برکت ایں پسر او سرخروئی یافت وے فرمود ہر کہ سورۂ یوسف یاد گیرد و آں را ہزار بار بخواند ابواب نعمائے والائے حق بر و کشادہ گردد بعدہ فرمود پسر مولانا جمال الدین ہانسوی دیوانہ شدہ بود وقتے بہوش باز آمدے وہوشیارانہ سخن گفتے پسرے اہل دانشمند بود چند روز در مالشی مرا با او صحبت شد روزے او را ہشیار یافتم پرسیدم از کے باز شما را ایں حال آغاز شدہ است گفت از انگاہ کہ پدرم از خدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین یکہزار بار خواندن سورۂ یوسف آوردہ پرسیدم بتمام ہزار بار خواندہ آید گفت اثر آں مے بینی وے فرمود سید کائنات صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بجہت امیر المومنین حسن وحسین ایں تعویذ نبشتن فرمود اعوذ بکلمات اللہ التامات من شر کل شیطان وھامۃ وعین لامۃ دریں محل قاضی محی الدین کاشانی عرضداشت کرد کہ تعویذ در گردن تعلیق کردن آمدہ است فرمود نے بازو متصل باید بست معلق نے شاید بعدہ ایں حدیث فرمودند ان النبی علیہ السلام نھی عن التمائم والتولیت تمائم مہرہائے کہ در گردن آویزند جمع تمیمہ است وتولیتہ آنچہ نویسند برائے دوستی زنے مر مردے را یا دوستی مردے مر زنے را ایں ہر دو منہی است مگر تعویذ میفرمود کہ وقتے شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز عرضداشت کرد کہ خلقے از من تعویذے طلبد فرمان چیست بنویسم یا نہ شیخ قطب الدین فرمود کہ نگار بر دست تست و نہ بر دست من است وتعویذ نام خدا است مے نویس و میدہ وے فرمود مرا بارہا در خاطر گذشتے کہ اجازت نامہ تعویذ نوشتن بطلبم بفرصتے صالح وقتے مولانا بدر الدین سحاق

کہ او تعویذ نوشتے حاضر نبود و خلقے بجہت تعویذ خواستن آمدہ بودند مرا اشارت کرد کہ تعویذ تو بنویس کتابت من بسیار شد دریں میاں شیخ روے سوے من کرد و فرمود کہ ملول شدی گفتم وقت شیخ حاضر است آنگاہ فرمود کہ من ترا اجازت کردم تا تو تعویذ بنویسی و بدہی بعد ازاں فرمود کہ مساس دست بزرگان ہم کارے دارد وے فرمود وقت سحر ہم وقت خوش است ورد آں یعقوب النبی علیہ السلام انما قال سوف استغفر لکم ربی لیدعو لی وقت السحر فقیل انہ قام وقت السحر و دعا اولادہ یومنون خلفہ فاوحی اللہ الی قد غفرت لھم وجعلتھم انبیا وے فرمود خواجہ حکیم علی ترمذی ہزار بار حضرت عزت را در خواب دید ہر بار عرضداشت کرد کہ در دنیا چہ دعا خوانم فرمان شد ایں دعا بخواں بسم اللہ الرحمن الرحیم یاحی یاقیوم یاحنان یامنان یابدیع السموٰت والارض یاذالجلال والاکرام اسالک ان یحی قلبی بنور معرفتک یااللہ یااللہ یااللہ و بعضے گویند عرضداشت کردمی ترسم از زوال ایمان فرمان شد میان سنت و فریضہ نماز بامداد چہل ویکبار ہمیں دعا بخواں وے فرمود در سحرگاہ ہفت بار و در اوقات مرجوعہ نیز ایں دعا بخواں کہ من بے واسطۂ کسے یافتہ ام بسم اللہ الرحمن الرحیم اللھم احینی محبالک وامتنی محبالک والعنی فی تحت اقدام کلاب احبائک و در حدیث آمدہ است اللھم انی اسالک احب من احبک الی اخرہ وے فرمود مرا ہمسایۂ بود و را چند سال نار و بیمار شدے ہمدراں زحمت مرا عزیمت زیارت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر شد آں ہمسایۂ مرا گفت کہ چوں بخدمت شیخ کبیر برسی تعویذ براے من بخواہی القصہ چوں بخدمت شیخ رسیدم حکایت آں یار گفتم و تعویذ بخواستم شیخ مرا فرمود کہ ہم تو بنویس سلطان المشائخ مے فرمود من تعویذ بنشتم و بدست مبارک شیخ دادم شیخ شیوخ العالم مطالع کرد و فرمود و را بدہی

چوں بشہر آمدم آں تعویذ بدو دادم باقی عمر او رانا رو نشد یکے پرسید در آں
تعویذ چہ نوشتند فرمود الله الشافی الله الکافی الله المعافی و مے فرمود فی الخبر
قال جز الله محمداً اعنا ما هو اهله ابعث سبعين كاتبا الف صباح
و مے فرمود پیغامبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است ہر بار کہ جبرئیل بر من
آمد وصیت کرد بخواندن ایں دعا اللهم ارزقني طيبا واستعملني صالحاً
وبخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام جاے جبرئیل وقال امر الله
تعالیٰ قل لا متك لا حول ولا قوة الا بالله عشرا عند الصباح وعشراً
عند المساء وعشرا عند النوم يرفع عنهم عند النوم بلوى الدنيا
وعند المساء بكيد الشيطان وعند تصباح غضبي ونیز بخط مبارک
سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام جاء رجل الى عابد وقال ادع الله
فرفع يده وقال اللهم ارحمنا به ولا تعذبه بناري باخلاص ولا
تعذبه برياء ينافي الاعمال و مے فرمود بعد از نماز خفتن پیش از و
نزدیکیا رنود و نہ نام باید خواند در خواندن ایں ثواب بسیار است و مے
فرمود ہر کرا حاجتے پیش آید بعد از ہر فرضے ہفتاد بار بگوید یا شفیق یا رفیق
نجني من كل ضيق حاجت برآید و ثوبان رضی اللہ عنہ گفتہ است من
از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شنیدم مے گفت ہر کہ ایں کلمات بوقت
خفتن بخواند مرا در خواب بیند اللهم رب البيت الحرام والشهر الحرام
والركن والمقام اقرأ روح محمد مني السلام براے برآمدن حاجات
ہر کہ ایں دعا بخواند غرض او بحاصل آید دعا اینست یا حيّ يا حليم يا عزيز
يا كريم سبحانك يا كريم لو كني كا رصعب را سليم بحق اياك نعبد واياك
نستعين خواجہ اقبال خادم سلطان المشائخ مے گفت من بجہت
مہمے صعب سہ صد بار خواندم خدا تعالیٰ آسان گردانید و خواجہ علی زنبیلی
بخدمت سلطان المشائخ مے گفت کہ از شیخ بدرالدین غزنوی شنیدم

و اور روایت کرد از شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہما العزیز برائے
دفع التفات و قضاے حاجت دو رکعت نماز بتجدید وضو بگذارد و ہرچہ
خواہد از قرآن بخواند و بعد از فراغ پانصد بار درود گوید و زانو راست برگیرد و
رخسارہ برزانو نہد و بزبان ہیچ نخواہد و ساعتے ہمچنیں بنشیند بران نیت کہ
گذاردہ باشد حق تعالیٰ حاجت او برآرد شیخ بدر الدین غزنوی فرمود مرا
التفاتے بود چنیں کردم غرض حاصل شد وے فرمود کہ بزرگے گفتہ است
در خزانۂ بعضے ملوک حقہ یافتم و بران پوستے و بر ظہر آں نوشتہ بودند ھذا
شغلہ من کل غم بسم اللہ الرحمن الرحیم بندہ در شب تاریک دو رکعت نماز
گذارد و بعد سلام بگوید اللھم ان ذا النون عبدك و نبیك دعاك من
ظلمات ما اصابہ و ناداك من بطن الحوت فانك قلت فاستجبنا لہ و نجیناہ
من الغم و کذالك ننجی المومنین اللھم فانی عبدك و ابن عبدك و
امتك ناصیتی بیدك ادعوك بضر اصابنی و اقول کما قال یونس
علیہ السلام لا الہ الا انت سبحانك انی کنت من الظالمین فاستجب
لی کما استجب لیونس فانك لا تخلف المیعاد و انت علی کل شئ
قدیر وے فرمود علامت قبول نماز ایں دعا بخواند اللھم انت السلام
و منك السلام تبارکت یا ذو الجلال و الاکرام و از سلطان المشائخ
سوال کردند بزرگی ہر نمازے و دعاے کہ فرمودہ است از حضرت صلی اللہ
علیہ و آلہ وسلم شنیدہ است یا از صحابہ کرام و خواجہ اویس قرنی رضی اللہ
عنہم ایں نمازہا کہ فرمودہ است و سورۃ ہا تعیین کردہ دعا مسمی کردہ ایں
ایں از کجاست فرمود کہ انیمعنی از الہام ہم باشد بعد ازاں فرمود کہ پیش ازیں
چوں من از دہلی بخدمت شیخ شیوخ العالم در اجودھن میرفتم ایں سہ نام
میخواندمے و میرفتمے کہ یا حافظ یا ناصر یا معین و ایں دعا من از کسے نشنیدہ
بودم ہمچنیں بر نسبت رفتن خود بخدمت ایشان دیاری خواستن از حق ایں

سہ نام بگفتمے بعد از مدتے عزیزے مراد عاے نبشتہ داد و دعا ایں است
یَا حَافِظُ یَا نَاصِرُ یَا مُعِیْنُ یَا مَالِكَ یَوْمِ الدِّیْنِ اِیَّاكَ نَعْبُدُ وَاِیَّاكَ نَسْتَعِیْنُ
و مے فرمود کہ بعد از اوّابین برائے استقامت توبہ در سجدہ سہ بار بگوید
اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِیْ تَوْبَةً تُوْجِبُ مَحَبَّتَكَ فِیْ قَلْبِیْ یَا مُحِبَّ التَّوَّابِیْنَ و نیز
از سلطان المشائخ برائے استقامت ایں دعا منقول است اَللّٰهُمَّ
ارْزُقْنِیْ خَیْرَ الدَّارِ مَعَ الْقَرِیْنَةِ وَالْاِخْلَاصِ وَالْاِسْتِقَامَةِ بِرَحْمَتِكَ یَا
اَرْحَمَ الرّٰحِمِیْنَ و مے فرمود کہ شیخ ابو سعید ابوالخیر مریدے را فرمود میخواہی
کہ نزدیک خدا باشی ایں بیت بخواں تا آں وقت در آید بیت بے یاد تو من
قرار نتوانم کرد ✣ احسان ترا شمار نتوانم کرد ✣ کہ بر تن من زباں شود ہر موئے ✣
یک شکر تو از ہزار نتوانم کرد ✣ عرض میدارد کاتب حروف برائے مریدان صاحب
استغراق بر آنجملہ خواجہ مویدالدین عمر انصاری مے فرمود در آنچہ من بخدمت
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز پیوند کردم سبب چند نفر آدمی کہ در
اہتمام من بودند خاطر متعلق مے بود خدمت قاضی محی الدین کاشانی
و ایں دعا گوے وقتے یکجا بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کردیم کہ
خاطر ایں بندگاں سبب ایں معنی ملتفت مے باشد ذوق مشغولے چنانکہ
نمے یابند وردے نامزد حال ایں بندگاں شود تا اندک تعلق کہ ماندہ است
از برکت نفس مبارک سلطان المشائخ دفع شود سلطان المشائخ روے
مبارک خود بجانب قاضی محی الدین کاشانی کرد فرمود کہ امیر المومنین
علی کرم اللہ وجہہ ہر سال دوازدہ ہزار دینار بفقرائے مکہ بدادے چوں از
امیر المومنین حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ طلبیدند امیر المومنین حسن فرمود امروز
عنان مطلق بدست معاویہ است از و بطلبید فقرائے مکہ معذور نداشتند
گفتند وظیفہ پدر خود تو بدہ و یا بر معاویہ بنویس تا او بدہد امیر المومنین حسن خواست کہ بر معاویہ
چیزے بنویسد قلم بر کاغذ نہاد نوک قلم بشکست امیر المومنین حسن فرمود ایں تعریف الٰہی آمد ریں باب

بر معاویہ چیزے نخواہم نوشت بدیں سبب مغموم گشت شب آں حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را در خواب دید حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود اے فرزند چرا مغمومی گفت یا رسول اللہ چرا مغموم نباشم دوازدہ ہزار دینار امیر المومنین علی بفقرائے مکہ میداد ند ایشاں از ما مے طلبند و مرا قدرت آں نیست کہ بدہم حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در تامل شد در اثنائے آں جبرئیل صلوات اللہ بر رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد و گفت یا محمدؐ ہر کرا حاجتے دینی و دنیاوی پیش آید و آں کار میسر نشود ایں دعا را ورد خود سازد آں مہم بکفایت رسد دعا اینست اللھم اقذف فی قلبی رجاك واقطع رجائی عمن سواك حتی لا ارجو احداً غیرك رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام سہ کرت ایں دعا امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالی عنہ را در خواب تعلیم فرمود دریں میان صرۂ از آسماں فرود آمد و بر دست امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالی عنہ افتاد امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالی عنہ از ہیبت ایں خواب بیدار شد صرہ بر دست مبارک خود دید تفحص فرمود دوازدہ ہزار دینار بود امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالی عنہ فقرائے مکہ را طلبیدہ وظیفۂ ایشاں بدیشاں داد چوں سلطان المشائخ ایں حکایت تمام کرد روے مبارک خود جانب من یعنے خواجہ موید الدین کرد و گفت تو ورد خود ایں بیت ساز تا اندک تعلقے کہ در خاطر تست بکلی دفع شود بیت اینست بیت آمد گہ آنکہ عہد ہا تازہ کنم ٭ شد آنچہ بدائے صنم گذشت آنچہ گذشت ٭ عرض میدارد کاتب حروف برا لجملہ کہ کمال عظمت و کرامت سلطان المشائخ بنگرید ہر یکے را ازیں دو بزرگ ورائے مناسب بحال و معاملۂ ایشاں فرمود زیرا چہ قاضی محی الدین کاشانی بوفور علم و کمال تقویٰ آراستہ بود و خواجہ موید الدین بکمال عشق و ذوق و محبت پیراستہ کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ است از ام المومنین عائشہ رضی اللہ عنہا روایت مے کنند و گفت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

مرا فرمود در آں فلاں قبیلہ گریدہ زنے است برائے من بہ بین چوں دیدم آتش
در ہفت اندام من افتاد گریاں باز گشتم اعرابئے مرا پیش آمد گفت خواہی کہ آں زن
بمیرد گفتم خواہیم گفت شب برخیز دو رکعت نماز بگذارد در رکعت اول فاتحہ و اذا زلزلت
دہ بار و در رکعت دوم فاتحہ والعادیات دہ بار بخواں بعد سلام صد بار لا الٰہ الا اللہ
وحدہ لا شریک لہ لہ الملک ولہ الحمد یحیی ویمیت وبیدہ الخیر وھو علی
کل شیٔ قدیر و صد بار درود ہفتاد بار یا غیاث المستغیثین اغثنی بگو روئے
سوئے آں قبا کن و بگو یا من لیس کمثلہ شیٔ یا من لا یشھد شیٔ یا کافی
کل شیٔ اکفنی من کل شیٔ یا ذی الجلال والاکرام و دم سوئے
قبلہ افگن مادر مومناں ہمچناں کرد آں شب آں زن بمرگ مفاجات بمرد پیغامبر
گفت یا عایشہ آں اعرابی جبرئیل بود و از شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ
علیہ منقولست ہر کہ ایں دعا بخواند بر دست راست و آں دست بر کمر خود فرود
آرد بکرم اللہ تعالیٰ از زحمت بواسیر شفا حاصل شود بسم اللہ الرحمن الرحیم اللہ
لا الٰہ الا ھو الحی القیوم وعنت الوجوہ للحی القیوم سلام علی نوحٍ فی
العالمین سلام علی ابراھیم قلنا یا نار کونی برداً وسلاماً علی ابراھیم
سلام علی موسیٰ وھارون سلام علی آل یسین ما عندکم ینفد الم اللہ
لا الٰہ الا ھو الحی القیوم وما عند اللہ باق استمسک ھیا بحق نام بزرگ
خدائے و بحق لا الٰہ الا اللہ محمد رسول اللہ از مقعد من برو ہمچنیں چند
کرت ہر روز بخواند نکتہ در بیان فضیلت قرات قرآن سلطان المشائخ قدس
اللہ سرہ العزیز مے فرمود کتاب خدائے عزوجل بر چہار چیز است عبارت و اشارت
ولطایف وحقایق عبارت مر عوام راست و اشارت مر خواص را و لطایف
مر اولیا را و حقایق مر انبیا را . مے فرمود وقت قرآن خواندن معانی آں بر دل
بگذراند و باید کہ دل خوانندہ متعلق بحق باشد و جلال و عظمت حق بر دل بگذراند
بریں حرف یکے از حاضراں سوال کرد کہ ایں معنی ہم تعلق بحق است چنانکہ

مرتبہ اولی بیان فرمودید فرمود کہ خیر آں بذات حق بود وایں بصفات است ودیگر در حالت تلاوت باید کہ انکسار حیاے درو غالب باشد وایں دولت چہ لایق منست ومراچہ محل ایں سعادت باشد واگر ایں نباشد باید کہ بداند کہ محاذی تلاوت خداست ہر آئینہ جزاے دہد دریں محل امیر حسن علاے سنجری عرضداشت کرد ہربار کہ بندہ قران مے خواند بیشتر واضح آں انچہ معلوم باشد بردل مے گذارند دراثناے تلاوت اگر دل بندہ بسوداے دیا باندیشہ مشغول شود باز با خود بگوید ایں چہ اندیشہ وچہ سوداست دل خود را بو اضح مشغول کنم ہماں زماں بر سر آیتے رسم کہ آں آیت مانع آں سودا وآں اندیشہ باشد کہ در دل گذشتہ باشد سلطان المشائخ فرمود کہ ایں معنی نیکو است نیکو نگاہداری و مے فرمود قران را باترتیل وتردید باید خواند یکے از حاضراں پرسید تردید چہ باشد فرمود تردید آں باشد در آیتے کہ خوانندہ را ذوقے ورقتے حاصل آید مکرر باید کرد وقتے پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم میخواست چیزے از قران بخواند گفت بسم اللہ الرحمن الرحیم ہم در تسمیہ دل مبارک اورا رقتے پیدا آمیست باز مکرر کرد بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام قال رجل دخلت علی عایشۃ رضی اللہ عنہا وھی تصلی الضحٰے والقراءۃ فمن اللہ علینا ووقینا عذاب السموم وتردد الایۃ فقمت حتی ضلت فخرجت الی السوق واتممت حاجتی ثم رجعت وھی کماھی تردد ونبکی و مے فرمود اگر روزے ختم کند بسرعت خواندہ شود از برکتے خالی نباشد فاما حد بسیار خواندن از آنست کہ درسہ روز ختم کند وکسانیکہ ایں ہم نتوانند در ہفتہ ختم کنند وکسانیکہ ایں ہم نتوانند در ماہے ختم کنند و مے فرمود در ناظرہ خواندن دولت مس مصحف ہم زیادت باشد و مے فرمود یک سیپارہ بسکونت حرفاً بعد حرف خواندن بہتر از پانزدہ سیپارہ بسرعت خواندن ودر چنیں خواندن نور تلاوت بیشتر باشد ودر رواں خواندن ہم از نور خالی نبود ودر وقت خواندن دل را حاضر باید داشت واز خیالات وخواطر احتراز باید

کردو اگر کسے بر معانی کلام اللہ مطلع باشد آں را بوقت خواندن بر دل میگذراند و باید
بہم کہ خیالات و خواطر ہم در سے آید نیکو است فاما اگر بر معانی اطلاع ندارد و از خیالات
و خواطر مسلم باشد بخضوع و خشوع میخواند ایں نوع بہتر و موثر است بعدہ یکے
از حاضراں سوال کرد کہ شما ہر روز چہ مقدار میخوانید فرمود کہ یک سیپارہ
و مے فرمود کہ امام احمد حنبل حضرت عزت را ہزار بار در خواب دید پرسید
یارب فاضل تر چیزے کہ مقرباں بحضرت تو بداں تقرب نمایند چیست فرماں
آمد کہ قرات کلام من باز پرسید بافہم یا بغیر فہم فرماں شد ہر گونہ کہ بخوانند
و مے فرمود شیخ جنید را نور اللہ قبرہ در واقعہ نمودند کہ ما ترا مرتبہ کہ تو داری
مے نمایم حجاب از پیش برداشتہ و مرتبہ او بدو نمودند در غایت رفعت حمدو
شاگفت و شادمانہ گشت ہمدریں حال مرتبہ دیگر عالی تر ازاں در نظر آمد متحیر شد
الٰہی آنچہ ایں بندہ خود را دادہ آں محض کرم و مرحمت تست و شکر آں کجا توانم
گذارد و لیکن درخواست بندہ اینست کہ معلوم شود ایں کیست و یافت ایں درجہ را
موجب چیست گفتند ایں مرتبہ کسے است کہ حافظ باشد اگر ترا قرآن محفوظ بودے ایں مرتبہ نیز دادندے و عزیزے
در مجلسے از سلطان المشائخ فاتحہ درخواست کرد تا قرآن یاد ماند سلطان المشائخ
فاتحہ بخواند بعدہ فرمود کہ چہ مقدار یاد گرفتہ گفت بقیاس ثلثے فرمود کہ اندک
اندک یاد گیر و بیشینہ را مکرر میکن بعدہ فرمود کہ شیخ بدر الدین غزنوی را رحمت
اللہ علیہ در خواب دیدم از و در خواب فاتحہ درخواستم بر نیت یاد گرفتن قرآں
او ہم در خواب فاتحہ بخواند چوں روز شد بدیدن عزیزے رفتم و ایں خواب یاد
گفتم و از و فاتحہ خواستم آں عزیز فاتحہ بخواند و ایں فائدہ گفت ہر کہ ہر شب
بوقت خفتن ایں دو آیت بخواند او را قرآن یاد ماند و آیت ہا اینست و الٰھکم
الٰہ واحد لا الٰہ الا ھو الرحمٰن الرحیم ان فی خلق السمٰوٰت والارض و اختلاف
اللیل والنہار والفلک التی تجری فی البحر بما ینفع الناس وما انزل اللہ
من السماء من ماء فاحیا بہ الارض بعد موتہا وبث فیہا من کل دابۃ

وتصریف الریاح والسحاب المسخر بین السماء والارض لآیات لقوم یعقلون
و یارے رانیت یاد گرفتن قرآن شد دریں باب بخدمت سلطان المشائخ
عرضداشت کرد فرمود باید کہ پیش قاری بخوانی و قرات ابوعمر و یاد گیری و
اول سورۂ یوسف یاد گیری و بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام
اتاہ جبرئیل وھو عند اضاۃ بنی غفار ان اللہ یامرک ان تقرأ لامتک
علی سبعۃ احرف الوجوہ وے فرمود شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر قدس اللہ سرہ
العزیز بجہت یاد گرفتن قرآن اول سورہ یوسف فرمودے کہ یاد باید کرد تا بہ برکت
آں حق تعالی حفظ تمام قرآن روزی کند وے فرمود پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ
است ہر کرا نیت یاد گرفتن قرآن باشد و بداں نرسد وہم در آں نیت از جہاں سفر
کند چوں او را بگور نہند فرشتہ بیاید و تربنجے از بہشت آوردہ بدست او دہد آنکس آں
ترنج ابتلاع کند تمامہ قرآن او را محفوظ گردد فردا چوں حشر شود او حافظ مبعوث
گردد وے فرمود پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ است اذا وضع حامل القرآن
فی القبر اوحی اللہ الی الارض ان لا تاکلی لحمہ وے فرمود بعد از ختم سورۂ
اخلاص کہ ثلث قرآن است سہ بار بخوانند حکمت آں آنست کہ اگر در ختم کردن
جائے نقصان شدہ باشد سہ بار سورۂ اخلاص بخوانند بارے ختم تمام شدہ باشد
وے فرمود بعد از ختم سورۂ الحمد بخوانند و چند آیت بقر حکمت آنست کہ از پیغمبر صلے
اللہ علیہ وسلم پرسیدند من خیر الناس فرمود الحال والمرتحل و حال کسے را گویند کہ در
منزل فرود آید و مرتحل کسے را گویند کہ از منزل رواں شود و آں اشارت بداں دارد آنکہ قرآن
میخواند بعد از ختم گوئی او باز رواں میشود پس بہتر مرداں کسے باشد کہ چوں ختم کند باز آغاز کند بعدہ
فرمودند آنچہ در تمامہ قرآں موجود است آں دہ چیز است از آں دہ چیز ہشت
در فاتحہ موجود است و آں دہ چیز کہ در تمام قرآن است کدام است ذکر ذات
و افعال و صفات و ذکر معاد و تزکیہ و تخلیہ و ذکر اولیاء ذکر اعداء و محاجۂ کفار
و احکام شریعت اما از آں دہ چیز کہ ہشت در فاتحہ موجود است الحمد ذکر ذات

رب العالمین ذکر افعال الرحمن الرحیم ذکر صفات مالک یوم الدین ایاک نعبد وایاک نستعین ذکر معاد اهدنا ذکر تزکیه الصراط المستقیم ذکر تخلیه صراط الذین انعمت علیهم ذکر اولیا غیر المغضوب علیهم والضالین ذکر اعدا پس از ده چیز که در جمله قرآن است هشت چیز در فاتحه یافتم ہیں محاجۂ کفار واحکام شریعت نیست وے فرمود که صاحب کشاف در الحمد بنشته است که قرأت حسن بصری الحمد الله بکسر دانست واں کسر دال بسبب محاورت لام لله میدارد که حرکت ایں لام مبنی است اما الحمد برفع دال ولام ایں قرأت ابراہیم نخعی است الغرض صاحب کشاف گفته که قرأه ابراہیم از قرأه حسن احسن است زیرا که حسن بصری کسر دال بسبب لام میدارد یعنے کسر لام لله مبنی است دال الحمد نیز مکسور باشد اما ابراہیم رفع لام بسبب محاورت دال الحمد مرفوع دارد که حرکت دال از جهت عاملی است وہر حرکت که عامل آنرا که بگرداند قوی تر ازاں حرکت مبنی باشد ومن اینجا استنباطے کرده ام واں آنست که دال الحمد بکسے ماند که اورا پیرے باشد که مے فرماید چنیں باشد ولام لله بکسے ماند که اورا پیرے نباشد وہمچناں که ہست وے فرمود اگر کسے خواہد که فال مصحف بیند در صحیفه اصفحه ستا سے سطر ہفتم نظر کند کاًنّہ وحیٌ منزّلٌ اگر صفحه راست بسم الله الرحمن الرحیم ویا ہفت اسم باشد خیر باشد دریں صورت تمسک بآیت رحمت حاجت نباشد وے فرمود چوں مصحف برائے فال بکشایند باید که بدست راست بکشایند دست چپ باو یار نکند امیر حسن علای سنجری از سلطان المشایخ پرسید که مصحف در لشکر چگونه تواں برد که محافظت آں دشوار است فرمود که بهایدبر دانگاه بر لفظ مبارک راند درآنچه ہنوز اول عهد اسلام بود چوں رسول صلے الله علیه وسلم بلشکرے رفتے مصحف نمے بردندے ترسیدے که ناگاه شکستے شود مصحف بدست کفار افتد درآنچه اسلام قوی شد بعد ازاں مے بردند بازعرض داشت کرد که جاے مصحف درخیمه دو شوارے

دارد فرمود جانب سرجاے باید کرد وجاے پاک باید داشت نقل است کہ فرمود کہ سلطان محمود را بعد از وفات در خواب دیدند پرسیدند کہ خداے با تو چہ کرد گفت شبے من در خانہ ہیخواستم آسائشے کنم در آں خانہ طاقے بود در آں مصحف داشتہ بودند من با خود گفتم ایں مصحف را ازینجا بیروں فرستم در خاطر من گذشت کہ از براے آسایش خود مصحف را چگونہ بیروں کنم الغرض آں شب ہمہ شب نشستہ بودم وقت نقل من شد مرا بداں مصحف بخشیدند ابیات

سحلش راز بس لطافت وطرف	صدمت صوت نے و رحمت حرف
بہر نامحرماں بہ پیش جمال	بستہ از مشک پردہ ہاے جلال
پردۂ و پردہ را از شاہ	نبود دل ہیچ شاں آگاہ
داند آنکس کہ وے بصر دارد	پردہ از شاہ کے خبر دارد
بس چہ بیند مگر بصورت نغز	مغز داند کہ چیست اندر مغز
حرف را زاں نقاب خود کردہ است	کہ ز نامحرمے تو در پردہ است
حرف قرآں ز معنی قرآں	ہمچناں است کز لباس تو جاں
حرف را بر زباں تواں راندن	جانِ قرآں بجاں تواں خواندن
باش تا کہ صبح دیں بدمد	شب وہم خیال کیں بدرد
سرِ قرآں ترا چہ بنماید	پردہ ہاے حروف بکشاید
خاک اجزاے خاک را بیند	پاک باید کہ پاک را بیند
پاک شو تا سعائی مکنوں	آید از پردۂ حروف بروں
تا نماید بتو چو مہر و چو ماہ	روے خوب خود از نقاب سیاہ
چوں عروسے کہ از لباس تنک	بدر آید لطیف روح سبک
در بن چاہ جانت را وطن است	نور قرآں بسوے ایں رسن است
خیز خود را رسن بچنگ آور	تا بیابی نجات خویش مگر
زاد مرداں رسن بدل دارند	تا بر آں جان خود بدست آرند

تو رسن را بر آں ہمی سازی + تا کنی بہر ناں رسن بازی
رسن از درد سازو دلو از راه / یوسف خویش را بر آر ز چاه
بہر یک مشت کو دل از وسواس / باشد اغیار کرده و اخماس
کہ بعلم خودش کنی تقریر + / کہ برائے خودش کنی تفسیر
زیں ہوس شرم شرع و دینت باد / تا اجل با خرد قرینت باد
باشد از روز عرض بریز دال / کلہ جان تو کند قربال
کہ بسے لاف زد ز دعوی ما / پس ندانست قدر معنی ما
سوے میداں خاص اسپ بتاخت / روے ما از نقاب خود بشناخت
گرچہ مانده بنزد ما نامش / نیست مانده شروع احکامش

نکتہ دربیان ورد ے کہ فوت شود سلطان المشائخ قدس اللہ سره العزیز مے فرمود ہر کہ چیزے بر خود ورد کرده است اگر بسبب زحمتے فوت شود وگاہے خوانده نشود در دفتر معاملہ او بنویسند و مے فرمود اگر ورد ے از کسے فوت شود از سہ حال بیروں نباشد یا در امیل شہوت باشد یا خشمے راند بر غیر محل و یا بلاے بدو برسد ملایم ایں یعنی حکایت فرمود کہ مولانا عزیز الدین زاہد رحمۃ اللہ علیہ یک روز از اسپ خطا کرد بازوے وے فرود آمد از و پرسیدند کہ چہ حال است گفت من ہر روز سورۂ یٰسین میخواندم امروز نخوانده ام و مے فرمود وقتے دیگر یکے بخدمت شیخ الاسلام بہاؤالدین زکریا آمد کہ من امشب چنیں خواب دیده ام شیخ فرمود کہ بقاے تو نزدیک رسیده است بتو بپیوند چوں او برخاست صوفی از خانقاه ایشاں آمد او ہم ہماں خواب دیده بود چوں خواب تقریر کرد شیخ متحیر شد سبب آنکہ او لشکری بود شاید بجنگے کشتہ شود آں صوفی سلامت است ہیچ اثر ملالتے ندارد ایں را چگویم دریں بود کہ خبر آوردند کہ آں لشکری کشتہ شد و آں صوفی را نماز بامداد فوت شده بود بعده سلطان المشائخ فرمود بنگر بد فوت نماز صوفی برابر مرگ داشتند و مے فرمود بزرگے بود و امیرے گرامی مے گفتند درویشے را آرزوے آں شد کہ بزیارت او آید و آں درویش را

کرامتے بود که هر خواب که دیدے همچنیں راست شدے او را اشتیاق امیر
گرامی غالب گشت رواں شد در اثنائے راه بمنزلے رسید در خواب شد دید
که امیر گرامی بمُرد چوں بیدار شد گفت دریغ بهوس او چندیں راه قطع کردم او
بمُرد اکنوں بارے بروم گور او را زیارت کنم چوں رسید مقامے که بود از هر کس
پرسیدن گرفت که گور امیر گرامی کجا ست همه گفتند او زنده است آں درویش
حیراں ماند که خواب من دروغ شد الغرض چوں بخدمت امیر گرامی در آمد
سلام کرد امیر گرامی علیک داد و گفت اے خواجه خواب تو بمعنی راست بود
زیرا که من پیوسته مشغول حق مے باشم آں شب بغیر حق مشغول بودم آں
ندا در عالم در دادند که امیر گرامی بمُرد بعده یکے از حاضراں پرسید که ایں حدیث
چگونه است صَاحِبُ الْوِرْدِ مَلْعُوْنٌ وَتَارِكُ الْوِرْدِ مَلْعُوْنٌ فرمود ایں حدیث
در باب اهل کتاب است و آں چناں بود که بخدمت رسول علیه السلام رسانیدند
که فلاں جهود ورد میخواند فرمود صاحب الورد ملعونٌ باز بخدمت رسانیدند که فلاں جهود ورد را
ترک داد پیغمبر صلی الله علیه وسلم فرمود تارک الورد ملعونٌ انگاه فرمود که بعضے گویند ایں حدیث عام
است تاویل چنیں باشد که یکے مثلاً رئیس قومے باشد که آمد و شد خلقے بروے باشد و مصالح مسلماناں هم
بسته سخن او و او باوراد و نوافل مشغول باشد اینچنیں کس را صاحب الورد
ملعون گویند و مے فرمود که مذهب شیخ المشایخ شیخ کبیر چناں بود که بعد از ادائے
نماز دیگر انچه گفتنی و بر راه کردنی بود بر راه کردے و بعده مشغول شدے زیرا چه
یکے بر سر راه محتاج بود و او مشغول بود ماند در چنیں حالتے اگر کسے بوردے
مشغول باشد چه ذوق یابد و فرمود طریقهٔ مشایخ آں است که بعد از نماز دیگر
و نماز بامداد کسے را بخدمت ایشاں نگذارند فاما بر من همچنیں نیست هر وقت هر کسے
که بیاید بیاید بعده بر زبان مبارک راند بیت در کوے خرابات و سرائے
اوباش ÷ منعے نبود بیا و نشیں و بباش ÷ دریں میاں یارے عرضداشت
کرد که اگر یکے را اشتغال کلی پیش آمد یا عذرے که بداں ورد فوت شود شب

ورد بخواند چگونہ باشد فرمود نیکو باشد اگر ورد روز فوت شد در شب خواند و
اگر ورد شب فوت شد در روز بخواند زیرا چہ روز خلیفۂ شب است و شب
خلیفۂ روز **نکتہ** دربیان مشغولی ظاہر و باطن و مراقبہ و ذکر خفی **سلطان
المشائخ** قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود ہر نفسے کہ برمے آید گوہرے نفیس
است کہ تا قیامت آں را بدل نخواہد بود شب و روز و ماہ و سال مے گذرد تامل
باید کرد کہ در ہر شبے و ہر روزے چہا توانکرد اما مردم ہمہ اوقات مستغرق در
عبادت باشد و ملول نشود آں ملالت سبب بے رغبتے عبادت گردد و بریں
نیت آید اگر صاحب وردے قدرے خفت و یا باکسے مجاورت کرد آں ہمہ در
محل عبادت است اگر نیت چنیں نباشد ہر دو فعل ضائع رفتہ باشد و معنی قول
خدا وَاِذَا الْمَوْءٗدَةُ سُئِلَتْ بِاَیِّ ذَنْۢبٍ قُتِلَتْ نزدیک محققان برچنیں کس
ثابت شود الموءٗدۃ الانفاس یعنے نفسے از انفاس کہ بغیر یاد حق و غفلت گذرانیدہ
باشد ازاں پرسیدہ شود فردائے قیامت بزرگے خوش گوید **بیت** قدر
شب و روز عاقبت بشناسی * یک روز چناں شود کہ تا شب نکشے * در روے
در مجلس حاضر بود ایں بیت خواند **بیت** میرود از جوہریاں کہربا * ہر جوے
سنگے بعنی کیمیا * **سلطان المشائخ** باستماع ایں بیت تحسین و استحسان
بسیار فرمود و مے فرمود کہ ہفت وقت براے مشغولی است سہ در روز
و چہار در شب در روز از بامداد تا اشراق و از اشراق تا چاشت و بعد از
نماز دیگر تا نماز شام و در شب بعد از نماز شام تا عشا و از عشا تا وقت تہجد و از
تہجد تا وقت سحر و از سحر تا وقت صبح و نے فرمود سہ چیز در حدیث آمدہ است
کہ دلیل بہشت مے کند یکے آنکہ بعد از فریضہ بامداد مشغول باشد او را آنقدر
فردائے قیامت در بہشت دہند بقیاس تازیانہ بہشت ہم چند دنیاست
وآنچہ در دنیاست دوم آنکہ بہشت کسے را دہند کہ بعد از نماز دیگر مشغول
باشد سیوم کسے کہ در رباط باشد و رباط خانقاہ را گویند و شیخ جلال الدین

تبریزی رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است کہ براے عبادت مسجد وبراے مشغولیہا
خانقاہ ودر خانہ نشستن براے دریافت دلہا ومعنی خانقاہ بیت العبادت
است ومراد از خانقاہ عبادت است مردے بحضرت رسالت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم آمد وگفت انا اہل النقاہ از سلطان المشایخ سوال کردند کہ بوقت
مشغولی زانوہا برداشتہ وخود را ہیچگونہ وبا چیزے گرفتہ باید نشست یانہ فرمود ایں
طریقۂ درویشاں نیست نشستن بہتر آنست کہ بر ہیئت قعدۂ نماز دستہا بر زانو
نہادہ بنشیند فاما زانو برداشتہ خود را بچیزے نگرفتہ باشد ومتکاے نبود وسر بر
زانو نہادہ باشد شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر ومولانا بدر الدین اسحاق بسیار
بدیں ہیئت نشستندے ودریں معنی برزبان مبارک سلطان المشایخ گذشتہ
است رباعی معشوق چو خورشید گزینی اے دل + او برفلک وتو بر زمینی
اے دل + سر بر زانو بسے نشینی اے دل + او را چو بر خویش نہ بینی
اے دل + ومے فرمود بوقت مشغولی مربع نشستن ہم گفتہ اند اما در مربع
نشستن تحقیقے نیست ازاں سبب مربع نشستن خاطر نمے آساید
وفرمود مربع نشستن یکنوع جایز است ویکنوع جائز نیست جایز خلاف
نشستن جوگیان است کہ ہر دو قدم زیر ہر دو زانو باشد درچنیں نشستن
باطن مجتمع باشد تا جایز بود آنکہ بر ہیئت جوگیان یکقدم یا ہر دو قدم بالاے
ران ہا باشد مے آرند ہیچ پیغمبرے مربع نہ نشستہ است ومے فرمود وقتے درویشے
تنہا نشستہ بود کسے بروے آمد وگفت ترا تنہا مے بینم آں درویش گفت الکنوں
تنہا شدم کہ تو آمدی بعدہ ایں بیت برلفظ مبارک راند قطعہ جاے خالی
بود جا جہاں اے خود گفتمش + اے نصیحت کو لی حاجت اینجا آمدی +
سر بزانو بود درویشے یکے اندر رسید + گفت تنہائی بگفت آرے شدم
تا آمدی + ومے فرمود اول کہ مردم آغاز طاعتے مے کنند ہر آئینہ گراں مے نماید
دشوار مے آید اما چوں کسے بصدق خوض مے کند حق تبارک وتعالی

توفیق ارزانی میدارد و کار بروے سہل مے گرداند بعدہ فرمود چون کسے
روے از اشغال دنیا بگرداند و مشغولی حق پیش گیرد بطریقے کہ یکچند بفراغ
حال گوشہ گرفتہ و از غوغاے خلق بیرون آمدہ در خلوت اوقات را معمور
دارد و مستغرق مراقبہ باشد و ہمت و نہمت او بر آں مقصور گرداند کہ مستور
ماند و بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام بعض المشائخ اختار
والخلوة علی اللہ وامر کابی یعقوب یوسف الہمدانی والبعض اختار
والفصل بین الخلوتین کابی النجیب السہروردی الاول قولہ علیہ
السلام احب الاعمال ادومھا وان قل وقولہ یا فلان لا تکن مثل
فلان کان یقوم اللیل ثم ترک قیام اللیل الثانی کان علیہ السلام
یخلی فی جبل حرا اسبوعا او اسبوعین وقولہ ان لنفسک حقا الحدیث
پس باید کہ ایچنیں خلوت ہر روز بلکہ ہر ساعت در ترقی باشد. حال او از ماضی
راجح باشد و ایں معاملہ انبیا را علیہم السلام میسر بود وقت ایشاں از گذشتہ در ترقی
بود چوں ایشاں را ایںمعنی میسر بودہ باشد دیگراں را ہم ممکن بود
دریں حرف بدو وجہ دخل متوجہ است یکے آنکہ انبیا را علیہم
السلام ازاں مے افتند معلوم است کہ حالت ذلت مساوی حالت
عدم ذلت نیست وجہ دوم آنکہ سید عالم علیہ الصلواۃ والسلام
در شب معراج مقام قرب یافت شبہاے دیگر آنچناں رفعت
وکرامت کے تواند بود جواب دخل اوّل آنست کہ حالت
ذلت مشتمل است بر بسیار فضائل کہ در حالت عدم ذلت
از نہا ہیچ نتواں یافت مثل ندم وانکسار وافتقار کہ ہر
یکے منبع نعمتہا است چنانکہ سلطان المشائخ مے فرمود
عاصی در حالت عصیاں بسہ صفت مطیع است
اول آنکہ او میداند کہ ایں کار من مے کنم نیکو نیست

دوم آنکہ حق تعالیٰ ناظر اینکار است سیوم آنکہ او را نداامتے و انکسارے و انتباہے روے میدہد جواب دخل دوم آنکہ در شبہاے دیگر از شب معراج سید عالم را علیہ الصلوٰۃ والسلام قرب کم نبود بلکہ زیادہ بود و انچہ در شب معراج یافتہ است با مزید قرب دیگر ضم شدہ روزگار میمون میگذشت و لیکن شب معراج بسبب شہرت مردماں را روشن بود و شبہاے دیگر از خلق مستور ماند مولانا فخر الدین زرادی از سلطان المشائخ سوال کرد مشغول شدن بکلام اللہ فاضلتر یا بذکر فرمودند ذاکر را وصول زود تر بود اما خوف زوال ہم بود فاما تالی را وصول دیر تر بود ولیکن چنداں خوف زوال نبود وے فرمود در حدیث آمدہ است از بنی اسرائیل ہرگاہ کہ کسے بجاے بازگشتے و فرمانہاے خدا بجا آوردے تا شست سال او پیغمبر شدے بعد شست سال وحی آمدے و یا الہام بودے و اگر کسے دوازدہ سال مشغول بودے و ہیچ ازیں نسبت نگشتے ہمچنیں آوردہ اندکہ او ولی شدے و ہرگاہ ولی شدے بفرمان خداے تعالیٰ ابر سفیدی بر سر او سایہ کردے ہماں مقدار کہ قامت او بودے وے فرمود فارغ مشغول آنست کہ ظاہر بحق مشغول است و باطنش بخواطر مختلفہ پراگندہ و مشغول فارغ آنکہ بظاہر تحمل اثقال خلق مے کند و باطنش بحق مشغول و از دون حق فارغ و سالک را کم از عنکبوت نباید بود بعدہ فرمود خلق بر چہار نوع اند بعضے آنچنانند کہ ظاہر ایشاں آراستہ باشد و باطن ایشاں خراب و بعضے را باطن اراستہ و ظاہر خراب و بعضے را ظاہر و باطن آراستہ و بعضے را ظاہر و باطن خراب طایفہ کہ ظاہر ایشاں آراستہ باشد و باطن خراب آں متعبد انند کہ طاعت بسیار کنند و دل ایشاں مشغول دنیا باشد و طائفہ کہ باطن ایشاں آراستہ باشد و ظاہر خراب آں مجانین اند کہ درون ایشاں با حق مشغول باشد و در ظاہر سہر و سامانے نباشد طائفہ کہ ظاہر و باطن ایشاں خراب باشد آں عوام اند

وطائفہ کہ ظاہر و باطن ایشاں آراستہ باشد آں مشایخ اند و در گلستان شیخ
سعدی گوید یکے از مشایخ شام را پرسیدند کہ حقیقت چیست گفت ازیں
پیش طایفۂ در جہاں بودند بصورت پراگندہ و بمعنے جمع اکنوں خلقے اند بظاہر
جمع و بباطن پراگندہ چنانکہ دریں معنی گوید نظم چو ہر ساعت از تو بجائے رود دل
بہ تنہائی اندر صفائی نہ بینی * گرت مال و جاہ است و زرع و تجارت * چو دل
با خدا ایست خلوت نشینی * و مے فرمود عمر و نام درویشے بود گفتے ہر کس کہ بر من
مے آید و بباطن مشغول بحق مے گردد بعد از چہل روز از واصلاں مے شود ہمچناں
بود از یاراں پرسیدند کہ شمارا چہ مے فرماید گفتند مارا مشغولئ باطن و ایں خلاف
مشغولیہاست کہ مشایخ مے فرمایند باید کہ مشایخ نخست مشغولی ظاہر فرمایند تا
از ظاہر و باطن سرایت کند و کاتب حروف ازیں معنی استنباط کردہ و آں آنست
کہ مشغولئ ظاہر بمنزلۂ عشق مجازیست و مشغولئ باطن بمنزلۂ عشق حقیقی ست
و ایں مقدمہ ثابت است کہ المجاز قنطرۃ الحقیقہ پس چنانکہ از عشق مجاز
بعشق حقیقت مے تواں رسید ہمچناں از مشغولئ ظاہر بمشغولی باطن میتواں
و مے فرمود ہم از اول مشغولئ باطن نازکی دارد خفا ما ازاں درویش نقل کردہ
اند کہ ہمچنیں میرسانند و مے فرمود اصل کار مراقبہ دل است کہ آں بر جمیع عبادات
جوارح راجح است و موثر قاضی محی الدین کاشانی سوال کرد کہ مصلے یا
ذاکر چوں بحضور باشد و باطن مذکر مولی مشغول دریں حال او را مراقب
تواں گفت و مراقبہ متحقق شود فرمود مراقبہ از روے لغت ہمیں است
ولیکن باصطلاح مشایخ طریقت مراقبہ رویت قلب است جمال حق ذوالجلال
والاکرام را و عمل قلب مخفی باشد چنانکہ ہموں داند کہ چہ میکنم و چہ میدانم و چہ مے
بینم مردماں ہمچنیں دانند کہ او بیکار است ولیکن او در کار است بعدہ فرمود
از مراقبہ ذکر خفی بالاتر است بہفتاد درجہ بزرگاں گفتہ اند کہ مراقبہ رویت
قلب است مر حق تعالی را و ذکر خفی علم بذات حق کہ طالع است بر ظاہر و باطن

بندہ و دیگر آں بندہ را شعور است بدیں رویت و بدین علم چوں ایں
رویت و ایں علم بر دل بندہ مستولی شود از شعور بے شعور ماند
ایں را ذکر خفی خوانند و قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ از
سلطان المشائخ سوال کرد کہ مراقبہ مرید حضرت مرعزت را و مر حضرت
پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و مر شیخ را ہر یک را علاحدہ مے باید
یا جمع نیز مے شاید فرمود کہ جمع نیز ممکن است و علاحدہ ہم مفید چوں
خواہد کہ جمع کند چنیں باید کرد کہ بداند بین یدی اللہ حاضر است و پیغمبر صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم بر یمین است و شیخ بر یسار و ہر حرکتے و سکنتے کہ از وے
در وجود مے آید و ہر خطرہ کہ در خاطر مے گردد حق عزوجل مے بیند و
میداند و مے فرمود وقتے خواجہ شبلی رحمۃ اللہ علیہ در مقام مراقبہ نشستہ
بود موئے از اندام او نمے جنبید از وے پرسیدند کہ چنیں مراقبہ را از کجا
آموختی گفت وقتے گربہ در سوراخ موش چناں نشستہ بود کہ یک موئے
از اندام اُو نمے جنبید و از کسانیکہ نزدیک او بودند خبر نداشت در دل من
افتاد حیوانے بیعقل از برائے طعمہ جوارح خود را چنیں حاضر میدارد و آدمی
با عقل و معرفت اینچنیں باشد اولی تر والا کم از گربہ باشد و مے فرمود در وقت ما دو
متقی اند یکے مولانا تقی الدین محبوب مردے دانشمند و صالح است و مُوَزِّع
خیرات و آیندگان را خدمت میکند و خلقے از و شاگرد اند و دوم در حضرت کہ او را
شیخ تقی الدین میگویند او مردے صاحب حال است و دایم مستغرق بمراقبہ
او را خبر چیزے نباشد و نداند کہ ایں روز کدام روز است و ایں ماہ کدام
ماہ است مشغولی عظیم دارد وقتے مردے بر ایشاں کاغذے آورد و گفت
شیخ نام خود دریں کاغذ بنویس قلم برداشت و متحیر ماند خادم دانست کہ شیخ
نام خود را فراموش کردہ گفت نام شیخ محمد است بعدہ نام خود بر آں کاغذ نوشت
باز روزے در مسجد جمعہ میرفت بر در مسجد رسید بایستاد و متحیر ماند خادم دریافت

کہ شیخ پاے راست خود را فراموش کردہ است خادم دست خود بر پاے راست شیخ
نہادہ گفت پاے راست شیخ اینست بعدہ شیخ پاے راست در مسجد نہاد و رفت و عرض میدارد
کاتب حروف برانجملہ کہ بندہ از خواجہ عزیز الدین نبیرۂ شیخ الاسلام فرید الحق والدین
قدس اللہ سرہ العزیز کہ مناقب و فضائل او در نکتۂ بیان مناقب بنسگان شیخ شیوخ
العالم تحریر یافتہ است سماع دارد آن شیخ زادۂ عالم میفرمود من وقتے بخدمت سلطان
المشایخ در آمدم دیدم کہ سلطان المشایخ بر کھٹ نشستہ است مستقبل قبلہ روے مبارک
خود بالا کردہ چشم مبارک جانب آسمان داشتہ و مستغرق رویت جمال حق تعالی گشتہ
من نرسیدم کہ در محلے نازک آمدم نہ مرا راہ باز گشتن و نہ جاے ایستادن یکساعت
نیکو ایستادہ بودم و ہیچ کس از خادمان حاضر نہ بعدہ سلطان المشایخ بلرزید چنانکہ
کنجشک بلرزد و بعالم خود باز آمد و بر چشم ہاے مبارک خود دست مالید و پرسید
کہ تو کیستی گفتم بندہ عزیز است بعدہ شفقت فرمود و پرسیدن گرفت و مرحمتہاے
بسیار مے کرد و مولانا علی شاہ جاندار در خلاصۃ اللطایف آوردہ است
رایت شیخی و مخدومی سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس اللہ
سرہ العزیز فی المراقبۃ فاذا اردت ان ادخل فی بعض الاوقات
فی مجلسہ مرۃ رایت جالسا ساکنا احسن الاجتماع لا یتحرک
من ظاہرہ شیئ و ہو فاتح عینیہ قد اخبرنا فلا یعرفنی فقال
لی من انت فاذا رایتہ فی ہذہ الحالۃ اردت ان ارجع القہقری ففتح عینیہ
فعرفنی فقال اجلس فجلست فتکلم معی ھویدو رعبہ کانہ سکران ثم
قال لی بم تشتغل فی بیتک قلت بما امر فی مخدومی قال اشتغل باللہ ثم
قال ینبغی للفقیر ان یتصور فی قلبہ خاشعا انا جالس بین یدی اللہ و رسولہ
و یداوم ثم قال لی قم و اجلس مع الاصحاب نامشغول از سلطان
المشایخ سوال کردند از اعمال کدام فاضل تر فرمود مراعات سر و مجلس
اندر ظاہر و مراقبہ اندر باطن و بخط مبارک سلطان المشایخ نبشتہ دیدم

یا ایہا الناس اجتنبوا اعمالکم فان احتسب عملہ کتب لہ اجر عملہ حسب الاحتساب من الحسب کالاعتداد من العد قیل احتساب العمل ان تنوی بہ حسبۃ للہ والحسبۃ من الاحتساب کالعدہ من الاعتداد وے فرمود وقتے از آن کتب کہ خواندہ بودم ازاں مطالع کنم وحشتے درمن ظاہر میشود و باخود گویم کہ باز کجا افتادم بعدہ فرمود چوں شیخ ابوسعید ابوالخیر بکمال رسید کتبے کہ خواندہ بود آں را در گوشہ نہادم تا روزے آں کتب مطالعہ میکرد ہاتفے آواز داد و گفت اے ابوسعید عہد نامہ باز دہ کہ بغیر ما مشغول شدی چوں سلطان المشایخ بریں حرف رسید بگریست و ایں دو مصرع فرمود

توسایۂ دشمنی کجا در گنجی + جائے کہ خیال دوست دشمن باشد + یعنے جائے کہ کتب فقہ و احکام شرع حجاب شود چیز ہائے دیگر خود چہ باشد وے فرمود شیخ ابوسعید ابوالخیر از برائے صفای درونہ گفتہ است کہ پنج چیز را ملازمت میباید کرد تا صفائی دروں حاصل شود اول ملازمت مسواک دوم کلام اللہ خواندن اگر نتواند سورۂ اخلاص بخواند سیوم ملازمت بصوم و اگر نتواند ایام بیض چہارم مستقبل قبلہ نشستن پنجم با وضو بودن وشیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود وقتے بخدمت حضرت سلطان المشایخ حاضر بودم میفرمود نماز بسیار گذاردن و اوراد بسیار خواندن و روزہ بسیار داشتن و تلاوت قران کردن ہر کہ ہست مے تواند پیر زنے کہ ہست او ہم تواند کرد کہ روزہ دارد و شب قیام کند و چند سیپارہ بخواند اما کار مرداں خدا چیزے دیگر است و آں سہ چیز است اول غم ناں خوردن و پوشیدن در خاطر او نگذرد و درویشے کہ غم ناں خوردن و پوشیدن در دل او بگذرد ہیچ غرض از و حاصل نشود دوم آنکہ در خلا و ملا مشغول خدا باشد و ایں سر ہمہ مجاہدہ ہاست سیوم آنکہ بدیں نیت سخن نگوید کہ دلہائے خلق برو مائل شود و اگر وعظ و نصیحت کند فاما غرض آمیز نباشد و ریا مدخل نباشد و محض اخلاص باشد چوں درویش

این معامله پیش گیرد حق سبحانه تعالی جمله بزرگان درگاه خود را که در آنوقت باشند
خادم او گرداند و مے فرمود باید که در ذکر اول سه بار لا اله الا الله بگوید چهارم
بار محمد رسول الله پنجم بار باز لا اله الا الله بگوید ششم بار محمد رسول الله بگوید
هفتم بار لا اله الا الله بگوید هشتم بار محمد رسول الله بگوید باز نهم بار لا اله الا الله
بگوید دهم بار محمد رسول الله بخط مبارک سلطان المشائخ نبشته دیده ام المختار
عند الشیوخ ذکران لا اله الا الله والله واختار مشایخنا لا اله الا الله و از شیخ
ابوسعید ابن ابوالخیر انّهٗ و بخط مبارک سلطان المشائخ نبشته دیده
ام من اراد ان یکون القصور مسکنه والجنان ماواه فلقیل دایما بلا
عجب اشهد ان لا اله الا الله سهو و شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه
مے فرمود که در وقت ذکر هر دو دست خود را بر هر دو زانو نهد و بگوید لا اله الا
الله در حالت گفتن سر را بجنباند در حالت لا اله از جانب چپ ببرد و همچنین
تصور کند که هرچه جز حق است بیرون کردم بعده سر را بجانب راست بگرداند
بگوید الا الله و در حالت الا الله گفتن همچنین تصور کند که حق را در دل اثبات
کردم و یا همچنین تصور کند که مگر حق جل و علی هم برین طریق تا آن زمان گوید که
آواز ذکر بگوش خود از دل بشنود و بعضے درویشان هستند که زبان ایشان
ساکت باشد و دل ایشان بذکر حق مشغول چنانکه بگوش خود شنود و نیز از
شیخ نصیر الدین محمود روایت مے کنند ذکر بر سه نوع است اول آنکه
مستقبل قبله بنشیند و هر دو دست خود را بالائے هر دو زانو نهد و همچنین
تصور کند که حق تعالی ناظر و حاضر است و با من است و دوم نوع آنست
همچنین تصور کند که حق در دل من است جز حق دیگرے نیست و این طریق
گوئی بمذهب حلول میزند و حلول آنست که همچنین تصور کند که حق همه جا هست
و در دل من هم هست یعنی حلول نباشد سیوم طریق ذکر آنست که نظر بر آسمان
دارد و هر دو چشم خود را باز کند وقت مشغولی همچنین تصور کند که رجوع من از

قالب بیرون آمد از اوّل آسمان و دوم و سیوم و ہفتم گذشت و مشاہدہ حق تعالیٰ مشغول شد اگر کسے بریں طریق استقامت یابد رشتۂ پیدا آید و آں را معاینہ کند یک جانب رشتہ بالا و دوم سر رشتہ در دل او باشد و اعلیٰ مراتب ذکر ایں آخرین است و مشغولی باطن کہ مشایخ میگویند ہمین است فی سلوک طریق الآخر بحکیم الثنائی

مثنوی

ایں ہمہ علم جسم مختصر است
علم رفتن بسوے حق دگر است

روے سوئے جہاں حی کردن
عقبی و جاہ زیر پے کردن

جاہ و حرمت ز دل رہا کردن
پشت در خدمتش دوتا کردن

تنقیہ کردن نفوس از بد +
تقویت کردن رواں بخرد

رفتن از منزل سخن گوشاں
برنشستن بصدر خاموشاں

رفتن از فعل حق سوے صفتش
در صفت ایں مقام معرفتش

آنکہ از معرفت بعالم راز +
پس رسیدن بآستاں دراز

در درون تو نفس دل گردد
زانہمہ کردہ ہا خجل گردد +

خان و مانش ہمہ براندازد
در رہ امتحانش بگدازد + +

در تن تو چو نفس تو بگداخت
دل بتدریج کار خویش بساخت

پس از و حق نیاز بستاند
چوں نیازش نماند حق ماند

سنہ ز بیہودہ گفت و نادانی
بایزید ار بگفت سبحانی +

پس زمانے کہ راز مطلق گفت
راست منصور کو اناالحق گفت

راست گفت آنکہ گفت از سر حال
گفت دع نفسک بستر و تقال

ز تو تا دوست نیست رہ بسیار
رہ توی پس بزیر پاے دراز

تا بہ بینی بدیدۂ لاہوت +
خطۂ ذی الملک و خطۂ ملکوت

با نیاز آں گہے کہ گشتی یار +
دل برآرد ز نفس تیرہ دمار

کے بود ما ز ما جدا ماندہ
تو و من رفتہ و خدا ماندہ

شیخ سعدی خوش گوید ؎ بشتاب گر تو عاقلی دریاب گر صاحب دلی ٭ باشد
که نتوان یافتن دیگر چنین ایام را ٭ باب ہشتم در بیان محبت و شوق و عشق
و رویت باری تعالی و تقدس عرض میدارد کاتب حروف محمد مبارک العلوی
المدعو بامیر خورد برآنجمله که سالک را مے باید که محبت و مشتاق و عاشق جمال
ولایت پیر باشد تا باندک عملے و کثرت نیاز زودتر بمقصد اصلی که طالبان این راه رسیده
اند برسد و اگر درین باب او را حظے نباشد و در جبلت او درین معنی نقصانے
افتاده بود سالها در کار خدایتعالی بکوشد و بصیام و قیام و تعبد و تهجد نفس
خود را بسوزد و بخون جگر درین راه سعی کند و اخلاص با آں یار باشد دیر دیر باید
که روشنائی ازاں عالم برو بکشاید شیخ سعدی خوش گوید ؎ عمرے باید دراز
و صبرے در پیش کنم ٭ تا با تو رسم و حکایت خویش کنم ٭ و این دولت غم و سعادت
اندوه و عشق ہر کسے نمیدہند این ضعیف گوید ؎ غم و درد آمد نصیب دلے ٭
که در عشق او بشگفد چوں گلے ٭ غمت خاصه آدمی راست و بس ٭ نداد ند این چاشنی
را بکس ٭ و این خلعت عشق بر قد ہیچکس از مخلوقات راست نیاید مگر بر قد مهتر آدم
صلوات الله وسلامه علیه تاج ریزه گوید ؎ خلعتے یارب چه گویم چوں عروس
آراسته ٭ راست بر بالائے شاه راستیں آورده اند ٭ و این جوهر عشق برائے
گوهر انسانی پیدا کرده اند تا او را بلباس محبت آراسته و بجوهر عشق مزین گردانیده
در عرصه عرصات جلوه گری دهند این ضعیف گوید ؎ ہیچکس را درین جهاں
نرسید ٭ جوهر عشق او مگر ما را ٭ باز این ضعیف گوید ؎ جز من ہر که کند دعوی عشق
تو خطاست ٭ زانکه عشق تو نصیب دل دیوانه ماست ٭ و مناسب این معنی حکایت
حاجی محمد است که قاضی محی الدین کاشانی را مے گفت بخدمت سلطان المشائخ
عرض داری از آنخدمت که من از هیچ آمده ام قرارے و آرامے نمے یابم از آنحضرت استمدادے
دعائے بکنی چنانکه این کیفیت بابت او را در نکته ادعیه ماثوره تحریر یافته است و قاضی محی الدین بخدمت
سلطان المشائخ در باب او گفته ہمچنیں کسے را از دو کار یکے باید کرد یا بکسب نفقه مشغول باشد

که وجه معاش بدست آرد و یا بعبادت و عزلت روزگار باید گذرانید سلطان
المشایخ فرمود بعبادت مشغول شدن آنگاه نیکو مے آید که چاشنی از عشق در
باشد این ضعیف گوید ؎ دلے که در غم عشقت نسوخت بار نیافت * بماند بے
دل و حیران که روے یار نیافت * والا میان هر دو قسم عمل جوارح مشترک است
و وجه معاش و نماز و تلاوت و ذکر جز عمل جوارح دیگر چیست بعده این نظم بر
زبان مبارک راند ؎ طاعت ابلیس را گر چاشنی بودے ز عشق * در خطاب
اسجدوا بے شک مسلمان آمدے * الغرض درین حال قاضی محی الدین
کاشانی گفت که او دعوی عشق مے کند بلکه خود را عاشق صادق میخواند و
مے گوید صدق محبت آن باشد که محب جز محبوب را تعظیم نکند بلکه موجود نداند
تکلیف مسجود گرداند این ضعیف گوید ؎ دعوی عشق میزنی لاف دروغ
میکنی * عشق همه تواضع است کار تو نیست جز منی * بعده فرمود ملائکه را از محبت
حظے نیست شراب محبت نصیب جوهر انسانی است اسم درود درمیان ملائکه
نداند و او را حظے نیست از جنس ایشان است دعوی محبت او را نشاید اگر سوال
کنند که او از جنس ملک نیست بدین دلیل قوله تعالی و کان من الجن ففسق
عن امر ربه جواب گویم میان علما اختلاف است بعضے گفته اند که او از جنس ملائکه
است بدین دلیل فسجد الملائکة کلهم اجمعون الا ابلیس و اصل اینست
که استثنا از غیر جنس نباشد و قول منصور همین است و کان من الجن را
تاویل اینست که ملائکه را هم جن گویند مشتق من الاجتنان وهو الاستتار
لانهم مستترون عن اعین الانس و لانه قیل الجن اسم لصنف من الملائکه

نکته

نکته در بیان محبت و غوامض آن حضرت سلطان المشایخ رقعه برائے مولانا
فخر الدین مروزی که مناقب او در باب بیان فضائل یاران اعلی تحریر یافته
است نوشته و نسخه آن اینست که اتفاق اصحاب طریقت و ارباب حقیقت
... که اسم مطلوب است و اعظم مقصود از خلقت بشر محبت رب العالمین

است وآں بر دو نوع است محبت ذات ومحبت صفات محبت ذات از
مواہب است ومحبت صفات از مکاسب ہرچہ از مواہب است کسب
وعمل بندہ رابداں تعلقے نیست وہرچہ از مکاسب است ہست وطریق
اکتساب محبت دوام ذکراست مع تخلیۃ القلب عماسواہ وایں را فراغ
شرط است وفراغ را چہار چیز است مانع وہرچہ مانع شرط است مانع مشروط
است خلق ودنیا ونفس وشیطان طریق دفع خلق عزلت وانزوا است
وطریق دفع دنیا قناعت است وطریق دفع نفس وشیطان التجا کردن بحق
ساعۃ فساعۃ وے فرمود در حدیث آمدہ است پیغمبر ہرروز کہ آفتاب برمے
آمدے گفت الہی اگر محمد را یا خدائے محمد نو قربے ونو طلبے حاصل نشود در
برآمدن آفتاب آں روز برکتے مبادپس بر محبان وعاشقان درگاہ بے
نیازی واجب است کہ ہرروز نو دردے ونو سوزے حاصل کنند تا ہرروز
مزیدے حاصل شود وازیں مزید مراد طاعت بدنی نیست بل نو عشقے ونو دردے
ونو ذوقے مراد است وترقی درجات مشاہدات در دنیا وآخرت نہایت ندارد
وہمچنیں قابلیت نہایت ندارد بزرگے خوش گویدبیت از دولت حسنت
بمن ارزانی باد ⁂ داغے نو سوزے نو ودرد تازہ ⁂ ایں ضعیف گوید نظم
دردِ نو وسوزی نو وعشق ہرروز ⁂ برجان ودل شکستگان افزوں باد
از دست خیال تو کہ درجان من است ⁂ تا روز قیامت دل من پرخوں
باد ⁂ وے فرمود ہرعضوے را برائے عملے آفریدہ اند چوں آں عضو ازآں
عمل عاطل گردد بیمار باشد چنانکہ دل خاص برائے محبت او آفریدہ اند
دلے کہ در غم عشقت نسوخت خام بماند ⁂ چو مرغ خانگی اندر میان دام بماند
فردا ایچنیں دل را ہیچ سودے نخواہد بود تادل سلامت نیارد بوم لاینفع
مال ولا بنون الا من اتی اللہ بقلب سلیم ایں ضعیف گوید بیت
سلامتی دل عشاق از محبت تست ⁂ وگرنہ ایں دل پرخوں چہ جائے

منزل تست * و کاتب حروف یازدہ کلمہ و دو حدیث درباب محبت بخط مبارک حضرت
سلطان المشایخ نبشتہ دیدہ است و دریں کتاب ثبت کردہ و در تحت ہر کلمہ
ترجمہ آں نبشتہ و آں اینست المحبۃ ایثار ما تحب لمن تحب یعنی محبت آنست
کہ ایثار کنی آنچہ دوست میداری برائے کسیکہ او را دوست میداری و ایں کلمہ
موافق فرمان باریتعالی است لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون و خواجہ حکیم
ثنائی خوش گویدا بیات گر بخواہی کہ دوست ماند دوست * آں طلب زو
کہ طبع و طابع اوست * آستین گر بہیچ خواہی پُر * از صدف مشک جوے و آہو
دُر * یعنی ظاہر و باطن خود را در رضائے دوست دار بلکہ کلیت خود بدوست
سپار تا مباینت برخیزد و معیت حاصل شود و چوں معیت حاصل شد ثم الغرض
و قیل المحبۃ المحبۃ التی تظہر الصادق من الکاذب یعنی محبت محبتے است
برائے پیدا کردن مرداں را از نامرداں یعنی اگر ایں مرد محب صادق است ہر آئینہ
ہر بلائے دوست و جفا خویش صبر کند و عمر دریں بسر برد و ذرہ از متابعت دوست
تجاوز نکند و بصدق محبت ایں در بکو بد و بر نہج مستقیم ماند ہر آئینہ ازاں طرف
ہم صدق محبتے پیدا آید و دمبدم عشق بازیہائے نو نو از عالم غیب شود کہ آنرا
نہایت نباشد ایں ضعیف گوید بیت ہر زماں از درد عشقت ذوقہا گیرم از
انکہ * کیں سعادت ہر دمے از غیب نو نو حاصل است * و ہر کہ خواہد کہ بدولت
محبت برسد تا جان و تن عزیز را برائے رضائے دوست در بلا نہد ہرگز بداں سعادت
نرسد بیت چوں شانہ بزار ارہ تا تن نہی * ہرگز بسر زلف نگارے نرسی * چنانکہ
سلطان المشایخ مے فرمود سہ کس بودند کہ ایشاں را اتفاق زیارت خانۂ
کعبہ شد یکے پسر قاضی بلخ دوم پسر شیخ الاسلام بلخ سوم درویشے دیگر در یکصحبت بزیارت
خانۂ کعبہ رواں شدند در اثنائے راہ باندیشیدند چوں اول نظر بر کعبہ افتد و آنوقت استجابت
دعا است ہر کسے چہ خواہد پسر قاضی بلخ قضا و پسر شیخ الاسلام شیخ الاسلامی در خاطر در گرفتند و
درویش اندیشید کہ من محبت حق از حق خواہم چوں بکعبہ رسیدند و نظر ایشاں

برکعبہ افتاد ہر سہ کس حاجتے کہ باخود راست گرفتہ بودند بخواستند بتقدیر اللہ ہمدراں
سال ہر دو پسراں بشغل پدران خود رسید۔ ند درویش مناجات کرد خداوندا ما
ہر سہ یکجا بزیارت خانہ کعبہ رفتیم ویکجا حاجت خواستیم ایشاں ہر دو بمقصود رسیدند من
حال خود نمیدانم دریں اثنا درویش را زحمت آکلہ پیدا شد بعدہ آں درویش در خاطر
گذرانید کہ خداوندا من محبت تو خواستم و تو مرا زحمت دادی بعد ازاں از ہاتفے شنید۔
کہ ایں زحمت آغاز محبت ماست شیخ سعدی گوید بیت دریں رہ جاں بدہ
یا ترک ما گیر + بریں در سر بنہ یا غیر ما جوے + باز آئیم بر سر حرف محبت واگر ایں
مدعی در دعوی محبت کاذب است ہمہ مخالف دوست کند و از بلاے جفاے
او بگریزد و عمر بنفاق بگذراند و تصور کند کہ من محبیم مقبول خواہم بود یک علامت
شقاوت ہمیں نشستہ اند کہ مرد معصیت کند و امید دارد کہ مقبول خواہم بود المحبۃ
عدم النوم والغفلت من القوم یعنی محبت عدم نوم است وغفلت وانزوا
از قوم یعنی محبت صادق راشب و روز یکسانست یعنے مدام در محبت محبوب
بے قرار است خواجہ سری سقطی پیر شیخ جنید۔ قدس سرہما العزیز
در ہمیں خوش گوید شعر مافی النہار ولافی اللیل لی فرح + فما اُبالی اطال
اللیل ام قصر + بلکہ راز و نیاز و ذوق وگریہ و دریافت درجات محبان
و ترقی مشاہدات مشتاقاں بیشتر تعلق بشب دارد کسیکہ امیدوار چنیں
نعمتہا باشد او را خواب وقرار چہ کند امیر خسرو گوید بیت خواب چشم
من بشد چشم تو بست خواب من + تاب نماند در تنم زلف تو برد تاب من +
چوں کار محب صادق دریں مقام رسد باطن او مدام بیقرار و ظاہر او
آراستہ بحسن اخلاق وبشاشت باشد وہمیں مقام حقیقت عزلت
است زیرا چہ عزلت چیست اعراض از خلق و شغل بحق وحقیقت عزلت
چیست بوجود خلق مشغول بودن بحق ایں کار انبیا واولیا ست
ایں ضعیف گوید بیت بر در دل شستہ اینک پردہ داری میکنم +

تا بجز سلطان عشقت کس نیاید اندرو * وقیل المحبة طائر یلتقط الاحبة القلوب
یعنی محبت مرغیست کہ فرود نہ برد مگر بر دانہ دلہا یعنے چوں محبت در سویدائے دل جائے
گیرد قوت آں مرغ ہمہ مغز دل باشد ہر چند کہ آں مرغ محبت بنوک اشتیاق مغز دل را
میکاود از آں چشمہائے مشاہدات مے کشاید و کمال و جمال محبوب دمبدم جلوہ
گری مے کند ایں ضعیف گوید رباعی بخوبی در جہاں چوں تو دگر نیست * کدامی
دیدہ کز عشق تو تر نیست * عجب مرغیست آں طوطی عشقت * کہ قوت او بجز خون
جگر نیست * قال علیہ السلام لو ان عبدین تحابا فی اللہ احدھما فی الشرق
والاخر فی الغرب یجمع اللہ بینھما یوم القیامة ویقول ھذا الذی کنت تحبہ یعنی فرمان
حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم بریں جملہ است اگر میان دو کس محبت باشد خاص
برائے حق تعالی و میان ایں محب یکی در مشرق باشد و دوم در مغرب حق جل وعلی بکرم
خویش فردائے قیامت آمنا و صدقنا میان ایں دو دوست جمع کند تا بملاقات یکدیگر
مشرف گردند و فرماں شود کہ ایں ملاقات میان شما سبب محبت شما بود کہ برائے من
محبت کردہ بود بعرض میرساند کاتب حروف بر آنجملہ کہ پس امیدوار فرمانے است
کہ از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم صادر شدہ است چوں محبت مخلوق را ایں
ثمرہ است کہ فردائے قیامت بیکجا جمع شوند و ایں محبت سبب شفاعت یکدیگر گردد
پس کسیکہ در راہ محبت حق جل وعلی شروع کند و سالک ایں راہ گردد و قدمے بصدق
دریں راہ نازک بنہد امید باشد کہ بمقصود اصلی برسد و ایں محبت را ثمرہاست سلطان
المشائخ مے فرمود کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ است المتحابون فی اللہ علی
عمود الحدیث مراد ازیں حدیث اینست کہ دوستداراں یکدیگر برائے
خدا و رسول صلی اللہ علیہ وسلم بر ستونے باشند از یاقوت سرخ بر سر آں ستون ہفتاد
ہزار غرفہ باشد چوں ایشاں بر اہل بہشت طالع شوند خوبی ایشاں مر اہل بہشت را
ہمچناں روشن گرداند کہ بخورشید اہل دنیا را و اہل بہشت گویند مارا بہ برید تا در
دوستداراں را یکدیگر برائے خدا بنگریم چوں اہل بہشت بر جمال ایشاں

نظر کنند بہ بیند ایشاں جامہاے سبز پوشیدہ و برآن نشستہ ھو لاء المتحابون
فی اللہ الحب حرفان الحاء من الروح والباء من البدن ای اخرج منھما
یعنی محبت را از حب گرفتہ اند حب دو حرف است یکے حا کہ از روح گرفتہ اند
دوم با کہ از بدن گرفتہ اند یعنے دوستی از میان تن و جان برآمدہ است یعنی بتن خدمت
محبوب کند و فرمانہاے او را بو فا رساند و بجاں دراں اخلاص ورزد و بر مضمون
این دو حرف این ضعیف گوید ابیات تن بخدمت دادم و جاں بر سرآں کردہ ام
درد خود را از دواے دوست درماں کردہ ام * از براے آنکہ باشم زیر پاے
دوستاں * نفس کافر کیش را اینک مسلماں کردہ ام * وقیل من احبّ اللہ
لا یعرفہ الناس یعنی آنکہ محبّ باری تعالیٰ است او را کسے نشناسد و مصداق
این از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مرویست حکایۃ عن اللہ تعالیٰ
اولیاءے تحت قبائی لا یعرفھم غیری اولیای مرا جز من کسے نشناسد
این مرتبۂ کمالیت اولیاے خداست چنانچہ خواجہ اویس قرنی کہ از اجلّہ تابعین
و سر قوم این طایفہ بودنقلست کہ در دنیا قدر و مرتبۂ او مستور داشت در آخرت
نیز مستور خواہد داشت چنانکہ خواجہ انبیا صلواۃ اللہ علیہ و بہشت از کوشک
خود بیروں آید بر طریقے کہ گوے کسے را مے طلبد فرمان در رسد کہ کرا مے طلبی گوید
اویس قرنی را آواز آید کہ چنانچہ در دار دنیا او را ندیدی اینجا ہم نہ بینی گوید الٰہی
او کجاست فرمان در رسد فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر و از حضرت
رسول صلی اللہ علیہ وسلم مرویست کہ حق تعالیٰ ہزار فرشتہ بیافریند بصورت اویس
قرنی تا قرنی رضی اللہ عنہ میان ایشاں در عرصات برآید و بہشت رود تا ہیچ
آفریدہ برو واقف نگردد عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ سلطان المشائخ
رضی اللہ عنہ کہ بادشاہ محبان درگاہ الٰہی بود اگرچہ ہمچو آفتاب محبت او بر عالمیاں
پیدا گشت و ذات مبارک او کہ صورت محبت بود بر جہانیاں ہویدا فاما حق
جل و علی عظمت و جلال او چنانچہ باہو حقہ است از نظر کوتہ نظراں در پردۂ کرامت

داشتہ تا آنکہ ہر کسے بر اندازۂ قابلیت خویش در رہ قدمے نہادند و شور و شعب محبت در او با آسمان رسانیدند جمال و کمال آں بادشاہ کما ہو در نیافتند شیخ سعدی خوش گوید بیت درخت میوۂ مقصود ازاں بلند تر است ✦ کہ دست ہمت کوتاہ ما بداں برسد این ضعیف گوید رباعی مرا حاجت از عشق تو روے تست ✦ ہمہ میل دل جانب سوے تست ✦ ہمہ شور و غوغاے ایں عاشقاں ✦ بگرد سراے سر کوے تست ✦ قال علیہ السلام ان اللہ یحب حفظ الود القدیم خواجہ انبیا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است ہر ستی کہ خدایتعالی دوست دارد محافظت دوستی قدیم را محبت الست بر بکم را باتباع ہواے نفسانی و بالقاے شیطانی در پردۂ حجاب ماندہ است چنانکہ بر زبان دربار مبارک حضرت سلطان المشائخ گذشتہ است ایں بیت بیت آں نافہ کہ مے جستی ہم با تو در گلیم است ✦ تو از سیہ گلیمی بوے ازاں نداری ✦ چوں محب آئینہ دل را بصیقل محبت روشن گرداند ہر آئینہ محبت الست از دریچۂ جاں سر بیروں آرد و جلوہ گری کند بیت از در دل بمنظر جاں آئی ✦ بتماشاے باغ جاناں آئی ✦ و مرد بریں مرتبہ نرسد تا او را کمالے در راہ خدایتعالی حاصل نشود چنانکہ سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ مے فرمود تا بر کمال کسے جملۂ اہل زمین و اہل آسمان گواہی ندہند آنکس ہرگز مستحق ولایت حق نشود و مے فرمود مردے محبت حق تعالی بسیار خواست جواب یافت کہ معاملۂ تو بنویسند و پیش تو دارند و تو دراں نہ بینی اگر آں را بپسندے شاید کہ آرزوے محبت کنی عرض میدارد کاتب حروف یعنی چوں درونہ ملوث تو بکدورات بشریت آلودہ است و روے تو بغبار ہوا پوشیدہ ایچنیں جاے لایق مقام بادشاہاں نباشد این ضعیف گوید بیت خیالت در دلم بنشستہ ہر دم عذر میخواہم ✦ چہ جاے تست اے سلطاں دریں ویرانہ بنشستن ✦ و رفع آفات مذکور التجا بحق تعالی گردن است ساعۃً فساعۃً بمشغولی باطن چنانکہ سلطان المشائخ میفرمود اگر کسے را در معدہ باشد دارو بخورد و موثر آید بخلاف آنکہ دارو بیروں

طلا کند پیدا است کہ از بیروں دروں چہ اثر کند برایں اصل درویشاں مراقبۂ
دل کہ آنرا قلب گویند خاصۂ محبان خاص و وظیفۂ عاشقاں است بر ہمہ عبادات
مقدم دارند مثلاً اگر کسے خواہد جنگلے خلع کند و بدست خود دریں کار دشوار درکار
درخت بریدن مشغول گردد روزہا بگذرد غرض حاصل نشود فاما اگر آتش ہمہ
بیکبار در جنگل در زند بزودی بسوزد و مثال ایں مشغولی باطن است کہ آتش
محبت مے افروزد و بر آں آتش جمیع اخلاق رزیلہ و ذمیمہ سوختہ مے شود
و صفا پیدا مے آید و شایان محبت حق مے گردد بیت تا نسوزی بر نیاید
بوسے عود ٭ پختہ داند ایں سخن با خام نیست ٭ قیل لیحیی بن معاذ الرازی
متی یصل العبد الی حلاوۃ الحب قال اذا کان لہ الجفاء سکونا والفقر
علاء والحزن وطنا از یحیی معاذ الرازی رحمۃ اللہ علیہ پرسیدند بندہ بحلاوت
دوستی کے رسد گفت آں زماں کہ جفا برو ہیچو شکر گردد ایں بیت بر زبان
مبارک حضرت سلطان المشائخ گذشتہ است بیت ہر کہ مارا یار نبود
ایزد اورا یار باد ٭ وانکہ مارا رنجہ دارد راحتش بسیار باد ٭ ہر کہ او در راہ ما
خارے نہد از دشمنی ٭ ہر گلے کز باغ عمرش بشگفد بیخار باد ٭ و فقر ہیچو
عسل گردد یعنے نفع خود در آں بیند ایں ضعیف گوید نظم تا ترا فقر اختیاری
نیست ٭ عشق را با تو ہیچکارے نیست ٭ پیش معشوق با کو شاہ صفت ٭
جز ہمیں عاجزی و زاری نیست ٭ و غم و اندوہ ہیچو خرما گردد یعنے قوت ہماں
باشد من بغمہاے تو ام زندہ و گرنہ در حال ٭ مردہ باشم کہ نماند ز وجودم اثرے
قال الکحال لشبلی ولہ رمد ھلم ایھا الرجل حتی ادخل المیل فی عینک یزول
رمدک و تبصر الخلق فقال الشبلی یا کحال حتی ادخل المیل فی عینک فلیس الا
عمے ولا تبصر الخلق الا الحق یعنی کحال مر شبلی را در حالتیکہ او را در چشم بود گفت
بیا اے مرد تا کحل در چشم تو کنم در چشم تو دفع گردد و خلق را توانی
دید شبلی گفت بیا اے کحال کہ میل در چشم تو کنم کہ کور گردی و خلق را نبینی مگر حق را بینی

قال رجل لیوسف انی احبک قال ما ارید ان یحبنی احد غیر ربی فان
احب الی یلقنی فی الحب وحب امرأۃ العزیز القانی فی السجن یعنی مردے
مہتر یوسف را علیہ السلام گفت من ترا دوست میدارم مہتر یوسف فرمود
کہ من نمیخواہم کہ کسے مرا دوست دارد جز پروردگار من زیرا چہ پدر من مرا دوست
گرفتہ بود دوستی پدر درچاہ انداخت و زن عزیز مصر مرا دوست گرفت دوستی
او سالہا مرا در بند داشت رائت رجل نام فی الثلج فسألتہ ما حالک قال من
شغلہ حب اللہ لم یجد الحر والبرد یعنی مردے را درمیان برف خفتہ دیدم ازو
پرسیدم ایں چہ حال است کہ میان برف کہ درخوابی گفت ہرکہ را مشغول گرداند
محبت حق تعالیٰ حر و برد درو اثر نکند چنانکہ سلطان المشائخ مے فرمود کہ خواجہ
احمد معشوق در عین چلہ سرما از مقام خود بروں آمد در آبے رواں در رفت
در چناں موضع مہلکہ قرار گرفت و مے گفت الٰہی من ازینجا بروں نیایم تا
نگوئی کہ من کیستم آوازے شنید کہ تو آنی کہ فردائے قیامت چندیں کس
از شفاعت تو از دوزخ خلاص خواہند یافت شیخ احمد گفت بریں بسندہ
نکنم مرا مے باید کہ بدانم من کیستم باز آوازے شنید کہ حکم کردیم کہ درویشاں و
عارفاں عاشقان ما باشند و تو معشوق ما باشی انگاہ خواجہ احمد ازاں
مقام بیروں آمد در شہر ہرکس پیش مے آمدے گفت السلام علیک یا احمد
معشوق یکے از حاضراں سوال کرد کہ او نماز نگزاردے فرمود آرے او را چوں
بسیار گفتند کہ چرا نماز نمے گذاری گفت بگذارم ولی فاتحہ نخوانم گفتند ایں
چہ نماز است کہ فاتحہ نخوانی گفت فاتحہ بخوانم اما ایاک نعبد و ایاک نستعین
نخوانم باز گفتند انہم بخواں القصہ بعد گفتگوے بسیار در نماز ایستادہ فاتحہ
خواندن گرفت چوں دریں محل رسید ایاک نعبد و ایاک نستعین از
اعضائے او زیر ہر موئے خوں رواں شد انگاہ روے سوئے حاضراں
کرد و گفت کہ من زن حائضم بر من نماز نیست بعدہ سلطان المشائخ

فرمود کہ بزرگے گفتہ است کہ از خواجہ احمد غزالی شنیدم کہ در قیامت ہمہ صدیقان تمنا برند کہ کاشکے ما خاکے مے بودیم کہ روزے خواجہ معشوق برآں پائے نہادہ بودے قال الحکیم لایجوز فی دور القلب ولا فی ترکیب الطبائع ولا فی القیاس ولا فی الوھم ولا فی الحس ولا فی الممکن ولا فی الواجب ان یکون محبا ولیس لمحبوبہ الیہ میل و در عکسے فرمود کہ روا نیست نزد ہیچ دلے ونہ در ترکیب طبایع ونہ در قیاس ونہ در وہم ونہ در حس ونہ در ممکن ونہ در واجب کہ یکے را دوست داری ومحبوب ترا میل سوے تو نباشد شیخ سعدی خوش گوید بیت آخر نہ دل بدل رود انصاف من مدہ ❊ چون نیست من بوصل تو مشتاق وتو ملول ❊ ونیز گفتہ اند القلوب مع القلوب تتشاھد واین سخن موافق سخنے است کہ از سلطان المشائخ سوال کردند کہ از قلق واضطراب محب محبوب راچہ روشن مے شود سلطان المشائخ فرمود کہ ہم از ان اوست کہ مے کشد مصرع اے بے خبر من میروم او مے کشد قلاب را ونیز سلطان المشائخ مے فرمود کہ بزرگے گفتہ است در مبدء حال جملہ ارواح یکے بودہ است بسبب تعدد اشخاص متعدد شدہ است للمحب لو دخلك الله النار ما یفعل قال اطوف فے طباق النار واقول ھذا اجزاء من احبہ یعنی در دوستی دوستان خداے را عزوجل پرسیدند اگر خداے تعالیٰ بقدرت کاملہ خود ترا در دوزخ توچہ کنی گفت در ہفت طبقۂ دوزخ طواف کنم واین ندا در دہم کہ ھذا اجزاء من احب الحب حرم نومی واستحل دمی کن لك فی الحب تحریم وتحلیل فبانتہ لیلی کان العین صومعۃ وانسا نہا راھب والدمع قندیل یعنی دوستی تو حرام گردانید خواب برمن وحلال گردانید خون ریختن من تحریم وتحلیل در شریعت دوستی اینچنین باشد پس شب کرد دوست من یعنی خیال وجمال دوست صومعۂ او چشم من ومردمک چشم من راہب آنصومعہ

و آب چشم کہ بیحکد قندیل آں صومعہ بود لما مات لیلی دخل المجنون مقبرتھا
جعل یشیم تراب قبر لیلی فقال شعر اراد اقبر قبرہا عن محبتہ * فطب تراب القبر
دل علی القبر * فاخذ من ذالک التراب بکفہ و شم و صاح صیحۃ و مات فدفن عند قبرہا
یعنی چوں لیلی نقل کرد مجنوں لیلی گویاں بہر سو در آمد و قبر لیلی طلبیدن گرفت
و خاک ہر گورے بوے میکرد تا بگور لیلی رسید ببوے لیلی گور لیلی بشناخت و
بگریست و بیت مذکور مے گفت و لیلی بزبان حال بدیں بیت جواب او بیت اگر تو
بر گل گورم گذر کنی روزے * ببوے چوں بشناسی کہ ایں کدام گل است * بعدہ مجنوں
قدرے خاک از گور لیلی بر کف دست خود نہاد و بوے کرد و جاں بداد و حضرت سلطان
المشایخ مے فرمود کہ فردائے قیامت فرماں شود کہ حاضر آرند آنہا را کہ در دنیا دعوے
محبت ما کردہ اند ہمہ را حاضر آرند چوں حاضر شوند فرماں آید کہ ہر کہ محبت ما کم از محبت
لیلی و مجنوں ورزیدہ است او را در عرصات تعذیر کنند و مے فرمود چوں مجنوں
را خبر رسانیدند کہ لیلی مرد مجنوں گفت غرامت بر من است چرا کسے را دوست
دارم کہ او بمیرد یعنی معتبر محبت باری تعالیٰ است کہ دایم و قایم است بیتے مناسب ایں معنی
بر زبان مبارک گہربار شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین گذشتہ است و آں بیت
اینست بیت رو دل بکسے دہ کہ نمیرد تا تو * از درد فراق او نگرے بارے *
اذا احب اللہ عبداً لم یضرہ ذنبہ یعنی ہر زماں کہ دوست دارد خدا یتعالے
بندہ را مضرت نکند آں بندہ را گناہ او و حضرت سلطان المشایخ میفرمود
چندیں مرداں بودہ اند کہ در بدایت حال کارہاے ناشایستہ میکردند عنایت
ازلی در آمد و ایشاں را ازاں کارہاے ناشایستہ باز آورد بعدہ
ایں بیت بر زبان مبارک راند بیت تا زاں خودی مگذر کرد در ما *
یا چاکر خویش باش یا چاکر ما * چنانکہ مالک دینار خواست کہ آں
جواں را کہ ہمسایہ او بود دعاے بد کند مگر ویرا رنجانیدہ
بود ہاتفے آواز داد یا مالک لا تدع علی الفتی فان ھذا الفتی من

اولیائی یعنی اے مالک دعائے بکن این جوان راز یرا چہ بدرستی کہ ایں جوان یکے از دوستان من است مالک متحیر گشت وشرمندہ شد بامدادی برخاست وبدر او آمد گفت کجا آمدہ گفت بمعذرت آمدہ ام چوں جوان نیز شب چیزے دیدہ بود بود اہل خانہ خود درون خانہ رفت وبیروں آمد وگفت من از میان شما وشہر شما میروم وروے بصحرا نہاد بعد مدتے او را در خانہ کعبہ دید طواف میکرد واثر اولیاے حق بر جبہہ او میتافت عرض میدارد کاتب حروف برانجملہ کہ ایں جوان در حالے کہ پیش ازیں بود البتہ چاشنئے از عشق ومحبت در جبلت او مجبول بود ہماں چاشنی باعث سعادت او گشت واز برکت آں محبت گذشتہا ہیچ مضرت نکرد باز آئیم بر سر حرف ذکر محبت مولانا حسام الدین ملتانی خلیفہ حضرت سلطان المشائخ بارے میفرمود کہ از خداے تعالی باندازہ حال خود چیزے مے باید خواست محبت باری تعالی از احوال است کسے کہ در مقام مقامات مستقیم نباشد او را محبت خواستن از باری تعالی مستحیل است چوں ایں سخن بسمع مبارک سلطان المشائخ رسید فرمود ہمچنیں نیست بلکہ ہمہ وقت از خداے عزوجل محبت حضرت حق مے باید خواست وایں دعا بسیار باید خواند اللهم انی اسالك حبك وحب من يحبك والعمل الذی یبلغنی الی حبك اللهم اجعل حبك احب الی من نفسی واهلی ومالی ومن الماء البارد للعطشان یعنی یا بار خدایا بدرستی کہ سوال مے کنم ترا دوستی وترا دوستی کسے را کہ دوست میدارد آنکس ترا وسوال مے کنم عملے را کہ برساند آں عمل بسوے دوستی تو اے بار خدایا بگرداں دوستی خود را دوست تر از ذات من واز خویشان من واز مال من واز آب بارد یعنی سرد کہ دوست تر است مر تشنگان را ایں دعا از حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وسلم

مرویست در ملفوظات شیخ الاسلام شیخ معین الدین سنجری بنشتہ دیدہ ام از شبلی پرسیدند محبت غالب است یا شوق گفت کہ محبت زیرا چہ شوق از محبت متولد مے شود **نکتہ** در بیان اشتیاق وشوق سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود من اشتاق الی اللہ اشتاق الیہ کل شیئ و مے فرمود حق تعالی وحی کرد داؤد پیغمبر علیہ السلام راکہ اے داؤد بگو مر جوانان بنی اسرائیل راچرا مشغول گردانیدہ اید نفسہائے خویش را بغیر من ومن مشتاق شما ام این چہ جفا است و شیخ ابو القاسم قیشری مے نویسد ہر گاہ کہ آتش اشتیاق در درونہ مشتاق شعلہ زند از روشنائی آں نور آنچہ درمیان آسمان و زمین است منور گردد و دلے کہ بنور الہی منور شد مشتاق آنحضرت گشت او را برجملہ ملک وملکوت جلوہ دہند و در کونین ندا کنند کہ این قوم کہ دلہائے ایشاں بنور اشتیاق ما منور است و مشتاقان حضرت ما اند شما را گواہ گرفتیم کہ من مشتاق تر از ایشانم سوئے ایشاں قال واحد من الاولیاء ؎ ما من شئی عند الرحمان اعلی منزلۃ + من الشوق والشوق المحمود + و بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ بنشتہ دیدہ ام وللمؤمن عشرۃ انوار نور الروح ونور العقل ونور المعرفۃ ونور العلم ونور الیقین ونور التوفیق ونور البصر ونور الحیا ونور المحبۃ ونور الشوق **شعر** شوق الی وجنات وجہک سیدی + شوق المریض الی الباب العافیہ + شوق من سوئے روئے تست چنانکہ شوق بیمار سوئے صحت نفس **نکتہ** دربیان عشق حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود العشق آخر درجات المحبۃ والمحبۃ اول درجات العشق و مے فرمود کہ عشق از عشقہ گرفتہ اند واین عشقہ گیاہ است کہ در باغہا روید و بدرخت بر رود اول بیخ خویش در زمین سخت کند پس شاخہا برآرد و بر درخت بپیچد ہمچنیں میرود تا جملہ درخت را فرا گیرد و چنانش در شکنجہ کشد کہ نمے درمیان رگہائے درخت نماند ہر بادے کہ بواسطہ آب وہوائے آں بداں درخت میرسد تاراج میکند تا انگاہ کہ درخت خشک مے شود **بیت** تاراج خوبروے در ملک جان

درآمد + آں دل کہ بود وقتے گوئی نبود ما را + وے فرمود چوں عشق در آدمی بپیچد ازوے جدا نشود تا انسانیت را باطل نکند چنانکہ عشقہ بر درخت پیچد درخت را خشک کند عشق بر آدمی ہماں کند کہ عشقہ بر درخت قال واحدٌ من الاولیاء شعر عشق وتجلد وصبر وسکوت + ما اظفر بالمراد والعمر یفوت + قالوا افتش قلت لایمکنی + قالوا فتموت ہکذا قلت اموت + بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ بنشتہ دیدہ ام قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم العشق من غیر ریہ کفارۃ الذنوب یعنی عشقے کہ جز عشق باری تعالیٰ است کفارت از گناہان عاشق بیچارہ است اے عزیز ازیں حدیث بس امیدوار یست بقلم مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام چوں عشق مخلوقے کفارت از گناہان عاشق میگردد تواں دانست کہ عشق آنحضرت چہ عمل کند تا بتوانید ایں در بگوید اگرچہ گفتہ اند کہ عشق آمدنی بود نہ آموختنی فاما جہد واجتہاد وجہد باید کرد شیخ سعدی گوید بیت حیف بود مردن بے عاشقی + تا نفسے داری نفسے بگوش + تا مستوجب دعاے گردید کہ آں متضمن بیتے است کہ بر زبان سلطان المشائخ گذشتہ است بیت اینست بیت بر روئے زمیں بہر کجا برنائیست + عاشق بادا کہ عشق خوش سودائے است + خاکپائے عاشقاں را سرمۂ جہاں بین خود سازید خواجہ حکیم سنائی خوش گوید بیت بخ بخ اے عاشقاں خوش رفتار + خہ خہ اے عارفان شیر نیکار + در جہاں شاہدے وما غافل + در قدح جرعۂ وما ہشیار + پس ازیں دست ما و دامن دوست + بعد ازیں گوش ما و حلقۂ یار + دست در دامن عاشق صادقے بزن چنانکہ حضرت سلطان المشائخ دریں معنی مے فرمود بیت فتراک یکے زعاشقاں گیر + پس تیغ برآر و جہانگیر + دنیز ایں بیت بر زبان مبارک میراند و مے فرمود کہ گفتۂ شیخ ابوسعید ابوالخیر است ے با عاشقاں نشین وغم عاشقی گزیں + با ہر کہ نیست عاشق کم کن از و قریں + تا مگر بوئے از گلستان عشق ایشاں گل دل شما بیچارگاں را بشگفاند امیر خسرو

ترک اللہ خوش گوید بیت صبا نسیم تو آورد و تازہ شد دل خسرو ۞ گلے
چنیں نشگفتہ است ہیچ باد صبا را ۞ وقصۂ حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم با زینب بنت جحش کہ در روح الارواح مے نویسد در نظر
آورید کہ حضرت عزت جل وجلالہ در باب عاشقان چہ کرمہا فرمودہ است
وچہ ترغیب ہا نمودہ اللہم ارزقنا حلاوۃ الحب فی محبت اللہ
وبنلسیہ وحبیبہ واولیائہ وایں قصبہ بریں جملہ است کہ پیش حضرت
رسالت صلے اللہ علیہ وسلم در شب معراج دنیاے غدار بزیور
آراستہ مے گفت اگر سید عالم بما نظر کند عیب ما ہمہ ہنر گردد و زہر ما
ہمہ شکر گردد رسول علیہ السلام جواب داد الیتہا الدنیا الدنیۃ
یعنی اے دنیاے فرومایہ ایں چہ طمع خام است امشب فردوس
اعلیٰ یاراے آں ندارد کہ گرد سراے پردۂ عزت ما گردد اے درویش
عجب سیر ست در شب معراج زینت ملک وملکوت در پیش دیدہ او در آورند
التفات نکرد چوں بدر زید آمد شورے پیدا آمد قول کلبی رحمۃ اللہ علیہ بریں جملہ است
کہ حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وسلم در خانہ زید از براے دیدن او
آمد نظر مبارک رسول علیہ السلام بر زینب بنت جحش افتاد کہ منکوحہ
زید بود و در آنحالت زینب ایستادہ بود رسول علیہ السلام را خوش آمد
وایں سخن بگفت سبحان اللہ مقلب القلوب چوں ایں سخن زینب شنید
بنشست بعدہ زید در خانہ آمد ایں حکایت بپیش زید گفت زید دریافت وبخدمت
رسول رب العالمین صلی اللہ علیہ وسلم آمد وگفت مرا فرمان دہ تا زینب
را طلاق دہم زیرا چہ او متکبر است و مرا بزبان انچہ میخواہد مے گوید رسول
علیہ السلام فرمود امسك علیك زوجك و در خاطر مبارک رسول علیہ السلام
غیر ایں جواب بود بر خود چیزے پوشیدہ کرد حق تعالیٰ آنرا پیدا ساخت
و دریں قولہا ست اول آنکہ رسول علیہ السلام اول ایں سخن نہاں

داشت از زید بسبب آنکه چوں زید طلاق بگوید او را من خواہم خواست پس
ظاہر کردن چہ حاجت است و قول دیگر آنکه حضرت عزت جل جلالہ حضرت
رسالت را صلی اللہ علیہ وسلم دادہ بود کہ زینب بنت جحش از زنان تو خواہد
بود و پیش از آنکہ زینب را بخواہد از زبان مردمان ترسید فرمان آمد واللہ
احق ان تخشاہ چوں زید زینب را طلاق گفت رسول علیہ السلام
زید را بخواند و فرمود کہ برو زینب را بیار زیرا چہ خدائے تعالی مرا خبر دادہ
است کہ ما بتزویج زینب را بتو دادیم زید در خانہ آمد و در یزد زینب
گفت تو کیستی زید گفت منم زینب گفت تو مرا طلاق گفتہ از من چہ
مے طلبی زید گفت مرا بر تو رسول علیہ السلام فرستادہ است زینب
گفت مرحبا برسول آمد صلی اللہ علیہ وسلم بعد ازاں زینب با سجدہ شکر
بجا آورد و قول قتادہ رحمۃ اللہ علیہ این است کہ زینب تا آخر عمر بر ہمہ زنان
پیغمبر فخر کردے و گفتے کہ شما را پدراں شما بزنی دادہ اند اما مرا حق تعالی بزنی
دادہ است اما خلاصۂ ایں سخن آنست کہ سید کونین بدر خانۂ زید آمد و آں
نظر افتاد و آں نظر اول بود و مرد بنظر اول مواخذ نیست ولیکن برآں نظر
اول خرمن اصطبار بر باد شد ندا آمد اے محمد نظرے کہ از تو بغیر ما افتادہ ما
قادر بودیم کہ آں نظر و آں خطرہ ا نیا حت سراپردۂ دل و دیدہ تو برداریم ولیکن
مارا دراں رازے و لطیفہ ایست و آں لطیفہ اینست کہ دل مفلساں شکستگاں
خوش کردیم کہ محمد علیہ السلام با وجود جلالت و منصب رسالت و قوت نبوت
دل نگاہ داشتن نتوانست مشتے خاک بیچارہ کے تواند کہ دل و دیدہ نگاہ دارد چنانکہ
شیخ سعدی گوید قطعہ نظر بر نیکواں رسمے است معہود + نہ ایں بدعت من آوردم
بعالم + حدیث عشق اگر گوئی گناہ است + گناہ اول زحوا بود و آدم + اگر دعوی
کنی پرہیزگاری + مسلم دارست واللہ اعلم + وگر گوئی کہ میل خاطرم نیست + من ایں
دعوی نمیدارم مسلم + وکاتب حروف از مسافر عزیزے سماع دارد کہ دیوانۂ بود

د تبریزا گر خوب صورتے دیدے بایستادے ویک نظر تیز در روے دیدے و بروے دلفریب او نظر کردے بعدہ بگریستے وگذشتے **بیت** این چہ نظر بود کہ خونم بریخت وین چہ نمک بود کہ ریشم بخست * وباز ہماں عاشق صادق گوید **بیت** سرشک یار کہ در میرسد از عالم غیب * بر دل ریش عزیزاں نمکے مے پاشد * وباز ہماں صاحبدل گوید **قطعہ** در تواے خواجہ اگر صبر وشکیبائی ہست * در من اینست کہ صبرم زنیکورویاں نیست * اے کہ مطبوع بہ بینی وتامل نکنی * گرترا قوت آں ہست مرا امکاں نیست * وسلطان المشایخ مے فرمود بعضے مے گویند مارا نظر در صنع خدا است نہ آنکہ حسن مصنوع معشوق ماست بر آں نظر مے کنم وعراقی داماد شیخ بہاؤالدین زکریا گفتے کہ مارا در صنع او نظر است شیخ سعدی گوید **بیت** مرد باریک نظر در لخ ومور کند * آں تامل کہ در زلف وبناگوش کنی * اصل این کار آنست کہ عشق ورع راپوشد آں نظر ہیچ نباشد مادام کہ ورع برخاست عشق را اعتبار است وے مے فرمود ہر کہ بصحبت کودکاں ماند ازیں راہ بماند ودیگر آنکہ ہر کہ ازیں راہ افتاد از صحبت زناں افتادوے مے فرمود درویش باید کہ از در دلذت گیرد واین اندازہ ایست مارا گر زحمتے شود جملہ جہان وجملہ چیز فراموش مے شود وبعدہ فرمود لیس بصادق فی دعواہ من لم یتلذذ بضرب مولاہ کاتب حروف در رسالہ امام ابوالقاسم قیشری رحمۃ اللہ علیہ دیدہ است کہ ابوسعید خراز رحمۃ اللہ علیہ ابلیس را در خواب دید وگفت بیا ابلیس گفت من چہ کار دارم باشما کہ شما دور کردہ اید از نفس خویش چیزیرا کہ من بداں خداع کنم ابوسعید خراز گفت کہ آں چیست ابلیس گفت دنیا این جواب گفت وپشت گردانید وروان شد بعدہ سر پس کرد وجانب من دید وگفت جز یک لطیفہ کہ مرا در شما است ابوسعید گفت آں لطیفہ چیست گفت صحبت احداث ونیز مے نویسد کہ صعب ترین آفات دریں طریق صحبت احداث است وہر کہ مبتلا شد بچیزے ازیں او باجماع مشایخ بندۂ باشد کہ خداے تعالیٰ اورا خوار گردانیدہ است ومینویسد

کہ فتح موصلی رحمۃ اللہ علیہ گفت گفتہ است کہ من لسنی وشش شیخ آدم کہ ایشاں ابدال بودند بوقت وداع ہر ہمہ گفتند کہ بپرہیز از صحبت احداث ہر کہ دریں باب لقا مے کند آنرا حالت فسق وعشق اشارت مے کند کہ ایں بلائے روح است وآں مضرت نے کند ودریں باب شواہد وحکایات مشائخ مے آرد وبہتر است کہ بر ہفوات وآفات ایشاں سر کنند امام قیشری مے نویسد کہ آں نظر شرک است خواجہ سنائی گوید ابیات

نقشہ حضیفہ

شاہد ہیچ ہیچ را چہ کنی	اے کم از ہیچ ہیچ را چہ کنی
چہ کنی یاد خوبی خوباں +	عمر خود ہرزہ نکو رویاں +
شاہداں زمانہ خورد و بزرگ	چشم را گوسفند دل را گرگ
گرچہ از چشم عالم افروزند	از مژہ دل برند وجاں سوزند
آں نگارے کہ سوئے او نگری	او دلت برد از تو دردبری

پس واجب است بر سالک کہ حذر کند از مجالست احداث شیخ سعدی خوش گوید بیت خدنگ غمزۂ خوباں خطا نمے افتد + اگرچہ طایفۂ زہد را اسیر کند + عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ معشوق مے باید کہ بادشاہ باشد وعاشق گدائے بادشاہ ہمت اگرچہ میان بادشاہان وگدایان مناسبتے نیست امیر خسرو گوید بیت بتم سلطان ملک حسن وما در سلک درویشاں + دلا دامن فراہم کن کجا ما و کجا ایشاں + فاما عاشق در پنہاں نظرے کند چنانکہ شیخ سعدی گوید بیت سعدی نہ حریف غم او بود ولیکن + بارستم دستاں بزند ہر کہ سر انداخت + مناسب ایعنی سلطان المشائخ مے فرمود کہ من از شیخ بدرالدین غزنوی قدس اللہ سرہ العزیز شنیدہ ام کہ او مے گفت پدر من از مریدان پیش قدم شیخ محمد اجل شیرازی بود رحمۃ اللہ علیہ انو شنیدم کہ مے گفت شیخ بایزید بسطامی قدس اللہ سرہ العزیز در سفر حج برابر خود چہل یار رواں کردہ بود اگر آبے غرقابی پیش آمدے بر روئے آب پا نہادندے وبگذشتندے

در خاطر او گذشت کہ از یاران خواجہ محمد اجل یکے منم چوں ہیمی مرا میسر نیست کہ بر روے آب توانم گذشت و دیگراں راہم نخواہد یا در شیخ ما نقصانی است و یا یار اقابلیت آں نیست تا روزے انچہ بر خاطر او گذشتہ بود پیش خواجہ محمد اجل عرض داشت خواجہ جواب داد کہ یاران شیخ بایزید قدس اللہ سرہ العزیز یک سوارہ کرامتے بودند و یاراں ما شاہان ہمت اند ازیں اشارت او را حقیقت شاہان ہمت معلوم نشد تا در حضرت دہلی آمد روزے در تذکیر قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ حاضر شد و خود را در حجاب ستون مسجد از قاضی حمید الدین پنہاں داشت و کاغذے بنشتہ بدست قاضی رسانید کہ شاہان ہمت کیانند چوں قاضی ایں کاغذ بخواند بر دست گرفت پدر من در خاطر گذرانید ایں ریش سیاہ من در زیر پاے تست شاہان ہمت کیانند بحر دخطرہ او قاضی از بالاے منبر گفت ایں ریش سفید من ہمہ در زیر قدم تست شاہان ہمت کسانند کہ در گلخن تابی باشند و سوداے عشق بادشاہان در سر ایشاں باشد ایں ضعیف گوید بیت شاہان ہمت اند ہمہ دوستان ما * اندر خرابہ ساکن و مالک جہاں بدست * و در روح الارواح مے نویسد کہ بادشاہ زادہ در غایت صباحت و در نہایت لطافت و ملاحت کہ در عصر خویش مثل نداشت بیت گوئے ملاحت ربود زلف تو در دلبری * زیبد اگر ملک حسن زیر نگیں آوری * لالہ رخ و نوش لب و خوب خط و مشک خال * سرو قد راستیں عشوہ دہ دلبری * و ایں بادشاہ زادہ در سواری و چالاکی و شکالی بے نظیر زمانہ بود قطعہ تو بدیں شوخی و چالاکی و شکالی و ناز * تو بدیں غمزۂ دلدوز و شکارے انداز * قصد جاں کردہ و دل دوختہ و دیں بردہ * گشتہ تاراج ز تو جملہ مسلماناں باز * ایں بادشاہزادہ چنانکہ رسم شاہزادگاں باشد گاہ گاہ گوے باختن در میدان رفتے و گوے دل عاشقاں را در خم چوگاں زلف خود آوردے

الغرض درویشے عارفے را نظر بر جمال جہاں آرائے آں بادشاہزادہ افتاد
دل از دست داد چنانکہ **نظم** اے متقی گر اہل دلی دیدہ ہا بدوز * کیناں بدل
ربودن مردم مقیداند * یا بر قعے بچشم تامل فرو گذار * یا دل بنہ کہ پردہ زکارت
برافگنند * و ہر روز آں درویش جانباز بر سر میداں گوے بازئے دلربای خود
بالیستادے و بر آں آشوب دلہا نظر کردے شیخ سعدی گوید **قطعہ** نظرے مباح
کردہ زہزار چوں معطل * دل عارفاں بردند و قرار ہوشمنداں * مگر آنکہ ہر دو
چشمش ہمہ عمر بستہ باشد * بورع خلاص یابد ز فریب چشم بنداں * و چوں بادشاہ
زادہ در گوے باختن درآمدے از غایت لطافت و شکالی او بے ہوش
شدے چوں بہوش آمدے دعا کردے و ایں بیت خواندے **بیت** گوئے بر تن
زخم از چوگاں خورد * ایں فدائے دل شدہ بر جاں خورد * شیخ سعدی گوید
بیت در حلقۂ صولجان زلفش * بیچارہ دلم فتادہ چوں گوست * می سوزد و ہیچناں
نکو خواہ * مے میرد و ہیچناں دعا گوست * خون دل عاشقان مسکیں * در گردن و
دیدۂ بلا جو است * چوں حکایت عشق آں درویش فاش گشت و بگوش خاص و عام
رسید و آفتاب عشق را کہ بر دلہاے سوختگاں و عارفاں میتابد پردۂ صبر پوشیدن
نتوانست چنانکہ امیر خسرو ترک اللہ گوید **بیت** سرپنجۂ عقلم را بپیچید و بروں شد
دل * اے صبر ہمیں بودہ است بازوے توانائی * محرماں بادشاہ زادہ
حکایت درویش بخدمت او رسانیدند و بادشاہزادہ تبسم کرد و بکرشمہ اغماض فرمود
روز دوم از محرماں پرسید کہ آں درویش را اسم نیز شناسم مرا بنمائید کہ آں از سر جاں
خاستہ کیست با ہیچو منے دست در میاں دار د گفتند مسکینے است کہ نو عاشقاں
برجبین او میتابد چوں شاہزادہ بر سر میداں رود آں درویش را بنمائیم الغرض
بادشاہزادہ ہمیں معنی در خاطر گرفت و خود را بیاراست و کلاہ خسروانی بر سر نہاد و کمر سلطنت در میاں
بست و بیتے بر زبان مبارک شیخ شیوخ العالم فرید الحق والشرع والدین گذشتہ است مناسب
ہمیں معنی است **بیت** قبایش را شدم بندہ کہ چوں بکشاد بنشیند * ولے خصم کمر بندم کہ چوں بربست برخیزد

ط من سرو را قبا نہ شنیدم کہ کمر بست | بر فرق آفتاب ندیدم کلاہ را
گر صورتے چنیں بقیامت بر آورند | فاسق ہزار بار بگوید گناہ را
قبا را باز پوشیدی بصد ناز | بر آں بندے کمر بستی باعزاز
کلاہ نازنیں بر سر نہادی | ترا زیبد کہ داد حسن دادے
بدور آں کلہ لہاست گرداں | فدائے آں کمر جانہائے مرداں
خیال جعد پیچا پیچت اے یار | بگرد اگرد دل پیچد چوں مار
دو دیدہ منتظر دارم براحت | فتادہ در میانِ خاک راہت
مگر وقتے نہد بر دیدہ ہا پائے | سمند نازنین بادپیمائے

ما ہو المقصود بادشاہزادہ بقصد شکار جان آں درویش سوئے میدانِ دلربائی رواں شد چوں بر سر میداں رسید از ہر ہنر ہائے در گوئے باختن در روزہائے دیگر مے کردے در آں روز بیشتر کردن گرفت در اثنائے ایں حال محرمان خود را گفت کہ آں درویش کیست اجل او بر سر رسیدہ است گفتند آنکہ در میان نظارگیان جوان زرد روئے وژندہ پوشے نزار گشتہ و انگشت حسرت بدندان تفکر گرفتہ استادہ متحیر است بادشاہزادہ شکار خود دریافت و ازیں جانب تغافل کرد خدمت امیر خسرو گوید بیت تغافل کردنت بے فتنۂ نیست * فریبے مرغ باشد خواب صیاد * بعدہ بزخم چوگاں گوے بجانب او انداخت چنانکہ گوے پیش او آمد و اقبال بادشاہزادہ چالاک بیک تکِ اسپ نزدیک گوے رسید و بکرشمۂ جانستاں کہ داشت جانب آں درویش اشارت کرد کہ ایں گوے بمن دہ آں درویش جانباز گوے از زمیں برگرفت و بتعظیم پیش بادشاہزادہ داشت شاہزادہ گوے از کف درویش بداں ید بیضا و ساعد سیمیں بستد فی الحال ایں درویش کہ گوے جاں در میداں انداختہ بود بجاناں داد ط بسیم ساعدت جانا بجز کالاے جانم را * تو سیم از آستیں برکش من از تن برکشم کالا * چوں شاہزادہ دید کہ درویش جاں بجانان خود داد از سمند ناز

فرود آمد سر مبارک آں عاشق درویش صادق کہ بادشاہ دین است درکنار
گرفت چنانچہ عزیزے گوید **بیت** جز تو دریں زمانہ فلک با ہزار چشم + ہرگز ندیدہ
است کہ درویش بادشاہ + آب در دیدہ کرد و بر غریبی او تأسفہا خورد بعدہ
گفت ایں شہید عشق را کہ بادشاہِ دین است در حظیرۂ آبا و اجداد من کہ
بادشاہان دنیا بودہ اند دفن کنند تا از برکت او ہمہ آمرزیدہ شوند عرض میدارد کاتب
حروف بر ینجملہ مے باید کہ عاشق تا بتواند اسرار معشوق کہ رموز و اشارت درمیان
آمدہ باشد اظہار نکند وقتے دارد تا شایان اسرار گردد و لائق محرمیت معشوق باشد
اگرچہ در عشق ایں معنی میسر نخواہد شد شیخ سعدی گوید **رباعی** گر بگویم کہ مرا با تو سر
کارے نیست + در و دیوار گواہی بدہد کارے ہست + عشق سعدی نہ حدیثے
است کہ پنہاں ماند + داستانے است کہ بر ہر سر بازارے ہست + فاما مرتبہ
کمال عشق آنست کہ حضرت **سلطان المشائخ** فرمودہ است کہ حوصلۂ
وسیعے در عشق مے باید تا اسرار دوست را شاید و نیز حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وسلم فرمودہ است مَنْ عَشِقَ وَعَفَّ وَكَتَمَ وَمَاتَ فَقَدْ مَاتَ شَهِيْدًا یعنی
کسیکہ فریفتہ شد و پرہیز گاری کرد و پوشید فریفتگی را و مرد پس تحقیق مرد شہید درجۂ
کاملان و مرتبۂ واصلاں اینست خواجہ **فرید عطار** گوید ؎ گرمیٔ وصلش چو
دریا در کشد + مست لایعقل مشو مخمور باش + کنج وحدت گیر چوں عطار پیش +
بس بکنجے در شو و مستور باش + و آنکہ سرے از اسرار دوست بیروں دادہ است
از سر جان خود ساختہ است **حکایت** عین القضات ہمدانی را تجلی خاص
واقع شد در آنحالت مناجات کرد کہ آرزو دارم کہ مرا بسوزند و تو بہ بینی ؎ من
خس را کہ بسوزند بکویت غم نیست + غم اینست کہ پیش در تو در دکنند + تا او را
بخلل اعتقاد منسوب کردند خواجہ احمد غزالی او را گفت در اعتقاد چیزے بنویس
تا رہا شوی گفت من ایں روز بدعا خواستہ ام و در آں ایام عین القضاة
قدس اللہ سرہ العزیز بیست و پنج سالہ بود چوں او را زندہ در آتش انداختند

در عین سوختن آہے بکرد با او گفتند نہ تو مے گفتی کہ بدعا خواستہ ام گفت آہ من از آن
نیست کہ مے سوزم بلکہ از آنست کہ زود میسوزم این ضعیف گوید ؎ غم از سوز
تنم نیست از آں مے سوزم * کہ من سوختہ پیش تو رواں مے سوزم * سوختن نبود
آں گونہ کہ ساکن سوزی * تا بہ پیش رخ تو شعلہ زناں مے سوزم * فاما اینچنین
ہم گویند کہ بعد از آنکہ عین القضات را سوختند در مقام او حقہ بیروں آمد مہر کردہ
بیت مسکین دلم کہ حقہ راز نہان تست * ترسم کہ باز در کف نامحرم او فتد *
الغرض آں حقہ بکشادند ایں رباعی بنشتہ بیروں آمد رباعی ما مرگ شہیدے
ز خدا خواستہ ایم * از حق دو سہ چیز کم بہا خواستہ ایم * گر یار ہماں کند کہ ما خواستہ
ایم * ما آتش و نفت و بوریا خواستہ ایم * او را ہم بوریا بپیچیدند و نفت انداختند
و آتش در زدند و قاضی حمید الدین ناگوری فرماید رباعی ای یار عشقت چو بیا
سوختم * پیراہن محنت و غم دوختم * حاصل عشق ایں سہ سخن بیش نیست * سوختم
و سوختم و سوختم * و در روح الارواح مے نویسد چوں منصور حلاج را بکشتند شبلی
گفت من آں شب پیش حق تعالیٰ مناجات کردم تا سحرگاہ سر بسجدہ نہادم
و گفتم خدایا ایں بندہ بود از آں تو مومن و موحد و معتقد از اعداد اولیا چہ
بلا بود کہ با وے کردی بخواب در شدم ندائے حضرت عزت بسمع من رسید کہ
ھذا عبد من عبادنا اطلعناہ علی سر من اسرارنا فافشاہ فانزلنا بہ
ما تری یعنی ایں بندہ ایست از بندہ ہائے من خبر دار کردیم من او را بر سرے
از اسرار خود پس ظاہر کرد آں سر را پس نازل کردیم ما بر او آنچہ مے بینی تو بیت
گر زبان تو راز دار ستے * تیغ را با سرت چکار ستے * فاما در معنی کہ خواجہ
منصور را کہ پیش آمد بر زبان مبارک شیخ شیوخ العالم ایں رباعی بارہا
گذشتہ رباعی از نور جلال ہر د مطلق خیزد * و از شوق خدا نگر چہ
رونق خیزد * ایں خاطر مرداں چہ عجائب بحرے است *
چوں موج زند ہمہ انا الحق خیزد * حضرت سلطان المشائخ

مے فرمود صلوٰۃ العاشقین چہار رکعت نماز آمدہ است در ہر رکعتے
بعد فاتحہ ایں ذکر است در رکعت اوّل یا اللہ صد بار و در رکعت دوم یا
رحمن صد بار و در رکعت سوم یا رحیم صد بار و در رکعت چہارم یا ودود
صد بار و مے فرمود نماز درود ہمچو نماز تسبیح است بجائے تسبیح صلوٰۃ گوید
آں نماز برائے برآمدن حاجات ہم آمدہ است و حضرت سلطان
المشائخ مے فرمود کہ قاضی حمید الدین کہ پیشوائے عاشقان
خدا بود در مولفات خود آوردہ است کہ ہر کرا حاجتے دینی و دنیاوی
پیش آید غُسل تازہ کند و دو رکعت نماز بگذارد و بگوید الٰہی بحرمت آں
ساعت کہ خواجہ احمد نہاوندی آشتی کردے ایں حاجت من رواں
گرداں اگر آں حاجت او رواں نشود فردائے قیامت چنگل او در دامن
من باشد و او چناں بود کہ بادشاہ عراق شیخ ابو احمد اسحاق را اول
برسالت فرستادہ و مُلک نہاوند بردست عورت ترسا بچہ آفت دین و دنیا
افتادہ بود و اساس مُلکداری بر خود ہمچو مرداں نہادہ خواجہ ثنائی خوش
گوید ابیات

زنگیاں زلف و چو تاب دہند	چینیاں نقش خود بر آب دہند
حلقۂ زلف او معما گوے	نقش سودائے او ہویدا جوے
قد او در دو دیدۂ دل جوی	ہمچو سرو رواںست بر لب جوی
عاشق از دست آں لب خنداں	سر انگشت ماندہ در دنداں *

چوں ابو احمد اسحاق در نہاوند رسید آں ملکہ در صُفّۂ ناز پردہ بربستہ بود
شیخ را بطلبید چوں شنید کہ از اہل صلاح است فرمود تا پردہ از میاں بر داشتند
شیخ سعدی گوید بیت روئے کشادہ اے صنم طاقت خلق مے بری * چوں
پس پردہ میشوی پردہ صبر میدری * چوں خواجہ در مجلس در آمد نظر خواجہ بر جمال
دلفریب آں مایۂ حسن و آشوب دین و دنیا افتاد بیت اے بسا غارت
دیں کردہ نمیدانم چیست * چشم شوخ تو کہ از مستی خود بیخبر است

عقل خواجہ از پاے درآمد دل از دست رفت ایں ضعیف گوید **بیت** عقلش
ز دست رفت ہمانجا نشستہ ماند + آں شیخ باکراست وآں صاحب نفس + چوں
قصہ معلوم شد گفت ترا با ما راست نیاید تو دیں مسلمانی داری اگر خواہی کہ با ما
آشتے کنی در کلیسیا درآ و ناقوس بقانون ترسایان بزن **بیت** روزے
بکلیسیاے رویم بینی + ناقوس بہ پیتی و ببوسی دستم + شیخ ہمچناں کرد از دیں
اسلام برگشت و زنار کفر بر میاں بست و در دین معشوق درآمد **بیت** مجنوں
عشق را دگر امروز حالت است + کاسلام دین لیلی و دیگر ضلالت است شیخ را ایشاں
بجہت قبول مصاہرت میعاد بستند مریدانے کہ برابر شیخ بودند در عالم تحیر و انکار
افتادند شیخ ہمیں گفت **بیت** گر ہمہ دین عاشقاں دارید + بعد ازیں پیش بیت نماز
کنید + بدیں یک حرکت کہ شیخ کرد ہمہ یکبارگی ترک شیخ دادند و آیۂ فرار برخواندند
شیخ سعدی گوید **بیت** منکر حال عارفاں سپر سماع شود + زمزمۂ بیار خوش تا
بروند ناخوشاں + مریدے خوب اعتقاد در صحبت شیخ باند از و پرسیدند کہ چہ دیدی
کہ برابر مریدان دیگر نرفتی گفت من خود ایں پیر را در نظر پیر او دیدہ بودم کہ ایں نظر بے
اثر نماند و عاقبتش بخیر گردد اند کہ پیراں را اثر ہاست و شجرہ قبول ایشاں را ثمر ہاست الغرض
چوں موعد عقد رسید آں مرید شائستہ حضرت رسالت را صلی اللہ علیہ وسلم در خواب دید
کہ مے فرماید کہ من آمدم تا ابو اسحاق را با خدا آشتی دہیم چوں از خواب بیدار شد
مے بیند کہ ابو اسحاق جامۂ ترسایاں دور کردہ است ولباس آشنایاں پوشیدہ
و عہد ایماں از سر تازہ کردہ و انابت آوردہ والحمد للہ علی ذالک عارفے خوش گوید
قطعہ گر توئی یار مرا سر نکنم یار دگر + گوشہ گیرم و در گوشہ نہم کار دگر + نقش زیبائے
تو اوردہ برابر دیدہ تو + فارغم کرد ز نقش در و دیوار دگر + و حکایتے کہ از حضرت
سلطان المشائخ کردہ اند مناسب ایمعنی است کہ وقتے درویشے بود او را نظر بر
دختر پادشاہے افتاد دختر پادشاہ را نیز باوے میلے شد زیرا کہ در عشق درویشی
و پادشاہی منظور نیست چنانکہ میان ہر دو معاشقہ شد دختر کس را بر آں درویش

فرستاد و گفت تو مرد درویشی ترا با من مواصلت دشوار مے نماید اما یک طریق
ہست اگر آں بکنی بر تو توانم رسید طریق آنست کہ تو خود را مرد متعبد سازی و مسجد
لازم گیری و در طاعت و عبادت مشغول شوی تا ذکر تو شایع شود من از پدر
اجازت طلبم و دیدن تو بیایم آں درویش بر حکم فرمان معشوق ہمچنیں کرد مسجدے
لازم گرفت و بطاعت و عبادت حق مشغول شد چوں ذوق طاعت دریافت
بکلی دل در حق بست و چوں ذکر او در افواہ افتاد دختر بادشاہ از پدر اجازت طلبید
و بزیارت او آمد درویش ہماں و جمال ہماں اما آں دختر در وے ہیچ حرکتے و میلے
ندید گفت آخر من ترا ایں حیلہ آموختہ ام اکنوں چہ باشد کہ التفات بمانکنی ہرچند
ازیں باب بیش گفت آں درویش نگفت تو کیستی من ترا نشناسم ہمچناں اعراض کرد چوں
حضرت سلطان المشایخ بریں حرف رسید چشم پر آب کرد و فرمود کسے کہ آں ذوق
دریافت باغیرے چہ الفت گیرد ایں ضعیف گوید **بیت** کسیکہ روے تو بیند
حدیث گل نکند * کسیکہ مست تو باشد حدیث مُل نکند * و حضرت سلطان
المشایخ مے فرمود کہ خواجہ عبد اللہ مبارک قدس اللہ سرہ العزیز در ایام جوانی
با زنے عشق داشت در زیر دیوار آمدہ از اول شب تا وقت سحر بایکدیگر حکایت
مے کردند تا بانگ نماز بامداد شد عبد اللہ چناں دانست کہ مگر بانگ نماز خفتن است
چوں نیکو نگاہ کرد صبح دمیدہ بود **نظم** مؤذن حی علی گویان من از بہر تبے در خوں
نمازے ایں چنیں آلودہ یعنی ہم روا باشد * دریں میاں ہاتفے آواز کرد کہ اے
عبد اللہ در عشق زنے از اول شب تا آخر بیدار بودہ ہیچ شبے از براے
حق چنیں کردہ چوں ایں سخن بشنید تائب شد و بکلی بحق مشغول گشت و در
انوار المجالس خواجہ محمد نبیرہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز ہم ملفوظات حضرت سلطان المشایخ نبشتہ است و نقل از
حضرت سلطان المشایخ کردہ کہ در بداؤں پسر شحنۂ بود جمال باکمال
داشت ہرگاہ کہ او از خانہ بیروں آمدے چندیں خلق مبتلاے او بودندے

من نیز دراں ایّام نظرے داشتم حق تعالیٰ اوراچناں جمالے دادہ بود کہ ہرکہ اُو را دیدے برجاے نماندے ونخواستے ازو بگذرد یک روزانہ خانۂ خود بیروں آمدم تا بہ بنیم بااو ملاقات نشد گفتم تااو ازخانۂ خود بیروں آید باز خواہم آمد باز گشتم درخانہ آمدم بیقرار گشتم باز بعزم ملاقات بطرف خانہ محبوب رواں شدم رسیدم بیافتم باز درخاطر افتاد تا او ازخانہ بیروں آید من ازخانۂ خود باز خواہم آمد باز گشتم بیتاب شدم میان خانہ وخانۂ محبوب چہار یا پنج کروہ بود بار سیوم نیز بعزم ملاقات وے بیروں آمدم باز ملاقات نشد ازخانۂ او باز گشتم درخانہ آمدم قریب بیست کروہ چیزے در رفتن وآمدن شد ازبے قوتی خواب گرفت ونزدیک غروب درخواب شدم چوں بیدار شدم بیخود گونہ گشتم وجامہ ہا بدریدم ازینجاست کہ گفتہ اند کہ بعد از نماز دیگر خواب نباید کرد بعدہٗ والدہ علیہا الرحمۃ مراگرد آورد وجامہ پوشانید ومرا از غایت محبت آں جواں کیفیتے شد روز دیگر در راہے مے گذشتم ناگاہ رایحۂ در دماغ آمد معطر شدم اندیشیدم نزدیک ایں محل سوختن عود نبود بعد از اندیشۂ بسیار یاد آمد کہ ایں آں کوچہ بود کہ من وآں محبوب یکجا ایستادہ حکایت با یکدیگر گفتہ بودیم ایں رایحہ نشان وصال او بود الغرض مدتے شیفتہ وفریفتہ وے بودم خلق بسیار دنبال او رفتے ومن نیز بودمے

بیت کس نیست نہانے نظرے با تو ندارد * من نیز برآنم کہ ہمہ خلق برآنند *

یک روز مرا گفت یا فلاں چندیں خلق مرا زحمت میدہند ولیکن ہر وقت کہ ہست من ازآں توام ازیں سخن فرحت ومحبت من زیادہ شد کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد علوی کرمانی سماع دارد کہ دانشمندے بود در غیاث پور کہ او را مولانا سے یمنی خطاط گفتندے خطے داشت کہ خوش نویساں از لطافت خطِ او در رشک بودند وعطاے کہ دبیر فلک است سرخط او نہادندے ابیات عطاردے کہ دبیرے

فلک ہمیگوید * بہ پیش خط تو گشتہ است عاجز و ملجا * از خون دو چشم خویش ہر دم
نقش خط تو بدل نویسم * و عثمان کاتب حروف و خوش خطان دیگر شاگرد او بودند
و او مرید سلطان المشائخ بود آں مولانا کنیزکے داشت کہ با او میل خاطر بود
ناگاہ بسببے مولانا کنیزک را بفروخت بعد فروختن عشق کنیزک دامنگیر او شد
بر خصم کنیزک رفت و از بہائے کہ فروختہ بود باضعاف آں طلبید چوں خصم رواج
کالا دید امتناع آورد چنانچہ شیخ سعدی گوید ع یا یوسف خود نمے فروشم
تو قلب سیاہ خود نگہ دار * قیمت کنیزک یکے بدہ کشید خصم رضا نمیداد
آخر الامر تحقیق شد کہ خصم کنیزک یکے از بندگان معتقد سلطان المشائخ
است چوں ایں معنے مولانا را روشن شد دانست کہ ایں درد را دوائے
پیدا گشت مولانا با وجود معلوم کردن دوائے درد خود از غلبہ سلطان
عشق در دل خود دعوی کرد کہ روا نباشد در راہ محبت دوست را بسیم سیاہ
بفروشم الغرض باستیلائے شوق محبوب و زور آوردن اشتیاق وصال
یار مولانا از دار القرار صبر و شکیبائی از پا در آمد و از جائے بجائے مبدل
گردید کہ خواب و خور از مولانا برفت و گریہ و نالہ مستولی شد و کار بدیوانگی
کشید بیت روئے مپوش اے قمر خانگی * تا نکشد عقل بدیوانگی * آخر
مولانا را بیاد آمد کہ دوائے درد ما جناب مرشد برحق ست مولانا
گریہ کناں و جامہ دراں بپیش حضرت سلطان المشائخ آمد و کیفیت
خود ظاہر ساخت سلطان المشائخ فرمود ہر وقت کہ خصم کنیزک بر من
بیاید تو ہم بیائی مولانا بدیں اشارت معتکف آستانہ سلطان المشائخ شد

بیت رقیب گفت بریں چہ میکنی شب و روز	چہ میکنم دل گم گشتہ باز مے جویم
اگر نصیحت دل مے کنم کہ عشق مباز	سیاہی تن زنگی بآب مے شویم

تا روزے خصم کنیزک را بخدمت سلطان المشائخ سعادت
پابوس حاصل شد مولانا نیز در آمد و سر بر زمین نہاد

حضرت سلطان المشایخ فرمود مولانا سر برکن اید است کہ خاطر تو جمع گردد
خصم کنیزک دریافت سلطان المشایخ روے مبارک خود بجانب خصم کنیزک
کرد و حکایت فرمود کہ مردے بود کنیزک داشت آں مرد را باآں کنیزک محبتے
بود کنیزک را بسببے فروخت بعد فروختن عشق غالب آمد آنمرد بر مشتری کنیزک
رفت ہرچند عجز و زاری کرد و قیمت بیفزود میسر نشد چوں دوست بر دوست نیافت
جامہ پارہ کرد و روے سیاہ کرد و خاک بر سر انداخت در بازار درآمد و ایں سخن
مے گفت کہ اے مسلمانان سزاے آنکس بہتر ازیں کہ دوست را بسیم فروشد
چہ باشد ہمینکہ ایں حکایت سلطان المشایخ تمام کرد خصم کنیزک را روے
بر زمیں آورد و گفت من صدقہ حضرت سلطان المشایخ آں کنیزک
را بدیں مولانا بخشیدم سلطان المشایخ خوش شد و در باب خصم کنیزک دعا
ہاے خیر کرد و خصم کنیزک را بمولانا از راہ داشت و مولانا بمقصود رسید الحمد للہ
علی ذالک **نکتہ** در بیان ولولہ عشق حضرت سلطان المشایخ کہ در باطن
ایں ضعیف است اگرچہ ایں دعوی بس بزرگ است **مثل** گفتہ اند لقمہ پیلان در
حوصلہ گنجشکان نگنجد ما العصفور فلحمہ وما البق فشحمہ یعنے چمقدار گنجشک پس
گوشت او چہ بود چہ چیز است پشہ پس چربی او چہ خواہد بود **بیت** لاف وفات
میزنم در قدم سگان تو * خاک چرانے شوم خاک بریں وفاے من * حق علیم
و علام است کہ چہ در سماع و چہ در غیر سماع در خاطر مے گذرد کہ از سوز عشق آتش
در خان و مان ننگ و ناموس زنم شیخ سعدی گوید فرماید **بیت** روزے
بدر آیم من ازیں جامہ ناموس * ہرجا کہ بتے چوں تو بہ بینم بپرستم * اے خواجہ
بگذارم سر و سامان را و آتش زنم خان و مان را و راہ صحرائے بگیرم و شورے برآوردم **بیت**
چند پنہان غم عشق تو خورم طاقت نیست * وقت آں شد کہ بروں آیم و صد
شور کنم * داشت دلم طاقت صبر بودم شکیبائی * چوں کار بجاں آمد زیں پس
من و رسوائی * و سر در بیابان عشق نہم **قطعہ** صید بیابان عشق خوش بخورد تیر او *

نکتہ
مثل

سرنتواند کشید پاے ز زنجیر او * خواہم از آسیب عشق روے بعالم نہم * عرصۂ عالم گرفت حسن جہاں گیر او * وبیاباں را از آب چشم شور انگیز خود دریا گردانم **بیت**

خوشا آب دو چشم من ہمہ روے زمیں گیرد * نباید کرد غیرے دامن آں نازنیں گیرد * ودریا را از آہ سینہ بیاباں خشک گردانم امیر خسرو گوید **بیت**

دریا ز آہ سینۂ من خشک شد چنانکہ * ہرگز بچشم خویش نہ بیند کسے نمے * وچوں ازیں باز آیم زنجیر سگان **سلطان المشائخ** در سر بندم امیر خسرو گوید **بیت**

زنجیر سگان در خود بر سر من بند * اکنوں سر ایں نیست کہ دستار بہ بندم * بقیۂ عمر عزیز کہ مایۂ عاشقاں است بے مزاحم در یاد آنحضرت بگذرانم **بیت** عمرم ہماں است آنچہ کنم یاد روے تو * جانم ہمانست آنچہ نہم زیر پاے تو * و عمر گذشتہ را بواسطۂ محبت آنحضرت باز آرم کیست کہ آرد آنچہ رفت از عمر باز ایں مہم امروز کار لعل تست مگر در نفس آخر بریاد آنحضرت روم اگر جنازۂ سعدی بکوئی دوست برند * زہے حیات نکو و زہے کمال سعادت **نکتہ** در بیان حقیقت عشق **بیت**

بیت

دلبر جاں رباے عشق آمد * سر بسر رہنماے عشق آمد
عشق باسر بریدہ گوید راز * زانکہ داند کہ سر بود غماز
خیز و بنماے عشق را قامت * کہ بوقت است گفت قد قامت
عشق گوبندہ نہاں سخن است * عشق پوشندۂ برہنہ تن است
آب آتش فروز عشق آمد * آتش آب سوز عشق آمد
عقل مردے است خواجگی آموز * عشق دردے است بادشاہی سوز
خطۂ خاک لہو و بازئ ماست * عالم پاک پاکبازئ ماست
نیست در عشق خطۂ موجود * عاشقانرا چکار با مقصود
عشق مقصود کارے باشد * عشق را خود نگارے باشد
عشق را رہنما ورہ نبود * در طریقش سر و کلہ نبود

عشق با عقل ناتمام بود *
عشق با کفر و دین کدام بود *
پیش آنکس کہ عشق بہرۂ اوست
کفر و دین ہر دو بندۂ رہِ اوست
ہرچہ در کائنات جزو و کل اند *
در رہِ عشق طاقہاے بلند *
ہرچہ از تو زدور گردون است *
از سر ضرب عشق بیرون است
عشق برتر ز عقل و زجان است
لی مع اللہ وقت مردان است *
کان ملاقات وصل یزدانی است *

دل خریدار نیست جز غم
غز علمش سوے جہاں آورد
چون رہِ خلد رفت عریان شد
گرچہ جانت ز عقل فرزانہ است
قدم عقل نقد خالی داں *
بالغ عقل را بسے یابی
عشق را جاں بوالعجب داند
ہر کجا عشق چہرہ بنماید
چون ترسی ہمی زمردن خویش
عاشقاں سر نہند بر سر دار
صفت عاشقاں زمن بشنو

آں نشینندہ تخت آدم را
باز عشقش بخاکداں آورد *
چون رہِ عشق رفت سلطاں شد
عقل بگذار کو ہم از خانہ است
شعلۂ عشق لاابالی داں
بالغ عشق کم کسے یابی *
زانکہ شیون شہد لب داند
دل و جانش بجملہ برباید
عاشقی باش تا نمیری بیش
تو بر آئی کہ چون بری دستار
ور بدانی تو این مرا بد وجو

نکتہ در بیان ترغیب در عشق و معذرت سپید رداں

خداوندا بخود ده آشنائی — نمیرانم چراغ روشنائی
بعشق خود دلم معمور گردان — زنور دوستی پر نور گردان
بزلف و خال خوباں داده پیوند — دل عشاق را لطف خداوند
برواے جاں بکار عشق میکوش — زجام عشق خوں ها دمبدم نوش
اگر خواهی حیات جاودانی — براه عشق میرا مے توانی +
شهید عشق را مرده نگویند — براه عشق جز زنده نگویند

دریں عالم ز ایجاد تو مقصود — رضاے حق تعالی دوستی بود
وگرنه من کیائے آں که جاں را — دہم از دیدهٔ و دل نیکواں را
بعشق زلف شاں گردم هوسناک — کنم دل را زغم ها چاک در چاک +
تو اے زاهد زعشق خوبرویاں — مشو منکر مرو لاحول گویاں
شدی غافل زدرد دردنوشاں — گدا محروم شد از حسن سلطاں
کرشمه کردن خوباں نظر کن — بعشق شکل شاں جاں در خطر کن
بکنج مسجدے منشیں گرفتار — بکار خود پرستی نیک هوشیار
زمانع صنع حق را در نظر آر + — حیواة بے نظر را هیچ مشمار
کمال زاهداں از عشقبازیست — نشان عافیت در جاں گدازیست
صلواة عاشقاں از دیده بگذار — نماز زاهداں را خشک انگار
نظر کردن بخوباں مذهب ماست — مرا از هر دو عالم ایں تمناست
که من بارے زمذهب بر نگردم — اگر گردم ازیں مذهب نه مردم
به لعل دلفریب خوبرویاں + — برغبت مے کنم اینک دل و جاں
بزاری مے کنم زاں لب گدائی — تو اے زاهد دریغیني کجائی +
ترا گر عقل هست اے مرد هشیار — هماں جا گیر ذوقے از لب یار
که فردا ذوق لب هرگز نیابی — اگر چه جنت الفردوس یابی

نکتہ

نکتہ در بیان رویت باری تعالیٰ وتقدس حضرت **سلطان المشائخ** قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود مولانا فخر الدین زرّادی رحمۃ اللہ علیہ کتابیست خمسین نام از اربعین موجز تر بعضے سخنان او را آوردم کہ در بعضے کتب آں را اثبات کردہ است و در بعضے کتب دیگر نفی و ابطال نمودہ یکے از آنہا ایں سخن است وگفتہ اند کہ اثبات رویت باری تعالیٰ وتقدس بدلیل عقلی مقصود نیست و انچہ **ابو منصور ماتریدی** در کتاب خود آوردہ است و رویت بدلیل عقلی اثبات کردہ است درست نیست دلیل **ابو منصور ماتریدی** رحمۃ اللہ علیہ بریں نمط است کہ جسم مرئی است و حرکت او ہم مرئی است پس رویت صفتے است مشترک میان جسم و حرکت علت جواز رویت ہم مشترک باشد فنقول انچہ مشترک است میان جسم و حرکت وجود است یا حدوث و حدوث نمے شاید زیرا چہ او عبارت است از وجود مسبوق بعدم و عدم نہ علت مے شاید و نہ جز علت پس وجود متعین شد از ہر علت جواز رویت وحق تعالیٰ وجود ہست پس درست شد کہ حق تعالیٰ مرئی باشد اعتراض مولانا فخر الدین زرّادی رحمۃ اللہ علیہ اینست کہ مخلوقیت ہم مشترک است میان جسم و حرکت ازیں لازم مے آید کہ وے مخلوق باشد بعین ایں نکتہ و ایں اعتراض بغایت محکم است ایں را جوابے نگفتہ اند بعدہ فرمودہ اند کہ اہل سنت وجماعت دریں مسئلہ چنیں تاویل کردہ اند کہ حق تعالیٰ گفتہ است فان استقر مکانہ فسوف ترانی یعنی پس اگر ثابت شود جاے او پس قریب است کہ بہ بینی رویت معلق باستقرار جبل است و استقرار جبل ممکن و معلق بممکن من حیث ہو ممکن باشد بریں دلیل ہم اعتراض کردہ است آنہم لطیف است و محکم و بیان اینست کہ جواز رویت کہ معلق بشرط استقرار جبل است کدام استقرار است در حال استقرار جبل یا در حال تحویل جبل اگر در حال استقرار است پس ما ہو الشرط متحقق باشد و المعلّق بالتحقیق متحقق تحقیق فی الحال نیست و اگر در حال تحویل جبل استقرار جبل در حال تحویل ممتنع پس دانستم کہ ایں نکتہ حقیقتۃً ضعیف است قاضی محی الدین

کاشانی رحمۃ اللہ علیہ از سلطان المشائخ سوال کرد کہ در قصۂ مہتر موسیٰ علیہ السلام بعد از سوال رویت و جواب لن ترانی قران چنیں خبر میدہد فلما تجلی ربہ للجبل جعلہ دکا وخر موسیٰ صعقا یعنی پس ہر گاہ روشن گردانید پروردگار موسیٰ مر کوہ را گردانیدن کوہ را پارہ پارہ وافتاد موسیٰ بے ہوش کوہ خدائے را دیدیا نہ فرمود ند ظاہر آیت دلالت مے کند کہ دیدہ باشد و آنچہ مفسران در تفسیرہا نوشتہ اند تجلی نور ربہ تجلی ملکوت ربہ عدول است از ظاہر بے ضرورتے چہ اتفاق اہل سنت وجماعت است بر جواز رویت فی الجملہ لان کون الباری سبحانہ وتعالیٰ مرئیا للنفس ولغیرہ من صفات الکمال واللہ جل جلالہ موصوف بجمیع صفات الکمال اگر گویند بدلیل معلوم شدہ است کہ در دنیا ہیچکس را رویت نیست زیرا چہ قوتے کہ بداں رویت حق تعالیٰ را احتمال تواں کرد در دنیا کسے نشان نداد جواب گوئیم ایں حکم در جنس انس آمدہ است ازیں لازم نیامد کہ جبل را نباشد شاید کہ درآں قوت نہند و اورا سمع وبصر وعقل دہند تا بہ بیند وبعد از دیدن باقی نماند و طاقت احتمال بقاش نباشد از ہیبت پارہ پارہ گردد و مہتر موسیٰ علیہ السلام اندازۂ کار روشن کرد واز سوالے کہ میکرد باز گشت حضرت سلطان المشائخ مے فرمود کسانیکہ رویت حق جل وعلیٰ را منکر اند بارے بر چہ وجہ میرند و مردم کہ خوش اند بامید وعدہ فردا خوش اند و حلاوت رویت ہر کسے را بر اندازۂ شوق آنکس باشد تا شوق نباشد چہ ذوق ولذت یابد بعضے ازینجا مشتاق میروند و بعضے را ہمانجا شوقے پیدا شود تا ذوقے یابند فاما ایں کرامت دیگر است کہ ازینجا مشتاق میروند حضرت سلطان المشائخ مے فرمود مرا مشکلے بود کسانیکہ از دنیا میروند پیش از آنکہ بہشت رسند ایشاں را رویت خواہد بود یا نہ تا شبے رئیس نام خادم شیخ نجیب الدین متوکل را در خواب دیدم وایں معنی ازو در خواب پرسیدم جواب گفت از کجا د استبعادی قوی نمود از دیدن ایں خواب مشکل من زیادہ تر شد

تا شبے عورتے زیبا نام کہ او مرا خواہر زادہ خواندہ بود بعد از نفل اورا
در خواب دیدم ہمیں معنی ازو سوال کردم گفت آرے بعضے مردان
مے بینند و من نیز دو بار دیدہ ام او را پرسیدم کہ از کدام عمل ایں دولت
یافتی گفت چند ناں من از مخدومان خود مے یافتم ہر روز از اں یکتائے
ناں بدرویشاں میدادم حضرت سلطان المشائخ مے فرمود درویشے
بود سرد رخرقہ میکرد ہر ساعت و برمے آورد و ایں سخن مے گفت عجب
است کہ موسیٰ علیہ السلام با کمال نبوت اورا دیدار میسر نشد و طاقت نماند
کہ او را بہ بیند پس ہر کرا نما ید او بیند حضرت سلطان المشائخ مے فرمود
امام احمد حنبل رحمۃ اللہ ہزار بار حضرت عزت را در خواب دید بعد ازاں
پرسید بندہ بدیں دولت بکدام عمل رسد فرمان آمد بتلاوت قرآں باز
عرضداشت کرد تلاوتے کہ با فہم معانی باشد یا غیر آں فرماں آمد بہر شکل
کہ بخواند مے فرمود شاہ شجاع کرمانی قدس اللہ سرہ العزیز چہل سال
شب نخفت یک شب حضرت عزت را در خواب دید بعدہٗ ہر جا کہ رفتے جامۂ
خواب برابر خود بردے تا بخسپد بامید آنکہ ایں دولت را باز در خواب
بیند تا آنگاہ کہ آوازے شنید کہ ایں دولت ثمرۂ آں بیداریہا بود
وے فرمود در قوت القلوب آوردہ است کہ شیخ الاسلام علی موفق
قدس اللہ سرہ العزیز گفتہ است در خواب دیدم کہ بہ بہشت رفتہ ام چوں
پیشتر شدم در حظیرۂ قدس رسیدم مردے را دیدم در سرادقات عرش کشادہ
و نظر بر حضرت عزت داشت پلک برہم نمیزد پرسیدم کہ ایں مرد کیست گفت
خواجہ معروف کہ خدا را نہ از خوف دوزخ پرستیدہ است و نہ بامید بہشت
بل حُبًّا لِلّٰہِ شَوْقًا اِلَی لِقَائِہٖ یعنی برائے دوستی خدا و شوق دیدار او پرستیدہ
است باریتعالیٰ عز اسمہ دیدار خود او را مباح گردانیدہ است تا روز قیامت
وحضرت سلطان المشائخ پرسیدند کہ حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم

شب معراج حضرت عزت را دید فرمودند درین سخن بسیار است اما مذہب
مختار آنست که در رویت شب معراج تحقیقی بنسبت سایل ادلہ زیادہ کردہ و
گفت ابو ذر را گفته است حضرت رسالت را صلی الله علیه وسلم پرسیدند
هَل رَأَیتَ رَبَّكَ نُورٌ قَالَ اِنّی اَرَاہُ یعنی آیا دیدی پروردگار خود را گفت
پیغمبر بدرستی که من دیدم او را فرمودند احادیث دیگر بر خلاف این آمده پس
رویت شب معراج تحقیق نباشد حضرت سلطان المشائخ فرمود که حضرت
امام جعفر صادق رضی الله عنه از فرزندان حضرت مرتضی علی علیه السلام
وکرم الله وجهه است و یک شعبه خرقه حضرت امیر المومنین مرتضی علی علیه السلام
از آنجانب میرود وقتے کسے پیدا شد که خدائے را بمن بنمای گفت میدانی تو که
قوم موسی علیه السلام دیدار خواستند عذاب آمد قالوا ارنا الله جهرة فاخذتهم
الصاعقة و موسی علیه السلام دیدار خواست جواب لن ترانی شنید چرا گستاخی
میکنی گفت آن عهد موسی بود اما این دولت عهد حضرت محمد است صلی الله
علیه وسلم کمترین چاکران او بایزید بود او گفت لیس فی جبتی سوی الله و
همچنین چند نظیر دیگر آورد امام غلامان را فرمود که او را بگیرند و در آب غرق
کنند او را در آب انداختند و غوطه مے دادند او فریاد میکرد یا ابن رسول الله
الغیاث الغیاث او همچنان مے فرمود که در آب غوطه دهند تا گفت الهی
الغیاث در حال گفت اے غلامان ترک او گیرید چون او را بگذاشتند بیامد
و سر در پیش حضرت امام جعفر صادق علیه السلام بر خاک نهاد و گفت حق
دیدم فرمود چگونه دیدی گفت از تو فریاد خواستم نرسیدی گفتم اکنون
فریاد از خدا تعالی خواهم در حال روزنے از درون سینه من پیدا شد
درو نگریستم هرچه میخواستم معاینه کردم زهے سوال آنمرد و زهے جواب امام
جعفر صادق رضی الله عنه که بکمال عقل او را چه طریق جواب داده و
فرمود صیفورا حرم مهتر موسی علی نبینا و علیه الصلوٰة والسلام بود پیش موسی علیه السلام

آمد و گفت آرزو دارم کہ جمال تو بہ بینم موسیٰ علیہ السلام فرمود نتوانی دید ہر چند کہ مانع
مے شد صیفورا باز نمے ایستاد بضرورت برقعہ برداشت امیر خسرو خوش گوید بیت
بردن آں از دروں دیوانہ گرداں ہوشیاراں را ٭ ولیکن خسرو دیوانہ را دیوانہ تر
گرداں ٭ چوں صیفورا نظر برآں جمال انداخت نابینا شد سہ کرت و بروایتے
ہفتاد کرت برقعہ دور میکرد و صیفورا نابینا مے شد و بدعاے مہتر موسیٰ چشم
باز مے یافت دریں میاں ہاتفے آواز داد اے موسیٰ محبت از حایضہ آموز کہ
چندیں کرت نابینا شد و باز دیدار میخواہد و تو بیکبارگی اِنِّیْ تُبْتُ اِلَیْکَ یعنی تحقیق
کہ توبہ کردم من بسوئے تو مے گوئی مہتر موسیٰ علیہ السلام را بدیں سخن حیرتے
بیفزود و حضرت سلطان المشائخ بخط مبارک خود در قلم آوردہ است چوں
اہل بہشت جمع شوند بہشتیاں آرزوے بقاے پروردگار ذوالجلال لایزال
کنند در دار الضیافت جمع آیند ابرے سفید گرد بر گرد ایشاں برآید و کوشکہاے
آں ابر مرصع بہ درو جواہر پس مکلل مشک باریدن گیرد چنانکہ ہواے بہشت
ہمہ کافور و مشک گردد پس حضرت ذوالجلال جمال خود بنماید ہشتاد ہزار سال در
لذت رویت بمانند یَوْمَ یَقُوْمُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِیْنَ یعنی روزیکہ قایم شوند مردم
نزد پروردگار عالمیاں و در تفسیر حقایق آوردہ است چوں ایستادہ بمانند خطاب
آید کہ در دنیا امتثال او امر و نواہی شرع نمودہ آید نشستہ جمال ذوالجلال مارا
مشاہدہ کنید از براے رعایت ادب بنشینند حق سبحانہ تعالیٰ فرشتہا پیدا آرد
تکیہ کنند برآں فرشتہا و حضرت عزت را بہ بینند چوں مدتے بگذرد آرزوے لقاے
پدراں و مادراں کنند حضرت عزت ہمہ را جمع کند چنانچہ در روز جمعہ خلق جمع شوند
یکدیگر را بینند بعد ازاں فرماں صادر شود کہ دیگر چہ آرزو دارید ہر آرزو کہ باشد
یابید ولکم فیھا ما یشتھیہ الانفس وتلذ الاعین وانتم فیھا خالدون اللھم
ارزقنا لقاءک بکرمک یعنی و خاص شمار است اے مومناں چیزیکہ بخواہد
نفسہاے شما و لذت یابد چشماں و شمایاں دراں بہشت ہمیشہ باشید

اے بار خدایا روزی گرداں مرادیدار خود بکرم خود شیخ خوش گوید ع شادی بروزگار گدایان کوی اوست + بر خاک رہ نشستہ بامید رویت اند + امیر حسین شاعر بخدمت حضرت سلطان المشایخ عرضداشت کرد کہ نعمت رویت کہ مومناں را وعدہ ہست فردا خواہد بود بعد از حصول آں از نعمت ہا دیگر چہ بینند بر لفظ مبارک راند کہ سخت کوتاہ نظری باشد کہ بعد ازاں بچیزے دیگر نظر کنند درین محل باز عرضداشت کرد کہ شیخ سعدی گفتہ است ع افسوس بر آں دیدہ کہ روئے تو ندیدہ است + یا دیدہ کہ بعد از تو بروئے نگریدہ است + حضرت سلطان المشایخ ایں بیت را استحسان کرد و فرمود کہ نیکو گفتہ است کاتب حروف در ملفوظ حضرت شیخ الاسلام معین الدین سنجری قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ است کہ یکے از بزرگان طریقت کہ از اہل عشق بود در مناجات مے گفت الٰہی اگر تو ز من ہفتاد سال را حساب خواہی من از تو ہفتاد ہزار سال را حساب بخواہم زانکہ امروز ہفتاد ہزار سال است کہ نداء الست بربکم گفتہ و جملہ را در شور آوردہ پائے کوفتن گرفت و گفت اینجملہ شورہا کہ در زمین و آسماں است از شوق الست است ہمینکہ آں بزرگ ایں سخن گفت ندا آمد کہ جواب شنو روز شمار ہفت اندام ترا ذرہ ذرہ گردانم و بہر ذرہ دیدار نمایم و گوییم اینک حساب ہفتاد ہزار سال کفارت نہادیم باب نہم در سماع و وجد و رقص وغیر ذلک

تکلمہ در بیان سماع حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود سماع بر چہار قسم است حلال و حرام مکروہ و مباح اگر صاحب وجد را میل بسوے حق بیشتر است آں مباح است و اگر میل بمجاز بیشتر است مکروہ است اگر میل بکلی طرف مجاز است آں حرام است و اگر میل بکلی طرف حق است آں حلال است پس مے باید کہ صاحب ایں کار حلال و حرام و مکروہ و مباح بشناسد و مے فرمود کہ چندیں چیزے مے باید تا سماع مباح شود مُسمِع و مُستمِع و مَسموع و آلۂ سماع مسمع یعنی گویندہ مرد تمام

اے بار خدایا روزی گرداں مرادیدار خود بکرم خود شیخ خوش گوید ؎ شادی بروزگار گدایان گوی اوست ٭ بر خاک رہ نشستہ بامید رویت اند ٭ امیر حسن شاعر بخدمت حضرت سلطان المشائخ عرضداشت کرد کہ نعمت رویت کہ مومناں را وعدہ ہست فردا خواہد بود بعد از حصول آں از نعمت ہا دیگر چہ بینند بر لفظ مبارک راند کہ سخت کوتاہ نظری باشد کہ بعد ازاں بچیزے دیگر نظر کنند دریں محل باز عرضداشت کرد کہ شیخ سعدی گفتہ است ؎ افسوس برآں دیدہ کہ روئے تو ندیدہ است ٭ یا دیدہ کہ بعد از تو بروئے نگریدہ است ٭ حضرت سلطان المشائخ ایں بیت را استحساں کرد و فرمود کہ نیکو گفتہ است کاتب حروف در ملفوظات حضرت شیخ الاسلام معین الدین سنجری قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ است کہ یکے از بزرگان طریقت کہ از اہل عشق بود در مناجات مے گفت الٰہی اگر تو ز من ہفتاد سال را حساب خواہی من از تو ہفتاد ہزار سال را حساب بخواہم زانکہ امروز ہفتاد ہزار سال است کہ نداء الست بربکم گفتۂ وجملہ را در شور آوردۂ پاے کو فتن گرفت و گفت اینجملہ شور ہا کہ در زمین و آسمان است از شوق الست است ہمینکہ آں بزرگ ایں سخن گفت ندا آمد کہ جواب شنو روز شمار ہفت اندام ترا ذرہ ذرہ گردانم و بہر ذرہ دیدار نمایم و گویم اینک حساب ہفتاد ہزار سال کفارت نہادیم

باب نہم در سماع و وجد و رقص و غیر ذلک

نکتہ در بیان سماع حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود سماع بر چہار قسم است حلال و حرام مکروہ و مباح اگر صاحب وجد را میل بسوے حق بیشتر است آں مباح است و اگر میل بمجاز بیشتر است مکروہ است اگر میل یکلی طرف مجاز است آں حرام است و اگر میل بکلی طرف حق است آں حلال است پس مے باید کہ صاحب ایں کار حلال و حرام و مکروہ و مباح بشناسد و مے فرمود کہ چندیں چیزے مے باید تا سماع مباح شود مُسمِع و مُستَمِع و مَسمُوع و آلۂ سماع مسمع یعنی گوینده مرد تمام

خبث و دناوت آں نتواں کرد سیوم آنکہ مستمع سماع بر احوال نفس خود
حمل کند تقلیب احوالے کہ با خدا یتعالیٰ دارد و ایں سماع مریدانست
خاصہ مریدان مبتدی زیراکہ مریداں را لامحالہ مراد است و مراد ایشاں
معرفت باریتعالیٰ و وصول الی الحق و ایشاں را در سلوک احوال پیش مے
آید از قبول و ردّ و وصل و ہجر و طمع و نومیدی و آنچہ مشتمل است بر صفت
اشعار چہارم آنکہ سماع مستمع عین حق باشد بحدیکہ در حالت سماع در عین
شہود باشد ہمچو حال زنانے کہ در مشاہدہ مہتر یوسف علیہ السّلام
دستہا بریدند و از خود خبر نداشتند اہل ایں مقام عبور کردند بچیز بکفانی
گشتند از ہمہ چیز مگر از حق جلّ و علی و اینمقام واصلان و کاملان است

نکتہ دربیان آداب سماع حضرت سلطان المشائخ

قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود سماع را چند چیزے باید اما زمانے
خوش کہ در آں فراغ دل باشد و خاطر متردد نباشد اما مکان دلکش
چنانکہ از دیدنِ آں روح پیدا آید اما اخوان باید کہ ہم از یک جنس باشند
یعنی ہر کہ حاضر میشود از اہل سماع باشد و مے فرمود بوقتِ در سماع
نشستن بوے خوش کند و جامۂ پاکیزہ پوشد مولانا فخر الدین
زرّادی رحمۃ اللہ علیہ در رسالۂ خود آوردہ است کہ ادب دیگر
آنکہ سماع بگوش ہوش شنود و قلیل الالتفات و محترز باشد از
نظر بجانب مستمعان و تنحنح و تثاوب و سر فرو افگندہ باشد
در فکرے کہ مستغرق باشد و دل او متماسک از تصفیق و رقص
و سائر حرکات و مرادات و ادب دیگر آنکہ تا تواند نخیزد و گریہ باواز نکند و ایں
جائے است کہ او را قدرت بر ضبط نفس خود باشد و اگر رقص و گریہ کند او را مباح باشد اگر قصداً
نباشد زیراچہ گریہ حُزن را آبرد و رقص سبب تحریک سرور است و کل سرور مباح است و ادب دیگر
آنکہ موافقت قوم کند در قیام اگر یکے از قوم ایستادہ در وجد صادق یا آنکہ ایستادہ بنیت اظہار وجد

قَلَّ بُدَّ مِنْ مُوَافِقَةٍ چون شیخ بدرالدین سمرقندی رحمۃ اللہ علیہ برحمت حق پیوست
اورا در سنکولہ دفن کردند روز سیوم سلطان المشائخ حاضر شد مجلس عالی منعقد
شد سماع در دادہ بودند سلطان المشائخ بیشتر رسیدند و در حظیرہ دیگر نشستند چون
ایشان در سماع برخاستند سلطان المشائخ نیز برخاستند بعضے گفتند میان
شما و ایشان بعد مسافت است شما بنشینید سلطان المشائخ فرمود
موافقت شرط است کاتب حروف از والد خود سماع دارد کہ شیخ بدرالدین
سمرقندی سخت بزرگ بود خلیفہ شیخ سیف الدین باجرزی بود و شیخ
نجم الدین کبریٰ را دریافتہ بود و سید زائر الحرمین و حافظ و دانشمند بود در نہے
کمال کسے کہ در دے این ہمہ فضائل است و در سماع غلو تمام داشت سبے
سلطان المشائخ سماع نشیدے و بغایت خوبصورت و نیکو سیرت بود علیہ
الرحمۃ و ادب دیگر آنکہ در رقص در نیاید کہ بایہ گران نماید بر قوم کہ دلہا را مشوش
گرداند نقل کذا فی العوارف عن ممشاد علو دینوری رحمۃ اللہ علیہ ایت قال
رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی المنام فقلت یا رسول اللہ ھل تنکر من ا
السماع شیئاً فقال ما انکرہ ولکن قل لھم یفتحون قبلہ بالقرآن ویختمون بعدہ بالقرآن
فقلت یا رسول اللہ انھم یؤذوننی ویبسطون علیّ فقال احتملھم یا ابا علی
ھم اصحابک وکان ممشاد یفخر یقول کنا فی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
نکتہ در بیان تحمیل الفاظے کہ میان شعرا مصطلع شدہ و در اوصاف معشوق
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود از زلف قرب خواہد قولہ
تعالیٰ لیقربونا الی اللہ زلفی یعنے تا اینکہ مقرب گردانند مارا بسوے خدا نزدیک
گردانیدن و از لون جنت و از چشم نظر رحمت او ولتصنع علی عینی یعنی و از
برائے نظر رحمت بر من و کفر پوشیدن باشد و زلف را از آن کافر گویند
کہ او دانہ خال در پوشد مصرع کافر نشوی قلندری کار تو نیست * یعنی تا
ہستی و اعمال و صدق بر تو پوشیدہ نشود دعوی عشق از تو درست نیاید

نکتہ

وتا از نفس مرتد نشوی کار نکنی فاما کاتب حروف در رسالۂ سماع کہ تالیف مولانا
فخرالدین زرّادی است رحمۃ اللہ دیدہ است مراد وقت چیزے خواہد بود
کہ حائل باشد میان بندہ و طاعت حق تعالیٰ و از بیاض وجہ نور ایمان و سواد
حال ظلمت معصیت وجز آں معانی کہ نقصان مقام و حال است پس
تحمیل الفاظ اوصاف حق کسے است کہ مستقل شود فہم از ظواہر الفاظ سوے
چیزیکہ کہ مناسب از الفاظ است از امور حق جل وعلی ایں الفاظ اشعار ہمچو الفاظ
امثالی است مراد ازاں امثال چیزے باشد کہ مناسب باشد و مصرف امثال
غیر آنکہ ظواہر آں امثال برانیمعنی است پس ایں واقع تر است در نفوس و
موثر تر است در قلوب زیرا کہ مے نماید ترا چیزیکہ در خیال بستہ در صورت تحقیق
وآنچہ مداں وہم گماشتہ در معرض یقین و غائب در لباس حاضر و برائے ہمیں معنی
است کہ حق جل وعلی امثال را بشیتر آوردہ در کتاب مبین و کتب منزلہ ہمچنیں
در کلام رسول صلی اللہ علیہ وسلم و کلام سائر انبیا صلواۃ اللہ علیہم و صحابہ رضی
اللہ عنہم اجمعین تلک الامثال نضربھا یعنی آں مثال ہا مے آرم مکن برائے
مرداں بیار و اقعست و مایعقلھا الا العالمون یعنے در نمے یابند آں امثال
را مگر عالماں و حضرت سلطان المشائخ مے فرمود وہر حرف کہ در سماع
شنیدہ ام صفتے شنیدہ ام از صفات حق عزّ وجل وعلے تا ایں غائیت آں
حرف با وصاف حمیدہ شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر فرید الحق والدین حمل
کردہ ام تا روزے در حالت حیات شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ
العزیز از جمعے گوئندہ ایں بیت شنیدم بیت مخرام بدیں صفت مبادا + کز
چشم بدت رسد گزندے + مرا اخلاق پسندیدہ و اوصاف گزیدہ و کمال
بزرگی و غایت لطافت ایشاں یاد آمد چناں در گرفت کہ بدیں حرف رسید
چشم پر آب کرد بعدہ بسے بر نیامد کہ برحمت حق پیوستند و مے فرمود کہ فردائے
قیامت فرمان در رسد کہ ہر بیتے کہ مے شنید ید آں را بر اوصاف ما حمل

میگر دید گویند آرے فرماں رسد کہ اوصاف حادث و ذات ماقدیم محل اوصاف
حادث بر قدیم چگونہ روا باشد گویند خداوند از غایت محبت مے گردیم فرمان رسد
چوں از محبت میگر دید بر شما رحمت کردیم بعدہ سلطان المشائخ چشم پر آب
کرد و فرمود یا کسے کہ مستغرق محبت حق است ایں عتاب است با دیگراں چہ
خواہد کرد دریں محل امیر حسن شاعر عرضداشت کرد کہ بندہ را ہیچ وقت آنچناں ذوق
پیدا نمے شود کہ در سماع فرمود کہ اصحاب طریقت محبت را و مشتاقاں را ہماں ذوق است
کہ در آتش میزنند و گرنہ آں بودے بقا کجا بودے و در بقا ذوق بودے در آتش
آں مقام چشم پر آب کرد و نفسے از سینۂ مصفا بر آورد و فرمود کہ مرا وقتے در خواب
چیزے نمودند من ایں مصراع گفتم ؎ اے دوست بدست انتظام کشتی *
و باز ایں مصراع را ہم در خواب اعادہ کردم * اے دوست بہ تیغ انتظارم کشتی *
چوں بیدار شدم یادم آمد کہ ایں مصراع ہمچنیں است اے دوست بزخم انتظارم
کشتی * بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام ربما یسمع
السالك صوتاً من البراغیث ویفهم کلاماً مفهوماً من ذوق الباب وکذا
من الذباب واصوات الطیر وسمع علی رضی الله عنه صوت ناقوس قال
اتدرون ما یقول قالوا لا فقال یقول سبحان الله حقاً حقاً ان المولی فنی
یبقی نکتہ دربیان وجد اہل سماع حضرت سلطان المشائخ قدس سرہ

نکتہ

العزیز مے فرمود از نود و نہ نام اسم الواجد است و واجد از وجد است چنانچہ
بمعنی بخشندہ وجد آمدہ و بمعنی صاحب وجد آمدہ و بمعنی در حق باریتعالی درست نیاید
پس اینجا بمعنی معطے الواجد است فاما مولانا فخر الدین زرادی در رسالہ خود
مے نوید کہ خواجہ عثمان مکی در حقیقت وجد مے گوید کہ عبارت از وجد ممکن است
زیرا کہ وجد سریست از اسرار الٰہی عند المومنین الموقنین یعنی نہادہ است نزد مومناں
صاحب یقین ابو سعید خراز گفتہ است اَلوَجدُ رَفعُ الحِجَابِ وَمُشَاهِدَةُ الرَّقِيبِ
وَحُضُورُ الفَهمِ وَمُجَاذَبَةُ السِّرِّ وَاَسَاسُ المَقصُودِ

از بعضے پرسیدند از وجد صحیح فرمود قبول وجد او ست متواجداں اما حکما گویند که وجد چیست یعنے وجد در دل فضل است شریفه که متعذر است نطق برآں و اخراج آں بلفظ پس بیروں مے آرد آنرا نفس بالحانات و نغمات ہرگاه که او ظاہر شود سرور و حرکت جوارح پیدا آید نکته در بیان احوالے که در سماع پیدا مے شود حضرت سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز بیفرمود ایں ہر سه قسم است انوار است و احوال است و آثار است و آں از سه عالم نازل مے شود و آں سه عالم ملک و ملکوت و ما بینهما جبروت یعنے در حالت سماع انوار نازل مے شود از عالم ملکوت بر ارواح بعد ازاں در دل پیدا آید آنرا احوال گویند آں احوال از عالم جبروت است بر قلوب بعد ازاں بکائی و حرکت ظاہر مے شود که آنرا آثار گویند آں از عالم ملک است و مے فرمود که وقتے حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم از غزا آمد فرمود کسے باشد که دف زند ام المومنین عایشه رضی الله عنها دف برداشت و بنواخت و ایں شعر مے گفت شعر اتینا کم اتینا کم فحیونا نحیا کم + اتینا کم اتینا کم یحیونا یحبیکم ولو لا التبرة الحمراء ما کنا لوادیکم + ولو لا دعوة الرحمن ما کنا بواد یکم + فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم قوے یا عایشه و بیفرمود وقتے رسول علیه الصلوٰة والسلام میاں یاراں نشسته بود جبرئیل علیه السلام ایں آیة آورد واذا سمعوا ما انزل الله الی الرسول تری اعینهم تفیض من الدمع مما عرفوا من الحق رسول از وجشت برخاست حجله بکرد و بنشست چنانچه از فرحت بسیار رداء مبارک از کتف مبارک درمیان جمع افتاد ایں حکایت معروف است که در آنمجلس جمعے از اصحاب بودند یکاں یکاں قطعه کردند و بردند و مے فرمود که در عهد رسول علیه السلام شخصے بود کعب زہیر گفتندے در جاہلیت بیتے چند در ہجو رسول علیه السلام گفته بود بعده آنحضرت صلی الله علیه وسلم فتح مکه کرد او در مکه بود او را خبر شد که رسول علیه السلام صحابه را فرموده است ہر جا که زہیر را بیابند بکشند ایں خبر بوے رسید از بیم صحابه لباس زناں پوشیده سر و روئے پیچیده نزد رسول علیه السلام آمد ایماں آورد و شعرے آغاز کرد

رسول علیہ السلام پرسید کہ تو کیستی گفت من کعب بن زہیرم از ہیم اصحاب تو
ایں لباس پوشیدہ ام شصت بیت در ہجو رسول علیہ السلام گفتہ بودم ایں زماں
صد و بیست اضعاف آں در مدح گفتہ ام رسول علیہ السلام گفت بخواں خواندن
گرفت تا بدیں بیت رسید شعر نُبِّئْتُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰہِ اَوْعَدَنِیْ وَالْعَفْوُ عِنْدَ
رَسُوْلِ اللّٰہِ مَامُوْلُ رسول علیہ السلام فرمود اعادت کن اعادت کرد و در سماع
از ینجا ست کہ اعادت مے فرمایند رسول علیہ السلام جامہ برد یا د عنایت کرد از ینجا
کہ درویشاں بقوالاں خرقہ مے دہند چوں رسول علیہ السلام وفات یافت
معاویہ گفت صد دینار بتو مید ھم آں بردیمن دہ تا دہ ہزار رسانید او ندادچو
خلافت بمعاویہ رسید کعب بن زہیر وفات یافتہ بود بفرزندان او کس فرستاد
کہ آں بردیمن دہید بیست ہزار دینار بایشاں داد و آں بردرا ازیشاں بستد
شیخ الشیوخ در عوارف آوردہ است کہ ایں زماں در خزانہ خلیفہ ناصر الدین
است و مے فرمود کہ وقتے رسول علیہ السلام بباغے رفت وابو موسیٰ
اشعری را فرمود کہ تو بر در باغ باش اگر کسے آید بے اذن من نگذاری و درون
باغ چاہے بود ابو موسیٰ پایہائے مبارک خود در میان آں چاہ فروہشتہ
و نشست درآں حال امیر المومنین ابوبکر صدیق آمد ابو موسیٰ اشعری حضرت
رسالت را از آمدن ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ خبر کرد رسول صلی اللہ علیہ و
سلم فرمود کہ او را بگذار تا بیاید ابوبکر آمد براستائے حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وسلم ہم برآں ہیئت پایہا در چاہ فروہشتہ و نشست بعد امیر المومنین
عمر رضی اللہ عنہ آمد از آمدن او نیز خبر کرد با آں بشارت درول طلبید آمدہ
جانب چپائے رسول علیہ السلام ہم برآں ہیئت بنشست بعدہ امیر المومنین
عثمان آمد بعد از رخصت درآمد و بہماں ہیئت مقابل رسول علیہ السلام
آمدہ بنشست بعدہ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ آمد بعد از اذن درآمد و برآں
ہیئت بنشست بعدہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہمچنیں کہ امروز یک

جائیم موت ہم یکجا خواہد بود و بعث ہم یکجا خواہد بود بعدہ حضرت سلطان
المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز فرمود حالے کہ درویشان اہل دل را پدید میشود
از نیجاست وے فرمود موسیٰ علیہ السلام از چیزے متوحش شدے عصائے
او تسبیح گفتے و او ازاں اُنس گرفتے وے فرمود کہ شیخ احمد غزالی چنیں آوردہ
است کہ بعد از آنکہ موسیٰ علیہ السلام بشرف مکالمت حق تعالیٰ مشرف شد
ہر کرا نظر بر جمال وے افتادے مے سوخت فرماں شد کہ برقع پیش روے
خود گیر برقع گرفت از نور روے موسیٰ علیہ السلام آں برقع مے سوخت برقعے
از پشم کرد آں نیز بسوخت بعد ازاں از آہن گرفت آں ہم بسوخت موسیٰ
علیہ السلام متحیر ماند حضرت جبرئیل علیہ السلام آمد و گفت یا نبی اللہ بطلب جامہ کہ درویش
از سر حالت آں خرقہ کردہ باشد برقع بساز موسیٰ علیہ السلام طلب کرد نشاں
یافت فلاں جا درویشانند پریشاں باشد برقت پریشاں یافت ازاں برقع
ساخت و بر روے خود انداخت نسوخت و سالم ماند وے فرمود حضرت
موسیٰ علیہ السلام را حالے غالب بود تا بحدے کہ روزآہے زد کلاہ قلنسوۂ
او بسوخت و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام کہ
بعضے را حالے در سماع غالب مے باشد کہ تمیز نمے ماند و بعضے را اگرچہ حالے
مے باشد اما مغلوب نمے شود و کمال در آنست کہ در سماع مغلوب نشود
و بعضے در سماع از خود بیخبر گردند کہ اگر میخ آہنی در پاے ایشاں روند ندانند و
بعضے در سماع با خدا ے چناں حاضر شوند کہ اگر برگ گلے در زیر پاے ایشاں
باشد دانند و ایں مرتبہ کاملانست وے فرمود کہ شیخ بدرالدین غزنوی
از شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہما العزیز سوال کرد کہ بیہوشی اہل سماع از
کجاست حضرت شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز فرمود از آنکہ ندائے
الست بربکم شنیدند بیہوش گشتند ازاں روز باز بیہوشی در ایشاں مرکوز است
چوں سماع شنوند آں بیہوشی در ایشاں اثر کند حیرت و حرکت در ایشاں

ظاہر شود سلطان المشائخ میفرمود سماع بر دو نوع است ہاجم و غیر ہاجم ہاجم آنست کاول سماع ہجوم مے آرد و اینکس در جلش مے شود و ایں را شرح نتواں داد اما غیر ہاجم آنست بعد از آنکہ سماع اثر کند آنکس آنرا تحمیل کند بر حضرت حق سبحانہ یا بر پیر خود یا جائے کہ در دل او بگذرد وے فرمود کہ فارابی حکیم بود روزے در مجلس خلیفہ درآمد با جامہ مختصرے وصورتے مختصرے پیش خلیفہ سماع آغاز کرد چنگ بستد و بنواخت آں حکیم سماع را سہ قسم کردہ اول مُضحِکات یعنے خندہ آرندہ و دوم مُبکی یعنے گریہ آرندہ سیوم منمی یعنے بیہوش گرداننده القصہ چوں چنگ آغاز کرد اول ہمہ مجلس بقہقہہ خندیدند باز چناں نواخت کہ ہمہ در گریہ شدند باز چناں نواخت کہ بیہوش شدند انگاہ او در جائے چیزے نوشت و برفت کہ فارابی قَدْ حَضَرَ هٰهُنَا وَ غَابَ یعنی تحقیق ظاہر شد اینجا و پوشیدہ شد چوں اہل مجلس از سماع بہوش باز آمدند سخنے در جائے نوشتہ دیدند دریافتند کہ حکیم فارابی بود وے فرمود کہ ہمیں حکیم بود کہ خلیفہ را بد عقیدہ کردہ بود کہ شیخ شہاب الدین ازیں مذہب گردانید و بمذہب اہل سنت وجماعت باز آورد در باب دہم در نکتہ حکایات تحریر یافتہ است وے فرمود روزے خواجہ خضر علیہ السلام بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز آمد و درویشاں سماع آغاز کردند شیخ شیوخ العالم بر سر سجّادہ نشستہ بود ہر دو دست مبارک خود برآورد و ایں بیت بلند خواند بیت صاحب دردے کجاست تا بنمایم ✦ صد گریہ زار زیر ہر خندۂ خویش ✦ وے فرمود کہ از شیخ ضیاالدین رومی شنیدہ ام کہ گفت مرا یارے بود او را در سماع حالے و شوقے و ذوقے بودے بعد از نقل او در خواب دیدم کہ در بہشت مقامے رفیع یافتہ است فاما مغموم تہنیت آنمقام رفتم و گفتم چرا مغمومی گفت اینمقام یافتہ ام اما لذتے و ذوقے کہ در سماع بودے نمی یابم وے فرمود جنید نام قوالے بود من از و شنیدم کہ شیخ شرف الدین کرمانی ساکن قصبۂ ستی بود در سماع

جان دادہ است باین بیت بیت ہر روز دہد جان من آواز مرا + زنہار براہ دوست در باز مرا + شیخ شرف الدین گفت در باختم و جان دادم در زماں جاں داد و بجاناں رسید الحمد للہ علی ذلک و مے فرمود از قاضی حمید الدین ناگوری بمارسیدہ است کہ مجلس سماع بود و قوالان کامل حاضر بودند درنے گرفت صاحب سماع شبانہ گفت بیایید اگر کسے را با کسے تفاوت حالے باشد بایکدیگر صفا کنید صفا کردند ہم موثر نیامد باز گفت نباید کہ بیگانہ در آمدہ باشد تفحص کردند نبود ترک سماع کردند باستغفار مشغول شدند در اثنائے آں درویشے رسید ایں بیت خواند بیت کس را چو تو معشوق مبارک پے نیست + اے جان جہاں مثل تو در رے زمیں نیست + باستماع ایں بیت اثرے ظاہر گشت و عزیزے در آں مجلس جاں داد دیگراں آں درویش را منع کردند کہ دیگر بار ایں بیت در سماع مگوئی و میفرمود کہ در خانقاہ خواجہ یوسف چشتی قدس اللہ سرہ العزیز عزیزان چشت سماع در دادند قوال ایں بیت گفت بیت عاشق ہموارہ مست و مدہوش بود + وز یاد محب خویش بیہوش بود + فردا کہ ہمہ بحشر حیران باشند + نام تو درون سینہ و گوش بود + ایں دو بیت سخت بگرفت دو نفر از درویشاں چناں مدہوش شدند کہ خرقہ ایشاں برقرار ماندہ بود و ایشاں ناپیدا شدہ بودند حضرت سلطان المشائخ مے فرمود کہ وقتے قاضی منہاج الدین جوزگانی را شیخ بدر الدین غزنوی رحمت اللہ علیہ طلبید و آں روز دوشنبہ بود وعدہ کرد کہ چوں از تذکیر فارغ شوم بیایم بعد از آمدن قاضی سماع آغاز کردند قاضی منہاج الدین را ایں بیت بگرفت بیت نوحہ میکرد بر من ایں نوحہ گر دہ مجھے + درد دل سوز مرا بر آمد نوحہ گر آتش گرفت + دستار و خرقہ کہ پوشیدہ بود پارہ پارہ کرد امیر خسرو خوش گوید بیت خوش آں حالے کہ باشم گرد کویت + رخنے پر خوں گریباں پارہ پارہ + و مے فرمود قاضی منہاج الدین مردے صاحب ذوق بود

روز دوشنبہ در تذکیر او می‌رفتم این رباعی خواند رباعی لب برلب دلبران جهوش کردن ٭ آہنگ بسر زلف مشوش کردن ٭ امروز خوش است ولیک فردا خوش نیست ٭ خود را چو خسے طعمۂ آتش کردن ٭ چوں ایں بیت شنیدم بیخود شدم و ساعتے گذشت تا بخود باز آمدم وے فرمود شیخ نظام الدین ابوالموید را رحمۃ اللہ علیہ دیدم بر در مسجد بر دریائے نعلین داشت از پائے کشید و بدست گرفت و بمسجد درآمد و دوگانہ بگذارد برہیئتے کہ من ہیچکس را در نماز برآں ہیئت ندیدم بعدہ بربالائے منبر رفت مقرئے بود خوش خواں آیتے خواند بعدہ شیخ نظام الدین ابوالموید آغاز کرد کہ بخط بابائے خود نبشتہ دیدہ ام منوز سخن دیگر نگفتہ بود کہ ایں سخن در حاضراں در گرفت آنگاہ ایں دو بیت بگفت

بیت نہ از تو نہ از عشق تو جان خواہم کرد	جاں از غم تو زیر و زبر خواہم کرد ٭
پر درد دلے بخاک در خواہم شد	پر عشق سرے ز گور بر خواہم کرد

وے فرمود کہ وقتے حضرت شیخ الشیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز خواست کہ سماع بشنوند گویندہ حاضر نبود مولانا بدرالدین اسحاق را فرمود کہ آں مکتوب کہ قاضی حمیدالدین ناگوری فرستادہ است بیار مولانا بدرالدین خریطہ کہ در آں مکتوبات بود آورد و دست در خریطہ انداخت ہماں مکتوب بدست آمد شیخ الشیوخ العالم شیخ کبیر قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ بایستد و بخواں مولانا بدرالدین ایستادہ خواندن گرفت در آں مکتوب ایں نبشتہ بود فقیر حقیر ضعیف نحیف محمد عطا کہ بندۂ درویشانست و از سر و دیدہ خاک قدم ایشاں شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر را از استماع ایں کلمات حالے و ذوقے پیدا شد و بعدہ در آں مکتوب ایں رباعی بود خواند بیت

آں عقل کجا کہ در کمال تو رسد	واں روح کجا کہ در جمال تو رسد
گیرم کہ تو پردہ برگرفتی ز جمال	واں دیدہ کجا کہ در جمال تو رسد

وے فرمود وقتے من عرضداشت بخدمت حضرت شیخ شیوخ العالم

شیخ کبیر نشتہ بودم ایں رباعی در قلم آوردہ بودم رباعی زاں روے
کہ بندۂ تو دانند مرا * بر مردمک دیدہ نشانند مرا * لطف عامت کہ عنایتے
فرمودہ است * ورنہ نہ کیم وچہ ام چہ خوانند مرا * بعدہ بخدمت حضرت
شیخ شیوخ العالم آمدم ایں رباعی یاد کردہ فرمود کہ تو ایں رباعی را کہ نشتہ
بودی یاد گرفتم وے فرمود وقتے شیخ شیوخ العالم ایں بیت خواند بیت
نظامی ایں چہ اسرار است کز خاطر عیاں گردی * کسے سرش نمیداند زباں
درکش زباں درکش * ہر بارکہ ایں بیت بر لفظ مبارک میراند تغیرے پیدا میشد
چوں شب شدے نیز ایں بیت مے فرمود وحالے پیدا مے شد بعدہ حضرت
سلطان المشائخ فرمود کہ چہ بود در خاطر مبارک ایشاں کہ ایں بیت
مے گویانید وے فرمود شیخ سیف الدین باخرزی رحمۃ اللہ علیہ گفتے کہ
من مسلمان کردۂ ایں بیت ثنائی ام عزیزے حاضر بود بیتے خواند چناں نمود
کہ ایں بیت است بیت بر سے طور ہوا طنبور شہوت میزنی * عشق میزن دلین
ترانی رابدیں خواری مجو * بعدہ حضرت سلطان المشائخ فرمود بیت خاکپائے
راہ عیاران ایں درگاہ را * برکف دست عروس مہد عماری مجو * امیر حسین
عرضداشت کرد کہ عماری چیست فرمود کہ مردم آں را کہ عماری گویند عماری نیست
عمار نام مردے بود کہ ایں عماری ساختہ اوست ونیز سیف الدین باخرزی
بارہا گفتے کہ کاش مرا آنجا ببردندے کہ خاک ثنائی است تا من آنرا سرمۂ
چشم خود کنم وے فرمود کہ شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا وصیت کردے کہ
فخری نامہ یاد گیرند کہ درآں فوائد بسیار است وے فرمود کہ در بداؤں
بزرگے بود کہ مثل او بزرگے نبود او گفتے کہ دریغا فخری نامہ در پیرانہ سالی
بدست من افتاد اگر در جوانی بدست من افتادے بقوت او کارہاے شگرف
کردے نکتہ در بیان رقص وتخریق ثوب حضرت سلطان المشائخ قدس
سرہ العزیز مے فرمود کہ تحریکے کہ بیاد حق باشد مستحب است واگر میل بفساد

بود حرام امّا آنکہ در سماع رقص و حرکت کند و جامہ دراند ہرچہ در آں بندہ مغلوب است
ماخوذ نباشد و ہرچہ باختیار کند تا بمردم نماید حرام باشد و مے فرمود درویشے چوں
در سماع دست زند شہوت کہ در دست باشد میریزد و چوں پائے بزمین زند
شہوت پائے میریزد و چوں نعرہ زند شہوت درون میریزد و میفرمود کہ حضرت
رسالت صلی اللہ علیہ وسلم امیرالمومنین حضرت امام حسن و حضرت امام حسین
علیہما السلام را در رقص مے آورد و ایں کلمات مے گفت حرقہ حرقہ علیہ انتہ
حرقہ شیئٌ صَغِیرٌ یعنی سوخت او را سوختگی چشم گزیدا و را سوختگی شے خورد و مے
فرمود کہ بعضے گویند کہ در وقت بیخبری بر ضرب قوال چگونہ رقص مے کنند بدانکہ
چوں مرد از خیالات نفس و خواہشہائے شہوت دور تر گردد علامت قرب
اوست و میفرمود در اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ قَالُوْا بَلٰی بعضی بزباں گفتند و بعضی باشارت
دست و بعضی باشارت سر در سماع از وہماں حرکت بوجود آید و مولانا فخرالدین
زرادی در رسالۂ خود نبشتہ است کہ از بعضے پرسیدند کہ سبب حرکت اطراف بالطبع
بروزن الحان چیست فرمود آں عشق عقلی است و عشق عقلی محتاج نیست بسخن
گفتن معشوق و حکایت و تبسم و ملاحظہ و حرکات لطیفہ بچشم و ابرو و باشارت
کفایت است و ایں را نواطق روحانی گویند. امیر خسرو گوید بیت آں چشم
سخن گو نگر و آں لب خاموش ✤ و آں تلخی گفتار و شکر خندہ
چو یوسف ✤ گفتم با برو و شنیدم بچشم ایں ضعیف گوید ۵ اشارات تو پنہاں
نیست اے یار ✤ دل و جاں مے بری جاناں بگفتار ✤ بچشم نازنیں کردی
حکایت ✤ بخوں ریزی ما دادی روایت ✤ و مے فرمود پند گوئی بود در
بداؤں از و پرسیدند کہ در سماع و رقص چگوئی گفت ایں مقدار میدانم
کہ بے خود بر تا بہ تافتہ میجہد و مے فرمود کہ مولانا بدرالدین اسحاق
گفتے کہ حضرت شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ
العزیز در رقص آمدہ بود و دست مبارک خویش در تفت من نہادہ

ازیں فخر و مباہات کردے و پیش از آنکہ دراں مجلس سماع گرم نبود محمود پٹوہ کہ
از مریدان حضرت شیخ شیوخ العالم بود او را گفت اے محمود مردہ یا زندہ بعد
محمود در رقص آمد کاتب حروف از والد خود سماع دارد کہ ازاں تاریخ کہ شیخ شیوخ
العالم نفس فیض بخش کہ در باب خواجہ محمود پٹوہ فرمود خواجہ محمود تا آخر عمر در ہر
مجلسے کہ بودے بیش از ہمہ در سماع شدے و فرمود کہ دراں ایام ماضی قاضی
بود درا جودہن دائم بخدمت شیخ شیوخ العالم منازعت کردے از غایت
خصومت بہ ملتان رفت با صدور و ائمہ ملتان گفت کہ کجا روا باشد کہ
یکے در مسجد نشیند و آنجا سماع فرماید و گاہگاہ در رقص ہم باشد ایشاں گفتند
اینکہ تو میگوئی واقعہ کیست او گفت شیخ شیوخ العالم گفتند ما او را ہیچ نتوانیم
گفت منقول است محمد بیرم نام قوال بود کہ شیخ اوحد الدین کرمانی قدس
اللہ سرہ از و سماع کرا نامہ بود خدمت شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز
فرمود کہ سماع در دہن گویند گاں سماع در دادند شیخ بدرالدین غزنوی
و شیخ جمال الدین ہانسوی در رقص شدند قوالاں ایں قصیدہ مے گفتند
خواجہ نظامی فرماید قصیدہ ملامت کردن اندر عاشقی لاست + ملامت کے
کند آنکس کہ بیناست + نہ ہر تر دامنے را عشق زیبد + نشان عاشقان از
در پیداست + نظامی تا توانی پارسا باش + کہ نور پارسائی شمع دلہاست +
وحضرت سلطان المشائخ مے فرمود کہ شیخ بدرالدین بسیار معمر شدہ بود
مسافراں او را گفتند کہ شیخ بدرالدین پیر شدہ چہ شکل مے رقصد شیخ فرمود کہ او
نے رقصد عشق مے رقصد ہر کرا عشق است در رقص است و مے فرمود کہ شیخ
بدرالدین غزنوی از پیری جنبیدن نتوانستے چوں سماع شدے چناں
مے رقصیدے کہ گوئی دہ سالہ کودک میرقصد و بیفرمود کہ منقبت شیخ بدرالدین
غزنوی مرا گفت بیا من ترا اجازت نامہ سماع نویسم من گفتم مرا ایں مقدار قابلیت
نیست ہر چہ در من بود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ در من دیدہ مرا فرمود

وانچه باقی مانده نفرموده است بنابراں ناقابل باشم وآں تقصیر من باشد این سخن مراد شوار نمود بخانه آمدم وروز دوم بزیارت شیخ شیوخ العالم آمدم وے فرمود ہیچ وقتے یاد ندارم که در سماع اول من برخاسته باشم مگر یکبار در جمعے بودم سماع آغاز کردند در من قوی درگرفت بیخود شدم چوں بخود باز آمدم خود را ایستاده دیدم ہر که در سماع اول برخیزد ہر چه در آں سماع بگذرد از وے پسند بزرگے خوش گوید ؎ رقص آں نبود که ہر زماں برخیزی * بی درد چو گرد از میاں برخیزی * رقص آں باشد کز دو جہاں برخیزی * دل پاره کنی وز سر جاں برخیزی * وبخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نبشته دیده ام اگر کسے درمیاں افتد چنانکه پشت او بر زمین آید او درمیان باشد جامۂ خود قدا کند چندانکه جامۂ او را از میان جمع بکس نخرد تا خود ابشکرانه باز خرد و اگر کسے خود را در آتش اندازد یا از بلندی او را باز اندازد اگر ایں سماع حقیقی باشد او را ضررے نرسد و اگر تکلفی باشد سوخته و مرده به وے فرمود که کافور نام خواجه سرائے بود در دار الاماں دہلی دو تنکه پیش من آورد من آنرا قبول کردم اوگفت مرا فرمان است که ہر جمعه بروح سلطان غیاث الدین بلبن چیزے میدہم اگر فرمان شود از توجه ہر جمعه چیزے بخدمت شما در غیاث پور برسانم من آنرا قبول کردم و او میرسانید تا در یک جمعه سماع بود بیتے مرا گرفت من در رقص در آمدم دست بالا کردم در دل من گذشت که چه رقص میداری سبب آنکه ہر جمعے دو تنکه معین بتو میرسد باز گشتم بامقام خود بایستاد و توبه کردم که بار دیگر از وآں دو تنکه قبول نکنم بعده سماع در آمدم شیخ سعدی خوش گوید بیت رقص وقتے مسلمت باشد * کاستیں کز دو عالم افشانی * عرض میدارد کاتب حروف برآنجمله که وقتے امیر خسرو رحمۃ اللہ علیه در رقص در آمد و دستہا بالا کرد حضرت سلطان المشایخ - امیر خسرو را پیش خود طلبید وفرمود که تو تعلق بدنیا داری ترا نشاید که دستہا بالا کرده

در رقص در آئی امیر خسرو دستہا گرد آورد و مشت بستہ رقص کردے
کراات کاتب حروف اینمعنی از امیر خسرو در رقص معائنہ کردہ است
بیت رقص گر ہمیکنی رقص عارفانہ کن * دُنیا زیر پاے نہ دست بر آخرت
فشاں * و مے فرمود کہ رقص مستحسن نیست مگر باضطرار و خروج از اختیار تا آنکہ
سلطان عشق استیلا یابد بجد یکہ اگر وجد نکند او را مضرت کند شیخ الشیوخ
شہاب الحق والدین سہروردی قدس سرہ العزیز در عوارف آوردہ است
بعضے صادقاں رقص بر الحان و وزن کردہ اند من غیر اظہار وجد و حال
و نیت ایشاں موافقت فقر است و رقص ایشاں از قبیل مناجات باشد
چنانکہ ضحک و ملاعبہ با اہل و اولاد و مے فرمود کہ رقص ناموزوں رفتن
میان درویشاں عیب است قاضی حمید الدین ناگوری قدس اللہ
سرہ العزیز در سماع ہا یکے را گفتے تا ہر کہ در رقص بے اصول رود او را از
در من بیروں کنید وقتے در مجلس مردے بے اصول میرقصید آنکس بیامد
و دست بر سینہ نہادہ از رقص باز داشت چوں سماع آخر شد آن مرد بے اصول
بطلب انصاف برخاست و پیش قاضی حمید الدین ناگوری در آمد و گفت
سماع در من اثر کردہ بود و درہاے آسماں کشادہ گشتہ پاے در بہشت
نہادہ بودم تا درون بروم در اثناے آں فلاں کس آمد و مرا باز داشت
من ازاں نعمت محروم شدم قاضی حمید الدین روے سوے ایں
رقاص بے اصول کرد و گفت بہشت جاے بے اصولاں نیست

تتمہ

نکتہ در بیاں استماع سماع و بکا و رقص حضرت سلطان المشایخ
قدس اللہ سرہ العزیز را بجہت سماع اگر استعا میکردند دو روز پیش از آں
از طعام معہود کہ بوقت افطار مے آوردند نقصاں کردے و آنچہ معہود بود
معلوم است چہ مقدار در نکتہ مجاہدہ تحریر یافتہ است الغرض بعد از اداے
اشراق در مجلس سماع در صدر بر سجادہ محبت و عشق نشستے شاعرے

گوید شعر فیا حسن الزمان وقد تجلّی ＊ بھذا العزّ والاقبال صد دہ ＊ یعنی پس
اے نیکو زمانہ در حالے کہ جلوہ کردہ باین خوبی و باین پیش آمد بالا را واز مشایخ
کبار آنوقت چوں شیخ ضیاؤ الدین رومی و مولانا شمس الدین دامغانی جد
مادرین کاتب حروف و مولانا حسام الدین اندپتی و مولانا نظام الدین پانی
پتی و شیخ علی زنبیلی وسجادہ داران زمانہ چوں دریگانہ پر یعنی وسران حلقہ
حیدریاں و قلندریاں و مسافران بحر و بر کہ در شہر مے بودند دراں جمع حاضر
مے شدند بزرگے خوش گوید شعر طوبیٰ لاعین قوم انت بینھم ＊ فھم من
نعمۃ من وجھک الحسن ＊ چوں طعام نہاری خرج شد قوالان خوش گوے کہ
ملازم آنحضرت بودند چوں حسن پیہدی کہ بصورت و سیرت صوفیاں بود و صامت
قوال در مجلس نبوبت سماع مے گفت و حسن پیہدی عجب قوالے بود کہ بمجرد آنکہ آغاز
کردے آتش بدلہاے عاشقاں درزدے وسنگدلاں را از جاے بجنبانیدے
چوں آسیا بگردانیدے بزرگے خوش گوید بیت از صوت خوش تو خرقہ پوشاں
چوں صبح دریدہ اند گریباں ＊ بعدہ صامت کہ ناطق معانی بود میان علم
موسیقی بیتے در سماع گفتے الغرض چوں سماع آغاز کردے در حضرت سلطان
المشایخ اثر کردے اما چوں صاحب سماع نشدے چنانچہ در نکتۂ رقص تحریر
یافتہ است بعدہ عزیزے مسافرے کہ دریں کار بودے صاحب سماع
شدے و درویشاں و عزیزاں در رقص مے آمدند حضرت سلطان المشایخ
در مقام خود بر سجادۂ کرامت یک ساعت نیکو ایستادہ در گریہ بودے
چوں [2] رومال آستین بگریہ تر شدے ہنگامۂ سماع کن برگشتی بموافقت
ایشاں با سکونت تمام و اطرافے فراہم در رقص در آمدے و دور عاشقانہ
بکردے و باز در مقام خود بایستادے و گریہ چناں غالب آمدے کہ
سہ چہار گز دستارچہ [3] باب چشم مبارک تر شدے و آب چشم مبارک
نوعے پاک مے کردند کہ قطرۂ از آب چشم مبارک در نظر کسے در نیامدے

---

[1] [illegible]

[2] یعنی رومالیکہ بر آستین کرتے

[3] یعنی رومال

مگر آنکہ ہمیں دستار چہ تر گشتے بیشتر چناں بودے کہ از کف دست مبارک خود آب چشم پاک کردے چنانکہ حضرت سلطان المشایخ بخط مبارک خود در قلم آوردہ است کہ حق تعالیٰ در توریت یاد کردہ است کہ اے پسر آدم چوں بگرید چشمہاے تو پس مسح مکن بجامۂ خویش ولیکن مسح کن بکف دست زیرا کہ آں آب چشم رحمت است ایں آب رحمت را باعضاے خود بمال عجب نیست کہ از آتش اماں یابی ایں ضعیف گوید بیت زعشق چشم تو از چشم من شد چشمہ پیدا ٭ ولے زاں چشمہ ہا دایم رواں خون جگر باشد ٭ و بوقت گریہ در روے مبارک ایشاں ہیچ تغیر ظاہر نشدے چنانکہ خلق را مے باشد و ہرگز نعرہ و آہے از حضرت سلطان المشایخ ظاہر نشدے مگر نفس سرد از سینۂ مصفاے پُر درد برآوردے و ہیچ قوال را مجال نبودے کہ در آنمجلس از مقام سماع کہ آغاز کردہ است بجنبیدے مگر آنکہ درویشے سوختہ از غایت شوق قوال را بگرفتے از مقام خودش بجنبانیدے در گریہ و جنبش در آمدے مصرع زذوق عشق تو در جملہ ذوق عشق گرفت ٭ از منکراں سماع بعضے فقہا و فحول علما در مجلس حاضر بودندے و از ذوق گریہ حضرت سلطان المشایخ کمر محبت بستہ در پاے مبارک حضرت سلطان المشایخ افتادندے شیخ سعدی گوید بیت ہمہ سرو ہا را بباید خمید ٭ کہ در پاے آں سرو بالا رود ٭ و ازاں کار کہ انکار مے آوردند بلب اقرار زمیں بوس آنحضرت مے کردند بیت سرکہ نہ در پاے عزیزاں رود ٭ بار گراں است کشیدن بدوشش ٭ امیر خسرو گوید بیت خسروا زبخت خوشت یاری کند انجا رسی ٭ ہم برزمیں نہ دیدہ را گستاخئے با ما مکن ٭ و اگر در عین سماع و حال وقت چاشت در آمدے از مجلس بروں آمدے

وبعد فارغ نماز چاشت ادا کردے باز در سماع آمدے وبیشتر حال این بود
کہ بوقت سماع عزیزاں جامہ ہا و دستار ہا بقوالاں میدادند و بازنمے ستدند
کسے را از قوالاں قوتے نبود کہ آں دستار ہا و جبہ ہا بیروں آوردے وقتے
چند کورے از دستار مبارک باز شدے بایستادے و آں دستار را
باز بستے وبیشتر عطاے حضرت سلطان المشایخ دستار چہ بود کہ
آں با آب چشم تر بودے اما چوں حضرت سلطان المشایخ در خانہ بودے
شب و روز در سماع الست و گریہ مشغول بودے مصرع عشق را مطرب
از دروں باشد * شیخ سعدی گوید بیت مطرباں رفتند و صوفی در سماع *
عشق را آغاز ہست انجام نیست * اگر در خطیرہ و یا در جاے دیگر و یا در باغے
دل مبارک کشیدے حضرت بدولت برفتے امیر خسرو گوید بیت رفتم
بسوے باغ و بیاد ت گریستم * بر ہر گلے و گرنہ گرا یاد باغ بود * در اثناے
راہ اقبال خادم عبداللہ کولی چپ و راست گرد ڈولہ حضرت
سلطان المشایخ شدہ باواز نرم و مرق بیتے گویاں با جگر سوزاں گریہ کناں
میرفتند و حضرت سلطان المشایخ چوں مستی طافح در ڈولہ گریہ کناں رفتے
عجب تاثیرے بود سماع سلطان المشایخ را در آں ایام ہر بیتے و صوتے
کہ حضرت سلطان المشایخ را در سماع ذوق دادے آں صوت و آں
بیت ہر تنے مرید درمیاں خلق مشہور شدے خورد و بزرگ و وضیع و شریف
در مجمع ہا و محلت ہا و محفل ہا و کوچہ ہا ذوقہا از صدقہ حضرت سلطان
المشایخ گرفتند و کار محبت و عشق را رونق بازارے در جہاں پیدا
آمدے شیخ سعدی خوش گوید بیت پادشاہاں بگنج و جاہ خوش اند *
عارفاں در سماع ہا یا ہوے * و خلق را در آں زماں راحت جز حکایت
سماع و اخلاص و نیاز مندی و شفقت و لینت و دل دریافتن و سر در
زیر پاے اہل دلاں نہادن کارے دیگر نبود و خوب طبعان عالم از

شعرائے بے نظیر و ندیماں دلپذیر و جوانان لطیفہ گوئے ہمہ سر بر آستان
حضرت سلطان المشائخ نہادہ بودند و از دولت او ہر کسے باندازۂ
طبع خویش در سر قسیم کہ مے بودند ذوقہا در سینۂ خود احساس مے کردند
و قوالان خوشگوئے کہ چاکران آنحضرت بودند و سائر قوالان شہر
نظر بر لطافت طبع آں بادشاہ عشق واضع علم موسیقی گشتہ دمبدم غزلے
جدید و صوت نوے آوردند و کار سرود را العلوم علوی میرسانیدند
ایں ضعیف گوید بیت خلق شادی کناں بہر کوئے * مطرباں در سماع
ہر سوئے * زہرہ بنگر بدست دف کردہ * از خوشی خویش را صرف کردہ *
ایں ثمرۂ ذوق و محبت حضرت سلطان المشائخ بود کہ با حق تعالے
داشت نکتہ در بیان بعضے مجالس سماع حضرت سلطان المشائخ
قدس اللہ سرہ العزیز کاتب حروف از والد خود سماع دارد کہ روزے
حضرت سلطان المشائخ در دہلیز خانہ نشستہ بود و صامت قوال
پیش حضرت سلطان المشائخ مے گفت در سلطان المشائخ اثر
کرد و گریہ و حالے غالب شد کسے از یاران آنجا حاضر نبود کہ در رقص
در آید حاضران بدانسبب در تفکر شدند دریں اثنائے مردے از بیرون
در آمد و سر بر زمیں نہادہ در رقص شد حضرت سلطان المشائخ
نیز در رقص با و موافقت کردند ساعتے ذوق سماع بگرفتند چوں
سماع فرو داشت شد آں مرد بیروں آمد حضرت سلطان المشائخ
فرمود ایں مرد غیب را بطلبید ہر دم متصل بطلب آنعزیز بیروں آمدند
چپ و راست بدیدند نیافتند عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ
ایں مرد از مردان غیب بود چوں محبے و عاشقے کہ در دریائے محبت
غرق باشد خواہد کہ با یاد دوست در بحر آشنای شنا کند و دست و
پائے زند و با نوار تجلی مخصوص گردد ہر آئینہ از عالم غیب مردے

مجلس

باور سانند مجلس دیگر کاتب حروف از والد خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد
کہ روزے در خانہ برادر سید حسین در خانہ چہارستون مجمعے بود حضرت
سلطان المشائخ درآں جمع حاضر بود و قوال جگری از مو. نا وجیہ الدین
بصوتی مرق مے گفت و غالب ظن من آنست کہ ایں جگری بود (بیتا بن
بھاجی ایا سُکھ سیّن باسون) حضرت سلطان المشائخ را ایں ہندوی
اثر کرد عزیزے صاحب سماع شد حضرت سلطان المشائخ در رقص درآمد
گریۂ و حال غالب شد چوں ساعتے گذشت سماع فرود داشت کردند اما
ہنوز سماع حضرت سلطان المشائخ در سر بود و گریہ باقی بود چوں قوالان
ایں حال دیدندے فی الحال ہماں سماع آغاز کردمدے بنابراں باز ہماں
سماع شروع نمودند دریں اثنا حضرت سلطان المشائخ انگشت مبارک
خود بر زانوے مبارک بطریق قلم راندو الد کاتب حروف و ملک السادات
سید کمال الدین احمد عمّ کاتب حروف و اقبال خادم و امیر خسرو ملک الشعرا
دریں حال مقابل حضرت سلطان المشائخ ایستادہ بودند سید کمال الدین
احمد اشارت راندن انگشت مبارک بر زانوے مبارک دریافت و اقبال را
گفت کہ حضرت سلطان المشائخ دوات و قلم و کاغذ میخواہد اقبال دریں محل
نازک پارۂ کاغذ پیش برد کہ حضرت سلطان المشائخ بدست مبارک نہادہ
و دریجانب خواجہ محمود نبیرۂ حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
رقص اشارت کرد خواجہ محمد برقص برخاست حضرت سلطان المشائخ
دریں محل آں کاغذ بالا کرد اجمال آں کہ آں کاغذ از دست مبارک
حضرت سلطان المشائخ بستانند بضرورت اقبال پیش رفت و آں
کاغذ از دست سلطان المشائخ بستد بعضے کہ محل داشتند خواجہ اقبال را
مزاحم شدند کہ بہ بینند کہ سلطان المشائخ درآں کاغذ چہ نبشتہ است
چوں اقبال از اثر نظر سلطان المشائخ بہرہ یافتہ بود و پختہ گشتہ ہیچکس را

برسر سلطان المشائخ واقف نساخت فی الحال آں کاغذ را در دہن انداخت
و فرو برد و بعضے از خواجہ اقبال روایت کنند کہ در آں کاغذ ایں نشتہ
بود مصرع از دست تو بستدم وبدست تو دہم ٭ اما چوں خدمت مولانا شمس الدین
دامغانی جد مادری کاتب حروف کہ یار غار سلطان المشائخ بود بدیدن
سلطان المشائخ آمد بعضے بخدمت مولانا از حال سماع و کیفیت کاغذ تمام
گفتند والتماس کردند کہ ایں مشکل از شما حل خواہد شد شما را مے باید کہ از سلطان
المشائخ کیفیت آں کاغذ پرسند چوں خدمت مولانا را با سلطان المشائخ
ملاقات شد مولانا از کیفیت سماع و آں کاغذ پرسید سلطان المشائخ آب
در چشم مبارک گردانید و آہے سرد از سینۂ مبارک برآورد و فرمود کہ مولانا
مصرع نامہ نوشتن چہ سود چوں نرود سوے دوست مجلس دیگر کاتب حروف
از والد خود سماع دارد کہ روزے حضرت سلطان المشائخ در حجرۂ قدیم کہ درون
صفہ ستون خورد است نشستہ بود و در مقام خلوت صامت قوال
سماع آغاز کرد سلطان المشائخ در عالم بسط شد تجرید فرمود ہر چہ در خانہ
بود ہمہ را بہ بندگان خداے دہانید در آخر والد ایں ضعیف در آمد سلطان
المشائخ تجرید فرمودہ بود نظر کرد تا چیزے باشد بوالد کاتب حروف دید سفرہ
چرمیں آویختہ در نظر آمد والد فقیر را فرمود تو در مطبخ برو چند نان گرم بیار والد
امر سلطان المشائخ بجا آورد سلطان المشائخ فرمود کہ ایں نان ہا
را دریں سفرہ بنہ ایں سفرہ با ایں نان ہا تو بستاں ہر آئنہ چوں ولیے
عاشقے از سر ذوق نعمت بدرویشے دہد امید است کہ آں نعمت در
خاندان او باقی ماند و بفرزندان او توالد و تناسل و ابر سد ایں
ضعیف گوید رباعی ایں نعمتے است دینی و دنیا طفیل آں ٭ وایں ذوقہاے
غیبی در خاندان ماست ٭ ہر روز نعمتے و بہر لحظہ راحتے ٭ ایں یاد دوست مونس جان
و ردان ماست ٭ مجلس دیگر کاتب حروف از والد خود سماع دارد در آنچہ ملک قیر بیگ بخدمت

حضرت سلطان المشایخ ارادت آورد و قصد کرد و بعد چندگاه او را آرزوے
خلق شد و ترتیب جمیعتے شگرف کرد به نیت آنکه حضرت سلطان المشایخ را در
آنجا خود طلبد و مخلوق شود بخدمت حضرت سلطان المشایخ آمد و عرضداشت
کرد که اگر خانهٔ بنده را بنور حضور مشرف گردانند شرف خلف و سلف این بیچاره باشد
سلطان المشایخ قبول نمے کرد آخر چوں عجز و بیچارگی قیربک بسیار شد بغیر
انشراح خاطر قبول کرد قیربک جمله مشایخ و صدور شهر را جمع کرد چوں حضرت
سلطان المشایخ بخانهٔ او رفت بعد آنکه طعام نهاری خرج شد سماع آغاز کردند
هرچند قوالان سماع آغاز کردند و از هر نوع مے گفتند هیچکس را اثر نمے کرد مجلس
همچناں بسته بود تا آخر حسن بهدی قوال این بیت را در سماع گفت بیت
در کلبهٔ درویشی در محنت بیخویشی * بگذار مرا با من هر سوے مکن افسانه * این
بیت در سلطان المشایخ اثر کرد گریهٔ و حالے غالب شد عزیزان و درویشان
مجلس را از ذوق حضرت سلطان المشایخ ذوقے و حالتے درگرفت الغرض
بوقت طلب خیر یکه در خاطر سلطان المشایخ مے گذشت همان معنی از غیب
بدین بیت گویانیدند مجلس دیگر کاتب حروف را نیک یاد است که در عهد
سلطان غیاث الدین تغلق جمیعتے بود در بالاے بام جماعتخانهٔ یاران و عزیزان
حاضر این مجلس بودند امیر خسرو استاده بود سلطان المشایخ سبب
زحمت بالاے کهٹ نشسته بود حسن بهدی در سماع این بیت مے گفت
بیت سعدی تو کیستی که درآئی درین کمند * چنداں فتاده اند که ما صید لاغریم
حضرت سلطان المشایخ را این بیت اثر کرد و مستغرق گریه شد و خواجه
اقبال خادم سر آں کهٹ ایستاده بود دستارچه ها از جامهٔ باریک پاره
مے کرد و بدست مبارک حضرت سلطان المشایخ میداد که سلطان المشایخ
بداں دستارچه ها آب چشم پاک مے کرد و بجانب حسن بهدی مے انداخت
شیخ سعدی خوش گوید **قطعه** نادان چشم رنجوران عشق * گر فرو ریزند بخون

مجلس دیگر

آید بجوے * شاد باش اے مجلس روحانیاں * تا خورند ایں مے کہ من مستم ببوے * چوں ساعتے بریں حال گذشت سماع فرو داشت شد امیر حاجی پسر امیر خسرو غزل خواندن آغاز کرد چوں بدیں بیت رسید **بیت** خسرو تو کیستی کہ درآئی دریں شمار * کیں عشق تیغ بر سر مردان دیں زدہ است * باستماع ایں بیت حضرت سلطان المشایخ راہماں حال و ذوق پیدا شد الغرض ہر بار کہ ایں بیت امیر حاجی مکرر کردے حضرت سلطان المشایخ دستارچہ جانب امیر حاجی و یکدستارچہ جانب امیر خسرو مے انداخت الغرض چوں حسن قوال سلطان المشایخ را دراں حال دید ہماں بیت شیخ سعدی کہ در صدر مسطور است در صوت گرفت دریں حال حضرت سلطان المشایخ بجہت رقص اشارت بخدمت خواجہ موسیٰ پسر مولانا بدرالدین اسحاق نبیرہ شیخ شیوخ العالم کرد خواجہ موسیٰ سر بر زمین نہاد و برقص برخاست چوں ساعتے تواجد کرد سر بر زمین نہادہ بنشست حضرت سلطان المشایخ ہمچناں در گریۂ و ذوق سماع بود خداوندا آں چہ وقت بود و چہ حال تا لب گور ذوق آں حال در سویداے دل کاتب حروف خواہد بود جاں بآرزوے آں ذوق کہ از سلطان المشایخ معاینہ کردہ است بر یاد حضرت سلطان المشایخ خواہد داد انشاء اللہ تعالیٰ ایں ضعیف گوید **بیت** دل بزلف تو نہم عشق ابد دریابم * جاں بیاد تو دہم زندگی از سر یابم * **مجلس دیگر** کاتب حروف را یاد است در خانۂ حضرت سید السادات سید خاموش عم کاتب حروف کہ مناقب او در نکتۂ سادات تحریر یافتہ است جمعیتے بود و دراں جمع سلطان المشایخ حاضر بود و حسن بہدی قوال در سماع غزل شیخ اوحد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ بصوت مُرق مے گفت چوں بدیں بیت رسید **بیت** گفتی از آن دیگراں اوحد شدی دائم کنوں * تا مہر تو بر جاں بود اوحد کیاے دیگراں * حضرت سلطان المشایخ

ایں بیت اثر کرد گریہ و حال غالب آمد در رقص درآمد و ذوق مے گرفت در
اثنائے ایں حال وقت فی الزوال درآمد سماع فرو داشت کردند و نشستن
فاما حضرت سلطان المشائخ را ذوق سماع ہنوز در سر بود و آب در دیدہ
مبارک چوں مروارید غلطاں ہمچو مست طافح نشست در میاں امیر خسرو
غزل خواندن گرفت اول ایں بیت خواند بیت رخ جملہ را نمودم را گفت
تو مبیں + زیں ذوق مست بیخبرم کیں سخن چہ بود + ہمینکہ ایں بیت بسمع
مبارک حضرت سلطان المشائخ رسید سلطان المشائخ بگوشۂ چشم کہ
چشمۂ محبت بود سوے امیر خسرو دید باز ہماں حال و ہماں گریہ بر سلطان
المشائخ مستولی شد چند کرت امیر خسرو ایں بیت مکرر کرد حسن بہادری
دریافت کہ حضرت سلطان المشائخ را ذوق سماع شدہ باز ہماں بیت شیخ
اوحد کرمانی در صوت گرفت سلطان المشائخ بسیار تاثیر کرد چنانکہ عزیزانے
کہ در مجلس بودند از صدقہ حضرت سلطان المشائخ در ذوق شدند حق علیم
و علام است کہ چوں کاتب حروف را ذوق سماع حضرت سلطان المشائخ
کہ دریں مجلس بود در خاطر بگذرد آتش شول جمال ولایت پیر یعنی سلطان
المشائخ در دل شعلہ زدن گیرد ایں ضعیف گوید بیت ز آتش شوق تو
دل خواہم سوخت + جاں را بسوئے زلف تو خواہم داد + کاتب حروف عرض
میدارد کہ بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام کہ شیخ مجدالدین
بغدادی در وقت شہادت ایں بیت میگفت ۵ گہ گہ دل پرخوں شدہ
نمارت مے کن + ویں جان خراب را عمارت مے کن + بے ہیچ گناہ
عاشقاں را مے کش + وآنکہ سر خاک شاں زیارت مے کن + کہ واقعہ شہادت
شیخ مجدالدین بغدادی بسمع خلق رسیدہ کہ شیخ مجدالدین بغدادی
مرید شیخ نجم الدین کبرا است قدس سرہ شیخ مجدالدین در سماع
غلوے تمام داشت و بے سماع نتوانستی بود و قبول تمام یافتہ بود

چنانکہ اہل زمانہ مطیع و مرید او بودند و خوارزم شاہ را از شہرت او و اطاعت خلق بد و عبرت بود الغرض شیخ مجدالدین را بارہا از کثرت سماع حضرت شیخ نجم الدین منع کردے چنانکہ روزے شیخ مجدالدین در سماع بود شیخ نجم الدین خادم را فرستاد کہ او را طلب خادم آمد دید کہ شیخ مجدالدین در عین سماع و رقص است او را طلبید ند شیخ مجدالدین در ذوق سماع بود نرفت خادم بخدمت شیخ آمد ماجرا گفت شیخ فرمود باز برو و دست او بگیر و او را از سماع باز دار و بیار چوں خادم باز آمد دیدہ کہ شیخ مجدالدین ہمچناں مستغرق ست و ایں سخن مے گوید مصرع ما زبالا آمدیم و باز بالا میرویم * خادم دست شیخ مجدالدین گرفت و خواست کہ از رقص باز دارد میسر نشد ہمچناں خادم باز گشت و ایں سخن کہ در رقص مے گفت بسمع مبارک شیخ نجم الدین کبرا رسانید شیخ نجم الدین فرمود کہ ما ہماں نفس کہ او در مجلس مے گفت در کار او کردیم الغرض چوں شیخ مجدالدین از سماع فارغ شد در عالم صحو افتادہ دانست کہ نیاب نکردم جزاے ایں ایں حرکت طشت پر آتش بر سر مبارک برداشت و پیش شیخ نجم الدین کبرا در صف نعال بایستاد شیخ فرمود کہ ایں حاجت نیست ہماں نفس ماجراے تست الغرض در ایام سلطان خوارزم شاہ کہ بادشاہ بزرگ بود و شش لک سوار داشت ترکستان و خراسان و اصفہان تا حد عراق و از طرف ہندوستان تا لب سندھ در ضبط او بود و ایں بادشاہ را مادرے بود از آل بادشاہ خفچاق کہ در ملک رانی و کفایت کار دانی مثل نداشت و خطاب او خداوند جہاں بود و ایں بادشاہ و مادر او ہر دو مرید شیخ نجم الدین کبرا بودند ہر دو را اتفاق خانہ کعبہ شد بخدمت شیخ نجم الدین آمدند و گفتند کہ ما را اتفاق زیارت خانہ کعبہ شدہ است اگر مخدوم شفقت کند

یارے از یاران خود نامزد حال ما کند تا پرا بر ما بیاید محض کرم باشد و بواسطۂ
اوجح ما قبول افتاد شیخ نجم الدین بعد از تامل بسیار شیخ مجد الدین را روز
دیگر بکنارہ دریا رسید مذ خواستند کہ در جہاز خاص سلطان محمد خوارزم شاہ
د ماد رش و شیخ مجد الدین سوار شود چنانچہ شیخ بخواہش ہر دو سوار شد شیخ
مجد الدین در جمال وخوبی وملاحت وصباحت بے نظیر عصر بود قضا را نظر
مادر خوارزم شاہ بر جمال شیخ مجد الدین افتاد دل از دست داد و شیفتۂ
جمال شور انگیز او شد بیت ترا خود ہر کہ بیند دوست دارد ؛ گناہے نیست
بر سعدیٔ مسکین ؛ و شیخ مجد الدین را در محبت حق تعالیٰ از خود خبر نبود
فکیف از غیر خوارزم شاہ ازیں معنی خبردار شدہ و غرور سلطنت خوارزم شاہ را
برآں آورد کہ شیخ را ہلاک کند تا ایں شور عشق کہ برخاست فرو نشیند شیخ
مجد الدین را بسعادت شہادت رسانید و سر مبارک او را در طشتے نہادہ با
ہزار دینار بخدمت شیخ نجم الدین کبرا فرستاد و گفت کہ شیخ مجد الدین بسعادت
شہادت رسید و دینار ہا بے زر خوں بہاے اوست وچوں پیغام
خوارزم شاہ بخدمت شیخ نجم الدین قدس اللہ سرہ العزیز رسید شیخ
فرمود کہ دیت مجد الدین ما و خوارزم شاہ و تمام مملکت خوارزم شاہ
است چوں ایں نفس بر زبان مبارک شیخ نجم الدین کبرا گذشت بعدہ فرمود
کہ آہ نفس خود را بیروں نمے آوردیم ہم دراں چند روز خروج چنگیز خاں شد
از جانب چین با نہ لک سوار یک گلۂ اسپان و شتران و گوسپنداں وغیر
آں بنا گاہ از بیاباں پیدا شدند و مملکت خوارزم شاہ خراب کردند خوارزم
شاہ را و چندیں ہزار علما و اولیا و خلائق دیگر از خورد و بزرگ از مرد و زن بزیر
تیغ آوردند و نام و نشان خوارزم شاہ و اعوان و انصار او بر روے زمین
نگذاشت چنانچہ در طبقات ناصری مسطور است الغرض بتاثیر قبول نفس
مبارک شیخ نجم الدین کبری دراں ایام قہر خداے تعالیٰ نازل شد در شہر

خوارزم چوں چنگیز خان بخوارزم رسید ترکاں باتیغہاے برہنہ بجانقاہ
حضرت شیخ نجم الدین درآمدند دیدند کہ شیخ بر مصلّی مستقبل قبلہ نشستہ است
خواستند کہ شیخ را بہ تیغ زنند در حیرت افتادند شیخ فرمود کہ من چہل مرید را
در چہل حجرہ نشاندہ ام در مدت چہل روز سی وہفت روز گذشتہ سہ روز
باقیماندہ کہ ایشاں بخدا رسند تا چہل روز تمام نشود شما را با من دستے نیست
چوں سہ روز گذشت و چہل روز تمام گشت آں چہل مرید ہر یک بمرتبہ کمال
رسیدند آں کافران ملعون باز تیغ ہا برہنہ کردہ بجانقاہ درآمدند اول شیخ
نجم الدین کبریٰ را بر سجادہ شہید کردند بعدہ آں چہل ولی را کہ نو نیاز بودند با
لوازم و جوارِی شیخ را شہید کردند واقعۂ شہادت شیخ فریدالدین عطار
نیز دراں خروج کفار در نیشاپور بود حضرت سلطان المشائخ فرمود چوں کافراں
بہ نیشاپور درآمدند اول تیغ بیاران شیخ عطار نہادند و ایشاں را کشتن گرفتند شیخ عطار مے گفت
ایں چہ قہاریست وایں چہ جباریست چوں نوبت بشیخ رسید مے گفت ایں چہ کرم است و ایں
چہ لطف است قدس اللہ سرہ العزیز **نکتہ** دربیان فوائد بعضے مجالس حضرت
سلطان المشائخ درباب سماع مے فرمود کہ سکۂ سماع دریں شہر قاضی
حمیدالدین ناگوری نشاندہ رحمۃ اللہ علیہ رحمۃ واسعۃ وقاضی
منہاج الدین جرجانی چوں او قاضی شد و صاحب سماع بود ایں کار
استقامت گرفت اما قاضی حمیدالدین را باآنکہ مدعیاں با او منازعت و
خصومت بسیار کردند او برآں حرف ثابت بود وقتے نزدیک کوشک
سفید درخانۂ یکے دعوت بود شیخ قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ
العزیز ہمانجا بود با عزیزان دیگر مولانا رکن الدین سمرقندی را خبر کردند
و او مدعی عظیم بود از خانۂ خود با خدمتگاران و متعلقاں رواں شد تا در آں
خانہ درآید و سماع را منع کند قاضی حمیدالدین را ازیں معنی خبر کردند قاضی خصم
خانہ را گفت کہ برو جائے پنہاں شو چوں ترا طلبند پیدا نشوی صاحب خانہ

همچناں کرد بعد ازاں قاضی حمید الدین فرمود در خانه باز کنند و سماع در
دهند همچناں کردند رکن الدین سمرقندی با جمعیت خود بر در خانه رسید
پرسید که خصم خانه کجاست تاکید و تفحص بسیار کردند گفتند خصم خانه غائب
است حاضر نیست بازگشت حضرت سلطان المشائخ برین سخن تبسم میفرمود
و مے گفت که قاضی حمید الدین نیکو تدبیرے کرد که خصم خانه را غایب کرد
یعنے بے اجازت او اگر در آمدے مواخذ بودے بعد ازاں فرمود که بجریان
را نیز با قاضی حمید الدین ناگوری منازعت شده بود تا وقتے مولانا
شرف الدین بجری رنجور شد قاضی حمید الدین از صفائے که درویشانرا
باشد بعیادت او بر در او رفت او را خبر کردند که قاضی حمید الدین آمده است
او گفت آنکه خدا را معشوق مے گوید من روے او نه بینم درین مجلس
امیر حسن عرض داشت کرد که نه مقصود ازین معشوق محبوب است
سلطان المشائخ فرمود درین بحثها بسیار است مردم آنچه میدانند
مے گویند اما یکے در خانه خود چیزے بگوید مردم چه کنند بعده فرمود چوں
ذکر سماع قاضی حمید الدین بسیار شد مدعیان آنوقت فتوی کردند
و جوابها ستدند و نوشتند که سماع حرام است فقیهے بود که با قاضی آمد
و شد داشت مگر او هم در آں چیزے نوشته بود و آں خبر بقاضی
حمید الدین رسانیدند در میاں آں فقیه بخدمت قاضی آمد قاضی
روے سوے او کرد و گفت تو هم جواب نوشته فقیه شرمنده شد
گفت آرے نوشته ام قاضی حمید الدین فرمود که آں مفتیاں که جواب
نوشته اند نزدیک من ایشاں هنوز در شکم مادر اند لیکن تو زاده اما هنوز
طفلے درین مجلس یکے بخدمت حضرت سلطان المشائخ عرضداشت که درین
روزها بعضے از درویشاں آستانه دار در مجمعے که چنگ و رباب و مزامیر بود
رقص کردند فرمود نیکو نکرده اند آنچه نامشروع است ناپسندیده است بعد ازاں

یکے گفت چوں ایں طائفہ ازاں مقام بیروں آمدند بایشاں گفتند کہ
شما چہ کردید دراں جمع مزامیر بود سماع چگونہ شنیدید و رقص کردید ایشاں
جواب دادند کہ ما چناں مستغرق سماع بودیم کہ ندانستیم کہ اینجا مزامیر ہست یا نہ
حضرت سلطان المشائخ فرمود ایں جواب ہم چیزے نیست ایں سخن
در ہمہ معصیتہا بیاید دریں میاں امیر حسن عرضداشت کرد کہ صاحب مرصاد
العباد درہمیں نوشتہ و ایں دو مصراع عرضداشت کرد بیت گفتی کہ بنزد من
حرام ست سماع * گر بر تو حرام ست حرامت بادا * حضرت سلطان
المشائخ فرمود کہ آرے و ایں رباعی بر زبان مبارک راند رباعی دنیا طلبا جہاں
بکامت بادا * و ایں جیفۂ مردار بدامت بادا * گفتی کہ بنزد من حرام ست سماع *
گر بر در تو حرام ست حرامت بادا * باز امیر حسن عرضداشت کرد کہ اگر علماء دیں
دریں باب بحث کنند و در نفی سماع سخن گویند نیکو نماید اما آنکہ در خانۂ فقیر باشد
چگونہ نفی کنند اگر نزدیک او حرام باشد ایں قدر کنند کہ خود نشنود اما با دیگراں خصومت
نکنند کہ شنوید خصومت درویشاں نیکو نیست سلطان المشائخ تبسم کرد و ملائم ایں معنی
حکایت فرمود کہ چندیں علما ہستند چیزے نمیگویند و یکے نادراست غورے کند وقتے
متعلمے امامت کرد و جماعتے از علما بر و اقتدا کردند و یک عامی بود او ہم اقتدا کرد مگر نماز چہار
گانے بود ایں متعلم را در قعدۂ اولی سہو شد سوم رکعت متصل دوم برخاست چوں
دانشمند بود میدانست کہ ایں نماز را چگونہ تمامے باید کرد و علما نیز ساکت بودند چوں
طریق اتمام آں میدانستند آں عامی بود غلبہ کرد و چنداں سبحان اللہ گفت
کہ نماز خود باطل گردانید آں متعلم بعد از سلام نماز روے سوے آں عامی کرد
کہ اے نادان احمق چندیں دانشمند حاضر بودند سخن نگفتند و خاموش بودند تو ببستی
کہ اینہمہ غلبہ کردی نماز خود باطل گردانیدی باز امیر حسن عرضداشت کرد کہ طائفہ کہ منکر
سماع اند بندہ نیکو میداند و بر مزاج ایشاں وقوف تمام دارد غرض آنکہ ایشاں سماع
نمے شنوند و میگویند ما ازیں نمے شنویم کہ سماع حرام است بندہ سوگند مے خورد اما راست عرضہ میدارد

کہ اگر سماع حلال بودے ایشاں نشنیدندے سلطان المشائخ بریں سخن خندید امیر حسن گوید ؎ در ایام چو تو شکر لبے تا کے کشم تلخی * بزن یک خندہ و داماں علیشم شکریں گرداں * وفرمود کہ آرے چوں در ایشاں ذوق نیست چگونہ شنیدندے و بر چہ شنیدندے بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام کہ منکر سماع از سہ حال خالی نیست یا جاہل است بسنن و آثار و یا کسے است کہ او را عجبے از اعمال نیک شدہ در آں غرہ گشتہ و یا کسیست کہ طبع وے بستہ است بداں سبب ذوق ندارد وے فرمود مردے بحسن صوت چند شتر بار گراں را در راہ دراز بمنزل میرسانید چوں آں صوت بداشت ہمہ شتراں ہلاک شدند فرمود ؎ شتر را کہ شور و طرب در سر است * اگر آدمی را نباشد خر است * جز خداوندان معنی را نغلطاند سماع اول ت مغزے بیاید تا بروں آید ز پوست * وہم در مجلس حضرت سلطان المشائخ شخصے تقریر کرد کہ اکنوں در فلاں موضع یاران شما جمعیتے کردہ اند و مزامیر و محرمات درمیانست حضرت سلطان المشائخ فرمود کہ من منع کردہ ام کہ مزامیر و محرمات درمیان نباشد نیکو نکردہ اند و دریں باب بسیار تملگو کرد تا بحدے کہ گفت اگر امامے در نماز باشد و جماعتے در عقب او مقتدی شوند و در آں جماعت عورات ہم باشند پس اگر امام را سہو افتد مردانے کہ اقتدا کردہ باشند بہ تسبیح اعلام دہند بگویند سبحان اللہ و اگر زنے واقف شود او چگونہ امام را آگاہاند سبحان اللہ نگوید زیرا کہ نشاید آواز آں شنود دل پس چکند پشت دست بر کف دست زند و کف دست برکف دست نزند کہ آں بلہو میماند تا ایں غایت از ملاہے و امثال آں پرہیز آمدہ است پس در سماع طریق اولے کہ ازیں بابت نباشد یعنے در منع دستک چندیں احتیاط آمدہ است پس در سماع مزامیر بطریق اولے منع است بعد ازاں فرمود کہ سماع مشائخ شنیدہ اند و آنانکہ اہل ایں کار اند و ہر آں کس

کہ صاحب درد و ذوق است کہ بیک بیت کہ از گوینده شنود او را وقتے پیدا
آید اگر مزامیر در میان باشد یا نباشد اما آنکہ از عالم ذوق خبر ندارد اگر پیش او
گویندگاں باشند و از ہر جنس مزامیر باشد چہ سود دارد چوں از اہل درد
نیست پس معلوم شد کہ ایں کار تعلق بدرد دارد نہ بمزامیر و غیر آں بعد ازاں
فرمود کہ مردم را ہمہ روز حضور کجا میسر شود اگر در روزے وقتے خوش دریافت
ہمہ اوقات متفرقہ آں روز در پناه آں وقت باشد و اگر در جمعے صاحب
ذوقے و صاحب نعمتے باشد جملہ اشخاص در پناهِ آں شخص باشند و بیفرمود
کہ خواجہ جنید گفتے اگر بدانیم کہ نماز نفل گذاردن از مجلس سماع بہتر است
نماز مشغول نگردم و سماع شنوم و مے فرمود کہ مولانا برہان الدین بلخی را
با وفور علم و کمال صلاحیت ہم بوده است چنانکہ بارہا گفتے کہ خداے عزّ وجل
مرا از ہیچ کبیره نخواہد پرسید آنگاه حضرت سلطان المشایخ تبسم کرد و فرمود
کہ ایں ہم گفتے مگر یکے از کبیره از و پرسیدند کہ آں کبیره کدام است گفت
سماع چنگ کہ چنگ بسیار شنیده ام و ایں ساعت ہم بشنوم اگر باشد
بعده سخن در بزرگی مولانا برہان الدین بلخی افتاد فرمود کہ برہان
الدین حکایت کرد کہ من خورد بودم بقیاس پنج شش سالہ کم یا بیش برابر پدر
خود در راہے میرفتیم مولانا برہان الدین مرغینانی صاحب ہدایہ رضی
اللہ عنہ پیدا شد پدر من از وے تحاشی کرد و در کوچہ دیگر رفت مرا
بر جاے گذاشت چوں کوکبہ مولانا برہان الدین مرغینانی نزدیک
رسید من پیش رفتم و سلام کردم در من تیز بدید ایں سخن بگفت کہ من در ایں
کودک نور علم مے بینم من ایں سخن شنیدم پیش رکابے او رواں شدم
باز مولانا برہان الدین بر لفظ مبارک راند کہ مرا خداے چنیں میگویاند
کہ ایں کودک در روزگار خود علامۂ عصر خواہد شد مولانا برہان الدین
مے گوید کہ من اینچنیں شنیدم ہمچناں پیش میرفتم باز مولانا برہان الدین

مر عینا ئی فرمود کہ خدام را چنیں میگویا ند کہ ایں کودک چناں بزرگ شود کہ بادشاہاں بر در او بیایند و باز نیاید الغرض باز آئیم بر سر حرف کاتب حروف از والد خود سماع دارد کہ مجلسے بود در آں مجلس درویشاں و عزیزاں بودند و شیخ بدر الدین سمرقندی خلیفہ شیخ سیف الدین باخرزی رحمۃ اللہ علیہما ہم بود در آں مجلس سماع چنگ آغاز کردند شیخ بدر الدین در سماع رقص کرد و از غایت شوق و ذوق دستار مبارک خود کہ از صوف پوشیدہ بود بر سر چنگیے نہاد چوں مجلس آخر شد عزیزے بخدمت شیخ بدر الدین گفت چہ رقص کردید شیخ بدر الدین ایں سخن شنید ایں بیت خواند ؎ مارا بزدی و چنگ ما بشکستے * فردا بکشی خمارہ امشب مستے * بذوق چند دعا ہا بلند خواہی خواند * بدار کین طرف آواز چنگ مے آید * و مے فرمود کہ شیخ نجم الدین کبری قدس سرہ فرمود ہر نعمتے کہ در بشر ممکن است ہمہ را شیخ شہاب الدین سہروردی داد نا الا ذوق سماع و مے فرمود کہ شیخ اوحد کرمانی شیخ شہاب الدین قدس سرہ آمد شیخ مصلی خود بپیچید و زیر زانو نہاد و ایں معنی نزد مشایخ غایت تعظیم باشد الغرض چوں شب در آمد شیخ اوحد کرمانی سماع طلبید شیخ شہاب الدین قوالاں را طلبید و فرمود کہ سماع مرتب گردانند و خود بگوشۂ رفت و بطاعت و ذکر مشغول شد چوں بامداد شد خادم خانقاہ بخدمت شیخ شہاب الدین آمد و گفت چوں شب سماع بود آنجمع را نہاری بباید شیخ گفت امشب سماع بود خادم گفت آرے شیخ گفت من خبر ندارم بعدہ حضرت سلطان المشائخ فرمود کہ غایت استغراق شیخ شہاب الدین بنگرید در ذکر چناں مشغول بودہ کہ از غلبہ ذکر خبر از سماع نداشتہ و ہر بار کہ سماع فرود داشت میکردند و قرآن میخواندند شیخ قرآن مے شنیدند و سماع ایشاں با چنیں غلبہ نمے شنید باید دانست تا چہ حد مشغول بود کاتب حروف از خدمت مولانا شمس الدین

دامغانی کہ جد مادریں کاتب حروف بود سماع دارد کہ شیخ اوحد کرمانی خواست کہ از خدمت شیخ شہاب الدین وداع کند در آں مجلس شیخ شہاب الدین یک سراویل خود پیش شیخ اوحد کرمانی نہاد و شیخ اوحد کرمانی آنرا قبول کرد و آں را از میاں چاک کرد و بالاے پیراہن پوشید و ہر دو دست از جانب ہر دو پاے بیروں آورد و دست بوس شیخ شہاب الدین کرد و گفت ایں اسفل عمل شیخ ماست باز آیم بر سر سخن حضرت سلطان المشائخ فرمود عزیزے بود کہ اورا عبد اللہ رومی گفتندے او بخدمت شیخ بہاؤ الدین رحمۃ اللہ علیہ آمد و گفت من وقتے بخدمت شیخ شہاب الدین بودم و سماع گفتہ ام شیخ بہاؤ الدین گفت چوں شیخ سماع شنیدہ مارا ہم باید شنید بعدہ ایں عبد اللہ را در حجرہ ببرد و بداشت تا شب در آمد چوں شب شد یکے را گفت عبد اللہ را در حجرہ ببرید با یک یار دیگر چنانکہ ثالثے نباشد ایں عبد اللہ میگوید مرا و یک مرد دیگر را بحجرہ بردند چوں شب شد نماز کردند شیخ از اداے نماز فارغ شد بحجرہ در آمد ما دو کس بودیم فحسب شیخ بنشست و باوراد مشغول شد مقدار نیم سیپارہ خواند بعدہ در حجرہ زنجیر کرد و مرا گفت چیزے بگوے من سماع آغاز کردم ساعتے گذشت جنبشے در شیخ پیدا شد برخاست و چراغ بکشت حجرہ تاریک شد من ہمچناں سماع مے گفتم میدانستم کہ شیخ میگردد چوں نزدیک مے آمد دامن بمن میرسید میدانستم کہ شیخ را جنبشے ہست اما نمیدانستم کہ شیخ بر ضرب است یا بے ضرب الغرض سماع تمام شد شیخ در باز کرد و بمقام خود رفت من و یار من ہمانجا ماندیم مارا نہ طعام فرستادند نہ آب تا شب بگذشت بامداد خادم یکجامہ جہین و بیست تنکہ آورد کہ شیخ فرستادہ است نکتہ در بیان محضر سماع و بحث آں با حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز کاتب حروف محمد مبارک علوی المدعو بامیر خورد بر ضمیر شفقت پذیر عزیزان

صاحب سماع عرض میدارد برآنجملہ کہ در زمان قاضی حمید الدین ناگوری قدس سرہ علماے شہر با او مدعی شدند و در حرمت سماع و بر کفر مستمع سوالہا کردند و بیشتر علماے آنوقت بر حرمت سماع جوابہا نوشتند کاتب حروف آں سوالہا دیدہ است ہر آینہ چنانکہ سوال کنند ہمچناں جواب باشد فاماّ حق تعالیٰ قاضی حمید الدین ناگوری را عشقے کامل و علمے وافر و کراماتے ظاہر دادہ بود باایں ہمہ صدر جہان آں وقت قاضی منہاج الدین جرجانی کہ در علم و فضل و لطافت طبع مثل نداشت صاحب سماع بود و با قاضی حمید الدین و بزرگان دیگر کہ اہل محبت و عشق بودند سماع مے شنید چنانکہ شمۂ ازآں حالت در نکتۂ اہل سماع تحریر یافتہ است مدعیان آنوقت را جاے درآمد و سخن گفتن درباب سماع نماند فاما چوں آفتاب دولت و کرامت و عظمت حضرت سلطان المشایخ بر جہانیاں طالع گشت و شوق سماع در علما و فضلا و صدور و اکابر وضیع و شریف دور و نزدیک کہ در جبلت ایشاں چاشنی عشق نہادہ بودند رسید و غلغلہ در عالم افتاد و ولولۂ عشق در دلہاے ایشاں جنید و کار عاشقی و عشقبازی و سماع در جہاں از سر تازہ شد و عالم بوستانے گشت چنانچہ خواجہ ثنائی گوید

~~ زینجا نفیر ریزد و زانجا نواے نای	آنجا خروش عاشق و اینجا نشاط یار
بر ہر طرف بہشتے و در ہر بہشت حور	در ہر چمن نگارے و در ہر نگار یار
روے زمیں ز شاہد گل پُر ز رو نگار	شاخ شجر چو گوش عروسان شاہوار
مرغے بہر درخت و نواۓ بہر طرف	شاہے بہر طریق و عروسے بہر کنار

خار حسد مدعیان ایں کار را چنانکہ موروث دارند از سر خلیدن گرفت و مدتے ایں تعصّب در دل داشتند کہ بدیدن نمے توانستن ایں ضعیف گوید

~~ مرا ازیں عشق فیروزی است مطلق ✤ و نیز چوں بیشتر اکابر و علما و صدور و اولیا و امرا و ملوک و مقربان بادشاہ عہد را بندہ و معتقد حضرت

سلطان المشائخ مے دیدند مجال دم زدن بنود چوں دیگے سر پوشیدہ میجوشیدند و دریند ایں مے بودند مگر پادشاہے دریں باب محضرے کند تا جراحت حسد را بنوک زبان بترا وند اللھم اجعلنی من المحسودین ولا تجعلنی من الحاسدین یعنے اے بار خدا یا بگرداں مرا از حسد کردہ شدہ گان و مگرداں مرا از حسد کنندگاں با چندیں علوم گوی ایں دعا بر زبان مبارک رسول رب العالمین گذشتہ بگوش ایشاں رسیدہ است الغرض در عہد سلطان علاء الدین و قطب الدین علیہما الرحمۃ اندیشہ ایشاں کارنیامد و باز نخواند چوں تخت سلطنت بغیاث الدین تغلق انار اللہ برھانہ رسید شیخ زادہ حسام الدین فرجام کہ پاتا بہ غریبی در خانہ سلطان المشائخ کشادہ بود و بانواع تربیت و شفقت سلطان المشائخ پرورش یافتہ او را ازجہت آنکہ سر شہرت داشت بسیار مجاہدہ ہا و بلا ہا کشید چوں در شوق و ذوق عشق نہادہ بود نا میسر نمے شد بدیں بہانہ خود را خواست کہ مشہور کند بجہت غوغاے محضر او را پیدا کردند

بارے چو فسانہ میشوی اے بے خرد ✚ افسانۂ نیک شو نہ افسانۂ بد ✚

قاضی جلال الدین لوانجی نائب حاکم مملکت در تعصب اہل عشق مشہور بود و دانشمنداں دیگر شیخ زادۂ حسام را انگیختند و پیشواے خود ساختند تا پیش بادشاہ باز نماید کہ شیخ نظام الدین محمد مقتداے عہد است سماع کہ در مذہب امام اعظم حرام است مے شنود و چندیں ہزار خلق در ینکار کہ در شرع ممنوع است متابعت او مے کنند شیخ زادۂ مذکور قربے پیش سلطان ہم یافتہ بود ایں سخن بسمع سلطان رسانیدہ سلطان غیاث الدین را اجل و حرمت سماع علم نبود از یں سخن متحیر شد کہ ایچنیں بزرگے کہ مقتداے عالم است نا مشروع چگونہ کند نعوذ باللہ عما یقول الظالمون و سوالہا و فتواہاے وقت قاضی

حمید الدین ناگوری و روایات کتب شرعیہ پیش بادشاہ بردند سلطان فرمود
چوں علماء دین در حرمت سماع فتوی کردہ و بجہت اینکار مزاحم شدہ سلطان
المشایخ را حاضر کنند و جملہ علماء شہر و صدور و اکابر را طلب کنند و محضر سازند
تا دریں محل آنچہ حق است پیدا شود بزرگے گوید ؎ اختر اے کہ بشب در نظر ما
آیند ٭ پیش خورشید محال است کہ پیدا آیند ٭ ہمچنیں پیش وجودت ہمہ خوباں
عدم اند ٭ گرچہ در چشم خلایق ہمہ زیبا آیند ٭ الغرض ایں ماجرا کہ پیش سلطان
گذشتہ معتقداں بخدمت سلطان المشایخ رسانیدند سلطان المشایخ
ہیچ بخود راہ نداد بیت جہاں اگر ہمہ دشمن شود بدولت عشق ٭ خبر ندارم
از ایشاں کہ در جہاں ہستند ٭ فاما علمائے کہ اعلم وقت بودند بخدمتگاری
حضرت سلطان المشایخ منسوب چنانکہ مولانا فخر الدین زرادی و مولانا
وجیہ الدین پائلی وغیرہما در اباحت سماع آیتہا و احادیث آوردند و در مجلس حضرت
سلطان المشایخ درباب سماع دلایل اباحت اقامت میکردند بدیں
نیت کہ پیش از محضر استحضارے حاصل شود حضرت سلطان المشایخ کہ درون
مبارک او از علم لدنی چوں دریا موج میزد و ہیچ بایشاں التفات نمیکرد و
ازیں باب سخن نمے فرمود ایشاں متحیر ماندند اما بر تبحر حضرت سلطان المشایخ
اعتقادے تمام داشتند ازیں ممر خوشدل بودند الغرض چوں حضرت سلطان المشایخ
را در سرائے بادشاہ طلب واقع شد سلطان المشایخ از یاران خود کسے را طلبید فاما قاضی
محی الدین کاشانی کہ بوفور علم آراستہ استاد شہر و علامہ عصر بود و مولانا فخر الدین زرادی
کہ بزرگ زادہ و کریم الطبع تر از قاضی بود در جمیع علوم ایں ہر دو بغیر طلب برابر بندگان سلطان
المشایخ در سرائے بادشاہ رفتند بعدہ پیش از آنکہ محضر بود قاضی جلال الدین نایب حاکم
سلطان المشایخ را بطریق موعظت سخناں آغاز کرد و کلمات تعصب آمیز کہ نہ لایق مجلس حضرت
سلطان المشایخ بودے گفت و تشنیع میکرد سلطان المشایخ حلمے ورزید و تحمل میکرد بعد از آنکہ
سخن را بدیں جا رسانید کہ اگر بعد ازیں و عونے کنی و سماع بشنوی من حاکم شرع ام ترا بیازارایم

سلطان المشایخ ازیں سخن در غضب شد و فرمود کہ معزول باد ازیں شغل کہ
بقوت آں ایں سخن میگوئی بعد از دوازدہ روز از قضا معزول شد و عنقریب
سفر کرد آمدیم بر سر حرف چوں محضر شد در آنچناں محضر کہ جملہ علما و اکابر و صدور
و امرا و ملوک حاضر بودند و توجہ و تلطف بادشاہ وغیرہ ہمہ را بجانب سلطان
المشایخ بود دریں محل شیخ زادۂ حسام گفت کہ در مجلس شما سماع مے باشد
و رقص مے کنند و آہ و نعرہ میزنند مثل ایں سخناں بسیار گفت سلطان
المشایخ روے مبارک خود بجانب او کرد و گفت غلبہ مکن و بسیار مگو بیا بگو
سماع چہ معنی دارد شیخ زادۂ حسام گفت من نمیدانم فاما علما مے گویند
کہ سماع حرام است سلطان المشایخ فرمود کہ چوں معنی سماع نمیدانی
مرا دریں باب با تو سخنے نیست و نباید گفت شیخ زادہ حسام کہ مدعی بود ملزم
شد و شکستہ خاطر گشت ؎ تراست حجت قاطع بدست یعنی علم + چگونہ
پیش رود دعوۂ من ناداں + بادشاہ را گوش ہوش باستماع سخن دلپذیر حضرت
سلطان المشایخ بود چوں در بحث سخن بلند مے کردند بادشاہ ہمیں مے گفت
کہ غلبہ مکنید بشنوید کہ شیخ چہ مے فرمایدٗ از جملۂ علما کہ حاضر بودند مولانا حمید الدین
و مولانا شہاب الدین ملتانی ساکت بودند و ہیچ سخن و حشت ازیں دو عالم
زمانہ بیروں نیامد بلکہ مولانا حمید الدین فرمود چنانکہ مدعیاں ذکر مجلس حضرت
سلطان المشایخ مے کنند چناں نیست برخلاف آنست من ایں امر معاینہ
کردہ ام و دراں جمع ہمہ پیراں و مشایخان و درویشاں دیدہ ام دریں میاں قاضی
کمال الدین گفت کہ من جاے ایں روایت دیدہ ام قال ابو حنیفہ السّماعُ حرامٌ والرقص
فسق لل یہ یعنی گفت ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ سرود شنیدن حرام است و گردیدن در سماع کار بد است
نزد ابو حنیفہ ایں لفظ خواند حضرت سلطان المشایخ فرمود او را منع کردن نیامدہ است در اثناے
ایں بحث مولانا علم الدین در آمد نبسۂ شیخ الاسلام شیخ بہاؤ الدین زکریا بادشاہ روے بجانب
مولانا علم الدین کرد و گفت تو ہم دانشمندی ہم مسافر امروز مسئلہ سماع پیش من بحث مے کنند

از تو مے پرسم کہ سماع شنیدن حلال است یا حرام مولانا علیم الدین گفت من
دریں باب رسالۂ مسئلہ مقصدہ نام نوشتہ ام و ادلہ کہ در حِل و حرمت آں آمدست
درآں رسالہ کتابت کردہ ام آنانکہ بدل میشنوند ایشانرا مباح است و آنانکہ بنفس میشنوند
ایشانرا حرام باز مولانا علیم الدین را پرسید کہ تو در بغداد و شام و روم گشتۂ
مشائخ آں دیار سماع میشنوند یانے و ایشانرا دریں کار کسے مانع میشود یانے مولانا
علیم الدین گفت در ہمہ شہرہا بزرگان و مشائخ سماع مے شنوند و بعضے باد ف
و شبابہ کسے ایشاں را مانع نمے شود و سماع درمیان مشائخ از شیخ جنید و
شبلی موروث است بادشاہ کہ از مولانا علیم الدین چنیں شنید ساکت شد
وہیچ نگفت مولانا جلال الدین گفت باید کہ بادشاہ بر حرمت سماع حکم کند و
مذہب امام اعظم را دریں باب مرعی دارد دریں محل حضرت سلطان المشائخ
بادشاہ را گفت نخواہم کہ دریں باب حکمے کنی بادشاہ ہمیں حکم حضرت سلطان
المشائخ را قبول کرد و دریں باب حکمے نکرد و دریں حرف دو روایت است یکے
آنکہ مولانا فخر الدین زرادی خلیفہ حضرت سلطان المشائخ در رسالۂ اباحت
سماع کہ تالیف اوست و کشف المفتاح من وجوہ السماع نام کردہ آوردہ
است کہ اصح ہمین است زیراچہ آں بزرگ درآں محضر حاضر بود و بیشتر بحث
با قاضی کمال الدین صدر جہاں او کردہ و آں اینست وما قال المخالف
من الادلۃ فی تضلیل من تقول بالتحلیل لما کان ظاہر البطلان رجع البحث
الی الحرمۃ والحل ثم آل الی اولویۃ الترک والفعل وکان ذالک من اول الضحی
الی آوان الفیٔ ثم قام اہل المجلس من عند السلطان فاما روایت
دیگر آنست کہ بادشاہ حکم کرد کہ حضرت سلطان المشائخ سماع بشنود
و کسے ایشاں را منع نہ کنند و دیگراں را چنانکہ طایفہ قلندران و حیدریان و
انانکہ بنفس سماع بشنوند ایشاں را منع کنند و ایں روایت ضعیف است زیرا
چہ ایشاں درآں مجلس حاضر نبودند فاما معتبر و صحیح آنست کہ از مولانا

فخر الدین زرادی مروی است واللہ اعلم ہمدرآں ایّام یکے از حضرت سلطان
المشائخ پرسید کہ مگر دریں وقت حکم شدہ است کہ خدمت مخدوم ہر وقت کہ
بیایند سماع بشنوند او را حلال است حضرت سلطان المشائخ فرمود
اگر حرام است بگفتۂ کسے حلال نشود و اگر حلال است بگفتۂ کسے حرام نشود
آمدیم در مسئلہ مختلف کہ مثلاً ہمیں حکم استماع امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ مباح
مے دارد بادف وشبابہ برخلاف علماء ما اکنوں در ہرچہ حاکم حکم کند ہماں باشد
بعد فراغ بادشاہ حضرت سلطان المشائخ را با تعظیم و تکریم بسیار باز گردانید
خاما مولانا ضیاء الدین برنی در سیرت نامۂ خود مے نویسد چوں حضرت
سلطان المشائخ از محضر مذکور در خانہ آمد بوقت نماز پیشیں مرا و مولانا
محی الدین کاشانی و امیر خسرو شاعر را طلب فرمود چوں سعادت پائے
بوس حاصل شد گفت کہ دانشمندان دہلی بعداوت و حسد من پر بودند میدان
فراخ یافتند و سخنہائے پر از عداوت ایشاں بسیار گفتند و عجبے امروز معائنہ
شد کہ در معرض حجت احادیث صحیح حضرت مصطفٰے صلی اللہ علیہ وسلم نمے شنوند
و ہمیں میگویند کہ در شہر ما عمل بروائیت فقہ مقدم است بر حدیث و اینچنیں
سخناں کسانے گویند کہ ایشانرا بر احادیث حضرت رسالت پناہ صلی اللہ
علیہ وسلم اعتقادے نباشد ہر بار کہ حدیث صحیح حضرت مصطفٰے صلی اللہ علیہ وسلم
مذکور مے شد برمے آمدند و منع میکردند و مے گفتند ایں حدیث متمسک شافعی
است و او دشمن علماے ماست ما نمے شنویم و نمے دانیم با اعتقاد اند یا نہ کہ
بحضور اولی الامر مکابرہ برمے آیند و احادیث صحیح را منع مے کنند و ہیچ عالمے
ندیدم و نشنیدم کہ پیش او احادیث صحیح حضرت مصطفٰے صلی اللہ علیہ وسلم
روایت کردہ آمد و او گوید کہ من نمے شنوم من نمیدانم کہ ایں چہ روزگار است
در آں شہرے کہ اینچنیں مکابرہ کنند چگونہ آباداں ماند عجب است کہ خشت خشت
نشود بعد ازیں بادشاہ و امرا و خلق کہ از قاضی شہر و علماے شہر بشنوند کہ دریں

شہر عمل بر حدیث نیست چگونہ اعتقاد بر احادیث پیغمبر علیہ السلام راسخ ماند واز
انوقت باز کہ ایشاں روایت کردن حدیث منع کردند من ترسانم کہ شومت اینچنیں
بد اعتقادی کہ بر علمائے شہر معاینہ شد از آسمان بلا و جلا و قحط و وبا بر سر شہر خواہد
بارید ازاں بود کہ در چہارم سال ازیں ماجرا تمامی علمائے کہ دریں محضر بودہ اند و
دیگر انرا ہم بسبب ایشاں در دیوگیر جلا کردند و بیشترے ازاں علما در دیوگیر
سر نہادند قحطے ہلک و وبائے سخت در شہر پیدا شد چنانکہ تا ایں غایت ایں
بلا ہا بکلی دفع نمی شود سبحان اللہ ہر سخنے کہ بزبان مبارک حضرت سلطان
المشائخ گذشتہ بود عین آں معاینہ و مشاہدہ شد واللہ اعلم نکتہ در بیان

نکتہ

استماع سماع اہل زمانہ مقرر صاجدلان عالم باد مُر ببتدی را باید کہ در سماع غلو کند تا نفس
را ریاضت اندہ مجاہدہ ہائے سخت خود انسوز چنانکہ در نکتہ مجاہدات مشائخ تحریر یافتہ است اہل
سماع کسے بود کہ در نظر او خلق را وقرے و عظمے نبود والا سماع او را در فتنہ اندازد و از اصل
کار باز ماند و نفس او را در غوغائے آرد کہ سر بالا نتواند کرد و در بیابان
حرص رشتہ تسبیح در گردن کردہ در بیاباں ہا بگرداند یک ساعت بخود
باز نتواند آمد و ذلت اہل سماع اینست کہ شب و روز سماع را کہ محک
مردان خداست و میدان معرکہ مجاہدان الٰہی طریق الغیٓ ساختہ در پا ہا

یعنی گمراہی

کوفتن بود و شور و شغب بر آسمان رسانند و بدیں خود را مشہور گردانند
؎ حلحک اندر چراغ چیست تری است ✤ شقشق اندر سماع چیست
بریست ✤ در طریقے کہ شرط جائے سیری است ✤ نعرۂ بیہدہ تری و خری
است ✤ و گریہ صلحا را کہ از روے درد و نعرہ ایشاں را کہ از شوق حق است
و شور و قص ایشاں پریشاں سازد یعنی بر طریق جوانان رقاص مایۂ خندۂ
نظارگیاں گرداند و ایں شہرت بر ایں شکل را سرمایۂ بودن قوت خود
سازد خواجہ حکیم سنائی گوید ؎ اے ہوا ہائے تو خدا انگیز ✤ وائے
خدایا کہ تو جدائی ازاں ✤ ؎ سماع اے برادر بگویم کہ چیست ✤

اگرمستمع رابدانم کہ کیست * اگر برج معنی پر دطیراو * فرشتہ فرو ماند از سیراو *
اگر مرد لہواست و بازی ولاغ * قوی تر شود دیوش اندر دماغ * و راہ و
روش پیران خود گذاشتہ درراہ ہوائے خود رود و بایں حرکات ناپسندیدہ
خواہد کہ جائے برسد باللہ نرسد واللہ نرسد بزرگے خوش گوید ؎
ہرگز نرسی بکعبہ اے اعرابی * کیں رہ کہ تو میروی بہ ترکستانست * حسبۃ
للہ نظر در مناقب وراہ وروش مشایخ طبقہ معظمہ ماکہ در صدر ایں کتاب
تحریر یافتہ است بکنید کہ از ابتدا تا انتہا چہ مجاہدہ ہا و بلا اختیار کردہ
اند بکرات بجہت رضائے باری تعالیٰ از غایت مجاہدہ و مشغولی باطن
خود را در معرض تلف انداختہ اند وہیچ آفریدہ برآں مطلع نگشتہ چوں
کار بجاں و کارد باستخواں رسیدہ است آنگاہ بسماع مشغول شدہ
اند و در بحر آشنائی دست و پائے زدہ اند ؎ دست و پائے بزنم
گرچہ نکومیدانم * کہ ترا بنیم و از دست غمت جاں نہ برم * زیرا چہ بخط
مبارک حضرت سلطان المشایخ بنشتہ دیدہ ام ونقل از عوارف
کردہ است کہ سماع حق مریداں ومعتقداں و اصحاب ریاضت است
چوں نفس وتن ہلاک شود اورا حقیست ان لنفسک علیک حقا
یعنی بدرستی کہ برائے نفس برابر تو حق است چوں زمانے از سماع بپا
سائد باز اورا بر کارے بہ برند چوں قضیہ برینجملہ است مے باید کہ اتباع
آں بزرگاں کند کہ از دنیائے زار ماندہ کہ ظاہر او چرب و شیرینست و
باطن او زہر ہلاہل عنقریب رفتنیست و در نظر مشایخ قدس اللہ سرہ
ہم گذشتنی وپیش حق جواب دادنیست فہر طریق دریں کار درمے آئی حق
بر ضمیر تو مطلع است و باحوال تو شاہد امروز حیات و زندگانی بطریقہ پیران
خود بگذراں تا در زمرہ ایشاں باشی حضرت سلطان المشایخ قدس
اللہ سرہ العزیز مے فرمود ؎ گر نیک آئیم مرا از ایشاں گیرند

در بدباشم مرا بدیشاں بخشند * کاتب حروف چند حرفے براستی و اخلاص و دردمندی در قلم آوردہ است چوں منظور نظر کیمیا اثر خواہد شد خواہند دانست و اگر کسے دعاے خیر کند ایں نویسندۂ بیچارہ را کہ باغواے نفس و ہواے و خواہش شیطاں مبتلاست عاقبت او بخیر باد ؎ الخا کہ منم خصوصیتے نیست * ورہست میان تست من بیگنہم * ما نصیحت بجاے خود کردیم * روزگارے دریں بسر بردیم * **باب دہم** در بیان بعضے ملفوظات و مکتوبات حضرت سلطان المشائخ کہ در ابواب ماتقدم تحریر نیافتہ است و ایں بیچارہ حسب فہم خود بیان کردہ و ایں باب مشتمل بر بیست و چہار نکتہ است **نکتہ** در بیان علم و علما بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام العلم بالانساب العقل بالغریزۃ ولهذا يقال عالم ومُعلّم ومُتعلّم فی العلم ولا یقال عاقل وَمُعقِل وَمُتعقِّلٌ فی العقل کتب عمر بن عبد العزیز الی مکحول الشامی تعلمت فضرت عزیزاً عند الناس فاستعمل التصیر عزیزاً عند الله تعالى عن عثمان المغربی ذكر بين يدى الشافی العلم علمان علم الابدان وعلم الاديان وعلم الاديان علم الحقايق والمعارف وعلم الابدان علم الرياضيات والمجاهدات قال ابن المبارك طلبت علم الدنيا فدلنی علمی ترکنها روے محمد بن الحسن فی المنام وسُئل ما فعل الله بك قال غفر لی وسُئل عن ابی یوسف قال غفر الله لی وسُئل عن ابی حنیفہ رضی الله عنہ قال انا مع الذین انعم الله علیهم من النبیین والصدیقین والشهداء قیل لیحیی بن الرازی مالنا لا تنشفع قال علماء ینال القائل عقبیما قال ابن المبارك بعد الماتین لعرب بلا میزہ ولم تجرد من الحجرة من كتبه مع عالمی قال احمد بن حنبل رضی الله عنہ من كان یومن بالله وباليوم الاخر ولا یدخل الحمام الی ابشرك بالجنة فرأيت تلك الليلة كان قائل يقول فان الله تعالى قد غفر لك باتباع السُنة وجعلك اماما یقیدی بك قلت من انت قال انا جبرئیل قال الحسن

باب دہم نکتہ

بن زیاد کانی یوسف بعض المباحثة ان طعام الخلیفة قد ذهنك فارجع الی طعامك لیرجع ذهنك الیك قال لقمان افتن وابعلم العلماء ولا تقتد بفعلهم واقتد والزهاد بزهدهم ولا تقتد وابحیلهم الحسنة یرغاها الجبار یرد فی الحدیث بحشر العلماء السوء فی صورة الجبار والقردة والخنازیر غالب حضرت سلطان المشایخ مے فرمود کہ مقام علم عالی است بزرگے گوید بحل مقادیر اهل العلوم قد اوجب الله تعالی اجلالها ولهذا بوقت حل یک مسئلہ مشکلہ عالم حلاوتے یابد کہ بادشاہ در بادشاہی خویش نیابد فاما علمائے از انچہ پیشتر است خبر ندارند و درویش را وقتے باشد کہ از عبادت خود حلاوتے یابد کہ آں حلاوت علما از حل مسئلہ مشکلہ مے یابند در جنب آں ہیچ بود بدیں حال درویش را چوں صفت تواں کرد و مے فرمود خواجہ ابوالموئید رحمۃ اللہ علیہ از پدر خود پرسید العلماء ورثة الانبیاء کیانند او گفت ہمیں علما کہ تو مے بینی خواجہ ابوالموئید گفت حاشا کہ اینہا باشند زیرا کہ انبیا را علم الکتابی نبود پدر او گفت الحمد للہ از کلماتے کہ اظہار آں از حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم لامع بود دیکے بر زبان شما جاری شدہ و مے فرمود کہ چوں کسے تعلم کند زود مشہور شود و تعلم از درویشی آساں تر است و اگر دو کس یکے عالم و دیگرے غیر عالم بر درویش روند انچہ در درویش است بر لوح غیر عالم نقش اندازد و غیر عالم عالم شود و بجائے برسد کہ عالم دیر تر رسد فاما اگر جاہل نباشد کامل و مکمل نگردد و حضرت شیخ شیوخ العالم شہاب الدین سہروردی قدس اللہ سرہ العزیز در انچہ عوارف تصنیف میکرد فرمودہ است لولا انکم العقل لضاق الوقت عن هذا التعلم منہ سبحانہ تعالی ایضاً والا کسے را کہ با حضرت عزت شغلے باشد بدیں ہا مشغول نتواند شد والمشایخ کانوا یامرون المرید بتحصیل العلم ولا یخرجون لهم ترکہ الی ان یشغلهم الحال عن العلم فاما الذین قنعوا بمقالا ابرار فلهم

نقل حاشیہ منقول از خط حضرت مولانا و مرشدنا مولانا فخر الحق والدین حضرت مولوی فخر الدین مولوی حاجی یحیی نظامی قدس اللہ سرہ العزیز لولا انکم العقل لضاق الوقت عن هذا التعلم کذا فی العوارف

ان یطالعوا الکتب من ارسوالعلوم الدینیة ومیفرمود مولانا برہان
نسفی دانشمندے کامل الحال بود اگر شاگردے بخدمت او بیامدے تا چیزے بخواند
او گفتے اول با من سہ شرط کن تا چیزے ترا بیاموزم شرط اول آنست کہ طعام
یکوقت بخوری تا دعائے علم خالی باشد شرط دوم آنست کہ سبق ناغہ نکنی اگر
یکروز ناغہ کردی روز دوم ترا سبق نگویم شرط سیوم آنست کہ چون در راہے
مرا پیش آئی سلام کنی و بگذری و دست و پائے افتادن و تعظیم بسیار کردن
درمیان نباشد و مے فرمود در عہد قدیم چہار تن برہان نام در دہلی آمدند یکے
برہان الدین بلخی دوم برہان الدین کاشانی سیوم و چہارم یاد نمے آیند
الغرض میان ایشان موافقت تمام بود چنانچہ طعام و آب یکجا میخوردند و تحصیل
علوم بیکجائے کردند اول کہ دریں شہر رسیدند قاضی شہر قاضی نصیر الدین بود
او برہان کاشانی را در محفل مسئلہ فرمود ایں برہان مردے ترک و کوتہ بالا
بود چون نکتہ آغاز کرد متعلماں گفتند ایں ریزہ چہ خواہد گفت او را عرف ہمیں
ریزہ شد الغرض ایں برہان مردے بود در آخرہا از ابدالاں شد حضرت
سلطان المشائخ فرمود کہ من او را دیدہ بودم ہر روز پگاہ آمدے
اسپ ازدہ و خدمتگاران از صد زیادہ بودند ہیچ خدمتگارے ہمراہ
نہ بردے و او را پسرے بود نور الدین نام پسر پدر را گفت کہ ما دشمنان
بسیار داریم و تو ہر روز تنہا از خانہ بیرون میروی اگر غلامے را برخود
بری تا کوزۂ آبے بتو دہد نیکو باشد مولانا برہان الدین فرمود بابا
نور الدین آنجا کہ من میروم غلام را مدخل نباشد ترا نخواہم کہ پرہنی
بعارہ فرمود کہ من سہ دانشمند درویش صفت دیدہ ام یکے مولانا شہاب
الدین از میرت بود دوم مولانا احمد حافظ سیوم مولانا احمد کیتھلی فرمود
کہ مولانا احمد حافظ مردے خدائے بود وقتے مرا عزیمت زیارت شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در حدود ہسی با من ملاقات شد

مرا گفت چوں بروضۂ متبرکہ شیخ رسی سلام من رسانی ؎ رواے صبا وسلام
برآستانش رساں بصحن و منظر و دیوار و نزد بانش رساں ٭ و بگوی کہ من
دنیائے طلبم طالبان آں بسیار اند و عقبےٰ نیز ہمیں حکم دارد من ہمیں میخواہم
کہ تَوَفَّنِیْ مُسْلِمًا وَّاَلْحِقْنِیْ بِالصّٰلِحِیْنَ بعدہ حکایت مولانا احمد کیتھلی فرمود کہ
پیرے بود بابرکت اگرچہ باکسے پیوند نداشت اما صحبت مردان حق بسیار
دریافتہ بود در لقیۂ اول کہ او را دیدم از ہیئت و تقریر او معلوم شد کہ یکے از
واصلان است چیزے در خاطر من بود ازو پرسیدم جواب داد کہ آں
مرداں اینچنیں باشند حضرت سلطان المشائخ چشم پرآب کردہ فرمود اگر ایں
مشکل از صد دانشمند پرسیدے حل نشدے وہم از اخلاق او حکایت میکرد
کہ برمن آمدہ بود و بیشتر خدمتگاراں پیش من جمع شدہ بودند یکے ازاں بے ادبی
کرد یکے چوب زدہ شدہ مولانا کیتھلی چناں در گریہ شد کہ گوئی آں چوب او را
زدند و گفت ایں شومیت من بود کہ ایں الم بدو رسید حضرت سلطان
المشائخ فرمود کہ مرا از رقت و شفقت او شکستگی تمام در دل پیدا شد
بعدہ فرمود وقتے در حدود دسر سے رسیدم شنیدم کہ دی روز دریں نزدیکی
دزداں راہ زدہ اند و مسلماناں کشتہ شدہ اند درمیاں ایشاں دانشمندے
بود مولانا کیتھلی مے گفتہ اند قرآں مے خواند تا آنکہ شہید شدہ رحمۃ اللہ علیہ
چوں روز دوم بر سر آں کشتگاں رسیدم تفحص کردم ہماں مولانا کیتھلی بود
کہ شہید شدہ غفر اللہ لہ و مے فرمود بعد از نقل امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ رجوع
خلق بامام احمد حنبل بود امام شافعی متحیر ماند امام حنبل روزے
بمکان امام شافعی رفت بعدہ رجوع بامام شافعی شد بدیں طریق
امام احمد حنبل خود را از میان خلق بیروں آورد و بحق مشغول شد
و مے فرمود مولانا فخر الدین زرّادی مذہب امام شافعی داشت
ہربار کہ ذکر امام اعظم میکرد رحمۃ اللہ علیہ مے گفت خواجہ محمد اجل سنجری فرمود کہ

کہ اے مولانا تو قرآن خواندہ و چیزے خواندن میدانی او گفت آرے چندیں کتب تصنیف کردہ ام خواجہ محمد گفت خدائے عزوجل والذین اتبعوھم باحسان رضی اللہ عنہم و رضوا عنہ در حق تابعین فرمود و امام اعظم از تابعین بودہ است بعدہ حضرت سلطان المشائخ فرمود کہ ہفت صحابی دریافتہ بود و مے فرمود یکے از خلفائے ملک الموت را در خواب دید از وے پرسید کہ عمر من چند است و چند ماندہ است ملک الموت اشارت بہ پنج انگشت کرد چوں بیدار شد جملہ معتبران شہر را طلبید جملہ حکما و علما بقدر فہم و احتیاط خود چیزے مے گفتند یکے پنجاہ سال و دیگرے پنج سال و دیگرے پنج روز دل خلیفہ ہیچ یکے قرار نمیگرفت امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ فرمود مراد ملک الموت ازیں پنج انگشت نفی پنج علم است بدلیل آنکہ خدائے تعالیٰ در کلام مجید خود مے فرماید ان اللہ عندہٗ علم الساعۃ و ینزل الغیث و یعلم ما فی الارحام و ما تدری نفس ما ذا تکسب غدا و ما تدری بای ارض تموت یعنی بدرستی کہ اللہ تعالیٰ نزدیک آں اللہ تعالیٰ علم قیامت و فرود مے آرد باراں را و میداند خدائے تعالیٰ چیزے را کہ در رزام است از پسر و دختر و در نمے یابد ہیچ نفس بشر کہ چکار خواہد کرد روز دیگر و در نمے یابد بشر کہ در کدام زمین خواہد مرد امام فرمود ادراک جملہ خلایق را از دریافت ایں پنج علم کوتاہ گردانیدہ و علم آں بخود اضافت کردہ و مے فرمود بزرگے حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم را در خواب دیدہ پرسید کہ برمن رسیدہ است شما فرمودہ اید کہ در ہر عصرے مرداں باشند کہ عالم از برکت ایشاں قایم ماند حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم او را تصدیق کرد بعدہ او پرسید کہ دریں عصر آں کیست فرمود محمد ادریس ؓ کوفی اند طریق دیں کافی ٭ شافعی در جہل را شافی ٭ آں قریشی ز اصل و آں کوفی ٭ او ہمہ فقیہ و ایں صوفی ٭ ہمہ نیک اند بے حکومت تو ٭ تو بدی و سبک خصومت تو ٭ و مے فرمود از مولانا مجد الدین جاجری روایت کنند کہ ہر شب پیش مولانا فخر الدین زرادی سہ جز تا ی قطعہ کاغذ

سفید مے نہادند مع دوات وقلم با مداد نبشتہ وتصنیف کردہ مے یافتندے بسے
دریں سلہ جز شرح کلمۂ لا الہ الا اللہ نبشتہ یافتندے مولانا شہاب الدین اوہی
کہ ذکر او در باب مناقب یاراں اعلی التحریر یافتہ است حاضر بود گفت چنیں شنیدہ
ام کہ در کتاب خانہ قاضی برہان الدین بلخی نسخۂ اربعین رازی بخط مصنف است
دراں نسخہ دو صفحہ متصل از اول تا آخر ہمیں کلمہ اللہ نبشتہ بود چنیں آوردہ اند کہ در
وقت کتابت ایں کتاب ذکر حق جل وعلی بر و مستولی بود ہر چہ میخواست کہ
بنویسد ہمیں کلمہ اللہ نبشتہ مے شد بعدہ مے فرمود چوں علم بیاموزد او را علم درخت
نیک باقیمت است بے درد نیست در علم جز سعادت چوں سعادت چوں
طاعت کند کار او بہتر بود پس باید کہ ہر دو را یکشد یعنے علم وعمل از نظر فرو اندازد
تا بعجب مبتلا نشود و مے فرمود چندیں علما و دانشمنداں کہ بودہ اند ہیچ کس پیدا نیست
کہ کجا بودہ اند و کہ بودہ چیزے کہ باقیماند حسن معاملہ است و ایں حیات معنوی است
آں را آساں مے تواں یافت شبلی و جنید تا ایں زماں زندہ اند و مے فرمود
کہ اول شب امام اعظم رضی اللہ عنہ نقل کردہ است و آخر شب امام شافعی
رحمۃ اللہ علیہ متولد شدہ در ینمعنی خاقانی فرماید **مثنوی**

چوں فلک عہد ثنائی در نوشت	آسماں چوں من سخن گستر نزاد
بو حنیفہ اول شب نقل کرد	شافعی آخر شب از مادر بزاد

حکیم ثنائی در بیان علم گوید

علم رہ جانب الہ برد	جہل رہ سوے نفس وجاہ برد
جان کے بے علم تن بمیراند	شاخ بے برگ میوہ کے راند
حکم از علم نیک پے گردد	سنگ بے اصل لعل کے گردد
علم داں خاصۂ خدا آمد	علم خواں شرح مصطفے آمد
کشت بے آب بار و بر ندہد	تخم بے مغز بس ثمر ندہد
درد بے علم تخم در شور است	علم بے درد سنگ ہر گور است
علم کز بہر حشمت آموزی	نیست جز رنج و محنت روزی

۵۴۰

بدخواہی وے بتر گردد ‌‌ ‌ ور بود نیک نیکتر گردد
سوے عالم بہ است از سوے ظن ‌ ‌ دانش جاں بہ از تو آتش تن
برگ دہ دوست را و دشمن را ‌ ‌ علم جاں را بہ عمل تن را +
کاو یک سالہ را بہا دو درم ‌ ‌ علم یک لحظہ را بہا عالم +
عالماں خود کنند در عالم ‌ ‌ بار عامل بیان عالم کم

نکتہ

نکتہ در بیان شب معراج حضرت رسول صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز سوال کردند کہ معراج چہ نوع بود فرمود کہ از مکہ تا بیت المقدس اسرا بود و از بیت المقدس تا فلک اول معراج بود از فلک اول تا قاب قوسین اعراج بود بعد ازیں زیادہ کردہ گفت قلب را اعراج و قالب را و روح را ہم چگونہ بودہ باشد در جواب او ایں مصرع بر زبان مبارک راند مصرع فظن خیراً ولا تسأل الخبر یعنے پس گمان کن نیکو و مپرس نیکو را آنگاہ فرمود بدیں ایمان باید آورد و در تحقیق و تفتیش آں غلو نباید کرد بعد ازاں فرمود بزرگے فرمودہ است ندانم کہ شب معراج حضرت رسول علیہ السلام را آنجا بردند کہ عرش و کرسی و بہشت و دوزخ بود و یا ہمانجا آوردند کہ رسول علیہ السلام بود در خصوص مرتبہ حضرت رسالت پناہ بالاتر بود ۵

برنہادہ ز بہر باغ ارم ‌ ‌ پاے بر فرق عالم و آدم
دو جہاں پیش ہمتش بدو جو ‌ ‌ سر ما زاغ و ما طغے بشنو
باز گردش سوے معراج پراز ‌ ‌ گفتہ و ہم شنیدہ آمد باز +
جسم جاں کردہ در خزانہ راز ‌ ‌ پیش محراب ابروانش نماز
منہج صدق در دو ابرو داشت ‌ ‌ کشش عشق در دو گیسو داشت
عزتش لا نبی بعدے گوی ‌ ‌ ہمتش الرفیق اعلیٰ جوی
قبہ بر فرق آفتاب زدہ ‌ ‌ راہ اجبرئیل آب زدہ

کے تواں زد زروے رحمت بیم	اینچنیں نوبتے بدور نسیم +

نکتہ در بیان وفات حضرت رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وسلم حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود ہر پیغمبرے را وقت نقل مخیر میکردند تا وقت نقل حضرت محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا در خاطر ایمعنی گذرانید کہ چہ خوش است کہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم چندگاہ دیگر درمیان اصحاب باشد وبعالم بقا نرود دو سوے حضرت رسول صلی اللہ علیہ وسلم نگریستن گرفت حضرت رسول علیہ السلام بر لفظ مبارک راندکہ مع النبیین والصدیقین والشہداء والصالحین وسے فرمود نقل پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم از دار فنا بدار بقا در غرّہ ربیع الاول بود وتا نہ روز دفن نکردند ہر نہ حرم رسول علیہ السلام طعام دادند ور روز نہم حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ چنداں طعام داد کہ تمام خلق مدینہ را رسید منقول است کہ صحابہ کرام در آنچہ خواستند کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم غسل دہند متفکر شدند کہ با جامہ غسل دہند یا بغیر جامہ نخست آوازے شنیدند کہ بے جامہ غسل کنید حضرت امیرالمومنین علی رضی اللہ عنہ گفت توقف کنید ثانیاً آوازے شنیدند کہ با جامہ غسل کنید انگاہ با جامہ غسل دادند آواز اول از شیطان بود دوم از خضر علیہ السلام خواجہ حکیم سنائی گوید مثنوی۔

در ترنم تبارک اللہ گوئی	بود مشتاق درگہ حضرت
زخمہا خورد ورحمہا کردہ	او عاقبت رفت در پس پردہ
چوں دم از حضرت شہود زدہ	آتش اندر ہمہ وجود زدہ +
طوطی جانش چوں قفس بشکست	رفت برفرق جبرئیل نشست
آنکہ در پیش خاق راز نہفت	زاں ہمی الرفیق اعلےٰ گفت
تنش نالاں وجانش فرخندہ	از درون سیہ واز بروں خندہ

نکتہ دربیان عقل بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام العقل نور فطری یزین بالسمع والکسب وقال رسول اللہ علیہ السلام

العقل فی القلب والرحمۃ فی الکبد والرافۃ فی الطحال ویدرک الغلام لاربع عشر سنہ وینتہی حلولہ لاربع عشرین وعقلہ لثمان وعشرین وقال ابن عباس صلی اللہ یا امیر المومنین رائیت الرجل یقل قوامہ ویکثر زادہ ورجل یکثر قوامہ ویقل زادہ ایہما احب الیک قال سالت النبی صلی اللہ علیہ وسلم ماسالتنی قال احسنہا عقلا لنشاط اعقل من اکثر الناس برحم فصاح الراعی من ہولہا وہو لا یزجر ما الکسب للرسل العقل والقلوب سماویۃ وملکوتیۃ والنصوص والابدان ارضیۃ وملکیۃ وانک من النور وہذا ان من الظلمۃ والعقل مشتمل علی اصلین التقرب الی اللہ بالطاعۃ والنور والی الخلق بالابسہ قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اللہم جن عقلی قبل موتی ثلثہ ایام قیل لم قال خوف ان تجری علی لسانی فی ذالک الوقت شی فیختم لے بالشقاوۃ وان لم یکن لی عقل رُفع عنّی القلم قال الامام جعفر الصادق رضی اللہ عنہ من سعادۃ الرجل ان یکون خصمہ عاقلا ومن خصمی لا عقل لہ یعنی النفس خواجہ حکیم سنائیؔ گوید ؎

ہرچہ در زیر چرخ نیک وبدانند	خوشہ چینان خرمن خرد اند
عقل ہم گوہر است وہم کان است	در تن مرد عقل سلطان است
عقل طرار وحیلہ گر نبود	عقل غماز وکینہ ور نبود
عقل جز خواجہ محقق نیست	نفس جز کافر ومنافق نیست
عقل ہرگز بکذب راضی نیست	عقل ہرگز وکیل قاضی نیست
وانکہ راضی بکذب وسالوسی است	آنکہ غماز وآنکہ ناموسی است
آنکہ او آبرو ونان طلب است	وانکہ اُمّی وآنکہ بوالعجب است
انہمہ عقلہاے عاریتے است	کز پے مال وجاہ وتربیتے است
در گذر این کیاست او باشد	عقل دین جوے وپس رو او باش
عقل دین جز او عطا نکنند	نانبردہ است بحق رہا نکنند

علمی جز بہ زبانی
یعنی ابیات علم

دایۂ زیر ایں کہن بنیاد	نیست کس را چو عقل مادر زاد
پدر و مادر و حیات لطیف	نفس گویا شمار عقل شریف
زایں دو جفت شریف طاق مباش	واندریں ہر دو وصل عاق مباش

نکتہ در بیان دنیا و ترک دنیا حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز
مے فرمود یکے صورتاً و معناً دنیاست و یکے صورت دنیاست و معناً دنیا
نیست بعدہ بیان فرمود کہ آنچہ صورتاً و معنیً دنیاست آں زائد از کفاف و معصیت
است و آنچہ صورتاً و معنیً دنیا نیست آں طاعت با خلاص ست و آنچہ صورتاً
دنیا نیست و معنیً دنیاست طاعت بریاست یعنی برائے دفع مضرت و
جلب منفعت و آنچہ صورت دنیاست و معنی دنیا نیست آں ادائے حق
حرم خود است یعنی با اہل خود فراہم آید بہ نیت آنکہ حق او بگذارد بعدہ فرمود اصل
دانائی آنست کہ از دنیا پرہیز کند اگر مردے وصیت کرد کہ ثلث مال من بعد
از من بمردے دہند کہ او اعقل الناس باشد حکم آں چگونہ است فرمود
حکم او آنست کہ ثلث مال او بکسے دہند کہ تارک الدنیا باشد یکے از حاضراں
سوال کرد کہ چوں تارک دنیا باشد ثلث مال او چگونہ قبول کند فرمود سخن
در مصرف میرود و حکم ایں مسئلہ بعد ازاں فرمود دنیا سیم و زر و اسپاں و اسباب
نیست بلکہ تعلق و محبت باینہاست اگرچند کہ نداشتہ باشد بعدہ فرمود کہ شکم تو
دنیائے تست اگر کمتر خوری از تارکاں دنیا باشی و اگر سیر خوری نباشی بعدہ
فرمود بزرگے مصلّے برروئے آب انداختہ بود و نماز میکرد و مے گفت خداوندا
خضر کبیرہ ارتکاب مے کند او را ازاں توبہ دہ ہمدریں حال خضر حاضر شد
وگفت اے بزرگ کدام کبیرہ است کہ ارتکاب مے کنم آں بزرگ گفت
چوں درختے در بیاباں نصب کردہ و در سایۂ آں درخت مے نشینی و
آسائش مے گیری و مے گوئی کہ ایں درخت برائے خدا نشاندہ ام خضر در
حال مستغفر شد بعد ازاں آں بزرگ در ترک دنیا با خضر گفت کہ ہچنیں باش

که من مے باشم خضر گفت تو چگونه مے باشی و چه میکنی گفت من ہمچنیں میباشم اگر جمله دنیا بمن دہند و گویند که قبول کن که فردا بر تو حساب نخواهد بود و ایں ہم گویند که اگر نخواہی ستد ترا بدوزخ خواہند برد من دوزخ قبول کنم نه دنیا خضر گفت چرا قبول نکنی جواب داد که دنیا مبغوض حق ہست چیزیکه خدا او را دشمن دارد بجاے آں دوزخ قبول کنم نه آں زیراکه دوزخ اولی ترا از قبول دنیا و مے فرمود که از شیخ شیوخ العالم شنیدم که ہر که ترک دنیا بگیرد حق جل وعلی دنیا را بدنیا داراں در پاے او در آرد و مے فرمود حق جل وعلی چوں بنده را عزیز گرداند دنیا را در نظر او خوار گرداند و ہر که را خوار گرداند دنیا را در نظر او عزیز گرداند و مے فرمود ترک دنیا آں نیست که خود را برہنه کند و لنگوته بندد ترک دنیا آنست که بخورد و بپوشد و بپوشاند و بخواند و منفعتها بر دلہاے شکسته و مستحقاں رساند و دل خود متعلق دنیا ندارد و ہمت باید که بلند گرداند و از سر شهوت باید خاست بعده ایں مصراع بزبان مبارک راند مصراع یک لحظه ز شهوتے که داری برخیز بعده فرمود کیست که از سر خسیسے برنخاست و بر شریفے اقدام نکرد و مے فرمود ہمه معاصی در حجره ہست کلید او حب دنیا ست و ہمه طاعت در حجره ہست کلید او محبت فقر است و مے فرمود صاحب دلے را مال بسیار میراث رسید مناجات کرد الہی من ایں را نگاه خواہم داشت فاما دل بروے باید گماشت ایں را بتو میسپارم بشرط آنکه مرا حاجت شود بمن دہی ایں بگفت و جمله بدرویشاں داد بعده برآں مقدار که او را حاجت بودے برفور آں مقدار در آمدی که گوئی بحق امانت داده ہست که حقتعالی بہنگام طلب امانت او میگذارد درین محل محی الدین کاشانی ایں آیت خواند رب المشرق والمغرب لا اله الا هو فاتخذه وکیلا یعنی پروردگار جاے برآمدن آفتاب نیست سزاوار پرستش مگر او پس بگیرید او را کار و بار ساز نده خود حضرت سلطان المشائخ را ہمینی خوش آمد تحسین فرموده بود ۵ مردے حکیم پیش پسر داد چندیں

ہزار بدرۂ زر * روزے گفت بابا نصیبۂ من گو * گفت اے
پور در خزانۂ ہو * قسم تو بلی وصی و بے انباز * من بحق دادم او دہد بتو باز *
او بجز کارساز جان ہا نیست * بکن ظلم با تو زانہا نیست * و مے فرمود
وقتے رسول علیہ السلام با یاراں گفت درویشے را مخیر کردند کہ دنیا و انچہ
در دست اختیار مے کنی و یا انچہ در عقبیٰ است براے تو مہیا کردہ اند او
ہماں اختیار کرد چوں ایں حکایت تمام شد حضرت امیر المومنین ابوبکر
صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ گریستن گرفت صحابہ پرسیدند کہ حال چیست
گفت ایں درویش کہ حضرت محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم ازو خبر داد مصطفےٰ
است صلی اللہ علیہ وسلم المخیر ہو المخیر و مے فرمود اگر کسے روز ہا بصیام گذارد
و شب ہا بصیام و زایر الحرمین باشد اصل ایں باید کہ دوستی دنیا در دل او نباشد
بعد ازاں فرمود ہر کرا دوستی و محبت دنیا در دل باشد او دنیا پرست است مثنوی

چلکنی بار کاندریں فرسنگ * بار بسیار بر سر و خر لنگ
خر لنگ و ضعیف و بار گراں * منزلت سنگ لاخ و تو حیراں
راہ تاریک و چراغ بے روغن * باد صرصر تو باد خانہ مکن *
ہر صُوَر کز وجود طاؤس است * باد مسعود پاے منحوس است
ہست نقش ریا چو صورت شمع * شمع او راست تابش اندر جمع
ہست در نقش و شکلہ گرد و نعم * شکل ابلیس ابلہ و ابکم
نفس اعجاب ہست در سینہ * قبۂ بیر جسم در آئینہ *
ہمہ در نفس ناسپاس تو اند * ہمہ در پردۂ حواس تو اند
باش تا روے بند بکشاید * باش تا با تو در حدیث آید
تا کیا نزانشا ندۂ بردر * از پے پنجرو زہ راہ گذر
گر بمیری نا شتہ ایشاں را * کم کنی ملک و ملک خویشاں را

تکملۃ در بیان فقر و غنا و فضیلت فقر بر غنا بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نوشتہ یافتہ ام ست

قیل الفقر لا انس بالمعدوم والوحشة بالمعلوم الفقر فی الدنیا مفتاح باب الغناء فی الآخرة وفی الحدیث من مات ولم یترک درهما ولا دینارا لم یدخل فی الجنة اغنی منه قال ابن عباس رضی الله عنه وقف رسول الله صلی الله علیه وسلم یوما علی اصحاب الصفة فرای فقرهم وجهدهم وطیب قلوبهم فقال ابشروا یا اصحاب الصفة فمن بقی منکم علی النعت الذی انتم علیه الیوم راضیا بما هو فانه من رفقائی یوم القیامة از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز العلماء اشرف الناس والفقراء اشرف الاشراف الفقیر بین العلماء کالبدر بین الکواکب السماء وے فرمود درویشے کہ بعبادت وطاعت مشغول باشد او را در بیت المال حقے نیست درویش را نان از زنبیل باید خورد و دریغا تا ایں ساعت زنبیل مشایخ نمے گردد و دراجو دہن زنبیل حضرت شیخ شیوخ العالم بگشتے وے فرمود در فضیلت فقر و غنا میان علما اختلاف است خواجہ جنید و ابراهیم خواص واکثر علما گفتہ انہ الفقیر الصابر القایم بشروط ما علیہ افضل من الغنی الشاکر القایم ما علیہ و ابو العباس بن عطا مخالف ایشان است حجت او قولہ تعالی ووجدک عائلا فاغنی باری تعالی بر بندہ خود منت نہاد یعنی اگر غنا افضل نبودے منت ننہادے حجت ایشان ایں حدیث کہ لکل احد حرفة وحرفتی الفقر والجهاد من احب الفقراء فقد احبنی ومن ابغضها فقد ابغضنی شیخ جنید بغدادی ابو العباس را دعاے بد کرد حق او را بغلو مال مبتلا کرد وے گفت بایں بلا کہ مرا مبتلا کردند دعاے جنید است بعدہ ازاں قول رجوع کرد اختلاف در صدر اول بود دنیا بر آنکہ غالب اموال خلق حلال بود اما در زمان ما غالب اموال حرام است و شبہہ پس فقر بر غنا فضل باشد بلا اختلاف و بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نبشتہ دیدہ ام الناس اربعة طبقات طبقة قارة بحظوظ الدنیا والآخرة والطبقات مختلفة الاولی

هم السعداء على الاطلاق والثانية هم الاشقياء على الاطلاق والاحزاب
اضافتيان ونبينا عليه السلام لقوله تعالى لولاك لما خلقت الافلاك
سيد الانبياء والانبياء من خلقته افضل ممن سواه فان قيل اليس
الجمع بينهما كما لسليمان عليه السلام الا انه اطاعة الجن والانس والريح
ونبينا قال عليه السلام الفقر فخري وان الله خير قلنا للملك صورة
وحقيقة الاستغناء والقدرة وهما كانا في نبينا عليه السلام خيرٌ فرد قال
لولا الدعوة والقدرة احببا لاصبح موسقا اشتكى عن صورة الملك
والجمع بينهما على قسمين احدهما ان يكون طرف اخرته ارجح على دنياه
والثاني على العكس ولسليمان من الثاني ولنبينا صلى الله عليه وسلم من
الاول ما نال لسليمان عليه السلام من الدنيا كان على سبيل السعة
الا ان الله خلق الدنيا لاجل النبي عليه السلام فعبر عنها بالخير والفتنة
كقوله الحج عرفة **نكتہ** در بیان طبقات حضرت **سلطان المشائخ** قدس
الله سره العزیز مے فرمود پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم مے فرماید کہ امت من پنج
طبقہ باشند ہر طبقہ مدت چہل سال الطبقة الاولى طبقة العلم والمشاهدة
الطبقة الثانية طبقة البرّ والتقوى والطبقة الثالثة طبقة التواصل و
التراحم الطبقة الرابعة طبقة التقاطع والتدابر الطبقة الخامسة طبقة
المرج والحرج فرمود کہ طبقہ اول طبقہ علم و مشاہدہ است و آں صحابہ
کرام بودند دوم طبقہ بر و تقوی و آں تابعین بودند سیوم طبقہ تواصل و تراحم
تواصل آں باشد کہ چوں دنیا ایشاں را اقدام نماید و اگر آں دنیا میان ایشاں
مشترک باشد ہر طرف دیگراں سہل و سست گذارند تراحم آں باشد کہ اگر دنیا
تمام با ایشاں روے آرد بے مشارکت غیر ایشاں آنرا نفقہ کنند و در راہ
حق بمصرف رسانند چہارم طبقہ تقاطع و تدابر تقاطع آں باشد کہ اگر دنیا
روے بر ایشاں آرد بر سبیل مشارکت بقطع و خصومت بر آیند و اگر دنیا

خاص بایشاں پیوند دایشاں آنرا تمام گیرند و پشت بخلق دہند و ہیچکس را نصیب نکنند و طبقہ پنجم حرج و مرج باشد یعنے درگوشت و پوست یک دیگر فتند و مدت ایں پنج طبقہ دویست سال باشد بعد از دویست سال سلخ برآید چوں حضرت سلطان المشایخ بریں حرف رسید چشم پر آب کرد و فرمود ایں حکم بعد از قول رسول صلے اللہ علیہ بدویست سال تمام شدہ است ایں زماں خود مردم چگوید نکتہ در بیان نیت حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود اول نیت صالح مے باید زیرا کہ نظر خلق بر عمل است و نظر حق بر نیت چوں نظر خدا بر نیت باشد ترک عمل پسندیدہ است و نیت آں نیست کہ مردے در دل گوید میکنم و یا چنیں کار کنم ایں حدیث نفس است نیت آنست کہ از دل چیزے مبعث شود و آں چیزے دینی باشد یا دنیاوی جاری مجری فتوح است من اللہ تعالیٰ و آں در دل بعضے میسر شود و در دل بعضے میسر نشود و ہر کہ دل او سوے دنیا مایل شود او را ایں اختیار نیت در خیرات اکثر احوال ایمعنی میسر نشود مگر بجہد بعدہ حکایت فرمود کہ در مسجد آدینہ دمشق وقف بسیار است متولی آں مسجد بس قوی حال است گوی دوم بادشاہ ہست تا بغایتے کہ اگر بادشاہ را مالے حاجت باشد از متولی قرض کند الغرض درویشے بطمع آں اوقاف در مسجد دمشق طاعت و عبادت آغاز کرد کہ مگر شہرتے یابد و تولیت بدو دہند و مدتے بطاعت مشغول شد ہیچ کس نام او را بر زباں نراند تا شبے از آں طاعت ریائی پشیماں شد با خدا تعالیٰ عہد کرد کہ ترا خاص برائے تو خواہم پرستید نہ بطمع شغل و ہماں عبادت کہ مے کرد ہیچ ازاں نقصان نکرد و بہ نیت صالح در عبادت مشغول شد ہم در آں نزدیکی او را بجہت شغل تولیت طلب کردند او گفت کہ من آنرا تارک شدہ ام بسیار در طلب آں بودم اکنوں چوں ترک آں کردم بمن میدہند الغرض ہمچناں بخدا مشغول شد و براں شغل آلودہ نگشت نکتہ در بیان

صبر و رضا حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز میفرمود کہ صبر آنست کہ چوں مکروہے بدو رسد در آں صبر کند و بکائے نکند اما رضا آنست که ازاں بلا ہیچ کراہتے بدو نرسد گوئی آں بلا بدو نرسیدہ است و متکلمان ایں معنی را منکر اند چنانچہ در ادعیہ ماثورہ منقول است از حضرت سلطان المشائخ و بخط حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم کثیرا ما یقول اللھم انی اسالك الصحۃ والامانۃ وحسن الخلق والمحبۃ وفی قلوب الناس وعنہ ومن التمس رضاء اللہ رضی اللہ عنہ وارضی الناس عنہ من التمس رضا الناس سخط اللہ علیہ واسخط علیہ الناس المومنون الصالحون فی الکافرین قلیل والصالحون فی المومنین والصادقون فی الصالحین قلیل والراضون فی الصابرین قلیل فاطلبوھم واغتنموا صحبتھم سئل ابو عثمان المغربی عن قول علیہ السلام اسالك الرضا بعد القضا قال لان الرضا بعد القضا ھو الرضا قال نبی من الانبیاء یا رب کیف رضی المساکین عنك قال ابو حامد الا بلقاء ربکم لکنی اعرف کیف الرضا بقضاء اللہ تعالی حتی یورث یوما بسبیلك ملح فرائیت اعمی یقول اللھم اغفر لمن یاخذ بیدی ویبلغنی فاخذت بیدہ وقلت لہ این مصلاك قال بیت اللہ تجح بہ فحلیننی عرفت الرضا بقضاء اللہ فنودی فی سری ان لم یرض بما فعلت فاستعد لان تبق فی جنت بعدی فلیس فی الھوی واھل النجا یھوی وسھل النما یرضی ابیات

باش در حکم صولجانش گوی	ہم سمعنا وہم اطعنا گوی +
بر در حق بیاش دور مگرد +	کہ بزاری شوی دریں رہ مرد
نہ بوسے لیک نیست در کارے	تو کنی اندریں میاں بارے
آن اوئی مکن ستیزہ باو	گر گریزی از و گریز باو +
قدرش را بچشم خویشتن بیں	خواجہ آزادگی مباش ہمیں
جان واسباب خویشتن درباز	بر رہ سیل ورود خانہ مساز

بندگی جز فگندگی نبود		چند پرسی کہ بندگی چہ بود
دل زخوردن چرا جدا ماند		آنکہ دلہائے آشنا داند

نکتہ

نکتہ دربیان خوف و رجا بخط حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز بنشتہ دیدہ ام اذا اقشعر جلد العبد من خشیۃ اللہ انحطت ذنوبہ کما انحط عن الشجرۃ الیابسۃ ورقہا قال اللہ عزوجل یا موسیٰ تخاف من غیری قال نعم اخاف ممن لا یخاف منک قال رجل یا رسول اللہ اھو مومن وقت الذنب قال اھو یخاف اذا انب اذ قال نعم خوفہ یدل علی ایمانہ سُئل شاہ الکرمانی ما ثواب الخوف قال ان یخاف الحسنۃ قیل الذین امیر حرف الخوف بعد الذین یلبسون قال رجل لعارف انی اخاف من فلان قال لا تخفہ فان قلت من یخاف بین یرجوہ قال جبرئیل لمیکائیل انی اعجب من ھوان اللہ تعالیٰ خلق الخلق وصورہم واعطاہم النعم وھو یعصی بہ اعجالہم لم ینقص من ملکہ فلم یعاقبہم قال میکائیل کما قال جبرئیل علیہما السلام واز حضرت سلطان المشایخ سوال کردند کہ مرجیان وناجیاں کدام اند فرمود ناجی آنرا گویند کہ ہم از رجا سخن گویند انگاہ فرمود مرجی بر دو نوع است مرجی خالص وغیر آں مرجی خالص آنست کہ ہمہ از رحمت گوید

نکتہ

نکتہ دربیاں ریا بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز بنشتہ دیدہ ام الریا لا یقبلہ الحق ولا یحمدہ الخلق قال الفضیل کانوا اقبلنا یراوٗون الناس بما عملوا فصار والیوم یراوون الناس بما لم یعملوا قال الجلنید من خالط الناس داراہم ومن داراہم راٰیاہم در مجلس حضرت سلطان المشایخ ذکر یکے افتاد کہ در ایام سابقہ در مسجد جامع دایم شب بیدار مے بود وہمہ شب قیام میکرد بامید شغل شیخ الاسلامی دریں میان حکایت فرمود کہ بقالے مدت بیست سال صایم مے بود وہیچکس را بر حال او اطلاع نبودے تا غایت اہل او را معلوم نبود کہ او صایم مے باشد اگر در خانہ

ے بودی چناں نمودے کہ مگر در دوکان چیزے خوردہ است واگر در دوکان
بودے چناں نمودے مگر در خانہ چیزے خوردہ باشد **نکتہ** در بیان توکل
حضرت **سلطان المشایخ** قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ اعتقاد بر
حق باید کرد و نظر بر ہیچکس نباید گماشت بعد ازاں برلفظ مبارک راند کہ ایمان
کسے تمام نشود تا ہمہ خلق در نزدیکی او ہیچو پشک شتر ننماید بعدہ گفت کہ
ابراہیم خواص رحمۃ اللہ علیہ در سفر حج رفتہ بود در اثنائے راہ او را با
کودکے ملاقات شد ابراہیم گفت اے کودک کجا میروی گفت بکعبہ
ابراہیم گفت زاد و راحلہ تو کو کودک گفت اے ابراہیم خدائے تعالیٰ بے
اسباب بندہ رابدار دنمے تواند کہ مرا بے زاد و راحلہ بکعبہ رساند فی الجملہ
چوں ابراہیم خواص بکعبہ رسید آں کودک را دید کہ پیش از وے در کعبہ
رسیدہ است و طواف مے کند چوں نظر کودک بر ابراہیم افتاد گفت
اے ضعیف الیقین توبہ کردی از انچہ مرا گفتی دریں میاں فرمود کہ وقتے نباشی
بخدمت خواجہ بایزید آمد و ازاں فعل توبہ کرد خواجہ از وپرسید کہ تو چند
مردہ را کفن کشیدی او گفت ہزار کس را باز پرسید از انجملہ چند کس را
رو بقبلہ بود و چندیں کس را رو از قبلہ گردانیدہ گفت دو کس روے بقبلہ
یافتم و دیگراں را روے از قبلہ گردانیدہ حاضراں از خواجہ پرسیدند کہ سبب
توجہ دو کس بقبلہ و چندیں کس را روے محول از قبلہ چہ باشد فرمود آں
دو کس را اعتماد بر حق بود و دیگراں را نہ بعدہ فرمود مشایخ رزق را
چہار قسم کردہ اند یکے رزق مضمون و رزق مقسوم و رزق مملوک و رزق
موعود رزق مضمون آنست کہ انچہ بدو رسد از طعام و شراب و انچہ او را
کفاف است آنرا رزق مضمون گویند یعنے خدائے تعالیٰ ضامن آنست
وما من دابۃ فی الارض الا علی اللہ رزقھا یعنی از گرندہ بر زمین مگر بر
اللہ تعالیٰ است رزق آں گرندہ و رزق مقسوم آنست کہ اول قسمت

شدہ است در لوح محفوظ نبشتہ است بیت زدنیا رزق ما غم خوردن آمد ؛ نشاید خورد الا رزق معلوم ؛ و رزق مملوک آنست کہ ذخیرۂ او باشد از درم و دینار و اسباب دیگر و رزق موعود آنست کہ حق تعالیٰ وعدہ کردہ است ومن یتق اللہ یجعل لہ مخرجا ویرزقہ من حیث لا یحتسب یعنی و کسے کہ بترسد از خدا بگرداند برائے او خرج و رزق دہد او را از جائیکہ نمیداند بعد ازاں فرمود توکل در رزق مضمون است نہ در رزقہائے دیگر زیرا کہ آنچہ مقسوم است در آں توکل نیست و نمے آید و آنچہ مملوک است در توکل نیست و نمے آید و آنچہ موعود است بالقطع خواہد رسید بعدہ فرمود توکل ۳ مرتبہ دارد مرتبہ اول آنست کہ یکے بجہت دعوی وکیل گرفتہ کہ ہم عالم است آں وکیل و ہم دوست موکل پس آں موکل ایمن باشد کہ وکیلے دارم کہ ہم در کار جواب داناست و دوست من است درینصورت ہم توکل باشد و ہم سوال چنانکہ گاہ گاہ وکیل را ہم گوید کہ در دعوی جواب چنیں گوئی کہ آں ہمہ را آخر رسانی مرتبہ دوم توکل آنست کہ طفلے باشد شیر خوارہ مادر او را شیر میداد او را ہم ہمیں توکل باشد و سوال نباشد طفل نگوید کہ مرا شیر دہ او را در دل وثیقہ باشد بر شفقت ما در مرتبہ سیوم توکل آنست کہ مردہ باشد در دست غسّال آں مردہ را ہیچ تصرفے و حرکتے نیست ہر گونہ کہ غسّال خواہد میگرداند و مے شوید و ایں مرتبہ بلند و اعلیٰ است نکتہ در بیان حلم و عفو و غضب و حیا حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز مے فرمود کہ میان صحابۂ رضی اللہ عنہم حضرت امیر المومنین ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ مشہور بود تا نجاشی با او چیزے گفت او عیبے طعنہ کرد ابوبکر گفت اے خواجہ از چنداں عیب ہا کہ در من است ترا سہل چیزے روشن شدہ است بعد ازاں فرمود امام عاصم کہ صاحب قرات است وقتے جانب صحرائے رفتہ بود سفیہے با او سفاہت کردن گرفت و ناسزا ہا مے گفت

امام عاصم ہیچ نگفت تا آنگاہ کہ نزدیک شہر رسید آں سفیہ ہمچناں می گفت
قرین آں سفاہت مرداں رسیدند عاصم روئے سوئے او کرد و گفت
نباید کہ درینجا بدگوئی زیرا چہ مرا دوستان و آشنایان بسیار اند بہ بدگفتن
تو انگیختے رسانند و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام
العلم عینہ والحلم زینۃ و لھذا قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اللھم اغننا بالعلم
فزینی بالحلم او علیہ ضعیف ؑ قال یا کریم انی اتیت الیک وان عاقبتنا فنحن
اھل العقوبۃ وان عفوت عنا فانت اھل عفو قال قد عفوت عنکم و فی
روایۃ کما قال یوسف لاخوتہ لا تثریب علیکم الیوم یغفر اللہ لکم وھو
ارحم الراحمین قال حکیم اذا غضبت فانظر الی السماء ثم الی الارض ثم
الی خالقھما زال عنک الغضب عمران الحکیم کما ادم صلوات اللہ علیہ
یکون نبیا قال لا نسب من بنیاک ولکن اجعل ذلک فرضا الیوم الجزاء قال علیہ
السلام لا یزء الحیاء الامن دار حیضہ اورتیت الحیاء علی ضربین حیاء
الرب من الکرم وحیاء السائل من الذل مروے فرمود العفو خیر من الکظم یعنی
اگر عفو نکند و خشم فرو خورد و بیم آں باشد کہ در دل حقد بندد و کینہ دریں محل ز لغزد
در عرصہ قیامت حق تعالی فرماں دہد کہ ندا کنید کہ ہر کہ بر ما حقے دارد بیاید و حق
خود بستاند جملہ انبیا سر فرو انداز ند و کسے را مجال آں نباشد کہ دعوے کند
کہ من حقے دارم بعدہ ندا آید کہ کجا اند آں قوم کہ عفو کردند از زیر دستاں
و نیز در حدیث است کہ از بندہ ہر روز ہفتاد گناہ عفو کند بعدہ اگر گناہ
کند او بکند کم کسے است کہ ہفتاد گناہ عفو کند بخط مبارک حضرت
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام قال علیہ
السلام لا تنظر بوا اسماء کم علی کبیرا نکم فان لھا
آجالا کآجالکم حکایت مردے را در جماعت خانہ حضرت
سلطان المشائخ با کارد گرفتند و اللہ اعلم

ازآں حال حضرت سلطان المشایخ خبر یافت نگذاشت کہ کسے اورا لے
وایذائے رساند بعدہٗ اورا پیش خود طلبید و فرمود کہ تو عہد کن کہ بعد ازیں کسے را
ایذائے نرسانم چوں او عہد کرد او را خرجے فرمود کہ دہند بعدہ درباب خصومت حضرت
سلطان المشایخ فرمود کہ جفا را تحمل کند بہتر ازآنکہ تحمل کرد مکافات یاد بعدہ
ایں بیت برزبان مبارک راند **بیت** ہر کہ مارا رنجہ دارد راحتش بسیار باد + وانکہ
مارا خوار دارد ایزد او را یار باد + ہر کہ او خارے نہد در راہ من از دشمنی + ہر گلے کز
باغ عمرش بشگفد بیخار باد + انگاہ فرمود آنکہ یکے درمیان راہ خار نہد تو ہم خار
نہی ایں خار خار باشد دراثنائے ایں کلمات فرمود میان مردماں ہمچنیں است
اما میان درویشاں نحچنیں ست کہ درویشاں با نغزاں نغزند و با بداں ہم نغزند و کاتب
حروف از والد خود و والدم از حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہما العزیز
ایں رباعی در معنی سماع دارد **رباعی** گیرم کہ نمازہائے بسیار کنی + وز روزہٗ
دہر بیشمار کنی + تا دل نکنی زغصہ و کینہ تہی + صد من گل بر سر یک خار کنی + و ہم
فرمود کہ آدمی را نفس است و قلب ہرگاہ کہ کسے بنفس پیش آید اینکس باید کہ بقلب
پیش آید یعنی در نفس ہمہ خصومت و ہمہ فتنہ و غوغا ست و در قلب ہمہ سکونت
و ملاطفت و صفا ست پس چوں بنفس پیش آید و ایں کس بقلب پیش آید نفس او
مغلوب شود و اگر کسے در مقابلۂ نفس بنفس پیش آید خصومت و فتنہ زاید انگاہ
در فضیلت تحمل و حلم ایں بیت برزبان مبارک راند **بیت** زہر بادے چو کاہے
گر نلرزی + اگر کوہی بکاہے مے نیرزی + یکے از حاضراں تقریر کرد کہ بعضے
شمارا بر سر منبر و بعضے در موضع دیگر بدمے گویند و ما نمے توانیم شنید حضرت
سلطان المشایخ فرمود کہ من آں از ہمہ عفو کردم چہ جائے آنست کہ کسے
بعداوت مردم مشغول شود و ہر کہ مرا بد گفت ازو عفو کردم اکنوں باید کہ شما عفو
کنید و ایں نوع مذاکرہ دیگر بار مکنید بعد ازاں فرمود چچھو کہ ساکن اندپت بود
پیوستہ مرا بد گفتے و بد خواستے بد گفتن اندک است اما بد خواستن ازاں بدتر است

الغرض چوں او ہم در روز سیوم بر سر گور او رفتم و دعاے خیر کردم خداوندا ہر چہ
ایں شخص در حق من بد گفت و بد اندیشید من از و عفو کردم تو نیز بکرم خویش
بیامرزی ہم در تبیعتی فرمود اگر میان دو کس آزارے باشد سبیل آنست کہ ایں کس
از طرف خود درونہ خود صاف کند چوں ایں کس درونہ خود از عداوت پاک
کند البتہ از جانب او ہم آزار کم شود بعدہ فرمود مردم ازیں بد گفتنہا چہ رنجند چوں
گفتہ اند کہ صوفی آنست کہ مال او سبیل است و خون او مباح است چوں ہیچ چنیں
است از بد گفتن چہ باک است چرا خصوصت میباید کرد بعدہ ازاں فرمود کہ
وقتے ازیں پریشاں گویاں آمدند و ناگفتنیہا بسیار گفتند من ہیچ جواب ندادم
انگاہ گفت ایں احتمال شما بعدہ فرمود معاملہ تعلق بر خلق سہ قسم است قسم
اول آنست کہ ازیں کس بدیگرے نہ منفعت برسد و نہ مضرت حکم اینکس
حکم جماد باشد قسم دوم ازیں بہتر کہ بدیگرے منفعت برسد نہ مضرت قسم سیوم
از ہر دو خوشتر است کہ ازیں کس بدیگرے منفعت رسد و اگر او را مضرت رسانند
او مکافات نکند و تحمل کند و حلم ورزد و ایں کار صدیقانست بعدہ فرمود
بادشاہے بود کہ او را تارانی گفتندے مگر او را بغو غا گشتند و ایں تارانی را
باشیخ سیف الدین باخرزی عظیم محبت بود بعد ازاں کہ بجاے او
دیگرے را بادشاہ کردند پیش آں بادشاہ کہ بجاے او نشست ساعئے مقرب شد
و ایں ساعی باشیخ سیف الدین باخرزی رحمۃ اللہ علیہ خصومت داشت
مگر ایں ساعی پیش او محل سخن یافت باآں بادشاہ گفت کہ اگر تو خواہی کہ
ایں ملک ترا مقرر باشد پس شیخ سیف الدین را از میاں بردار کہ تبدیل
و تحویل ملک از و شود بادشاہ چوں ایں سخن بشنید ہماں ساعی را گفت
کہ ہم تو برو ہر گونہ کہ تو دانی شیخ را بیار مگر آں ساعی برفت و شیخ را بے ادبانہ پیش
بادشاہ برد شاید دستار در گردن کردہ یا استحقاق دیگر الغرض چوں شیخ در
آمد ہمیں کہ نظر بادشاہ بر شیخ افتاد تا او را چہ نمود ند در حال آو از تخت فرود

آمد بمعذرت دست بر پاے شیخ نہاد و بوسید و خدمتے دیگر پیش آورد و
عذر خواست کہ من ہمچنیں نگفتہ بودم فی الجملہ شیخ در خانہ آمد دوم روز آں پادشاہ
ساعی را دست و پاے بستہ بخدمت شیخ فرستاد و گفت کہ من حکم کردہ ام
کہ ایں ساعی کشتنی ہست اکنوں بر شما فرستادہ ام ہر نوعے کہ بدانند او را بکشند
شیخ بمجرد یکہ ساعی را دید دست و پاے از بند باز کرد و جامۂ خود پوشانید
و گفت امروز در برابر من در تذکیر بیا آں روز دوشنبہ بود وعدہ تذکیر شیخ در مسجد
در آمد و ساعی را برابر خود آورد آنگاہ بالاے منبر بر آمد و ایں بیت میگفت
بیت آنہا کہ بجاے ما بدی ہا کردند ✣ گر دست رسد بجز نکوئی نکنم ✣ بعدہ
فرمود ہر فعل کہ از بندہ در وجود مے آید از خیر و شر خالق آں خداوند ہست
جل و علی انچہ میرسد از آنجا میرسد از کسے چہ باید رنجید ملایم ایمعنی حکایتے فرمود
کہ خواجہ ابو سعید ابو الخیر در راہے میرفت سفیہے از عقب در آمد و دست
بر قفاے او فرود آورد شیخ سر پس کرد و جانب او دید آں سفیہ گفت در من
چہ مے بینی نہ شما مے گوئید کہ ہر چہ و انچہ مارا مے رسد از آنجاست شیخ فرمود
ہمچنیں است ولیکن مے بینم کہ کدام بدبخت را نامزد ایں کار کردہ اند تکلمہ
در بیان صحبت حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز
نے فرمود کہ محل صحبت اینست کہ مردم چوں باکسے مصاحب شود
کہ آنکس چہ قدر اثر آرد دریں باب حکایت فرمود کہ شیخ الاسلام
بہاؤالدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز در سفر بود در بیابانے درویشے
را دریافت از و پرسید کہ مردم شخصے را دریابد کہ زیّ صلحا دارد و مثلاً
محلوق و سجادہ بر دوشش نہ و شعار صلاحیت در تن او و تحقیق
شیطان بودہ باشد بکدام چیز تواں دانست حقیقت حال او گفت
آرے در باطن خود سیرے باید کردن کہ بعد از ملاقات او در باطن خود چہ
حالے یابد ہماں چیز از حقیقت حال او حاکی است بعدہ ایں بر زبان مبارک

خود راند بیت با ہر کہ نشستی ونشد شاد دلت * وز تو نرمید زحمت آب
وگلت * با او منشیں جان عزیزم زنہار * زیرا کہ کند جان عزیزان بجلت *
وے فرمود اخوت دوست واخوت نسبت واخوت دین اخوت دین قوی
تر ہست زیرا کہ اگر دو برادر باشند یکے کافر ویکے مسلمان میراث برادر مومن
را نرسد پس دریں اخوت ضعیف باشد اما اخوت دین قویست زیرا کہ پیوندے
کہ میان دو برادر دینی باشد در دنیا وآخرت برقرار ماند دریں میاں ایں آیت
خواندند الاخلاء یومئذٍ بعضہم لبعض عدو الا المتقین یعنی دوستان
امروز بعضے از ایشاں دشمن اند مر بعض را مگر پرہیزگاراں وخدا ترساں
با یارانے کہ دوستی ہست از پے رستنی اند برائے جاں بعدہ فرمود صحبت
صلحا را اثرے تمام است بعدہ ایں حکایت فرمودند کہ چوں خلافت با میر المومنین
حضرت عمر بن الخطاب رسید رضی اللہ تعالی عنہ اورا با بادشاہ عراق مصاف
شد بادشاہ عراق گرفتار گشت او را پیش آوردند حضرت امیر المومنین عمر فرمود
اِمّا الاسلام واِمّا السیف یعنی اسلام قبول کن والا ترا بکشم حضرت عمر فرمود
تا تیغ بیاورند وسیّاف را بخواندند ایں بادشاہ عظیم کیّس بود چوں حال
معاینہ کرد روے سوے حضرت عمر کرد وگفت من تشنہ ام بگو تا مرا
آب دہند انگاہ حضرت عمر بکسے فرمود تا آب بیارند در آوند شیشہ کردہ
آوردند نخورد حضرت عمر فرمود خیر بادشاہ بودہ است در آوند زر آب آرند
آوردند نخورد حضرت عمر فرمود در آوند گلیں کردہ بیارند در کوزہ گلیں
آب بدو دادند او روے سوے حضرت عمر کرد وگفت کہ من
تشنہ ام بگو تا مرا آب دہند انگاہ حضرت عمر فرمود آب دہند
چوں آب پیش آوردند او گفت با من عہد کن تا ایں آب
نخورم مرا نکشند حضرت عمر فرمود من عہد کردم
تا تو ایں آب نخوری ترا نکشم آں بادشاہ کوزہ بر زمین زدہ وبشکستہ

صاحب کیاست ۱۲

وآب بریخت انگاہ حضرت عمرؓ را گفت کہ من ایں آب نخوردم کہ تو عہد کردۂ اکنوں مرا امان شد حضرت عمر رضی اللہ عنہ از کیاست او متعجب شد و فرمود امان دادم بعدہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ فکر کرد صحبت او یاری فرمود کہ ایں یار در غائیت صلاحیت بود و بہ دیانت مشہور چوں بادشاہ عراق در خانہ آں یار شد چند گاہ برآمد صلاح صحبت او اثر کرد پیغام بر امیر المومنین فرستاد کہ مرا پیش خود بطلب تا ایمان آرم حضرت عمر رضی اللہ عنہ پیش خود طلبید و اسلام عرض کرد او مسلمان شد الحمد للہ چوں اسلام آورد حضرت عمر فرمود اکنوں مملکت عراق بتو میدہم بادشاہ گفت مرا ملک عراق کار نمے آید یک دیہہ از عراق بدہ کہ وجہ معاش من باشد و کفاف شود حضرت عمر قبول کرد کہ بدہیم آں بادشاہ گفت مرا دیہے خراب مے باید داد تا من آباداں کنم عمر کساں در ولایت عراق فرستاد ہیچ دیہہ خراب نیافتند حضرت عمر رضی اللہ عنہ بادشاہ را ایں حال گفت کہ در عراق ہیچ دیہے خراب نیست بادشاہ گفت مقصود از ایں حرف آنست کہ من عراق آباداں بتو تسلیم نمودم اگر اکنوں موضع خراب شود عہدہ جواب او فردائے قیامت تو باشی حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز چشم پرآب کرد و بگریست و برکیاست و دیانت بادشاہ عراق استحسان بسیار فرمود مے فرمود چوں با سلطان قطب الدین مرا ملاقات شد ایں حدیث یاو گفتم پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ است مامن صاحب یصحب صاحبہ ولو ساعۃ من لیل او نہار الا یسال اللہ عن صحبتہ ھل اقمت فیھا حق اللہ ام لا فردا از من و تو برائے ایں صحبت خواہند پرسید کہ بچہ نیت بود و حقوق صحبت چگونہ رعایت یافت و مے فرمود شیخ جنید رحمۃ اللہ علیہ فرمودہ است وجدت ربی فی سلک المدینۃ یعنی حق را در کوچہ ہائے مدینہ یافتم پرسیدند چگونہ یافتی گفت روزے در بازار مدینہ میرفتم شکستگانے

دیدم از غایت شکستگی کہ صفت نتواں کرد بر ایشان رحم آمد خواستم کہ با ایشان باہم شیم و موانست بگیرم در صحبت ایشاں بودم پنداشتم کہ خدا با شکستگان است حق تعالی مے فرماید انا عند المنکسرۃ قلوبھم یعنی کہ من نزدیک دل شکستگانم خواجہ حکیم ثنائی گوید

آنکہ خود را شکستہ دل بیند
اوست شایستۂ خدائے کریم

مردم از زیر کاں درم نشود
مہر گر عقل بود کم نشود

مہر جاہل چو مہرہ گردان است
مہر کز عقل بود مہر آنست

تو توئی و منم نزدیک آنست
تو چناں من چنیں سر جنگ است

با خودی ہر دو دیو وش باشم
بے من و تو من و تو خوش باشیم

دوستی تا فگندہ او را باش
یا مکن یا چو کردی او را باش

دوستاں گنج خانہ وادارند
رنج بردار و گنج بردارند

باید آں حکمت از علے اموخت
دوست ناداں بود بباید سوخت

تا نباشی حریف بیخرداں
کہ نکو کار بد شود ز بداں

ہیچ صحبت مباد با عامت
کہ چو خود مختصر کند نامت

ہر کہ تنہا روی کند عادت
ہمچو خورشید شب کند غارت

جفت باشی خدائے بد ہد یار
فرد باشی خدائے باشد یار

گرد توحید گرد با تفرید
چکنی صحبتے کہ ایں تقلید

بیدے از تو اندر آویزد
پس بیاری کہ او تو بگریزد

ایں زماں دوستاں بہ اینساں اند
ہمہ از بیم جاں ہراساں اند

من بعالم دروں نمے دانم
دوستی زاں ہمیشہ میرانم

نکتہ دربیان محاسن اخلاق حضرت سلطان المشائخ فرمود قدس اللہ سرہ العزیز حسن الخلق ان لا یتاثر القلب بجفاء الخلق بمطالعۃ فعل الحق یعنی خلق نیکو آنست کہ متاثر نشود دل بجفاے خلق بدیدن فعل حق میفرمود

خواجہ حسن البصری از امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ روایت میکند کہ
حسن الخلق ثلث احسن الخلال والتوسعة على العباد میفرمود حضرت محمد مصطفے
صلی اللہ علیہ وسلم حضرت امام حسنؓ و حضرت امام حسینؓ را بر کتف کردہ
طریق اشتر آواز کناں در صحن خانہ مے گشت حضرت امیر المومنین علی رضی
اللہ عنہ معاینہ کرد گفت زہے حسن خلق و پیشاں گفت نعم الجمل لہما یعنے
نیک شتر است برائے امام حسنؓ و امام حسینؓ حضرت محمد مصطفے صلی
اللہ علیہ وسلم فرمود قل لہما نعم الراکبان انتما بگوای علی حسن و حسین
انیکو سوارایند شما ہردو میفرمود شیخ ابوسعید ابو الخیر رحمة اللہ علیہ
بو علی سینا باہمدیگر ملاقات کردند و ازیکدیگر جدا شدند بو علی صوفی را
کہ ملازم شیخ بودند بدراہ کرد کہ چوں از خدمت شیخ برگردم آنچہ شیخ در حق من
بگوید برمن بگوئی چوں بو علی بازگشت شیخ ابوسعید ہیچ ذکر او بر زبان
نراندنہ بہ نیکی و نہ بہ بدی آں صوفی یک روز از شیخ پرسید کہ بو علی
سینا چگونہ مردے است شیخ فرمود حکیم است و طبیب است و علم بسیار دارد
اما مکارم اخلاق ندارد صوفی صورت حال بر بو علی نبشت بو علی بخدمت
شیخ چیزے در قلم آورد و ہمیں معنی نبشت کہ من چندیں کتاب در مکارم اخلاق
نبشتہ ام و شیخ در باب من میگوید کہ او مکارم اخلاق ندارد شیخ تبسم کرد
و فرمود من نگفتہ ام کہ بو علی مکارم اخلاق نمیداند فاما گفتہ ام کہ مکارم
اخلاق ندارد نکتہ در بیان قبول فتوح ورد آں حضرت سلطان المشائخ
قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود بعضے مشائخ سیم قبول نمے کنند و رستدن و خرج
کردن آں شرائط بسیار است و آں اینست کہ آں ستانندہ مے باید کہ
ہرچہ مے ستاند بحق ستاند در ہمیں معنی فرمود یکے سیم پیش یکے مے آرد
مثلاً آں ستانندہ را علوی مے بیند یا گیسو کردہ بداں اعتقاد مے آرد کہ آں
فرزند رسول است علیہ السلام و آں ستانندہ علوی نباشد پس ہرچہ ستاند

نکتہ

حرام بودے باید کہ نخواہد نہ بزبان و نہ باندیشہ کہ بر چیزے برسد ر نکتہ در بیان
بیان حکایت فرمود کہ وقتے حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم بحضرت عمر بن الخطاب
چیزے میداد حضرت عمر رض گفت یا رسول اللہ من چیزے دارم ایں بدیگرے
بدہ باہل آں حضرت محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہر کہ ترا چیزے بدہد بغیر
خواستہ بخور و صدقہ کن و میفرمود شیخ ابوسعید تبریزی پیر شیخ جلال الدین
تبریزی قدس اللہ سرہ العزیز از کسے چیزے فتوح نگرفتے بدیں سبب بیشتر
حال او و یاران او را فاقہ بودے بعد دوم فاقہ بخوریزہ و ہندوانہ افطار
کردی ازیں معنی بادشاہ عہد را روشن شد فتوحے بخدمت شیخ فرستاد شیخ
آنرا رد کرد بعدہ آں بادشاہ حاجب را کہ فتوح بردہ بود گفت کہ آں سیم بہ برو
بخادم شیخ تسلیم کن چنانکہ شیخ را معلوم نباشد تا خادم ازاں وجہ ترتیب طعام
کند خادم بوقت افطار ترتیب طعام کرد چوں شیخ ازیں طعام بوقت افطار
تناول کرد آں شب شیخ ہیچ حلاوت عبادت نیافت خادم را طلبید و پرسید
کہ افطار شبانہ از کدام وجہ بود خادم مخفی داشتن نتوانست صورت حال
باز گفت شیخ فرمود آں حاجب کہ سیم آوردہ بود قدم او کجا ہا رسیدہ
ازانجا گل بکاوند و بیروں اندازند بعدہ آں خادم را از پیش خود دور
کرد خواجہ ثنائی گوید بیت میوۂ ایں و آں چو درختاں میوہ دار ٭ دست
در کر درخت خویش دار ٭ نکتہ در بیان ہمت حضرت سلطان - ہمت
المشائخ مے فرمود ان اللہ یحب معالی الامور و یبغض سفافہا یعنی
کہ بدرستی کہ اللہ تعالیٰ دوست میدارد برتریں کارہا را و دشمن میدارد پست
ترین کارہا را آدمی در انسانیت عالی ہمت میباید تا مرد بمرتبۂ مردی
رسد و عالم در بدائت علم عالی ہمت مے باید تا بدرجۂ حکمت رسد و حقیقت ہمت
آں است کہ ہر ایک را حق تعالیٰ در خور فعل او خاصیتے و اہلیتے دادہ است تا مستعد
باشد قبول حق خود را بر حسب آں اہلیت ہر حقے را از حقوق ارواح غایتے است تا بداں غایت رسد

سعادت نیابد پس چوں حق تعالیٰ خواہد کہ آدمی بغایت منصب خود برسد
استعداد طلب او مدد کند تا باثر قوت ایں مدد حرکت کند در طلب غایت خویش
ازآں اثر مددے چوں از حضرت عزت امر بروے صادر شود توفیق خوانند
وچوں در طلب قرار کرد ہمت گویند وہمت جز راہ سعادت نیست اگر کسے
طالب باشد در عالم دنیا بغائیت ولایت برسد وکمال ما بر در حشمت کہ
نعمت ومال بسیار حاصل کند او را حریص خوانند نہ صاحب ہمت حقیقت
اہل علم واصحاب عہد راست کہ در حقیقت علم و در مایۂ عمل خویش نہایت ہمت
طالب عالی بر ہیچ مطلوبے از ایزد تعالیٰ عزیز تر نیست پس طالبان جمال وعالمان
وجود از عالی نقصان مطلق اند وایشاں انبیا اند وبعد از ایشاں اولیا اند بعدہ
فرمود ہمت مختلف است بزرگے بود او را پسرے بود ویک غلام در غلام
ارشادے تمام بود آں بزرگ ہر دو نفر را بنشاند اول از پسر پرسید کہ ہمت
تو در چیست او گفت ہمت من در آں است کہ مرا اسباب باشد وبندگا
نیک بعدہ از غلام پرسید کہ ہمت تو در چیست غلام گفت ہمت من در
آنست کہ ہر چند بردہ کہ مرا باشد آزاد کنم وآزاداں را بندہ سازم انگاہ فرمود
کہ مردم را ہمہ انواع است یکے را ہمت در آں باشد کہ دنیا طلبد ویکے را ہمت
در آنست کہ دنیا گر داو نگردد در آں ہر دو قسم آں بہتر کہ اگر ہر چہ برسد مرحبا واگر
نرسد صبر در ہر دو حال خوش باشد آنکہ مے گوید کہ مرا نمے باید کہ دنیا باشد
ایں نا بائیست ہم بائیست اوست مے باید کہ بر خواست حق خوش باشد
دریں اثنا عزیزے از فرزندان مشایخ بخدمت حضرت سلطان المشایخ
ذکر کرد کہ فلاں ہمت بلند دارد مبلغ دویست تنکہ نقرہ پیش من آورد در
دو سہ مجلس ایں ذکر ہم بدیں عبارت کرد حضرت سلطان المشایخ
را در باطن ایں سخن گراں نمود در نفی حکایت فرمود کہ ملکے بود بس
معظم وایثارے داشت بعد ہر چند روز دعوتے کردے جمیع علما ومشایخ

و درویشاں را بطلبیدے و طعامہاے مکلف گوناگوں خورانیدے پیش
ہر یکے مبلغہا و تنکہ ہا گرہ بستہ بیاوردے چنانچہ در ہر ہفتہ دو سہ بار جمعیت
دادے روزے حرم آں ملک بخدمت ملک گفت کہ تمامی مشائخ و علماے
شہر را ضیافت مے کنی و درویشانرا انواع خدمت مے کنی ولیکن یک
درویشے است کہ سالہا گذشتہ و او در جوار شما ساکن است او را گاہے نمے
طلبی و او بفقر و فاقہ قانع مے باشد و روزگار خود ہمیشہ در غربت مے گذراند
او را یاد نمے کنی اینمعنی کجا روا باشد آں ملک گفت راست میگوئی مرا غفلت
افتاد بعد ازیں بطلبیم چوں بریں سبب جمعیت کرد آں درویش را نیز
طلبید درویش گفت ایں ضعیف را معذور دارید من جاے نمیروم
آں ملک گفت من خانۂ خود بشما بخشیدم آں درویش گفت ایں ضعیف
را خانۂ بے مطاع و زر و نقرہ بکار نمے آید آں ملک گفت خانہ و مطاع
و زر و نقرہ آنچہ در آں خانہ است بتمام بشما بخشیدم آں درویش گفت
کہ در تملیک قبض شرط است آں ملک گفت خانہ با جمیع املاک و اسباب
در قبض خود آرید آں درویش در آنخانہ رفت و اسباب و املاک بخشیدہ را در
قبض خود آورد ملک و حرم محترم او مجرد از آں خانہ برفت و گفت ہر چہ جز
آں محترمہ ہست در ملک آں درویش است درویش دید کہ حرم
آں ملک مجرد از خانہ بروں آمد آں درویش برخاست و گفت کہ ایں
خانہ با جملگی اسباب و متاع و زر نقرہ و جز آں کہ بمن بخشیدہ اند من بدیں
حرم بخشیدم ایں سخن بگفت و ازاں خانہ بروں آمد باز در کلبۂ درویشی
در آمد و قرار گرفت بعدہ حضرت سلطان المشائخ روے سوے
آں عزیز کرد و گفت کہ درویش را ہمت بلند مے باید چنانکہ در کونین
نظر نکند تکملہ در بیان عدل و ظلم حضرت سلطان المشائخ میفرمود
قدس اللہ سرہ العزیز کہ معاملہ حق کہ با خلق ... قسم ...

است یا فضل ست اما معاملهٔ خلق با همدیگر عدل فضل و ظلم اگر خلق با همدیگر
ظلم کند حق تعالی با ایشان عدل کند هر که خداے با او عدل کند او بعذاب
ماخوذ گردد اگرچه پیغمبر وقت باشد بریں حرف سوال کردند که همچنیں گویند که
رسول علیه السلام فرموده ست که اگر فرداے قیامت خدایتعالی مرا و برادرم
عیسیٰ را علیه السّلام در دوزخ دارد عدل کرده باشد فرمود آرے همه عالم
در ملک اوست آنکه در ملک خود تصرف کند ظالم نباشد ظالم آں باشد که
در ملک غیرے تصرف کرده باشد بعد ازاں فرمود در مذهب اشعری همچناں است
که روا باشد که حق تعالی حضرت موسیٰ علیه السلام را در دوزخ بر دو جاوداں بدارد
و کافرے را در بهشت بر دو جاوداں بدارد بر حکم اینمعنی که در ملک خود تصرف
میکند زیرا که حق تعالی در قرآں فرموده است دانا برابر ناداں نیست و بینا
برابر نابینا نیست همچنیں چند مثل فرموده ست اکنوں ایں سخن واجب باشد
که مومن را در دوزخ بر دو لیکن جاوداں ندارد زیرا که او حکیم ست کار بر اقتضاے
حکمت مے کند چنانچه باشد هر چگونه که هست صرف میکند اما اگر بدارد از حکمت
نباشد بعد ازیں فرمود اگر مومنے بے توبه از دنیا برود اینجا احتمال سه چیز دارد
روا باشد که خداے تعالی ببرکت ایمان او را بیامرزد و اگر خواهد در دوزخ برد
بمقدار گناه او را عذاب کند بعده بهشت برد اما جاوداں بدارد نکته
در بیان روح و نفس حضرت سلطان المشایخ قدس الله
سره العزیز مے فرمود که روح را هیئتے و صورتے نیست فاما چوں
حق تعالی خواهد که بنده را بنماید و مکاشف روح گرداند ایں تمثیل
برآں بنده بنماید ؎ روح انساں عجایبے است عظیم + آدم از روح یافت
ایں تعظیم + جان پاکاں خزینهٔ فلک ست + چشم نیکاں نشیمن ملک است +
وے فرمود که کسے گفته است در مبداے حال جمله ارواح یکے بوده است
بعد داستخاص متعدد شده است وے فرمود نفس را نیز مردے

برصورت وہیئت خود مصلے در خانۂ خود نشستہ دید متعجب شد کہ بر شکل من
کیست کہ در خانۂ من و بر مصلی من چہ مے کند از و پرسید کہ تو کیستی جواب
داد کہ من نفس توام باز پرسید کہ اینجا چہ کنی گفت از تو بسیار در رنج بودہ
ام گفت ترا بخواہم زد گفت زدن من اینچنیں نباشد زدن من خلاف
من باشد ایں بگفت و ناپیدا شد ہ

نفس حبس بخوردن ازا نیست ۔ غذاے جاں زخوان یغما نیست

بس رہیعے بصورت بنگر ۔ نیست در گل کفن چوں تو دگر

چلنی پیش مدبرے پُر درد ۔ در چنیں کنج کنج باد آورد

کلبۂ ہیچو دیو کس نرود ۔ کرد از عکس روے زلا برود

ایں بود بعد و خلق اسیرانرا ۔ کہ اسیراں کنند اسیراں را

ایں چہ حالے کہ از جہاں بیں است ۔ گفت خود عالم از جہاں انیست

کہ عمارت سراے رنج بود ۔ در خرابہ مقام گنج بود

جاے گنجست موضع ویراں ۔ برد او را بجاے آباداں

کشور شش روز و شب فزایندہ ۔ او وہرچہ اندر وست پایندہ

ہرچہ در حصر او مکاں دارد ۔ پا بسنگ و کلوخ جاں دارد

جاں اگر گوئمش کہ سرّ خداے ۔ جاے جان است و جاں ندارد جاے

اجل از دست آں بلب خنداں ۔ سر انگشت ماند در دنداں

مرکبے گو بزیر راں دارد ۔ آخر از راہ کشتگاں دارد

جاں ما و الہ جلالت او ۔ مدرکس نکشتہ حالت او

عشق در کوے غیب حالت او ۔ صدق در راہ دیں مقالت او

روح را کردہ از جواہر نور ۔ گوش وگردن چو گوش وگردن حور

نیست بے رنج راحت دنیا ۔ خنک آنکس کہ کرد بہر دو رہا

نکتہ در بیان الہام و وسوسہ در بیان خطرہ و عزیمت و مجرد بودن و متاہل شدن

حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ میان الہام و وسوسہ کسے فرق نتواند کرد مگر کسے کہ لقمۂ او از غیب باشد و مے فرمود کہ خناس دیویست و آں بر دل فرزند آدم باشد ہرگاہ فرزند آدم بذکر حق مشغول شود وسواس را دفع گرداند بعد ازاں فرمود مولانا علاؤالدین ترمذی در نوادر الاصول مے آرد روزے حوّا تنہا نشستہ بود ابلیس بیامد و خناس را بیاورد و حوّا را گفت ایں فرزند من است ایں را پیش خود بداری ایں بگفت و برفت چوں مہتر آدم علیہ السلام آمد از حوّا پرسید کہ ایں کیست گفت ایں را ابلیس آوردہ است کہ فرزند من است پیش خود بداری گفت چرا قبول کردی او مارا دشمن است پس آدم خناس را چہار پرکالہ کرد و بر چہار کوہ بنہاد ابلیس چوں ایں بشنید آواز داد یا خناس در زماں ہمانہیئت اولی بیامد چوں ابلیس بازگشت آدم آمد باز خناس را دید از حوّا پرسید حوّا صورت حال باز گفت آدم خناس را بکشت و بسوخت و در آب رواں کرد چوں آدم غائب شد باز ابلیس آمد حوّا را پرسید کہ خناس چہ شد حوّا صورت حال باز گفت ابلیس باز خناس را آواز داد خناس پیدا شد او را بحوّا سپرد چوں آدم آمد خناس را دید کہ پیش حوّا است ایں بار آدم خناس را کشت و بریاں کرد و بخورد چوں ابلیس آمد آواز داد خناس از دل آدم آواز داد ابلیس گفت اکنوں ہمانجا باش مقصود من ہمیں بود و مے فرمود اول خطرہ است یعنے اول چیزے کہ در دل مردم بگذرد بعد ازاں عزیمت است کہ آں خطرہ را بفعل رساند بعد ازاں فرمود عوام را تا بہ فعل مقروں نکنند نگیرند اما خواص را ہم در خطرۂ عزیمت است مواخذ باشند باید کہ مردم بہر حال رو بخدا آوردہ و از و جوید کہ خطرہ و عزیمت ہماں آفریدۂ اوست دریں محل سوال کردند کہ مجرد بودن بہتر است یا متاہل فرمود عزیمت تجرید است و رخصت تاہل و اگر کسے نتواند کہ چناں مشغول

باشد ہیچ ازاں احوال درخاطر نگذارد و ہرآئینہ جوارح ہماں اثر کند و چوں نیت او دگرگوں باشد در جوارح ہماں اثر پیدا آید و بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ بنشتہ دیدہ ام الخطرۃ الالہامیۃ تقبل لہا النفس والشیطان طوعا وکرھًا والقلبیۃ والروحیّۃ والملکیۃ لایتغیر بعضہا عن بعض فی الابتداء والخطرۃ النفسانیۃ یصیر علی شیئ معین ولایسکن الا بعد استیفاء المشتہی والشیطانی لایسکن بلا مرادہ شغل اللہ تعالیٰ فاذا یئس العدو عن العدّو وعن الوسوسۃ کما فی الحدیث وایں ادعیہ ماثورہ و اوراد مقبولہ در نکتۂ طہارت نیز بنشتہ دیدہ ام بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز قال اللہ تعالیٰ ما ایتہا النفس المطمئنۃ الا بہ صیقل عن الطبع والطبع فیہ حقیقت القلب کانت نفسًا فصارت قلبًا **نکتہ** در بیان فضیلت مکان بر مکان و زمان بر زمان و حقیقت زمان و مکاں حضرت سلطان المشایخ مے فرمود قدس اللہ سرہ العزیز ہر روزے **بعضے** بقعہ از **بعضے** بزبان حال باز پرسیدند کہ امروز بر تو ذاکرے و یا ہیچ غمناکے گذشتہ اگر گوید گذشتہ آں بقعہ کہ برو گذشتہ باشد شرف کند برآں بقعہ کہ برو نگذشتہ باشد و مناسب ایں معنی ایں بیت بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ بنشتہ دیدہ ام ؎ آسماں سر نہد پیش زمینے کہ برو یک دو کس بہر خدا یک نفسے بنشینند + ہمچنیں زماں از زمان دیگر اختصاص کند چنانکہ روز عید کہ از جملہ روزہا مخصوص است و بسیارے عام را ہمچنیں مکانے نیز باشد کہ در و راحتے تواں یافت کہ در مکان دیگر نباشد فاما درویش چناں باشد کہ از زمان و مکاں بیروں آمدہ باشد نہ از ہیچ شادی شادماں گردد و نہ از ہیچ غمے غمگین گردد و آں کسے باشد کہ از ملک دنیا گذشتہ باشد و مے فرمود در آنچہ حضرت شیخ شیوخ العالم شہاب الدین

نکتہ

سہروردی قدس سرہ در حجاز میرفت در راہ درختے فرود آمد و سر برہنہ کرد پرسیدند که حکمت چیست فرمود که بزرگے در راہ این درخت نشستہ بود نظر او بدین درخت افتاد سر برہنہ کردہ نشستہ گفت شاید از نظر آں بزرگ مرا نصیب باشد عرض میدارد کاتب حروف روزے جملہ یاران حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز در شہر بدعوت رفتہ بودند چوں باز گشتند میاں باغ ساختے زیر درخت سایہ دار بنشستند در اثناے آں ایشاں را ذوقے پیدا شد در سماع و رقص شدند بسطے و فرحتے حاصل گشت ہمچناں بخدمت حضرت سلطان المشائخ رسیدند و ہمینی عرض داشتند فرمود کہ وقتے صاحبدلے در سایہ آں درخت نشستہ باشد ایں ہمہ تاثیر آنست و مناسب ہمینی بیتے است کہ بر زباں گہربار حضرت سلطان المشائخ گذشتہ است ایں است بیت و ہجنی کل ارض سکنوها + کانهم فی بقاع الارض امطار + یعنی و میوہ میدہد ہر زمینے پوشیدگی بودن آں زمین گویا کہ ایشاں در مکانہاے زمین باراں ہاہستند یعنے درویشاں فی خط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نشستہ دیدہ ام الحمد للہ الذی لا لہ لمکانہ ولا حین از زمانہ جمیع ثنا و صفت و حمد ثابت است مر اللہ را کہ نیست اللہ را مکانے و زمانے قال اللہ تعالی و اذا سالك عبادی فانی قریب ونحن اقرب الیہ من حبل الورید ونحن اقرب الیہ منکم ولاکن لا تبصرون یعنی گفتہ است اللہ تعالی وقتیکہ سوال کنند ترا اے محمد بندہ ہاے من از جاے بودن من پس بدرستی کہ من نزدیکم بایشاں و من نزدیک ترم بسوے آں بندہ از شہرگ آں بندہ و من نزدیکترم بسوے آں بندہ از شما یاں ولیکن نے بینید شما ہر چہ وہم بداں رسد و عقل آنرا صورت کند و خیال آنرا بگیرد و فہم آنرا دریابد ذات و صفات او ازاں منزہ است و باایں ہمہ از رگ جاں تو بتو نزدیک تراست

واو از بینائی و دانائی چشم تو بتو نزدیکتر و از شنوائی گوش تو بتو نزدیکتر از گویائی و دانائی الی آخرہ و قرب حقیقی قرب حق تعالی است زیرا چہ قرب صفت اوست وصفت او جز حقیقت نباشد قرب حقیقی آں باشد کہ ہیچ حال در و بعد نباشد قال اللہ تعالی وھو معکم اینما کنتم ونحن اقرب الیہ من حبل الورید مایکون من نجوی ثلثۃ ایۃ معلوم یعنی حق تعالی با شماست ہر جا کہ باشید شما و من نزدیک ترم بسوے آں بندہ از شہ رگ نیست از صاحب راز مگر حق تعالی است ظاہر آنست کہ حق تعالی با ہم در آں موجودات موجود است اما معیت او نہ چوں معیت اجسام است با جسام و نہ معیت او چوں معیت جوہر است با جوہر و نہ چوں معیت عرض است با عرض معیت روح با جسم معیت حق است با کل کائنات نہ خارج قالب است و نہ داخل و نہ متصل و نہ منفصل عوارض با جسام جاے نیست وبا اینہمہ ہیچ ذرہ قالب انسانی از و خالی نیست من عرف نفسہ ہمیں معنی دارد قالب در مکان او و در مکانے کہ لایق اوست فاما اخبار قال علیہ السلام قال اللہ تعالی وعزتی وجلالی وحل التی وحاجۃ خلقی الی وعلم عرشی وارتفاع مکانی الی استحی من عبادی وامتی اشیبان فی اسلام ثم اعذبہما و علے و ثوبان از رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم روایت کردند قال موسیٰ علیہ السلام یا رب اقریب انت فاناجیک ام بعید فانادیک فانی احس حسن صوتک ولا اراک فاین انت فقال اللہ تبارک وتعالی خلفک وامامک وعن یمینک وعن شمالک انا جلیس عبدی حین یذکرنی وانا معہ اذا دعانی مکان بر سہ قسم است اول مکان جسمانیات و دوم مکان روحانیات سیوم مکان اللہ تعالی اول بر سہ قسم است اینست مقام جسمانیات کثیف زمین است و سزا حمست مضائقت در ظاہر است تا سیکے فرا تر نشود۔

و دیگرے بیشتر نشود و بجائے او نشیند قرب و بعد در و معلوم این نزدیک است وا دور در ین مکان از جائے بجائے شدن ممکن نبود الا بتقید دوم مکان جسمانیات لطیف مکان باد است درین ہم زحمت است دلیل آنکہ بادے کہ در خانہ است تا آنکہ از منفذے بیرون نشود بادے دیگر نتواند آمد اگر در خانہ است فہم نشود ابنا را آں ہرچہ در آں مکاں بما ہے تواں رفت درین مکان لیسا عیسے آواز ہا را ہمچنیں فرض کند اما مکان جسمانیات الطف مکان انوار صور یست آفتاب و ماہتاب در حال بمشرق و مغرب نرسند درین حال نور بمغرب برسد اما چوں بمکان بودے جز مدتے بمغرب نرسیدے کہ نور مکاں دیگر ندارد و بمکان باد در خانہ برودے آنکہ بیروں رود نور شمع از خانہ پس معلوم شد کہ نور را در خانہ مکانیست لطیف تر از مکان باد دیگر بدانکہ حقیقت آتش حرارت و خاصیت آں احتراق داشتہ ضد آنست و اجتماع ضدین محال پس بدانکہ درین مکاں در آب گرم آتش ہست پس آتش را مکانیست در آں غیر مکان آب الا اجتماع ضدین باشد چوں آں دانستی بدانکہ درین مکاں مزاحمت و مضایقہ نیست دلیل آنکہ اگر شمعے را در خانہ در آری نور او در ہمہ دیوار خانہ برسد و اگر چند شمع دیگر در آری نور را ہم در یک مکاں جمع نشودے آنکہ نور شمع اول بیروں رود قسم دوم مکان روحانیات ہرچند ایشاں لطیف تر مکان شان لطیف تر روحانیات سہ قسم اند روحانیات ادنی چنانکہ ملائیکہ زمین و دوزخ و دریاہا و کوہ ہا روحانیات اوسط چنانکہ ملائیکہ آسمانہا و این ہر دو روحانیات سر گشتے از مکان خود بیشتر نشوند و ما منا الا ولہ مقام معلوم یعنی و نیست از ما ہیچ یکے مگر کہ او را جائے است معین اما روحانیات اعلی کہ مقربان حضرت اند و ایشان از لطایف ہیچ است اگر خواہند برما مکہ ادنی بگذرند کس ایشاں را نہ بیند از غایت لطافت از دیوا ہمچناں در آیند کہ از در و در سنگ صخرہ در روند و درا بلیسیت ایشاں نوعیست از بعد و ایشاں را حاجت است اما روح انسانی از

ہمہ لطیف تر است حاجت نیست زیراکہ متصل خارج است نہ داخل و نہ ساکن
است و نہ متحرک و بلحظہ از عرش تا ثری برسد و آنکہ اگر روح بمبالغت بدولت
ریاضت قوت گیرد تواند کہ قالب کثیف را بگذارد بجسمانیات لطیف رساند کہ
یک ساعت دوم ماہی راہ بردد و اگر قوتش بیشتر باشد بمکان جسمانیات الطف
برسد و او اگر در آب رود تر نشود زیراکہ او در مکان آتش سیر و آنجا آب نیست
و بیک نفس او بمشرق و مغرب برود ولے ہنوز از آبگینہ جسمانیات نگذشتہ
باشد و اگر بمکان روحانیات برسد در آتش نسوزد زیراچہ در مکان روحانیات
آتش نیست و آنکہ دوزخ نسوزد ایمعنی است ہمچناں اندیشۂ تو میان آتش برود
و بروں آید شعر لقد اسمعت او نادیت حیًّا * ولکن لا حیاۃ لمن انادی
بنار لو نفخت لہا اضاءت * ولکن کنت تنفخ فی الرماد * زمان بر سہ نوع
است زمان جسمانیات و زمان روحانیات و زمان حق تعالی اول بر دو قسم است
زمان جسمانیات و زمان حق تعالی کہ از حرکات افلاک خیزد چنانچہ دی و امروز
و فردا دریں زمان ماضی و حال و مستقبل ست در زمان مضائقہ نے باشد و
اجتماع ہر سہ محال دوم جسمانیات لطیف و ایں زمان بزماں آنچہ کار جسمانیات
کثیف است ہزار سال ایشاں را بیک نفس باشند و دریں زمان مضائقہ
نیست و ماضی آں جز ازل نیست و مستقبل ایں جز ابدیہ و دریں زمان ہزار سال
گذشتہ با ہزار سال آیندہ برابر است چنانکہ شب و روز فرمود رایت یونس
بطن الحوت چند ہزار سال بود و فرمود رایت عبد اللہ الرحمن بن خل
الجنۃ و ایں بعد ہزار سال خواہد بود بزمانے رسیدہ بود کہ ہزار سال آیندہ
یک حالت او بود ہا انکہ روح انسانی را ہزار قالب بزمان جسمانیات
کند تا روزے چند آں کار تواں کرد دیگر بالے خضر
گیاہے را از باغ بکند ایمعنی بود گفت یک شب
مارا از ما بستند و جملہ اوراد بر ما برفت چوں باز آمدیم

ہنوز موے روے ما از آب وضو تر بود و از یاران ما کسے نیست کہ نیک نفس صد بار فراتر حرف ایں آیت برخواند یکے اصحاب جنید در دجلہ در رفت درے پیدا شد ازاں طرف شد بہ ہندوستان رفت آنجا زن کرد و فرزنداں زاد و سالہا بماند پس خود در آب درآمدہ چوں سر برآورد جامۂ خود را دید کنارۂ نہادہ

نکتہ

نکتہ در بیان لطایف حضرت شیخ سید سلطان المشایخ قدس سرہ العزیز مے فرمود مردے بخدمت حضرت رسول صلی اللہ علیہ وسلم آمد و اسلام آورد بعدہ پرسید حال پدر من چیست پیغمبر فرمود در آتش دوزخ آں مرد گراں شد مے خواست باز گردد او را باز طلبید فرمود اِنَّ اَبِی وَ اَبَاکَ فِی النَّارِ باستماع ایں خبر آں مرد بیارامید وے فرمود وقتے عبداللہ بن عبّاس و امیر المومنین حضرت علی علیہ السلام و یک اصحابی دیگر رضی اللہ عنہم در راہے میرفتند و امیر المومنین علی درمیان بود و ایشاں ہر دو طرف بودند و عبداللہ و آں اصحابی دیگر دراز بالا بودند و امیر المومنین علی کوتاہ بالا دریں میاں عبداللہ و آں صحابی گفتند یا علی انت بیننا کان النون بین لنا یعنی اے علی تو درمیان مایاں ہستی مانند حرف نون درمیان کلمہ لنا بعدہ امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ در جواب او ایں فرمود لولم یکن النون فی لنا لصار لا یعنی اگر نباشد حرف نون در کلمہ لنا ہر آئینہ گردد آں کلمہ لنا لا وے فرمود شیخ محمد اجل سرزی رحمت اللہ علیہ از غزنیں در بلخ آمدے گذشت مولانا برہان الدین بلخی در بازار ایستادہ بود در منظر شیخ بدید مردے دراز بالا بمن پشت دست گرفتہ بیامد مولانا برہان الدین در دل گذرانید کہ اولیاے حق ہم بریں رنگ گوشت و پوست باشند چوں ایں خطرہ گذشت بندگی شیخ محمد سر بیس کرد و فرمود میراث پدر خود خریدہ ام کہ چنیں فربہ شدہ ام

این سخن چون مولانا برہان الدین شنید پیشتر شد و قدمبوس کرد و بر سر عقیدۂ پاک باز آمد و شیخ را دریافت و مے فرمود کہ وقتے قاضی کبیر الدین و مولانا برہان الدین بلخی و قاضی حمید الدین ناگوری ہر سہ بجائے میرفتند قاضی حمید الدین بر اشتر سوار بود وایشان ہر دو بر اسپان مہیب و پاکیزہ القصہ قاضی حمید الدین را قاضی کبیر الدین گفت اسپ شما صغیر است و لے بیر از کبیر است بعدہ حضرت سلطان المشایخ فرمود کہ بہ بینید چگونہ جواب داد کہ بر وے ہیچ اعتراضے نیامد و مے فرمود شمس الملک را رسمے بود اگر شاگردے ناغہ کردے یا دوستے از برائے او دیرے آمدے گفتے چہ کردیم کہ نمے آئی و اگر کسے مطالعہ کردے گفتے چہ کردیم بگو تا ہماں کنیم و اگر ناغہ شدے و یا بعد از دیرے رفتے در خاطر من گذشتے کہ در باب من ہم ازیں بابت خواہد گفت با من این گفتے

آخر کم از انکہ گاہ گاہے * آئی و بما کنی نگاہے *

بعد ادائے این بیت چشم پر آب کرد چنانکہ در ہمہ حاضران ذوق آں اثر کرد بنا بر آنکہ حضرت پیش شمس الملک مقامات حریری تلمذ کردہ بود و حقوق آں نگاہ میداشت بعدہ فرمود مستوفی الملک ہندوستان شدہ بود تاج ریزہ در مدح او این بیت گفتہ است بیت صدر اکنوں بکام دل دوستاں شدی * مستوفی الملک ہندوستاں شدی *

عجب لطافتے و طبعے لطیف داشت کہ در شہر مثل او نبود وقتے دوستے بجانب شمس الملک رقعہ نوشت بخط مشوش چنانکہ مطالعۂ آں بغایت دشوار بودے بر فور بر ظہر آن رقعہ نوشتہ اننا فیکم خط کخطہ بطہ فی الشط فلا تکتب لنا کاتب حروف عرضہ میدارد حکایت دانشمندے مذکر از مریدان خوب اعتقاد سلطان بود و او خطے مشوش بنوشتے چنانچہ مطالعہ آں بغایت دشوار بودے

روزے ایں مولانا بخط خود نوشتہ بخدمت حضرت سلطان المشائخ آورد حضرت سلطان المشائخ را در مطالعۂ آں در نگے شد حضرت سلطان المشائخ فرمود مولانا ایں خط شما است مولانا بمعذرت بیش آمد و گفت آرے مخدوم خط بندہ طبعی است حضرت سلطان المشائخ تبسم کرد و گفت زہے طبع وقتے جمعے از یاراں بخدمت حضرت سلطان المشائخ نشستہ بعضے را در سایہ جاے نبود در آفتاب نشستند ایشاں را ہم فرمود کہ در سایہ بنشینید و دیگراں را فرمود کہ شما اینجانب بنشینید تا ایشاں را ہم در سایہ جاے باشد کہ ایشاں در آفتاب نشستند من مے سوزم حکایت وقتے دو صوفی در خدمت حضرت سلطان المشائخ آمدند ایشاں را تعظیم کرد و پرسید از کجا مے آئید ایشاں گفتند از اوچہ مے آئیم شیخ فرمود شیخ جمال الدین اوچہ چوں است سلامت ہست گفتند آرے حضرت سلطان المشائخ دانستند کہ ایشاں پارسی نمیدانند بعدہ فرمود امام محمد حسن شیبانی رحمۃ اللہ علیہ رحمت پاے دراز کردہ نشستہ بود متعلّمے در آمد سلام کرد امام جواب سلام داد و پاے گرد آوردہ نشست او سوال کرد ہم در شب چنانچہ اشارت شیخ بود ہمچناں کرد و براں سمت شارع نبود بیاباں و جنگل بود چوں بحکم اشارت شیخ رواں شد چند کروہے برفت کوہے بلند پیش آمد بر سر آں کوہ پیرے منور مستقبل قبلہ نشستہ بود چوں بدو رسیدم آں پیر دو گردۂ ناں گرم یک کوزۂ آب سرد پیش آورد چوں آنرا بخوردم مرا بجانب کوہے اشارت کرد گفت دریں سمت برو بر آں کوہ رسیدم آنجا نیز پیرے را دریافتم بانورے تمام او ہم دو گردۂ ناں گرم و یک کوزۂ آب سرد پیش آورد چوں آنرا تناول کردم او نیز اشارت کرد بکوہے دیگر فی الجملہ ہمچنیں کوہ در کوہ میرفتم و ہر کوہے کہ در آمدے یک پیرے منور مے یافتم دو گردۂ ناں گرم و یک کوزۂ آب سرد پیش مے آوردند بار سیوم بر سر کوہے کہ مردے را دریافتم آنمرد گفت بر سر آں کوہ حصار بلند کالیور است

لطائف

بوده هفت ماه باشد که سلطان شمس الدین آن قلعه را گرد گرفته است
و هیچ فتح نمی شود و او بدین سبب منغض میباشد تو برو پیش در سرای
او و بگوی بفرست لشکری در فلان ماه و فلان روز و فلان وقت این حصار
فتح خواهد شد مولانا شمس الدین فرمود چون من بر حکم اشارت آن مرد خدا
پیش در سرای سلطان شمس الدین آمدم این سخن بر دست حجاب گفته
فرستادم حجاب پیش سلطان گفتند سلطان گفت برو بپرس که از کجا میگوی
که فلان روز و فلان وقت حصار فتح خواهد شد گفت شما را حصار مطلوب است
تا آن وقت مرا نگاه دارید اگر همچنان نباشد که من میگویم پس خون من مباح
باشد فرمود که او را بمحافظت تمام نگاه دارید همچنان کردند چون دعاء فتح رسید
مرا بر سلطان بردند گفتم البته سوار و پیاده را فرمائید تا شروع کنند بعده مے
گفت اینچنین حصارے باستحکام در مملکت هند هیچگونه خواهد شکست که بطرفة
العین فتح شد و هفصد مقدم گران سوار از سران و راوتان و میواں پیش
درگاه سلطانی بسیاست پیوستند سلطان شمس الدین مرا مدام اعزاز
و اکرام بسیار فرمود و چهار دیه در بداؤں بوجه انعام مسلم داشت حضرت
سلطان المشائخ مے فرمود در آنچه شیخ جلال الدین تبریزی در شهر آمد
خواست که از شهر طرف هندوستان رود مے فرمود چون در شهر در آمدم زر
صرف خالص بودم و این زمان نقره ام بعده بیشتر تا چه خواهم شد باقی
مناقب شیخ جلال الدین تبریزی و سبب قبض روح شیخ الاسلام شیخ
نجم الدین صغری در باب ادعیه ماثوره و اوراد مقبوله در نکته صلوٰة نفل
تحریر یافته است نکته در بیان بزرگی حیدر زاویه حضرت سلطان
المشائخ مے فرمود قدس الله سره العزیز که سرکیبه بود درویشے صاحب
جمال و حال بود در آنچه خروج کفار چنگیز خان شد کفار روے جانب خراسان
نهادند در آن ایام شیخ حیدر زاویه روے سوے باران کرد و گفت که از

مغل بگریزید که ایشاں غالب خواهند بتار رسید چگونه خواهند آمد گفت درویشے
را برابر خود مے آرند و خود در پناهِ آں درویش مے آیند من در سرا ازاں
درویش کشتی گرفتم او مرا بر زمین زد اکنوں حقیقت حال آنست که او
غالب خواهد آمد شما بگریزید و خود بر غارے رفت و ناپید اگشت عاقبت
همچناں شد که او گفته بود میر حسن عرضداشت که میگویند که طوق
و دستکلهٔ آهنی بر دست او موم مے شد فرمود آرے ولیکن او را حالے
بود که آهن گرم از کوزهٔ آهنگراں بر مے گرفت همچنانکه گیاهے و کاهے را حلقه
مے کنند طوق مے کرد و در گلو مے پوشید و گاهے دستکله میساخت و بر دست
او آهن بر طریق موم مے گشت ایں طائفه نسبت با و مے کنند طوق و دستکله
دارند اما آنحال در ایشاں کجاست در بیان بزرگی ایشاں تکملة در بیان
بزرگی بی بی فاطمه سام رحمة الله علیها حضرت سلطان المشائخ مے فرمود
که عورتے بود در اندپت که او را بی بی فاطمه سام مے گفتند در غایت عفت
و صلاحیت چنانچه بر لفظ گهربار حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس الله سره العزیز رفته بود که آں زن مرد است او را بر صورت زناں
فرستاده اند بعد ازاں فرمود درویشاں که دعا مے کنند بحرمت نیک
زناں و نیک مرداں اول نیک زناں را یاد مے کنند باعتبار آنکه نیک زناں
عزیز تر باشند بعد ازاں فرمود که شیرے از بیشه بروں آید کسے نپرسد
که ایں شیر نر است یا ماده یعنی مے باید که فرزند آدم بطاعت
و تقوی بیروں آید خواه مرد باشد خواه زن بعده در مناقب
حضرت بی بی فاطمه سام غلو فرمود که در غایت صلاحیت
و کبر سن شده بود من او را دیده ام بس عزیز عورتے بود و
او را با حضرت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر فرید الحق والدین و حضرت
شیخ نجیب الدین متوکل قدس الله سرهما العزیز

تکملہ

برادر خواندگی وخواہر خواندگی بودہ است بیت ہا بحسب حال ہر چیزے گفتے چنانکہ ایں دو مصراع مے فرمود من ازو یاد دارم • بیت • ہم عشق طلب کنی وہم جاں خواہی • ہر دو طلبی ولے میسر نشود • نکتہ • دربیان شفقت ونیت حضرت سلطان المشائخ قدس سرہ العزیز مے فرمود حضرت امیر المومنین عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ عورتے را دید کہ گاہوارہ بر سر گرفتہ میرفت ازو پرسید کہ ایں گہوارہ کیست ودریں چیست عورت گفت گہوارہ من است ودریں گہوارہ پدر من است بر سر کردہ میگردانم تا بعضے حق او اداکردہ باشم حضرت امیر المومنین عمر فرمود کہ حق پدر تمام کردہ وحق مادر ازاں زیادہ است آں عورت گفت خیر در اعمال نیت است او مرا من خود کردہ پرورده ودر پرورش من چنداں کوشش نمودہ بودہ کہ من وقتے کہ بہ پیری رسم وعمر دراز یابم تیمار داشت من بواجبی بکند وہمت ونیت من ہم در آنست کہ تیمار داشت مادر کنم بر پدر ہمچناں نیست بلکہ ہمچنیں است بارے تا کہ زندہ است حقوق مے گذارم چوں بمیرد از عہدہ بیروں آمدہ باشم ایں نیت قریب بار جو پیا بسری باشد حضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ در عہد خلافت خود یارے را بہ ولایتے امیر کردانیدہ بود و مثالے بنام او در قلم آوردہ بدو تسلیم کرد و او در اثنائے آں حضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ خوردکے را در کنارہ گرفتہ بود مراعتے کرد وشفقتے نمود آں یار روے سوے حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کرد وگفت کہ دہ فرزند دارم ہیچکس را چنیں دوست نمیگیرم کہ دوست میداری حضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ فرمود مرا مثال باز دہ آں مرد مثال بحضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ باز داد حضرت امیر المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہ آں کاغذ را از وستد ودرحال پارہ کرد وگفت

نزا بر خوردگاں چوں شفقت نیست بر بزرگاں کجا خواہد بود بعدہ در باب طائفہ
کہ در ستدن خراج زیادتی کنند حکایت فرمود کہ در حدود لاہور دیہے بود
در آں دیہ درویشے ساکن بودہ است و کشت میکاشت و زراعت میکرد
و روزگار خود مے گذرانید چنانکہ ہیچکس از وے چیزے نمے ستد تا وقتے کہ آں
دیہ را شحنۂ بے مہر نصیب شد حصۂ آں کشت طلبیدن گرفت چندیں گاہ باشد
کہ حصہ نداد ہ بے مہا یا غلہ بردہ یا کرامت بنما یا حصۂ ما بدہ درویش گفت کرامت
چہ باشد چوں درویش دید کہ بغیر ایں نخواہد گذشت بعد ازاں روے سوے
شحنہ کرد و گفت چہ کرامت مے طلبی بخواہ قضا را ہمانجا نزدیک دیہ آبے
رواں بود شحنہ گفت اگر ترا کرامتے ہست بر روے آں آب بگذر درویش
فی الحال نظر بر حق کرد و قدم بر روے آب نہاد چنانکہ بر خشکی بروند ہمچناں
رفت گذارشد بعد ازاں کشتی خواست باز او را گفتند اے درویش چنانکہ
رفتہ باز بیا درویش کامل بود گفت خیر نفس من فریہ شود کہ چیزے شدہ ام
نکتہ در بیان امراء و خلفاے خوب اعتقاد حضرت سلطان المشائخ
قدس اللہ سرہ العزیز فرمود خلیفہ از خلفاے بغداد جوانے را در حبس کرد
مادر آں جواں بیامد پیش خلیفہ زاری و نالہ مے کرد تا پسر او خلاص شود
خلیفہ گفت کہ من حلم کردہ ام تا آنگاہ کہ اولاد من باشد پسر تو پیوستہ
در حبس باشد زال چوں ایچنیں سخن ہائل از خلیفہ بشنید آب در دیدہ کرد
و بعدہ روے سوے آسماں کرد و گفت خدا وندا خلیفہ تو ایں حلم کرد تو چہ
حلم مے کنی و چہ حکم خواہی کرد خلیفہ ایں سخن بشنید دلش بگشت و نرم شد فرماں
داد تا پسر او را خلاص دہند بعد ازاں پسر را سوار کردند و سواراں را جمع کرد
و گفت در بغداد ایں پسر را گردانید و ندا کنید کہ ہذا عطاء اللہ علی رغم
الخلیفہ یعنی ایں بخشش خداے تعالیٰ است بر خلاف خواست خلیفہ نکتہ در بیان تغیر
مزاج ملوک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ ...

نکتہ

نکتہ

قدسیہ آنست کہ قلوب الملوک ونواصیہم بیدی یعنی کہ دلہاے بادشاہان
و مویہاے سر ایشاں بدست من است روایت مے کنند کہ حق تعالے
مے فرماید کہ دلہاے بادشاہاں بدست من است و من گردانندۂ ایشانم
کہ ہرگاہ خلق با حق راست باشند دلہاے بادشاہاں را مہرباں بر خلق گردانم
و ہرگاہ کہ خلق با حق راست نباشد من دلہاے بادشاہاں را بے مہر گردانم
بعد ازاں بر لفظ مبارک راند کہ نظر آنجا باید داشت و ہمہ چیزہا ازانجا باید دید
بعدہ درین معنی حکایت فرمود آنچہ قباچہ ملتان داشت و سلطان
شمس الدین در دہلی بود میان ایشاں مخاصمتے ظاہر شد شیخ بہاؤ الدین
رحمۃ اللہ علیہ و قاضی ملتان ہر دو بجانب سلطان شمس الدین مکتوبات
نوشتند آں کتابت ہر دو بدست قباچہ افتاد متغیر شد قاضی را کشت
و شیخ را بدر سراے طلبید شیخ بہاؤ الدین بدر سراے رفت چنانکہ ہرا
رفتے بے دہشت بر حلم معہود بر راست قباچہ بنشست قباچہ مکتوب او
بر دست او داد شیخ مکتوب مطالعہ کرد و گفت آرے ایں نامہ من
نبشتہ ام و خط من است قباچہ گفت چرا نبشتہ شیخ گفت من ہرچہ
نبشتہ ام از حق نبشتہ ام ہرچہ توانی بکن تو خود چہ توانی کرد و بدست
تو چیست قباچہ چوں ایں بشنید در تامل شد اشارت کرد کہ طعام
بیارید معہود ایں بود کہ شیخ در خانۂ کسے طعام نخوردے و مقصود قباچہ
ایں بود کہ چوں شیخ طعام نخواہد خورد وراں حال آں را مضرت رسانم شیخ
بضمیر باطن دریافت چوں طعام پیش آوردند شیخ گفت بسم اللہ الرحمن الرحیم
و دست بطعام برد و خوردن گرفت قباچہ چوں ایں حالت بدید تمامی غضب
او فرو نشست و ہیچ نتوانست کرد گفت شیخ سلامت بمقام خود آمد
بعدہ فرمود کہ بعضے را مزاج زود تر متغیر مے شود مناسب این معنی دو بیتے
بر زبان مبارک راند و فرمود کہ مولانا فخر الدین رازی راست ۵ آنم کہ بہر ذرہ

ناخوش گردم * وز نیمہ نیم قدرہ دلکش گردم * از آب لطیف تر مزاجے دارم * در پا
مرا وگر نہ آتش گردم * و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ
العزیز نوشتہ دیدہ ام قیل یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخبرنی و یحکم
فی نفس اقسم احدہا و ہو الذین یجمعون الشرک فیختار القتیل ان الجنۃ
للحکمین روی بالکسر و المصنف من نفس حکمہ السیم کلہا یحکم و الذی مناسب
ایں حکایتے فرمود کہ بادشاہزادہ بود در غایت جمیلا و حسنا کشف روزے در منظر
نشستہ بود دریں بادشاہزادہ نظر جانب آسمان کرد و سوے چشم بر آں طرف
داشت بعد ازاں طرف دیگر دید باز نظر جانب بالا کرد و تا دیرے نظر طرف آسمان
گماشتہ بعد ازاں دور تر نظر جانب حرم خود کرد آنگاہ بگریست حرم او گفت
ایں چہ بود کہ در طرف آسمان دیدی و باز جانب من دیدی و گریستی شاہزادہ
گفت ازیں سوال بگذر حرم او چوں الحاح بسیار کرد بعد ازاں گفت بداں و
آگاہ باش کہ ایں ساعت نظر من بلوح محفوظ بود آنجا دیدم کہ نام من از زندگا
پاک کردند از لوح و دانستم مرا رفتنی است باز دیدم کہ بر جاے من حبشی است در پی
بارگاہ او خواہد بود و تو در حبالۂ او خواہی بود ایں بود کہ دیدم حرم چوں از وے ایں بشنید
گفت اکنوں تو چہ حکم می کنی شاہزادہ گفت من چہ توانم کرد حکم ہماں باشد کہ خدا
تعالیٰ کردہ است آنگاہ بادشاہزادہ حبشی را طلب فرمود جامۂ خود پوشانید
و ولیعہد خود کرد و طرفے نام زد فرمود آں حبشی بحکم فرمان لشکر را با امراء
ملوک و تیغ داراں رواں کرد و ہمچناں بہ برکت آں حکم کار با تمام رسانید
و بخدمت بادشاہ پیوست دوم روز آں بادشاہزادہ وفات یافت
درآنکہ حبشی بلشکرگاہ رفتہ بود و چناں با خلق زندگانی خوب
کرد کہ دلہا ہمہ بمحبت او مائل شد چوں آں بادشاہزادہ
نقل کرد آں ملک بر آں حبشی قرار گرفت و حرم محترم او را
بر حکم شرع در حبالۂ خود آورد و نفس آں بادشاہزادہ

درکار شد تکملہ دربیان مردانے کہ ایشان مستغرق باشند و از خواب و خور ایشان
را یاد نباشد سلطان شمس الدین در سنہ ثلث و ثلثین و ستمایہ از دار فنا بدار بقا
رحلت فرمود و در ہمیں سال حضرت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی
قدس اللہ سرہ العزیز وفات یافت گویند بعد از نقل سلطان شمس الدین
در مدت دہ سال چہار فرزند سلطان را بر تخت نشاندند بعد از گذشتن
دہ سال بادشاہی چہارم فرزند سلطان ناصر الدین پسر خورد
سلطان شمس الدین را بر تخت نشاندند و ایں سلطان ناصر الدین
کہ طبقات ناصری بنام اوست بادشاہ حلیم و کریم بود و متعبد بیشتر وجہ معاش
خود از وجہ کتابت مصحف ساختے و مدت بیست سال بادشاہ بود و دریں مدت
عہدہ ملک جہانبانی بسلطان غیاث الدین بلبن بود و در آں ایام
او را الغ خان گفتندے بعد از و در شہور سنہ اثنی وستین وستمایہ سلطان
غیاث الدین بلبن کہ بندۂ از بندگان شمسی بود بر تخت حضرت دہلی
جلوس فرمود او را دو پسر بود پسر بزرگ او کہ خان ملتان بود ولی عہد او
بود در شہور سنہ اربع وثمانین وستمایہ درمیان لاہور و دیبالپور
با مغل محاربہ کرد و شہید شد و بیست سوار کار آمد در آں حرب شہادت
یافت و از آں تاریخ خان ملتان را خان شہید میخوانند و امیر خسرو
در آں حرب اسیر مغل شدہ بود بنوعے از دست ایشان رہائی یافتہ
و ایں خان شہید را یک پسر بود کیخسرو نام و پسر دوم سلطان
غیاث الدین را بغرا خان و محمود نام بود ملقب بناصر الدین و
او را یک پسر بود کیقباد نام ملقب بمعز الدین و انچہ از خان شہید
ماندہ بود بہ پسر او کیخسرو تفویض کرد و کیخسرو را اگرچہ در
عنفوان شباب بود در نظر سلطان پرورش نے یافت با مراد
وزراء کار کنان جدید از دہلی بملتان فرستاد

وعمر سلطان از ہشتاد گذشتہ بود و بعد از شہادت پسر روز بروز در ملک بلبنی فتور پیدا مے آمد و از غم پسر شکستہ ترمے شد و صاحب تاریخ فیروز شاہی مے گوید کہ من از ثقات معمر شنیدہ ام کہ در عصر بلبن چند بزرگ از بقایائے شمسی ماندہ بود و عہد سلطان بلبن از آں بزرگان آراستہ شدہ بود چنانکہ از سادات کہ بزرگ ترین امت اند سید قطب الدین شیخ اسلام شہر جدش بزرگوار قاضیان بداؤں و سید منتخب الدین و سید جلال الدین پسر سید مبارک و سید عزیز الدین و سید معین الدین بیانہ و سادات کرام جدان سید چھجو و سادات عظام کیتھل و سادات خجستہ و سادات بیانہ و سادات بداؤں و چندیں سادات دیگر کہ از حادثۂ چنگیز خان ملعون دریں دیار آمدہ بودند و در صحت نسب و بزرگی عدیم المثال بودند و بکمال تقوی و تدین آراستہ ہر ہمہ در قید حیوۃ بودند و ہم در عصر بادشاہی سلطان بلبن چندیں علماے سرآمد از نوادر استاداں بودند و بر صدۂ افادت سبق مے گفتند چنانچہ مولانا برہان الدین بلخی و مولانا برہان الدین بزاز و مولانا نجم الدین دمشقی شاگرد مولانا فخر الدین رازی و مولانا سراج الدین سنجری و قاضی شرف الدین لوالجی و صدر جہاں منہاج الدین جورجانی و قاضی رفیع الدین کازرونی و قاضی شمس الدین درمراجی و قاضی رکن الدین سامانہ و قاضی جلال الدین کاشانی پسر قاضی قطب الدین کاشانی و قضاۃ لشکر قاضی سدید الدین و قاضی ظہیر الدین و قاضی جلال الدین و چند استادان و مفتیان و سرآمدگان و از شاگردان و پسران علمائے شمسی در گفتن سبق و نوشتن جواب فتوی متعین بودند و از مشائخے کہ مثل ایشاں در روزگارے پیدا آید عہد بلبنی زیب و زینتے گرفتہ بود چنانکہ در اوائل عصر بادشاہی او حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین مسعود کہ قطب عالم و مدار جہاں بود

واہالی ایں دیار را زیر بار گرفتہ زماں زماں کرامت او ظاہر مے شد وازآثار قرب ومحاسن انفاس نفیسہ او خلقے از بلاہاے دین و دنیا نجات مے یافت وقابلاں از ارادت او بدرجات عالیہ ترقی میکردند وشیخ صدرالدین پسر شیخ الاسلام بہاؤالدین زکریا وشیخ بدرالدین غزنوی خلیفہ حضرت قطب الاقطاب شیخ الاسلام والمسلمین شیخ قطب الدین بختیار کاکی اوشی چشتی وشیخ ملکیار پرّاں وحضرت بی بی فاطمہ سام وسید مولہ وچندیں مشایخ دیگر بودند ومیامن وبرکات ایشاں درعہد سلطان بلبن فیض رحمت آسمان متواتر بریں زمیں نازل مے شد وہمچنیں حکما واطبا درعہد بلبنی درحکمت وطب نظیر نداشتند مثل حمیدالدین مطرز ومولانا بدرالدین دمشقی ومولانا حسام الدین ماریکلہ الی غیر ذلک از نوادر ملوک درآں عصر ملک علاؤالدین کشلیخاں برادرزادہ سلطان بلبن بود کہ درکثرت بذل وجود گوے سبقت از حاتم طائی ربودہ بود ومن از بسیارے از اہل اعتبار خاص از امیر خسرو شنیدہ ام کہ ہیچو ملک علاؤالدین کشلیخاں دربخشش وجود وتیر اندازی و گوے بازی وشکار انداختن مادر نزاید وہم درآں ایام بجاے پدر خود کشلیخاں برادر سلطان بلبن باربک شد وچوں سلطان بلبن از واقعہ خاں شہید شکستہ شد واز حزن بسیار رنجور گشت لغرا خاں پسر خود را از لکھنوتی در دہلی طلبید واو را گفت کہ فراق برادر تو مرا صاحب فراش گردانید اے پسر ایام آں نیست کہ از من دور باشی جز تو پسرے ندارم کہ جاے من تواند داشت وکیخسرو وکیقباد کہ پسران شمایاں اند من ایشاں را پرورش دادہ ام خوردند گرم وسرد روزگار نچشیدہ اند کہ اگر بعد از من ملک بدیشاں رسد از غلبہ عرض وہواے نفس خود بادشاہی نتوانند کرد وباز ملک دہلی ہمچناں شود

که بعد از سلطان شمس الدین در مدت شده بود اگر تو در لکهنوتی باشی
و در تختگاه دهلی دیگرے نشیند ترا پیش او چاکری باید کرد این سخن بپسند
و از پهلوے من دور مشو و تمنا در رفتن لکهنوتی مکن بغرا خان بادشاهے
تجول بود دو سه ماه که در دهلی ماند پدر صحت یافت بهانه انگیخت و بے رضاء
پدر جانب لکهنوتی مراجعت کرد کیقباد پسر بغرا خان نزد سلطان
ماند بغرا خان هنوز بلکهنوتی نرسیده بود که سلطان باز رنجور شد و ارکان
دولت خود را طلبیده وصیت کرد که بعد از من کیخسرو را بر تخت
نشانند اگر چه او خورد سال است و حق جهانداری نتواند گذارد لیکن
چنانچه محمود که از و کارے آید و مردمان از و چشم داشتند لکهنوتی رفت تا
او را طلبید صد کاسه بدانگے شده است و تخت پادشاهی برباد خواهد
شد بعد از وصیت روز سیوم بجوار رحمت حق پیوست همان روز از براے
کیخسرو که پسر خان شهید بود ملتان کس فرستادند و کیقباد پسر
بغرا خان را سلطان معز الدین خطاب داده بر تخت ملک دهلی
نشاندند سلطان بلبن را در آخر شب از کوشک لال بیرون آوردند
و در دار الامان دفن کردند و سلطان غیاث الدین بلبن مدت
بیست و سه سال پادشاهی کرد و سلطان معز الدین کیقباد در شهور
سنه خمس و ثمانین و ستمائة بر تخت بلبنی دهلی متمکن شد و در آن وقت هفده
ساله بود و این سلطان زاده صاحب مکارم اخلاق و طبع موزون و خلق
پسندیده و جمال نیکو داشت و آرزوهاے کامرانی و تمناے استیفاے
هوا و شوق تنعم و تلذذ در سینه او هجوم آورده بود ترک سکونت شهر کرده
و از دار السلطنت کوشک لال بیرون آمد و در کیلوکهری بر کناره
آب جون کوشکے بس بے نظیر و باغے دلگشا بنا فرمود و با ملوک و امراء
و معتبران و معارف و کارداران نزدیک کوشک خانها ساختند و چون دیدند

که بادشاه بسکونت کلوکهری راغب است قصرها و بناها و محلها ساختند و سران
هر طایفه از شهر در کلوکهری رفتند و ساکن شدند و کلوکهری آبادان و معمور
گشت القصه سلطان معزالدین لیلاً و نهاراً در عیش و عشرت مشغول
مے بود و ملک نظام الدین داماد برادرزادهٔ ملک الامرا کوتوال در پیش
تخت سلطان خزید و در ظاهر داد یک سلطان و در سر نایب ملک شده
پرداخت امور عظام ملک داری بدو بازگشت و ملک نظام الدین در
جلب ملک دندان تیز کرد که پیرے گرگ کهنه بود و شصت سال ملک
دہلی ضبط کرده بود و اہل مملکت را بانواع ملایمت بجانب خود کشیده بود
بخاطرش رسید که پسرے که قابل جهانداری بود در حیات پدر شهید
شد و بغراخان در لکهنوتی فرومانده سلطان معزالدین از غلبهٔ هوا
پرستی سر جهانداری ندارد اگر کیخسرو پسر خان شهید را از میان
بردارم و چند کس دیگر از ملوک قدیم را از سلطان معزالدین دفع کنانم
ملک دہلی مرا بآسانی بدست آید پس مصلحت اینست که کیخسرو
را باید طلبید و در راه او را دفع باید کرد باین اندیشه بطلب
کیخسرو بملتان کس فرستادند و ملک نظام الدین در حالت
ستی از سلطان معزالدین برائے قتل کیخسرو رخصت
ستد و از درگاه کسان نامزد کرد و در قصبهٔ رہتک کیخسرو
را بقتل رسانیدند و از قتل کیخسرو کل سران بلبنی که ارکان
و اعوان معزالدین گشته بودند از ملک نظام الدین
خایف شدند و ہمه ہراسان گشتند و بعد از مدتے معزالدین
رنجور شد و بنرحمت فالج ولقوه درمانده روز بروز زبونتر مے شد
چون امید صحت نمانده بندگان بلبنی از ملوک و امراء و معارف
و سر خیلان و سرہنگان جمع شدند و اتفاق کردند

کر پسر سلطان معز الدین را با آنکه خورد سال بود از حرم بیرون آوردند و بر تخت
نشاندند تا ملک در خاندان بلبنی بماند و او را سلطان شمس الدین خطاب
دادند و سلطان معز الدین را در کوشک کلوکهری تداوی می کردند و سلطان
جلال الدین با جماعت خلجیان با انبوه قرابتیان در بهاپور فرود آمد و تفحص
لشکر و عرض لشکر می کرد و چون اصلی دیگر داشت نه او را با ترکان استواری و نه
ترکان را با او و ترکان او را پیستر از خود میدانستند ایتمر کچهن و ایتمر کلدر اتفاق
کردند که چند امرای بیگانه می نمایند از میان بردارند و تذکره بنام ایشان کردند
و سرلوح تذکره نام سلطان جلال الدین نوشته اند سلطان جلال الدین
خبر یافت و هوشیار شد و مردم خود را گرد آورد و امرای خلج را یکجا جمع کرد و
لشکرگاه در بهاپور ساخته و بعضی امرای بزرگ با او یار شدند و ایتمر کچهن
با سوارے چند رفت تا از بهاپور سلطان جلال الدین را بغربت بیارد
و در سرای شمسی کار او با آخر رساند سلطان جلال الدین را حال روشن شده
بود بمجرد آنکه ایتمر کچهن باربک بطلب او رفت در زمان او را از اسپ فرود آوردند
و تیغ در حلق او زدند و پسران سلطان جلال الدین که هر یکے همچو شیر نر بودند
با پنجاه سوار در بارگاه سلطان در آمدند و پسر سلطان معز الدین را از تخت
ربودند و به پدر رسانیدند و ایتمر سرخه دنبال پسران جلال الدین آمد در میان
راه تیر زدند و غلطانیدند و پسران ملک الامرا در بهاپور بردند و گردنگاه داشتند
در شهر شغب شد و خواص و عوام و خورد و بزرگ شهر از دروازه بنصرت پسر
سلطان معز الدین بیرون آمدند و راه بهاپور گرفتند و جماعه شهر را سرداری
خلجیان بغایت دشوار نمود کوتوال جمعیت تمام را بواسطه پسران خود
فرونشاندند و مردم شهر را باز گردانیده و بسیارے از ملوک و امرا که از اصل ترکان
نبودند با سلطان جلال الدین یار شدند و در لشکرگاه او رفته فرود آمدند و
جمعیت انبوه شد و بعد دو روز از ماجرای مذکور ملک لاله که پدر او را

سلطان معزالدین کشتہ بود فرستادند بکلوکہری بقتل سلطان معزالدین چون وبقصر کلوکہری رفت سلطان معزالدین راکہ دمے ونفسے ماندہ بود در جامہ خوابہ بہ پیچیدولگدے چندے زدہ در آب جون روان کرد و ملک چہجو مدت سہ سال بعد معزالدین بادشاہی کرد لہ برادرزادہ سلطان بلبن راکہ وارث ملک بود اقطاع کردہ دادند و بجانب کرہ فرستادند ومخالفان وموافقان باسلطان جلال الدین بیعت کردند واز بہاپور سلطان جلال الدین باجمعیت بسیار سوار شد ودر قصر معزی در کلوکہری فرود آمد و آنجا بر تخت بادشاہ بنشست واز ہراس شہر واز ترس سلاطین ماضیہ در دولتخانہ فرود نیامد و بر تخت قدیم بہ نشست پوشیدہ نماند کہ در شہور سنہ ثمان ثمانین وستمایۂ سلطان جلال الدین فیروز خلجی در کوشک کلوکہری بر تخت بادشاہی نشست ومدت سیزدہ سال عصر جلال الدین بود و کلوکہری را شہر نو نام کرد و حصارے از سنگ در غایت رفعت بنا کرد امیر خسرو گفتہ است ؏ شہا د شہر نو کردی حصارے * کہ رفت از کنگرا و تا قمر سنگ * وسلطان علاؤالدین برادرزادہ و داماد و مربائے سلطان جلال الدین بود در ہفدہم ماہ مبارک رمضان سنہ خمس و تسعین وستمایۂ سلطان علاؤالدین عم خود سلطان جلال الدین را شہید کردہ و بر تخت سلطنت نشست بدانکہ از مشایخ عصر علائی سجادہ شیخی کہ نیابت پیغمبر است علیہ الصلوۃ والسلام بشیخ الاسلام نظام الدین وشیخ الاسلام علاؤالدین نبسۂ شیخ فریدالدین وشیخ الاسلام شیخ رکن الدین نبسۂ شیخ بہاوالدین زکریا آراستہ بود وجہانے از انفاس متبرکہ ایشان منور مے شد و عالمے دست بیعت ایشان مے گرفت حضرت شیخ نظام الدین درآن ہنگام در غیاث پور بودند وشیخ علاوالدین بن شیخ بدرالدین سلیمان بن شیخ فریدالدین در تمامی عصر علائی در اجودہن متمکن بودند وشیخ رکن الدین بن شیخ صدرالدین بن شیخ

بہاؤالدین زکریا در ملتان مستقیم بودند و در ہمہ عہد علائی شیخ رکن الدین
داد طریقت میداد و تکمیل مریدان میکرد و سجادۂ پدر را منور میداشت و ہمہ
اہالی دیار سندہ و ملتان و اوچہ وغیرہم باستانۂ مبارک شیخ رکن الدین
نشستہ بودند در کشف و کرامت شیخ رکن الدین کسے را شبہ وشکے نماندہ
بود و ماثرآں خاندان بزرگ از وصف بیرون است و شیخ بہاؤالدین زکریا
را درمیان سالکان و خدا طلبان باز سپید گفتندے اعنی ہر کہ خود را بجناح
او بندد بجدا رسد و شیخ صدرالدین باوصاف کمال و تکمیل و سخاوتے
در غایتے افراط داشت و باآں چنداں مال کہ او را ازمیراث پدر رسیدہ
و از محصول دیہا رسیدے از وفور اعطا بیشتر ایام آں بزرگ در قرض گذشتے
و در عصر علائی شعراے بودند کہ بعد از ایشاں بلکہ پیش از ایشاں چشم روزگار
ندیدہ و لاسیما امیر خسرو کہ خسرو شاعران سلف و خلف بودہ است و در اختراع
معانی و کثرت تصنیفات غریبہ نظیر نداشت ومع ذلک الفضل والکمال والفنون
والبلاغ صوفی مستقیم الحال بود و بیشتر عمر او در صیام و قیام و تعبد و تلاوت
گذشتہ است و از مریدان خاصۂ حضرت سلطان المشائخ شیخ شیوخ العالم
سید نظام الحق والدین محمد احمد بداونی البخاری الچشتی قدس اللہ سرہ
العزیز بود و آنچناں مرید و معتقد من دیگرے را ندیدم و از عشق و محبت نصیبے
تمام داشت و صاحب سماع و وجد و صاحب حال بود و در علم موسیقی کمال
داشت و ہرچہ نسبت طبع لطیف و موزون کند باریتعالی او را درآں ہنر
سرآمد گردانیدہ بود و وجودے عدیم المثال آفریدہ و در قرون متاخر از
نوادر اعصار پیدا آوردہ و دوم شاعرے از شعراے یگانہ عصر علائی امیر حسن
سنجری بود و او را التفاتے بنظم و نثر بسیار است و در سلاست ترکیب و روانی
سخن آیتے بود و از بس غزلہاے وجدانی در غایت روانی گفتے او را
سعدی ہندوستان خطاب شدہ بود و امیر حسن مذکور باوصاف و

اخلاق مرضیه متصف بود و سالها مرا با امیر خسرو و امیر حسن
تودد و یگانگی بوده است و نه ایشان بے صحبت من توانستن بود و نه
من توانستمے بے مجالست ایشان گذرانم و از غایت اعتقاد که امیر حسن
بحضرت شیخ داشت آنچه در مدت ارادت خود در مجلس شیخ از انفاس
متبرکه شیخ شنیده بود عین ملفوظ شیخ را جمع کرده است آنرا
فوائد الفواد نام نهاده و او دریں ایام دستور صادقان
ارادت شده است و امیر حسن را نیز دیوان است صحایف نثر
و مثنویات بسیار است و چناں شیریں مجالس و ظریف و خوش
مزاج و مؤدب و مهذب بود که راحتے و انسے که من از مجالست
او مے یافتم در مجالست غیر او نمے یافتم بدانکه مقصود از ایراد مقدمه
مذکوره است که دل سلطان علاؤالدین را چه دل توان گفت و او را چه
بے باک و بے التفات تصور توانکرد که از هزار و دو هزار فرسنگ مسافران
و طالبان در آرزوئ ملاقات حضرت سلطان نظام الدین سلطان المشائخ
محبوب الهی مے رسیدند و او را هیچ بخاطر نگذشت که بملازمت شیخ الشیوخ محبوب
الهی آید و یا جناب اقدس اعلی را نزد خود طلبد و ملاقات کند و در و کدام وهم در
آمد زیرا که چوں امیر خسرو که نادر عالم بود اگر در عهد محمودی و سنجری بودے
او را مکرم و مبجل داشتندے سلطان علاؤالدین او را هزار تنکه داده بود
و تکریم و تبجیل او بجا نیاورده و هرگز حق احترام و احتشام او محافظت نکرده بود
و آنهمه عجایب در عصر او آراسته بود در حق او مکر و استدراج بود سلطان علاؤ
الدین را زحمت استسقا شد و در آں زحمت وفات یافت و مدت سلطنت
بیست سال بود و بعضے گویند که ملک نایب پیش بریده بس دریده کار سلطان را
در حالت غلبه زحمت تمام کرد در شهور سنه خمس عشر و سبعمائه و شب ششم شوال
آخر شب سلطان علاؤالدین را از کوشک سیری بیروں آوردند

در مسجد جمعہ در مقبرۂ او بردند و دفن کردند و دریں سال سلطان قطب الدین
پسر سلطان علاؤالدین بر تخت نشست بعد از قتل ملک نائب کہ بعد
از سی و پنج روز کہ از نقل سلطان علاؤالدین گذشتہ بود و در شہور سنہ
ثمان عشر و سبعمائۃ و بواسطہ آنکہ دیوگیر از دست رفتہ بود بجانب دیوگیر
لشکر کشید و بفتح و ظفر از آں لشکر باز گشت چنانچہ سلطان علاؤالدین
فریفتہ ملک نائب شدہ بود سلطان قطب الدین فریفتہ و آشفتہ
خسرو خاں شد و آں سر او بچہ حرامخوار مایون چتردار و سردار لشکر گردانید
و از آں مایون مفعول بر خانمان و فرزندان او چہ گذشت و از جملہ بدبہای
سلطان قطب الدین آں بود کہ با حضرت شیخ سلطان المشائخ
نظام الدین اولیا کہ قطب عالم بود از جہت آنکہ خضر خاں را
مرید شیخ میدانست با شیخ عداوت بنیاد نہادہ و زباں بہ بدگفتن
شیخ بکشاد و در بند آں شد کہ بشیخ کلفت رساند و چند بدخواہ او
کہ خود را پیش او نیکوخواہ نمودہ بودند سلطان را در بدخواہی و ایذائے
شیخ باعث مے گشتند و از آنجہت بر افتادن او نزدیک رسیدہ
بود زبان بہ بدگفتن شیخ بکشاد و عداوت ظاہر مے کرد و ملوک و وزرائے
معارف در سرائے را فرمود کہ کسے بزیارت شیخ در غیاث پور نرود
و بارہا مے گفت کہ ہر کہ سر شیخ بیارد ہزار تنکۂ زر او را بدہم
و روزے در حظیرۂ شیخ ضیاء الدین رومی سلطان را با حضرت
شیخ ملاقات شد خدمت شیخ را ملاقات نکرد و سلام شیخ را جواب
نداد و التفات نفرمود بہ نیت آنکہ با شیخ در اندازد شیخ زادہ حسام را کہ مخالف
شیخ شدہ بود مقرب درگاہ خود ساخت و شیخ الاسلام رکن الدین
را از ملتان طلب کرد القصہ سلطان قطب الدین را بعد از چہار سال
خسرو خاں با جمعے اتفاق کردہ در بام ہزار ستون سر از تن جدا کردند

وتن بے سر سلطاں را از بام در صحرا انداختند و خلقے آنرا بدیدند و گوشۂ خزیدند
و از جان خود نومید شدند ہر کرا کہ کشتنی بود کشتند و در بازار کردند و ہم در آں نیم
شب ملک عین الملک ملتانی ملک حمیدالدین قریشی و ملک فخرالدین
جونا یعنے سلطان محمد بن تغلق شاہ وغیرہم را طلبیدند و بر بالائے بام
ہزار ستون نگاہ داشتند تا روز شود چوں روز شد خسرو خاں وزیر
حبیب خود را ناصرالدین خطاب داد و برادر خود را خان خاناں و
ہر کس خطابے و منصبے تعین فرمود و از ہیچ کس ملاحظہ نداشتند مگر از غازی
ملک یعنے تغلق شاہ کہ در دیپال پور بود تغلق شاہ کہ ایں خبر شنید
چوں مار بر خود پیچید از برائے آنکہ بدست سلطان محمد تغلق نزد سلطان
قطب الدین قرب تمام داشت از قبل ولی نعمت خود خون مے خورد و دم
نمے توانست زد و تغلق شاہ لشکر کشیدہ بدہلی آمد و بخسرو خاں
جنگ کرد و خسرو خاں را شکست داد خسرو خاں گریختہ
روز دوم او را گرفتہ آوردند و گردن زدند و مدت چہار ماہ خسرو خاں
سلطنت دہلی داشت و شہور سنہ عشرین و سبعمائۃ سلطان غیاث
الدین تغلق شاہ انار اللہ برہانہ در کوشک سیری جلیس فرمود و
بادشاہی بذات ہمایوں او زیب و زینت گرفت و در شہور سنہ خمس
و عشرین و سبعمائۃ سلطان تغلق شاہ برحمت حق پیوست و سلطان
محمد بن تغلق شاہ کہ ولیعہد او بود بر سریر سلطنت دار الملک تغلق آباد
جلوس فرمود و از بادشاہی او ممالک اسلام آراستہ شدند بدانکہ سلطان
محمد شنید کہ تغلق شاہ از لکھنوتی جریدہ امروز بتغلق آباد مے رسد فرمود
کہ در سہ کروہے تغلق آباد نزدیک افغان پور کوشکے مختصرے بنا کنند
کہ شب پدر او انجا نزول کند و پگاہ با کوکبہ بادشاہی در آید
تغلق شاہ وقت نماز دیگرے در کوشک نو رسید

دفرود آمد پسر او واکابر واشراف استقبال کرد و پابوس مشرف گشتند مائدہ خاص طلبیدند وطعام خوردند ملوک وامرا بجہت دست شستن بیروں آمدند صاعقہ بلا از آسمان برزمیں افتاد و سقف خانہ بالا بتغلق افتاد و با پنج وشش کس دیگر زیر سقف ماندند و بجوار رحمت حق پیوست وسلطان محمد بر تخت بادشاہی در دہلی جلوس فرمود و مدت سلطنت سلطان محمد بن تغلق شاہ بیست وہفت سال بود و بدانکہ سلطان محمد تغلق در لشکر مریض شد مرض او امتداد یافت روزے بکنار آب سندہ نزدیک تہتہ رسید سلطان محمد در جوار رحمت حق پیوست در لشکر شور وشغب برخاست نزدیک بود که خلق بایکدیگر درافتد در بیست وچہارم ماہ محرم سنہ اثنین وخمسین وسبعمایۃ باجماع خواص وعوام سلطان العہد والزمان فیروز شاہ سلطان در لشکر بر تخت بادشاہی جلوس فرمود بدانکہ شیخ نصیر الدین محمود ومشائخ وعلماء وملوک وامراو معارف واکابر ومعتبران وسران جمع شدند و باستغاثت عام در سرا آمدند وفیروز شاہ را گفتند کہ توہم ولے عہد وہم وصی سلطان محمدی وہم برادر زادہ اوی سلطان محمد را پسرے نبود ودیگرے ازو درمیان لشکرے چناں نماندہ است کہ قابلیت بادشاہی داشتہ باشد از برائے خدا خلق درماندہ را بفریاد رس وبر تخت جلوس فرما وچندیں ہزار آدمی واین ہمہ لشکر را از دست مغل باز خر ہرچند فیروز شاہ عذرے گفت دست ازو باز نمیداشتند ومیگفتند کہ در لشکر وتختگاہ دہلی لایق سلطنت وشایان بادشاہی جز سلطان فیروز شاہ نیست کہ اگر امروز بر تخت سلطنت نشیند ومغلان را معلوم شود کہ او بادشاہ نشد فردا یکے مارا مغلان جہیاں سلامت نگذارد وہمہ را بقتل رسانند بضرورت بر تخت سلطنت جلوس فرمود ومردم از محنت واندوہ آسودہ شدند تاریخ وفات سلطان فیروز شاہ فوت فیروز است کہ ہفصد وہشتاد ونہ است ومدت سلطنت اوسی وہفت سال بود تم بعونہ وہو العلی العظیم

تمت

در آخر کتاب منقول عنہ عبارت ذیل مرقوم بود بنابرینکہ احوال سعی خود در نقل این
نسخہ متبرکہ محرر ساختہ در ذیل منقول نیز بتحریر میرسد تا بر ناظران وضوح پذیرد و آں
عبارت اینست باتمام رسید کتاب مستطاب حضرت سید الاولیا بر مطالعہ
فرابندگان این صحیفہ شریفہ مخفی و محتجب نماند کہ در سنہ ۱۱۵۰ یکہزار و یکصد و پنجاہ ہجری
نبوی صلی اللہ علیہ وسلم و سنہ بیستم جلوس محمد شاہ بادشاہ سید عبداللہ جیو را
نسخہ بخط قدیم بسیار دیرینہ و کہنہ مرقومہ سید محمد حسن بن سید فضل اللہ کہ یکے
از اجداد ایشانند و بدین طریق باایشان میرسد سید عبداللہ بن سید خیراللہ
بن سید نعمت اللہ بن سید محمود بن سید عبدالسمیع بن سید حسن بن سید
فضل اللہ بن مولانا سید دولت بن مخدوم سید احمد بن مولانا سید عبدالرشید
بن مولانا سید کمال الدین بن مولانا خواجہ عزیز الملۃ والدین بن خواجہ سید
ابابکر کہ بلا واسطہ ہمشیرہ زادۂ حقیقی حضرت سلطان المشائخ سید نظام الحق
والشرع والدین محمد احمد بداونی قدس اللہ سرہ العزیز اند بن سید عبداللہ
بن مولانا سید عبدالرحمن بن مولانا سید موسی بخاری بن مولانا سید عبداللہ
بخاری بن سید حسن بن سید علی بن سید احمد بن سید ابی عبداللہ بن
سید علی اصغر بن سید جعفر بن امام علی ہادی نقی بن امام محمد الجواد بن
امام علی موسی رضا بن امام موسی کاظم بن امام جعفر صادق بن امام محمد باقر
بن امام زین العابدین بن امام المغارب والمشارق حضرت امام حسین
شاہ شہیداں بن امام الارض والسماء حضرت امیر المومنین اسد اللہ الغالب
علی ابن ابیطالب کرم اللہ وجہہ علیہم السلام بجہتے از کتاب خانہ گم شدہ بود
بعد از مدتے بسیار بحسب اتفاق از بازار بدست آمد تیمناً و تبرکاً بخواہش تمام
بے تکلم و کلام بہر وجہ کہ کتابدار خواست یعنے کتاب فروش بہر قیمت کہ داد گرفتند
چوں در دریافت الفاظ احتیاج بسوے تامل و تفکر بسیار مے افتاد خواستند
کہ نسخۂ دیگر بخط واضح نویسانند شیخ نور محمد کہ پارۂ از محاورۂ پارسی نظم و نثر

زبدة الواصلین حضرت مولانا فخر الملۃ والشرع والدین نظامی چشتی و قادری و سہروردی و نقشبندی و جملہ شعبہ ہاے ہر چہار خاندان عظیم الشان دست بیعت بخلایق ہفت اقلیم دادہ مسند فیض رسانی و کامروائی مشائخین کبار را زینت آرائے می فرمودند و خلفاے کرام و یاران عظام جناب مقدس حضرت فخر العالم مولانا محمد فخر الدین رضی اللہ تعالیٰ عنہٗ در اطراف و اکناف عالم فیض بخشی ہمگی طرق می فرمایند و محرر ایں کتاب مستطاب مسمی بشیخ بدر الاسلام یکے از کمترین غلامان جناب معلی القاب فخری نظامی است سمت تسطیر و رقم تسوید و تحریر پذیرفت بموجب فرمایش برادر دینی و طریقتی کہ بصلاح و تقوے و ذکر قلبی آراستہ و پیراستہ اند مسمی بمیاں جان محمد کہ از یاران حضرت شاہ علی حکیم صاحب علیہ الرحمۃ والرضوان بن حضرت صاحب زادہ عالم مرشد زادہ سلسلتے شاہ حامد صاحب خلف الصدق حضرت شیخ الشیوخ حضرت شاہ کلیم اللہ صاحب کہ پیران پیر حضرت مولانا فخر صاحب محب نبی ہستند علیہم الرحمۃ والرضوان و بکمال خوبیہاے دینی و دنیوی از راقم سطور اخلاص اخوت دینی دارند سلمہ اللہ تعالیٰ والمستعان رجا از ناظران ایں صحیفہ شریفہ آنکہ اگرچہ نسخہ منقول عنہ بموجب سعی محررش بکمال صحت است و ایں عاصی نیز بقدر وسع امکان در صحیح نویسی کوشیدہ و جائیکہ در اصل نسخہ سقمے بود در نقلش ناچار بنہیم بعض جاپا از حد ادب بیروں نہادہ بدرستی ارقام پرداختہ اما بمقتضاے اینکہ ہیچ نفس بشر خالی از خطا نبود البتہ سہو و خطا بظہور آمدہ باشند ناقلان و ناظران بریں کلام بزرگاں کہ الانسان مرکب من الخطاء والنسیان نظر فرمودہ طرف سہو نگاہ نظر نمایند و بذیل عفو و کرم بپوشند و باصلاح کوشند والسلام والاکرام ~ تا ریا برمن مکن قہر و عتاب * گر خطاے رفتہ باشد در کتاب * آں خطاے رفتہ را تصحیح کن * از کرم واللہ اعلم بالصواب * الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علی خیر خلقہ محمد والہ واصحابہ اجمعین و اولیائہ المکرمین برحمتک یا ارحم الراحمین الٰہی بحرمت حضرات پیران چشت و قادریہ

سلسلہ مولانا فخر صاحب علیہم الرحمۃ این کمترین مریدان فخر صاحب را عاقبت
بسلامتی ایمان بخیر گرداں آمین آمین یارب العالمین